

Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola

Hadnagy Szabolcs

Az oszmán hadsereg élelmiszer-utánpótlásának rendszere
az 1658. évi erdélyi hadjárat tükrében

PhD értekezés

Témavezető: Dr. Papp Sándor

Szeged

2015

Tartalomjegyzék

Bevezetés	7
I. Az oszmán hadsereg élelemellátása	19
<i>I. 1. Az ellátás rendszere és jellemzői</i>	<i>19</i>
<i>I. 2. A menzilerendszer.....</i>	<i>22</i>
<i>I. 2. 1. A menzilek kialakítása, funkciója</i>	<i>22</i>
<i>I. 2. 2. A menzilek működése és működtetése</i>	<i>23</i>
<i>I. 3. A hadsereg élelemellátmányának biztosítása</i>	<i>26</i>
<i>I. 3. 1. Az élelemellátás biztosításához alkalmazott adók</i>	<i>28</i>
<i>I. 3. 2. Az adó fizetése alól mentességet élvezők</i>	<i>30</i>
<i>I. 4. Az élelem beszédésének módszere</i>	<i>31</i>
<i>I. 4. 1. Az adók beszédésekor használt pénzfajták.....</i>	<i>34</i>
<i>I. 5. Az élelem tárolása és szállítása</i>	<i>36</i>
<i>I. 5. 1. A tárolás biztosítása</i>	<i>36</i>
<i>I. 5. 2. Szállítás szárazföldön</i>	<i>37</i>
<i>I. 5. 2. 1. A szállítás költségei.....</i>	<i>38</i>
<i>I. 5. 2. 2. Az igénybe vett állatok és szekerek</i>	<i>40</i>
<i>I. 5. 3. Szállítás vízi úton</i>	<i>43</i>
<i>I. 6. Az élelem fajtái</i>	<i>45</i>
<i>I. 6. 1. A gabonafélék és az ezekből készült élelem</i>	<i>45</i>
<i>I. 6. 2. A húsfélék.....</i>	<i>48</i>
<i>I. 6. 3. Az egyéb élelmek, a víz és a tűzifa</i>	<i>49</i>
<i>I. 7. Az ellátás kedvezményezettjei</i>	<i>51</i>
<i>I. 8. Az élelem kiosztása</i>	<i>53</i>
<i>I. 8. 1. A kiosztás módszere</i>	<i>53</i>
<i>I. 8. 2. A napi adagok</i>	<i>56</i>
<i>I. 9. Az európai hadi élelmezés az oszmán rendszer tükrében</i>	<i>58</i>
<i>I. 9. 1. A nyugat-európai példa</i>	<i>59</i>
<i>I. 9. 1. 1. Az ellátmány finanszírozásának problémái és megoldásai</i>	<i>59</i>
<i>I. 9. 1. 2. Az ellátmány biztosításának problémái és megoldásai</i>	<i>65</i>
<i>I. 9. 2. A közép-európai példa</i>	<i>70</i>
<i>I. 9. 2. 1. Az ellátmány finanszírozásának problémái és megoldásai</i>	<i>70</i>
<i>I. 9. 2. 2. Az ellátmány biztosításának problémái és megoldásai</i>	<i>72</i>
<i>I. 9. 3. A kelet-európai példa.....</i>	<i>76</i>
<i>I. 9. 4. Az európai példák fényében további megjegyzések az oszmánok rendszeréről.....</i>	<i>78</i>
II. Szűrszat	81
<i>II. 1. Rumélia vilájet szűrszatja</i>	<i>82</i>
<i>II. 2. Buda vilájet szűrszatja</i>	<i>83</i>
<i>II. 3. Temesvár vilájet szűrszatja</i>	<i>85</i>
<i>II. 4. Eger vilájet szűrszatja</i>	<i>87</i>
<i>II. 5. Kanizsa vilájet szűrszatja</i>	<i>88</i>
<i>II. 6. Bosznia vilájet szűrszatja</i>	<i>89</i>

III. Nüzul	95
III. 1. Anatólia nüzulja és beldárja	95
III. 1. 1. A nüzul-adó beszédese Anatóliában	95
III. 1. 1. 1. Anatólia vilájet nüzulja	96
III. 1. 1. 2. Szivasz vilájet nüzulja	98
III. 1. 1. 3. Karamán vilájet nüzulja	98
III. 1. 1. 4. További vilájetek nüzulja	99
III. 1. 1. 5. A beszédett pénzek felhasználása	100
III. 1. 2. A beldár-pénz beszédese Anatóliában	101
III. 1. 2. 1. Anatólia vilájet beldár-pénze	102
III. 1. 2. 2. Szivasz vilájet beldár-pénze	105
III. 1. 2. 3. Karamán vilájet beldár-pénze	106
III. 1. 2. 4. További vilájetek beldár-pénze	107
III. 1. 2. 5. A beszédett pénzek felhasználása	109
III. 2. A nüzul beszédese Rumélia vilájetből	110
III. 2. 1. A jobb „szárny” – nüzul természetben	111
III. 2. 1. 1. Szilisztre szandzsák nüzulja	112
III. 2. 1. 2. Nigbolu szandzsák nüzulja	115
III. 2. 1. 3. Vidin szandzsák nüzulja	118
III. 2. 1. 4. Kefe szandzsák nüzulja	119
III. 2. 2. A középső „szárny” – nüzul természetben és pénzben	120
III. 2. 2. 1. Vize szandzsák nüzulja	120
III. 2. 2. 2. Csirmen szandzsák nüzulja	121
III. 2. 2. 3. Pasa szandzsák nüzulja	122
III. 2. 2. 4. A többi szandzsák nüzulja	124
III. 2. 3. A bal „szárny” – nüzul pénzben	125
III. 3. A nüzul beszédese Buda vilájetből	131
III. 4. A nüzul beszédese Bosznia vilájetből	132
 IV. Vásárlás (istira)	134
IV. 1. Vásárlás Rumélia vilájetből	135
IV. 1. 1. Az anyagi feltételek előteremtése	135
IV. 1. 2. A vásárlás lebonyolítása	137
IV. 1. 2. 1. Vásárlás Szilisztre szandzsákból	139
IV. 1. 2. 2. Vásárlás Nigbolu szandzsákból	139
IV. 1. 3. A vásárolt árpa és liszt felhasználása	140
IV. 1. 4. A fel nem használt árpa és liszt sorsa	141
IV. 2. Vásárlás Buda vilájetből	143
IV. 2. 1. A vásárlás tervezete	143
IV. 2. 2. A vásárlás lebonyolítása és a tételek felhasználása	144
IV. 2. 3. Egyéb előre nem tervezett vásárlás	146
IV. 3. Vásárlás Temesvár és Eger vilájetből	148
IV. 3. 1. A vásárlás tervezete és végrehajtása	148
IV. 3. 2. A vásárolt tételek felhasználása	149
IV. 3. 3. Egyéb előre nem tervezett vásárlás	151
IV. 3. 4. Más területekről vásárolt tételek a temesvári vilájetben	153
IV. 4. Vásárlás Kanizsa vilájetből	154
IV. 4. 1. A beszerzés tervezete	154

IV. 4. 2. A vásárolt tételek felhasználása	155
IV. 5. Vásárlás Bosznia vilájetből.....	156
IV. 5. 1. A beszerzés tervezete	156
IV. 5. 2. A vásárolt tételek felhasználása	157
IV. 6. Búza és rizs vásárlása	159
IV. 7. Juhok vásárlása.....	160
IV. 8. Az ivóvíz biztosítása	163
V. Az élelem raktározása és szállítása	164
V. 1. A szürszat-, a nüzul- és a vásárolt tételek raktározása.....	164
V. 2. Szállítás szárazföldön	166
V. 2. 1. Szekerek használata	167
V. 2. 2. Állatok igénybevétele	169
V. 2. 2. 1. Bivalyok használata	169
V. 2. 2. 2. Lovak használata	170
V. 2. 2. 3. Tevék és öszvérek használata	171
V. 3. Szállítás vízen	172
V. 3. 1. A nüzulból származó termények szállítása	172
V. 3. 2. A vásárolt termények szállítása	174
V. 3. 2. 1. Szállítás Fethülszlám kikötőjébe.....	175
V. 3. 2. 2. Szállítás Belgrád kikötőjébe	176
V. 3. 2. 3. Szállítás Isztambulba és környékére	178
VI. Az 1658. évi hadjárat résztvevői.....	180
VI. 1. A nagyvezír és a közvetlen környezetéhez tartozók	181
VI. 2. Az államigazgatás tisztségviselői	184
VI. 3. A gazdasági adminisztráció tisztségviselői	186
VI. 4. A szultáni palota tisztségviselői	192
VI. 5. További tisztségviselők és személyek	194
VI. 6. A katonai egységek.....	196
VI. 6. 1. A portai (kapikulu) gyalogos (pijáde) alakulatok	197
VI. 6. 2. A portai (kapikulu) lovas (szüväri) alakulatok	203
VI. 6. 3. A tüzérségi alakulatok.....	208
VI. 6. 4. A tartományi erők.....	210
VI. 6. 5. Az idegen segédhadak és reprezentánsaik	217
VI. 7. A kisegítő alakulatok.....	219
VII. Az odaút és a menzilek ellátása – Edirne és Jenő között	222
VII. 1. Az utak	222
VII. 2. Menetidők és távolságok.....	224
VII. 3. A kiindulási pont – Edirne menzil ellátása	227
VII. 3. 1. Az ellátmány természetben és pénzben	227
VII. 3. 2. Az ellátmány pénzben	230
VII. 4. Az Edirnetől Belgrádig vezető út – a menzilek és ellátásuk	232
VII. 5. A Belgrádtól Zaráig vezető út – Velence ellen	257
VII. 5. 1. A Belgrád – Banja Luka útvonal	258
VII. 5. 2. A Banja Luka–Knin útvonal – a katonák útja	262
VII. 5. 3. A Banja Luka–Knin útvonal – az ágyúk és a nehezebb felszerelés útja	265
VII. 5. 4. A Knin–Zára útvonal	266

VII. 6. A Belgrádtól Jenőig vezető út – Erdély ellen	267
VII. 6. 1. A Belgrád-Temesvár útvonal	269
VII. 6. 2. A Temesvár-Jenő útvonal	272
VIII. A visszaút és a menzilek ellátása – Jenő és Isztambul között	275
VIII. 1. A Jenő-Pancsova útvonal.....	276
VIII. 2. A Pancsova-Edirne útvonal	276
VIII. 3. Az Edirne-Isztambul útvonal.....	287
IX. Az ellátmány kiosztása	294
IX. 1. Az élelem kiosztása Edirne menziliben	295
IX. 2. Az élelem kiosztása az Edirne-Jenő-Edirne útvonalon	297
IX. 2. 1. A kiosztott tételek és mennyiségek.....	297
IX. 2. 2. Az árpa kiosztása	302
IX. 2. 2. 1. Az árpa térítésmentes (inamat) kiosztása.....	303
IX. 2. 2. 2. Az árpa térítéses kiosztása	306
IX. 2. 3. A kenyér kiosztása	309
IX. 2. 3. 1. A kenyér térítésmentes (inamat) kiosztása	310
IX. 2. 3. 2. A kenyér térítéses kiosztása.....	313
IX. 2. 4. A liszt kiosztása	314
IX. 2. 4. 1. A liszt térítésmentes (inamat) kiosztása	315
IX. 2. 4. 2. A liszt térítéses kiosztása	316
IX. 2. 5. Az árpa, a kenyér és a liszt térítéses kiosztásából származó bevétel	317
IX. 2. 6. Az olaj kiosztása	319
IX. 2. 7. A méz kiosztása	321
IX. 2. 8. A hús kiosztása	322
IX. 2. 9. A szalma kiosztása	323
IX. 2. 10. A tűzifa kiosztása.....	324
IX. 2. 11. A maradékok felhasználása.....	325
IX. 3. Az élelem kiosztása az Edirne-Isztambul útvonalon	326
IX. 3. 1. A kiosztott tételek és mennyiségek.....	326
IX. 3. 2. Az árpa kiosztása	327
IX. 3. 2. 1. Az árpa térítésmentes (inamat) kiosztása.....	328
IX. 3. 2. 2. Az árpa térítéses kiosztása	332
IX. 3. 2. 3. Az árpa kiosztása más forrásból	335
IX. 3. 3. A kenyér kiosztása	336
IX. 3. 3. 1. A kenyér térítésmentes (inamat) kiosztása	336
IX. 3. 3. 2. A kenyér térítéses kiosztása.....	339
IX. 3. 3. 3. A kenyér kiosztása más forrásból.....	341
IX. 3. 4. Az árpa és a kenyér térítéses kiosztásából származó bevétel.....	342
IX. 3. 5. A szalma kiosztása	344
IX. 3. 6. A széna kiosztása.....	345
IX. 3. 7. A tűzifa kiosztása.....	345
X. A hadjárat célpontja	347
X. 1. 1657. december-1658. január.....	348
X. 2. 1658. február-március	350
X. 3. 1658. április.....	354
X. 4. 1658. május.....	356

X. 5. 1658. június	358
X. 6. 1658. július	360
X. 7. 1658. augusztus	362
X. 8. Következtetések	364
Áttekintés	366
Török szavak és kifejezések szótára	373
Forrás- és irodalomjegyzék	379

Bevezetés

a. Célok, források

Az 1658. év Erdély XVII. századi történelmében fordulópontot jelentett. A fejedelemség irányítói és lakosai is megtapasztalhatták a másfél évvel ezelőtt kinevezett nagyvezír Köprülü Mehmed könyörületlen következetességét és kíméletlenségét, amellyel 1656 őszén nekiállt konszolidálni a nehéz helyzetben lévő Oszmán Birodalmat.

Az erdélyi fejedelem, II. Rákóczi György (1648-1660) a változásokat még nem érzékelve 1657-ben úgy gondolta, hogy a szultán engedélye nélkül a svédekkel szövetségbe lépve megtámadhatja Lengyelországot és megszerezheti annak trónját. Az akció végeredményeképpen az erdélyi hadsereg nagy része tatár fogságba esett, Rákóczinak pedig le kellett mondania. A fejedelem ebbe nem törődött bele, visszatért és úgy gondolta, hogy az eddigi „gyakorlat” szerint utólag el lehet simítani, korrigálni lehet a történeteket. Csakhogy Isztambulban már más szelek fújtak, s ezzel az erdélyiek keserves áron szembesültek. 1658-ban az oszmán fegyverek Velence helyett országuk ellen fordultak, amelynek végeredményeképpen évi adójuk közel duplájára emelkedett, három erősséget elveszítettek, s Barcsai Ákos személyében új fejedelmet is rájuk erőltettek. Ezt Rákóczi nem tudta elfogadni, s ezzel közel három évig tartó zűrzavaros idők köszöntöttek a fejedelemségre.

Ez az időszak erdélyi szemszögből nézve részleteiben és egészében eléggé feldolgozottak számít,¹ ezért a kutatás céljának azt tűztük ki, hogy a török fél részéről nézve,

¹ **B. Szabó** János: II. Rákóczi György 1658. évi török háborúja. in: Hadtörténelmi Közlemények, 2001/2-3. 231-278. **B. Szabó** János: Erdély katasztrófája 1658-ban. in: Aetas, 2006/2-3. 204-218. **B. Szabó** János-Sudár Balázs: „Independens fejedelem a Portán kívül”. II. Rákóczi György oszmán kapcsolatai. 2. rész. in: Századok, 2013/4. 931-999. **Erdélyi** országgyűlési emlékek. (szerk.: Szilágyi Sándor). XI. k. (1649-1658). Budapest, 1886. 264-284. (továbbiakban: EOE). **Erdélyi** országgyűlési emlékek. (szerk.: Szilágyi Sándor). XII. k. (1658-1661). Budapest, 1887. 3-13. **Gebei** Sándor: II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata, 1657. in: Hadtörténelmi Közlemények, 1992/2. 30-64. **Gebei** Sándor: II. Rákóczi György külpolitikája (1648-1657). Budapest, 2004. **Kármán** Gábor: II. Rákóczi György 1657. évi lengyelországi hadjáratának diplomáciai háttere. in: Századok, 2012/5. 1049-1084. **Kármán** Gábor: Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után. Budapest, 2011. **Kunt**, Metin İbrahim: The Köprülü Years: 1656-1661. Princeton, 1971. (doktori értekezés). 90-93. **Németh** István: „Ugyan ott Jenőnél Úr Barcsai Ákos Fejedelemmé téteték.” /Ismeretlen magyar nyelvű forrás Barcsay Ákos török követjárásáról./ in: Keletkutatás, 1996 tavasz. 57-80. **Papp** Sándor: II. Rákóczi György és a Porta. in: Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora. (szerk.: Szabó András Péter-Kármán Gábor). Budapest, 2009. 99-170. **Papp** Sándor: Három török dokumentum Barcsai Ákos erdélyi fejedelem hatalomra kerüléséről. in: Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis. Sectio Humana I. (1989-1990). 21-31. **Ráth** Károly: Rédey Ferenc erdélyi fejedelem megbízottjának, Sebesi Ferencnek követsége 1658-ban a budai vezérnél. in: Győri Történelmi és Régészeti Füzetek I. 1861. 1-7. (eredetije: MTAK, Ms 4870. 3. d.) **R. Várkonyi** Ágnes: Erdély és a német-római császárválasztás 1658-ban. in: R. Várkonyi Ágnes: Magyarország keresztútjain – tanulmányok. Budapest, 1978. 157-166. **Szabó** András Péter: Esterházy Pál nádor néhány erdélyi vonatkozású iratmásolata. in: Lymbus 6. (2008). 63-92. **Szilágyi** Sándor: Erdély és az északkeleti háború. II. k. Budapest, 1891. 473-478. (továbbiakban: EÉKH) **Szilágyi** Sándor: II. Rákóczy György. Budapest, 1891. **Uzunçarşılı**, İsmail Hakki: Barcsay Ákos'un Erdel Kirallığına Ait Bazı Orijinal Vesikalar. in: Tarih Dergisi, 7. (1953.) 51-65.

oszmán források alapján is képet kaphassunk ezekről az időkről. A tárgyalt időszakra és Erdélyre vonatkozóan azonban az isztambuli levéltárakban² és könyvtárakban³ nehéz új, használható anyagra bukkanni. Az 1658. évből maradt fenn ugyan mühimme defter (MD 92, 93.), de nem a hadi vállalkozással kapcsolatban, a hadjáraton pedig feltehetően külön ordu mühimmet vezettek, ami azonban eltűnt vagy lappang valamely gyűjteményben.

Egy átfogó és érdemi kutatásra végül a különböző pénzügyi (málíjeden müdevver, MAD) defterek közül kettő, a 2998. és a 4576. számú kínált lehetőséget, amelyek az 1658. évi hadjárat élelem-utánpótlásának megszervezésével kapcsolatban szolgálnak részletekkel. Előbbi a hadsereg ellátmányának tervezését, míg utóbbi annak kiosztását ismerteti. A két defter mellett az élelemellátás bevételeit kezelő (mevkufât), a központi könyvelésre vonatkozó (basmuhaszebe), valamint a különböző hivatalok által vezetett, mindenfajta napi bevételt és kiadást rögzítő (rûznâmcse) deftereket és iratokat is fel lehet használni. Így - bár korántsem teljes részletességgel, de - nagy vonalakban felvázolható az oszmán hadsereg, valamint az 1658. évi hadjárat élelmiszerellátásának módszere, tervezése, az ellátmány beszerzése, finanszírozása és elosztása. Az említett forrásokat kiegészíthetik az erdélyi (pl. Szalárdi János, Georg Kraus) és az oszmán krónikaírók művei (pl. Naima, Abdurrahman Abdi pasa), a különböző követjelentések (pl. a Portáról Simon Reniger a Habsburgok állandó követe, illetve Giovanni Battista Ballarino velencei követségi titkár), és a magánlevelezések is.

A XVII. században, s főleg annak utolsó harmadában, valamint a XVIII. század első negyedében lezajlott hadjáratok teljes logisztikájával kapcsolatban már számos munka látott napvilágot,⁴ hiszen ezekre az időszakokra már részletesebb, több területet lefedő iratok állnak

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: Ekos Barçkay'ın Erdel Krallığına Tayini Hakkında Bir Kaç Vesika. in: Belleten, 27. (1943.) 361-377.

² Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

³ Többeck közt: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Süleymaniye Kütüphanesi, Köprülü Kütüphanesi, Beyazıt Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi

⁴ **Doğru**, Halime: Lehistan'da Bir Osmanlı Sultanı. IV. Mehmed'in Kaniçe-Hotin Seferleri ve Bir Masraf Defteri. İstanbul, 2006. **Erdoğan**, Meryem Kaçan: II. Viyana Kuşatması (doktori értekezés). İstanbul 2001. **Ertaş**, Mehmet Yaşar: Mora'nın Fethinde Osmanlı Sefer Organizasyonu (1714-1716). İstanbul, 2000. **Ertaş**, Mehmet Yaşar: Sultanın Ordusu. İstanbul, 2007. **Finkel**, Caroline: The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606. Wien, 1988. **Genç**, Serdar: Osmanlı-Safevi Savaşlarında Sefer Organizasyonu ve Lojistik (doktori értekezés). İstanbul, 2011. **Gökpinar**, Bekir: Varadin Seferinde Organizasyon ve Lojistik (1716). Erzurum, 2014. **İnbaşı**, Mehmet: Ukrayna'da Osmanlılar. Kaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672). İstanbul, 2004. **İşbilir**, Ömer: XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İşe İkmal ve Lojistik Meseleleri. İstanbul, 1996. **Murphey**, Rhoads: The Functioning of the Ottoman Army Under Murad IV (1623-1639). Chicago, 1979. **Polat**, Süleyman: IV. Murat'ın Revan Seferi Organizasyonu ve Stratejisi. (doktori értekezés). Ankara, 2011. **Sevinç**, Tahir: 1695 ve 1696 Avusturya Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik (doktori értekezés). İstanbul, 2010. **Türkmen**, Mustafa Nuri: Kaniçe Seferinin Lojistik Hazırlıkları. Ankara, 2002.

a kutatás rendelkezésére. Ezekben a művekben az élelem-utánpótlás mellett a hadjáratok teljes finanszírozása, a fegyverellátástól és egyéb más felszerelés beszerzésétől, a szállításon, az utak és várak karbantartásán keresztül, a katonai és kiegészítő alakulatok megszervezéséig kerül tárgyalásra. A jelen dolgozat az élelemellátás bemutatása alapján valamilyen szinten az említett munkák sorába kíván beilleszkedni.

A disszertáció első részében az 1658. évi hadjárat okait és hátterét, majd ezt követően az oszmán hadsereg élelem-utánpótlási rendszerét szükséges bemutatni. Ezt követően már az adott hadi vállalkozás élelmiszer-ellátása anyagi feltételeinek és gyakorlati megvalósításának ismertetése következik, amely során külön fejezetben ismerkedhetünk meg a hadjáraton részt vett személyekkel, valamint a hadsereg által bejárt úttal is. Végül az új információk alapján az eredeti célok elemzésére is sor kerül, az összegzést pedig az erdélyiek által fizetendő hadisarc tükrében összegzést is készítünk.

A dolgozatban viszonyításként több esetben az 1672. évi kamenyeci, az 1683. évi bécsi, az 1695. és az 1696. évi magyarországi hadjáratokra támaszkodunk. Az előbbi esetén a megtett távolság közel azonossága, míg utóbbiakban a közös irány, ami meghatározta választásunkat, továbbá ezekről rendelkezünk a témánkra vonatkozóan közelebbi összehasonlítási adatokkal. Ezen felül a szövegben nagy számban előforduló oszmán-török szavak és kifejezések megértéséhez a dolgozat végére külön szótárt mellékelünk. A török szavakat, személy- és helységneveket a könnyebb olvashatóság kedvéért kiejtés szerint írtuk át, utóbbiak közül a magyar területeken található településeket magyar megfelelőjével tüntettük fel.

b. Az erdélyi hadjárat és kiváltó okai

1657 januárjának második felében II. Rákóczi György az országot helytartóként főtanácsosára Barcsai Ákosra,⁵ valamint Rhédey Ferenc és Serédi István tanácsurakra hagyva az erdélyi sereggel betört Lengyelországba. Elfoglalta Krakkót, június 9-én pedig Varsóba is bevonult. A hónap végére azonban svéd szövetségesei a dánok támadásai miatt elhagyták, egy hónap múlva pedig a kozákok is elálltak a fejedelem támogatásától. A Porta ugyanis miután Rákóczi a visszahívására küldött parancsokat ignorálta, büntetésként a krími tatárokat küldte az erdélyi seregre. A sikeres lengyel ellenállás következtében Rákóczi már július 22-én,

(doktori értekezés). **Yıldız**, Hakan: Haydi Osmanlı Sefere! Prut Seferinde Organizasyon ve Lojistik. İstanbul, 2006.

⁵ Barcsai Ákos ezen kívül 1644-től káransebesi és lugosi bán, 1648-tól Hunyad vármegye főispánja, 1653-tól kisebb szünetekkel az országgyűlés és a Fejedelmi Tábla elnöke is volt.

Czarny Ostrówban békekötésre kényszerült a lengyelekkel. Ezt követően pedig a fejedelem közel 300 lovassal Erdély felé vette az irányt, míg a sereget Kemény Jánosra bízta, akinek egy másik úton kellett volna hazatérnie. A tatárok azonban ezt a seregrészt már Tremblowán (Terebovlja) túl július 31-én fogságba ejtették és a Krímbe hurcolták. Az eddigi vélekedések a rabságba kerültek számát több tízezerre tették, de ez valószínűleg csak négyezerre becsülhető.⁶

Ezt követően az országgyűlés megkezdte a felelősök keresését, továbbá a fogságba esettek kiváltására, valamint a Porta megbékéltetésére is erőfeszítéseket kellett tenni. Pedig a Portán már megszületett a döntés, Rákóczinak mennie kell, különben a fejedelemségnek fegyveres megtorlással kell szembenéznie. Az erről szóló fermánnal 1657. október végén, az országgyűlésre tett készülétek közepette érkezett meg egy török küldöttség Gyulafehérvárra. Rákóczinak azonban nem állt szándékában lemondani, csupán egy ügyvezető kormányzó kinevezésébe egyezett bele. Eközben a kántól, IV. Mehmed Girájtól (1641-44, 1654-66) is követek érkeztek, így az új fejedelem megválasztásával nem késlekedhettek. Rákóczi végül engedett, s november 2-án már fejedelmválasztásra gyűltek össze a rendek.

A leendő uralkodó személyére felmerült Kemény János és Barcsai Ákos neve is. Végül mindkettőt elvetették, előbbi a kialakult helyzet egyik felelősének tartva, illetve félve még egy tatár függőségtől is, míg utóbbit alacsony és állítólagos román származása miatt. Végül Rhédey Ferencre, Bethlen Gábor sógorára esett a választásuk, s úgy gondolták ezt értékelni fogják a Portán is. Az új fejedelem hatalma azonban csak látszólagos maradt.

⁶ **EOE XI.** 254-255. **Papp** (2009), 161. A hadmozdulatokra, a tatár fogságba esett erdélyiekre illetve a nemzetközi viszonyokra részletesebben: **B. Szabó-Sudár**, 973-988. **EÉKH**, 228-252. **Gebei** Sándor: II. Rákóczi György szerepe a Rzeczpospolita felosztási kísérletében (1656-1657). in: Századok, 2000/4. 801-848. **Gebei** 1992, 30-64. **Gebei** 2004, 147-181. **Grondski** de Grondi, Samuele: Historia belli Cosacco-Polonici. Pest, 1789. 361-444. **Ivanics** Mária: Rabszerzés és rabkiváltás a Krími Kánságban a 16-17. században. (Az 1657. évi lengyelországi hadjáratban fogságba esett erdélyiek történetéhez.) in: Századok, 2007/6. 1483-1514. **Gyulai** Éva: Kézcsók a svéd királynak. II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratának ábrázolása Erik Jönsson Dahlberg rajzain (1657/1696). in: Szerencsének elegyes forgása, 451-497. **Ivanics** Mária: Melek Ahmed pasa 1657. évi lengyelországi hadjárata II. Rákóczi György ellen Evlia Cselebi útleírásában. in: Szerencsének elegyes forgása, 171-203. **Katkó** Gáspár: A krími tatárok fogságába esett erdélyi sereg története (1657-1675). in: Szerencsének elegyes forgása, 205-240. **Kármán** Gábor: Svéd diplomácia a Portán 1657-58. Claes Rålamb és Gotthard Welling konstantinápolyi követsége. in: Sic Itur ad Astra, 2001/1-2. 53-85. **Kármán** 2011, 310-346. **Kármán** 2012, 1049-1084. **Kemény** János: Ruina exercitus Transylvanici. in: Kemény János és Bethlen Miklós művei. (szerk.: V. Windisch Éva). Budapest, 1980. 313-321. **Nagy** Rezső: A krími tatár rabok történetéről. Losoncz, 1918. **Papp** (2009), 147-163. **Petrityvity-Horváth** Kozma önéletírása (1634-1660). in: Történelmi Kalászkok 1603-1711. (szerk.: Thaly Kálmán). Pest, 1862. 1-83. **Sárközi** Gergely: Álhírek és valóság. II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata és Mednyánszky Jónás tevékenysége Vitnyédy István leveleinek tükrében. in: Szerencsének elegyes forgása, 325-340. **Wibling**, Carl: Carl X Gustaf och Georg Rakoczy II. Lund, 1891. **Wibling**, K.: Diplomáciai okmányok II. Rákóczy György uralkodása történetéhez. (A svédországi levéltárakból.) I-II. közlemény. in: Történelmi Tár, 1893. 409-439. 678-708.

Rákóczi ugyanis nem távozott az országból, Gyalura húzódott vissza, a várak kapitányai pedig többségükben nem tettek hűségesküet Rhédeynek.⁷

Önmagában az új fejedelem megválasztása nem volt elegendő, az oszmánok Jenő várának átadását is követelni kezdték, ami új helyzetet teremtett. Az erdélyiek ebben jogaik csorbulását látták, szerintük a Portának valójában nem is a régi fejedelem személyével volt gondja. Ezt használta ki Rákóczi a hatalomba való visszatéréséhez, ugyanis Rhédey egyre jobban fejedelemként kezdett viselkedni, ráadásul az 1658. január közepén a budai pasához küldött követe, Sebesi Ferenc révén panaszt is tett a törökök ellen buzdító Rákóczira. S bár a letett fejedelemnek kevés híve maradt, a vagyona és az ebből következő fegyveres hatalma révén a jogaiban immár korlátozott, s így a birodalomnak kiszolgáltatott fejedelemség megvédésének hangoztatásával könnyedén visszavette az irányítást. Erre január 22-én a szászmedgyesi országgyűlésen került sor, ekkor a rendek ismét hűséget esküdtek neki, amit hét nap múlva Rhédey is megtett.⁸

Rákóczinak azonban a megváltozott helyzetben külső támogatókat is keresnie kellett, egyrészt közvetítőket a Porta kegyének visszanyerése, másrészt szövetségeseket a fegyveres ellenállás érdekében. Közvetítőként a tatár kánt, IV. Mehmed Girájt találta meg, aki 50.000 tallér ellenében vállalta volna, hogy megbékélteti a feleket. Igaz, a kán évi adót is kívánt volna, miközben Kemény János személyében saját jelöltje is akadt a fejedelmi címre.

A régi-új fejedelem számíthatott még korábbi román híveire Constantin Șerban havasalföldi (1654-1658) és Gheorghe Ștefan moldvai (1653-1658) vajdára. Az előbbi azonban január végén, az utóbbit pedig március közepén leváltották, és mindkettő Erdélyben talált menedékre. Bár Rákóczi így már csak a fegyveres ellenállásban számíthatott segítségükre, Ștefanra egy szerződés keretében még rábízta a tatár kapcsolat életben tartását is, és a Porta felé való közvetítésben is számított rá.

Rákóczi a Porta által az erdélyi helyzet felügyeletével megbízott Kenán budai pasánál is próbált közbenjárni, aki azonban kezdetben még 100.000 arany ellenében sem vállalta a közvetítést. A fejedelem bízott még a svéd szövetségben, valamint nyitni próbált a magyar király és főurak, a német-római választók, és a velenceiek felé is. Így aztán február közepén meglehetősen magabiztosan jelezte és magyarázta a nagyvezírnek, hogy Rhédey gyengesége

⁷ **EOE XI.** 262-264, 308-309. **EÉKH,** 252-256. **Kiss** András: Kiadatlan országgyűlési emlékek az ország romlásának idejéből. Az EOE kiegészítése 1657. és 1659. évi iratokkal. in: Kiss András: Más források – más értelmezések. Marosvásárhely, 2003. 358-369.

⁸ **Ráth,** 2-3. **Veress,** Andrei: Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești. Vol. X. (1637-1660). București, 1938. 321-322. **MNL OL E190** 30/7447. II. Rákóczi György az országnak. hn, én.

miatt az ország hívta vissza, de ha nincs számára bocsánat, akkor bizonyosan fegyverrel fogja megvédeni igazát. Fellépésének hátterében az is szerepet játszhatott, hogy a Portáról, valamint a tatároktól és Keménytől is olyan értesülések érkeztek, hogy a nagyvezírt félre akarják állítani.⁹

Az erdélyi rendek mind a budai pasa, mind pedig a nagyvezír előtt igyekeztek közben járni Rákócziért vagy legalábbis megmagyarázni a cselekedeteiket. Az állítólagos szülejmáni ahdnáméra hivatkozva már a fejedelem lemondatását is jogellenesnek tartották, Jenő átadásának követelését pedig úgy értelmezték, hogy az Erdélynek a birodalomba való betagozását jelentené. A hűségükért cserében hiába kérték, hogy a Porta ettől tekintsen el, a válasz mindig egyértelmű volt: a várat át kell adni, Rákóczit ki kell szolgáltatni, ahogy a később Erdélybe menekült leváltott román vajdákat is.¹⁰

Ami a külső segítséget illeti, Rákóczi márciusban és áprilisban még reménykedhetett benne. Ugyanis a császárválasztásra készülődő Német-római Birodalomból érkező hírek pozitívak voltak, a VII. Sándor pápa (1655-1667) követje pedig a török ellen anyagi hozzájárulást helyezett kilátásba, és általánosan a fejedelem támogatására szólított fel. A velenceiek is biztosították Rákóczit arról, hogy nem áll szándékukban békét kötni az oszmánokkal. A hírek alapján a svéd-lengyel béketárgyalásokon a svédek olyan kitélt tettek, hogy a lengyelek biztosítsanak nekik átjárást az országukon, ha a fejedelemnek esetleg szüksége lenne a segítségükre. Emellett Rákóczi remélte, hogy a kozákok és a tatárok között kötendő megegyezésbe a két román vajdaság mellett Erdélyt is belefoglalják. Sőt a magyar főurak támogatása mellett a király, I. Lipót (1655-1705) is hajlandónak mutatkozott tárgyalni,

⁹ **MNL OL P1868** 13/70. II. Rákóczi György Rhédey Ferencnek. Gyalu, 1658. január 8. **MNL OL E190** 44/885. (ÉÉKH 471-472.) Balogh Máté II. Rákóczi Györgynek. Bahcsiszeráj, 1658. január 12. **MNL OL E190** 30/7320. II. Rákóczi György Lórántffy Zsuzsannának. Gyalu, 1658. január 13. [Az irat kiadva: *A két Rákóczy György családi levelezése. (szerk.: Szilágyi Sándor). Budapest, 1875. 534. (továbbiakban: CsL).*] **MNL OL E190** 37/9203. Kemény János II. Rákóczi Györgynek. hn, 1658. február 8. **MNL OL E190** 37/9204. Balogh Máté II. Rákóczi Györgynek. Jászvásár, 1658. február 9. [Az irat kiadva: *Okmánytár II. Rákóczy György diplomáciai összeköttetéseihez. (szerk.: Szilágyi Sándor). Budapest, 1874. 599-602. (továbbiakban: OT).*] **MNL OL E142** 15/5. (EOE XI. 382-383.) II. Rákóczi György Köprülü Mehmednek. Gyulafehérvár, 1658. február 12. **MNL OL E190** 47/82. Gheorghe Ștefan II. Rákóczi Györgynek. 1658. március 24. (A dokumentum dátumozása utólag történt.) Papp (2009), 165. B. Szabó-Sudár, 985. [Általában az erdélyi-velencei kapcsolatokra ld.: Ciure, Florina: *Relațiile dintre Veneția și Transilvania în secolele XVI-XVII. Brăila-Oradea, 2013.*]

¹⁰ **Id. G. Bethlen** Imre: Második Rákóczi György ideje. Nagyenyed, 1829. 169-172. és **Enyedi** István II. Rákóczi György veszedelméről 1657-1660. in: Erdélyi történelmi adatok IV. k. (szerk.: Szabó Károly). Kolozsvár, 1862. 219-316. 260-262. Az erdélyi rendek a budai pasának. hn, én.; **Bethlen I**, 173-175. és **Enyedi**, 263-264. A nagyvezír levele az erdélyi rendeknek. Drinápoly, én. (1658 márciusa, áprilisa)

sőt a vagyonuk, pozícióik és viszonylagos „kényelmük” miatt aggódó hódoltsági törökök sem támogattak volna egy erőszakos rendezést.¹¹

Az erdélyi közvélemény azonban nem állt Rákóczi mellé, amit nem is titkoltak. Nem bíztak a fejedelemben, s úgy hitték, hogy ha komolyabbra fordul a helyzet, akkor családjával együtt Ecsedre távozva cserbenhagyná az országot. A székelyek és a vármegyék pedig nemhogy Jenő, de a maguk védelmére sem szálltak volna harcba, vagy ha mégis, akkor az Rákóczi és hívei számára egyáltalán nem járt volna előnyökkel. Mindennek fényében április közepén Rákóczi arra kötelezte magát a rendek felé, hogyha a törökök Jenőt és más várakat nem kérik, valamint tiszteletben tartják a szabad fejedelemsválasztás jogát, akkor hajlandó lemondani. Ennek fejében persze még igényt tartott további fiskális „jóságokra”, mint például Görgényre, Gyalura, Fogarasra, Csanádra.¹²

Májusra azonban eldőlt, hogy Rákóczi nem számíthat külső segítségre, pedig még bizalmatlansága ellenére a Szerban helyére kinevezett Mihail Radu havasalföldi vajdával (1658-1659) is hajlandónak mutatkozott megegyezni. A magyar király ugyan döntött Bécs városparancsnoka és a Titkos Tanács tagja, Annibale Gonzaga és katonái Magyarországra küldéséről, de ennek a seregnek csak a királyság területének védelme lett a feladata.

Közben a budai pasa is akcióba lendült: nyomásgyakorlásként április végén tízezerre becsült seregével Szolnokra ment, ahonnan aztán a Gyula melletti Mezőmegyerre vonult, június elején pedig megérkezett Gyulára. Itt tárgyalásra hívta a rendeket, akik Bánffy György Doboka vármegye főispánja és szamosújvári főkapitány vezetésével küldöttséget terveztek meneszteni hozzá. Közben a pasa parancsot adott a határvidék nyugtalanítására is Lipppa és a Maros folyó környékén.¹³

A kialakult helyzetben Rákóczi célszerűnek látta, ha „elvonja magát”. Ugyanis mérlegelte: hogyha ahdnámét kap az ország, akkor az erdélyiek nem fognak harcolni, ha

¹¹ **MNL OL E190 37/9207.** (OT 607-609.) Bánffy Dénes II. Rákóczi Györgynek, Bécs, 1658. március 11. **MNL OL E190 30/7325.** (CsL 536.) II. Rákóczi György Lórántffy Zsuzsannának. Gyulafehérvár, 1658. március 29. **MNL OL E190 37/9209.** (OT 618-619.) Kövér Gábor II. Rákóczi Györgynek. Bécs, 1658. április 14. **MNL OL E190 30/7408.** Nádasdi Ferenc II. Rákóczi Györgynek. Seibersdorf, 1658. április 15. **MNL OL E190 30/7409.** Nádasdi Ferenc II. Rákóczi Györgynek. Bécs, 1658. április 20. **Papp** (2009), 165. **B. Szabó-Sudár**, 984.

¹² **MNL OL E190 30/7402.** (EOE XI. 361-362.) Haller Gábor II. Rákóczi Györgynek. Szentpál, 1658. február 25. **MNL OL E190 30/7327.** (CsL 537-539.) II. Rákóczi György Lórántffy Zsuzsannának. Gyulafehérvár, 1658. április 13. **EOE XI.** 373-377. Az erdélyi rendek II. Rákóczi Györgynek. Gyulafehérvár, 1658. április 16.

¹³ **MNL OL E190 30/7328.** II. Rákóczi György Lórántffy Zsuzsannának. Szamosújvár, 1658. április 25. **Teleki** Mihály levelezése. (szerk.: Gergely Sámuel). I. k. 1656-1660. Budapest, 1905. 178-179. Thúry Mihály Teleki Mihálynak. Borosjenő, 1658. május 4. **MNL OL E190 30/7334.** (CsL 542-543.) II. Rákóczi György Lórántffy Zsuzsannának. Gyulafehérvár, 1658. május 10. **Teleki I.** 190-191. Thúry Mihály Teleki Mihálynak. Borosjenő, 1658. május 17. **MNL OL E190 30/7462.** (EOE XI. 393-395.) Gyulai Ferenc II. Rákóczi Györgynek. Várad, 1658. május 27. **MNL OL E190 30/7336.** (CsL 544-545.) II. Rákóczi György Lórántffy Zsuzsannának. Jenő, 1658. június 2. **B. Szabó** (2001), 240.

pedig nem, akkor olyan haddal jönnek a törökök, amit nem lehet megállítani, ráadásul megjelentek az alternatív fejedelemjelöltek is. Kemény még mindig számított erre, de Rákóczi úgy látta, hogy mint tatár jelöltet csak erőszakkal ültethetik a fejedelmi székbe. Kemény mellett még Barcsairól és Bánffy Györgyről beszéltek, akik közül a fejedelem az előbbit találta magára nézve a legveszélyesebbnek.¹⁴

Rákóczi június elején úgy döntött, katonákat ad a leváltott Štefan vajda mellé, hogy visszaszerezhesse Moldvát. A hónap közepén pedig kivonult Erdélyből, az ügyek irányításával helytartói címmel Barcsai Ákost, Petki Istvánt és Hermann Mihályt bízta meg. Váradon gyűjtötte össze seregét, június 28-án pedig megindult Jenő alá.¹⁵

Kenán budai pasa június közepén kb. 5-6 ezer emberével elhagyta Gyulát, és úgy tűnt, hogy Jenő várának elfoglalásával fog próbálkozni. Június 21-én a jenőiek rajtaütöttek a budai pasa felderítőin, a gyulai szandzsákbég egységén, aminek eredményeképpen Kenán a Maroson át Lippához húzódott vissza katonáival. Időközben Rákóczi megérkezett Jenőre, ahol serege tovább nőtt, kb. 10 ezer fő állt rendelkezésére. Július 5-én felgyújtották Aradot, hogy a törökök figyelmét eltereljék Jenőről. Ezt látva Kenán pasa katonáival kijött Lippáról és a közeli Pálulésnél a két sereg összecsapott. Rákóczi győzelmet aratott, a menekülő törökök közül több előkelő, így az esztergomi szandzsákbég, és a temesvári pasa is a Marosba fulladt. A fejedelem ezt követően Váradra húzódott vissza.¹⁶

Erdély lakossága nem igazán támogatta Rákóczit, de Barcsait sem kívánták segíteni. A közhangulatot kétségbeesés uralta, és a nyugalom érdekében sokan engedtek volna a törököknek. A budai pasa vereségének hírére Havasalföld felől Radu vajda és a szilisztrai pasa támadására lehetett számítani, és Moldvából sem érkeztek jó hírek: Štefan vereséget szenvedett, a mellé adott székelyek egy részét le is vágta. Az erdélyi urak többsége is

¹⁴ **MNL OL E190** 30/7329. (CsL 539-541.) II. Rákóczi György Lórántffy Zsuzsannának. Szamosújvár, 1658. április 27. **MNL OL E190** 30/7330. (CsL 541-542.) II. Rákóczi György Lórántffy Zsuzsannának. Szamosújvár, 1658. április 28. **MNL OL E190** 30/7334. (CsL 542-543.) II. Rákóczi György Lórántffy Zsuzsannának. Gyulafehérvár, 1658. május 10.

¹⁵ **Szilágyi** Sándor: II. Rákóczy György levelei Rhédey Ferenchez. in: Történelmi Tár, 1892. 96-126. 97. II. Rákóczi György Rhédey Ferencnek. Gyulafehérvár, 1658. május 30. **MNL OL E190** 30/7338. II. Rákóczi György Lórántffy Zsuzsannának. Gyulafehérvár, 1658. június 8. **TT 1892**. 97-98. II. Rákóczi György Rhédey Ferenchez. Gyulafehérvár, 1658. június 13. **MNL OL E190** 30/7341. (CsL 546-547.) II. Rákóczi György Lórántffy Zsuzsannának. Csúcs, 1658. június 19.

¹⁶ **Teleki I**, 214. Thúry Mihály Teleki Mihálynak. Borosjenő, 1658. június 22. **MNL OL E190** 30/7342. (CsL 547-548.) II. Rákóczi György Lórántffy Zsuzsannának. Jánosd, 1658. június 24. **Gergely** Samu: II. Rákóczy György küzdelmei történetéhez. in: Történelmi tár, 1893. 323-341. 326-327. Barcsai Ákos Teleki Mihálynak. Gyulafehérvár, 1658. június 26. **MNL OL E190** 30/7345. (CsL 549.) II. Rákóczi György Lórántffy Zsuzsannának. Csíger, 1658. július 4. **MNL OL E190** 30/7348. (CsL 550-551.) II. Rákóczi György Lórántffy Zsuzsannának. Gyula, 1658. július 11. **TT 1892**. 98. II. Rákóczi György Rhédey Ferencnek. Székudvar, 1658. július 12. **B. Szabó-Sudár**, 991-992. **B. Szabó** (2001), 244-245.

Rákóczi lemondását látta volna szívesen, ellenkező esetben mindenki a fejedelemség végét vizionálta, sőt július végére már Barcsai fejedelemsége is felmerült. A hátszínigot pedig korántsem tudták biztosítani, bár a három helytartó június végén Illyére rendelt el általános mozgósítást. A közmorált jól jellemezte, hogy az egy időre tehermentesített Jenőben csupán 40-50 lovas állomásozott, a parancsnokok pedig inkább italozással múltatták az időt.¹⁷

Rákóczi az összecsapás után többször ajánlott fel békét, de a törökök ezt figyelmen kívül hagyták. Az oszmán fősereggel ekkor már úton lévő Köprülü Mehmed pasa nagyvezír egyetlen kiutat ajánlott fel neki: személyesen a táborába jöve bűnbocsánatot kell kérnie. A fejedelem ezt nem volt hajlandó megtenni, Gonzaga és Lippay György esztergomi érsek figyelmeztetései ellenére is bízott a Habsburg uralkodóban, valamint a velenceiek, és a határ menti törökök támogatásában, továbbá a tavasszal Anatóliában a nagyvezír személye ellen kitört, Abaza Haszán pasa által vezetett dzseláli lázadás sikerességében is reménykedett. A rendek is tovább próbálkoztak egyezkedni, de hiába hivatkoztak arra, hogy minden baj okozója, Rákóczi már elhagyta a fejedelemséget, magyarázkodásuk sem a nagyvezírt, sem a budai pasát nem hatotta meg.¹⁸

Augusztus elején Gyulafehérváron országgyűlést tartottak, ahol végzést hoztak arról, hogy Rákóczit megpróbálják rábeszélteni a lemondásra a Bethlen János, Csulya György, Nemes János és Beszterczei János alkotta küldöttség révén. A követek augusztus 8-án érkeztek meg a fejedelemhez, aki azonban csak abban az esetben ígerte meg lemondását, ha az ország ahdnámét kap.¹⁹

Ekkor a török főserég már egy hete Belgrádban tartózkodott és megkezdte az átkelést Pancsovába, ahonnan Temesvárra vezetett az út. Havasalföld felől pedig Radu tört be Erdélybe tatár egységekkel az oldalán. Rákóczi egy esetleges török támadás esetén Szolnok

¹⁷ **Teleki I**, 210-211. és **TT 1893**. 326. Barcsai Ákos Teleki Mihálynak. Gyulafehérvár, 1658. június 19. **Teleki I**, 215-216. Barcsai Ákos Teleki Mihálynak. Gyulafehérvár, 1658. június 26. **EOE XI**. 401-402. Barcsai Ákos, Petki István, Hermann Mihály a megyei nemességnek. Gyulafehérvár, 1658. június 30. **Teleki I**, 222. Bornemissza Anna Teleki Mihálynak. Borosjenő, 1658. július 8. **MNL OL E190** 30/7349. II. Rákóczi György Lórántffy Zsuzsannának. Tábor, 1658. július 14. **Teleki I**, 226-227. Petki István Teleki Mihálynak. Gyulafehérvár, 1658. július 16. **MNL OL E190** 30/7355. II. Rákóczi György Lórántffy Zsuzsannának. Székelyhíd, 1658. július 28. **MNL OL E190** 30/7356. (*CsL* 552.) II. Rákóczi György Lórántffy Zsuzsannának. Székelyhíd, 1658. július 29. **EOE XI**. 406-408. Kövér Gábor II. Rákóczi Györgynek. Gyulafehérvár, 1658. július 31. **B. Szabó** (2001), 248.

¹⁸ **Bethlen I**. 176-180. és **Enyedi**, 266-269. Köprülü Mehmed II. Rákóczi Györgynek. h.n. é.n. **Magyar** Károly: Adatok Kemény János életéhez, 1634-1660. in: Történelmi tár, 1905. 469-497. 477-478. Barcsai Ákos, Petki István, Hermann Mihály Kenán budai pasához. Gyulafehérvár, 1658. július 18. **TT 1905**. 479-480. Barcsai Ákos, Petki István, Hermann Mihály a szilisztrai(?) pasához. Gyulafehérvár, 1658. július 18. **MNL OL E143** 19. t. Köprülü Mehmed az erdélyi rendeknek, Szófia, é. n. **EOE XI**. 406-408. **MNL OL E190** 30/7342.

¹⁹ **EOE XI**. 408-409. Az erdélyi országgyűlés II. Rákóczi Györgynek. Gyulafehérvár, 1658. augusztus 3. **MNL OL E190** 30/7357. (*CsL* 552-553.) II. Rákóczi György Lórántffy Zsuzsannának. Tasnád, 1658. augusztus 7. **MNL OL E190** 30/7358. (*CsL* 554.) II. Rákóczi György Lórántffy Zsuzsannának. Tasnád, 1658. augusztus 9.

felé tervezett elterelő hadműveleteket, majd kisebb számú ellenség esetén Tokaj, nagyobb számú esetén pedig Rakamaz felé húzódtott volna vissza.²⁰

Ez időre Rákóczinak végleg bele kellett nyugodnia abba, hogy külső segítséget nem kaphat. A Habsburgoknak nem állt szándékukban megbontani a békét, egy-két vár miatt a svédek nem bonyolódtak volna háborúba, a velenceiek pedig nem akartak egy újabb konfliktust. Mindeközben a 20.000 főre becsült tatár főszereg augusztus 19-én betört a Barcaságba és a térség szisztematikus pusztításába kezdett.²¹

Erdély lakosságán a teljes zavarodottság lett úrrá, a fennálló állapotokért szinte mindenki Rákóczit tartotta felelősnek, aki helyzetét tovább rontotta azzal is, hogy fizetett hadaiból szinte senkit sem rendelt az ország védelmére. A főudvarmester és tanácsúr Petki István sem tudott harcokba bocsátkozni, a tanácsúr és küküllői főispán Bethlen Jánost pedig a segesváriak nem akarták városukba beengedni. Barcsainak a Nagysinkre összehívott hadimustrája azért maradt el, mert a vármegyék a kormányzó „futását” hallva meg sem jelentek. A kővári kapitánynak és Rákóczi kancellárjának, Mikes Mihálynak a Bodzaszorosból kellett menekülnie a tatárok elől Brassóba, ráadásul a székelyek meg akarták ölni, a mellette lévő 6-7 ezer katonát pedig elbocsátotta.²²

Augusztus 22-én Köprülü Mehmed pasa nagyvezír már Temesváron tartózkodott, és mind Rákóczit, mind pedig Barcsait a táborába hívta. A fejedelem csak követet küldött, nem akart bocsánatért esedezni, Barcsaival kapcsolatban azonban nagyobb terveket szövögetett a nagyvezír. Mindeközben a törökök megindultak Jenő felé, és elkezdtek hidat verni a Maroson. Erre a hírré többekben felmerült a megfutamodás gondolata. Barcsai is azt tervezte, hogy elhagyja az országot és csatlakozik a fejedelemhez, mivel azonban mindössze 50-60 ember tartott ki mellette, elvetette az ötletet. A jenői vár megerősítésével nem nagyon foglalkoztak, ráadásul a védők, élükön a kapitánnyal, Újlaky Lászlóval továbbra sem változtattak italozós életmódjukon.²³

²⁰ **MNL OL E190** 30/7359. II. Rákóczi György Lórántffy Zsuzsannának. Somlyó, 1658. augusztus 10. **B. Szabó** (2001), 264.

²¹ **MNL OL E190** 37/9224. (*EOE XI. 409-413.*) Mikes Mihály II. Rákóczi Györgynek. Rovna, 1658. augusztus 12. **MNL OL E190** 30/7427. és **EOE XI.** 416-417. Barcsai Ákos II. Rákóczi Györgynek. Nagysink, 1658. augusztus 21. **MNL OL E190** 30/7362. (*CsL 555-556.*) II. Rákóczi György Lórántffy Zsuzsannának. Tasnád, 1658. augusztus 23.

²² **MNL OL E190** 30/7428. és **EOE XI.** 417-419. Barcsai Ákos II. Rákóczi Györgynek. Tartaria, 1658. augusztus 23. **TT 1892.** 99. II. Rákóczi György Rhédey Ferencnek. Tasnád, 1658. augusztus 24. **Teleki I,** 256-257. Bornemissza Kata Teleki Mihálynak. Beszterce, 1658. augusztus 25. **MNL OL E190** 30/7427. **B. Szabó** (2001), 250.

²³ **Teleki I,** 250-252. Thúry Mihály Teleki Mihálynak. Borosjenő, 1658. augusztus 22. **EOE XI.** 424. Barcsai Ákos az erdélyi rendeknek. Tartaria, 1658. augusztus 23. **EOE XI.** 425. Barcsai Ákos Johannes Lutschnak és

Az oszmán sereg augusztus 30-án kezdte meg Jenő ostromát. Szeptember 2-án a fejedelem a várhoz közeli Ugrához érkezett, ahol már elterjedt a védők szökéseinek híre terjedt. Rákóczi éjszakára tervezett egy kisebb rajtaütést a török tábor ellen, de sejtette, hogy az oszmán sereg a vár erőtlenebb, palánkból épített bástyáját fogja támadni. Azonban még aznap bekövetkezett az, amire a fejedelem nem nagyon számított: Jenőt egyszer sem „lőtették meg”, hanem védői harc nélkül átadták.²⁴

Ezt követően szeptember elejére Barcsainak már nem maradt más választása, mint megjeleni a nagyvezír előtt. Johannes Lutsch szebeni királybíróval, Basa Tamással, Bánffy Györggyel és a székelyek képviselőiben Dániel Ferencsel - hivatalosan a haza megmentése érdekében - szeptember 2-án útnak indult a nagyvezír jenői táborába.

A küldöttség szeptember 5-16. között tartózkodott a törököknél. Vontatott, de gyakorlatilag egyoldalú, az erdélyiek szabadságát és a szokásjogot mellőző, a hadjáraton résztvevő előkelők és katonai egységek előjáróiból a vallási törvény (saría) alapján összeállított, döntőbírássággal felérő tárgyalások után Barcsait szeptember 14-én hivatalosan fejedelemmé nevezték ki. Emellett Erdély évi adóját 40.000 aranyra emelték, továbbá az erdélyieknek a háborús költségekre további 500.000 tallért kellett fizetniük, Lugost és Karánsebest pedig át kellett engedniük a törököknek. A fejedelemség új helyzetét, kvázi a román vajdaságok szintjére süllyedését pedig nemcsak a „tárgyalás” formája mutatta, hanem az is, hogy Barcsait nem ahdnámével, hanem nagy valószínűséggel csupán beráttal nevezték ki. Köprülü ráadásul azt is felajánlotta, hogy az esetleges ellenállást ellensúlyozandó egy több ezres sereg viszi be Barcsait Erdélybe, s noha az egykori kormányzó ezt visszautasította, adtak mellé egy kapudzsibais és 35 törököt.²⁵

Ez idő alatt a tatárok – miután a Barcaságot végigdúlták – augusztus 27-én Brassó alól nyugat felé indultak a Fogaras-Szeben-Szászsebes-Gyulafehérvár-Enyed-Torda útvonalon, ahol főszeregük végigrabolta a településeket, és ettől Kolozsvár sem menekült meg. Innen egy kisebb sereget a Meszes és a Szilágyság felé ment, a kán pedig Várad felé vette az irányt és szeptember 13-án körülvette azt. A település védelmével megbízott Gaudi András kitartott, és

Andreas Meltzernek. Déva, 1658. augusztus 25. **MNL OL E190** 30/7363. (CsL 556-557.) II. Rákóczi György Lórántffy Zsuzsannának. Tasnád, 1658. augusztus 25. **MNL OL E190** 30/7428.

²⁴ **MNL OL E190** 30/7367. (CsL 558.) II. Rákóczi György Lórántffy Zsuzsannának. Ugra, 1658. szeptember 3. **MNL OL E190** 30/7368. (CsL 559.) II. Rákóczi György Lórántffy Zsuzsannának. Tábor, 1658. szeptember 4. **B. Szabó** (2001), 253-254.

²⁵ **Lutsch**, Johannes: Diarium. in: Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens. I. Band. (hgg.: Joseph Kemény). Klausenburg, 1839. 277-336. 289-293. **MNL OL E143** 19. t. Barcsai Ákos a nagyvezír táborában. hn, én. (kiadva: **Németh**, 57-80.) **Papp** (2009), 168-169. Barcsai kinevezésével kapcsolatban ld. még: **Uzunçarşılı** (1943), 361-377. **Uzunçarşılı** (1953), 51-65. **Papp** (1989-1990), 21-31. **B. Szabó-Sudár**, 993.

a tatár sereg egy hét után szeptember 20-án elindult haza a Jenő-Lippa-Karánsebes útvonalon Havasalföld felé.²⁶

Barcsai október elejére Segesvárra országgyűlést hívott össze, amelyen a rendek kénytelen-kelletlen jelentek meg. A gyűlésen kellett dönteni az új fejedelem beiktatásáról, ami október 11-én meg is történt. A ceremónia legfontosabb mozzanata Barcsai ünnepélyes ígérete volt: ha Rákóczi kegyelmet nyer a Portán, akkor át fogja engedni neki a fejedelemséget. Az új fejedelem azonban nem érezte magát biztonságban, és a gyűlést követően bezárkózott Déva várába, biztonsága érdekében török csapatokat hívott maga mellé, s ezzel megkezdődött Barcsai és Rákóczi vetélkedése a hatalomért.²⁷

²⁶ Szalárdi János siralmas magyar krónikája. Budapest, 1980. 437-457. Kraus, Georg: Erdélyi krónika 1608-1665. (ford.: Vogel Sándor). Budapest, 1994. 315-317. B. Szabó (2001), 256-264.

²⁷ EOE XII, 6.

I. Az oszmán hadsereg élelemellátása

Az 1658. évi hadjárat történeti háttérének felvázolását követően rátérünk a hadi vállalkozás élelmiszer-utánpótlásának ismertetésére. Mielőtt azonban ebbe belevágnánk, a rendszer minél könnyebb megértésének érdekében először annak általános működését mutatjuk be. Az alábbiakban feltárul az ellátásnak a strukturális és az anyagi alapjai, az élelemnek a fajtái, az összegyűjtése, a raktározása, a hadszíntérre való eljuttatása, valamint a katonák közötti elosztása, végül pedig összehasonlításként röviden az európai gyakorlatról is megemlékezünk.

A hadsereg megfelelő élelmiszerellátása egy hadjárat sikerességében kiemelkedő szerepet játszik. Az oszmánok ezt korán felismerték, ezért egy központi irányítású, előretervezésen alapuló rendszert alakítottak ki, ami a XVI-XVII. századra érte el leghatékonyabb működését. A rendszer lényege abban állt, hogy a hadjáratok előtt bürokratikus eszközökkel felmérték a hadi vállalkozáshoz kapcsolódó lehetőségeket és szükségleteket. Ez jelentette a hadjárat során felmerülő élelmiszerigényeket, ezek beszerzését, tárolását, megfelelő helyre való eljuttatását, szétosztását. Ez utóbbiak végrehajtásában nagy szerepet játszott az utak mentén felállított pihenőhelyek-raktárak (*menzilek*) hálózata, az ún. menzilrendszer. Ez az ellátási rendszer alapos, jól szervezett volt, a hadsereg szabad mozgásterét, működési lehetőségeit biztosította, megléte jelentősen növelte a hadsereg hatékonyságát.

I. 1. Az ellátás rendszere és jellemzői

A rendszert központi felügyelettel és központi pénzügyi háttérrel működtették, ami egyrészt nagy hatékonyságot biztosított a hadseregnek, másrészt lehetővé tette az állam erőforrásainak a hadi előkészületekre történő körültekintő és gazdaságosságra törekedő felhasználását.

A rendszer egyik sarokkövét az előretervezés jelentette. Hadjáratok előtt mindenféle szempontot figyelembe véve (területi, gazdasági, éghajlati, stb.) a központi hivatalok különböző nyilvántartásai, feljegyzései igénybevételével igyekeztek a szükségleteket felbecsülni.

Az ellátmányt rendkívüli, később pedig regulárisra váló adóként szedték össze. Ez termény- vagy pénzdótot jelentett, aminek formáját a leendő hadszíntértől való távolság határozta meg. Ez értelemszerűen azt jelentette, hogy a közelebbi területekről természetben

kérték az adót. Emellett a centralizált földbirtokrendszernek köszönhetően az oszmánok ismerték a különböző földek termékenységet és a belőlük származó jövedelmeket, így az adók kivetését az egyes területek teherbíró képességeihez tudták igazítani, ez által a hadi szükségletek nem tették tönkre egy adott terület gazdasági viszonyait. Ha az adók nem időben folytak be, akkor az ellátásra a központi pénzekből minden körülmények között fedezetet biztosítottak.

Az ezen adók begyűjtésével járó költségek nagy részét, ami a korabeli források szerint a sereg többi felszerelésének biztosításához szükséges pénzhez képes csekély mennyiséget jelentett, általában az állami kincstárból finanszírozták. Ebben az állam nagyon is érdekelt volt, mivel az adók elmaradozása egy hadjárat sikerességét komolyan veszélyeztethette, de az is előfordulhatott, hogy az élelmiszerre való további kiadásokat a szultáni kincstárból kellett finanszírozni.²⁸

A központosításnak azért is volt nagy jelentősége, mert az alapélelmiszerek árának a spekulánsok és a szállítási zavarok által generált növekedéséből pénzügyi instabilitás keletkezhetett, amely szintén veszélyeztethette egy hadjárat sikerét. Továbbá az esetleges hiányt elkerülve törekedhettek a stratégiai fontosságú áruknak (gabonafélék, liszt) a birodalmon belüli koncentrálására. Piaci szabályozást vezethettek be: például a hadjáratok szervezésekor a búza és az említett áruk kivitelét törvényileg megtiltották, a belső piacra szánt gabona árát pedig központilag szabályozták. Az állam azonban az illegális kereskedést nem tudta meggátolni, mivel ezt elég nagy haszonnal lehetett üzni. Ha nagy távolságokról, kedvezőtlen földrajzi viszonyokról vagy az élelmiszerek további beszerzéséről esett szó, akkor ezek pénzügyi vonatkozása szintén nem számított. Rövid lejáratú kölcsönökből, esetleg a költségvetés túlbecslésével biztosították a kielégítő szállítást, valamint az élelem tartalékolásának és felhalmozásának pénzügyi fedezetét. Így a katonai szükségletek növekedése és az államháztartás hiánya között egyenes arányosság állhatott fenn.²⁹

Az oszmánok, gondolva a természeti vagy egyéb más viszontagságokra, a hadsereg ellátmányát körültekintően mindig túlbecsülték. Szintén ennek az előretervezésnek a keretében az élelmiszerek nagy részét helyben szerezték be és osztották el, megelőzve ezzel egy esetleges helyi hiányt. Ezt a rendszert egészítette ki az utak mellett létesített raktárak és állomások láncolata, menzilerendszer, amin keresztül a begyűjtött élelmet osztották szét. Az

²⁸ **Murphey**, Rhoads: *Ottoman Warfare 1500-1700*. London, 1999. 94-95, 99.

²⁹ **Murphey** (1999), 97. **Finkel**, 145. **Ballingal** Finkel, Caroline: *The Provisioning of the Ottoman Army During the Campaigns of 1593-1606*. in: *Habsburgisch-osmanische Beziehungen*. Wien, 26.-30. September 1983. (hgg.: Tietze, Andreas). Wien, 1995. 107-123. 108.

egyes területek környezeti kihívásai és körülményeinek tekintetbe vételével az ellátmány beszedése és tárolása esetében is a lehető legpontosabb számításra törekedtek. A hadjárat végén az esetlegesen feleslegként maradt élelmiszert piaci áron a helyi lakosságnak vagy begyűjtési (a piacinál kisebb) értéken az adószedőknek adták el, akik erre számítva érdekeltté váltak a tervezett adómennyiség minél teljesebb beszedésében.³⁰

Úgy tűnik, ennek a módszernek a kockázatok csökkentése mellett a társadalmi igazságosság és a rájuk védelme szempontjából is jelentőséget tulajdonítottak. A katonák ellátását igyekeztek úgy megoldani, hogy a civil lakosság és az agrárélet se szenvedjen károkat. A sereg magával vitte azt, amit tudott, amit pedig nem, azt a helyi beszállítóktól, kereskedőktől szereztek be. A központi felügyelettel és pénzügyi háttérrel hozott gondos, előre egyeztetett intézkedések meggátolták, hogy az utolsó pillanatban, kapkodva, erőszakos rekvirálások történjenek, és így a helyi piacokat sem bomlasztották meg. Összességében mind a közérdek mind pedig az egyéni érdekek között fennmaradt az egyensúly, egymással pozitív kölcsönhatásban álltak. Az ellátmány megfelelő biztosítását pszichológiai okokból, a harci szellem biztosítása érdekében sem hanyagolhatták el, főként a hadjárat kezdeti szakaszaiban, így a tervezés és a végrehajtás ezért sem lehetett eseti és véletlenszerű.³¹

A hadsereg létszámát is mindig úgy alakították, hogy az adott terület el tudja látni azt. Ugyanakkor adminisztratív mértékek biztosították, hogy a lakosság se szenvedjen nagy hátrányokat. A későbbi időkben Carl von Clausewitz számításai alapján 25 négyzetmérföldenként (~64,75 km²) 2-3 ezer fős népsűrűségű terület 150 ezres hadsereget egy vagy két napig tud ellátni, és az oszmán hadsereg létszáma mindig ez alatt maradt.³²

Ezzel az ellátási rendszerrel a főbb utaktól távolabb eső, illetve kietlen tájakon is biztosítani lehetett a sereg utánpótlását, ezért az ellenséggel való összecsapásokra ilyen területeket igyekeztek választani. A későbbiekben, főleg a XVII. század végén az oszmánok ezt az előnyt egyre kevésbé tudták kihasználni, mivel többször szorultak védekező pozícióba, és ezzel sokszor elvesztették a csaták kiválasztásának lehetőségét is.³³

A rendszert ezenkívül fegyelmezettség is jellemezte, amely nemcsak a források elosztásakor és felhasználásakor, de a rablások szigorú tiltásával a seregen belül is meghatározó volt. S noha akadtak nehézségek (természeti és egyéb más pusztítások, a korrupció, a hivatalnokok munkamorálja, a lakosság adózási képessége és hajlandósága), a

³⁰ **Murphey** (1999), 87-88.

³¹ **Murphey** (1999), 86, 90, 97-98.

³² **Finkel**, 154. **Clausewitz**, Carl von: Vom Kriege. Erfstadt, 2003. 254.

³³ **Murphey** (1999), 101-102.

nyugati megfigyelők általában megfelelően felszerelt, jól táplált, elégedett katonákat láttak a törökök soraiban, az oszmán hadsereget az európaiaknál jobban ellátottnak találták.³⁴

I. 2. A menzilszisztem

A következőkben az élelem-utánpótlás alapjának tekinthető menzilszisztemet és működését mutatjuk be. A menzilek, mint ahogy azt fentebb már említettük az élelem szállításában, tárolásában és szétosztásának vonatkozásában, az előretervezés mellett az ellátórendszer másik sarokkövét jelentették. Emellett a hadsereg felvonulásakor szálláshelyként is funkcionáltak, s az utak mellett létesített állomások a birodalmon belüli információáramlás alapját is képezték.

I. 2. 1. A menzilek kialakítása, funkciója

Az arab eredetű menzil szó jelentett szállást, két szállás közötti helyet, tartózkodási helyet, postát. A menzileket a hánokkal és a karavánszerájokkal ellentétben nem a kereskedelem ösztönzésére és biztosítására, hanem mint szálláshelyeket a birodalom területei közötti információáramlás biztosítására hozták létre. A menzilek eredeti funkciója a vilájetekből, a határterületekről szerzett információk be-, illetve továbbküldése, és a kormányzat megbízottai, alkalmazottai utazásainak megkönnyítése volt. Később tulajdonképpen postaállomásként a városok közötti híráramlást is biztosították, majd idővel a legfontosabb feladatuk katonai lett: a hadjáratra igyekvő, vagy az onnan visszatérő sereg katonáinak pihenőhelyévé, illetve egy hadjárat logisztikájának (főleg élelem, ital és egyéb szükségletek biztosításának) egyik legfontosabb háttérintézményeivé váltak.³⁵

Mindemellett az úton lévő külföldi követek, küldöttségek is megszállhattak bennük. Tartózkodásuk minden költségét az oszmán állam magára vállalta, amit külön defterbe jegyeztek fel. Ha azonban ezek a költségek túl magasra rúgtak, akkor a menzil környékén élő lakosoktól is szedtek be pénzt.³⁶

A menzilszisztem kialakításában az oszmánok a perzsa, arab, mongol, illetve római, később pedig bizánci alapokat használták fel, és a hálózat végül Lütüfí pasa nagyvezírsége

³⁴ **Murphey** (1999), 102-103. [*A nyugati megfigyelőkre ld.: Üçel-Aybet, Gülgün: Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699). İstanbul, 2010.*]

³⁵ **Halaoğlu**, Yusuf: Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller). Ankara, 2002. 2, 42, 158. **Müderrişoğlu**, Fatih M.: Menzil Kavramı ve Osmanlı Devleti'nde Menzil Yerleşimleri. in: *Türkler*. (ed.: Güzel, Hasan Celâl – Çiçek, Kemal – Koca, Salim) c. 10. Ankara, 2002. 920-926. 920. **Bozkurt**, Rıza: Osmanlı İmparatorluğunda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri. Ankara, 1966.

³⁶ **Şentürk**, Hüdaî M.: Osmanlılarda Haberleşme ve Menzil Teşkilatına Genel Bir Bakış. in: *Türkler*, c. 14. Ankara, 2002. 446-461. 452.

(1539-1541) alatt nyert végleges formát, s leginkább a Dzsingisz kán (1206-1227) által alapított, majd az Ilhanidák által is használt postaállomások (jam) rendszerére hasonlított. A menzileket egymástól különböző távolságra alakították ki, kijelölésüknél figyelembe vették a földrajzi, a biztonsági, valamint az ellátmányuk biztosítását garantáló szempontokat is. Igyekeztek őket egymástól kellő távolságra kijelölni, ez pedig a domborzati viszonyoktól, biztonsági szempontoktól függően általában időben 3-18 óra járóföld, térben pedig 20-70 km között mozgott. Egy menzil kialakítása során először a szükséges helyét határozták meg, majd lóállományának megfelelő biztosítása érdekében felmérték a hely áthaladó forgalmát, végül pedig egy kazába sorolták. Háborús időkben a futárok (ulakok) közlekedésének segítése, azaz a hírszolgálat meggyorsítása érdekében újabb, csak a hadjárat idején működő időszakos állomásokat hoztak létre. A menzilek megválasztásánál azt is igyekeztek figyelembe venni, hogy ellátásuk minél egyszerűbben megoldható legyen, ne essenek lakóterületek közvetlen közelébe, de a közlekedés, az előrehaladás mégis könnyen menjen. A hadsereg számára pedig nem magukon az állomásokon, hanem a környékükön lévő, nagyobb tömeg táborozására alkalmas terepen alakították ki a szálláshelyeket.³⁷

1594/1595-től kezdve a menzilek neveit, egymástól, valamint Isztambultól való, órában esetleg mérföldben mért távolságát rendszeresen feljegyezték, és gyakran feltüntették fenntartási költségeiket, lovaik számát is. Ezeket az információkat különböző defterekbe (menzil, menzil zahire, ahkam-menázil, menzil kajd) írták. A menzilek száma a birodalomban 1595-ben kb. 371, 1696/1697-ben 1.204, a rendszer megreformálásának idején, 1843-ban pedig 495 volt.³⁸

I. 2. 2. A menzilek működése és működtetése

A menzilek ügyeivel előjáróként a menzil emini foglalkozott, aki egy környékbeli településről származott. A menzil kazájának előjárói, kádija, náibja esetleg helyőrségek vagy a lakosság javaslatára általában Rúz-i Hizir napján (május 6.) egy vagy fél évre a központból nevezték ki, de a feladattal megbízhattak akár egész falvakat is. Az emin és helyettese (*menzil*

³⁷ **Antonov**, Aleksandr: Bulgar Topraklarında Kurulan Menzil Sisteminin Organizasyonu (XVI-XVIII. Yüzyıllar). in: *Türkler*, c. 10. Ankara, 2002. 927-934. 930. **Halaçoğlu** (2002), 5, 7-8, 14-15, 30, 43, 51. **Şentürk**, 449. **Türkmen**, Mustafa Nuri: XVII. Yüzyıl Menzillerinin Ekonomik Yönü ve Esnafın Katkısı. in: *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 34. (2003) 135-140. 136. **Halaçoğlu**, Yusuf: Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilâtı Hakkında Bazı Mülâhazalar. in: *Osmanlı Araştırmaları II.* (ed.: İnalcık, Halil – Göyünç, Nejat – Lowry, Heath W.). İstanbul, 1981. 123-132. 124. **Çetin**, Cemal: Menzilhânelerin Müştemilatlarına ve Tefrişlerine Dair Birtakım Gözlemler. in: *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 22. (2009.) 43-59. 46-47. A menzilek távolsága Anatóliában bizonyos esetekben akár 40 óra felett is lehetett.

³⁸ **Halaçoğlu** (2002), 52, 169.

kethüdászi) az emin által választott segítőkkel, a menzilkeseikkel (*er*) a menzil ellátását végezték és működését biztosították. Így például ők szerezték be a szükséges tűzifát, szénát, olajat is, védték a menzilt a rablóbandák ellen. Ha hanyagul végezték feladatukat, akkor büntetésre számíthattak. A különadók alól azonban felmentést kaptak, s ha nem muszlimok voltak, akkor nem tartoztak a devsirme hatálya alá sem.³⁹

A menzilek alkalmazottai közé tartoztak a hajtók (*szürüdzsük*), akik a futárok (*ulakok*) lóellátásáért feleltek, és útikalauzként (*kilavuz*, *kulaguz*) is rendelkezésükre álltak. Hadjárat idején is bizonyos mennyiségű kalauzt kellett alkalmazni, akik mutatták a hadsereg számára a helyes útirányt. Rajtuk kívül belső szolgálatokat végzők, mint például istállómesterek (*ahur kethüdák*), lovászok (*szejiszek*), helyiségek felügyelői (*odadzsik*), szakácsok (*ascsik*) is tevékenykedtek egy menzilben, akik szolgálataikért meghatározott mennyiségű fizetséget kaptak.⁴⁰

A menzilek felügyelete és gazdasági ügyei a fődefterdár felügyelete alá tartozó, a különadókat és a háború költségeit intéző hivatalban (*mevkufât kalemi*) kialakított osztályhoz (menzil halifelik) tartozott. Ez a hivatal (*kalem*) foglalkozott a hadsereg ellátásával, így célszerűnek látszott a menzilek ügyeit gondozó egységet ebben a kalemben kialakítani. Ezen kívül az eminek felügyelete, kinevezése, leváltása, munkájuk ellenőrzése is ide tartozott. A menzilekkel kapcsolatban mindent a kincstárban elhelyezett mevkufât-defterekbe írtak. Így például egy helység menzil létét, az eminek kötelezettségeit ide jegyezték fel. A menzilek működését, helyiségeinek felszereltségét, tisztaságát a XVIII. századig helyileg az adott kaza kádija, náibja vagy muhteszibje ellenőrizte.⁴¹

A menzilek közötti kapcsolattartás futárok révén történt. A hírrel vagy parancssal lóháton érkező ulak a menzilben adta át „szállítmányát” egy másiknak, aki továbbította azt egy újabb lóval a következő állomásra, majd az ottani megint a következőbe, és így jutott el a hír a célállomásáig. Ha azonban titkosított „csomagot” küldtek, akkor azt csupán egy adott küldönc vitte végig. Egy menzil lovait a kereskedők és a mültezimek is igénybe vehették, ami

³⁹ **Halacıoğlu**, Yusuf: Klasik Dönemde Osmanlılarda Haberleşme ve Yol Sistemi. in: Çağını Yakalayan Osmanlı! (ed.: İhsanoğlu, Ekmeleddin). İstanbul. 1995. 13-21. 18. **Halacıoğlu** (2002), 153, 159. **Halacıoğlu** (1981), 125-126. **Tongur**, Hikmet: Türkiye’de Genel Kolluk Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi. Ankara, 1946. 109.

⁴⁰ **Ertas**, Mehmet Yaşar: Osmanlı Devleti’nde Sefer Organizasyonu. in: Osmanlı, c. 6. (ed.: Eren, Güler). Ankara, 1999. 592. **Şentürk**, 451. **Halacıoğlu** (1981), 125-126.

⁴¹ **Antonov**, 930. **Halacıoğlu** (2002), 155.

gondot okozhatott a futárok lovakkal való ellátásában, veszélyeztetve ezzel a menzilek funkcióját is.⁴²

A menzilek fenntartását több helyről finanszírozták: az állami kincstárból, az ulakok államilag biztosított lóhasználati díjából, a környék lakosságának avariz- és nüzul-adójából, esetleg mukataakból és vámokból finanszírozták, de I. Szelim idejétől (1512-1520) kezdve bérbe is adhatták, amely módszer leginkább Ruméliában terjedt el. Lütüfî pasa nagyvezír idejéig a futárok etetése, itatása, lovuk biztosítása a környék lakosságára hárult, ami igen nagy terhet jelentett, így a nagyvezír ezt a rendszert megszüntette. A menzilek legnagyobb költségét a lovak jelentették. Egy állat ellátása átlagosan naponta a háborús területeken 30, másutt 20 akcsébe, évente pedig átlag 147,5 gurusba (10-12 ezer akcse) került. Egy-egy menzilben a lovak száma a hely forgalmához képest növekedett vagy csökkent. Ez a szám a Belgrád felé eső állomások esetében 155, az Athénig vezetőkben 132, az Azakig tartóknál pedig 166 körül mozgott.

A menzilek költségei a háború idején általában a kétszeresükre emelkedtek. Ekkor nemcsak az ulakok száma nőtt, hanem ezzel a lovaké is, ráadásul a különböző tisztségviselőknek, valamint az állami megbízásokkal rendelkező embereknek is a rangjuk szerint 20-50 lóval többet kellett biztosítani. Az ugrásszerűen megemelkedett költségeket sokszor a pénzügyi szükséghelyzetekben fizetendő járulékból (*imdadıje*) fedezték, amit részben a környékbeli falvak lakosai, részben pedig az állam állt. A menzilek működésében mindezek ellenére sok rendellenesség akadt, ami többnyire a menzil eminek és az ulakok sikkasztásai, illetve hozzá nem értése következtében alakult ki. A menzilrendszer működése a XVIII. századtól kezdve fokozatos változásokon ment keresztül, leginkább a rendszertelenség jellemezte.⁴³

Egy-egy hadjárat megkezdése előtt a menzilek illetékes kádijával feltérképeztették az útviszonyokat, a területi illetékesek pedig a menzilek távolságát ellenőrizték, feljegyezték a szükséges híd- és útjavításokat. A környék vízellátási alkalmatosságairól, a lovak közlekedési, az ágyúk vontatási lehetőségeiről is jelentést tettek. Emellett a kádiknak gondoskodni kellett a sereg tartózkodására szolgáló élelmiszer-ellátmány beszerzéséről is, bár előfordulhatott az is, hogy a hadsereg katonái nem csak egy kijelölt menzilben szálltak meg.

A menzilek jelentőségét mutatja, hogy hadjáratkor nagyon sokan „vonultak” a környékükre, hogy portékáikat eladják, így ekkor az állomások tulajdonképpen kereskedelmi

⁴² Altunyan, Sema: Osmanlı Devleti'nde Haberleşme Ağı: Menzilhaneler. in: Türkler, c. 10. Ankara, 2002. 913-919. 915. Halaçoğlu (2002), 159. Halaçoğlu (1981), 128-130.

⁴³ Halaçoğlu (2002), 29, 43, 48-50, 160, 164, 166, 169-171, 173. Şentürk, 451. Halaçoğlu (1981), 128, 132.

központként is funkcionáltak. A hadjárat résztvevői ki is használták e mozgó piac lehetőségeit, főként azok az alacsonyabb rangú tisztségviselők, illetve tartományi katonák, akik az államtól nem kaptak semmiféle ellátmányt.⁴⁴

I. 3. A hadsereg élelemellátmányának biztosítása

A menzilirrendszer ismertetését követően az élelemellátás anyagi fedezetének számító adókat, ezek beszedését, valamint ezen adók fizetése alól mentességet kapók körét tárgyaljuk. Az ellátmány beszerzésének négy formája létezett, amelyek tulajdonképpen rendkívüli adók formájában, úgymint nüzul (**a**), szürszat (**b**), istira (**c**) és a leginkább a XVIII. századtól elterjedt mübajaa (**d**) néven jelentek meg. Tulajdonképpen funkciójuk ma is találgatásra ad okot, hiszen még a korabeli forrásokból sem derül ki, hogy az elnevezések pontosan milyen területeket fednek le. Léteznek olyan teóriák, hogy ezeket az adónemeket a birodalomban azonos módon szedték be, és a nem rendszeres adószedés részeként történelmi fejlődésen mentek keresztül. Mások szerint pedig a területi eltérések határozták meg a begyűjtés módszerét, így ez a birodalom különböző részein eltérő lehetett.⁴⁵

Ezek az adók a tekálif-i örfijje, a mindenféle szükséghelyzetekben (háborúk, pénzszűke stb.) kivetett, kezdetben rendkívüli, majd az 1580-1620 közötti időszakban lassan állandóvá váló adók csoportjába tartoztak. Emellett meg kell említeni a hadi cselekmények idején kivetett rendkívüli adókat, az avariz-i divánijjét. Ezt a tekálif-i örfijje mellett létezőként vagy annak részeként vagy szinonímájaként is szoktak használni, mivel az említettek a dokumentumokban is különböző módokon fordulnak elő. Avdo Sućeska például idetartozónak tartja az avarizt, a szürszatot, a nüszult és az istirát is, míg Ömer Lütfi Barkan szerint az avariz-i divánijje az avariz-adóval egyezik meg. A források alapján azonban a nüszult olykor nem számították bele a tekálif-i örfijjébe, amely fokozatosan gyarapodva végül 97 adófajtát foglalt magába. Ezek közül több az idő előrehaladtával rendszeres adóvá vált.⁴⁶

⁴⁴ **Halaçoğlu** (2002), 29, 172, 174-176. **Şentürk**, 450. **Szalontay** Tibor: *The Art of War During the Ottoman-Habsburg Long War (1593-1606) According to Narrative Sources*. Toronto, 2004. 113. A tervezéskor továbbá figyelembe vették a korábbi hadjáratok tapasztalatait, illetve a helyiek ismereteire és tanácsaira is támaszkodtak.

⁴⁵ **Finkel**, 130. **Genç**, 15.

⁴⁶ A források ellentmondásossága miatt az adók rendszerét nehéz átlátni, a leginkább elfogadott a következő: a birodalomban beszedett adók két csoportra oszthatók. Az egyik a vallási eredetűek (tekálif-i ser'ijje), míg a másik a világi hatalom által, azaz a szultán parancsára kirótt kötelezettségek (tekálif-i örfijje). A tekálif-i örfijjén belül meg lehet különböztetni a vallási törvények (seriát) által engedélyezett adókat (tekálif-i ádiye vagy más néven a szűkebb értelemben vett tekálif-i örfijje), amelybe elvileg az avariz-jellegűek is tartoztak. Ezek mellett léteztek a bizonyos „kiváltságosoknak” fizetendő, ezért igazságtalansága miatt a seriát által tiltott adók (tekálif-i sakka), idetartoztak pl. a földesúri terhek is (raiijet rüszumu). Az avariz-i divánijje és a tekálif-i örfijje a XVI. század közepétől nagy valószínűség szerint egymás szinonímái. **McGowan**, Bruce: *Economic Life in Ottoman Europe. Taxation, Trade and the Struggle for Land, 1600-1800*. Cambridge, 1981. 108. **İnalçık**, Halil: *Military*

Az említett adók számítási alapját sok esetben az avariznak nevezett különadó adta. Az avariz rendkívüli helyzetekben és különösen a háborús költségek finanszírozására a lakosság által fizetett egyenes adó, ami lehetett szolgálat, természetbeni dolog vagy pénz. Kezdetben nem volt rendszeres, de IV. Murád (1623-1640) uralkodásának vége felé évi rendszeres adóvá vált. Egységét avarizhánének nevezték, ami minden más rendkívüli adónak is a számítási alapja lett.⁴⁷

Ez eltért a rendes adóknál alkalmazott, a családokon, házakon alapuló tényleges hánéktól. Az avarizhánékkal a lakosságot anyagi helyzete, adóztathatósága szerint csoportosították, azaz az adó a házzal és földdel, illetve állandó foglalkozással rendelkező személyeket érintette. Így a rendkívüli adók alól a földdel nem rendelkezők, a katonák, a bizonyos szolgálatokkal tartozók, a hivatali alkalmazottak, a vallási személyek, az idősek, a tartós egészségügyi problémákkal rendelkezők, árvák mentesültek.⁴⁸

Összeírásakor falvakat vagy városrészeket számoltak össze, és a lakosság anyagi helyzete alapján meghatározott számonként egy avarizhánét hoztak létre. Egy avarizháne a XV-XVI. században egy tényleges hánéből állt, a XVII. századtól Halil Sahillioğlu szerint már 4-50, Ahmet Tabakoğlu szerint pedig 3-10 közötti tényleges hánéből állt össze. (A nagy számok különösen a hadsereg szükségletét kiszolgáló foglalkozásokra vonatkoztak.)⁴⁹

A körülményektől függően az is előfordulhatott, hogy egy háne nem egész számot adott ki, ekkor ún. töredezettnek (*keszr*) számított, azaz lehetett fél (*bucsuk*), negyed (*rüb*)

and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire 1600-1700. in: Archivum Ottomanicum VI. (1980). 283-337. 318. **Tabakoğlu**, Ahmet: Tekâlif. in: TDV İA, c. 40. İstanbul, 2011. 336-337. **Sučeska**, Avdo: Die Entwicklung der Besteuerung durch die 'Avârîz-i dîvânîye und die Tekâlif-i 'örffîye im Osmanischen Reich während des 17. und 18. Jahrhunderts, in: Südost-Forschungen 27 (1968). 89-130. 91. **İnalçık**, Halil: Osmanlılar'da Raiyyet Rûsûmu. in: İnalçık, Halil: Osmanlı İmparatorluğu. Toplum ve Ekonomi. İstanbul, 1993. 31-65. 31-32, 51-52. **Küçük**, Levent: Osmanlı Vergi Hukukunda Avarız Kavramı ve Avarızın İdaredeki Rolü. Ankara, 2007. (*doktori értekezés*). 1, 13, 31-38. **Fodor** Pál: Vállalkozásra kényszerítve. Az oszmán pénzügyigazgatás és hatalmi elit változásai a 16-17. század fordulóján. Budapest, 2006. 166-167, 171-172. **Finkel**, 130, 132. **Darling**, Linda T.: Revenue-Raising and Legitimacy. Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560-1660. Leiden, 1996. 87.

⁴⁷ **Sahillioğlu**, Halil: Avârîz. in: TDV İA, c. 4. İstanbul, 1991. 108-109. **McGowan** (1981), 106. **Selçuk**, Hava: Osmanlı Devleti'nde Merkez-Taşra İlişkisi Bağlamında Avarız, Nüzul ve Sürsat Vergileri (Şer'iyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılda Kayseri Sancağı). in: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 24. 2008/1. 159-201. 160. **Finkel**, 132. **Ballingal** Finkel, 109.

⁴⁸ **Sahillioğlu** (1991), 108-109. **Tabakoğlu**, Ahmet: Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi. İstanbul, 1985. 154. **Akdağ**, Mustafa: Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi (1453-1559), c. II. Ankara 1999. 197. **McGowan** (1981), 106. **Selçuk**, 161. Az avarız-adó beszédésekor a dzsizjéhez hasonlóan az adóalanyok jövedelmét is figyelembe vették, erre három kategóriát alkalmaztak: ala (tehetős), evszat (közép), edna (szegény).

⁴⁹ **Sahillioğlu** (1991), 109. **Tabakoğlu** (1985), 154-155. **Göyünç**, Nejat: «Hâne» Deyimi Hakkında. in: Tarih Dergisi, 32. (1979.) 331-348. 333-334. **Barkan**, Ömer Lütfi: Avârîz. in: İslam Ansiklopedisi. c. 2. İstanbul, 1979. 13-19. 15. **Akdağ**, Mustafa: Celâli İsyanları (1550-1603). Ankara, 1963. 32. Egy avarizhâne Barkan szerint 3-15 házas személyt jelentett, egy 1603. évi összeírásakor pedig 9 felnőtt férfit.

vagy harmad (*szülüş*). Az 1 hánéba tartozók a hánéra eső összeget egymás között elosztva fizették. Az avarizhánék száma egy adott terület gazdasági, szociális helyzetének tekintetében időnként változhatott, minden egyes kazáról vezettek nyilvántartást, amit avariz defterinek neveztek. Az avariz és a hasonló jellegű adók, így például az alábbiakban ismertetendő szürszat, nüzul és istira kezelését a menzilek kapcsán már említett mevkufát hivatal végezte.⁵⁰

I. 3. 1. Az élelemellátás biztosításához alkalmazott adók

a) Nüzul

Jelentése: katonai csapatok ellátására bizonyos mennyiségű gabona beszerzése és egy meghatározott helyen rendelkezésre állítása. A nüzul értelmezése sem egyértelmű. Lütü Güçer szerint ez egy természetbeni adó, amit a mezőgazdasági termelőkre vetettek ki, s mindenféle kompenzáció nélkül alkalmazták, míg Halil İnalcik szerint csak az élelmiszerek adóterhe volt. Bruce McGowan ugyanakkor a nüzult a XVI. században pénzben beszedett avariznak a természetben fizetendő helyetteseként látja, azaz szerinte egy területen egyszerre soha nem szedték be a két adónemet. (A nüzul volt a súlyosabb adó, kétszerese lett az avariznak.)

A XVII. század közepére már készpénzben fizetendő évi rendszeres adóvá vált. Az avariz rendszerére alapozták, azaz avarizhánékkal számoltak a begyűjtéskor, ugyanakkor figyelembe vették egy terület gazdasági helyzetét és közigazgatási besorolását is. A nüzul (a szállítással együtt) azokra a rájárokra hárult, akik nem rendelkeztek mentességgel valamilyen háborús szolgálatot jelentő kötelezettség alól. Ha természetben kérték, akkor általában lisztet és árpát jelentett és a beszedendő mennyiség egymáshoz viszonyított arányát is pontosan megadták: $\frac{2}{3}$ árpa- $\frac{1}{3}$ liszt, $\frac{3}{4}$ árpa- $\frac{1}{4}$ liszt vagy $\frac{4}{5}$ árpa- $\frac{1}{5}$ liszt.⁵¹

b) Szürszat

Jelentése: meghatározott mennyiségű gabona kijelölt helyre történő szállítása. A XVI. század végén vezették be, mivel a nüzul ekkortájt már nagy részben készpénzben fizetendő adóvá változott. Így a háború idején a központi kormányzat által igényelt gabonafélék adójára új elnevezést kellett találni, azaz tulajdonképpen a XVI. századi nüzulnak felelt meg. A

⁵⁰ Sahillioğlu (1991), 108-109. Tabakoğlu (1985), 154-155. Barkan, 15. Darling, 105. BOA, MAD 2998.

⁵¹ Finkel, 131, 133, 134, 137. Güçer, Lütü: XVI. ve XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler. İstanbul, 1964. 69-70, 94. İşbilir, Ömer: XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İaşe İkmal ve Lojistik Meseleleri. İstanbul, 1996. 15-16. Selçuk, 174, 179. McGowan, Bruce: Osmanlı Avariz-Nüzul Teşekkülü (1600-1830). in: VII. Türk Tarih Kongresi 1976. c. II. Ankara, 1981. 1327-1331. 1328.

minden napi szóhasználatban emiatt keverhették is a két adónemet, ugyanis tárgyalt évünkben a nüzuljukat természetben beszolgáltatók e kötelezettségüket bizonyos esetekben szürszatnak is nevezték.

E kötelezettség címén nemcsak árpát és lisztet, hanem olajat, mézet, juhot, tűzifát, szalmát és/vagy szénát is beszedtek, amelyből az árpát, a szalmát és a szénát az állatok ellátására fordították. A lakosságot arra kötelezték, hogy ezeket a tételeket egy kijelölt helyre szállítsák és ott az állam által meghatározott, általában a piacinál alacsonyabb áron eladják. A szürszatnál az avarizhánékat sok esetben nem vették figyelembe, valamint a privilegizált adózókra nézve is kötelező érvénnyel bírt. A XVII. század elejétől kezdve ezt a kötelezettséget is begyűjthették pénzben.⁵²

c) *Istira*

Jelentése: vásárlás. Ez is egy rendkívüli, közvetettnek tekinthető adónem. Célja elegendő élelem biztosítása piaci vagy az állam által meghatározott áron történő vásárlással. Ennek keretében a hadsereg fel- és visszavonulási útvonalának környékén fekvő és/vagy a hadszíntérhez közel eső területeket, településeket kötelezték a szükséges élelmiszerek állam számára történő eladására. Akkor alkalmazták, ha a nüzul és/vagy a szürszat nem fedezte az utánpótlást, illetve ha ezeket a kötelezettségeket a nagy távolságok vagy egy terület alkalmatlansága miatt nem lehetett teljesíteni. Ugyan az élelmet a felesleget termelő vidékekről igyekeztek beszerezni, az istirát mégis leginkább a közvetlen háborús térségben foganatosították, mivel a háború aktuális állása sokszor befolyásolta a hadsereg igényeit, s ezért a szükségleteket korántsem tudták kielégítően felmérni.⁵³

Az istira alkalmazásáról, mikéntjéről is megoszlanak a vélemények. Güçer egyben normál kereskedésnek és adónak is tekinti. Előbbi esetben ún. szabad vásárlásról (szerbeszt istira) beszél. Ekkor a vásárlandó mennyiséget nem adták meg, az árukat részben az adott terület szabadárain (narh-i rúzi), részben pedig a helyi hivatalos áron (narh-i dzsári) szükség szerint szabadon vették és adták el. Ha az istirát adóként kezelték, akkor a rája által kötelezően eladandó áruk mennyiségét és árát is meghatározták, alapjául pedig az avarizhánékat vehették. A nüzulhoz és a szürszathoz hasonlóan előbb területileg felmérték a

⁵² Finkel, 131-132, 134, 139. Güçer, 93-94. İşbilir (1996), 17-19. Selçuk, 179. BOA, D.MKF 60/76, 79. 61/81.

⁵³ Finkel, 138. Güçer, 115. Tabakoğlu (1985), 160.

lehetőségeket, majd ez alapján rendelkeztek a felvásárlandó mennyiségekről. Tárgyalt évünkben is ez a szisztéma érvényesült, Güçer megállapításai tehát helytállónak tűnnek.⁵⁴

Sučaska szerint a beszerzendő áruk mennyiségét előzetesen nem határozták meg, s ez az a kritérium, ami megkülönbözteti a szürszattól. Gilles Veinstein azonban úgy definiálja az istirát, hogy az adott mennyiségű áru napi, általában a helyi szokások szerinti rögzített áron való beszerzése. Güçer és Veinstein szerint abban különbözik a szürszattól, hogy az istirában kikötések és feltételek szerepelnek, illetve megfigyelhető a számla alapján történő elszámolás is.⁵⁵

A hatósági árképzést állandó ellenőrzés és felügyelet mellett általában egy évben kétszer alkalmazták. Ezt a területileg illetékes kádi a céhek képviselőivel, a terület előljáróival, és szakértőkkel együtt határozta meg. Az egyes élelmiszereknek ennek időpontja eltért: például a hús árát az első vágáskor, a tejét tavasszal és ősszel, a zöldségeket és gyümölcsöket évszakonként határozták meg. Rendkívüli esetekben (túl csapadékos vagy száraz időszakok, kemény tél, túltermelés, pénzromlás, háborúk, stb.) viszont az árak megállapításába bármikor beavatkozhattak.⁵⁶ Az állam „érthetően” a helyi árakhoz képest valamennyire olcsóbban állapította meg az általa felvásárolni kívánt termékek egységárát.

d) Mübahaa

Ez a XVIII. században terjedt el leginkább, jelentése alapján is tulajdonképpen istirának tekinthető. A rájáktól leginkább gabonát és/vagy juhokat vásároltak fel, kizárólag az állam által meghatározott árakon.⁵⁷

I. 3. 2. Az adó fizetése alól mentességet élvezők

Az adómentességben részesülőknek három csoportja létezett a birodalomban. Az elsőbe az avariz jellegű adók alól, a másodikba a földesúri adók (*raiijet rüşsumu*) alól, a harmadikba pedig a vallási (seri) adók alól felmentettek tartoztak. Aki a második alól

⁵⁴ Güçer, 121-122, 124. Finkel, 131.

⁵⁵ Finkel, 131-132, 135. Güçer, 93. Veinstein, Gilles: Comment Soliman le Magnifique préparait ses campagnes: la question de l'approvisionnement (1544-1545, 1551-1552). in: Enjeux politiques, économiques et militaires en mer Noire (XIVe-XXIe siècles). (ed.: Bilici, Faruk – Căndea, Ionel – Popescu, Anca). Brăila, 2007. 487-532.

⁵⁶ Kütükoğlu, Mübahat S.: Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri. İstanbul, 1983. 9-10, 13.

⁵⁷ Genç, 15. Sertoğlu, Midhat: Osmanlı Tarihi Lugatı, İstanbul, 1986. 230.

mentesült, az automatikusan az első alól is, akinek pedig a harmadikat nem kellett fizetnie, annak az első kettőt sem.⁵⁸

A katonai réteg tagjai mentesültek a rajjet rüszumu fizetése alól, így az avariz fizetése alól is. Ehhez a csoporthoz tartoztak még a különféle állami szolgálatokra szultáni beráttal kinevezettek is (*ehl-i berát*), akik a rájuk bízott feladatok elvégzésének ideje alatt adómentességet élveztek. Ilyen módon a rájuk közül is sokan mentesülhettek az első két csoportba tartozó adók fizetése alól, csak hogy az adómentesek köre a XVI. századra olyannyira kiszélesedett, hogy a kieső bevételek miatt csökkentették a kedvezményezettek számát, illetve csak az avariz fizetése alól adtak felmentést. Például a Balkánon a XVII. század elejére az adózók közel harmada élvezett elvileg mentességet.⁵⁹

A XVII. században az avariz, így elvileg a nüzul és a szürszat fizetése alól felmentettek a katonákon kívül a tudományos és vallási területen tevékenykedő állami megbízottak, továbbá a különböző szolgálatokat ellátók vagy azzal tartozók (például vojnyukok, martalócok, a hágókat őrzők, rizstermelők, bányászok, solymászok, sóbányászok, stb.) számítottak, de ebbe a körbe esetenként bizonyos alapítványi földek rájait is beleveheték.⁶⁰

A valóságban persze nem mindig érvényesült ez a mentesség. Ugyanis ezért cserébe az állam mást kérhetett vagy rendkívüli helyzetre hivatkozva valamilyen szolgáltatást, hozzájárulást, sőt kivételes esetben tényleges adófizetést is követelhetett az állam. Ugyanakkor létezett az ideiglenes felmentés intézménye is. Ha például a rájukra egyszerre két adóteher is nehezedett, akkor az állam az egyik fizetésétől eltekinthetett vagy egy adott évi kötelezettség alól értelemszerűen járt a felmentés, ha azt elmúlt évben rendkívüli esetre hivatkozva már kifizettették azt.⁶¹

I. 4. Az élelem beszédésének metódusa

Az élelem anyagi fedezeteként szolgáló adók ismertetését követően az említett adók természetbeni és pénzbeli beszédésének gyakorlatára térünk rá. A sereg megindulása előtt a

⁵⁸ İnalçık (1993), 52.

⁵⁹ İnalçık (1993), 50-52. Fodor, 167-168. Grozdanova, Elena: Bevölkerungskategorien mit Sonderpflichten und Sonderstatus – nach unveröffentlichten osmanisch-türkischen Dokumenten der Orient-Abteilung der Nationalbibliothek „Kyrill und Method“ in Sofia. in: Osmanistische Studien zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte. In Memoriam Vančo Boškov. (hgg.: Majer, Hans Georg). Wiesbaden, 1986. 46-67.

⁶⁰ İşbilir (1996), 23. Küçük, 39-41. Darling, 88-89.

⁶¹ İşbilir (1996), 26. Grozdanova, Elena: Bergleute (Madenci), Salzgewinner (Tuzcu) und Celeps als Bevölkerungsgruppen mit Sonderpflichten und Sonderstatus im Osmanischen Reich. Versuch einer vergleichenden Analyse. in: Südost-Forschungen, 56. (1997.) 105-121. 107-109.

menzilek ellátmánnyal való biztosításáért, valamint az élelem begyűjtéséért a kádik, míg a hadjárat idején a nüzul emini (nem hivatalosan szürszat emininek is nevezhették) és a ganem emini (kojun emini) felelt. Előbbi a vonulás során a húsellátás kivételével teljes körű adminisztratív szerepet töltött be, a hadszíntéren pedig a hadjárat defterdárja által meghatározott pénzügyi kereteken belül ő irányította az élelem felvásárlását (*istira*). Utóbbi pedig a húsellátást, és annak teljes adminisztrációját a nüzul eminihez hasonló módon irányította.

A szürszattal elsősorban a menzilek ellátását fedezték. Ez a teher azokra a kazákra hárult, amelyekben a menzilek voltak. Először a központból küldött szakértők a helyiekkel megbecsülték a hadsereg adott állomáson való tartózkodásának idejét, ami alapján felmérték a sereg fogyasztási szükségletét és az ezzel járó költségeket, majd kiszámolták, hogy a szürszatot az egyes helyekről milyen módon (természetben vagy készpénzben) és mekkora mennyiségben szedik fel.⁶²

Ezt követően a begyűjtendő liszt, árpa, kenyér, juh, méz, stb. mennyiségét és a kijelölt menzilbe való szállítására az adott kaza kádijának fermán, berát, bujruldu vagy hüküm formájában parancsot küldtek. Területileg biztosokat (*mübasir*) is kijelöltek, akik a kádik mellett koordinálták a begyűjtést. A szabályok szerint a kádinak, még mielőtt a hadsereg az adott területre megérkezett volna, gondoskodnia kellett a kazájára kirótt mennyiség beszédéséről, valamint annak a kijelölt menzilbe való szállításáról. Ott az állatokat a húsellátásért felelős ganem emininek (vagy az őt képviselőnek), a többi tételt pedig a nüzul emininek (vagy az őt képviselőnek) kellett átadnia, amiről egy elismervényt (*temesszük*) kapott bizonylatként. A terményekből a háttas állatok ellátására szánt mennyiségek külön elszámolással a szergi emini hatáskörébe tartoztak.⁶³

A nüzul és az *istira* esetében is mind a tervezés, mind a megvalósítás terén hasonló módszerrel dolgoztak: a kijelölt mübasir és az adott terület kádija együttműködtek, utóbbiak hitelesítették a beszédést vagy a felvásárlást, a mübasir pedig átvételi bizonylatot adott. Ha a kijelölt mennyiség nem érkezett be vagy késett, akkor a csavusokkal egy második, figyelmeztető parancsot küldtek ki.

A hadjárat során a sereg által érintett állomásokhoz és a leendő hadszíntérhez közeli helyekről a nüzult, illetve a szürszatot természetben gyűjtötték be. Ha ez nem volt lehetséges vagy túl sok időt vett volna igénybe, akkor pénzügyben (*bedel*) szedték be, ahogy a távoli

⁶² Selçuk, 179.

⁶³ Finkel, 162, 197. Güçer, 69-70, 95. Selçuk, 163, 174.

településekről is. Sőt a legtöbb esetben a ruméliai hadjáratokra az anatóliai vilájetektől pénzbeli nüszult igényeltek, s ez fordított esetben is így történt.

A szürszatot vagy a nüszult pénzösszegben fizető livákba beszédési biztosokat küldtek, és az összegeket a mezőgazdasági termékek központi kormányzat által megállapított árai alapján szedték be. Ezek a pénzek általában a sereg pénztárába, vagy ha a szultán is részt vett a hadjáraton, akkor a kincstárba folytak be, és azt a háború más szükségleteire is felhasználhatták. A késve befizetett összegek azonban a tartományi kincstárakba kerültek. A biztosok fizetésüket mübasir maiseti címen nyerték, ami azt jelentette, hogy minden avarizhánéból bizonyos százalékot kaptak.⁶⁴

A szürszat- és nüszul-kötelezettségek a XVII. századra rendszeressé és ez által a lakosság számára igen megterhelővé váltak. Ha ezeket az adókat természetben szedték be, akkor a tételeket a rájáknak be kellett szállítaniuk az adott menzilbe. Ha ezt nem tudták vállalni, akkor az ő költségükön az állam bérelt szállítást. Ha az adót készpénzben gyűjtötték be, akkor tulajdonképpen istiraként tudták kezelni, és így az áruk beszerzésére sokkal alkalmasabb és megfelelőbb helyek is rendelkezésre álltak. Güçer szerint a természetbeni beszédés készpénzben való kiváltása, ami egyben a terhek növekedésével is járt, egyértelműen mutatta a birodalom hanyatlását. Pedig a pénzben való begyűjtést sokan kérelmezték, leginkább azért, hogy a szállítás terhétől és a vele járó felelősségtől megszabaduljanak. Ugyanis a rájáknak a szállítás során keletkezett károkat is meg kellett fizetniük.⁶⁵

A begyűjtés során sokféle probléma adódhatott. Így például a ráják nehéz anyagi körülményeik miatt nem vagy csak késve tudtak beszolgáltatni, esetleg a teljesítés alól valamilyen ürüggyel ki akartak bújni, vagy pedig a rájuk kivetett adót soknak találták. Ilyen esetekben a tartomány vezetője révén kérvényezhették az adó mérséklését is. Az állami alkalmazottak, a biztosok és a kádik nemtörődömsége, visszaélései is okoztak gondot, sőt a XVII. század első negyedében a panaszok legnagyobb része a kádik által okozott jogtalanságokból fakadt. Előfordult az is, hogy a katonák a sereg által érintett területekről erőszakkal szedtek be gabonát, vagy éppen letiporták a ráják szántóföldjeit. Anatóliában a közbiztonsági feladatok elhanyagolása néha oda vezetett, hogy az utakon garázdálkodó rablóbandák miatt a nüszul- vagy szürszatpénz beküldése kifejezetten veszéllyel járt. Az utasítások kiadásánál mindig figyelmeztették a megbízottat arra, hogy a begyűjtésnél ne

⁶⁴ Güçer, 98. Selçuk, 163, 180. Erdoğan, 115.

⁶⁵ İşbilir (1996), 20. Finkel, 142. Güçer, 89-90.

okozzon se jogtalanságot, se erőszakot. Sőt a ráják önszerveződve is próbáltak az állami alkalmazottak visszaéléseinek gátat vetni. Maguk közül választottak egy megbízottat (*deruhdedzsi*), aki a kivetett adó mennyiségét maga osztotta fel és szedte be.⁶⁶

I. 4. 1. Az adók beszédésekor használt pénzfajták

Az adókat általában a nyugatiak által aszpernek vagy oszporának nevezett *akcsé*ben, az oszmánok által általánosan használt és alapnak számító ezüstérmében szedték be. Ennek értéke az évtizedek során fokozatosan csökkent, az 1640. évi pénzrontást követően pedig a pénzverdék egy ideig nem is verték. Így az oszmán pénzügyi igazgatás előszeretettel használta a birodalomban a XVI. század közepén megjelent, s a XVII. század közepén már széles körben használt európai eredetű ezüstpénzeket is.⁶⁷

Utóbbiakat az oszmánok az olasz (*grosso*), illetve német (*Groschen*) eredetjük után gurusnak nevezték, súlyuk pedig 20-30 g között mozgott. Az ezüstérmék közül a legismertebbnek a holland eredetű, a királyság címerállatát ábrázoló *leeuwendaalder* nevezetű oroszlanos tallér számított, amit *eszedi*, vagy az oroszlan miatt *arszlani gurus*nak is hívtak.⁶⁸

A XVII. század második felének legnépszerűbb ezüstpénzének viszont a spanyol eredetű (sevillai, mexikói és perui) 8 real értékének megfelelő *rijál* gurus mutatkozott, 1690-ig maga a kincstár is ezt a pénzt használta a legszívesebben. Ez az *eszedi* gurusnál tömörebb volt, ami miatt a forrásokban nevezték *tam* gurusnak, továbbá *szim* vagy *kamil* gurusnak is. Ez utóbbi megnevezést Şevket Pamuk szerint azonban a német vagy osztrák eredetű ezüstpénzekre használták. Az adó beszédésekor használt ezüstpénzek közül még a lengyel eredetűeket, az *akriüböt* és a nevével ellentétes *zolota* (arany) vagy *leh* (lengyel) gurust lehet megemlíteni.⁶⁹

Az említett pénzek értéke az *akcsé*hez képest folyamatosan változott, annak fokozatos romlása, illetve rontása miatt. 1589 és 1640 között ötször (1589, 1600, 1618, 1624, 1640) végeztek árfolyamszabályozást, aminek révén az *akcsé* „összement”, ezüstértékéből sokat veszített. Mindez azzal a következménnyel járt, hogy egyrészt maga az állam is inkább a

⁶⁶ **Majer**, Hans Georg: 17. Yüzyılın Sonlarında Avusturya ve Osmanlı Ordularının Seferlerdeki Lojistik Sorunları. in: Osmanlı Araştırmaları II. İstanbul, 1981. 185-194. 193. **İşbilir** (1996), 21-22. **Erdoğan**, 132.

⁶⁷ **Sahillioğlu**, Halil: Akçe. in: TDV İA, c. 2. İstanbul, 1989. 224-227. **Akyıldız**, Ali: Para. in: TDV İA, c. 34. İstanbul, 2007. 163-166.

⁶⁸ **Pamuk**, Şevket: Kuruş. in: TDV İA, c. 26. Ankara, 2002. 458-459. **Sahillioğlu**, Halil: Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi, 1640-1740. İstanbul, 1965. 50. **Sahillioğlu**, Halil: Kuruluştan XVII. Asrın Sonuna Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme. İstanbul, 1958. 151.

⁶⁹ **BOA**, MAD 2998. 131. **Sahillioğlu** (1965), 44, 49, 52. **Sahillioğlu** (1958), 151. **Pamuk** (2002), 458. **Pamuk**, Şevket: A Monetary History of the Ottoman Empire. Cambridge, 2000. 99-100. A *rijál* gurust még hívták *direkli* gurusnak, abból kifolyólag, hogy két oszlopot is ábrázolt.

stabilabb külföldi pénzekben kérte az adót, másrészt pedig a központi területeken kívül eső kevésbé ellenőrizhető területeken a lakosság is ezeket kezdte el használni. Annak ellenére, hogy 1640 után drasztikus beavatkozás helyett kisebb reformokkal igyekeztek megtartani az akcse „versenyképességét”, a század végére lassan eltűnt a piacról, és már csak papíron számoltak vele. 1600-ban és 1624-ben a kamil gurus 80, az eszedi 70 akcsét ért, a zolota gurusért 1618 körül 80, 1624-ben pedig 50 akcsét adtak. Az 1640-1650-es években a kamil 85-90, az eszedi gurus értéke 70-80 akcse környékén mozgott. Ezek az értékek az 1680-as évekig a Köprülük nyugodt gazdaságpolitikájának köszönhetően számottevően nem is változtak, de a Bécs 1683. évi sikertelen ostroma után beköszöntő háborús időszak kiváltotta gazdasági problémák következtében az 1680-as évek vége felé már a kamil 120, az eszedi gurus 110 akcsét ért.⁷⁰

Az alább tárgyalt hadjáratok évében a kamil gurus 80 akcsét, az eszedi gurus 70 akcsét, a zolota gurus 50 akcsét, az akrüb pedig 15 akcsét ért. Legalább is a központi szabályozás szerint, ugyanis a birodalom nyugati végein már 110 akcsét kértek 1 kamil gurusért, míg 100 akcsét az 1 eszedi gurusért.⁷¹ Úgy látszik tehát, hogy a valós árfolyamot valószínűleg egy adott terület gazdasági helyzete határozta meg, amit az állam is „tisztelőben tartott”, hiszen így több nemesfémre tehetett szert.

A pénzek elszámolására két „rendszer” létezett: az egyiket jüknek nevezték, amiből 1 jük 100.000 pénzegységet jelentett; a másik pedig a pénzeszacskó, a *kisze* fogalma volt, ami egységenként Luigi Ferdinando Marsigli szerint 500 kamil gurust, valójában azonban mindenféle pénzfajtából 500 darabot (egységet) tett ki.⁷²

Az aranypénzek közül adók begyűjtésekor elvétele használták az 1477 óta vert és az első oszmán aranypénznek számító *szikke-i haszenét* (*haszene-i szultáni*). Ez a pénz a velencei dukáttal nagyjából egyenértékkel bírt, s ezt a XVII. század elejéig megőrizte. Értéke ezután az akcse devalválásához igazodva változott: 1600-ban 120, 1620-ban 150-170, 1626-ban 130,

⁷⁰ Az 1589. évi pénzleértékelés a túlságosan nagy bürokrácia és hadsereg finanszírozási problémáiból fakadt, valamint abból, hogy az állam az olcsó amerikai ezüst megjelenésével a nemzetközi piacról akarta beszerezni a nemesfémeket. Ezzel azonban olyan pénzügyi folyamatok indultak be, amit az állam a későbbiekben egyre kevésbé tudott ellenőrzés alatt tartani. **Fodor** Pál: Az oszmán pénzrendszer 16. századi válságáról. Megjegyzések az 1589/89. évi leértékelésről. in: *Aetas*, 1999/4. 27-40. **Özcan**, Ruhi: Osmanlı Devleti'nde XVII. Yüzyılda Yapılan Sikke Tashihleri. in: *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 17. (2005). 237-266. 255-262. **Johnson**, Brian Davin: *The Ottoman Currency System (1687-1754)*. Washington, 1999. (doktori értekezés). 60. **Sahillioğlu** 1965, 52. **Tekin**, Oğuz: Sikke. in: *TDV İA*, c. 37. İstanbul, 2009. 179-184. 182.

⁷¹ **BOA, MAD** 2998. 67/9, 142-144. **BOA, D.MKF** 63/132. Az állam nemesfém iránti szükségletét az is alátámasztja, hogy tárgyalt években a beszédőbiztosok iránymutatást kértek, hogy az adót csak akcsében vagy akcse és valamelyik gurus formájában hajtsák-e be. Végül utóbbira kaptak parancsot.

⁷² **Marsigli**, Luigi Ferdinando: *Az Oszmán Birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról*. (ford.: Molnár Mónika). Budapest, 2007. 41. **BOA, MAD** 2998. 136.

1630-ban 200, 1640-ben 250, 1648-49-ben 160, az 1690-es évek elején 300 akcsét ért. 1658-ban a birodalom nyugati végein 1 szikke-i haszenéért 220 akcsét adtak, központilag pedig 180 akcsében számolták.⁷³

I. 5. Az élelem tárolása és szállítása

Az ellátmány alapanyagainak beszerzését követő fontos lépés ezeknek a felhasználásig való tárolása, valamint kijelölt helyére való eljuttatása, amit az alábbiakban mutatunk be. Az oszmán hadsereg ellátmányának tárolásában a menzileknek, illetve az ott található állami kezelésű raktáraknak volt kiemelkedő szerepük, a beszerzett tételek szállítását pedig szárazföldön és vízi úton oldották meg. Bár mindkettőt az állam szervezte meg, korántsem beszélhetünk teljesen egy kiépült rendszerről. Az állam saját tulajdonú szállítási eszközeinek száma elhanyagolhatónak tekinthető, nagy részben bérlettel biztosították a szükséges infrastruktúrát. A legfontosabb szállítási tételeket az ágyúk és fegyverek, a katonák és az állatok élelme, illetve az egyéb más felszerelések (pl. sátrak, konyhai eszközök, szerszámok) jelentették, de a sebesülteket, a betegeket, és a holttesteket is kocsikon szállították.

I. 5. 1. A tárolás biztosítása

A nagy mennyiségű beszerzett élelmet a felhasználásig tárolni is kellett. Ez leginkább az árpára, a lisztre és az egyéb gabonafélékre vonatkozott. A menzilekben raktárak (*miri anbar*) álltak rendelkezésre, amelyeket katonai célokra is igénybe vettek. Az állomásokon kívül nagyobb központokban, várakban, hánokban, kikötőkben is tárolhatták az ellátmányt. Szükség esetén az állam magánszemélyektől is bérelt raktárakat, hombárokat, pincéket, de leginkább a menzilekben, illetve a környékükön új depókat is építhetett. Ruméliában Belgrád, Szófia, Vidin, Várna, míg Anatóliában Trabzon, Bajburd, Erzurum, Van és Dijárbakir szolgált a kiemelt fontosságú raktárak telephelyeként.⁷⁴

A hombárokat egyébiránt igyekeztek az egyes hadjáratokból feleslegként maradt ellátmány raktározásával egész évben feltöltve tartani (*miri zahire*). Ez tartalékként szolgált azokra az esetekre, amikor aszály, éhínség, vagy lázadás miatt a szükségesnél kevesebb

⁷³ Akyıldız, 164. Özcan, R, 257-258, 261. Marsigli, 41. BOA, MAD 4454. 3, 9. BOA, D.MKF 62/142.

A birodalomban használt ezüstpénzek közül megemlíthető még a francia szümün, a lengyel babka, az itáliai testone, míg az aranyak közül az említett velencei dukát, a magyar dukát, a genovai filori és az egyiptomi esrefijje. Rézpénzt is használtak, ez a mangir és a dzsedid volt. [A magyar területek pénzügyi viszonyaira lásd: Gyöngyössy Márton: *Altın, akcse, mangir... Oszmán pénzek forgalma a kora újkori Magyarországon*. Budapest, 2004.]

⁷⁴ Erdoğan, 136. İşbilir (1996), 34.

élelmet lehetett beszedni. Hasznosnak bizonyult akkor is, ha a hadsereg hirtelen útvonal-módosításra kényszerült, vagy ha egy hadjáratot hirtelen kellett megszervezni. Ilyen módon IV. Murád bagdadi hadjáratának idején (1638-1639) a hadsereg gabonaszükségletének 15-25 százalékát tudták biztosítani.⁷⁵

A hombárok felügyeletére, a begyűjtés „levezénylésére” emint (*anbar emini*) és kátibot neveztek ki, és a betárolást követően a raktározott holmik megóvására is nagy gondot fordítottak. Egyrészt a megromlást megelőzendő, a raktárak helyét igyekeztek úgy kiválasztani és olyan minőségben megépíteni, hogy a tárolt dolgokat minél kevesebb nyirkosság, víz vagy kártevő érje. Másrészt csak megrostált gabona kerülhetett a raktárakba, amit pecsétes elismervény bizonyított. A hosszú ideje álló gabonát megromlásától tartva az állam által meghatározott vagy a piaci áron eladták, a bevételt pedig friss termények vásárlására fordították. Emellett „irányított” csere útján is történhetett a gabona frissítése, például a lakosságtól 1 kile régiért 2 újat, vagy 1 kile árpáért 2 kile búzát kértek. Ezen „machinációk” révén nemcsak frissen tartani, hanem akár növelni is lehetett a készleteket.⁷⁶

A raktározás szempontjából is rendkívül fontos volt, hogy a rablás, fosztogatás lehetőségét a minimálisra szorítsák vissza. E tekintetben nemcsak a bűnözők, (esetleg a rászoruló), hanem az ellátásban nem részesülő katonák garázdálkodásai is veszélyt jelentettek. Ezért a raktárak védelmét sok esetben a hágókat őrző, de egyéb más biztonsági feladatokat is ellátó derbenddzsikre bízta.⁷⁷

I. 5. 2. Szállítás szárazföldön

Ugyan az oszmán sereg rendelkezett szervezett szállítási egységgel a toparabadzsik (ágyúszekeresek) jóvoltából, de ezek leginkább ágyúkat és egyéb hadi eszközöket szállítottak. Ebből következően a szárazföldi szállítás Hans Georg Majer szerint csak félig tekinthető szervezettnek, ennek okait leginkább a nehezen járható utakban és a szállítóeszközök kezdetlegességében kell keresni. Aminek következtében általában a háttér állatokat használták a terhek mozgására.⁷⁸

⁷⁵ Murphey (1999), 87. İşbilir (1996), 34-35. Sevinç, 200.

⁷⁶ Erdoğan, 136-137. İşbilir (1996), 33-36.

⁷⁷ İşbilir, Ömer: Osmanlı Ordularının İaşe ve İkmalı: I. Ahmed Devri İran Seferleri Örneği. in: Türkler. c. 10. Ankara, 2002. 151-158. 152. İşbilir (1996), 33-35.

⁷⁸ Majer, 193.

A szállítás egyik sarokkövét a már említett menzilhálózat jelentette. A menzileken túl, valamint a nehezen járható területeken azonban az utánpótlás szállítására szinte már csak háttas állatokat, főleg állami tulajdonú és bérelt tevéket, lovakat használtak.⁷⁹

I. 5. 2. 1. A szállítás költségei

A szárazföldi szállítás költségei a sereg kiadásainak egyik legnagyobb részét képezték. A XVII. században is működtethetőnek tartották a birodalom azon területein, ahol az utakat rendben tartották és a központi tartományokban, ahol a fejlett adminisztrációval a hadsereg szállításra vonatkozó állatigényét adózás és kontribúció útján ki tudták elégíteni. Ez általában az európai részen, illetve Kis-Ázsia nyugati részén működött, ezért Ruméliában jóval kevesebbe került a szállítás, mint Anatóliában, ahol az adóztatás helyett inkább adómentességet ajánlottak a fontos szolgálatokért. Ilyen hivatalosan bejegyzett, a szolgálataik fejében adómentességet élvező csoportok a birodalom központi területein is láttak el alapszolgáltatásokat, köztük a katonailag is fontos útjavítást, biztonsági őrzőjáratozást is.⁸⁰

A szállítási költségek, ami leginkább a teherhordó állatok felszerelését, ellátását és az állat hajtójának élelmezését jelentette, finanszírozására bevezetett kötelezettséget *mekári* (*mükkári*) adónak nevezték. (A *mekári* jelentése: málhás állat.) Ezt a szürszat vagy a nüzul szolgáltatások járulékaként kellett teljesíteni, ami azt jelentette, hogy egy térségből az onnan begyűjtött élelem kijelölt helyre való szállításáról is az adott térség lakosainak kellett gondoskodnia. Mivel ez a ráják számára további tehertételt jelentett, az állam átvállalta tőlük saját állattal rendelkező fuvarosok bérlete által. Így a ráják ennek költségét (*bedel-i mekári*) fizették meg az államnak, amely a XVI. század végétől egyre elterjedtebbé vált. Ezzel egyrészt ők is mentesültek a szállítási tehertől, másrészt az állam könnyebben kivédhette a bérlet során előforduló nehézségeket: például ha a bérelt állatok nem érkeztek meg időre, akkor ezt a problémát azonnali vásárlással el lehetett hárítani. A bérelni kívánt szekerek számát az egyes kazákra vonatkozóan a terület lehetőségeit figyelembe véve bizonyos számú avariz- vagy dzsizjeháne után határozták meg, és a kocsik tulajdonságairól is rendelkezhetek (pl. megerősített, ponyvás stb. legyen). Az állam a bérleti díjat különböző adóbevételekből (avariz, dzsizje, szürszat, nüzul) is fizethette.⁸¹

⁷⁹ **İşbilir** (1996), 65. **Murphey** (1999), 70.

⁸⁰ **Murphey** (1999), 79.

⁸¹ **İşbilir**, Ömer: Mekkâre. in: TDV İA, c. 28. Ankara, 2003. 554-555. **Murphey**, Rhoads: The Functioning of the Ottoman Army Under Murad IV (1623-1639). Chicago, 1979. 114. **Sučeska**, 98-99. **Sevinç**, 146, 148. **BOA**, D.MKF 62/173.

Egy hadjárat illetve a szervezése során gyorsan változhattak a körülmények, nem lehetett mindent előre látni. Ezért az ellátmány szállításához az adóztatás mellett az állam közvetlenül is bérelt fel magánfuvarozókat, mivel az utánpótlás biztosításának stratégiai fontossága miatt nem sajnált mélyen a zsebébe nyúlni. A szállítás árára nem tudtak átalányt meghatározni, az államnak alkalmazkodnia kellett a helyi viszonyokhoz és piachoz. A gyakorlatot minden egyes helyen a földrajzi viszonyok, az igénybe vett állatok és egyéb más sajátosságok határozták meg, ráadásul a rendkívüli vagy gyors szállítás többbe került a piaci árnál is. Olykor az is előfordult, hogy az állam az adott terület ziámet- vagy timárbirtokosaira kötelezettség formájában áthárította a költségeket vagy gazdag előkelők és előljárók finanszírozták a szállítást az alapítványaik révén. Így az árak nem függtek a távolságoktól, kilénként 0,2-0,9 akcse/km között mozogtak.⁸²

A szállítást a fent említett fontossága miatt túl is biztosították, ami gyakorlatban azt jelentette, hogy az ezzel foglalkozók a XVII. század elejétől kezdve kvázi céhekbe tömörültek. Megbízhatóságuk bizonyítására kezet kellett kiállítaniuk, amivel egyben az esetlegesen bekövetkező károk megtérítését is vállalták, de fiataloknak, katonáknak és cigányoknak nem engedték a fuvarvállalást. Az állam a szállítmánynak a sereghez való tényleges eljutásáról az egyes kazákból kinevezett *arabdzsibasik*nak hívott biztosokkal is igyekezett gondoskodni, akik egyszerre ötven szekérre felügyeltek, sőt *haszekik* személyében ők is kaptak felettest.⁸³

Az oszmán sereg már a pusztta létével is nagy lökést tudott adni egy régió gazdaságának, már ha tisztességes áron szerezte be a szükségleteit. Ekkor gyorsan lehetett nagy profitra szert tenni, és ebben a szállítószektorhoz valamilyen módon kötődők (pl. fuvarosok, szíjgyártók, patkolókovácsok, marhakupecsek, ökörhajcsárok stb.) jártak az élen. Egy hadjárat egyébként a belső tartományok iparának is hozott a konyhájára, s a dzseláli felkeléseket leszámítva a XVI-XVII. század nagy részében megvolt a rendezett kapcsolat az oszmán állam, a hadsereg és a régiók lakossága között.⁸⁴

⁸² **Bostan**, Hanefi M.: Osmanlı Devleti'nde Yol ve Haberleşme Sistemi. in: Türk Dünyası Araştırmaları, 82. (1993). 63-67. 66. **İşbilir** (1996), 67. **Murphey** (1999), 80-82. **Orhonlu**, Cengiz: Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar. İzmir, 1984. 105.

⁸³ **İşbilir** (2003), 554. **Ertaş** (2007), 87-88. **Sevinç**, 146.

⁸⁴ **Murphey** (1999), 80, 82. **İşbilir** (1996), 67.

I. 5. 2. 2. Az igénybe vett állatok és szekerek

A XVII. századi gyakorlat azt mutatja, hogy az oszmánok szisztematikusan a felső határ alatt terhelték meg rakománnyal az állatokat és a szekereket, mindig törekedtek az optimális hatékonyság kihasználására, de rögzített szabályok, eljárások ezzel kapcsolatban egyelőre nem állapíthatók meg. A rakomány súlya függött annak sérülékenységtől, a sűrűségétől, a rendelkezésre álló szállítási tartalékállomány számától, a felvonulási terület járhatóságától, domborzatától. Rhoads Murphey számítása szerint egy nagyobb hadjáratkor az állatok eledelét szállító tevék száma az emberi ételment cipelők akár ötszöröse is lehetett.⁸⁵

A szállítmányozással kapcsolatban Perjés Géza is végzett általános számításokat, amelyek alapján 90.000 ember és 40.000 ló 30 napi ellátmánya 11.000 szekérnyi ételment és takarmányt jelentett. Azaz az összes szállított ellátmány $\frac{7}{10}$ -ét az állatok takarmánya tette ki, körülbelül. 7.600 szekér (1 szekeret 1 tonnának véve 7.600 t). Ez az oszmánok esetében Murphey számításai alapján egy tevére 253,333 kg-ot (197,48 okka) számolva 30.000 tevé.⁸⁶

Az erősebb, igavonó állatokat általában a nagyúri lovarda (*Isztabl-i Âmire*) számlájára különböző térségekből az állam szerezte be. A „dolgozó” állatok mellett tartalék is szükségeltetett, így a vásárlás mellett kereskedőktől vagy tenyésztőktől is béreltek állatokat.⁸⁷ Ezek a következők voltak:

a) Teve (*sütür*): Az állatok közül a tevéket alkalmazták leginkább, mivel ez bírta el a legtöbb terhet, s még teljesen felpakolva is viszonylag gyorsan tudott haladni, így mind Anatóliában, mind pedig Ruméliában a hosszabb távolságokra ezt alkalmazták. A teve XVII. század közepén államilag meghatározott ára nem csekély, 8.500 akcse körül mozgott, és bár etetését, itatását, ellátását a kincstár finanszírozta, napi költsége nem rúgott sokra. Csak akkor és ott béreltek tevéket, ahol a legszükségesebbnek látszott, ezzel megőrizve a hadsereg flexibilitását, és biztosítva a hadjárat költséghatékonyágát. A tevék étellemmel való ellátását is meg tudták oldani, noha azok teljesen más éghajlatú vidékekről származtak. A tevéket egységekben (*kitar*) számolták, ami átlagban öt tevéket jelentett. A távolság nagysága szerint tartaléktevéket is alkalmaztak: nagyobb távolságon öt tevéből egy, rövidebb távolságon hét tevéből egy állt készenlétben.⁸⁸

⁸⁵ Murphey (1999), 71, 75-76.

⁸⁶ Murphey (1999), 100-101. Murphey (1979), 114. Perjés, Géza: Army Provisioning, Logistics and Strategy in the Second Half of the 17th Century. in: Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae, Tom. XVI. (1970). 1-52. 10-11.

⁸⁷ Ertaş (1999), 594. İşbilir (2003), 555.

⁸⁸ İşbilir (2003), 554-555. Marsigli, 169. Murphey (1999), 74-75.

A teve átlagban 9-10 kile (190 okka, 243 kg), összességében pedig 150-250 kg közötti súlyt bírt el. Murphey megállapítása szerint ez a mennyiség a rakományok felső határát jelentette, 200 okka fölé csak rövid távolság esetén mentek, vagy ha több tartalékállatot „vetettek be”. A tevéknek három fajtáját különböztették meg: *maja*, *lök*, *hedzsín*. Az első nagy, nehézkes állat, a második a majánál vékonyabb testfelépítésű. A nagyon igénytelen hedzsín hasonlít a lökre, étlen-szomjan akár 20 mérföldet is meg tudott tenni, ezért aztán az ára is meglehetősen magasban mozgott. A tevéket Ázsiából Anatólia (pl. Ajdin, Teke, Ankara), Karamán (pl. Konja, Nigde, Kajszeri), Szivasz (pl. Bozok, Csorum), Haleb viljetek területeiről, Ruméliából a tevék javarészt teletetési helyeiről, Szelánik, Gelibolu, Csirpan, Zagra környékéről szerezhették be.⁸⁹

b) Ló (*at*, *bargir*), *öszvér* (*eszter*, *katir*): A teve mellett lovakat és öszvéreket is alkalmaztak teherszállításra. A ló átlagban 5,5 kile (110 okka, 141 kg) terhet bírt el, azaz egy tevére kb. 70 százalékkal több rakomány fért, mint egy lóra. Noha nagy számban álltak kincstári és bérelt lovak rendelkezésre, a törökök mégsem használták ezt ki, nem terhelték meg annyira őket, mint az európaiak. Ráadásul az állatok között nagy különbségek is lehettek, mivel azok különböző területekről származhattak. Például az ázsiai ló kisebb, de gyorsabb volt, ugyanakkor nagyon kellett kímélni, főleg a hűvös, nedves időt nem bírta. Így az erősebb lovakat ágyús szekerek vontatására, a gyengébbeket gabonaszállításra használták. Egy ló ára standardnak tűnik, 1658-ban átlagban 2.500, 1672-ben, 1683-ban és 1695-ben 2.000 akcse körül mozogott. A lovakat leginkább Hüdávendigár szandzsákból, Thrákia területeiről, a Duna környékének kazáiból, illetve a román vajdaságokból vásárolták.

Az öszvérek nagy részét Anatóliából (pl. Ajdin, Szigla, Adana) szerezték be, megfelelő súllyal terhelve kiválthatták a lovakat is. Sürgős esetekben is előszeretettel használták ezeket, ugyanis gyakorlatilag bárholnan hozzájuk lehetett jutni. Hegyes vidékeken kitűnő szolgálatot tettek, 100-200 kg közötti terhet tudtak szállítani, és naponta 20-25 km-t is meg tudtak tenni.⁹⁰

c) Ökör (*ököz*), *bivaly* (*dzsámusz*): Az eddig említett állatokon kívül ökröket és bivalyokat is használtak szállításra. Ezek általában ágyúkat, nehéz dolgokat, nagyobb

⁸⁹ **İşbilir** (2003), 554. **Marsigli**, 169. **Murphey** (1999), 71. **İnbaşı**, 97. **Erdoğan**, 85. **Sevinç**, 165.

⁹⁰ **Marsigli**, 146-148, 169. **Murphey** (1999), 71. **Perjés** Géza: Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélelmelés és stratégia a 17. század második felében (1650-1715). Budapest, 1963. 116, 119-120. **İnbaşı**, 82-88. **Sevinç**, 158, 169-170, 172. **Erdoğan**, 91-92. Egy lóra 4 kantar (225 kg) gabona is felférhetett.

szekereket vontattak. Pótlásuk elég nagy költséget jelentett, ezért csak valóban nagy súlyok mozgatásakor vetették be őket, és ezt is csak akkor, ha a vontatás jó minőségű utakon történhetett.

Az ökrök terhelhetősége 18 kile (360 okka, 461 kg) lehetett, s általában Thrákiából, Bulgáriából vagy Havasalföldről tettek szert rájuk. Ezek lassú mozgásúak és a magyarországiaknál alacsonyabb termetűek voltak.

A bivalyokat általában Pasa, Nigbolu, Szilisztre szandzsákok, valamint Moldva és Havasalföld területéről szerezték be. Erősebbek, viszont lassabbak is voltak az ökröknél. Nehezen tűrték a meleget és a szomjúságot, irányításukhoz pedig szakértelem szükségeltetett, továbbá kellő gondoskodást igényeltek. Az áruk 1658-ban páronként 2.800 akcse körül mozgott, ha nem sikerült beszerezni, akkor két ökörrel helyettesítették őket.⁹¹

d) Szekér (araba): Nagyobb méretű dolgok szállítására használták, és több fajtája is létezett. Az ágyúk szállításához szükségeseket általában a *Topháné*ben készítették, míg a más funkciójú szekereket a kincstár rekvirálta vagy a hadjárat idejére általában Ruméliából (Gelibolu, Szelánik, Csirmen, Kösztendil) a rájáktól bérelte. A szekerek vasalás nélküli kerekeken gurultak, és Marsigli megállapítása szerint nagyon rossz állapotúak voltak,⁹² amiben feltehetőleg inkább az utak nem éppen megfelelő állapota játszott szerepet.

Gabonát és egyéb felszereléseket a teherhordó szekérnek számító, bivalyok és ökrök által húzott szekér (*araba-i dzsamusz illetve araba-i kav*) mellett a könnyebb, ún. *általános*, valamint *szirem*, *pozsega* vagy *edirne* nevezetű szekereken is szállítottak. A szekér elnevezése a hozzá szükséges faanyag fellelési és/vagy gyakori használati, elterjedési helyét is mutathatta.

Ökrösszekérre nagyobb mennyiségben a nagyvezírnek vagy a szultánnak, a dzsebedzsiknek, a nagyúri éléstérnek (*Kilar-i Ámire*), a topcsuknak és a defterhánének volt szüksége. Ha ezekkel élelmet szállítottak, akkor a gabonafélékből közel 800 okkát (1.026 kg), az olajból 500 okkát (641 kg), a lisztből 26 kilét (650 kg), a rizsből 60 kilét (770 kg) bírtak el, valamint 2 cseki (500 kg) tűzifa és 200 okka (256 kg) széna is felfért rájuk, míg a dzsebedzsik szekereire utóbbiból 8 kantart (451 kg) tudtak felrakni.

⁹¹ Ertas (1999), 594. Marsigli, 169, 171. Murphey (1999), 77. Sevinç, 146.

⁹² İpsirli, Mehmet: Araba. in: TDV İA, c. 3. İstanbul, 1991. 242-245. 243. İşbilir (2003), 555. Marsigli, 169.

A szirem szekereket takarmány és tűzifa szállítására használták, ezen kívül az uralkodó, a hárem, illetve a magasabb rangú méltóságok holmijait is fuvarozták velük. A szirem kocsikra 30 kile (667,5 kg) árpa biztosan felfért.⁹³

Általában a rendelkezésre álló szekerekből a legtöbbet a takarmányok szállítására kellett biztosítani.

I. 5. 3. Szállítás vízi úton

A vízi szállítás stratégiaileg is a leggyorsabbnak és a legolcsóbbnak számított, akár élelmiszert, akár egyéb más hadi felszerelést fuvaroztak, s ha lehetett, ezt a szállítási formát alkalmazták. Ugyanakkor nem minden esetben éltek vele, mindig a szállítandó áru minőségét nézték, s ez alapján a sokkal hosszabb ideig tartó és jóval költségesebb, de biztosabb és biztonságosabb szárazföldi szállítás mellett is dönthettek (például a lisztet vagy a hadi felszereléseket inkább ökrösszekéren fuvarozták, mintsem vízen).⁹⁴

Európában a kedvező földrajzi környezetnek köszönhetően a folyókat, leginkább a Dunát használták vízi szállításra. Kikötőiből néhány napon belül bármely leendő hadszínteret el tudták érni, vagy a térségből - legfőképpen Moldvából és Havasalföldről - gyorsabban tudtak például gabonát vinni a keletre irányuló hadjáratokhoz. Ezek esetében a Fekete-tengert használták Trabzonig, dél felé pedig a Földközi-tengeren Trablusz, illetve Pajasz kikötőjéig szállították az ellátmányt és a hadi felszerelést.⁹⁵

Az állam hajói általában kevésnek bizonyultak, így általában különböző fajtájú és méretű kereskedelmi és magánhajók bérlésére is rákényszerültek. Az állam a flotta hadihajóit is bevethette, amiket felszerelés és gabona szállítására is alkalmaztak. Az oszmánok dunai hajóflottája egyébként messze felülmúlta a Habsburgokét, ami egy háború idején potenciális előnyt jelenthetett, de Bécs csupán 1690-től kezdve tett komoly lépéseket arra, hogy a török flottához hasonló szintre fejlessze a sajátját.

⁹³ BOA, D.MKF 62/173. BOA, KK 1947. BOA, KK 1949. Ertaş (1999), 594. Ertaş, Mehmet Yaşar: Mora'nın Fethinde Osmanlı Sefer Organizasyonu (1714-1716). İstanbul, 2000. 51-54. 75. Az ökrösszekeret nevezték miri araba, öküz arabaszi, mükari arabaszınak, otluk arabaszınak is. İpşirli (1991), 243. Sevinç, 141-142, 144-150. Erdoğan, 96, 100.

⁹⁴ Murphey (1999), 77, 87. A vízi szállítás stratégiai fontosságát az is jelzi, hogy a XVI. század közepén az oszmánok a Don és a Volga között csatornát akartak nyitni, amellyek tulajdonképpen a Fekete-tenger és a Kaszpi-tenger összekötését tervezték. Céljuk ezzel Asztrahány minél könnyebbi elfoglalása, valamint az orosz térnyerést megállítás volt. A csatorna harmadát sikerült kiásniuk, de Asztrahány ostroma (1569) végül kudarccal zárult. İnalçık, Halil: Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569). in: Belleten, 46. (1948), 349-402.

⁹⁵ İşbilir (1996), 62. Murphey (1999), 77. Perjés (1963), 132.

A hajók (*szefine*) tulajdonosai lehetek egyben a hajók kapitányai (*reis*) is. Ez utóbbiak a legtöbb esetben török származású muszlimok közül kerültek ki, de például a Dunán akadhettek köztük szláv keresztények, de akár zsidók is. Bérlekor a hajók kapitányai írásos kötelezettséget vállaltak a szállítmány célba juttatására, és szerződést is kötöttek velük, ellenőrzésükre pedig biztosként (*mübasir*) egy *müteferrikát* vagy egy *csavust* is a hajóra rendeltek. Ennek ellenére előfordultak visszaélések, például az elsikkasztott terményeket több esetben is megromlottként tüntették fel. A hajó bérléséért és a szállítási költségekre fizetett pénzt *navlunnak* (*navul*, *navl*) nevezték, a kincstár egészben vagy részletben a biztosok révén készpénzben utalta ki.⁹⁶

A szállításra használt vitorlás hajók a következők:⁹⁷

galleon (*kaljon*): háromárbcos hadihajó, a XVII. század közepéig inkább szállításra használták, kettő- vagy háromhombáros lehetett.

burtun: a *galleon* egy kisebb fajtája, szintén hadihajóként funkcionált, hadjáratok idején gabonát és katonákat szállítottak vele.

barcsa: szállító és hadihajó egyben, két vagy három árbóccal rendelkezett, szintén a *galleonok* fajtájához tartozott.

A szállításra használt evezős hajók a következők:⁹⁸

karamürszel: elsősorban Isztambul környékén rövid távú szállításra használták, de néha kiengedték a nyílt tengerre is.

üstüacsik: nyolcevezős, a dunai hajóflottához tartozott, állatokat, nehéz dolgokat szállíthattak vele. Kb. 500 kile (~13.000 kg) gabonát lehetett vele fuvarozni.

kandzsabas: gabona, katona, felszerelés és lőszer szállítására alkalmas folyami hajó.

dzselijje: tengeri és folyami szállításra is alkalmas, állatokat szállítottak vele.

csekeleve: kétárbcos, gyors vitorlás hajó, gyümölcs és kisebb faárúk szállítására.

borozan: a dunai hajóflottához tartozó, három külön hombárral rendelkező hajó, amit gabona és tűzifa szállítására használtak. 400 kile (~10.000 kg) gabonával is megrakodhatták.

gecs gemiszi: kétárbcos szállítóhajó.

csamlidzsa: a Dunán alkalmazták szállításra.

kütük: szén, homok, fa, gyümölcsszállításra használt kisebb bárka.

⁹⁶ **Ertas** (1999), 594-595. **Ertas** (2000), 75. **BOA, MAD** 747. 4-11. **Sevinç**, 187.

⁹⁷ **Bostan**, İdris: Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire. Ankara, 2003. 94-96. **Uzunçarşılı**, İsmail Hakkı: Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı. Ankara, 1988. 469.

⁹⁸ **Bostan** (1988), 88-92. **Uzunçarşılı**-Merkez, 456-459. **Bostan**, İdris: XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Tersaneleri ve Gemi İnşa Teknolojileri. in: Osmanlı, c. 6. Ankara, 1999. 612-620. 617. **Sevinç**, 176, 183.

Ezekon kívül speciális ló- illetve ágyúszállító hajók is léteztek.

I. 6. Az élelem fajtái

A következő lépésben immár a katonáknak, illetve a hadjáraton résztvevő civileknek általában kiosztott élelem fajtáiról és a kiegészítő juttatásokról ejtünk pár szót. Az oszmánok a sereg fegyelmének és moráljának megőrzése céljából a katonák és a haszonállatok napi élelmiszeradagjának és táplálkozási szükségleteinek biztosítására nagy gondot fordítottak. Az első helyen a gabonafélék szerepeltek, azon belül is a forrásokban *zahirének*, vagy *erzaknak* nevezett árpa és búza. Ezek mellett nemcsak az alap étrendi szükségletekre, hanem arra is figyeltek, hogy katonáikat változatosabb, proteindús étellemmel lássák el, így a gabonafélék mellett a hús is fontos szerepet töltött be a katonák táplálkozásában.

A húsfélék beszerzése és szétosztása a *ganim emini* (kojun emini) hatáskörébe tartozott, míg a többi étellemmel kapcsolatos ügyeket a *nüzul emini* koordinálta az egyes ételfajták ügyeinek felelőseinek (*emin*) esetleges segítségével.

I. 6. 1. A gabonafélék és az ezekből készült élelem

a) Árpa (*arpa, sair*), búza (*gendüm, bugdaj, hinta*): Az áruk alapján utóbbi került többbe, de mennyiségben az árpából szedtek be nagyobb mennyiséget, mivel azt sok esetben szalmával keverve leginkább az állatok ellátására használták. Ezért a szürszat és a *nüzul* alapját is ez képezte. Az árpa kezelésében a *nüzul emini* munkáját a szultáni palota állati takarmányának felelőse az *arpa emini* is segíthette.⁹⁹

A búzából és árpából készült lisztből (*dakik*) különféle kenyereket sütöttek, kétszersült és leves készítésére is használták, így maga is a már fent említett adók tételei közé tartozott. Ez nagy előnyt jelentett, mivel a nyugati seregeknek őrlési nehézségekkel is meg kellett küzdeniük, ugyanis az igényekhez képest a hagyományos malmok száma kevés és távoli volt, a hordozható kézi malmoknak pedig az őrlési kapacitása volt kicsi.¹⁰⁰ Az oszmánoknak azonban ezekkel a problémákkal kevésbé kellett törődniük.

Ezeket a tételeket az eredetileg űrmértéknek számító kilében (*kejl*), azon belül is a hivatalos standardként használt isztambuli kilében számították: A liszt és a búza 1 isztambuli kiléje 25,656 kg-ot, az árpáé Walther Hinz szerint 22,25 kg-ot, Halil İnalcık szerint 24,215 kg-ot jelentett. A kile mértéke területileg és időben is változhatott, így a begyűjtés helyén

⁹⁹ **İpsirli**, Mehmet: *Arpa Emini*. in: TDV İA, c. 3. İstanbul, 1991. 312.

¹⁰⁰ **Perjés** (1963), 92-94. **Finkel**, 144, 162-163. **Erdoğan**, 137.

számolhattak az adott területen mért kilével is. A magyar területeken többek között lehetett találkozni a mohácsi kilével (30,76 kg), a pécsi és az egri kilével (előbbi 1579-ben, utóbbi 1693-ban 41,024 kg), az árpa esetében a budai kilével (1665-ben 23,76 kg), a szerémi kilével (1658-ban 128,28 kg) és a belgrádi kilével (1658-ban 30,79 kg).¹⁰¹

b) *Kenyér* (*ekmek*, *nan*): A kenyérnek két fajtáját készítették: az árpából, valamint az árpa és a búza keverékéből (*mahlut*) a fekete kenyérnek nevezett *ekmeket*, a búzából pedig pedig a fehér kenyérnek tartott *nant* sütötték. Előbbi rossz minőségűnek számított, de a sereg többségének az ellátmányát jelentette. Az előkelők és magas rangú tisztségviselők a jó minőségűnek tartott utóbbit kapták.

A kenyérrel általában az örmények közül kikerülő pékek sütötték, méghozzá naponta. Ez a nyugati seregek lehetőségeihez képest is sokkal jobb, hiszen azoknál leginkább csak a hátszágban tudták megoldani a sütést, így csak négynaponta sütöttek, mivel egy katona ennyi napra való kenyérrel tudott magánál tartani. Az Oszmán Birodalomban ha a szükségletek meghaladták az állam pékjeinek kapacitását, akkor elsősorban isztambuli, edirnei, burszai céhekből, illetve a sereg felvonulási útvonalához közeli nagyobb helységekből (pl. Filibe, Szófia stb.) további pékeket alkalmaztak vagy mozgó kemencéket béreltek.

A pékek többnyire megfelelő sütési feltételek mellett vagy földbe vájt kemencében sütötték a kenyeret. Utóbbi eljárásban egyébként az oroszok jártak az élen, a lisztet edénybe vagy ruhával kibélelt gödörbe tették, felöntötték vízzel és úgy sütötték meg a kenyeret. Az oszmánoknál a területileg illetékes kádik feleltek a kemencék kiásatásáért, amelyek száma a hadsereg nagyságának függvényében menzilenként elérhette akár a 80-100 darabot is. Ezek nem mindig tudtak azonban ellenállni az időjárás viszontagságainak, ilyenkor a környékbeli településeken kellett „pékségeket” találni. Ilyenkor természetesen a kenyér sütésének a költségei is emelkedtek. A kenyérsztásban a hadsereg kenyérellátását bérletbe (*iltizám*) is vevő, a szultáni palota kenyéréért felelős *ekmekcsibasi* is közreműködhetett.¹⁰²

¹⁰¹ **Hinz**, Walther: *Islamische Masse und Gewichte*. Leiden, 1955. 41. **İnalcık**, Halil: Introduction to Ottoman Metrology. in: *Turcica XV* (1983), 311-348. 331. **İnbaşı**, 246. **Káldy-Nagy** Gyula: Magyarországi török adóösszeírások. Budapest, 1970. 27-28. **İnalcık**, Halil-**Quataert**, Donald (ed.): *An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1300-1914*. Cambridge, 1994. 990. A kilére további példák: a szarajevói (1565) 28,224 kg, a szófiai 64,122 kg, a zistovi 102,535 kg, a burszai 15,395 kg, az ankarai és a konjai 30,79 kg. **BOA, D.MKF** 27490. 22. [általában a mértékegységekre ld.: *Wekov, Mantscho: Historische Metrologie Bulgariens XV-XIX. Jh.: Theoretischen und praktischen Aspekten*. Sofia, 2010. *Fehér, Géza: Osmanisch-Türkische Gewichtsstücke in Ungarn*. in: *II. Uluslararası Türk ve İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi (28 Nisan-2 Mayıs 1986). Bildiriler, c. 3. İstanbul, 1987. 211-221.*]

¹⁰² **Finkel**, 144. **Erdoğan**, 138-141. **Sevinç**, 223-224. **Sarmay**, Yusuf (yön.): *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*. İstanbul, 2010. 148. (továbbiakban: BOA Rehberi) **Perjés** (1963), 97. **Nimwegen**, Olaf van: *The Dutch*

A kenyeret párban (*csift*) számolták. Egységnyi lisztből változó mennyiséget süthettek: például 1 kile lisztből süthettek 50 pár, de akár 62 pár kenyeret is.

c) Kétszersült kenyér (*pekszimed*): A kétszersült a hús mellett az oszmán sereg másik legfontosabb készételének számított. Előszeretettel alkalmazták mind a szárazföldi, mind a tengeri hadjáratok során, mert jól bírta a párat és a nedvességet, hosszú ideig elállt, ráadásul magasabb tápértéke miatt a kenyérnél kevesebb kellett belőle. A sereg felvonulási útjainak mentén tárolásukra külön raktárakat is létrehoztak. Ha kenyeret valamilyen okból nem tudtak sütni, akkor pótlására a kétszersültet használták. A menzilekben mégis inkább friss kenyér állt rendelkezésre, és maguk a katonák is ezt részesítették előnyben.¹⁰³

A kétszersültet tiszta búzalisztből, korpa- és daramentesen készítették, s leginkább a hadszíntérhez közelebb eső helyeken alkalmazták. Az állam nagy gondot fordított a pekszimed előállítására. Időről időre felülvizsgálták a recepteket, így változhatott az egységnyi kile gabonából készíthető kétszersült mennyisége, vagy a búza szükséges megrostálásának száma is. A XVII. század első negyedében 3 isztambuli kile búzából 50, majd később 60 okka sütését írták elő. A kétszersültet okkában vagy kantarban számolták, 1 isztambuli kantar 56,443 kg-nak felelt meg. A sütés költsége állandó lehetett, ugyanis mind 1597-ben, mind 1658-ban 1 kantar előállítása 20 akcsébe került. A nüzul emini munkáját segíthette a sereg kétszersült ellátásának felelőse a *pekszimed emini* is.¹⁰⁴

d) Rizs (*erz, pirincs*): A rizs általában nem játszott nagy szerepet az étkeztetésben, mivel a búzánál jóval többe került, bár magasabb tápértékkel rendelkezett, és szállítását is olcsóbban tudták megoldani. Általában vásárlás (*istira*) útján, leginkább Thrákiából, illetve a Morava folyó környékéről és a hozzá közel eső területekről jutottak hozzá. Hiányában

Army and the Military Revolutions, 1588-1688. (transl.: May, Andrew). Woodbridge, 2010. 129. A hollandok a hadszíntéren kb. 1,9 m hosszú, 1,4 m széles és 0,3 m magas kemencét használtak, de egy ilyen szállításához számos szekérre volt szükség.

¹⁰³ **İşbilir** (1996), 56. **Marsigli**, 173. **Perjés** (1963), 96, 100.

¹⁰⁴ **BOA, D.MKF** 27490. 22. **Finkel**, 171. **İşbilir** (1996), 56-57. **Perjés** (1963), 97. **BOA Rehberi**, 149. **Hinz**, 27. A kantar a kiléhez hasonlóan területileg és „anyagtól” (pl. fémek, takarmánynövények, stb.) függően is változhatott. [részletesebben ld.: *Kallek, Cengiz: Kantar. in: TDV İA c. 24. İstanbul, 2001. 317-320. Magyar és balkáni viszonyokról: Hóvári János: Az erdélyi kanthner és a balkáni kantár: mértéktörténeti vizsgálódás a 15-16. század fordulóján. in: Századok, 1983/5. 1015-1027. (angolul: The Transylvanian Kanthner and the Balkan Kanthar. An Inquiry into the Metrology of the Turn of the 15th-16th Centuries. in: Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, Tom. XXXIX. (1985/2-3.) 259-274.]*

bulgurral helyettesíthették. A rizst is isztambuli kilében számolták, 1 kile ebben az esetben 12,828 kg-nak felelt meg.¹⁰⁵

I. 6. 2. A húsfélék

a) *Juh* (*ganem, kojun*): A hús biztosítására, mint az egyik legfőkélyebb étel, az állam nagy gondot fordított. Legfontosabb húsfélének a birka számított, így a szürszat-kötelezettségek körébe tartozott, bár gyakorlatban a szükséglet nagy részét istirából, a piacokról szerezték be. Ennek a rendszere hasonlított a XVI. század végéig kielégítően működő, Isztambul húsellátását biztosító birkakereskedő-hálózattal, a *dzselepkesán*-rendszerrel.¹⁰⁶

A vásárolt állatokat a mübasirok a ganem emininek adták át, s levágásukig igyekeztek őket minél jobb állapotban tartani. A nyugati megfigyelők ezért is nevezték a hadsereget kísérő birkacsordát „mozgó spájznak”. Olykor az emin pénzügyben kapta meg a juhok értékét, ekkor az állatokat saját hatáskörében szerezte be a hadjárat résztvevői és a mészároossal (*kaszab*) nem rendelkező központi (*kapikulu*) alakulatok számára. A hentessel rendelkező egységek birkaellátásáról a kaszabok eminjének alárendelten maguk az adott hentesek gondoskodtak. A rengeteg adminisztrációs és pénzügyi szabályozás miatt azonban nem egyértelmű az egyes tisztségviselők felelősségi köre.¹⁰⁷

b) *Marha* (*kav*): A marhahús is az „ételpalettán” szerepelt, beszerzése azonban nem kivetett adók, hanem vásárlás útján történt. Inkább a hadszíntéren, mintsem a vonulás során fogyasztották.¹⁰⁸

c) *Csirke* (*pilics*), *tyúk* (*makijan*): Ritkán fordult elő, hogy alkalmazták ezeket a húsokat, és akkor is csak az előkelők és a magas rangú katonák kaptak ilyen ellátmányt.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Finkel, 166-167, 190. İşbilir (1996), 59-60. Perjés (1963), 100. Hinz, 41. Marsigli, 173. Ballingal Finkel, 113.

¹⁰⁶ Finkel, 178-183. A dzselepek tkp. bejegyzett birkakereskedők voltak, akik saját gazdaságukból vagy a piacról szerezték be az állam által igényelt meghatározott számú állatokat. Ezekért az állam így a szabad piaci árnál kevesebbet tudott fizetni. Az állam a beszerzések felügyeletére mübasirokat alkalmazott, a vásárolt állatokat pedig felelősségvállalás mellett a hajtók (*szürüdzsük*) juttatták el a központba a kojun emini vagy a kaszabbasi kezéhez. A XVI. század végére ez a rendszer a gazdasági nehézségek miatt nem tudta már betölteni a szerepét, a hús beszerzését szürszat útján kezdték el megoldani. [A rendszerre részletesebben ld: Cvetkova, Bistra: *Le Service des 'Celep' et le ravitaillement en bétail dans l'Empire Ottoman (XVe-XVIIIe s.)*. in: *Études historiques*, 3. (1966.) 145-172.]

¹⁰⁷ İşbilir (1996), 46-48, 51. Murphey (1999), 88-89.

¹⁰⁸ Ertaş (1999), 593. Finkel, 176-178.

¹⁰⁹ Finkel, 190.

A húsféléket okkában (*kijje, vukijje*) számolták: 1 okka 1,2828 kg-ot jelentett. A főtt hús mellett kolbászt, valamint fűszerekkel és sóval szárított, legtöbb esetben marhahúst (*pasztirma*) is kaptak a katonák. Ezt általában a menetelés során tartott rövid pihenő alatt fogyasztották el.¹¹⁰

I. 6. 3. Az egyéb élelmek, a víz és a tűzifa

a) Olaj (*revgán-i száde*): Az olajat általában főzésre használták, de nem a drága olívaolajat, hanem más növényi olajakat. Fontosságát mutatja, hogy szürszatként kivetett adóként szerezték be.¹¹¹

b) Méz (*aszel*): A méz édességként funkcionált, az előkelőknek és magasabb rangú katonai és polgári tisztségviselőknek feltétlenül járt.¹¹² Beszerzése leginkább szürszat útján történt, és okkában számolták.

c) Só (*nemek*): A sót általában a kenyér és a hús ízesítésére használták. Okkában számolták.¹¹³

Az eddig felsoroltak mellett a vonulás közben beszerezhettek sajtot, hagymát, fokhagymát és joghurtot is.¹¹⁴

d) Szalma (*szaman, kah*), széna (*gijah-i husk, otluk*), fű (*gijah, otluk*): A szalmát, szénát és fűvet az árpa mellett az állatok élelmezésére használták fel. A szalma számított fontosabbnak, ezt többnyire szürszat-adóként szerezték be, és a menzilekben állították rendelkezésre. Az állatokat tavasszal legeltették, hogy a téli hónapokat követően visszanyerjék formájukat, majd júliusig friss, zöldtakarmányt kaptak. A nyár közepétől kezdve az előző év őszen betakarított száraztakarmányt kapták, amit keverhettek frissel is.¹¹⁵

A hátas és teherhordó állatok útközben is legelhettek, és általában a menzileknél is lehetett legelőket találni. A tervezett útvonal mentén található rétek, mezők feltérképezésére

¹¹⁰ Üçel-Aybet, 458. Hinz, 25. Az okka is területileg változhatott. [részletesebben: Pyle, Nancy S.: *Ottoman Okka Weights*. in: *Belleten*, 161. (1977.) 115-123.]

¹¹¹ Finkel, 166-167, 190. İşbilir (1996), 59-60.

¹¹² Finkel, 190.

¹¹³ Finkel, 190.

¹¹⁴ Ballingal Finkel, 113.

¹¹⁵ Finkel, 194-196. Perjés (1963), 57-58.

illetve ellenőrzésére az előkészültek során megbízottakat küldtek ki, akik a legeltetésre alkalmas helyeket defterekbe jegyezték fel.¹¹⁶

Ezeket a takarmányokat kantarban, szekérben (*araba*) vagy nagyobb zsákokban (*harar*) számolták.

e) Víz (*szu*): Az oszmán sereg katonái vizet ittak, szemben a nyugatiakkal, akik a rossz higiéniai viszonyok miatt ettől csak megbetegedtek, és inkább bort (0,84 l-1,7 l/nap) vagy sört (~3,4 l/nap) kaptak. A vízellátásban kiemelt jelentőséget fordítottak a janicsárookra, de a többi fegyveres alakulat, valamint a tisztségviselők sem maradtak ki. Az ivóvizet a portai gyalogos (*pijade*) egység egy részéből kialakított, ún. *szaka* (vízhordó) alakulat biztosította. A vételezett friss vizet lovakra vagy hátra erősíthető bőrtömlőkben (*maszlak, mesk, kirba*) szállították, és a kiosztást is ők végezték.¹¹⁷

A *maszlak* eredetileg nagyobb víztározót jelentett, esetünkben inkább nagyobb víztároló alkalmatosság lehetett, ahogy a *mesk* is. A *kirba* ezeknél kisebb, egy lécsarkaihoz vasgyűrűkkel rögzített kikészített bőr volt, amibe vizet töltöttek. Nyílásnak kb. 10 cm-t hagytak, és úgy zárták le, hogy betekerték, majd egy karikás bőrral kötötték be. Kb. 1 m magas volt, és bőrből készült vállpánttal is ellátták. A vízosztásra használt verziója ettől abban különbözött, hogy nyílása egy kerek fadarab volt, amihez csapot rögzítettek. Létezett ennek lóra akasztható változata is, azt bőrből készült vödörrel töltötték fel és tömlőkkel csapolták le. A víz szállítása eléggé sok pénzt emésztett fel, de egyelőre sem a költségekre, sem a szállított víz mennyiségére, sem pedig az említett víztároló eszközök térfogatára nem áll rendelkezésre adat.¹¹⁸

A törökök emiatt nagyon értékelték a természetes vízforrások felderítéséhez, amivel az állatok szükségletét is ki tudták elégíteni, valamint a járványok kialakulását is el tudták

¹¹⁶ **Erdoğan**, 153.

¹¹⁷ **Finkel**, 192. **İşbilir** (1996), 61. **Marsigli**, 67. **Parker**, Geoffrey: The Military Revolution. Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800. Cambridge, 1988. 75. **Schramek** László: Az állandó hadsereg eltartásának kérdései a 18. század első felében Pest megye példáján keresztül. Budapest, 2011. 38. **Pohl**, Jürgen: "Die Profiantirung der keyserlichen Armaden ahnbelangend". Studien zur Versorgung der kaiserlichen Armee 1634/35. Kiel, 1991. (Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs, Sonderband 1, Wien, 1994.) 63. **Kuvaja**, Christer: Provisioning of the Russian Army in Finland During the Occupation 1713-1721. in: Scandinavian Journal of History, 27. (2002.) 31-46. 35.

¹¹⁸ **Pakalın**, Mehmet Zeki: Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. c. 2. İstanbul, 1983. 269, 413. **Finkel**, 192. **İşbilir** (1996), 61. **Marsigli**, 67.

kerülni, s ha kellett kutakat is ástak. Ennek ellenére akadhattak problémák, például 1594-ben Komárom és Győr ostromakor a víz nehézfém-tartalma miatt sok állatuk hullott el.¹¹⁹

A vízen kívül a hadjáraton résztvevők még kávéat ishattak. Az alkohol fogyasztását viszont már csak vallási okokból sem engedték, és erről hatóságilag is gondoskodtak. A megbízható janicsárok közül néhányat kiválasztottak, akik az útvonal menti településeken a sereg áthaladása előtt legkevesebb négy nappal megjelentek, s a bort az egyéb más alkoholos italt árusítók „termékeivel” együtt lepecsételték.¹²⁰

f) Tűzifa (*odun, hatab*), szén (*kömür*): Mind a tűzifát, mind pedig a szenet fűtésre, főzésre és sütésre használták. Utóbbiból azonban inkább csak a szultán ellátására jutott. Fontossága miatt a tűzifát is a szürszat-adóból igyekeztek előteremteni, míg a nyugatiak számára ez is komoly nehézséget okozott. A fát csekiben vagy szekérben, a szenet okkában számolták. A cseki általában 225, 798 kg-ot jelentett, fa esetében azonban 250 kg-ot.¹²¹ A tűzifa biztosításában az *odun emini* is segíthette a nüzul eminit.

I. 7. Az ellátás kedvezményezettjei

Az élelem fajtáinak bemutatása után az alábbiakban azokat a személyeket, rétegeket vesszük sorra, akik valamilyen szinten részesedhettek az állam biztosította ellátásból. Ugyanis élelemellátásban nem a teljes sereg, hanem csak a központi, azaz a portai katonai alakulatok (janicsárok, dzsebedzsik, szpáhik, szilahdárok, ulufedzsik, garibok, topcsuk, toparabadzsik, esetleg a szerdengecsik), valamint a hadjáraton résztvevő különféle állami tisztségviselők (a nagyvezírtől akár a csavusokig bezárólag) részesülhettek, illetve természetesen udvartartásával az uralkodó, ha részt vett a hadjáraton. Ugyanez illette meg a külföldi hatalmak reprezentánsait is, ha éppen a sereg mellett tartózkodtak, valamint a vazallusok közül az erdélyieket illetve Thököly Imrét. Bár eddig úgy tűnt, hogy a költségeket a kincstár állta, a későbbiekben látni fogjuk, hogy az ellátás egy része korántsem ellentételezés nélkül történt.¹²²

¹¹⁹ Nagy László: A magyar végvári katona és a természet. in: Végvár és környezet. (szerk.: Petercsák Tivadar-Pető Ernő). Eger, 1995. 69-85. 72. *Szalontay*, 185.

¹²⁰ *Üçel-Aybet*, 435.

¹²¹ *Perjés* (1963), 99. *İnalcık-Quataert*, 988.

¹²² Például 1696-ban a belgrádi vár védelmével megbízott Thököly 800 katonájának 6 hónapra naponta 0,5 okka (641 g) búza, magának naponta 20 pár kenyér járt. 300 leventjének 300 okka (377 kg) kétszersült, szintén 800 emberének naponta 0,5 okka marhahús, fél évre összesen 64 darab szarvasmarha, 9.600 okka (12.316 kg) hús járt. *Sevinç*, 227, 234, 243. Maga Thököly is ír naplójában ilyen ellátmányokról. Például 1693. május végén

A szervezett ellátásból elvileg a tartományi erők és a tatárok kimaradtak. Előbbieknek magukról kellett gondoskodniuk, s még ha a távoli Anatóliából is jöttek, hozták magukkal azt, amire szükségük lehetett az egész hadjárat során a lovaktól és a fegyverektől kezdve a saját ellátásukig mindent. Ennek ellenére a hadjárat kezdetén kaphattak bizonyos mennyiségű gabonát vagy annak megfelelő mennyiségű készpénzt, sőt az 1696. évi magyarországi hadjárat ideje alatt kétszersült és marhahús is járt számukra. Bruce McGowan említést tesz egy gyakorlatról, miszerint a saját tartományukból beszedett élelmet (nüzul) is vihették magukkal, bár az nem világos, hogy ezt saját vagy általános használatra. Ezen kívül, ha a birodalom olyan részén mentek keresztül ahol béke honolt, akkor az úton haladva a közbeeső piacokon is beszerezhették az ellátmányukat. A szpáhik 15-20 főként saját élelmezésükre külön embert is megbízhattak. Éhínség esetén, vagy ha az élelemben szűkösség mutatkozott, akkor a tartományi erők is részesülhettek a központilag biztosított élelmiszerekből, igaz csak anyagiak ellenében. Ezen kívül a tartományi erőket vagy udvari csapataikat (*kapu halki*) a pasák, timár- vagy ziámetbirtokosok saját jövedelmükből is elláthatták, ahogy 1658-ban Kenán budai és Dzsán Arszlán szilisztiai pasa is feltehetőleg megtette. A pasák ilyenkor biztost nevezhettek ki katonáik ellátására.

Ha a hadjárat elhúzódott, akkor az ún. *harcslik-rendszer* révén tudták továbbra is finanszírozni élelmüket. Ekkor ugyanis maguk közül egy *harcslikcsit* hazaküldtek, aki egy adott vidéken a kádik és a ráják közreműködésével mindenki timárjának terményeit értékesítette a piacon, és az ebből származó pénzzel (*harcslik*) visszatért a többiekhez.¹²³

A tatárok saját államuktól kaphattak élelmet, ha a kán a hadjárat előtt küldötteket menesztett ennek elrendezésére. Még ha részesültek is központi ellátmányban, az olyan keveset jelentett, hogy hozzászoktak azon vidékek felélésére, amelyeken áthaladtak. A tatárok legyen az szövetséges vagy ellenség terület, mindenhol mindent elvettek és elvittek, aminek szükségét érezték. S ha ebből élelmet is szereztek, azt nemcsak saját ellátásra használták fel, hanem a sereg számára is adtak el belőle, hozzájárulva ezzel az oszmán sereg élelem-utánpótlásához. Az ellenséges területeken egyébként engedélyezték számukra a rajtaütéseket, a saját vagy a baráti földeken azonban ez nagyon nagy véttségnek számított, de még a büntetés sem riasztotta vissza a tatárokat a ráják tulajdonainak elrablásától. Emiatt az oszmánokkal való kapcsolatuk meglehetősen feszült volt, ráadásul a kán nehezen tudta féken

2.000 kile (51.312 kg) búzát és 1.000 kile (25.656 kg) lisztet biztosítottak számára a törökök. **Késmárki** Tökölly Imre naplója 1693. 1694. évekből. (közli: Nagy Iván). Pest, 1863. 96. **Ertas** (1999), 592-593, 596. **Finkel**, 198.

¹²³ **Ertas** (1999), 592-593, 596. **Finkel**, 198-200, 202. **Marsigli**, 172. **McGowan** (1981), 107. **Murphey** (1979), 122. **Sevinç**, 234, 238. **Generál** Tibor: Allah serege. Budapest, 1987. 218. **Ballingal** Finkel, 118.

tartani a katonáit. Mindezek ellenére a tatárok az oszmán államtól is kaphattak ellátást, így például az 1638. évi bagdadi hadjáraton igényük szerinti támogatás, 1695-ben pedig kétszersült járt számukra.¹²⁴

I. 8. Az élelem kiosztása

A kedvezményezettek megismerését követően az élelem kiosztásának gyakorlatát mutatjuk be. A begyűjtött tételek elosztásának módszerére vonatkozóan eddig nem álltak rendelkezésre olyan források, amelyekből következtetni lehetett volna arra, hogy a hadjárat idején milyen szisztéma szerint történt a beszedett élelmiszerek kiosztása. Azokra a kérdésekre, hogy az állami tisztségviselőknek és katonáknak előmenetel tekintetében melyik tételből mekkora mennyiség, és hány naponta került kiosztásra, csak elvétve akadtak válaszok, de általános következtetéseket az esetleges adatokból nem lehetett levonni.

A témában végzett kutatásunk során felbukkant dokumentumok alapján az elosztás szisztémája viszonylag jól felvázolható, és bár a kedvezményezettekre és a kiosztott mennyiségekre vonatkozóan is rendelkezésre állnak adatok, még mindig sok tér marad a találgatásoknak.

I. 8. 1. A kiosztás módszere

Az élelemkiosztást törvény szerint ún. *mevkufát*, *tájinát* vagy *tevziát* típusú defterekbe rögzítették. Az élelem fajtájának megjelölése alá felsorolás szerint feljegyezték, hogy egy adott személy, meghatározott időintervallumon belül hány nap kapott az adott tételből, és feltüntették mellette az illető egyén napi és összesített adagját is. Ha szükségesnek találták, akkor az adagok mennyiségét a későbbiekben meg is változtathatták. Ez leginkább a napi juttatások emelését jelenthette, de csökkentés is előfordulhatott, továbbá új kedvezményezetteket is „felvehettek” a defterbe. A tételeket elvileg napi lebontásban utalták ki a kedvezményezetteknek, de nem mindegyik fajta ételmet osztották naponként. Az egész mechanizmus élén a defterdárpasa állt, a döntéseket hivatalosan ő hozta, a gyakorlati megvalósításért pedig leginkább a nüzul és a ganem emini hivatala felelt.¹²⁵

Az egyes élelmiszerekből és egyéb tételekből nem mindenki részesült. Az árpából és kenyérből szinte mindenkinek jutott, mivel ezekből vételezték be a legnagyobb

¹²⁴ **Finkel**, 203-204, 206. **Polat**, Süleyman: Kırım'dan Bağdat'a: 1638 Bağdat Seferinde Yardımcı Kırım Kuvvetlerinin Menzil ve İaşe Organizasyonu. in: Karadeniz Araştırmaları, 42. (2014). 85-109. 89, 92, 95, 97. **Sevinç**, 234, 238.

¹²⁵ **BOA, D.MKF** 63/77, 87, 90, 103.

mennyiségeket, a többi tételből azonban már jóval kevesebben kaptak. A kiosztás „filozófiáját” sajnos nem ismerjük, annyi azonban látszik, hogy értelemszerűen a rang határozta meg a kapott élelem napi mennyiségét és gyakoriságát. Ez alapján a nagyvezír és a defterdárpasa, mint a szultán utáni két legmagasabb rangú állami tisztségviselő kapta a legtöbb élelmet, sőt a kíséretükhöz tartozók (a nagyvezírhez tartozók közül többen, a defterdárpasához tartozók közül kevesebben) külön is kiemelt ellátásban részesültek. Így például a *muhzir aga* janicsárként is és a nagyvezír testőrparancsnokaként is kaphatott élelmet.

A rang azonban feltehetően csak nagy vonalakban határozta meg a kiosztott mennyiségeket. Számíthatott az egyes tisztségviselők hadjáraton jelenlévő kíséretének nagysága is, ugyanis előfordulhatott, hogy egy alacsonyabb rangú személy több ellátmányt kapott, mint egy rangban felette álló. Ezen túlmenően a defterekben szereplő bejegyzések sem a személyek, sem a kiosztott mennyiség vonatkozásában nem mutatnak pontos hierarchiát. Csupán annyi mondható el, hogy a bejegyzések sorrendjében rang és mennyiség tekintetében csökkenő tendencia figyelhető meg.

Az biztosnak tűnik, hogy az ellátmányért elviekben mindenkinek, így még a nagyvezírnek is fizetnie kellett. Az egyes tételeket a piaci árnál jóval, a felvásárlási árnál csak éppen kevesebért adták. A magasabb rangú tisztségviselők és az egyéb okból kiemelt fontossággal bíró hivatalnokok és személyek (diplomáták, idegen vazallusok, vallási előljárók stb.) számára az állam elengedte az élelem árát, és ún. adományként (*inamat*) biztosította ezt az ellátást.

Mindenki másnak, valamint a portai alakulatok katonáinak a fontosabb élelmekért, legalábbis az árpaért, a kenyérért és a lisztért fizetniük kellett. A számukra kijelölt adagok ellenértékét feltételezhetően járandóságaikból vonták le. Az ebből származó pénz bizonyos részét a kincstárba utalták, a maradékot pedig általában kompenzációként visszaforgatták elsősorban a janicsároknak. Ez azt jelentette, hogy a magas rangú tisztjeik és előljáróik élelemjárandóságaért vagy annak egy részéért fizetett összegeket „jóváírták”. Emellett az alacsonyabb rangú janicsár tisztek, esetleg más katonai alakulatok és az alacsonyabb rangú állami tisztségviselők is kaphattak pénzbeli juttatásként valamilyen mértékű hasonló „jóváírást”. Ennek az elosztásnak az arányait és kedvezményezett körét feltehetően a szükségletek és/vagy az uralkodói kegy határozta meg, de leginkább a janicsárok voltak ennek a haszonélvezői.

Felmerülhet a kérdés, hogy miért a janicsárok? A válasz magától értetődőnek tűnik: mivel ők az elit és legfontosabb alakulat. A janicsárokkal való nagyvonalú bánásmódot már a kortárs európaiak is megfigyelték. A zsoldjuk mellett valóban több juttatásban is részesültek, és ennek részét képezte a hadjáraton való ellátás megkönnyítése is. Ennek keretében egy speciális pénzalapítványtól (*vakf-i nukud*) *zarar-i nan* és *zarar-i lahm* néven kenyér és hús beszerzésére kaptak anyagi támogatást. Az említettek azonban nem lehettek elegendőek, mert önszegélyezést is folytattak élelemellátásuk finanszírozására. A hadjáratra indulás előtt minden orta és bölük katonájától *kumanja paraszi* (útravalóra szánt pénz) néven 2 aranyat szedtek be, a hadjárat idején pedig minden csatába menő orta 2 okka húst, minden janicsár katona 0,5 okka kenyeret kapott, amit az orták pénzéből fizettek.¹²⁶

Visszatérve arra a kérdésre, hogy a központi elosztásból befolyt pénzt miért leginkább a janicsároknak forgatták vissza, erre az előbb említettek mellett a zsoldjuk mennyisége is választ adhat. Az 1660/1661. évi költségvetés alapján ugyanis a katonai alakulatok átlagzsoldjának sorában a janicsároké igen csak hátul foglalt helyet, amíg átlagban egy szpáhinak 17, addig egy janicsárnak 7,7 akcse járt.¹²⁷

A portai polgári és katonai „alkalmazottak” a számukra kiosztott ételadagokon kívül a sereg piacán további élelmiszereket szerezhettek be nemcsak a sereget kísérő, különböző szolgáltatásokat nyújtó *ordudzsukhoz* tartozó, hanem az adott állomás- vagy pihenőhely környékén tevékenykedő, ide bebocsátást nyerő helyi és idegen kereskedőktől is. A tartományi katonáknak szintén ezen a piacon adódott lehetősége arra, hogy beszerezzék maguknak a szükséges élelmet.¹²⁸

Az élelmiszer szétosztása a húson kívül a defterdárpasa, mint *vekilhardzs* jelenlétében történt, aki kvázi az élelmezés felügyelőjének is tekinthető. A kiosztott élelmiszerek közé elsősorban az árpa, a liszt, a kenyér, az olaj, és a méz tartozott. A húst a mészárszéken osztották, ahol a *mejdán csavusu* osztotta lista szerint az alakulatoknak járó adagokat azok főszakácsainak. A ki nem osztott adagot a főszakács kapta meg, aki naponta két étkezésre

¹²⁶ **Uzunçarşılı**, İsmail Hakkı: Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları I. Ankara, 1988. 254-257. **Murphey** (1979). 121.

¹²⁷ Az átlagok így alakulnak csökkenő sorrendben: szpáhik 17, szilahdárok 14,4, jobb garibok 13,6, jobb ulufedzsik 13,2, bal garibok 12,8, bal ulufedzsik 11,2, toparabadzsik 8,5, janicsárok 7,7, topcsuk 7,5, dzsebedzsik 5,2 akcse. **Hezarfen** Hüseyin Efendi: Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân. (haz.: İlgürel, Sevim) Ankara, 1998. 90, 95-96, 155-157. **Eyyubî Efendi** Kanûnnâmesi. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, T. Y. nr. 734. (kiadva: **Özcan**, Abdülkadir: Eyyubî Efendi Kanûnnâmesi. İstanbul, 1994.) 20a-21b. (**Özcan** 1994, 47, 49-51.)

¹²⁸ **Ertaş** (1999), 592-593, 596. **Üçel-Aybet**, 460.

osztotta be az ételt, azaz naponta főztek. Ez az étel két fogásból állt, mindig főtt húsból és borssal ízesített rizses levesből, és azt délelőtt 11 és este 7 órakor „szolgálták fel”.¹²⁹

I. 8. 2. A napi adagok

Ami a napi adagokat illeti, ezeket nehéz átlagosan meghatározni. Bizonyos hadjáratokról vannak ezzel kapcsolatos adatok, sőt Marsigli is írt erről, bár leginkább csak a katonákra vonatkozóan. Az 1658. évi hadjárat kapcsán is rengeteg adat, szám áll rendelkezésre, ennek ellenére nehéz bármiféle középértéket meghatározni. Hiszen az ellátmány mennyiségét sok körülmény befolyásolhatta, például az adott évi termés vagy a hadjárat hosszúsága, és ehhez még az források létszámra, napokra, kiosztott mennyiségekre vonatkozó hiányosságait is hozzá lehet tenni. Így az alábbiakban a már ismert, és támpontként szolgáló adatokat tételekre bontva soroljuk fel:

Árpa: A szpáhik és szilahdárok lovai naponta 5,1 kg, míg a tisztjeiké 6,4 kg árpát kaphattak. Az állatok egyébként az emberek által fogyasztott ételek négy- vagy ötszörösét ehettek meg. 1658-ban a lovas katonák (a későbbiekben ismertetendő) számításaink szerint átlagban 0,091 kile (2,02 kg) és 0,123 kile (2,73 kg) árpát kaptak, az Edirne-Isztambul közötti visszaúton pedig a lovaknak naponta 0,25 kilét (5,5 kg) adtak, ahogyan az 1683. évi bécsi hadjáraton a toparabadzsik (ágyúszekerészek) lovainak is.¹³⁰

Kenyér: Napi adagja a janicsárok számára 0,5 okka (640 g), a többi katona esetében 320-420 g körül mozgott, 1658-ban 684 g volt. Ez a legkevesebbnek számított Európában, a nyugatiaknál általában 650 g-nál kezdődött a napi fejadag, a franciáknál 730 g, a poroszoknál 940 g, a Habsburgoknál 1,12 kg, az oroszoknál 0,8-1,2 kg.¹³¹

Kétszersült: Marsigli szerint a napi adagja 160 g volt, Perjés számításai szerint 210 g lehetett, viszont az 1638. évi bagdadi hadjáraton naponta 700 g járt, hasonlóan az orosz sereghez, ahol ez 710 g volt.¹³²

Rizs: Marsigli megállapítása alapján napi adagja 160 g, Perjés szerint 210 g körül mozgott.¹³³

Hús: A birkahús napi fejadagja Marsigli becslése alapján 200 g lehetett. Ezt Ömer İşbilir számításai is alátámasztják. Ugyanis az 1611-ben Van várának védelmében szolgálatot

¹²⁹ Ertaş (1999), 593. Marsigli, 173.

¹³⁰ Ertaş (1999), 593. BOA, MAD 4576. 23. BOA, KK 2629. 13. Erdoğan, 90.

¹³¹ Ertaş (1999), 593. Finkel, 162-163. İşbilir (1996), 56. Marsigli, 173. Perjés (1963), 100. Uzunçarşılı-Kapukulu I, 255. Schramek, 38. Kuvaja, 35. Pohl, 63.

¹³² Marsigli, 173. Perjés (1963), 100. Murphey (1999), 89. İşbilir (1996), 37.

¹³³ Perjés (1963), 100. Marsigli, 173.

teljesítő janicsárok naponta megközelítőleg 160 g húst kaptak. Mehmet Yaşar Ertaş azonban ezt 192-320 g közé teszi, amit a hús fajtája, a katonai egységek és feladatkörük is befolyásolt. Ha esetleg marhahúst osztottak, akkor az általában birkahús mennyiségének kétszeresét jelentette. Az ürüből vagy az ökörből 224,5 g járt. 1658-ban a toparabadzsik naponta átlagosan 265 g húsban részesültek.

Magát a húsfogyasztást azért is nehéz megbecsülni, mert a juhokat szétszthatták a vonulási út közelében fekvő szűkölködő településeken, továbbá győzelemkor, a hadjárat kezdetekor, az áldozati ünnepen (*kurban bajrami*) vagy más ünnepségekkor is fogyasztottak birkákat. A ismert adagok elmaradtak a nyugati seregekben általában alkalmazott 453 g-os mennyiségtől. Állítása szerint maga Raimondo Montecuccoli is naponta 0,5 kg húst szokott szálni katonáira, 1683-ban is 0,56 kg hús járt a Habsburgok katonáinak, az oroszok pedig a XVII. század végén 0,4 kg-ban részesültek. A nyugatiak marhahússal éltek, csakhogy a folyamatos húsellátást nem tudták biztosítani.¹³⁴

Olaj: Napi adagja 16-80 g között lehetett.¹³⁵

Szalma, széna, fű: Marsigli szerint a lovak naponta 6 okka (7,7 kg) takarmányt kaptak, reggel és este 3-3 okkát. Ezzel kapcsolatban Puységur márki, francia tábornok a XVIII. században végzett számításokat, ami alapján 1 hektár terület 70 ló napi adagját fedezte, bár a források nem közlik, hogy mennyi lovat vittek magukkal a hadjáratokra. Puységur azt is kiszámította, hogy egy ló napi adagja zöldtakarmányból 25 kg, száraztakarmányból 12-13 kg körül mozoghatott. A zöldtakarmányból nagy víztartalma miatt kétszer annyi szükségeltetett, mint szárazból. Az állatok ellátásra Clausewitz szerint átlagban tízszer több kell, mint az emberekére. 1658-ban a lovak napi adagja 0,12 kantar (6,7 kg) lehetett, míg 1683-ban az ágyúszekerészek lovai 0,1 kantart (5,6 kg) kaptak.¹³⁶

Víz: A víz napi adagjára vonatkozóan nem áll rendelkezésre adat. Ezzel kapcsolatban Donald Engels számításaira lehet támaszkodni, aki az ókori makedón sereg logisztikájáról írt munkájában tért ki erre. Ez alapján a katonák napi vízadagja ~2,2 liter, a lovaké az időjárástól függően ~23-68 liter, a tevéké szomjazásuktól függően egy alkalommal ~45-90 liter körül lehetett.¹³⁷

¹³⁴ Ertaş (1999), 593. Finkel, 173, 189. İşbilir (1996), 45. Marsigli, 173. Perjés (1963), 101-102. Schramek, 38. Kuvaja, 35. Pohl, 64. BOA, KK 1949. 32.

¹³⁵ Finkel, 166-167, 190. İşbilir (1996), 59-60. Marsigli, 173.

¹³⁶ Perjés (1963), 57-59. Marsigli, 148. Erdoğan, 90. BOA, KK 2629. 15.

¹³⁷ Engels, Donald W.: Alexander the Great and the Logistics of the Macedonian Army. Berkeley-Los Angeles-London, 1978. 125-127.

Az oszmán élelem-utánpótlás általános áttekintését követően az Európában alkalmazott ellátási módszereket is röviden ismertetjük, ami egyben a török és az európai rendszerek összehasonlítására is lehetőséget nyújt.

I. 9. Az európai hadi élelmezés az oszmán rendszer tükrében

Az oszmán hadsereg a XVI-XVII. században az utánpótlás és az ellátás szervezésében is jóval nagyobb fejlettséget mutatott, mint az európai katonai szervezetek. A nyugati megfigyelők mindig az oszmánok utánpótlásbázisainak mértékéről és fegyelmezettségéről írtak, de az egész rendszer működési mechanizmusa rejtve maradt előttük, ezért aztán sokszor le- és alábecsülték az oszmán hadsereg hatékonyságát. Még Bécs 1683. évi ostrománál is csodálkozva figyelték, ahogyan az oszmánok mobilizálják és ellátják seregüket, de nagyjából ekkorra kezdték el belátni, hogy az oszmánok logisztikai hatékonysága mennyire felülmúlja bármely európai seregét. A logisztika jelentőségét a háborúban, hadászatban ekkor kezdték el felismerni igazán.¹³⁸

Ami a nyugati seregek élelemellátását illeti, annak jellemzője a helyszínen való beszerzés volt, azaz ahol éppen a hadsereg tartózkodott a katonák a helyi piacról vagy akár ellenszolgáltatás nélkül a termelőktől szerezték be napi betevőjüket. A XVI. századtól az európai hadszervezet és hadviselés jelentős változásokon esett keresztül. Technikai (tűzfegyverek fejlődése és széles körű elterjedése, olaszbástyás erődítés), taktikai (vonalharcászat, elhúzódo háborúk, várostromok sokasága) változások következtek be, a hadseregek létszáma pedig növekedni kezdett. Ezeket a folyamatokat kutatók egy része hadügyi forradalomnak értékelte, és az e kérdés mentén kialakult viták során különféle elgondolások, magyarázatok születtek az említett jelenségek okairól, ok-okozati összefüggéseiről.¹³⁹

Az élelem-utánpótlás szempontjából elsősorban a seregek létszámának fokozatos növekedése és az elhúzódo háborúk hoztak változásokat. Az egyes haderők létszáma a

¹³⁸ **Murphey** (1999), 93, 98-99, 102.

¹³⁹ **Finkel**, 123-124. **Parker** (1988), 61. **Black**, Jeremy: European Warfare in a Global Context, 1660-1815. London-New York, 2007. 49-50. A hadügyi forradalom kérdésére többek között ld.: **Roberts**, Michael: The Military Revolution 1560-1660. Belfast, 1955. **Parker**, Geoffrey: The 'Military Revolution, 1560-1660' – A Myth? in: The Military Revolution Debate. Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe. (ed.: Rogers, Clifford J.) Boulder-San Francisco-Oxford, 1995. 37-54. **Black**, Jeremy: A Military Revolution? Military Change and European Society, 1550-1800. London, 1991. A hadügyi forradalom magyar vonatkozásaira: **Kelenik** József: The Military Revolution in Hungary. in: Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe. The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest. (ed.: Dávid Géza-Fodor Pál). Leiden-Boston-Köln, 2000. 117-159. A hadügyi forradalom kapcsán kialakult vita lényegre törő kitűnő összefoglalására ld. **Bagi** Zoltán Péter: A hadügyi forradalom elméletének rövid összefoglalása. in: Mozaikok a Magyar Királyság 16-17. századi történelméből. (szerk.: Bagi Zoltán Péter-Horváth Adrienn) Budapest, 2012. 141-158.

háborúkban a XVII. század második felében már 100.000 fő felett is alakulhatott, de a seregek már a XVII. század elején is már egy nagy magatehetetlen testnek tűntek, a kíségtők, kísérők száma általában a harcoló egységek 50-100 százaléka körül mozgott, így az egész hadsereg ellátása is nagy kihívások elé állította az államot.¹⁴⁰

Az élelem-utánpótlás nehezebbé válásával azt is kezdték felismerni, hogy ha a katonák szűkölködnek, akkor a fegyelem is lazul. Ez a hadsereg széteséséhez vezethet, ami nagyobb mértékben számít, mint vereséget szenvedni az ellenségtől. A seregek utánpótlása és élelmezése komoly pénzügyi és logisztikai nehézségekkel járt, próbáltak ugyan változtatni a rendszeren, de ez a szűkös anyagiak miatt csupán a pénzemberek számára tette kiszolgáltatottá az egészet. Az 1630-as évek elejére azonban a helyzet szinte kezelhetlenné vált, ekkortól kezdve kísérelték meg komolyabban megreformálni a rendszert, aminek a gyümölcsei a század végére, az állandó hadseregek kialakulásával párhuzamosan kezdtek beérni.

A továbbiakban röviden bemutatjuk, hogy egy hadsereg élelemellátása során Európában milyen problémákkal küzdöttek, milyen stratégiákat alkalmaztak. Noha a kontinens bizonyos térségei az éghajlati, domborzati, népsűrűségi viszonyok miatt más-más hadvezetést igényelnek, látni fogjuk, hogy mindenhol alkalmazták az oszmánok által is használt megoldásokat, de a körülmények mégsem tették lehetővé a hasonlóan hatékony rendszerek kialakulását.

I. 9. 1. A nyugat-európai példa

Az alábbiakban elsősorban a francia és a spanyol, illetve a holland, a svéd, az angol hadsereg élelemellátásának körülményeit és működését foglaljuk össze röviden.

I. 9. 1. 1. Az ellátmány finanszírozásának problémái és megoldásai

A sereg élelmezési rendszere a nyugatiak esetében is a gazdasági adminisztráció felügyelete alatt állt. Ennek alárendelten élelmezési főbiztosok (commissaire général des vivres, proveedor de víveres, Obristen Proviantmeister) álltak, akik a rendelkezésükre

¹⁴⁰ **Crevel**, Martin van: *Supplying War – Logistics from Wallenstein to Patton*. Cambridge, 1990. 9. 6. **Parker** 1988, 77. **Black**, 60. [A hadseregek létszámának emelkedésére, mennyiségére ld. még: **Adams**, Simon: *Tactics or Politics? „The Military Revolution” and the Hapsburg Hegemony, 1525-1648*. in: *Tools of War – Instruments, Ideas, and Institutions of Warfare, 1445-1871*. (ed.: Lynn, John Albert.) Urbana-Chicago, 1990. 28-52.; **Lynn**, John A.: *The pattern of Army Growth, 1445-1945*. in: *Tools of War*, 1-27.]

bocsátott állami forrásokkal gazdálkodva hivatalnokaik révén biztosították a hadsereg számára az ellátmányt.

Az élelem-utánpótlás anyagi fedezetének megteremtésére legtöbb esetben – ahogy az oszmánok, – úgy a nyugati kormányzatok is a célzott, kezdetben természetbeni adók kivetésével próbálkoztak. A seregek létszámának fokozatos növekedése és az elhúzódó háborúk miatt ezt egyre nehezebben lehetett teljesíteni, ennyi „felesleg” kitermelése nagy nehézséget okozott, mivel az adókat „békeidőre” méretezték. Ehhez strukturális problémák is társultak, a pénzügyi problémákkal küzdő állam hivatalnokait sem nagyon tudta fizetni, így az adminisztráció hatásköre is csökkent. A rendszert emiatt a nehézkes ügymenet, a hivatalok pénzen való vásárlása, a kiadások és bevételek megcsapolása, túlszámlázás, azaz a káosz jellemezte. Ennek egyenes következménye az lett, hogy a járatlan és nemtörődöm hivatalnokok az oszmánoknál látott szervezettség és szakértelem hiányában a vidékeket teherbíró képességük felmérése nélkül egyenetlenül, és sokszor irreálisan terheltek meg az adóval, így az erőforrásokkal való gazdálkodás nem volt járható út.¹⁴¹

Az élelemellátás finanszírozására egy idő után az állam már nem természetben, hanem pénzben kérte a szükségleteket. Ez történhetett úgy, hogy a pénzből az ezzel megbízott tisztségviselők gabonát és takarmányt vételeztek. Ezzel mentesült a sereg az élelem beszerzésétől, és elvileg a piaci viszonyoknak megfelelően a legmegfelelőbb helyen és időben vásároltak, ami lehetővé tette a készletekkel való gazdálkodást, és a pénzforgalomra is pozitív hatást gyakorolt. Így megkímélték a lakosságot is, ráadásul az pénzhez jutva adózni is tudott, azaz a pénz visszakerülhetett az államkincstárba. A hadsereg növekvő létszáma miatt azonban egy idő után ez a megoldás is kevésnek bizonyult. A gazdasági életben járatlan állami tisztségviselők bürokratikus ügykezelése, visszaélései miatt pedig a katonák drágán, késve és rossz minőségben kaptak élelmet.¹⁴²

Ellenséges területeken pedig már ennyire sem működött szervezeten a rendszer, a sereg zsákmányolt élelmet fogyasztott, tulajdonképpen szervezett rablás keretében elvették azt, amit tudtak. Ez a fajta „szervezettség” aztán a XVII. század elejére szintén a létszámnövekedés miatt már nem nagyon működött, így a seregek mindent feldúló hordára kezdtek hasonlítani. A zsákmányolás túl sok időt vett igénybe, helyette más „szervezett” módszert alkalmaztak, amit *Brandschatzung*nak is neveztek: a sereg megfenyegette azt a

¹⁴¹ Creveld, 8. Perjés (1963), 78, 80, 166, 174, 177. Parker (1995), 47.

¹⁴² Creveld, 8. Perjés (1963), 175-176. Lynn, John A.: Food, Funds, and Fortresses: Resource Mobilization and Positional Warfare in the Campaigns of Louis XIV. in: Feeding Mars – Logistics in Western Warfare from the Middle Ages to the Present. (ed.: Lynn, John A.), Boulder, 1993. 138.

területet, amin keresztül vonult, hogy vagy adnak ellátmányra valót vagy a katonák felgyűjtják és/vagy kirabolják a térséget. A lakosok cserébe kaphattak oltalomlevelet, ami azonban más katonák előtt nem sokat ért.¹⁴³

Az európaiak próbálkoztak az élelemre beszédett adónak a sereg pénztárnokához való átirányításával is, aminek két előnye lehetett: a katonának rendszeres pénzt biztosított, illetve a szükségleteket nem kellett összerabolni. Ugyan ez elméletben eléggé humánusan hangzik, a rendszer gyakorlatban erőszakon (kivégzéseken, túszejtéseken, stb.) alapult, s leginkább az ellenséges és semleges területek lakosságát érintette. Az állam ezzel arra törekedett, hogy katonáit lehetőleg ne a saját pénzén éllelmezze.¹⁴⁴

Ez, valamint a központi adminisztráció hiánya vagy hatástalansága miatt az adó és az élelem begyűjtésének egy része is a katonákra hárult, azaz egy idő után a katonaság a saját élelmének biztosítására sok esetben a polgári közigazgatás mellőzésével vetett ki, illetve hajtott be adókat vagy a magasabb rangú katonatisztek saját vagyonukból, kvázi az államnak nyújtott hitelként gondoskodtak a parancsnokságuk alá tartozó egységekről. Ez nagy fejetlenséggel járt együtt és visszaélések tömkelegét eredményezte. A tisztek, hadbiztosok és hivatalnokok nyerészkedéseit, visszaéléseit kevésbé lehetett megakadályozni. A hadbiztosok a beszédett tételeket elcserélhették, eladhatták, megtarthatták, önkényes árszabást alkalmazhattak, és a mérőeszközök, mérési eljárások tökéletlensége is visszaélésekre adott lehetőséget. Ebből következően a katonák is garázdálkodást folytattak és a dezertálás is gyakran megesett. Ez utóbbi olyan méreteket öltött, hogy például XIII. Lajos (1610-1643) idejében sem a király, sem a miniszterei nem tudták, mekkora létszámú sereget vezetnek. Emiatt a hadsereg harci morálja is meglehetősen lecsökkent, fegyelme is nagyon meglazult. Az új területi szerzemények kiaknázására ráadásul csak a hadsereg állt rendelkezésre, így a kormányok szemet hunytak a sereg vezetőinek sikkasztásai és visszaélései felett, főleg ha ezekről a területekről elég bevétel is származott.¹⁴⁵

A fentiek következtében a XVI. század vége felé ezért olyan rendszer kialakításán gondolkodtak, ami jobb a rablásoknál, és legalább a katonák alapvető szükségleteit (étel, takarmány, fegyver, ruha) biztosítja. Az ellátásba szerződéses vállalkozókat kezdtek bevonni, és a szükséges pénzt a katonák járandóságából vonták le. Ez a rendszer szinte egyidőben jelent meg két nagyhatalomnál, Franciaországban és Spanyolországban, előbbiben

¹⁴³ **Parker** (1988), 65. **Crevelt**, 7-8. **Parker**, Geoffrey: *The Army of Flanders and the Spanish Road, 1567-1659. The Logistics of Spanish Victory and Defeat in the Low Countries' Wars*. Cambridge, 1972/2004. 142.

¹⁴⁴ **Parker** (1988), 65. **Crevelt**, 8. **Perjés** (1963), 175-176. **Lynn** (1993), 144.

¹⁴⁵ **Perjés** (1963), 73-75, 78, 80. **Parker** (1988), 58-59. **Crevelt**, 8.

Sully hercege, Maximilien de Béthune, (1559-1641) hadügyminiszter, míg utóbbiban a genovai származású kontraktor és hadvezér, Ambrogio Spinola (1569-1630) révén.¹⁴⁶

A spanyolok már az 1570-es évektől rákényszerültek a hadi vállalkozók bevonására. Ezek rugalmasan, gyorsan dolgoztak, ismerték a piaci és üzleti élet titkait, egész Európában összeköttetésekkel rendelkeztek, ezért mindenhol volt hitelük, így pénzük is. Korábban csak kölcsönöket folyósítottak, de lassan közvetlenül is beszálltak az ellátásba. Élelmet biztosítottak, megoldották a szállítást, de szolgáltatásaikért magas árat kértek. Ez utóbbi tulajdonképpen maguk számára egy biztosíték volt, mivel számoltak a folyamatos pénzzavarral küszködő államok laza adósságkezelésével is, bár így is sok vállalkozó ment tönkre. Emiatt a tőkeerős, nagyobb kereskedőknek állt nyitva a lehetőség, akik termelőhálózatokat tudtak fenntartani, s nem okozott számukra gondot, ha az állam csak késve tudott fizetni.¹⁴⁷

Ez a rendszer komolyabb hátrányokkal is járt. Az államnak ugyan egyszerűbb volt, mivel adótervezéssel, –kivetéssel és –beszedéssel nem kellett törődnie, viszont a vállalkozók sokszor irreális árai magukban hordozták a még nagyobb mértékű eladósodás lehetőségét. Emellett ezek a beszállítók szolgálataik és vagyonuk révén kezdtek beleszólni a hadvezetésbe, többen egyenesen vezető katonai és hivatalnoki pozíciókra törtek. Utóbbi legtöbb esetben azt jelentette, hogy élelmezési (fő)biztosi pozíciókba kerülhettek, a korrupció így pedig végleg a rendszer részévé válhatott.¹⁴⁸

A harminc éves háború idején (1618-1648), amikor már az állam nem tudta megoldani a hadseregek élelmezését, akkor már maguk a katonai parancsnokok kellett beszállítókat szerezniük, illetve maguk is vállalkozókká váltak. Ez azzal az előnnyel is járt, hogy a tábornokok ráláttak a tényleges szükségletekre, és az ellátásra a szerződő felek személyes ismeretsége is garancia lehetett.¹⁴⁹

¹⁴⁶ **Crevelde**, 8. **Parrott**, David: The Business of War. Military Enterprise and Military Revolution in Early Modern Europe. Cambridge, 2012. 221.

¹⁴⁷ Az állami bevételek 75-90 százaléka is elmerített a hadi kiadásokra, ennek a 10-20, a hadi kiadásoknak a 25-50 százalékát tette ki a hadsereg élelmezése. **Crevelde**, 8. **Perjés** (1963), 178-180. **Hale**, John Rigby: War and Society in Renaissance Europe, 1450-1620. London, 1985. 159. **Lynn**, John A.: Giant of the Grand Siècle. The French Army, 1610-1715. Cambridge, 1997. 109.

¹⁴⁸ **Perjés** (1963), 178-180. **Parrott**, 224-228. **Parker** (1988), 62, 64-65. 1630-35 között kb. 400 hadi vállalkozás működött, a rendszer a harminc éves háború alatt érte el tetőpontját. Többek között ennek hátulütőit figurázta ki Hans Jakob Christoffel von Grimmelshausen 1669-ben írt „Der abenteuerliche Simplicissimus Teutsch” (A kalandos Simplicissimus) című művében.

¹⁴⁹ **Parrott**, 229-232. Ilyen együttműködést lehet megfigyelni Wallenstein és Hans de Witte, Bernhard von Sachsen-Weimar és Max Conrad Rehlinger, Lennart Torstenson és Melchior von Degenk között. **Czigány** István: Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe 1600-1700. Budapest, 2004. 47-48.

Az ellátmány finanszírozását Hollandia tudta megoldani legelőször, az 1621-1648 közötti spanyolok elleni háborúban. Az állam a tartományokra és városokra támaszkodott, amelyek hivatalnokai az állam szolgálként jelentek meg, de nem vállalkozóként. A provinciák finanszírozták a katonai századokat, és döntöttek vezetésükről is. Így a parancsnokok kisebb vállalkozók lettek, akiknek fizettek, hogy működtesse a századokat. A privát pénzkölcsönzők (*solliciteurs*) pénzügyi közvetítők voltak a provinciák és a századok között, de ők pénzügyi szolgáltatásokat nyújtó civilek, nem pedig hadi vállalkozók voltak. Ez részben köszönhető volt Amsterdam városának, amely 1650-re Európa kereskedelmi és pénzügyi központjává vált, valamint annak, hogy a kormányzat törekedett az időbeni fizetésekre, a kölcsönöket pedig a parlament szavolta.¹⁵⁰

A XVII. század közepétől az angolok is finansiális problémák fokozatos megoldásának útjára léptek. 1645-től az új hadsereg („*New Model Army*”) kialakítását követően rendszeres, megszavazott adók és hitelképes pénzügyi adminisztráció révén tudták ellátni a sereget. Az angolok így a területi élelmezés kiegészítéseként a korábbiakkal ellentétben már előnyös szerződéseket tudtak kötni a fejlett és terjeszkedő kereskedelmi és ipari vállalkozókkal, lényegében mind beszerzésre, mind pedig szállításra nézve a létező kereskedelmi rendszert tudták felhasználni.¹⁵¹

A svédek ellátási rendszerét a harminc éves háborúig a hozzáértés és a közmegegyezés jellemezte. Az adók kivetését, begyűjtését és kezelését egy gyakorlott hivatalnokapparátus végezte, ami úgy vett részt a hadsereg ellátásában, hogy az arisztokrata réteg megőrizte részvételét a központi adminisztrációban és hadvezetésben. A svéd terjeszkedéssel azonban a hadműveleti területek is nőttek, az állam által biztosított pénz már kevésnek bizonyult. Az 1620-as évektől itt is megjelentek a hadi vállalkozók, de alkalmazták a területek erőszakos, katonai adóztatását is.¹⁵²

A francia és a spanyol állam azonban olyan szinten eladósodott, hogy a hadi beszállítók befolyásától szabadulni nem tudott. A spanyol adminisztrációnak olyan mértékű pénzigénye volt, amit már csak a nagy, tőkeerős kereskedők (*Centurione*, *Olivares*) tudtak

¹⁵⁰ **Parker** (1995), 48. **Glete**, Jan: *War and the State in Early Modern Europe. Spain, the Dutch Republic and Sweden as Fiscal-Military States, 1500-1660*. London-New York, 2002. 158. **Nimwegen**, 123. **Czigány** (2004), 44.

¹⁵¹ **Parrott**, 224. **Czigány** (2004), 39.

¹⁵² **Glete**, 210. **Czigány** (2004), 51-53. **Nusbacher**, Aryeh J. S.: *Civil Supply in the Civil War: Supply of Victuals to the New Model Army on the Naseby Campaign, 1-14 June 1645*. in: *English Historical Review*, 115. (2000.) 145-160. 160. **Stewart**, Richard W.: *The 'Irish Road': Military Supply and Arms for Elizabeth's Army During the O'Neill Rebellion in Ireland, 1598-1601*. in: *War and Government in Britain, 1598-1650*. (ed.: Fissel, Mark Charles), Manchester, 1991. 16-37. 17. **Wheeler**, James Scott: *Logistics and Supply in Cromwell's Conquest of Ireland*. in: *War and Government in Britain*, 38-56. 51-52.

finanszírozni, de ők is csak rövid lejáratú kölcsönökkel vállalva. Ezt más állami bevétellel egyenlítették ki, sok esetben már akár öt évre előre várható jövedelmekkel, amit a befektetők egyáltalán nem tartottak biztonságosnak, így 15-20 évenként államcsőddel kellett szembenézniük a spanyol uralkodóknak.¹⁵³

A franciák már XIII. Lajos uralkodása idején, Richelieu révén kísérletet tettek ennek megreformálására. 1626-ban felállították a hadügyi államtitkárságot, amely alá több, így az élelemellátásért felelős hivatalt rendeltek, de az 1629-ben kibocsátott *Code Michau* is tartalmazott fontos lépéseket. Az igazi előrelépés XIV. Lajos minisztereinek, Michel Le Tellier, Barbezieux márkija (1603-1685) és fia, François-Michel Le Tellier, Louvois márkija (1641-1691) tevékenysége révén történt. Előbbi felismerte, hogy a katonák létfenntartásának biztosítása, tulajdonképpen a háború megnyerését jelentheti. Az élelmezést a rendszeren belül próbálta megreformálni, amihez érdemben 1643-ban, hadügyminiszteri kinevezését követően foghatott hozzá.¹⁵⁴

Először rendszeresebb fizetést próbált biztosítani a katonáinak, és úgy látta, a rendszer működtetéséhez legelőször a szükségletek felmérése szükséges. Szabályozta, hogy a sereg tagjai rang szerint mennyi élelmet és más egyéb felszerelést kaphatnak, valamint a lovak ellátásával is hasonló módon számolt.

A vállalkozókat Le Tellier sem tudta nélkülözni, de igyekezett háttérbe szorítani a korrupciót, alkalmi helyett állandó, és szigorúbb szerződésekkel igyekezett őket a jobb teljesítésre bírni, pl. téli szállítások biztosítása, raktárak készenlétben tartása. Felmentette őket különböző díjak, vámok alól és kíséretet biztosított számukra. A táborokban is biztosították, hogy a vállalkozók zavartalanul végezhesék tevékenységüket, megvédték őket a katonák túlkapásai ellen is, és az esetleges veszteségeiket is megtérítették. A vállalkozóknak a kialakult mennyiséget a királyi raktárakba kellett szállítaniuk, ahol állami részről ellenőrizték az áruk minőségét, és az ellátmánynak a raktárakból a hadsereghez való eljuttatása is rájuk hárult. Ha lisztet szállítottak, akkor felhatalmazást kaptak arra is, hogy a kenyérellátás érdekében a környékbeli pékekkel akár erőszakkal is szerződhessenek, azaz így az állam az igen nagy nehézségekkel járó kenyérsütés egy részét rájuk hárította.¹⁵⁵

Louvois márki szintén meghagyta a vállalkozók rendszerét, mivel egyrészt az adminisztrációs gépezet még nem épült ki, másrészt pedig a tőke hiánya is problémákat okozott. A vállalkozókkal immár írásban tárgyaltak és a tervezés is nagyobb szerepet kapott.

¹⁵³ Parker (1972), 147-148.

¹⁵⁴ Murphey (1999), 93, 98-99, 102. Creveld, 18. Parker (1988), 66-67. Czigány (2004), 39-40.

¹⁵⁵ Creveld, 18-19.

A sereg létszámának és a hadjárat várható időtartamának (általában 180 nap) arányával megbecsülték a várható fogyasztást, s az egyes tételekért fizetendő pénzt, valamint a szállítás, tárolás, elosztás költségeit is kiszámolták. Az állam azonban továbbra sem tudott időben fizetni, így a visszaéléseket sem lehetett elkerülni.¹⁵⁶

I. 9. 1. 2. Az ellátmány biztosításának problémái és megoldásai

Az élelemellátást viszonylag könnyű volt megoldani, ha a sereg rövidebb vagy hosszú ideig állomásozott valahol. Akkor a katonák zsoldjukból és egyéb járandóságukból nemcsak ételadagjukat, hanem felszerelésüket, fegyvereiket, ruháikat is be tudták szerezni. Az adott helyen így egy szabályos piac működött egy állami intendáns felügyelete mellett. Ő figyelt a szükségletekre, ellenőrizte a minőséget, és az árakat.¹⁵⁷

Ha a sereg kimozdult az állomáshelyéről, akkor a helyzet megváltozott. Hasonló piacok állítására, a hadak lakosság által biztosított élelmezésére nem volt mindig idő. Az élelem sereg általi felderítése sokáig tartott és még a harci erőt is csökkentette, ráadásul a hadművelleti terület teljes felélése is mindinkább előfordult, ezért különböző megoldásokkal próbálkoztak. Nagyobb kereskedők követhették a sereget, de ezzel csak a „vonat” hosszúságát növelték. Ha baráti területen haladtak, akkor komisszárokat lehetett előreküldeni, akik előkészítették a terepet (étape-rendszer). Ha a bejáratott felvonulási úton haladtak, akkor lehetett több-kevesebb állandó állomást létrehozni. Maradt még a beszállásolás, csakhogy ez a házigazdának az ellátásért fizetendő pénz sokszori „eltűnésével” visszaélésekre adott lehetőséget.¹⁵⁸

A raktárakat már ekkor is használták, elsősorban helyőrségekben, illetve szegény vagy feldúlt vidékeken alkalmazták, ráadásul a sereg létszáma miatt csak nagyon ritkán volt ilyenekre szükség. Erre vonatkozó, a hadviseléssel egyidős tanácsok a XVII. század eleji katonai írók műveiben is megtalálhatóak: a frekventált városokban, erődökben raktárakat célszerű létrehozni, egy „jól szituált” táborban pedig 15 napra való élelmet kell felhalmozni, amihez csak szükség esetén szabad nyúlni.¹⁵⁹

A konvojokat, amik a bázisról vitték rendeltetési helyére az élelmet, csak különleges esetekben használták, így a szállítás és raktározás nem is képezte a hadsereg feladatát. Ha

¹⁵⁶ **Crevel**, 21.

¹⁵⁷ **Crevel**, 6.

¹⁵⁸ **Crevel**, 7. **Keegan**, John: A hadviselés története. Budapest, 2002. 300. **Black**, 38.

¹⁵⁹ **Crevel**, 18. **Lynn** (1997), 124-125. **Fissel**, Mark Charles: English Warfare, 1511-1642. London-New York, 2001. 39.

igény volt szekerekre, akkor általában kereskedelmi szerződésekkel vagy leginkább a helyiektől bérléssel illetve rekvirálásokkal szükségmegoldásokat alkalmaztak. Ezekkel azonban akadt egy másik probléma is: biztosítani is kellett ezeket a konvojokat, mivel ekkoriban a front nem külön el élesen saját és ellenséges oldalra. Ez további feladatokat rótt a hadvezetésre, ráadásul ezekre a biztonsági feladatokra bizonyos esetekben az egész sereget be kellett fogni. Bebizonyosodott, hogy hadsereggel nem lehet kiépíteni egy folyamatos utánpótlási és védelmi vonalat vagy uralni egy nagyobb területet, mivel ez elsősorban lovas rajtaütésekkel túlságosan sebezhető volt.¹⁶⁰

A megnövekedett létszámú seregek és felszerelésük, szükségleteik mozgatását az utak kiépítésének hiánya is nehezítette. A málhás állatokat ugyanis nemigen válthatta ki a tengelyes szállítás, mivel az csak jó útnál lehetséges. Itálián kívül azonban nem voltak olyan utak, amelyek elbírták volna ezt a terhet, ráadásul útépítést és –karbantartást csak a hadjáratok előtt végeztek. Csupán az 1680-as évektől kezdték el szükségét érezni katonai utak kiépítésére és fenntartására, először XIV. Lajos francia (1643-1715) és XI. Károly svéd király (1660-1697) uralkodásának idején, ami a XVIII. századtól kezdve nagyobb volumenben folytatódott Franciaországban, majd Nagy-Britanniában és Poroszországban is.¹⁶¹

Az élelemellátásban az oszmánokéhoz hasonló szervezettség csupán a XVII. század utolsó harmadában jelent meg először. A franciák az egész „ügymenet” ellenőrzésére a már meglévő intendánsi rendszert alkalmazták továbbra is, az ellátást közvetlenül végző vállalkozókat, állami komisszárokat és intendánsokat a főintendánsok (*surintendants et commissaires généraux de vivres*) felügyelték. Emellett a szállítás megreformálásaként kiterjesztette és szabályozta az eddig használt legjobbnak tűnő megoldásokat: ugyan nem a sereg részeként, de speciális, katonai személyzet által irányított, magánszemélyek által működtetett állandó szekérparkot alakított ki, amelynek nem a hátországból, ingajáratként való élelemszállítás volt az elsődleges feladata, hanem pár napra elegendő tartalékkal mintegy guruló raktárként a hadsereg kísérése. Ha a szállításra vízi út is rendelkezésre állt, akkor bárkákat is igénybe vettek.¹⁶²

Le Tellier révén a raktárak rendszere is terjedni kezdett, de ez nem állandó jelleggel működött, mert a hadjárat végén a maradékot eladták. Az állandó raktárak rendszerének bevezetése fiára, a Turenne által „felfedezett” Louvois márkira maradt, aki 1668-ban

¹⁶⁰ Creveld, 18. Black, 43.

¹⁶¹ Keegan, 301. Még 1860-ban is 1.000 főre Nagy-Britanniában 5, Franciaországban 3, Poroszországban 2,5, Spanyolországban 0,75 mérföld kiépített út jutott. Parker (1995), 46. Pohl, 55.

¹⁶² Creveld, 18-19. Lynn (1997), 118-119.

kezdhetett neki e munkájának. Rögtön kétfajta raktárt hozott létre, amik már nemcsak a takarmányok tárolására, hanem minden más szükséges élelem felhalmozására is alkalmassá váltak. Az egyik a területvédelemben játszott szerepet, tulajdonképpen királyi határvárosok és határerődök láncolatát jelentette, amiket várható ostromokra is felkészítettek, a védők 6 havi, és lovaik 2 havi élelmével szerelték fel. A másik típusú raktárakat pedig a hadjáraton lévő sereg szükségleteinek Franciaország határain túli ellátására tervezték. A raktárakat igazgatók alá rendelték, akik felügyelték a raktárak készleteit, amit a mindennapi felhasználásra azonban nem lehetett igénybe venni.¹⁶³

Az élelem kiosztásában viszont fontos változások történtek. Minden egyes katona a napi alapadagját ingyen kapta, ami kenyeret vagy kétszersültet jelentett. A körülményekhez képest ezt kiegészítették hússal, babbal, vagy más, proteint tartalmazó étellel. Utóbbiak nem tartoztak az állandó ellátásba, fizetni kellett értük, néha a piaci ár feléért, máskor negyedéért adták. Olykor előfordult, hogy az uralkodó nagylelkűségéből az egész sereg ingyen kapta meg, némely azonban csak bizonyos alakulatok. A fogyasztást viszont nem ellenőrizték, pedig a katonák az ellátmányt gyakran alkoholra cserélhették, vagy csak egyszerűen elpocsékolhatták.¹⁶⁴

Az oszmán menzilekre hasonlító *étape*-ok (pihenőállomások) már a XV. század közepe óta léteztek. Ezek kezdetben kereskedelmi funkcióval rendelkeztek, áruk adás-vétele, tárolása, előállításuk történt itt. Katonai használatuk a XVI. század közepétől kezdődött, ekkor már a hadsereg is meg tudott ezeken a helyeken szállni, illetve a katonák ellátására szükséges élelmet is felhalmozhatták itt. Ez időtől fogva már a spanyolok és a franciák is használták, de ekkor még nem rendszeresen, és hálózatát sem alakították ki. Előbbiek a Németalföldre (az ún. „spanyol út”, ami Lombardiát és Flandriát kötötte össze), utóbbiak az Itáliába („Dauphiné-folyosó”) vezetett hadjáratokon vették igénybe.¹⁶⁵

A spanyolok az állomások helyett inkább a beszállásolást alkalmazták. Ennek leginkább pénzügyi oka volt, ugyanis közvetlenül nem kellett rá pénzt költeni. A hadsereg ellátásáért a lakosságnak térítendő összegeket azok befizetett vagy befizetendő adójából vonták. Akkor merült fel az *étape*-rendszer használata, amikor egy terület lakossága megelégedte a beszállásolással járó anyagi veszteségeket, a katonák erőszakoskodásait, és visszaéléseit.¹⁶⁶

¹⁶³ Creveld, 19-21. Lynn (1997), 112-113, 124-126.

¹⁶⁴ Creveld, 21-22.

¹⁶⁵ Lynn (1997), 32. Hale, 182. Parker (2004), 80.

¹⁶⁶ Parker (2004), 81-82.

A „spanyol úton” két étape-típus működött. Savoyában a kereskedelmi főúton fekvő állomások mindenki számára szállást és élelmet kínáltak. Egy étape 2-3 falu között oszlott meg, az irányítását pedig a környékbeli legnagyobb város vagy a térségben található települések közösen látták el. A közösségek adójából finanszírozták, így a nyereségből mindenki részesedhetett.

A „spanyol út” többi részén az állami kereskedelmi közlekedés hiánya miatt az állomásokat előre fel kellett készíteni, amit kezdetben a tartományok végeztek saját vagy vállalkozó útján. Előre felbecsülték a szükségleteket, amit a környező falvakból szereztek be. A hadsereg elvonulásakor a fogyasztás után számlát állítottak ki, s az állam később fizetett, ha tudott. Ezért a későbbiekben versenytárgyalásokat írtak ki az állomások ellátására. A felkészülés úgy zajlott, hogy megbízottat küldött az állam, aki a tartományok képviselőivel kijelölte az útvonalat, az állomások helyét, a kiosztandó ételeket és áraikat, a nyertes vállalkozóval pedig szerződést kötöttek. Őket a vonulás során a helyszínen fizették ki, az élelem árát pedig a katonák zsoldjából vonták le. Noha az állam számára csupán 3-4 napos meneteléskor lett volna rentábilis az étape-rendszer, mégis jó példaként szolgált arra, hogy előrelátó tervezéssel minőségileg lehet javítani a sereg ételmezését, ráadásul úgy, hogy a környék lakosságát megkímélik az inségtől és az erőszaktól.¹⁶⁷

Franciaországban az állomásokat rendszerbe szervezve 1623-ban négy főbb útvonalat hoztak létre, ügyelve arra is, hogy ezek vonalvezetése ahol lehet a folyók mentén haladjon, megkönnyítve ezzel az utánpótlást és a szállítást. Ezek az utak XIV. Lajos idejére ténylegesen katonai útvonalakká alakultak.¹⁶⁸

1629-től már törvényileg jelölték ki a pihenőállomások helyét. A sereg menetterv szerint vonult, a településeket már napokkal az érkezés előtt tájékoztatták, egy helyen általában csak egy éjszakát töltöttek, és úti kalauzok helyett aktuális térképek rendszeresítésére is sor került. 1640-től pedig az állomásoknak kijelölt helyeken raktárak felállításáról is rendelkeztek.¹⁶⁹

Az étape-ellátás mikéntjét azonban 1665-ben sem sikerült rendezni. Bár az állam a pénzügyi finanszírozást az intendánsok felügyeletével magára vállalta, az oszmánokéhoz hasonló ellátórendszert azonban nem sikerült kialakítani (pl. a katonák fizethettek a

¹⁶⁷ **Parker** (2004), 81, 83-85. **Parker** (1988), 66-67, 76.

¹⁶⁸ A négy fő útvonal: Bretagne-Marseille, Languedoc-Normandia, Picardy-Bayonne, Saintonge-Bresse. **Kroener**, Bernhard: *Les Routes et les Étales. Die Versorgung der französischen Armeen in Nordostfrankreich* (1635-1661). Münster, 1980. 72-73, 167. **Lynn** (1997), 132.

¹⁶⁹ **Lynn** (1997), 133-134.

lakosságnak az ellátásért vagy a településsel szerződtek vagy utólagos elszámolással az állam fizetett),¹⁷⁰ tulajdonképpen a visszaélésekre lehetőséget nyújtó beszállásolás tovább funkcionált.

Az eddig említett módszerek és reformok elvileg lehetővé tették a sereg szabadabb és gyorsabb mozgását, valamint meghosszabbították a hadműveletekre fordítható időt. A helyzet azonban nem volt egyszerű. A katonák egyik legfőbb ételét a kenyeret a depók tudták biztosítani, míg a lovakét, a takarmányt azonban szükséges nagy mennyisége miatt nem lehetett raktározni és szállítani, többnyire helyben kellett beszerezni. Így két ellentmondó kényszer alatt kellett a seregeknek működniük: egyrészt közelebb próbáltak maradni a raktárakhoz, másrészt mivel a takarmányból nagy mennyiséget fogyasztottak, ezért mozgásban kellett maradniuk, hogy a lovak ne haljanak éhen.¹⁷¹

A fentiekhez még azt is hozzá lehet fűzni, hogy a nyugati seregekben a harminc éves háború végéig különállt a hadvezetés és hadellátás. A XVII. század második felében be kellett látnia az államoknak, hogy a hadseregek létszámának drasztikus emelkedése miatt a logisztika háttérbe szorítja a hadvezetést, vagy legalábbis erősen behatárolja azt, az ellátáshoz kell igazítani a stratégiát. Csatakat ugyanis nem mindennap vívtak, viszont a nagy létszámú sereget az egész hadjárat ideje alatt mozgatni, élelmezni kellett. A nyugati hadvezérek azonban leginkább csak a hadvezetéshez értettek, a seregek létszámának megnövekedésével járó stratégiai és ellátási problémákat a tábornokok nagy része már nem tudta átlátni, így a hadvezetés komoly válságba került.

A logisztika lassanként az eredetileg csak a táborhely kiválasztásáért felelős főszállásmester feladatává vált. „Munkaköre” értelmében ugyanis a hadsereg előtt kellett járnia, így a felderítést is lassan rábízták. A terepen tapasztalatot szerezve a menettervezés is feladatává vált, majd ez által az élelemszállítás megszervezésében is döntő szava lett. Erre eklatáns példa Jacques François de Chastenet, Puységur márkija (1655-1743) karrierje, akinek ebbéli tehetségét a tábornokok időben felismerték, és ő vált lassan a francia hadsereg első logisztikai szakemberévé és XIV. Lajos (1643-1715) tanácsadójává.¹⁷² Így aztán a nyugati hadseregek a XVII. század végére, a XVIII. század elejére kezdték elérni azt a szervezettséget és hatékonyságot, amit az oszmán seregnél láthattunk.

¹⁷⁰ Lynn (1997), 134, 137, 139-140.

¹⁷¹ Lynn (1997), 139-140.

¹⁷² Perjés (1963), 151-152, 155-156. Parker (1988), 46, 48-49, 52.

I. 9. 2. A közép-európai példa

Az alábbiakban a Habsburg Birodalomban, azon belül is leginkább a magyarországi hadszíntéren alkalmazott élelemellátási rendszer működését és nehézségeit tekintjük át röviden.

I. 9. 2. 1. Az ellátmány finanszírozásának problémái és megoldásai

A Habsburgok birodalmában is hasonló problémákkal kellett megküzdeni, mint a nyugat-európai államoknak és hadvezetésnek. A tizenöt éves háborútól kezdve mindenkor a rendezett ellátást, a szigorú ellenőrzést, a katonai fegyelem megerősítését tartották szükségesnek, amelyek elengedhetetlenek egy olajozottan és kielégítően működő rendszerhez, s amelynek példája szinte a szemük előtt lehetett az oszmán hadsereg ellátásának képében.

A magyar területeken egyrészt a királyság államszervei, valamint az országgyűlés, a városok és a vármegyék, várkapitányságok, másrészt a birodalom államszervei (Udvari Kamara, Magyar Királyi Kamara, majd Haditanács) oldották meg az ellátást. A XVI. században a mezei hadak élelmezésére ideiglenes hivatalokat állítottak a főélelmester vagy országos élelmezési főbiztos vezetésével, aki egyben a várak ellátásáért is felelt. Ő az Udvari Kamarából, helyettesei, biztos pedig a Magyar Kamarából kapták az anyagiakat az élelem biztosítására. Ez utóbbi esetében a szabad királyi városok adójából használtak a megyékből élelemvásárlásra, ha ezt már nagybirtokokról tették, ahhoz hitelt kellett felvenniük.¹⁷³

A rendszer sok visszaélésre adott lehetőséget, és az ehhez párosuló szervezetlenség sokszor okozhatott élelemhiányt is. A tizenöt éves háború idején, az udvari tanácsadók már 1594-ben tettek javaslatokat ezen problémák orvoslására: például az államnak azt javasolták, hogy az ellátás biztosítására három vagy négy megbízható, nem csak a saját hasznát néző kereskedővel kellene szerződést kötnie. 1597-ben, korának egyik legkiválóbb pénzügyi szakembere, a főélelmesteri titulust is betöltő Zacharias Geizkofler is kritikákat, illetve megoldásokat fogalmazott meg, amiket sok esetben a német-római rendek is osztottak. Szerinte az országban volt elég élelem, csak a szakértelmet, a pénzt és a hitelképességet hiányolta. Ezenkívül a gazdaságosság és a hatékonyság mellett érvelve javasolta a hadvezetés

¹⁷³ **R. Várkonyi** Ágnes: Ellátás és társadalom. Végvári élelmezés a 16-17. századi Magyarországon. in: Végvár és ellátás. (szerk.: Petercsák Tivadar-Berecz Mátyás). Eger, 2001. 9-35. 22. **Kenyeres** István: A végvárak és a mezei hadak élelmezési szervezete a XVI. században. in: Fons, 2002/1-3. 163-202. 199-200. **Bagi** Zoltán Péter: A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban. Hadszervezet, érdekérvényesítés, reformkísérletek. Budapest, 2011. 74, 77. **Pohl**, 70-71. [Az élelmezésben résztvevő személyekre részletesebben ld.: **Kenyeres** István: A magyarországi végvárak és a mezei hadak élelmezési szervezetének archontológiája a XVI. században. Fons 2004/2. 329-395.]

és az élelmezési hivatalnokok közvetlen együttműködését, valamint a végváriak és a mezei hadsereg élelmezésének különválasztását is, amivel például könnyebben felmérhető lett volna, hogy mekkora számú katonára tervezendő az ellátás. Geizkofler úgy gondolta továbbá, hogy a táboron belüli visszaéléseket az egyidőben történő ételkiosztással és nem az alacsony tábori árszabással lehet megakadályozni.¹⁷⁴

A Haditanács szakértői az említett időben szintén arra a megállapításra jutottak, hogy az alacsony tábori árszabás nem járható út. Egyrészt a katonák ennek ellenére sem kértek kevesebb zsoldot, másrészt az élelem beszerzése, valamint a szállítás és az egész ellátást biztosító adminisztráció magas költségekkel járt. Az alacsony ár a markotányosokat is elriaszthatta, ami drágaságot és hiányt okozhatott, utat nyitva ezzel a lázadásoknak és fosztogatásoknak. A szakértők ezenkívül megoldást láttak még a markotányosok árainak letörésében is.¹⁷⁵

Közel hatvan év után, egy 1658-ban született tervezet hasonló javaslatokat tartalmaz: a gazdasági rendszer szakértelemmel történő átalakítása, következetes kereskedelempolitika, pénzreform, takarékos szemlélet, jobb és olcsóbb államhitel, élelemdagok szabályozása, a végvári és a mezei hadak élelmezése közös költségvetésből történjen. Maga Zrínyi Miklós is a központi és szervezett ellátást látta célravezetőnek, amihez kis mértékben a kereskedők erőforrásait is igénybe vehetőnek tartotta.¹⁷⁶

A XVII. század közepére alakultak ki egy állandó sereg felállítására szükséges feltételek, ekkor már az ellátmányt is a központosított hadügyi apparátus intézte. Az egészet az Udvari Haditanács irányította, amely alatt szakterületeként külön hivatalok működtek, (esetünkben az Élelmezési Főhivatal), de az ellátás pénzügyeit azonban az Udvari Kamara felügyelte. A Haditanács elnöki székébe 1668-ban kerülő Raimondo Montecuccoli indította meg ebben is az érdemi szervezést. Ő többek között rendszeres élelmezést és zsoldfizetést szorgalmazott, amivel a lakosságot is meg lehet kímélni és növelni lehet az adózási hajlandóságot, azaz a kontribúció helyett a közvetett adózásra helyezte a hangsúlyt, a végvári katonaságot pedig a központból irányított seregbe tervezték beintegrálni.¹⁷⁷

¹⁷⁴ **Bagi** Zoltán Péter: Vázlat a császári haderő élelemellátásáról a tizenöt éves háború időszakában. in: Tudomány és hagyományörzés. (szerk.: Petercsák Tivadar-Berecz Máttyás). Eger, 2008. 103-119. 111, 114. **Kenyeres** (2002), 201. **Bagi** (2011), 73, 235-237.

¹⁷⁵ **Bagi** (2011), 238-240.

¹⁷⁶ **R. Várkonyi** (2001), 28, 30. **Zrínyi** Miklós: Tábori kis trakta. in: Zrínyi Miklós összes művei. (szerk.: Kovács Sándor Iván). Budapest, 2003. 428-439. 434-437.

¹⁷⁷ **Czigány** István: A végvári katonaság ellátása 1672-1700. in: Végvár és ellátás. (szerk.: Petercsák Tivadar-Berecz Máttyás). Eger, 2001. 53-65. 54, 56.

Ennek egy lépéseként 1671-től a cseh és osztrák területeken alkalmazott „repartitio” adót Magyarországon is alkalmazni kezdték, ami azt jelentette, hogy a portákra az országban állomásozó hadsereg költségeinek arányában vetettek ki adót. Ez a lakosságnak túl nagy megterhelést jelentett, csökkenteni kellett. Emellett bevezették az alkoholos italok forgalmi adóját (*accisa*), de ennek begyűjtésével is gondok akadtak, így a pénzügyi problémák továbbra sem oldódtak meg. A kétfrontos háborút folytató Habsburgok sokszor nem tudtak lépést tartani a hadi kiadásokkal. A XVII. század utolsó harmadában még mindig udvari beszállítók, vállalkozók látták el a sereget, ezek közül a legnagyobb Samuel Oppenheimer volt. Ezenkívül, bár sokszor pontosan nem ismert, az örökös tartományok adóiból, repartitiókból, vámokból, hadi adókból, valamint a várbirtokok és a megyék segítségével lehetett csak megoldani többek között az élelmezést is.¹⁷⁸

Az említettek közül kifolyólag az egyes területek katonáinak élelmezését sem tudták teljesen a központból ellátni, így az egyes élésmesterek, ahogy már a XVI. században is, a területileg illetékes kamarákkal álltak kapcsolatban. A győri főkapitányság területét például az alsó-ausztriai rendek, a felső-magyarországiakat a Szepesi Kamara, a horvát-szlavón csapatokat a Belső-ausztriai Udvari Kamara látta el.¹⁷⁹

1690-ben fejadórendeletet bocsátottak ki, e jövedelem nagy részét pedig a hadsereg ellátására fordították. 1697-ben új élelmezési szabályzatot adtak ki, ami a Magyar Királyság területén állomásozó katonákra is érvénnyel bírt. Eddig az időig pátensekkel szabályozták, hogy a lakosság mit köteles adni, illetve hogy, a katonának pedig mennyit kell fizetnie az ellátásért.¹⁸⁰

I. 9. 2. 2. Az ellátmány biztosításának problémái és megoldásai

Az élelemellátás szervezeti felépítése mind a nyugat-európai, mind pedig az oszmán rendszerhez hasonlított. Az élelmezést az Udvari Kamara alá tartozóan, a Haditanács útmutatása révén egy civil hivatalnok az általa irányított segítőivel szervezte. A XVII.

¹⁷⁸ **Czigány** (2004), 109, 111, 141, 169-170. **Czigány** (2001), 56, 59. **R. Várkonyi** (2001), 22, 31. **Schramek**, 15. [Oppenheimer tevékenységére részletesebben: **Szakály** Ferenc: Oppenheimer Sámuel működése, különös tekintettel magyarországi kihatásaira. in: Magyar-zsidó oklevéltár. XIV. k. 1742-1769 (szerk.: Scheiber Sándor) Budapest, 1971. 31-78.]

¹⁷⁹ **Czigány** (2001), 56. **Oross** András: A Szepesi Kamara, a Habsburg-pénzügyigazgatás és katonai kiadások a XVII. század második felében. in: *Fons*, 2008/2. 97-170. 101, 112. **Kenyeres** (2002), 167. **Pickl**, Othmar: Stájerország érdemei Szlavónia és Baranya visszafoglalásában 1684 és 1688 között. in: 2000 év a Duna mentén/2000 Jahre entlang der Donau. (szerk.: Huszár Zoltán, Vándor Andrea, Müller Judit). Pécs, 2003. 59-74. 60.

¹⁸⁰ **Czigány** (2001), 62. **Rákóczy** Rozália: Regulamentum militare, 1699. in: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1997/2. 326-354. 327-329. **Rákóczy** Rozália: I. Lipót fejadórendelete. in: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1989/1. 78-93. 85.

században e hivatalok már állandósultak Fő Élelmezési Hivatal (*Obrist Proviant Amt*), illetve Tábori Élelmezési Hivatalként (*General Feldproviantamt*). A mezei seregek és az Alsó-ausztriai Kamara alá tartozó várak ellátásáért az egyébként mindig osztrák származású főélelmester (*Obrist Proviantmeister*) felelt. Munkájának segítésére körülbelül 1606-ig Felső-Magyarországra külön élésmestert (*Proviantmeister in der Zips*) is kinevezhettek, aki az ott tartózkodó seregek ellátását biztosította és a Szepesi Kamarának tartozott elszámolással.

A főélelmester vagy élelmezési főbiztos irányítása alá élelmezési tisztek tartoztak, akiknek meghatározott előírások mentén kellett dolgozniuk. Ilyen volt a takarmánnyal megbízott kasznár, a marhahús biztosáért felelős húsmester, a megfelelő minőségű bor beszerzését végző bormester, a kenyér ellátására kinevezett kenyérmester, a felvásárolt tételek mennyiségére figyelő súlymester, későbbiekben a szállítást ellenőrző biztos. Az egyes katonai alakulatok is rendelkeztek külön élésmesterrel, emellett minden egyes vár hasonló szervezeti felépítés keretében látta el magát.¹⁸¹

Az ellátás javítására, tulajdonképpen az oszmánokéhoz hasonló rendszer alkalmazására az udvari tanácsadók már 1594-ben javaslatokat tettek. Úgy gondolták, hogy a gabonából inkább kétszersültet (*Piscoten*) süssenek, megakadályozandó a kenyér gyors romlása miatt bekövetkező kényelmetlenségeket. A liszt őrlését és a kenyér sütését malommal és sütőházakkal rendelkező nagyobb helyiségekben tartották célszerűnek. Geizkofler emellett tábori sütődék felállítását is sürgette, és a gabona felvásárlását és megőrlését a hadjárat előtt tartotta szükségesnek. A Haditanács is hasonló véleményre jutott: a gabonát aratáskor, a bort szüretkor tanácsolták beszerezni, ami így nemcsak olcsó volt, hanem tartalékolni is lehetett. Geizkofler úgy gondolta továbbá, hogy az élelmet nem a tábor rendjére felügyelő főprofosznak, hanem a főélelmesternek kellene kezelnie a táborban, valamint az ételadagok minél pontosabb kiszámítása érdekében az élésmestereknek nem a Haditanáccsal, hanem közvetlen a helyszíni hadvezetéssel szükséges kapcsolatban állniuk.¹⁸²

A hadsereg élelemellátást négy módon biztosíthatták. Leginkább a szükséges élelem és takarmány felvásárlásával, amit a törökök szabad vásárlásával (*szerbeszt istira*) lehet párhuzamba állítani. Ennek megszervezése a főélelmesterre hárult, elsősorban magyarországi

¹⁸¹ **Bagi** Zoltán Péter: Egy példa az újkori hadviselés nehézségeire. A főélelmester és a kenyérmester feladatai a tizenöt éves háború időszakában (1593-1606). in: *Aetas*, 2012/3. 79-87. 85. **Bagi** (2008), 108. **Kenyeres** 2002, 182-184, 197-199, 202. **Oross** (2008), 100-101. **Bagi** Zoltán Péter: A főélelmester és a bormester feladatai a tizenöt éves háború időszakában (1593-1606). in: *Szőlő, bor, termelés, fogyasztás, társadalom. Borkultúra és társadalom visszatekintve a 21. századi Magyarországról.* (szerk.: Muskovics Andrea Anna). Budapest, 2013. 456-461. 458. **Bagi** (2011), 76-77.

¹⁸² **Bagi** (2008), 111-112. **Bagi** (2011), 235-237, 239. **Kenyeres** (2002), 183.

és ausztriai területekről szerezték be a tétéleket, de ha ez kevésnek bizonyult, akkor a hiányzó mennyiségeket Cseh-, illetve Bajorországból igyekeztek kiegészíteni. Egységes mértéket, általában a bécsit használták. A vásárlás lebonyolításával leginkább a vámmentességgel bátorított vagyonosokat, illetve kereskedőket bízták meg, akik a beszerzett árukat a főélelmesternek továbbították. A vásárlással kapcsolatban több probléma is felmerült. A törökökhöz hasonlóan, igyekeztek megtiltani az élelem külföldön történő eladását, „cserében” a termelő nagybirtokosok magasan tartották az árakat, ráadásul a vételezések sem mindig idejében történtek.¹⁸³

Az állam az élelem biztosítását át is háríthatta a lakosságra, ami tulajdonképpen az oszmánok istira-adójához hasonlított. A sereg vonulása környékén található megyéket, illetve településeket kötelezték meghatározott mennyiségű liszt, gabona, árpa, bor, tűzifa összegyűjtésére, majd az állam által meghatározott, „természetesen” alacsony áron való eladására vagy ingyen történő biztosítására. Ennek költségeit a megyei közgyűléseken portaszám szerint megállapítva a lakosságra hárították, a mennyiségeket pedig felvásárlók gyűjtötték be a megyék képviselőinek kíséretében.¹⁸⁴

Az élelemmel való ellátásban hasonlóan az európai és az oszmán sereghez a markotányosok is részt vettek. Négy nagyobb csoportokra lehet ezeket elkülöníteni: az élelmiszert árulókra, a húst értékesítő hentesekre, a szatócsokra, valamint a szakács mesterségű, kifőzdéket üzemeltető személyekre. A táborban hatósági engedéllyel és illeték lerovásával tevékenykedhettek. A markotányosokat ezeken kívül egyéb kiegészítő munkákra kötelezhették, például rakodásra, földmunkákra.¹⁸⁵

A sereg betevőjét az említett módokon kívül erőszakosan is megszerezhették, akár az ellenségtől, a többnyire rossz ellátás miatt akár saját területéről is. Előbbi történhetett várak elfoglalása alkalmával, portyázásokkal, továbbá szállítmányokon történő rajtaütéssel. Zrínyi a sereg moráljára nézve ezt a beszerzési módot nem tartotta előnyösnek, úgy látta, hogy a saját

¹⁸³ **Kenyeres** (2002), 182. **Bog**, Ingomar: Türkenkrieg und Agrarwirtschaft. Einführung in die Probleme der Heeresversorgung und der Kriegsfinanzierung vor allem in Österreich unter der Enns und seinen Grenzlandschaften im 16. und 17. Jahrhundert. in: Die wirtschaftlichen Auswirkung der Türkenkriege. Vorträge des 1. Internationalen Grazer Symposions zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Südosteuropas. (hrsg.: Pickl, Othmar). Graz, 1971. 13-26. 22. **Tóth** Sándor László: A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború. Szeged, 2000. 106. **Bagi** (2011), 74-75, 214. Az állam további intézkedéseket is próbált fogantatosítani a magas árak ellen, így összeírhatták a gabonakészletekkel rendelkezőket, felléptek az uralkodó nevében rekvirálók ellen is.

¹⁸⁴ **Bagi** (2011), 80. **Kenyeres** (2002), 199.

¹⁸⁵ **Bagi** (2011), 79.

föld pusztítása visszaüthet, illetve az egyes alakulatok által zsákmányoltak eltérő mennyisége egyenetlenséget okozhat a katonák között.¹⁸⁶

A Habsburgok is alkalmazták a raktárakat, de a XVII. század közepéig, ahogyan a nyugatiak is, átmeneti depókat használtak. A hadjárat idején állították fel ezeket a lerakatokat (*Anschütt Stetten*) ausztriai területeken, illetve a folyamok mentén fekvő várakban (Pozsony, Komárom, Tokaj, Szatmár). Ennek oka a szárazföldi szállítási lehetőségek behatároltságában és a fejletlen úthálózatban keresendő. Az állandó raktárak hálózatának kialakítását szintén Montecuccoli szorgalmazta a XVII. század utolsó harmadában, ami már befektetést, az élelem tartalékolását, így tartósításának problémáját is felvetette. Nagy kapacitású raktárakat az 1690-es évekre tudtak kialakítani, ekkortól a sereg és a hadvezetés már nem kötődött annyira a folyók környékéhez.¹⁸⁷

A nagyobb szállításokat csak vízen tudták lebonyolítani az imént említett okokból. Csupán az 1690-es években hoztak létre a Dunán teherszállításra szolgáló flottát, a kisebb folyóvizeken pedig tutajokat, uszályokat alkalmaztak. A fuvarozást korábban megfelelően felszerelt hajókkal, és matrózok felfogásával oldották meg, egy a Haditanács által kinevezett biztos főhajómester (*Feld Obrist-Schifmeister*) felügyeletével. Hasonló megbízott főszekerésmester (*General Obrist-Wagenmeister*) néven a szárazföldi szállítás esetén is működött, de járműpark hiányában és a magas költségek miatt a fuvarozásra a jobbágyokat kötelezték. Ha ez nem volt járható út, akkor bérléssel vagy térítés nélkül civilek szekereit vették igénybe. Szintén az említett években alakítottak ki kezdetleges szervezett szállítási egységeket, századonként 2-3 szekér rendszeresítésével.¹⁸⁸

Amint láthattuk, a magyarországi hadszíntéren az élelemellátás több esetben is mutatott hasonlóságot az oszmánok rendszerével, azonban hatékonysága, körülményeinek jobbulása csak a XVII. század végén, az állandó hadsereg kialakulásának idején figyelhető meg.

¹⁸⁶ **Zrínyi**, 434. **Bagi** (2011), 81-82. **Geőcze** István: Hadi élelmezés az 1664-ik évi hadjáratban. in: Hadtörténelmi Közlemények, 1893. 728-729. **Tóth** (2000), 106. **Bagi** (2011), 311-324.

¹⁸⁷ **R. Várkonyi** (2001), 23. **Bagi** (2011), 76. **Czigány** (2004), 166, 168. **Kenyeres** (2002), 182. **Valentinitsch**, Helfried: Die windische Grenze und das steirische Proviantwesen vom letzten Viertel des 16. bis zur zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts. in: Siedlung, Macht und Wirtschaft. Festschrift Fritz Posch zum 70. Geburtstag. (hrsg.: Pferschy, Gerhard von). Graz, 1981. 521–532. 527. **Pickl**, 72. **Oross** András: Végvárakból kaszárnnyák. A Budai Kamarai Adminisztráció szerepe Magyarország új katonai berendezésében a 17-18. század fordulóján. in: Századok, 2006/6. 1441-1473. 1448. **Perjés** (1963), 150.

¹⁸⁸ **Czigány** (2004), 167. **Bog**, 22. **Kenyeres** (2002), 200. **Bagi** (2011), 92-94. **Perjés** (1963), 132.

I. 9. 3. A kelet-európai példa

Az orosz sereg szerkezetileg, így élelmezésileg is mutatott hasonlóságokat az oszmánokéval, a következőkben ezt a rendszert mutatjuk be röviden. A seregben a középkori eredetű lovasság dominált, és bár a tűzfegyveres gyalogság is megjelent, a gazdasági és a természeti viszonyok hatással voltak a sereg szerkezetére, így az örökletes lovasságra jóval tovább, az 1680-as évekig támaszkodtak a háborúkban.

Az első gyalogosok felállításáig, a XVI. század közepéig a timáros szpáhikra hasonlító, kvázi javadalombirtokos lovasok az államtól pénzbeli vagy természetbeni kisebb hozzájáruláson, illetve a kiemelkedő harcosok díjazásán kívül élelemre semmit nem kaptak, így a hadjáraton magukról kellett gondoskodniuk. Birtokuk nagysága szerint fegyvereseket is ki kellett állítaniuk, akiket szintén el kellett látniuk. Saját földjükről hozott, az útközben rabolt, vásárolt vagy más módon szerzett élelemmel tudták magukat ellátni. Ennek oka leginkább abban keresendő, hogy a kis népsűrűség, a mezőgazdasági művelésre alkalmas területek ritkasága, a fejletlen gabona- és élelmiszerpiac nehezen tették lehetővé egy nagy sereg élelmezését.¹⁸⁹

Az állandó, kiképzett és fizetett gyalogosok (*sztrelec*) megjelenésével és számuk, illetve a hadsereg létszámának drasztikus növekedésével IV. Iván (1547-1584) idejétől kezdve az állam is mind inkább megjelent az ellátásban, hiszen a gyalogosok nem tudtak úgy élelmet szerezni, ahogy a lovasok megtehették. Ezzel összefüggésben vezették be a *sztrelec*-adót, amit nagy részben a mezőgazdasággal foglalkozó térségekben vetettek ki, és ez által támogatták a csapatokat. Az állami ellátás azonban továbbra is szükségorientált maradt, noha a kancellária-rendszer fejlődésével a katonai kancellária (*Razriadnyi Prikaz*) és a többi államszerv révén kezdett komolyabbá válni, valamint szervezettebb és ellenőrzöttebb kereteket ölteni.¹⁹⁰

Az ellátást elsősorban raktárak felállításával próbálták biztosítani. A határok, főleg a déli mentén a várakban és városokban hembárokot állítottak fel, amiket a földek kontribúciójából, helyi terményadókból vagy vásárlás útján töltötték fel. Utóbbi esetben olykor kereskedőket is megbízhattak, és az állam az árszabályozással is megpróbált élni. Ezeken kívül szintén a határon, a főleg a folyók mentén előretolt raktárakat, erődöket hoztak

¹⁸⁹ **Stevens**, Carol B.: Food and Supply: Logistics and the Early Modern Russian Army. in: Warfare in Eastern Europe, 1500-1800. (ed.: Davies, Brian J.). Leiden-Boston, 2012. 119-146. 123-126. **Davies**, Brian L.: Warfare, State and Society on the Black Sea Steppe 1500-1700. London-New York, 2007. 51. **Smith**, Dianne L.: Muscovite Logistics, 1462-1598. in: Slavonic and East European Review, 1993/1. 35-65. 36.

¹⁹⁰ **Stevens**, 127, 144-145. **Smith**, 36, 47, 61.

létre, ami az idegen földön harcoló alakulatoknak biztosított utánpótlást, amivel a térségben egyébként az oszmánok is próbálkoztak.¹⁹¹

A rendszer a hosszan elhúzódó háborúban már elégtelennek bizonyult, majd a zavaros idők után (1598-1613) reformokat vezettek be. Felújították a sztrelec-adót a leginkább természetben (kétszersült, liszt, sózott hús) beszedett „*sztreleckij hleb*” néven, Ezzel a kiemelt egységeket, leginkább a gyalogosokat, a hadsereg körülbelül harmadát látták el étellemmel és pénzzel, ami tulajdonképpen a rendszeres élelemellátásra tett kísérletként értékelhető. Fontossággal bírt azért is, mert a vonulás során nehezen lehetett megfelelő élelemhez jutni, ezért a pénzbeli hozzájárulásnál sokkal kedvezőbb volt, ráadásul malmok, kemencék cipelésétől, így az étel helyszínen való előállításától is egyre inkább mentesült a sereg. A lovasoknak és az említett körbe nem tartozóknak többnyire azonban továbbra is magukról kellett gondoskodniuk.

Az élelem biztosítására alkalmazták még a rekvirálásokat, kereskedőket, vállalkozókat is bíztak meg beszerzéssel, a határ menti raktárak, erődök étellemmel való feltöltésének gyakorlatát pedig tovább folytatták.¹⁹²

A XVII. század közepére azonban ez sem bizonyult elegendőnek. A sztrelecek száma nőtt, ugyanakkor elit jellegüket fokozatosan veszítették el, ráadásul a sztreleckij hlebből többet nem tudtak beszedni vagy másra használták fel, maradt a vámokból, privilégiumokból való ad hoc élelmezés. A muskétások egyre inkább kijelölt helyőrségük helyi ellátásából tudtak megélni, különösen békeidőben, mert az állam leginkább csak hadjáratok idején tartotta fontosnak a gondoskodást, és a helyzetet nehezítette a kedvezőtlen gazdasági helyzet is.¹⁹³

1663-tól újabb változtatásokat vezettek be. Az élelemellátást a természetbeni adók és a magtárak felelős hivatala a Hlebnyi Prikaz és a katonai kancellária gabonaellátásért felelős részlege felügyelte. A katonai adminisztrációk területén (pl. Belgorod, Novgorod) új éves természetbeni adót vezettek be. Ezzel leginkább a déli határokon található hombárok utánpótlását és az ellátmány szükség szerinti elosztását tudták biztosítani, bár egyelőre ezzel sem sikerült egy egységes rendszert létrehozni.¹⁹⁴

¹⁹¹ Stevens, 127-128, 144-145. Davies, 51. Smith, 50-52, 54-55. Az élelem biztosítását nehezítette az egyes hadjáratok eltérő ideje is. A Volga környékén április-július, Livónia irányában nyár-ősz, a Don felé tavasz-nyár között lehetett hadműveleteket végezni, de harcok télen is folyhattak.

¹⁹² Stevens, 135-137. Davies, 51.

¹⁹³ Stevens, 138-140. Keep, John L. H.: Soldiers of the Tzar. Army and Society in Russia 1462-1874. Oxford, 1985. 90.

¹⁹⁴ Stevens, 140. Davies, 204-206. Brown, Peter B.: Tsar Aleksei Mikhailovich: Muscovite Military Command Style and Legacy to Russian Military History. in: The Military and Society in Russia, 1450-1917. (ed.: Lohr,

Az utánpótlás biztosítása és az élelemelosztás a térség földrajzi adottságainak (nyitott sztyeppe, kis népsűrűség, stb.) és a hadsereg nagy létszámának tekintetében is kihívás elé állította az államot. Kezdetben az állam a szállítást csak vízi úton vállalta magára, és bár az utakat mindenhol a térségbeli lakosokkal hozatták rendbe, felszerelésének, élelmének szállítását minden katonának magának kellett megoldania. Ez olyan méreteket öltött, hogy még a Habsburgok neves diplomatája, Siegmund von Herberstein (1486-1566) is rácsodálkozott arra, hogy egy lóra mennyi minden fér fel.¹⁹⁵

A szállítás megoldása egyelőre kevésbé ismert, a későbbiekben minden alakulat kapott speciális felelősökkel bizonyos számú szekeret, mivel általában külön utakon vonultak a leendő hadszíntérre, s ennek a „vonat” hossza a megteendő távolság nagyságával nőtt. Ugyanakkor az orosz sereget nem igazán kísérték családtagok, markotányosok, egyéb más szolgáltatást kínáló személyek, ha csak a cár vagy más udvari előkelő nem vett részt a hadjáraton. Az állam azonban a hangsúlyt a természetbeni források mobilizációjára fektette. Ennek összehangolása az 1680-as évekre sikerült régiós, a katonai-adminisztratív körzetek együttműködésével, ami révén megfelelő elosztással a határokra tudták összpontosítani az élelmet. Az innen történő további szállítások, illetve az utánpótlás fenntartása a földrajzi viszonyok miatt ezután is gondokat okozott. Egy sokkal szabályozottabb és állandó utánpótlásrendszer I. Péter uralkodásának (1682-1725) idején az állandó hadsereg létrejöttével alakult ki.¹⁹⁶

I. 9. 4. Az európai példák fényében további megjegyzések az oszmánok rendszeréről

Az európaiaknak, ahogy láttuk, idő kellett amíg élelem-utánpótlásuk elérte az oszmánokénak a szervezettségét. A történeti fejlődésen látszik, hogy a felmerülő problémákat az oszmán rendszerben milyen módon küszöbölték ki. Az egyik legfontosabb különbség az európai rendszerekhez képest, hogy a jövedelmek egy helyre futottak be, így elosztásuk is könnyebbé vált. Ez a megfelelő tervszerűséggel és szakértelemmel lehetővé tette, hogy az egyes területeket teherbíró képességük szerint adóztassák.

Ez az előrelátás nemcsak a birodalom kapacitásainak a háborúra való ésszerű fordítását szolgálta, de egyben a hadjáraton történő élelmezés várható nehézségeit is

Eric–Poe, Marshall). Leiden-Boston-Köln, 2002., 119-145. 126. 1654-ben a Moszkvában működő 53 prikazból 21 volt valamilyen szinten érdekelt katonai ügyekben.

¹⁹⁵ Stevens, 124, 129-130. Smith, 39-40. A lovasok akár 40-60 napra elegendő ellátmányt is vihettek magukkal.

¹⁹⁶ Stevens, 130-131, 142, 145-146. Davies, 51, 173. Smith, 47-48, 64. Davies, Brian: The Second Chigirin Campaign (1678): Late Muscovite Military Power in Transition. in: The Military and Society in Russia, 1450-1917. (ed.: Lohr, Eric–Poe, Marshall). Leiden-Boston-Köln, 2002. 97-118. 101.

csökkentette, növelve ezzel a hadműveletek hatékonyságát is. A természetbeni adókkal például úgy enyhítették a kenyérsütés problémáját, hogy az őrlési nehézségek kiküszöbölésére rögtön lisztet kértek vagy a kenyeret már készen vásárolták. Az állatok takarmányának adókénti biztosítása révén pedig nem kellett a seregnek az abrak folyamatos utánpótlási lehetőségeit keresve állandóan mozgásban lennie.

Az adók mindezek ellenére a lakosságnak nagy teherterelt jelenthettek. Az évi rendes kötelezettségek mellett a rendkívüli adókat is fizetniük kellett, a hódoltság területe például már a hadjárat hírére néptelenedni kezdett, mert az ottani lakosok nemcsak a háború elől menekültek, hanem magyar uraik felé is kötelezettségeik voltak, amivel a felmérést végző török hivatalnokok feltehetően nem kalkuláltak. Ráadásul a tartományok török helyőrségei is mind békeidőben, mind háború idején a környékről biztosították megélhetésüket.¹⁹⁷

Az európai és az oszmán rendszer másik fontos különbsége, hogy a törököknél a hadvezetés és az élelem ellátásért felelősök között közvetlen kapcsolat állt fenn. A nyilvántartásokból nagyjából tudták, hogy mennyi katona és személy vesz részt egy hadjáraton, így az egyes adagokat, felhasználandó mennyiségeket pontosabban ki tudták számolni. Ez persze nem volt véletlen, hiszen csak a központi seregeket élelmezték, a javadalombirtokos tartományi katonáktól önellátást vártak el, így ezen, a hadjáratokon bizonytalan számban megjelenő egységek élelemigényének kiszámítására és biztosítására, valamint az ebből származó problémákra nem kellett az államnak figyelnie.

Az oszmánok a hadjáratokon bejáratott útvonalakat használták, ami jóval megkönnyítette az ellátást. Az utakat gondozták, felügyelték, a raktárakat békeidőben is feltöltve készenlétben tartották. A megállóhelyeknek nemcsak polgári, hanem katonai funkciójuk is volt, amivel elkerülték a beszállásolással járó problémákat, így a helyi lakosság és a katonák között kialakulandó feszültségeket is minimalizálták, valamint a sereg fegyelmét is jobban meg tudták őrizni.

Az az érzékenység és pontosság, ahogy a törökök felmérték a szükségleteket, illetve megszervezték az elosztást ritkaságnak számított, viszont ha valami nem a tervek szerint alakult, az végzetes lehetett a haderő számára. Egy hadjárat közben felmerülő ellátási problémákban kevésbé a tervezés hibái, mind inkább külső okok játszottak szerepet: az időjárás, a természeti viszonyok, a pszichikai okok (stressz, félelem), a hadműveleti

¹⁹⁷ **ÖStA, HHStA, Törkei I.** (Turcica), Karton 129, Konv. 1. fol. 66-79b. Reniger jelentése. Edirne, 1658. február 13. **Ágoston** Gábor: The Costs of the Ottoman Fortress-System in Hungary. in: Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe. The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest. (ed.: Dávid Géza-Fodor Pál). Leiden-Boston-Köln, 2000. 195-228. 226-227.

körülmények, a parancsnokok és a katonák közötti viszony megromlása. 1595-ben Esztergom elvesztésében Murphey szerint leginkább az játszott szerepet, hogy a török védők idegileg nem tudták elviselni az elhúzódó ostromot. 1598-ban Várad bevétele azért hiúsult meg, mert a Dunán és a Tiszán hozott utánpótláson rajtaütött az ellenség, 1663-ban Érsekújvár elfoglalásakor is adódtak élelmezési problémák, sőt járvány is kitört, de a keleti irányú hadjáratokon is többször adódtak gondok.¹⁹⁸

A XVIII. század elejétől kezdve a pénzügyi problémák ellenére az állam még tudta biztosítani az élelem-utánpótlást azonban az 1736-1739. évi Habsburg-oszmán és az 1768-1774. évi orosz-oszmán háború közötti békeidőben a rendszer „visszafejlődött”. Az 1769. évi hadjáratot az élelem-utánpótlás szempontjából még a teljes zűrzavar és összevisszaság jellemezte. Az élelmezésben az adóbérletek révén fokozatosan megjelentek a helyi előkelők, ami sok visszaélésre nyújtott alkalmat, és ez az állami tisztségviselőket is „megfertőzte”. A nüzul emini például olyan kenyeret süttetett, amihez kétszersült maradékokat, földet adtak hozzá. Az árpát pedig keverhették szalmával, a lisztet homokkal és földdel, az előkelők többször adtak el romlott gabonát. A rendszer e csorbáinak kiköszörülésére és „újjaépítésére” a XVIII. század második felében kezdtek neki.¹⁹⁹

A történeti bevezetés és az oszmán hadsereg ellátásának általános ismertetését követően az alábbiakban az 1658. évi erdélyi hadjárat élelem-utánpótlásának megszervezését és működését elemezzük és mutatjuk be. Ennek révén a hadsereg felvonulási útvonala, a hadjáraton résztvevők személye is feltárul, valamint a történeti háttér is egy kicsit más megvilágításba kerül.

¹⁹⁸ **Murphey**, Rhoads: Ottoman Military Organisation in South-Eastern Europe, c. 1420-1720. in: European Warfare, 1350-1750. (ed.: Tallett, Frank-Trim, D. J. B.) Cambridge, 2010. 135-158. 153. **G. Etényi** Nóra: Hírek és számok a magyarországi hadiellátásról a 16–17. századi nyomtatványokban. in: Végvár és ellátás. (szerk.: Petercsák Tivadar–Berecz Mátyás) Eger, 2001. 85-106. 99. **G. Etényi** Nóra: Hadszintér és nyilvánosság. A magyarországi török háború hírei a 17. századi német újságokban. Budapest, 2003. 127, 130.

¹⁹⁹ Az élelem „hamisítása” a nyugati seregekben is előfordulhatott. A XVII. században például a spanyol hadseregben olyan kenyeret is oszthattak szét a katonák között, ami több idegen anyagot is tartalmazhatott, például akár gipszet is. **Parker** (1972), 163. **Aksan**, Virginia H.: Feeding the Ottoman Troops on the Danube, 1768-1774. in: War and Society, 1995/1. 1-14. 4-10. **Aksan**, Virginia H.: Ottoman Wars, 1700-1870: An Empire Besieged. London-New York, 2007. 118.

II. Szürszat

Az 1658. évi hadjárat élelemellátásának ismertetésébe az ellátmány anyagi alapjául szolgáló adók bemutatásával vágunk bele. A fent már röviden említett kötelezettségek közül először a szürszat kivetésének és begyűjtésének metódusa következik.

A hadjárat élelem-utánpótlásának megszervezésébe ténylegesen az év elején fogtak neki. A felvonulási út mentén található menzilek ellátását a szürszat-adó révén tervezték megoldani, ezért csak a birodalom európai részén számoltak vele. A kötelezettség ez évben az isztambuli kilében mért árpából, lisztből, a darabra számolt juhokból, az okkában mért olajból és mézből, a kantarban mért szalmából és a csekiben számolt tűzifából állt össze. A tételek túlnyomó részét természetben, kisebb hányadát pedig pénzben szedték be.

1658. január 11-én adták ki a parancsot a Belgrádon túli vilájetek, azaz Bosznia, Buda, Eger, Kanizsa és Temesvár előljáróinak, hogy az ez évi hadjáratra való felkészülés jegyében meghatározott mennyiségű szürszat-kötelezettségüknek tegyenek eleget. Az összeírás koordinálására az említett területekre január 17-én kapudzsibasikat küldtek, Szelim agát Boszniába és Budára, Szálih agát Temesvárra, a másik két vilájet esetében a parancsvivő aga neve nem ismert. A hónap végén pedig Ruméliában is megkezdték az előkészületeket a térség szürszatjának felmérésére.

A hat vilájet lakossága összesen 227.400 isztambuli kile (5.059.650 kg) árpa, 32.880 isztambuli kile (843.569 kg) liszt, 33.965 juh, 29.795 okka (38.221 kg) olaj, 18.560 okka (23.809 kg) méz, 10.820 kantar (610.713 kg) szalma és 5.535 cseki (1.383.750 kg) tűzifa begyűjtésére kapott utasítást. Az utóbbi két tételt azonban csak az Edirne-Belgrád között fekvő kazákból szolgáltatták be.²⁰⁰

Rumélia vilájet kivételével a szürszat-tervezetekben bizonyos, de egyelőre más példák hiányában jelenleg nem megmagyarázható tendencia figyelhető meg. A liszt, a juhok és az olaj mennyiségét általában számban azonosként állapították meg, s a legtöbb esetben az árpa a liszt kb. öt-hatszorosa, míg az olaj a méz másfélszerese lett.

Az alábbiak könnyebb megértéséhez néhány, a későbbiekben részletesen tárgyalandó információt bocsátunk előre. Az oszmánok minden valószínűség szerint kettős, egy Erdély és egy Velence ellen irányuló hadjáratot terveztek, végül a körülmények miatt utóbbit elvetették. A fejedelemség ellen irányuló hadmozdulatok során az oszmán hadsereg július 26. és

²⁰⁰ BOA, MAD 2998. 43-47, 51-59, 100.

augusztus 7. között Belgrádban, augusztus 8-14. között Pancsovában, augusztus 20-24. között Temesváron, augusztus 27. és szeptember 17. között Jenőn tartózkodott.

II. 1. Rumélia vilájet szürszatja

Rumélia vilájet szürszatjának beszedését, január 22-től kezdve rendelték el, amihez hozzárendelték az ez évben a vilájethez tartozó Gelibolu²⁰¹ szandzsákat és az ekkor úgy tűnik Anatólia ejáletbe (is) besorolt Kodzsaili szandzsák Isztambulhoz közel eső kazáit is. Ezen felül a vilájethez tartozó Vulcsitrin, Aladzsahiszár és Szendrő livákat vagy bizonyos részeit például I. Szülejmán idejéhez (1520-1566) hasonlóan Buda vilájethez is besorolhatták.²⁰²

Februártól megkezdődött a parancsok kiadása az egyes tételek menzilekbe való szállítására és készenlétben tartására. Az utasításokat a szandzsákok egyes kazáiba a legtöbb esetben április folyamán „kézbesítették”. A szállítási problémák miatt már az említett hónap közepén úgy döntöttek, hogy a szürszatot az említett Kodzsaili, valamint az isztambuli (Haszha-ji Isztambul) szandzsákból pénzben szedik be.

A vilájetből összesen 127.400 kile (2.834.650 kg) árpát, 14.880 kile (381.761 kg) lisztet, 15.965 darab juhot, 12.795 okka (16.413 kg) olajat, 8.060 okka (10.339 kg) mézet, 9.640 kantar (544.111 kg) szalmát és 4.955 cseki (1.238.750 kg) tűzifa begyűjtését irányozták elő és az Edirne-Belgrád útvonal menziljeibe osztották szét. Ez a hat vilájetből tervezetteknek többé-kevésbé felét teszi ki, a szalmát és a tűzifát pedig nagy részben innen biztosították volna.²⁰³

szandzsák	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)	szalma (kantar)	tűzifa (cseki)
Isztambul	10950	1450	1760	1275	590	0	0
Kodzsaili	5450	690	870	670	240	0	0
Gelibolu	13150	1400	1525	1025	640	0	0
Vize	8600	960	1010	850	450	0	0
Csirmen	4800	500	500	410	300	1000	410
Pasa	45850	4400	5540	4180	2890	3200	1950
Nigbolu	4400	500	560	490	340	600	250

²⁰¹ Gelibolu liva eredetileg Dzsezájir-i Bahr-i Szefid vilájethez tartozott, ahogy bizonyos időközökben Kodzsaili szandzsák is.

²⁰² Ahogy az alábbiakban majd látni fogjuk, Aladzsahiszár és Szendrő livák bizonyos kazái szerepelnek a budai vilájet különböző deftereiben (legfőképpen kincstári defterében), míg más területeik és Vulcsitrin liva nem. Ugyanakkor a három szandzsák a ruméliai vilájet avarizdefterében sem szerepel, bár egy másik kimutatásban Aladzsahiszár livát egyértelműen Rumélia vilájethez tartozóként jegyzik. [vö.: *Akgündüz, Ahmed: Osmanlı Devletinde Gayrimüslimlerin Yönetimi. İstanbul, 2008. BOA, KK 2627, BOA, D.MKF 63/32. BOA, MAD 3855.*]

²⁰³ BOA, MAD 2998. 43-47, 51-59. BOA, MAD 4576. 14-16. BOA, D.MKF 63/2. További 830 juhot begyűjthettek, 50 után pedig pénzt szedhettek be.

Kösztemdil	6800	910	900	750	430	1100	400
Szilisztre	8100	1170	1085	970	640	400	160
Vulcsitrin	5400	900	690	725	470	1250	545
Vidin	4400	700	515	550	450	440	340
Aladzahiszár	8250	1100	900	850	580	1550	800
Szendrő ²⁰⁴	1250	200	200	200	100	100	100
összesen	127400	14880	16055	12945	8120	9640	4955

Az Edirne-Belgrád útvonal menzileiről részletes kimutatás is rendelkezésünkre áll, ezért a tervezetből megvalósultakat a későbbiekben ott tárgyaljuk (*ld. VII. 4.*). A vilájetből a hús kivételével a fontos élelmiszerek tervezett mennyiségének közel 80 százalékát, a szalma és tűzifa nagyjából 90 százalékát tudták természetben biztosítani. A pénzbeli értékükön beszedett tételeket feltehetőleg vásárlásból pótolták, ezáltal a húst kivéve a vilájet kb. 96 százalékban „teljesítette” szürszatkötelezettségét:

beszedés módja	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)	szalma (kantar)	tűzifa (cseki)
természetben	104962	12211	4485	9925,5	6620	8690	4515
tervezet százaléka	82,4	82,1	27,9	76,7	81,5	90,1	91,1
természetben és pénzben	123518	14508	10125	12285	7710	9240	4715
tervezet százaléka	97	97,5	63,1	94,9	95	95,9	95,2

II. 2. Buda vilájet szürszatja

Az ejálet szürszatdefterét március 7-re készítették el, kissé módosított végső változata április 11-én látott napvilágot. A vilájet területe mellett Belgrádtól délre, egészen Nisig fekvő kazákat is soroltak ide, amelyek szürszatját a Nis és Belgrád közötti menzilek között osztották szét. Ezek közül Jagodina, Aladzahiszár, Leszkofcsa és Nis kazák véletlenül mind a hadjárat mezildefterébe, mind pedig a budai kincstári defterbe bekerültek, így kétszer szolgáltatnak be két különböző mennyiségű szürszatot. Ezt később úgy kompenzálták, hogy az említett kazáknak az ez évben Bogazhiszáriba beadandó szürszatját nem szedték be. A négy kaza egyébként a budai defterbe tartozóként Belgrád menzilbe „szállított”, amely adómentességet élvezett.

A vilájetnek az előírányzott mennyiség kerekítve: árpából 30.000 kile (667.500 kg), lisztből 5.000 kile (128.280 kg), juhból 5.000 darab, olajból 5.000 okka (6.414 kg) mézből

²⁰⁴ 1658-ban Szendrő elvileg a budai vilájethez tartozott, de Kucsajna és Pozsarofcsa kazáit nem sorolták be a budai vilájet szürszat-defterébe. (*ld.: II. 2.*) Ugyanakkor a két kazát az istira kivételénél már Budához tartozóként láthatjuk (*ld.: IV. 2.*), sőt Kucsajna a budai nüzul-defterben is feltűnik. (*ld.: III. 3.*)

pedig 3.000 okka (3.848 kg), 830 kantar (46.848 kg) szalma és 430 cseki (107.500 kg) tűzifa volt. Az alábbi táblázatban dőlt betűkkel szereplő tételeket a Nis-Belgrád közötti, a többit pedig a Belgrádot követő menzilekbe tervezték elosztani.²⁰⁵

kaza	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)	szalma (kantar)	tűzifa (cseki)
<i>Jagodina</i>	1200	200	200	200	140	0	0
<i>Aladzsahiszar</i>	720	120	120	120	80	0	0
<i>Leszkofcsa és Nis</i>	2400	400	400	400	280	0	0
<i>Reszava</i>	600	100	100	100	70	50	50
<i>Belgrád</i>	1500	250	250	250	167	150	50
<i>Szendrő</i>	750	125	125	125	84	100	50
<i>Ahrama és Güverdzsinlik</i>	990	165	165	165	110	100	50
<i>Uzicse</i>	1575	263	263	263	176	100	50
<i>Csacska</i>	513	88	88	88	58	50	40
<i>Pozsegadzsik</i>	515	88	88	88	60	50	40
<i>Karagujefcsa</i>	1725	288	288	288	190	150	50
<i>Rudnik</i>	900	150	150	150	100	80	50
Valjeva és Oszat	2700	450	450	450	300	0	0
Dimitrofcsa	2700	450	450	450	300	0	0
Nemcse	2550	425	425	425	280	0	0
Buda	1800	300	300	300	200	0	0
Mohács és Szekszárd	2250	375	375	375	250	0	0
Esztergom	1650	275	275	275	180	0	0
Székesfehérvár	1125	190	190	190	130	0	0
Koppány	1275	214	214	214	150	0	0
Simontornya	675	115	115	115	80	0	0
összesen	30113	5031	5031	5031	3385	830	430

A Nis-Belgrád közötti menzilekbe ellátmányt szolgáltató, a fenti listán dőlt betűvel szereplő kazák teljesítéséről részletesen majd az említett menzilek tárgyalásánál esik szó. Az alábbiakban csak a többi kazából származó jövedelmet ismertetjük:

Valjevából és *Oszatból* az árpát nem természetben, hanem pénzben szedték be, kiléleként 80 akcse, összesen 216.000 akcse értékben. Ebből július 26-ra 88.000, augusztus 5-re 120.000 akcse folyt be, 8.000 akcse (100 kile értéke) pedig beszédetlen maradt. A juhokból 300 darab július 27-én, a maradék pedig július 30-án került az ekkor már Belgrádban tartózkodó sereghez.²⁰⁶

²⁰⁵ BOA, MAD 2998. 100, 110, 116-117, 121, 128m. BOA, D.MKF 27493. 26-27. BOA, D.MKF 27491. 8. BOA, D.MKF 63/32.

²⁰⁶ BOA, D.MKF 27493. 26. BOA, KK 1950. 34, 37. BOA, D.MKF 62/83, 91, 149, 157.

Esztergomból, Székesfehérvárról és Koppányból a szürszat szintén pénzben került beszedésre, talán a leendő hadszíntértől való viszonylag nagyobb távolságuk miatt. Az árpa kilóját 60, a liszt kilóját 100, a juhok darabját 200, az olaj okkáját 30, a méz okkáját pedig 20 akcsével számolták. Ez Esztergom esetében 193.350, Székesfehérvár esetében 132.800, Koppány esetében pedig 150.120 akcsét, összesen 476.270 akcsét jelentett. Ebből befolyt a hadsereghez Esztergomból és Székesfehérvárról 157.000, Koppányból 80.000 akcse, összesen 237.000 akcse. A maradék 239.270 akcse begyűjtésére további parancsot adtak ki, amiből 235.000 akcsét a későbbiekben feltehetően beszedtek.²⁰⁷

Dimitrofcza, Nemcse, Buda, Szekszárd és Mohács kaza szürszatja begyűjtését Juszufoaga, egy belgrádi illetőségű műbasir koordinálta, és a szükséges tételeket a Pancsova-Temesvár útvonal menzijeibe szánták.²⁰⁸

Simontornya kaza szürszatjának beszedése a feljegyzések alapján feltehetőleg sem természetben, sem pénzben nem történt meg.

A vilájetből a tételek tervezett mennyiségének közel 80 százalékát tudták természetben biztosítani. A hiányzó mennyiségeket pénzbeli értéküket beszámítva, feltehetően vásárlásból próbálták pótolni, így a vilájet kb. 90 százalékban „teljesítette” a szürszat-kötelezettségét:

beszedés módja	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)	szalma (kantar)	tűzifa (cseki)
természetben	22688	4237	3859	4237	2845	680	380
tervezet százaléka	75,3	84,2	76,7	84,2	84	81,9	88,4
természetben és pénzben	29328	4906	4528	4906	3295	680	380
tervezet százaléka	97,4	97,5	90	97,5	97,3	81,9	88,4

II. 3. Temesvár vilájet szürszatja

Az ejalet szürszat-deftere március 16-ra, végső változata pedig április 2-ra készült el. A vilájetnek előirányzott mennyiség árpából 20.000 kile (445.000 kg), lisztből 3.500 kile (89.796 kg), juhból 3.500 darab, olajból 3.000 okka (3.848 kg) mézből pedig 2.000 okka (2.566 kg) volt. Akárcsak Buda esetében a vilájet szürszatját a Belgrádot követő menzilekbe szánták, de jutott belőle az Edirne-Belgrád útvonal állomásaira is. A beszedendő mennyiség az alábbiak szerint alakult:²⁰⁹

²⁰⁷ BOA, D.MKF 27493. 27. BOA, D.MKF 62/179. 63/140. Így a három kazából begyűjtendő tételekből nagyjából 10-10 egység értékének beszedése váratott még magára.

²⁰⁸ NBKIM (Nacionalna Biblioteka „Szv. Szv. Kiril i Metodij”, Szofija), Orientalszki Otdel, fond 316/A. nr. 20.

²⁰⁹ BOA, MAD 2998. 100, 114-115. A Becskerekben található alapítványok is adóztak.

kaza	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)	szalma (kantar)	túzifa (cseki)
<i>Pancsova</i>	2145	372	372	321	214	200	100
<i>Modava</i>	1395	242	242	209	140	150	50
Temesvár	3744	683	683	589	371	0	0
Lippa	990	187	187	163	109	0	0
Gyula	2179	372	372	321	217	0	0
Versec	2270	391	391	312	225	0	0
Csanád	2314	401	401	345	230	0	0
Csák	2009	348	348	300	200	0	0
Becskerek	2120	368	368	316	211	0	0
Orsova	634	101	101	94	63	0	0
Jenő	200	35	35	30	20	0	0
összesen	20000	3500	3500	3000	2000	350	150

Az Edirne-Belgrád közötti menzilekbe ellátmányt szolgáltató, a fenti listán dőlt betűvel szereplő két kaza teljesítéséről részletesen az említett menzilek tárgyalásánál esik szó. A többi területről befolyt jövedelem a következőképpen alakult:

Temesvár kaza szürszatja augusztus 27-én került az e napon Jenő alá érkező sereghez 94 kile árpa és 283 kile liszt kivételével.

Lippából csak 140 juh került átadásra szeptember 2-án a ganem emininek, Juszuf efendinek, s a többi tétel is e hónapban jutott el a sereghez annak kádija, Mehmed efendi révén.²¹⁰

Gyula kaza szürszatját Abu Bekir aga pénzben gyűjtötte be. Az árpa kiléjét 50 akcsével, a liszt kiléjét 100 akcsével, a juh darabját 200 akcsével, az olaj okkáját 30 akcsével, a méz okkáját pedig 20 akcsével számolták. Így az árpa értékében 108.950, a liszt értékében 37.200, a juhok értékében 74.400, az olaj értékében 9.630, a méz értékében 4.340, összesen 234.520 akcsét szedtek be. Ezt az összeget Kenán budai muhafiz rendelkezésére bocsátották, akinek a Jenő várába kerülő katonák zsoldját kellett ebből finanszíroznia.²¹¹

Versec, *Csanád*, *Csák* és *Becskerek* szürszatja dátum nélkül Juszuf aga irányításával került begyűjtésre, aki a Pancsova-Temesvár útvonal menziljei ellátmányának beszerzéséért felelt, a négy kaza tételeit ide tervezték szétosztani.²¹²

Orsova és *Jenő* kazák szürszatját feltételezhetően nem szedték be, a mennyiségek semelyik kimutatásban nem szerepelnek.

²¹⁰ BOA, D.MKF 27493. 27-28. BOA, D.MKF 62/117.

²¹¹ BOA, MAD 4454. 3, 8. BOA, D.MKF 62/179. 63/132, 133.

²¹² NBKiM, Orientalszki Otdel, fond 316/A. nr. 20.

A temesvári vilájetből a fontos élelmiszerek tervezett mennyiségének átlagban közel 80 százalékát, a szalma és tűzifa 100 százalékát tudták természetben biztosítani. A hiányzó tételeket pénzbeli értéküket beszámítva, feltehetően vásárlásból pótolták, ezáltal a vilájet a lisztet kivéve kb. 95 százalékban „tudta le” szűrszatkötelezettségét:

beszedés módja	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)	szalma (kantar)	tűzifa (cseki)
természetben	16420	2467	2703	2555	1700	350	150
tervezet százaléka	82,1	70,5	77,2	85,2	85	100	100
természetben és pénzben	19072	3081	3317	2876	1917	350	150
tervezet százaléka	95,4	88	94,8	95,9	95,9	100	100

II. 4. Eger vilájet szűrszatja

Az ejalet szűrszatdeftere március 15-re készült el Ali bin Ahmed egri kádi aláírásával. A vilájetnek előírányzott mennyiség árpából 5.000 kile (111.250 kg), lisztből 1.500 kile (38.484 kg), juhból 1.500 darab, olajból 1.000 okka (1.283 kg), mézből pedig 500 okka (641 kg) lett. A tételeket a Temesvár környéki menzilek ellátására szánták, a beszedendő mennyiség, amelyneknek beszerzését hivatalosan Abu Bekir aga koordinálta, a következőképpen alakult:²¹³

kaza	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)
Eger	1100	334	334	222	111
Hatvan	280	83	83	55,5	27,5
Szolnok	280	83	83	55,5	27,5
Szeged	490	143	143	95	48
Baja	610	169	169	113	57
Zombor	940	288	288	192	96
Bács	1000	310	310	207	104
Titel	300	90	90	60	30
összesen	5000	1500	1500	1000	501

Ebből *Eger*, *Hatvan* és *Szolnok* szűrszatját valószínűleg kiváras után, így elég későn pénzösszegben szedték fel egy szeptember 14-én kelt parancs alapján, ráadásul nem a kijelölt Abu Bekir, hanem a budai pasa megbízottjai. Akárcsak a temesvári vilájetbéli gyulai kaza szűrszatösszegét, ezt is a Jenő várába kerülő katonák zsoldjára kívánták fordítani. Ez összesen 246.310 akcsét jelentett, amiből Abu Bekir aga elvileg 54.500 akcsét magához vett, a zsoldra

²¹³ BOA, MAD 2998. 100, 106, 108. Két dokumentum készült, az egyik tervezetben Eger kaza árpája 1.112 kile, Hatvan és Szolnok kaza árpája 278-278 kile lett. BOA, D.MKF 27493 29. BOA, D.MKF 62/36, 173.

így biztosan csak 191.810 akcse juthatott. A különböző tételek értéke megegyezett a Gyula esetében alkalmazott akcseértékekkel:²¹⁴

kaza	árpa (akcse)	liszt (akcse)	juh (akcse)	olaj (akcse)	méz (akcse)	összesen (akcse)
Eger	55000	33400	66800	6660	2220	164080
Hatvan	14000	8300	16600	1665	550	41115
Szolnok	14000	8300	16600	1665	550	41115
összesen	83000	50000	100000	9990	3320	246310

A Gyuláról, Egerből, Hatvanból és Szolnokról származó összegekből így összesen 426.330 akcse bizonyosan a budai pasa rendelkezésére állt az egyelőre ismeretlen számú jenői legénység zsoldjának finanszírozására.

A *Szeged, Baja, Zombor, Bács* és *Titel* kazákból álló Szeged szandzsák teljes szürszatját természetben szedték be, majd pedig a temesvári és az egri vilájetből vásárolt (istira) tételekkel összevonva osztották ki. (lásd: IV.3.)²¹⁵

A vilájetből a tételek közel 66 százalékát biztosították természetben, a hiányzó mennyiségeket értékükön, pénzben gyűjtötték be, ezzel pedig az egri kormányzóság teljes egészében teljesítette szürszat-adóját:

beszedés módja	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)
természetben	3340	1000	1000	667	335
tervezet százaléka	66,8	66,6	66,6	66,7	66,9
természetben és pénzben	5000	1500	1500	1000	501
tervezet százaléka	100	100	100	100	100

II. 5. Kanizsa vilájet szürszatja

Az ejálet szürszat-deftere február 21-re, végső változata pedig március 15-re készült el Abdülali bin Abdurrahman kanizsai kádi aláírásával. A vilájetnek előirányzott mennyiség árpából 15.000 kile (333.750 kg), lisztből 3.000 kile (76.968 kg), juhból 3.000 darab, olajból 3.000 okka (3.848 kg), mézből pedig 2.000 okka (2.566 kg) lett. A Belgrádba irányított beszedendő tételek az alábbiak szerint alakultak:²¹⁶

liva	kaza/náhije	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)
Szigetvár	Szigetvár	1863	370	370	370	247
	Siklós	1413	287	287	287	189

²¹⁴ BOA, MAD 4454. 3, 8. BOA, D.MKF 27493. 29. BOA, D.MKF 62/88, 179. 63/140.

²¹⁵ BOA, MAD 4454. 2, 8.

²¹⁶ BOA, MAD 2998. 100, 129. BOA, D.MKF 27493. 30. BOA, D.MKF 62/173.

	Babócsa náhije	393	83	83	83	53
Pécs	Pécs	2240	450	450	450	299
	Nádasd	1529	300	300	300	204
	Kaposvár náhije	478	100	100	100	63
Pozsega	Pozsega	970	190	190	190	130
	Diakóvár	2000	400	400	400	267
	Eszék	1994	400	400	400	266
	Valpó	690	139	139	139	87
	Raholca	551	115	115	115	75
	Szalatnok	179	36	36	36	27
	Bród	700	130	130	130	93
összesen		15000	3000	3000	3000	2000

Szigetvár és *Pécs* szandzsák tételeit a Pancsova-Temesvár útvonal menziljeibe szánták. A Szigetvár livából származó ellátmányt augusztus 4-én adták át a már említett Juszuf efendinek. Pécs szandzsák adóját pedig annak kádija, Musztafa augusztus 13-án szolgáltatotta be az efendinek.

Pozsega és *Bród* kazákból juhok nélkül szolgáltatták be a tételeket, azonban a dátumot nem jegyezték fel.

Eszék, *Valpó*, *Raholca* és *Szalatnok* kazákból a kádik augusztus 7-én Belgrád menzilben adták át Eszék vonatkozásában a teljes, míg a többi három kaza esetében a juhok nélküli ellátmányt.

Diakóvárból szeptember 1-jén történt mindez 20 juh kivételével.²¹⁷

A vilájetből a hús kivételével teljes egészében természetben biztosították a szükséges élelmiszereket, a hiányzó juhok értékét talán a dalmáciai területek elleni hadműveletek elmaradása miatt nem próbálták meg pénzben beszélni:

beszedés módja	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)
természetben	15000	3000	2370	3000	2000
tervezet százaléka	100	100	79	100	100
természetben és pénzben	15000	3000	2370	3000	2000
tervezet százaléka	100	100	79	100	100

II. 6. Bosznia vilájet szűrszatja

Az ejálet szűrszat-deftere mivel korábbi deftere nem volt, csak május 18-ra készült el. Az előirányzott mennyiség, úgymint Buda vilájet esetében is, árpából 30.000 kile (667.500

²¹⁷ BOA, D.MKF 27493. 30-31. NBKiM, Orientalszki Otdel, fond 316/A. nr. 20. BOA, D.MKF 62/120. 121.

kg), lisztből 5.010 kile (128.537 kg), juhból 5.010 darab, olajból 5.010 okka (6.427 kg), mézből pedig 3.000 okka (3.848 kg) lett.

A vilájet kötelezettségét nagy valószínűséggel a velenceiek ellen indítandó hadjárat során a Belgrádon túli menzilekbe tervezték szétosztani. A nyár közepére ennek a tervnek már nem volt realitása, ezért augusztusban ezeknek a kötelezettségeknek a pénzbeli beszedéséről döntöttek a további szükséges ellátmány biztosítása végett. Ez alól Izvornik szandzsák szürszatja kivételt képezett, tudniillik a természetben begyűjtött tételeit a belgrádi menzilbe parancsolták.²¹⁸

liva	kaza	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)
Izvornik	Izvornik	700	130	130	130	70
	Beline	350	110	110	110	35
	Bögürdelen	650	130	130	130	65
	Jadara és Atpinar (Loznicse)	300	83		60	36
	Krupna, Korenta	420	67	150	90	36
	Memlahatejn	950	170	170	170	95
	Szrebrenicse	900	200	200	200	90
	Gradcsanicsa	630	130	130	130	63
	Braznik	900	200	200	200	90
összesen		5800	1220	1220	1220	580

*Izvornik*ből augusztus 22-én került az ellátmány a sereghez, amihez még hozzájárult Ibrahim aga vásárlásából 750 kile árpa és 186 kile liszt is. Ömer bese temesszüke szerint hozzá a tervezettnél több, 140 juh került.

Belinéből augusztus 13-án Musztafa kádi révén érkezett a sereghez az élelem.

Bögürdelenből augusztus 4-én jutottak el a tételek, míg a juhok augusztus közepén.

Jadarából és Atpinarból (Loznicse) nem ismeretes, hogy a juhok nélkül mikor szolgáltatták be a szükséges mennyiségeket.

Szrebrenicse, Braznik, Gradcsanicsa és Memlahatejn kazák szürszatját a Juszuf aga felügyelte Pancsova-Temesvár útvonal menziljeibe tervezték kiosztani. Utóbbi két kazából a juhok értékében 22.500-22.500 akcsét szedtek be. A későbbiekben Szrebrenicse szürszatjából meg nem határozott mennyiséget eladtak.

²¹⁸ BOA, MAD 2998. 100, 138, 149-150, 152-153, 157/2. BOA, D.MKF 27492. 2.

Krupna, Korenta kazák tételeit feltehetően sem természetben, sem pénzben nem gyűjtötték be, ugyanis ennek sehol nincs nyoma.²¹⁹

A boszniai vilájet többi kazájából pénzt szedtek be, a parancs értelmében 1 kile árpa 70 akcse (Jenipazar és Dimitrofcsa esetében 80 akcse), 1 kile liszt 120 akcse, 1 juh 200 akcse, 1 okka olaj 30 akcse, 1 okka méz 20 akcse értéknek felelt meg. Jajcsa és Gölhizar, Akhiszar, Imocska és Drine kazák a boszniai beglerbég, Szejdi Ahmed pasa közbenjárására csak szürszatjuk felét fizették (*a táblázatban kiemelten jelölve*). Arra hivatkoztak, hogy a zúrzaravos állapotú nyugati végeken fekszenek, így emiatt teherbírásuk kisebb. Augusztus 15-én a szürszat helyzete az alábbiak szerint alakult:²²⁰

liva	kaza	árpa (kile) akcse	liszt (kile) akcse	juh (db) akcse	olaj (okka) akcse	méz (okka) akcse	akcse
Bosznia	<i>Jenipazar és Dimitrofcsa</i>	<i>1100</i> <i>88000</i>	<i>150</i> <i>18000</i>	<i>150</i> <i>30000</i>	<i>150</i> <i>4500</i>	<i>110</i> <i>2200</i>	<i>142700</i>
	Jenivaros és Pirepoj	1600 112000	280 33600	280 56000	280 8400	160 3200	213200
	Visegrad	500 35000	50 6000	50 10000	50 1500	50 1000	53500
	Cselebipazar	600 42000	50 6000	50 10000	50 1500	60 1200	60700
	Kladana	500 35000	50 6000	50 10000	50 1500	50 1000	53500
	Biracsa	600 42000	50 6000	50 10000	50 1500	60 1200	60700
	Brod	400 28000	50 6000	50 10000	50 1500	40 800	46300
	Szaraj	1800 126000	250 30000	250 50000	250 7500	180 3600	217100
	Tesne	800 56000	100 12000	100 20000	100 3000	80 1600	92600
	Derbend	600 42000	70 8400	70 14000	70 2100	60 1200	67700
	Bana Luka	1300 91000	190 22800	190 38000	190 5700	130 2600	160100
	Kosztanicse	400 28000	50 6000	50 10000	50 1500	40 800	46300

²¹⁹ BOA, D.MKF 27493. 31-32, 36. BOA, MAD 4576. 14-16. NBKiM, Orientalszki Otdel, fond 316/A. nr. 20. BOA, KK 1950. 45, 47. Szrebrenicse szürszatjából nem tudni mit és mekkora mennyiségben adtak el, de a szintén a kazából vásárolt és később feleslegesség vált liszt eladásával együtt 40.000 akcse került a kincstárba.

²²⁰ BOA, MAD 2998. 100, 138, 149-150, 152-153, 157/2. Az összesített pénzbeli értéket 2.000 akcsével kevesebbnek számolták, csupán 278.0350 akcsét. BOA, D.MKF 27492. 2. Itt helyesen tüntették fel a végösszeget. BOA, D.MKF 27493. 31-34. BOA, KK 1950. 36.

	Kamengrad és Bihke	500 35000	60 7200	60 12000	60 1800	50 1000	57000
	Jajcsa és Gölhiszar	700 24500	100 6000	100 10000	100 1500	70 700	42700
Klisz	Akhiszar	800 28000	100 6000	100 10000	100 1500	80 800	46300
	Iszkiradin, Novaszél, Szin	1200 84000	200 24000	200 40000	200 6000	120 2400	156400
	Belgradzsik, Neretva, Rama	770 53900	120 14400	120 24000	120 3600	77 1540	97440
Herszek	Imocska és Drine	1100 38500	150 9000	150 15000	150 2250	110 1100	65850
	Mosztar és Blagaj	700 49000	100 12000	100 20000	100 3000	70 1400	85400
	Gabela és Lubuska	500 35000	110 13200	110 22000	110 3300	50 1000	74500
	Noveszin	800 56000	120 14400	120 24000	120 3600	80 1600	99600
	Lubin	600 42000	130 15600	130 26000	130 3900	60 1200	88700
	Nova és Csernicse	1600 112000	300 36000	300 60000	300 9000	160 3200	220200
	Focsa	1080 75600	200 24000	200 40000	200 6000	108 2160	147760
	Csajnicse	700 49000	100 12000	100 20000	100 3000	70 1400	85400
	Tasludza	900 63000	200 24000	200 40000	200 6000	90 1800	134800
	Prepol	1300 91000	250 30000	250 50000	250 7500	130 2600	181100
Zacsaszna	Velika	750 52500	210 25200	210 42000	210 6300	75 1500	127500
összesen		24200 1526000	3790 415800	3790 103950	3790 693000	2420 43600	2782350

Bosznia szandzsákból a pénz begyűjtése egy közelebből nem ismert, de már elhunyt Ahmed pasa mirahorjának, Haszán agának parancsoltatott meg augusztus 22-én. Jenipazar és Dimitrofcza szürszat-összeget külön kezelték, augusztus 2-án már átadásra került. Kamengrádból és Bihkéből 14.500 akcsét nem tudtak beszedni.²²¹

²²¹ BOA, D.MKF 27493. 32, 36.

Klisz livában a szintén nem ismert megboldogult Musztafapasaoglu hazinedárja, a Szíriában ziámettel rendelkező Kösze Mehmed aga kapta a megbízást augusztus 22-én. Iszkiradinból és Novaszélből 79.200 akcsét nem tudtak begyűjteni.²²²

Herszek szandzsákból kijelölt összegek beszédésével a már elhalálozott, közelebből nem ismert Morali Musztafa pasa kethüdáját, Bekir agát bízták meg augusztus 15-én. Egy esetleges lázadástól tartva Imocskából és Drinéből 9.750 akcsét, Tasludzsából 60.000 akcsét, Prepolból 18.000 akcsét nem hajtottak be, a háborús övezethez közeli Novából és Csernicséből pedig a ráják és a terület elkeserítő állapota miatt semmit sem szedtek be.²²³

Zacsaszna szandzsákból történő pénzbegyűjtést a Bosznia livánál már láthatott Haszán aga végezhetette augusztus 22-től.²²⁴

A fent említett 2.782.350 akcséből folyamatosan folytak be összegek. Szeptember 13-án 967.128 akcse folyt be a hadsereg kincstárába, amit a temesvári és jenői janicsárok 1657/1658. évi redzseds, resen és lezez (1658. január 6-szeptember 28.), valamint az 1658/1659. évi maszar (1658. szeptember 29-december 26.) zsoldjának kifizetésére irányoztak elő. November 23-án újabb összegek érkeztek, a Boszniában szolgáló portai janicsárok zsoldjára 987.745, gabonaellátásukra pedig 264.000 akcsét szántak.²²⁵

A boszniai defterdár, Saban kimutatása szerint végül 2.380.700 akcse realizálódott, így 401.650 akcse nem került beszédésére. Ebből november 28-án 1.000.000 akcsét Jahja aga baki kulu az állam számára bevételezett, a maradék 1.380.700 akcse pedig december 19-én Musztafa aga kapudzsibasinak adatott át, aki a parancs értelmében Jenőre vitte, az ottani katonák zsoldjának finanszírozása céljából.²²⁶

Az ejálet Izvornik szandzsákjából az élelem tervezett mennyiségének közel 93 százalékát sikerült természetben biztosítani a hús kivételével, amit pedig pénzben próbáltak pótolni. A többi szandzsákból a szürszat-kötelezettség pénzbeli értékének nagyjából 85 százalékát sikerült beszédni, a vilájet kb. 90 százalékban „teljesítette” ebbéli kötelezettségét:

szandzsák	beszedés módja	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)
Izvornik	természetben	5380	1153	780	1130	544

²²² BOA, D.MKF 27493. 33, 36.

²²³ BOA, D.MKF 27493. 34, 37.

²²⁴ BOA, D.MKF 27493. 39.

²²⁵ BOA, D.MKF 27493. 34. BOA, KK 1949. 46. BOA, KK 1950. 44, 55. A Temesvárra és Jenőbe szánt 967.128 akcsés zsold a következőképpen oszlott meg: Temesvár: 1657/1658. redzseds, resen, lezez, 1658/1659. maszar zsold (354 nap). 283 fő, napi 1.908 akcse, összesen 675.432 akcse. Jenő: 1657/1658. lezez, 1658/1659. maszar (177 nap). 212 fő, napi 1.684 akcse, összesen 291.696 akcse.

A janicsárok gabonaellátására Herszek livából 216.000, Klisz livából 48.000 akcsét terveztek fordítani.

²²⁶ BOA, D.MKF 27493. 37, 37/2.

	tervezet százaléka	92,8	94,5	63,9	92,6	93,8
	természetben és pénzben	5380	1153	1080	1130	544
	tervezet százaléka	92,8	94,5	88,5	92,6	93,8
Bosznia, Klisz	pénzben	2380700				
Herszek, Zacsasna	tervezet százaléka	85,6				

Össességében a hat vilájetből a tervezett mennyiségekből természetben a húsnak még a felét sem, míg a szalma és tűzifa nagy részét sikerült beszerezni. A többi élelem esetében pedig ez az arány közel háromnegyed volt, ami feltételezhetően nagyobb lett volna, ha Bosznia vilájetben Izvornik szandzsák területén kívül is természetben kérték volna a szürszat-hozzájárulást. Ha a pénzbeli begyűjtéssel is számolunk, akkor a hat vilájet a hús kivételével szinte teljesítette szürszat-kötelezettségét.

beszedés módja	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)	szalma (kantar)	tűzifa (cseki)
természetben	167790	24068	15197	21514,5	14044	9720	5045
tervezet százaléka	73,8	73,2	44,7	72,3	75,7	89,8	91,1
természetben és pénzben	218013	31392	26164	28441	18038,5	10270	5245
tervezet százaléka	95,9	95,5	77	95,5	97,2	94,9	94,8

III. Nüzul

A hadjárat élelem-utánpótlásának fedezetéül szolgáló következő adófajta a nüzul volt, aminek kivetését és begyűjtését az alábbiakban mutatjuk be. 1658-ban a nüzul-adót mind a birodalom ázsiai, mind pedig az európai részéről a hadjárat „szolgálatára” rendelték. Utóbbi területről a Duna menti kazák kaptak kiemelt fontosságot a gazdaságosabb vízi szállítás kihasználása miatt. Ugyanakkor Temesvár, Eger és Kanizsa vilájetek nüzuljáról nem áll rendelkezésünkre feljegyzés, de az sem állítható biztosan, hogy egyáltalán szedtek be nüzult ezekről a területekről. Bár egy jelentés szerint 1657 novemberében Buda vilájetből 60.000, Temesvároól 30.000, Egerből és Kanizsáról 20-20.000 gurus hadi ellátmányra való pénz felszedését parancsolták meg. Ez lehetett nüzul-adó is, de a hivatalos feljegyzés egyelőre nincs erről, ráadásul a térség előljárói ezt szinte teljesíthetetlen tehertételnek tartották.²²⁷

A nüzul-adó alapját területileg az avarizhánék jelentették, több esetben ki is váltotta az avarizadót. Sokszor pedig az elvileg adómentesek sem tudták kihúzni magukat a nüzul beszolgáltatása alól. Az adó természetben árpából és lisztből állt, amit a távoli területekről a szállítás nehézsége miatt pénzértékben (*bedel*) hajtottak be.

III. 1. Anatólia nüzulja és beldárja

A hadjárat támogatására a birodalom keleti feléből is szedtek be nüzult. Ezt Anatólia vilájeiteiből a nagy távolság miatt nem természetben, hanem pénzben szedték be (*bedel-i nüzul*). Emellé kiegészítésként nem szállítási pénzt (*bedel-i mekári*), hanem az utak biztosításának és karbantartásának fedezetét (*bedel-i beldár*) hajtottak be.

III. 1. 1. A nüzul-adó beszedése Anatóliában

Az adó alapjául hivatalosan az 1638. évi bagdadi hadjáratot vették, amikor Rumélia rájái avarizhánénként 600 akcsével járultak hozzá a hadjárat költségeihez, amit a szállítási költségek fedezésére használtak fel. 1658 januárjáig az adó első részletét (300 akcse) már beszedték, a hónap végén pedig a második részlet befizetésére adtak parancsot. Ennek alapjául pénzügyi szükségletet említettek, így a hadsereg felszerelése és ellátmánya biztosítása érdekében a további 300 akcsés nüzul-összeg beszedésére utasították a

²²⁷ EOE XI, 327-329. Jelentés Budáról. 1657. november 10.

mübasirokat. Ez már az 1658/1659. évi nüzulnak számított, s ezen kívül avarizadót is kivetettek.²²⁸

Ahogy eredetileg, úgy az 1658. évben is a hadsereg hadi felszerelésének, a katonák élelemellátásának és egyéb más szükségletek finanszírozására gyűjtötték be a nüzul-pénzt. Erről részletesebb kimutatás az anatóliai, a szivaszi és a karamáni vilájetre vonatkozóan áll rendelkezésre, de a többi területre nézve is vannak adataink. Ráadásul a rendkívüli helyzetre tekintettel az adó fizetése alól felmentettek egy részét is kötelezték a nüzul megfizetésére.

Noha az adó egy részét zsoldfizetésre tervezték fordítani, feltételezhető az is, hogy ha nem is közvetlenül, de valamilyen formában felhasználták a pénzt rendeltetési céljának megfelelően.

Az alábbiakban táblázat mutatja az előirányzott összegeket, valamint az ezekből a kincstárba befolyt jövedelmeket is. Mivel az utóbbiról készült feljegyzések sok esetben hiányosak, az adóbeszedésről készült összefoglaló elszámolás nyújt valamelyest támpontot a teljes – azaz nem csak a kincstárba került – bevételről.

III. 1. 1. 1. Anatólia vilájet nüzulja

Az anatóliai vilájetből 18.465.825 akcsét terveztek beszedni, amiből 89,5 százalék, azaz 16.533.453 akcse realizálódott. A területről befolyt jövedelmet Hüdavendigár szandzsák esetében az adómentesektől begyűjtött pénz egy részével együtt számolták, sajnos az egyes tételek elkülönítése nélkül. Kasztamonu szandzsák bevételét a többitől eltérően a portai katonai alakulatok 1657/1658. évi redzseds (1658. január 6–április 3.) és resen (1658. április 4–július 1.) zsoldjára irányozták elő.²²⁹

liva/kaza	háne	tervezett (akcse)	befolyt (akcse)
Ajdin	6935	2080500	2080500
Szaruhán	4354	1306200	1224000
Mentese	4887,5	1466250	1423350
Szigla	4552	1365600	1244200
Hamidabad	1736	520800	520800
Kareszi	2436,25	730875	718000
Biga	1367,25	410250	347596
Teke	1142	342600	
Alaije	327	98100	
Kütahja	4145	1243500	1173696

²²⁸ BOA, MAD 2998. 5, 8. BOA, KK 1950. 14, 16, 21.

²²⁹ BOA, MAD 2998. 4-5. BOA, MAD 16183. 1-2. BOA, D.MKF 61/189.

Hüdavendigár	4185,75	1255725	3261455
Karahiszár-i Száhib	809	242700	222300
Szultánönü	544,5	163350	163350
Ankara	1486,5	445950	445950
Kengiri	1257,25	377175	377208
Bolu ²³⁰	6674	2002200	1482750
Gölbazari és Gemlik kazák	179,25	53775	53775
Kasztamonu ²³¹	4323,75	1297125	1043125
összesen	51342	15402675	16191055

A bedel-i nüzul fizetésére kötelezték a vilájet, valamint a ruméliai ejálethez tartozó Gelibolu liva kazáiból azon kiváltságosokat is, akik a nagyúri konyha számára baromfi szállításával teljesítették avarizkötelességüket. IV. Murád uralkodása idején (1623-1640) úgy kaptak mentességet a nüzul teljesítése alól, hogy ennek fejében az általuk adott harminc tyúkon felül további tíz csirkét kellett beszolgáltatniuk. Ezt aztán még maga Murád szultán vonta vissza a bagdadi hadjáratra készülődve, és ismét fizetésre kötelezte őket. Így az 1658. évi hadjáratra is anyagiakban kellett beszolgáltatniuk nüzul.

Hasonlóan járt Bursa és még további két kaza. Bursa a Bilád-i Szelásze „tagjaként” a nüzul-adó alól mentességet élvezett, de szintén a bagdadi hadjáratra való előkészületek jegyében IV. Murád Burszát is fizetésre kényszerítette. Ezzel jogi alapot teremtett arra, hogy máskor is fizetésre legyen kötelezhető, ami 1658-ban meg is történt. Ezeknek és a fent említett kazáknak hánénként 300 akcsét kellett beszolgáltatniuk, Burszának ráadásul az első részletet is, azaz hánénként 600 akcsét.

Az említett kazákból 3.063.150 akcse begyűjtését tervezték, de – ahogy már írtuk – a befolyt jövedelmet pontosan nem lehet megállapítani, ugyanis a hüdavendigári kazák befizetett pénzét a liva más kazáinak jövedelmeivel összevonva jegyezték fel. Ugyanakkor annyi bizonyos, hogy a tervezet 11,2 százaléka, 342.398 akcse bekerült a kincstárba.²³²

liva	kaza	háne	tervezett (akcse)	befolyt (akcse)
Hüdavendigár	Göjnük	532	159600	159600
	Jenidze-i Taraklu	236,5	70950	70950
	Kirmaszi	233,5	70050	n. a.

²³⁰ BOA, MAD 16183. 1. Egy másik kimutatásban 7.667 hánéra négy részletben összesen 2.300.100 akcsét számoltak.

²³¹ BOA, MAD 16183. 1-2. A szandzsákból befolyt összegből 57.400 akcsét Eflani kazából szedtek be.

²³² BOA, MAD 2998 8-9. A baromfit beszolgáltató kazák egyenkénti akcseösszegét nem jegyezték fel. Bursa bedel-i nüzulját 600 akcsével is kiszámolták (1.429.800 akcse), de nem ezt vették figyelembe az összesítésnél. BOA, MAD 16183. 1. BOA, D.MKF 61/135. BOA, KK 2627. 87.

	Atranosz és Harmandzsik	307	92100	n. a.
	Gönen	196	58800	n. a.
	Gölbazari	361,5	108450	n. a.
	Manjasz	246,25	73875	n. a.
	Mihalics	334,5	100350	n. a.
	Edindzsik	273,5	82050	n. a.
Gelibolu	Sehirköj/Sarköj	645	193500	n. a.
	Inedzsik	142,75	42825	n. a.
	Rodoscsuk	866	259800	n. a.
Bolu	Gölbazari	264,5	79350	111848
	Szamako	336	100800	
Bolu	Benderekli	392,5	117750	
Hüdavendigâr	Bursza	2383	1429800	n. a.
	Gemlik város	77	23100	n. a.
összesen		7827,5	3063150	342398

III. 1. 1. 2. Szivasz vilájet nüzulja

Szivasz vilájetből a tervezett 1.131.112 akcséből 90 százalék, azaz 1.019.081 akcse folyt be, de csak a Divrigi livából befolyt összegre vonatkozóan áll rendelkezésünkre feljegyzés.²³³

liva	háne	tervezett (akcse)	befolyt (akcse)
Szivasz	1484,25	445275	n. a.
Amaszja	740,125	222037	n. a.
Bozok	322,5	96750	n. a.
Csorum	382	114600	n. a.
Csanik (Alacsam és Bafra kazával)	344,5	103350	n. a.
Divrigi	187,5	56250	56250
Arabgir	309,5	92850	n. a.
összesen	3770,375	1131112	1019081

III. 1. 1. 3. Karamán vilájet nüzulja

Karamán vilájetből a tervezett 1.003.200 akcsének csak körülbelül 16,3 százaléka, azaz 164.000 akcse folyt be biztosan a kincstárba, és ebben az esetben is csupán egyetlen livára, Bejsehrre vonatkozóan állnak rendelkezésre részletek.²³⁴

liva	háne	tervezett (akcse)	befolyt (akcse)
------	------	----------------------	--------------------

²³³ BOA, MAD 2998. 5-6. BOA, MAD 16183. 1-2.

²³⁴ BOA, MAD 2998. 6. BOA, MAD 16183. 1-2. BOA, D.MKF 62/126.

Konja	821,25	246375	n. a.
Nigde (Kaji kazával)	498,5	149550	n. a.
Bejsehri	486	145800	60000
Aksehir	386,25	115875	n. a.
Akszaraj	260,25	78075	n. a.
Kajszerijje	509,5	152850	n. a.
Kirsehri	181	54300	n. a.
Icsil	201,25	60375	n. a.
összesen	3344	1003200	164000

III. 1. 1. 4. További vilájetek nüzulja

A többi vilájetből vagy azok bizonyos részeiből befolyó nüzul-jövedelmet nem további élelemre, hanem a portai katonai alakulatok 1657/1658. évi redzseds és resen (1658. január 6-július 1.) zsoldjának kifizetésére irányozták elő. A tervezett 4.256.025 akcse 87,5 százaléka, 3.721.967 akcse folyt be a kincstárba:²³⁵

vilájet	liva	háne	tervezett (akcse)	befolyt (akcse)
Adana		457,5	137250	441000
Tarablusz-i Sam		1058,5	317550	
Maras	Maras ²³⁶	675,125	202537,5	240000
	Ajntab	503,25	150975	
	Malatja	977	293100	279700
	Biretülfirat és Rakka	425	127500	127500
Dijárbakir		2816,875	845062,5	640000
Erzurum		835,625	250687,5	250687
	Bajeid és Elesgird		200000	160000
	Karahiszár-i Sarki	735,875	220762,5	382000
Trabzon		580	174000	
Sam-i Serif		8353,75	1336600	1201080
összesen		17418,5	4256025	3721967

Ezek mellett Aleppó (Haleb) vilájetből, valamint Ciprus (Kibrisz) szigetéről is tervezték beszedni a nüzul pénzben kifejezett értékét. Utóbbi az avariz-adó alól felmentett volt, ezért a nüzul alapjául a sziget dzsizje-defterét vették, amely alapján hánénként nem 300 akcsét, hanem 1,5 kamil gurust (120 akcse) számoltak. Ezen kívül a március 12-én a sziget előljáróinak kiadott parancs értelmében ez évben a defteren kívül maradt, számítások szerint

²³⁵ BOA, MAD 2998. 5, 7-8, 27. BOA, MAD 16183. 1-2. BOA, D.MKF 59/97, 98, 99, 135.

²³⁶ Maras szandzsákbégjének és kádijainak küldött parancsban 640,25 hánét írnak. BOA, D.MKF 59/99.

több mint ezer rájától fejenként 100 akcsét terveztek begyűjteni. Ennek eredményéről azonban egyelőre kimutatás nem áll rendelkezésünkre.²³⁷

Az említett két területről összesen így 2.765.025 akcse jövedelemmel terveztek, de ennek megvalósulására vonatkozólag nincs feljegyzés.²³⁸

vilájet	háne	tervezett (akcse)	befolyt (akcse)
Haleb	4416,75	1325025	n. a.
Kibrisz	12000	1440000	n. a.
összesen	16416,75	2765025	n. a.

III. 1. 1. 5. A beszédett pénzek felhasználása

A fenti táblázatokban látható tervezetek alapján összesen 27.621.187 akcsével lehet számolni, azonban a nüzul-pénzről készített elszámolás alapján ez összeg 25.660.589 akcsére módosult, ami utalhat akár arra is, hogy egyes területek könnyítést kaphattak. Ennek a pénznek 83,5 százaléka, 21.438.501 folyt be a kincstárba. Ezen felül további 60.512 akcse bevételt úti költségre fordítottak. Emellett maradtak még a továbbiakban begyűjtendő illetve beszédhetetlen tételek is:²³⁹

tétel	akcse
kincstárba befolyt	21438501
.....	248900
úti költség	60512
további begyűjtésre váró	3349702
beszédhetetlen	562974
összesen	25660589

A kincstárba befolyt jövedelemből összesítve 4.765.092 akcsét terveztek az 1657/1658. évi redzseds és resen (1658. január 6-július 1.) időszakokra vonatkozó zsoldra költeni. Ezen felül Bursza, Kengiri, Hamidabad nüzuljából 300.000-300.000, Alaijéből 97.000, míg Szultánönüből 100.000, összesen 1.097.000 akcsét az isztambuli gümruk emininek, Szijávus agának utaltak, amiből kétszersültet és egyéb más szükséges felszerelést kellett vásárolnia. Így 15.576.409 akcse, a kincstárba bekerült pénz 72,7, az egész tervezet 60,7 százaléka maradt elvileg többek közt akár élelembeszerzésre is, bár erős a gyanú, hogy a pénz nagy részét nem a hadseregnek, hanem egyéb más állami szükségletre költették.

²³⁷ BOA, MAD 2998. 31, 63, 73/2. BOA, D.MKF 63/101.

²³⁸ BOA, MAD 2998. 31, 63, 73/2.

²³⁹ BOA, MAD 16183. 2. BOA, D.MKF 62/6.

III. 1. 2. A beldár-pénz beszédése Anatóliában

A nüzul-kötelezettséghez tartozhatott a szállítási költség (*bedel-i mekâri*) mellett az utak biztosítása, tisztítása, javítása, illetve a hadsereg minél zökkenőmentesebb mozgását segítő munkálatok elvégzése is. Tulajdonképpen e feladat a rájákra hárult, de ha valamilyen módon nem tudták ezt teljesíteni, akkor szolgálatukat megválthatták pénzben. Ezt bedel-i beldárnak nevezték, amiből az ezt a munkát is végző beldárokat tudták fizetni.

A beldárok eredetileg a hágókat védő *derbenddzsik*hez tartoztak, sőt maga az elnevezés is erre utal: két hegycsúcs közötti területet ellenőrző személy. A beldárok hadjáratok idején a sereg mellett további kisegítő feladatokat is elláttak, például ágyúk vontatását, árkok ásását.²⁴⁰

Anatólia esetében a távolság miatt csak a kötelezettség pénzbeli megváltása kerülhetett szóba. Ennek kiszámításánál is IV. Murád szultán bagdadi hadi vállalkozása során alkalmazott gyakorlatot vették alapul. Az akkori defterek tanúsága szerint a kis-ázsiai vilájetek lakosságától 20 avarizhánénként kértek egy dolgozót, amit pénzben, szolgálattevőnként 10.000 akcsében teljesíthettek a kazák. Az 1658. évi hadjáratkor is ezt a példát követték, a nagy távolság miatt ezt az adóterhet szintén pénzben igényelték a lakosságtól. Itt egy dolgozó kiállításának összegét az említett 10.000 akcsében határozták meg, és így ennek értékében minden hánéból 500 akcse bedel-i beldárt szedtek be.²⁴¹

A nüzul-pénzhez hasonlóan a beldár-pénzt is valamilyen módon a hadjáratra tervezték költeni, amelynek terhe a nüzul ismertetésénél már látott közigazgatási egységekre hárult. Ezek között akadtak olyan vilájetek vagy azok bizonyos részei, amelyek beldár-pénzét határozott célra, zsoldfizetésre tervezték fordítani.

Ahogy azt a nüzulnál is láttuk, a beldár esetében is előfordult, hogy az előírányozottakat nem minden esetben sikerült teljesen beszedni, s a ténylegesen befolyt összegekről sem minden liva esetében van kimutatás. A felszedhető beldár-pénz egy kisebb részét különböző költségek finanszírozására fordították, nagyobb része pedig a kincstárba került. Részletes feljegyzés ez utóbbiról rendelkezésre áll, és alább kerül bemutatásra.

A vilájetek lakosai mellett a beldár-pénz a kiváltságos rétegeket is terhelte. Így tehát az avariz-i divánijje fizetése alól felmentetteknek, a tahrir összeírásokból, így az avarizdefterekből is kimaradtaknak, az avarizukat természetben vagy valamilyen szolgálattal

²⁴⁰ **Orhonlu**, Cengiz: Osmanlı İmparatorluğuunda Derbend Teşkilatı. İstanbul, 1967. 77-78.

²⁴¹ **BOA, MAD** 2998. 31-32.

lerovóknak és a Dijárbakir vilájetben található autonóm területeknek (*hükümet*) is adózniuk kellett.

Az általuk fizetendő pénzt „segítségnyújtás” címén tervezték begyűjteni. A bevételre égető szüksége volt a hadseregnek, az ügyben egy kicsit késve, április elején kibocsátott parancs alapján a bedel-i beldárt ebben az esetben is 1 szolgálattevőként 10.000 akcsében határozták meg. Ha pedig egy terület lehetséges szolgálattevőinek számát nem lehetett meghatározni, akkor központilag megállapított átalányösszeget (*maktu*) kellett fizetni.²⁴²

Az alábbiakban táblázat mutatja az előirányzott összegeket, valamint az ezekből a kincstárba befolyt jövedelmeket is. Mivel ez utóbbiról készült feljegyzések sok esetben hiányosak, az adóbeszedésről készült összefoglaló elszámolás nyújt valamelyest támpontot a teljes – azaz nem csak a kincstárba került – bevételről.

III. 1. 2. 1. Anatólia vilájet beldár-pénze

a) Az anatóliai vilájetből az adómentesektől beszedendő pénzzel együtt összesen 31.309.125 akcse beldár-pénzzel számoltak. A kincstárba befolyt jövedelmet Szaruhán és Kodzsaili szandzsák esetében azok adómenteseiktől begyűjtött pénzzel együtt számolták. Utóbbi és Kasztamonu livából befolyó jövedelmet a portai alakulatok 1657/1658. évi redzseds és resen (1658. január 6–július 1.) időszaki zsoldjára, míg Alaijéből 93.660 akcsét a Leszbosz szigetén (Midilli liva) található molovai vár dzsebedzsijeinek 1657/1658. évi maszar és redzseds időszaki (1657. október 9–1658. április 3.) zsoldjára kívánták fordítani.²⁴³

liva	kaza/náhije	háne	tervezett (akcse)	befolyt (akcse)
Ajdin		6935	3467500	3372550
Szaruhán		4354	2177000	2454000
Mentese		4887,5	2443750	2211960
Szigla		4552	2276500	2178362
Hamidabad		1736	868000	849000
Kareszi		2436,25	1218125	1218125
Biga		1367,5	683750	677800
Teke		1142	571000	427834
Alaije		327	163500	139200
Kütahja		4145	2072500	1885500
Karahiszár-i Száhib		809	404500	n. a.
Hüdavendigár	(Bursza kaza is)	9289,5	4644750	3800750

²⁴² BOA, MAD 2998. 13/1, 19. BOA, D.MKF 59/95.

²⁴³ BOA, MAD 2998. 22-23. BOA, MAD 16183. 1-3. BOA, KK 1950. 29. BOA, D.MKF 60/9, 13. 62/44.

	Gölbazari, Gemlik ²⁴⁴	179,25	89625	81320
	Lefke	77	38500	
Szultanönü		544,5	272250	0
Ankara		1486,5	743250	363840
Kengiri		1257,25	628625	386160
Bolu ²⁴⁵		7708	3854000	3267500
Kasztamonu		3771,25	2017875	1687925
	Eflani	287	143500	114800
	Gölbazari	264,5	132250	100000
Kodzsaili	Iznikmid	250,75	125375	1267005
	Kandiri náhije	40	20000	
összesen		57846,75	29056125	26483631

b/1) A kiváltságos helyzetben lévőkől (Kodzsaili szandzsák területe kivételével) 1.120.000 akcse begyűjtését tervezték. A befolyt jövedelem azonban pontosan nem meghatározható, ugyanis ahogyan a fenti táblázatban már láthattuk, Szaruhán adómenteseinek hozzájárulását „egybeszámolták” a liva területéről beszedett többi pénzzel. 360.000 akcse azonban bizonyosan bekerült a kincstárba. A beszolgáltatandó pénzeket a bojabadi rizstermelőktől kapott 120.000 akcse kivételével tevévásárlásra tervezték fordítani, amit a hadsereghez küldtek.²⁴⁶

лива	каза	terület/kiváltságosok	dolgozó (fő)	tervezett (akcse)	befolyt (akcse)
Szaruhán		Magnisza város	40	400000	
		Marmara város	5	50000	
Szigla	Izmir	Urla náhije	6	60000	
Hüdavendigár	Tarhala	Szoma kaszaba	6	60000	
	Bursza (Jenisehir)	Jenisehir város	3	30000	100000
	Bejbazari	rizstermelők	10	100000	100000
Bolu	Bolu	Havaszi Konrapa rizstermelői	12	120000	
Kasztamonu		Havaszi Bojabad rizstermelői	12	120000	120000
Teke	Igdir		5	50000	
	Finike		3	30000	
Ankara	Ankara	Havaszi Szagir és Kebir Hajmana	10	100000	40000
összesen			112	1120000	360000

²⁴⁴ A befolyt jövedelemnél csak Gölbazari kazából beszedett pénzt tüntették fel. **BOA, MAD** 16183. 2.

²⁴⁵ Egy másik dokumentumban 3.578.250 akcsével számolták. **BOA, MAD** 16183. 1.

²⁴⁶ **BOA, MAD** 2998. 20, 22-23. **BOA, MAD** 16183. 2. **BOA, D.MKF** 62/44.

b/2) A Kodzsaili szandzsákban lakó különleges helyzetű alattvalóktól is hozzájárulást kértek. Ez a nagyúri konyhának (*Matbah-i Ámire*) tűzifát biztosító (*b/2.1*), illetve a nagyúri hajóépítő üzemnek (*Terszáne-i Ámire*) faanyagot szállító réteget (*b/2.2*) érintette. Így szokásos szolgálatuk mellett segítségnyújtás (*imdadije*) címén egyszerre bedel-i nüzul és bedel-i beldárnak számító pénzbeli adót is kellett fizetniük.

b/2.1) A nagyúri konyha faellátását biztosító kazák szolgálattevőinek 1650-ben feljegyzett számai alapján, 1 dolgozóra számolva a 6,5 cseki tűzifa helyett 120 akcsés hozzájárulást irányoztak elő. Akhiszár kazának pedig egy évre meghatározott összeget kellett adnia a faellátáshoz, amit a nyolc évvel korábbi 150.000 akcse helyett 112.500 akcsében állapítottak meg. Így összesen 585.420 akcse beszedését tervezték, amit azok március 22-én teljes összegben megküldtek a kajmakámnak, Haszán pasának, és amit a portai alakulatok 1657/1658. évi redzseds és resen (1658. január 6-július 1.) zsoldjára szánták. A befolyt pénzt együtt számolták a Kodzsaili liva többi területeiről begyűjtött pénzzel.²⁴⁷

kaza	náhiye	dolgozó (fő)	tervezett (akcse)
Üszküdar	Kajmasz	637	76440
	Agacslı	444	53280
	Sejhlü	474	56880
	Kandiri	432	51840
	Gencslı	410	49200
	Akabad	191	22920
Szabandzsa		706	84720
Akjazi		345	41400
Ab-i Szafi		166	19920
Szaricsajir		136	16320
Akhiszár		0	112500
összesen		3941	585420

b/2.2) Mivel a nagyúri hajóépítő üzem részére fát szállítóknak nem voltak szolgálattevőik, beldár-pénzként az általuk adott faanyag akcsében kifejezett értékének a négyszeresét kellett fizetniük. Összesen 548.080 akcsét vártak tőlük, aminek teljes összegét szintén március 22-én küldték meg a kajmakám, vezír Haszán pasának, és ezt a pénzt szintén a portai alakulatok 1657/1658. évi redzseds és resen (1658. január 6-július 1.) zsoldjának

²⁴⁷ BOA, MAD 2998. 12, 18, 28. BOA, D.MKF 63/3, 4, 63.

fizetésére tervezték felhasználni. A befolyt összeget is egybeszámolták a Kodzsaili liva többi területeiről beszedett pénzzel:²⁴⁸

kaza	náhije	alapérték (akcse)	tervezett (akcse)
Iznik		21840	87360
Jalakabad		13000	52000
Bazarköj		14950	59800
Gejve		51780	207120
Üszküdar	Karamürszel	15950	63800
Gürle		9500	38000
Lefke		10000	40000
összesen		137020	548080

Összesítve a kincstár számára Anatólia vilájetből tervezett 31.309.125 akcse beldár-pénz 85,7 százaléka, 26.843.631 akcse realizálódott.

III. 1. 2. 2. Szivasz vilájet beldár-pénze

Szivasz vilájetből az adómentesektől beszédendő pénzzel együtt összesen 2.305.187 akcse beldár-pénzzel számoltak. A kincstárba befolyt jövedelmet Szivasz, Amaszja és Csorum szandzsák esetében a kiváltságosok által beszolgáltatott pénzzel együtt számolták:²⁴⁹

liva	háne	tervezett (akcse)	befolyt (akcse)
Szivasz	1484,25	742125	1000900
Amaszja	740,125	370062	415788
Bozok	322,5	161250	n. a.
Csorum	382	191000	240000
Csanik, Alacsam és Bafra kazákkal	344,5	172250	153300
Divrigi	187,5	93750	93750
Arabgir	309,5	154750	154750
összesen	3770,375	1885187	2058488

Ahogy a fenti táblázatban láthattuk a különleges helyzetben lévőkől befolyt jövedelmet „egybeszámolva” tüntették fel az egyes livák többi területéről beszedett pénzzel, így pontosan nem meghatározható, hogy az adómentesektől begyűjteni tervezett 420.000 akcséből a kincstár számára mennyi realizálódott. Az innen származó pénzt tevévásárlásra tervezték fordítani.²⁵⁰

²⁴⁸ BOA, MAD 2998. 28, 36, 37, 40. BOA, D.MKF 60/90, 133. 63/63.

²⁴⁹ BOA, MAD 2998. 23-24. BOA, MAD 16183. 1-3.

²⁵⁰ BOA, MAD 2998. 20, 23. BOA, MAD 16183. 2.

liva	kaza	terület/kiváltságosok	dolgozó (fő)	tervezett (akcse)	befolyt (akcse)
Szivasz		Havasz-i Havaza	20	200000	n. a.
		Havasz-i Zile	12	120000	n. a.
Csorum		nomádok (ekrád)	5	50000	n. a.
Amaszja	Ladik		5	50000	n. a.
összesen			42	420000	n. a.

Összesítve a kincstár számára Szivasz vilájetből a tervezett 2.305.187 akcse beldár-pénz 89,3 százaléka, azaz 2.058.488 akcse realizálódott.

III. 1. 2. 3. Karamán vilájet beldár-pénze

Karamán vilájetből az adómentesektől begyűjtendő pénzzel együtt összesen 1.962.000 akcse beldár-pénzzel számoltak. A kincstárba befolyt jövedelmet Konja szandzsák esetében az adómentes területekről beszedett pénzzel együtt számolták:²⁵¹

liva	háne	tervezett (akcse)	befolyt (akcse)
Konja/Karamán	821,25	410625	439190
Nigde Kaji kazával	498,5	249250	240000
Kajszerijje	509,5	254750	
Aksehir	386,25	193125	180000
Akszaraj	260,25	130125	n. a.
Bejsehri	486	243000	330260
Kirsehri	181	90500	
Icsil	201,25	100625	100625
összesen	3344	1672000	1290075

Az adófizetés alól felmentettektől csak a konjai szandzsákba tartozóktól tervezték a beldár-hozzájárulás begyűjtését. Ahogy a fenti táblázatban láthattuk, az innen befolyt jövedelmet „ömlesztve” tüntették fel a liva többi területéről beszedett pénzzel, így pontosan nem meghatározható, hogy az adómentesektől tervezett 290.000 akcséből mennyi realizálódott a kincstár számára. Az innen származó bevételt tevévásárlásra tervezték fordítani.²⁵²

²⁵¹ BOA, MAD 2998. 24. BOA, MAD 16183. 1-3.

²⁵² BOA, MAD 2998. 20, 24. BOA, MAD 16183. 2.

liva	kaza	terület	dolgozó (fő)	tervezett (akcse)	befolyt (akcse)
Konja	Bajburd-i Karamán		6	60000	n. a.
		Turgud-i Karamán	6	60000	n. a.
	Erekli		12	120000	n. a.
	Karapınar	alapítványok	5	50000	n. a.
összesen			29	290000	n. a.

Összességében a kincstár számára a Karamán vilájetből tervezett 1.962.000 akcse beldár-pénz 65,8 százaléka, azaz 1.290.075 akcse realizálódott.

III. 1. 2. 4. További vilájetek beldár-pénze

a) A többi vilájet, vagy azok bizonyos részeinek bedel-i beldárját nem a rendeltetésük szerint használták fel, hanem a portai alakulatok 1657/1658. évi redzseds és resen (1658. január 6-július 1.) zsoldjának finanszírozására utalták a kincstárba. Ez alól csak Aleppó (Haleb) vilájet bevétele képzett kivételt, ugyanis a dzselálik miatt az beszédésre várt. Szíria (Sám-i Serif) ejálet hánéit pedig nem 500, hanem csak 400 akcsével számolták. Ezen kívül megfigyelhető, hogy a kincstárba Erzurum vilájet adómenteseitől befolyt jövedelmet is ideszámolták:²⁵³

vilájet	liva	háne	tervezett (akcse)	befolyt (akcse)
Adana		457,5	228750	228750
Tarabulusz-i Sam		1058,5	529250	99500
Maras	Maras	675,125	337562	337562
	Ajntab ²⁵⁴	503,25	251625	251625
	Malatja	977	488500	n. a.
	Biretülírat (Biredzsik) és Rakka	425	212500	n. a.
Dijárbakir ²⁵⁵		2816,875	1408437	1412200
	Havasz-i Mardin és Nuszajbin	500	250000	
Erzurum		835,625	417812	787812
	Karahiszár-i Sarki	735,875	367937	258020
Trabzon		580	290000	274037
Sam-i Serif		8353,75	3341500	2415388
Haleb		4416,75	2208375	n. a.
összesen		22335,25	10332248	6064894

²⁵³ BOA, MAD 2998. 27-28, 30. BOA, MAD 16183. 1-2. BOA, D.MKF 62/49, 51. 63/23.

²⁵⁴ Egy korábbi tervezetben a hánék száma 503,75, a befolyt összeg pedig 251.875 akcse. BOA, MAD 2998. 27-28.

²⁵⁵ Egy másik kimutatásban pedig beszédendőnek 2.109.437 akcsét számoltak. BOA, MAD 16183. 1.

b) Az adómentesekre kirótt összegek befizetésére nincsenek pontos adatok. Halebből a dzselalik miatt egyáltalán nem, Erzurumból 370.000 és 430.000 akcse közötti összeget utalhattak a kincstárba, s ahogy fentebb láhattuk, ezt összesítették az egész ejálet befolyt jövedelmével. Az alábbi táblázat utolsó két tételén kívül a pénzt (730.000 akcsét) tevék vásárlására tervezték fordítani:²⁵⁶

vilájet	kaza	kiváltságosok	dolgozó (fő)	tervezett (akcse)	befolyt (akcse)
Haleb	Pajasz, Iszkenderun		12	120000	n. a.
	Azaz		24	240000	n. a.
	Kilisz		24	240000	n. a.
Erzurum	Kigi	bányászok és ráják	5	50000	n. a.
	Paszin		8	80000	n. a.
	Erzurum, Bajburt, Terdzsán, Kelkid, Erzindzsán, Kemáh ²⁵⁷		20	200000	n. a.
	Gümüsháne (Dzsaniidzsa)	bányászok stb.	10	100000	n. a.
összesen			103	1030000	n. a.

c) A szükségletek megnövekedése miatt június közepén a szintén avarizmentesek közé tartozó, Dijárbakir vilájetben található autonóm területekről (*hükümet*) is beldár-pénzt kértek. A beszédendő mennyiséget a már látott, központilag meghatározott metódus szerint állapították meg, amelynek – összesen 1.400.000 akcse értékben - Dijárbakir muháfizának, Murteza pasának a közvetítésével kellett eljutnia a kincstárba. Ez azonban nem történt meg, az előírányzott összeget nem tudták összegyűjteni:²⁵⁸

hükümet	dolgozó (fő)	tervezett (akcse)
Terdzsil kaza	10	100000
Egil	10	100000
Palu	20	200000
Mefarikin	10	100000
Akcsakale	10	100000
Hazzo	20	200000
Dzsizre	50	500000
Gencs	10	100000
összesen	140	1400000

²⁵⁶ BOA, MAD 2998. 20, 30, 67/7. Küre-i Mamure bányászaitól 100.000 akcse, Havasz-i Kargu rizstermelőitől 30.000 akcse, s Beldzsik kazában található néhány faluból 50.000 akcse értékben szedtek be szolgálattevő kiállítás nélkül pénzt, de a végelszámolásakor ezt figyelmen kívül hagyták. BOA, MAD 16183. 1.

²⁵⁷ BOA, MAD 2998. 67/7. Kezdetben 24 szolgálattevővel, így 240.000 akcsével számoltak.

²⁵⁸ BOA, MAD 2998. 16. BOA, MAD 16183. 3.

A kincstár számára így a tárgyalat vilájetekből tervezett 12.762.248 akcse 47,5 százaléka, azaz 6.064.894 akcse realizálódott. Ebből Díjárbakirból 250.000 akcsét, Erzurumból 370.000 akcsét a hadsereghez küldtek.

III. 1. 2. 5. A beszédett pénzek felhasználása

A fenti táblázatokban látható tervezetek összesen 48.339.060 akcsével számoltak, azonban a beldár-pénzről készített elszámolás alapján ez az összeg 48.111.769 akcsére módosult. Ez arra is utalhat, hogy egyes területek akár könnyítést is kaphattak. Ennek a pénznek 75,3 százaléka, azaz 36.257.088 folyt be a kincstárba. További 2.085.000 akcse bevételt pedig egyéb kiadásokra fordítottak. Emellett maradtak még begyűjtendő illetve beszédhetetlen tételek is. Az összesített kimutatás így nézett ki:²⁵⁹

tétel	akcse
kincstárba befolyt	36257088
burszai szultáni palota javítása	800000
lagumdzsik költsége	200000
lovak gabonaellátása	320000
lovak vásárlása	470000
fekete lópor szállításának költsége	200000
útköltség	95000
további begyűjtésre váró	4056387
beszédhetetlen	5713294
összesen	48111769

A kincstárba befolyt jövedelemből összesítve 9.328.284 akcsét terveztek az 1657/1658. évi maszar, redzseds és resen időszak (1657. október 9-1658. július 1.) zsoldra költeni, 740.000 akcsét pedig a hadsereghez küldtek. A Tekéből vagy Kasztamonuból befolyt pénzből 657.834 akcsét az isztambuli gümrük emininek, Szijávus agának utaltak. Szaruhán, Ajdin, Mentese, Szigla és Bolu beldár-pénzéből 1.000.000 akcsét szántak az Edirne-Isztambul útvonal menziljeinek ellátására. Így a bevétel 64, a tervezet 51 százaléka, azaz 24.530.970 akcse maradt elvileg többek között élelemre. A pénz felhasználásáról azonban nincsenek információink, a tervezettek szerint feltehetően tevévásárlásra is költhettek.²⁶⁰

²⁵⁹ BOA, MAD 16183. 3. A lópor szállítására szükséges pénzt Karamán defterdárja, Haszán pasa kapta meg. BOA, D.MKF 62/90, 140. 63/63.

²⁶⁰ BOA, MAD 16183. 3. BOA, D.MKF 62/90, 140. 63/63.

III. 2. A nüzul beszédése Rumélia vilájetből

Rumélia szandzsákjai kazáinak a hadsereg vonulásának és utánpótlásának zavartalan biztosítása érdekében a menzilekbe szállított szürszat mellett szokás szerint nüzulként árpa és liszt beszolgáltatását is előírták. Az adó már nemcsak a menzilek közelében fekvő, szürszatot is fizető kazák nagy részét, hanem a vilájet teljes területét érintette. Emellett az avariz-adó alól felmentetteket a rendkívüli helyzetre tekintettel szintén nüzul adására kötelezték. A felvonulási területhez illetve a leendő hadszíntérhez közelebb eső kazákból természetben szedték be ezt a kötelezettséget, míg a távoliakból pénzben. Ez utóbbi összeget a közelebbi helyekről történő, szükség szerinti vásárlásokra (istira) különítették el.

A beszolgáltatandó tételek mennyiségét az avarizhánék alapján számolták ki. Ez alapján hánénként az árpából és a lisztből összesen 4 vagy 2,5 isztambuli kilével kellett adni. (Ugyanakkor az 1580-as években 1 hánéra 2 kile, illetve 1,5 hánéra 1 kile gabonát számoltak, 1683-ban pedig 1 hánéből kezdetben 2 kile árpát és 0,5 kile lisztet, majd később ennek a kétszeresét irányozták elő.)²⁶¹

A 4 kilés hánék esetében a liszt mennyisége megegyezett a háné számával, az árpa kiléje pedig a liszt háromszorosát tette ki, azaz 1 hánéből 3 kile árpát és 1 kile lisztet kellett adózni. A 2,5 kilés hánék esetében a liszt mennyisége a hánék számának felét tette ki, míg az árpa kiléje a lisztnek a négyszeresét jelentette, azaz 1 hánéből 2 kile árpát és 0,5 kile lisztet kellett beszolgáltatni.

Az avariz-adó alól felmentettek, avarizhánével nem rendelkezők vagy bizonyos szolgálattal tartozók esetében más metódus alapján jártak el: például a korábbi szürszat-deftereket, vagy dzsizjehánékat, esetleg a szolgálattevők számát figyelembe véve „kvázi” avarizhánékat hoztak létre és ez alapján határozták meg a beszedendő gabona mennyiségét, ami hánénként szintén 4 vagy 2,5 kilét jelentett. Ha a személyük száma alapján határozták meg a kvázi hánékat, akkor általában 5 szolgálattevő után számoltak egy hánét. Ennek a számítási módnak az alapja szintén a bagdadi hadjárat gyakorlata lehetett, ugyanis ekkor is ilyen mennyiségekkel számoltak.

A kazáknak nemcsak az árpát és a lisztet kellett biztosítaniuk, hanem ezeknek a kijelölt helyekre való szállításának (mekári) gondja is rájuk hárult. A rájuk ezt nagyon sok esetben nem tudták teljesíteni, ezért e feladatot szállítmányozók felfogadásával az állam átvállalta tőlük. A rájuk azonban ezzel nem mentesültek a kötelezettség alól, ugyanis a fuvarozás árát szintén avarizhánénként megállapított összegekkel (*bedel-i mekári*) fizettették

²⁶¹ Erdoğan, 116. Güçer, 76.

ki velük. Számukra ez még mindig sokkal kedvezőbb volt, mintha az egésztest saját idejükből és erejükből kellett volna megoldaniuk.

A bedel-i mekári 1658-ban a 4 kilét adó avarizhánék esetében 1.200 akcsét, a 2,5 kilét adó hánék esetében 800 akcsét jelentett. Akadtak olyan kazák, amelyek hánéi túlságosan is törtszámot adtak ki, így mint 4 kilét adó avarizhánékként csak 1.000 akcsét kellett fizetniük. A hánével nem rendelkezőket segítségnyújtás címén „csupán ez évben” minden 2,5 kile nüzul-gabona szállítása értékében bedel-i mekáriként 800 akcse adására kötelezték. A következő évre mind az esetleges avariz-, mind pedig a nüzul-adó fizetése alól felmentést ígértek nekik.²⁶²

A nüzult beszedő mübasirok fizetését felterjesztés alapján fogadták el. Alapjául ebben az esetben is a keleti hadjáratokat tekintették, amikor a mübasirok hánénként 20 kamil gurus bedel-i nüzul beszedése után ennek huszadát, 1 kamil gurust kaptak. 1658-ban alapesetben 1.200 akcsével számolták a hánékat, s így a korábbi gyakorlattal egyenesen arányosan hánénként 60 akcse, a 800 akcsés hánék után 40 akcse járt a biztosoknak.²⁶³

A szakértők magát Ruméliát az úthálózatához hasonlóan a nüzul-adó beszolgáltatásával kapcsolatban is bal, közép és jobb „szárnyra” osztották. A nagy távolságok és a földrajzi viszonyok figyelembe vételével a bal oldalról már a tervezéskor pénzbeli beszedésben gondolkodtak, míg középről és jobbról természetbeni beszolgáltatást irányoztak elő. A végrehajtás fázisában azonban már a közép „szárny” vidékeiről is szedték pénzben a nüzult, és bizonyos esetekben a betervezett mennyiségek is változhattak.

III. 2. 1. A jobb „szárny” – nüzul természetben

Ehhez a „szárnyhoz” földrajzilag a Duna környéki szandzsákokat, elsősorban, Szilisztrét, Nigbolut és Vidint számították. Ezekről a helyekről a nüzul-gabonát már az 1658/1659. évre megelőlegezettként és egyben avarizként természetben szedték be, amit vízi úton kívánták eljuttatni Belgrádba, majd onnan tervezték igény szerint a szükséges helyekre való szétosztását.

A gabona rendeltetési helyre szállításával kapcsolatban egy április 27-én Szilisztre és Nigbolu szandzsák elöljáróinak írt parancs szerint a szakértők megállapítása alapján, a szállítást a rájuk önerőből nem tudták vállalni, ugyanis közülük egy „szállító” kiállítása 40 gurusba került volna. Az olcsóbbnak tűnő bérlést, a bedel-i mekárit azonban a rájuk „kérése és

²⁶² BOA, MAD 2998. 160, 162.

²⁶³ BOA, MAD 2998. 66, 67/9, 160, 162.

felajánlása” alapján maguk az érintett kazák avarizhánénként akcsében számolva megfizették, amit a már említett metódus alapján számoltak ki.²⁶⁴

A szárnyból összesen 42.469,75 kile (944.952 kg) árpát, 12.532,125 kile (321.524 kg) lisztet és 16.361.200 akcse mekári-pénzt terveztek beszédni. A tervezetből 36.930,75 kile (821.709 kg) árpa (87 %), 10.723,75 kile (275.128,5 kg) liszt (85,6 %) és 15.111.785 akcse (92,4 %) biztosan realizálódott. A tételek rendeltetési helyének kezdetben Belgrádot, majd augusztus közepétől Jenipalánka várát jelölték ki.

III. 2. 1. 1. Szilisztre szandzsák nüzulja

Szilisztre nüzul-adója beszédésének felügyeletével el-haddzs Kara Szefer agát bízták meg. A szandzsákot hánék szerint 4 kilés (a), 2,5 kilés (b) és adómentes (c) részekre osztották fel, és ezekből összesen 17.646,75 kile (392.640 kg) árpát, 4.955,75 kile (127.145 kg) lisztet és 6.443.500 akcse mekári-pénzt terveztek begyűjteni. Ezek a mennyiségek a „szárnyból” előirányzottaknak 41,6, 39,5 és 39,4 százalékát tették ki.

a) A 4 kilés részbe tartozott a kazák kisebb része, ahonnan 1.916,25 kile árpát, 638,75 kile lisztet és 766.500 mekári-pénzt irányoztak elő:²⁶⁵

kaza	háne	árpa (kile)	liszt (kile)	összes (kile)	mekári-pénz (akcse)
Macsín	98	294	98	392	117600
Tulcsa	44,5	133,5	44,5	178	53400
Iszakcsi	14,25	42,75	14,25	57	17100
Hirszova (Ajse szultán vakifjaival)	245	735	245	980	294000
Miszivri	200,5	601,5	200,5	802	240600
Jergögü	36,5	109,5	36,5	146	43800
összesen	638,75	1916,25	638,75	2555	766500

b) A 2,5 kilés részbe a kazák nagyobbik része és a különféle alapítványok (vakif) bizonyos falvai tartoztak. Ezekből 11.118 kile árpát, 2.779,5 kile lisztet és 4.447.000 mekári-pénzt terveztek innen beszédni:²⁶⁶

²⁶⁴ BOA, MAD 2998. 93-95, 162-166, 169. BOA, D.MKF 61/151-155, 159-166, 169, 175. A parancsok vivői több esetben a szpáhik közül kerültek ki.

²⁶⁵ BOA, MAD 4454. 16. BOA, MAD 2998. 94, 163. BOA, D.MKF 60/67. 62/173.

²⁶⁶ BOA, MAD 4454. 16-17. BOA, MAD 2998. 60m, 75, 94, 163. BOA, D.MKF 61/167, 182.

kaza/vakif (kaza)	háne	árpa (kile)	liszt (kile)	összes (kile)	mekári-pénz (akcse)
Szilisztre	824	1648	412	2060	659200
Tekfurgölü/Karaszu (Iszmihán szultán vakifjaival)	247,75	495,5	123,875	619,375	198200
Várna (Iszmihán szultán vakifjaival)	248	496	124	620	198400
Jenipazar/Karaagacs (Szultán Szelim és Murád hán vakifokkal)	316	632	158	790	252800
Ahjolu	159,5	319	79,75	398,75	127600
Ajdosz	205,5	411	102,75	513,75	164400
Csardak (Iszmihán szultán vakifjaival)	151,25	302,5	75,625	378,125	121200
Umurfakih	83,75	167,5	41,875	209,375	66600
Karinabad	424,5	849	212,25	1061,25	339600
Iszlimije	175	350	87,5	437,5	140000
Prevadi (Iszmihán szultán, Szultán Szelim és Murád hán vakifokkal)	640	1280	320	1600	512000
Ruszikaszri	112	224	56	280	89600
Babadagi	272,75	545,5	136,375	681,875	218200
Balcsik	348	696	174	870	278400
Mankalja/Tuzla (Iszmihán szultán vakifjaival)	188,5	377	94,25	471,25	150800
Hadzioglupazari	317,75	635,5	158,875	794,375	254200
Hatuneli	105	210	52,5	262,5	84000
Janbolu	323,5	647	161,75	808,75	258800
Nevahi-ji Janbolu	160	320	80	400	128000
Ibrail	73,75	147,5	36,875	184,375	59000
Szultán Oszmán (Iszakcsi)	166,5	333	83,25	416,25	133200
Csobi? nomádok ²⁶⁷ (Prevadi és más kazák)	16	32	8	40	12800
összesen	5559	11118	2779,5	13897,5	4447000

c) Egy korábbi szürszat-defter alapján Szilisztre adómenteseit – bár külön utalás nincs rá – az adatok alapján tulajdonképpen 4 kilés hánénként sorolták be. Az érintett, hászbirtokokon vagy alapítványok földjén élő, illetve bizonyos szolgálatokkal tartozó ráják azonban nagyon különböző helyzetükre hivatkozva kérvényezték, hogy az 1.200 akcse helyett csak 800 akcsét fizethessenek. Noha az előzetes összeszámolás során az adómentesekre vonatkozó szabályozást alkalmazták rájuk, végül kérelmük meghallgatásra talált.

Az itt érintett öt kazából 4.612,5 kile árpát, 1.537,5 kile lisztet és 1.230.000 akcse mekári-pénzt szedtek volna be. Kili és Bender kazák érintettjei az árpa és a liszt beadását, a

²⁶⁷ A türkmén eredetű csobik elvileg Dijárbakir, majd Aleppó, Rakka térségében éltek, egy részük talán eljutott a Balkánra. **Menderes Kaya**, Adnan: Avşar Türkmenleri. Kayseri, 2004. 82, 143.

szarataiak pedig a teljes kötelezettség teljesítését próbálták megtagadni tatár származásukra és katonai szolgálatukra hivatkozva. Az állam nem tágitott, és szeptember közepétől, amikor már a természetbeni beszolgáltatás okafogyottá vált, készpénzben kérte ezt az adót. Az árpa kiléjéért 60, a liszt kiléjéért 100 akcsét követelt. Akkirman esetében a két adó teljesítése a számadásokban nem jelenik meg, feltehetően hasonló indokokkal álltak elő, és talán esetükben el is fogadták ezt.²⁶⁸

kaza	háne	árpa (kile)	liszt (kile)	összes (kile)	mekári-pénz (akcse)
Iszmailgecsidi	825	2475	825	3300	660000
Kili	287,5	862,5	287,5	1150	230000
Bender	150	450	150	600	120000
Szarata	125	375	125	500	100000
<i>Akkirman</i>	<i>150</i>	<i>450</i>	<i>150</i>	<i>600</i>	<i>120000</i>
összesen	1537,5	4612,5	1537,5	6150	1230000

Szilisztre szandzsákból az árpából és a lisztből bizonyosan beszedtek összesen 21.560,5 kilét, szinte a tervezet egészét (95,4 %). Ezt a mennyiséget hajókkal egyenesen Iszmailgecsidi, Ibrail, Macsin, Iszakcsi és Kili kikötőjébe rendelték, ahonnan Rúz-i Kászim napjáig (november 7.) a szultáni udvarba parancsolták. Az előírást bár nem tudták teljesíteni, de a szállítmány 129.363 akcsés, 6 akcse/kile szállítási költséggel az év végéig megérkezhetett Isztambulba. A tételek felhasználására javaslatként felmerült, hogy az árpát az Isztabl-i Ámirének adják, a lisztből pedig a Terszáne-i Ámire számára kétszersültet készítenek.²⁶⁹ (*A szállítások részleteiről ld.: V. 3. 1. a*)

A mekári-pénzekből 5.994.137 akcsét, a tervezet 93 százalékát bizonyosan bevételezték, amelyből 5.126.537 akcsét részletekben a kincstárba utaltak. Ebből az összegből tételestették az Azak várában szolgáló portai egységek elmaradt 1656/1657. évi resen és lezez (1657. április 15–október 8.) és az 1657/1658. évi maszar és redzsedsz havi (1657. október 9–1658. április 3.) zsoldját: a janicsároknak 1.898.163 akcse, a dzsebedzsiknek 226.386 akcse, illetve a topcsuknak 214.168 akcse értékben. Továbbá a szintén Azakban szolgáló egyéb várvédők (musztahfiz), azabok, beslük és agák 1655/1656. évi lezez és

²⁶⁸ BOA, MAD 4454. 17. BOA, MAD 2998. 69, 164. BOA, D.MKF 62/150.

²⁶⁹ BOA, MAD 4454. 17. BOA, D.MKF 62/123, 147.

1656/1657. évi resen (1656. július 23–1657. július 12.) közötti zsoldja, ami 2.044.480 akcsét tett ki. Így a zsoldra a biztos bevétel 73,1 százalékát, 4.383.197 akcsét „költötték el”.²⁷⁰

A fennmaradó összegből 640.000 akcsét különítettek el a Moldvából vásárlás útján beszerzendő, és a nagyúri konyhának szánt 40.000 okka olajra és 5.000 okka mézre. Ezen felül a dunai kikötőkből Belgrádba – a rakomány meghatározása nélkül, minden bizonnyal üresen – küldendő hajók, és ezekhez liszteszsákok és zsinegek vásárlására 227.600 akcsét tettek félre.²⁷¹ Amint látható a mekári-pénzt szinte nem rendeltetésének megfelelően használták fel, nagy részét „tűzoltásként” az elmaradt kifizetésekre költötték.

III. 2. 1. 2. Nigbolu szandzsák nüzulja

Nigbolu nüzuljának koordinálásával a korábbi vidini szandzsákbég, a ruszcsuki illetőségű Mehmed béget bízták meg. A szandzsákot hánék szerint 4 kilés (a), 2,5 kilés (b) és adómentes (c) részekre bontották le, és összesen 19.734 kile (439.081,5 kg) árpát, 5.918 kile (151.832 kg) lisztet és 7.893.600 akcse mekári-pénzt szedtek volna be. Ezek a mennyiségek a jobb „szárnyból” előírányzott értékeknek a 46,5, a 47,2 és a 48,2 százalékát tették ki.

a) A 4 kilés részbe tartozott a kazák nagy része, ezekből 11.814 kile árpát, 3.938 kile lisztet és 4.725.600 akcsét irányoztak elő.²⁷²

kaza	háne	árpa (kile)	liszt (kile)	összes (kile)	mekári-pénz (akcse)
Nigbolu	695	2085	695	2780	834000
Lom	106,5	319,5	106,5	426	127800
Zistovi	293	879	293	1172	351600
Tirnovi	1348,5	4045,5	1348,5	5394	1618200
Hotalics	291,5	874,5	291,5	1166	349800
Lofcsa	494,5	1483,5	494,5	1978	593400
Rahova	176	528	176	704	211200
Izladi	193	579	193	772	231600
Ivradzsa	260	780	260	1040	312000
Dzsibra	80	240	80	320	96000
összesen	3938	11814	3938	15752	4725600

²⁷⁰ BOA, MAD 4454. 16-17. Musztahfizok: 150 fő, napi 1.044 akcse, összesen 369.576 akcse. Azabok: 150 fő, napi 1.228 akcse, 419.976 akcse. Beslük: 400 fő, napi 3.300 akcse, összesen 1.168.200 akcse. Agák: 16 fő, napi 245 akcse, összesen 86.728 akcse. BOA, KK 1950. 29.

²⁷¹ BOA, MAD 2998. 132. BOA, MAD 4454. 17. A Belgrádba menő hajók költsége 147.600 akcse, a zsákok ára 20.000 akcse, a zsinegeké pedig 60.000 akcse volt. A nagyúri konyha számára beszerzendőket 180 napra (1658. július 2–december 26.) tervezték.

²⁷² BOA, MAD 4454. 12. BOA, MAD 2998. 93, 163, 165. BOA, D.MKF 27492. 2. BOA, D.MKF 60/80. 62/173.

b) A 2,5 kilés részbe néhány kaza és az alapítványok nagy része tartozott. Innen 6.921 kile árpát, 1.730,25 kile lisztet és 2.768.400 akcsét terveztek beszedni. A szandzsák összebevételének az árpa és a mekári-pénz esetében 35 százaléka, a liszt esetében 29,2 százaléka származott a következő kazákból:²⁷³

kaza/vakif (kaza)	háne	árpa (kile)	liszt (kile)	összes (kile)	mekári-pénz (akcse)
Hezargrad (Szultán Szelim Hán és Rüsztem pasa vakifokkal)	1285	2570	642,5	3212,5	1028000
Ruszcuk	772,5	1545	386,25	1931,25	618000
Sumni (Szultán Szelim Hán vakiffal)	813,75	1627,5	406,875	2034,375	651000
Alakilisze	245	490	122,5	612,5	196000
Eszkidzsuma (Szultán Szelim Hán vakiffal)	175,25	350,5	87,625	438,125	140200
Szultán Szelim Hán (Lom)	14	28	7	35	11200
Szultán Szelim Hán (Tirnovi)	74,25	148,5	37,125	185,625	59400
Szultán Szelim Hán (Hotalics)	13,25	26,5	6,625	33,125	10600
Szultán Szelim Hán (Lofcsa)	35,5	71	17,75	88,75	28400
Szultán Szelim Hán (Rahova)	32	64	16	80	25600
összesen	3460,5	6921	1730,25	8651,25	2768400

c) Az adómentes „részbe” csupán két alapítvány tartozott. Az árpa és a liszt arányát tekintve tulajdonképpen 2,5 kilésként számoltak velük, s az alkalmazott módon, kb. 5 szolgálattevőként „kaptak” 1 hánét. A két vakifból 999 kile árpát, 249,75 kile lisztet és 399.600 akcse mekári-pénzt szedtek volna be:²⁷⁴

vakif (kaza)	dolgozó (fő)	háne	árpa (kile)	liszt (kile)	összes (kile)	mekári-pénz (akcse)
Rüsztem pasa (Hezargrad)	966	193	386	96,5	482,5	154400
Mihrimah szultán (Ruszcuk)	1532	306,5	613	153,25	766,25	245200
összesen	2498	499,5	999	249,75	1248,75	399600

A szandzsákból előirányzott tételekből szinte mindent, 19.179 kile (426.733 kg) árpát és 5.704 kile (146.342 kg) lisztet bizonyosan beszedtek. E mennyiségeket vízi úton eredetileg Belgrádba küldték volna, de feltehetően késedelem miatt a szállítmányok csak Fethülszlámig tulajdonképpen a Vaskapu-szorosig jutottak el. Ha mégis akadt e ponton túlhaladó hajó, azt szeptember 4-én kiadott paranccsal visszarendelték ide, bár augusztus közepétől már egyébként is Belgrád helyett Jenipalánkáig kellett menniük a hajóknak. A szállítást

²⁷³ BOA, MAD 4454. 12. BOA, MAD 2998. 93, 163, 165. BOA, D.MKF 60/80.

²⁷⁴ BOA, MAD 4454. 12. BOA, MAD 2998. 70, 76, 93, 163.

nehezítette, hogy nem állt rendelkezésre elég hajó, Szilisztre szandzsákból kellett pótolni. Végül ezeket a mennyiségeket sem használták fel, egy szeptember 21-én kelt parancssal visszaküldték Kili, Ibrail, Tulcsa és Iszakcsi kikötőjébe. A szállítás egész költsége 298.595 akcsére rúgott, mind az árpa, mind pedig a liszt kiléjének szállítása 12 akcsébe került. A fuvart 13 hajóval bonyolították le, de ezek között nem egyenlően osztották el a rakományt.²⁷⁵

Az összes szállítmányt végül Kilibe küldték, ahonnan aztán a Portára parancsolták azokat. A kemény tél miatt azonban a hajók nem tudtak kifutni a vízre, így Kiliben egy ideig az árpa és a liszt tárolására kényszerültek, amiért 6.850 akcsét kellett fizetniük. 1659 májusának elején aztán az árpa nagy részét, 19.005 kilét 132.590 akcse fuvardíjjal, – kilénként 7 akcsével számolva – 8 hajóval Iznikmidbe és a szultáni udvarba szállították.

A lisztet, tartva annak megromlásától, novemberben egy parancs alapján ki kellett osztani a ráják között, ami azt jelentette, hogy 1 kile lisztért cserébe a rájáknak 1 kile búzát kellett adniuk. A liszt mennyiségéből Kili kádijának, Abdülkadirnak a hüddzsete alapján 5.298,25 kilét osztottak ki Kili, Iszmailgecsidi, Macsin és Ibrail kaza rájai között. Az árpa és a liszt felhasználásával kapcsolatban a Szilisztre szandzsáknál látható javaslat egyébként ez esetben is felmerült.²⁷⁶ (*A szállításokra részletesen ld.: V. 3. 1. b.*)

A szandzsákból tervezett mekári-pénz 90,9 százalékát, 7.178.298 akcsét biztosan begyűjtöttek. Az összegből június 30-tól kezdve 5.723.098 akcsét utaltak a kincstárba, amelyből csupán két nevesített tételre költöttek volna. Az Azak várában szolgálatot teljesítő portai janicsárok zsoldjára 571.012 akcse, illetve az egri janicsárok zsoldjára 165.586 akcse, összesen 736.598 akcse értékben szántak pénzt.²⁷⁷

A fennmaradó összegből 680.000 akcsét különítettek el a nagyúri konyha számára Havasalföldről beszerezendő 40.000 okka olajra és 10.000 okka mézre. A dzsebedzsik csorbadzsijának Oszmánnek és egy bizonyos Musztafa agának egy július 3-án kelt utasítással 255.200 akcsét juttattak az Azak várában lévő janicsárok, dzsebedzsik és várvédők gabonájának beszerzésére. Ezen felül a térség gabonavásárlását (istira) irányító Ahmed aga is kapott 400.000 akcsét, továbbá egy bizonyos Szálih agának 120.000 akcsét különítettek el 75 darab ló megvételére.²⁷⁸ Akárcsak Szilisztre szandzsák esetében a mekári-pénzt nem a rendeltetése szerint költötték el.

²⁷⁵ BOA, MAD 4454. 12. BOA, D.MKF 60/67, 114. 62/123, 127, 173.

²⁷⁶ BOA, MAD 4454. 12-13. BOA, D.MKF 27492. 3. BOA, D.MKF 62/123.

²⁷⁷ BOA, MAD 4454. 12. A zsold évét és részleteit nem részletezték.

²⁷⁸ BOA, MAD 4454. 12. Az Ahmed agának kiutalt pénz esetében valószínűleg tévedésből előredátumoztak. BOA, MAD 2998. 132.

III. 2. 1. 3. Vidin szandzsák nüzulja

A liva e kötelezettségeinek felügyeletével a név nélkül említett vidini szandzsákbég testvérét, Haszán agát bíztak meg. Hasonlóan Szilisztre és Nigbolu livákhoz Vidint is hánék szerint 4 kilés (a), 2,5 kilés (b) és adómentes (c) részekre osztották fel, és összesen 5.089 kile (113.230 kg) árpat, 1.658,375 kile (42.547 kg) lisztet és 1.970.600 akcse mekári-pénzt terveztek beszedni. Utóbbit végül többnek, 2.024.100 akcsének számolták, ennek oka azonban egyelőre nem ismert. Ezek a mennyiségek a jobb „szárnyból” előirányzottak mennyiségeknek a 12, a 13,2 és a 12,4 százalékát tették ki.

a) A 4 kilés részbe tartozott a szandzsák kazáinak nagy része. Innen 4.146 kile árpat, 1.382 kile lisztet és 1.658.400 akcsét terveztek beszedni.²⁷⁹

kaza	háne	árpa (kile)	liszt (kile)	összes (kile)	mekári-pénz (akcse)
Vidin	727,5	2182,5	727,5	2910	873000
Polomja	299	897	299	1196	358800
Timok	194	582	194	776	232800
Bane	161,5	484,5	161,5	646	193800
összesen	1382	4146	1382	5528	1658400

b) A 2,5 kilés részbe csak Iszfirlik kaza tartozott, ahonnan 455,5 kile árpat, 113,875 kile lisztet és 182.200 akcse mekári-pénzt terveztek begyűjteni.²⁸⁰

kaza	háne	árpa (kile)	liszt (kile)	összes (kile)	mekári-pénz (akcse)
Iszfirlik	227,75	455,5	113,875	569,375	182200
összesen	227,75	455,5	113,875	569,375	182200

c) Fethülszlám kaza adómentesei Szilisztre szandzsák kiváltságosaival azonos helyzetben voltak, így feltételezhető, hogy számukra is megadták a 4 kile gabona utáni 800 akcse fizetés lehetőségét. Így tőlük 487,5 kile árpat, 162,5 kile lisztet és 130.000 akcse mekári-pénzt szedtek volna be.²⁸¹

kaza	háne	árpa (kile)	liszt (kile)	összes (kile)	mekári-pénz (akcse)
Fethülszlám		487,5	162,5	650	130000
összesen		487,5	162,5	650	130000

²⁷⁹ BOA, MAD 2998. 95, 166. BOA, D.MKF 60/113. 62/173. BOA, KK 2627. 22.

²⁸⁰ BOA, MAD 2998. 95, 166. BOA, D.MKF 60/113. BOA, KK 2627. 22.

²⁸¹ BOA, MAD 2998. 164, 166. BOA, D.MKF 60/113.

A szandzsákból beszédendő tételekre vonatkozóan csak részinformációk állnak rendelkezésünkre. Az árpát és a lisztet egyelőre ismeretlen mennyiségben hajókon Belgrádba parancsolták, amelynek az előkészületei meg is kezdődtek, de végrehajtásáról már nem árulkodnak a dokumentumok. Annyi bizonyos, hogy a szállítmány augusztus első napjaiban még nem volt sehol, ugyanis július 30-án parancsban sürgették a tételek minél előbbi beszédését és Belgrádba küldését. Ha mégis indítottak útnak szállítmányokat, azok egy augusztus 14-én adott utasítás szerint Jenipalánkáig, majd egy szeptember 4-én kiadott parancs szerint már csak a Vaskapu-szorosig juthattak el, vagy ha e ponton már áthaladtak, akkor vissza kellett térniük ide. A mekári-pénzből úgy tűnik 894.685 akcsét biztosan beszédtek, amelyből 400.000 kerülhetett a nagyúri konyhához, további 400.000 akcséből pedig a Duna környéki szandzsákokban árpát és lisztet terveztek vásárolni.²⁸²

III. 2. 1. 4. Kefe szandzsák nüzulja

A néhol vilájetként, máshol pedig szandzsákként jegyzett Kefét (Kaffa) nem sorolták a jobb szárnyhoz, azonban területi elhelyezkedése miatt ehhez fekszik a legközelebb, ezért itt emlékezünk meg róla.

A területről általában nüzult nem szedtek be, csupán a hánénként 300 akcsét jelentő avariz-adót. 1658-ban azonban innen is kértek nüzult, április közepén gabona és szállítási költség fejében hánénként 800 akcse beszolgáltatását írták elő, azaz tulajdonképpen 2,5 kilés részként kezelték. Ez az összeg a terület 831 hánéjára nézve 1.662 kile árpa és 415,5 kile liszt értékében 664.800 akcsét jelentett. Arról azonban a továbbiakban nincs feljegyzés, hogy az előírányzott összegből mennyit tudtak beszédni.²⁸³

kaza	háne	árpa (kile)	liszt (kile)	összes (kile)	akcse
Kefe	460	920	230	1150	368000
Mangub	200	400	100	500	160000
Szogudak	155	310	77,5	387,5	124000
Taman	16	32	8	40	12800
összesen	831	1662	415,5	2077,5	664800

²⁸² BOA, KK 1950. 35, 41, 47, 58. BOA, D.MKF 60/105. 62/86, 127, 173. BOA, MAD 747. 2. BOA, D.MKF 27490. 6.

²⁸³ BOA, MAD 2998. 65. Csak 664.000 akcsében számolták. BOA, D.MKF 27491. 9. BOA, KK 2627. 22.

III. 2. 2. A középső „szárny” – nüzul természetben és pénzben

A középső részhez a Dunától távolabb eső, a mai Macedónia, Dél-Bulgária és Északnyugat Törökország területén található szandzsákokat számították. A térségből a tervek szerint természetben irányozták elő a nüzul-gabona beszedését, sőt innen és a jobb „szárnyból” az előzetes felmérések alapján 160.000 kile árpát és lisztet terveztek beszedni, és ennek a 87,5 százalékát, azaz 140.000 kile realizálódását becsülték. A pontosan tervezetben végül 156.774,25 kile gabonával számoltak.

Az adót mégsem természetben, hanem pénzben gyűjtötték be, ami egyben jelentette az avarizt, a nüzul-gabona és szállítási költségének értékét. Ezt Vize, Csirmen és Pasa liva esetében azzal indokolták, hogy a szultán Edirnében való telelésére gabonát, tűzifát, szalmát szolgáltatottak be, az év elején pedig szürszat-kötelezettségüknek is eleget kellett tenniük, így a nüzul természetbeni beszolgáltatására és szállítására nem maradt kapacitásuk.²⁸⁴

Ezt a térséget is 4 kilés, 2,5 kilés és adómentes részekre osztották fel. A ráják helyzetének megkönnyítése érdekében a 4 kilés kazákban 1 háne (4 kile gabona) után nem 1.200, hanem csak 1.000 akcsét kellett fizetni.

A középső „szárny”-ból összesen 27.275.050 akcse beszedését tervezték, ami 78.693,25 kile (1.750.925 kg) árpa és 24.929,625 kile (639.594 kg) liszt értékének felelt meg.

A területet illetően Vize, Csirmen és Pasa szandzsákokról állnak rendelkezésünkre részletesebb adatok. Az innen begyűjtendő tételek értékét a leendő hadszíntérhez közelebbi helyeken tervezték vásárlásra fordítani. Ugyanakkor az innen, illetve a szárny többi szandzsákjából befolyt pénz mennyiségéről csupán részinformációk állnak rendelkezésre. Ezért az alábbi táblázatokban dőltként szereplő számok a beszedést meghatározó módszer alapján általunk kiszámolt adatok.

III. 2. 2. 1. Vize szandzsák nüzulja

A szandzsákot hánék szerint 4 kilés **(a)**, 2,5 kilés **(b)** és adómentes **(c)** részekre bontották a nüzul-kötelezettség szempontjából. A középső „szárnyból” előirányozottaknak a 3,2 százalékát, azaz összesen 880.800 akcsét terveztek beszedni innen, ami 2.315 kile (51.509 kg) árpa és 635,25 kile (16.298 kg) liszt értékének felelt meg.

a) A 4 kilés részbe néhány kaza tartozott, köztük Vize kaza 4 kilései is. Innen 226.000 akcsére számítottak 678 kile árpa és 226 kile liszt értékében.²⁸⁵

²⁸⁴ BOA, MAD 2998. 84-86, 96, 160.

²⁸⁵ BOA, MAD 2998. 84, 92, 171.

kaza	háne	árpa (kile)	liszt (kile)	összes (kile)	akcse
Vize	127	381	127	508	127000
Baba-ji Atik	30	90	30	120	30000
Bergosz	27	81	27	108	27000
Szaraj	42	126	42	168	42000
összesen	226	678	226	904	226000

b) A 2,5 kilés részbe kazák és különféle alapítványok (vakif) bizonyos részei, tartozékai számítottak, köztük Vize kaza 2,5 kilései is. 409.200 akcse beszedését tervezték 1.023 kile árpa és 255,75 kile liszt értékének megfelelő összegben.²⁸⁶

kaza/vakif (kaza)	háne	árpa (kile)	liszt (kile)	összes (kile)	akcse
Vize	43	86	21,5	107,5	34400
Havasz-i Mahmudpasa	120,5	241	60,25	301,25	96400
Pinarhiszári	175	350	87,5	437,5	140000
Hajrabolu	167	334	83,5	417,5	133600
Mihrimah és Rüsztlem pasa (Bergosz)	6	12	3	15	4800
összesen	511,5	1023	255,75	1278,75	409200

c) Az adómentes részek szolgálattevőik számarányában „kvázi” hánékat kaptak 5 dolgozó/háne számítással, de az árpa és a liszt arányát tekintve tulajdonképpen ezeket 2,5 kilés egységként kezelték. Tőlük 245.600 akcse bevételre számítottak 614 kile árpa és 153,5 kile liszt fejében.²⁸⁷

kaza/vakif (kaza)	dolgozó (fő)	háne	árpa (kile)	liszt (kile)	összes (kile)	akcse
Sehid Mehmed pasa (Bergosz)	378	94,5	189	47,25	236,25	75600
Rüsztlem pasa (Pinarhiszári)	63	12,5	25	6,25	31,25	10000
Csorlu ²⁸⁸			400	100	500	160000
összesen			614	153,5	767,5	245600

III. 2. 2. 2. Csirmen szandzsák nüzulja

A szandzsákot a fentiekkel ellentétben csak 4 kilés (a) és 2,5 kilés (b) részekre osztották fel. A „szárnyból” előírányzott nüzul 6,6 százalékát, összesen 1.788.500 akcsét

²⁸⁶ BOA, MAD 2998. 84, 92, 171.

²⁸⁷ BOA, MAD 2998. 61m, 70, 76, 84, 92, 171.

²⁸⁸ BOA, MAD 2998. 67/12. Csorlu menzildzsijeitől az avariz értékében szedették be.

terveztek innen beszedni, ami 4.897,5 kile (108.969 kg) árpa és 1.437,5 kile (36.880,5 kg) liszt értékét jelentette.

a) A szandzsák 4 kilés részéhez csak maga Uzundzsabad-i Haszköj kaza tartozott.²⁸⁹

kaza	háne	árpa (kile)	liszt (kile)	összes (kile)	akcse
Uzundzsabad-i Haszköj	852,5	2557,5	852,5	3410	852500
összesen	852,5	2557,5	852,5	3410	852500

b) A 2,5 kilés részhez tartozott a többi kaza, amelyekből 936.000 akcsét terveztek begyűjteni, azaz 2.340 kile árpa és 585 kile liszt értékének megfelelő összeget.²⁹⁰

kaza	háne	árpa (kile)	liszt (kile)	összes (kile)	akcse
Csirmen	387	774	193,5	967,5	309600
Akcsakizanlik	392,5	785	196,25	981,25	314000
Dzsiszr-i Musztafapasa	38	76	19	95	30400
Zagra-i Dzsedid	306,5	613	153,25	766,25	245200
Haszköji nomádok	46	92	23	115	36800
összesen	1170	2340	585	2925	936000

III. 2. 2. 3. Pasa szandzsák nüzulja

Pasából szandzsákat területének nagy kiterjedése miatt magterületei mellett szintén egy jobb és egy bal „szárnyra” osztották. Rumélia középső részéhez előbbi kettőt számították, az alábbiakban az idetartozó kazákra kirótt adó szerepel. Ezek a területek is 4 kilés (a), 2,5 kilés (b) és adómentes (c) egységekre tagolódtak. A középső „szárnyból” előirányzottak 42,6 százalékat, azaz összesen 11.632.150 akcsét terveztek beszedni innen, ami 32.817,75 kile (730.195 kg) árpa és 10.076,625 kile (258.526 kg) liszt értékének felelt meg.

a) A 4 kilés részekből 7.502.750 akcsét terveztek begyűjteni, ami 22.494,25 kile árpa és 7.495,75 kile liszt értékét jelentette. Filibe, Tatárbazari és Razlik kazák bevételét, mint azt később látni fogjuk, juhok vásárlására akarták költeni.²⁹¹

²⁸⁹ BOA, MAD 2998. 94, 97, 171.

²⁹⁰ BOA, MAD 2998. 84, 94, 97, 171. BOA, D.MKF 59/171.

²⁹¹ BOA, MAD 2998. 81/1, 161, 171. BOA, D.MKF 59/68. 60/35. 61/53, 92, 134.

kaza	háne	árpa (kile)	liszt (kile)	összes (kile)	akcse
Filibe ²⁹²	2406,75	7206,25	2399,75	9606	2406750
Tatárbazari	799	2397	799	3196	799000
Razlik	697,5	2092,5	697,5	2790	697500
Berkofcsa	650	1950	650	2600	650000
Ihtiman	151	453	151	604	151000
Iznepol	117,5	352,5	117,5	470	117500
Szófia	1754	5262	1754	7016	1754000
Sehirköj	801	2403	801	3204	801000
Preznik	126	378	126	504	126000
összesen	7502,75	22494,25	7495,75	29990	7502750

b) A 2,5 kilés kazákból 3.463.400 akcsét terveztek beszédni 8.658,5 kile árpa és 2.164,125 kile liszt értékében.²⁹³

kaza	háne	árpa (kile)	liszt (kile)	összes (kile)	akcse
Edirne (mahmije)	2067,5	4135	1033,75	5168,75	1654000
Edirne (hakani)	258	516	129	645	206400
Dimetoka	695,5	1391	347,75	1738,75	556400
Szultánjeri	202	404	101	505	161600
Zagra-i Atik	531,75	1063,5	265,875	1329,375	425400
Csirpan	147,5	295	73,75	368,75	118000
Jenidzse-i Kizilagacs	99,5	199	49,75	248,75	79600
Dzsiszr-i Ergene	327,5	655	163,75	818,75	262000
összesen	4329,25	8658,5	2164,625	10823,125	3463400

c) Adómentesek itt csak Szamakovban, valamint Mihrimah szultán alapítványának Filibe kazába tartozó falvaiban jelentek meg, amiket 2,5 kilés egységként kezeltek. Rájuk 666.000 akcse adót róttak ki 1.665 kile árpa és 416,25 kile liszt értékében.²⁹⁴

kaza	vakif	dolgozó (fő)	háne	árpa (kile)	liszt (kile)	összes (kile)	akcse
Szamakov			740	1480	370	1850	592000
Filibe	Mihrimah szultán	462	92,5	185	46,25	231,25	74000
összesen		462	832,5	1665	416,25	2081,25	666000

²⁹² A kaza adatait a vakifokkal együtt számolták, ezért hozzávetőlegesek.

²⁹³ BOA, MAD 2998. 92, 95, 97, 171.

²⁹⁴ BOA, MAD 2998. 59m, 70, 171.

III. 2. 2. 4. A többi szandzsák nüzulja

A többi kazát csak 4 kilés (a) és 2,5 kilés (b) részekre osztották. Innen a középső „szárnyból” tervezett nüzul 47,6 százalékát, azaz 12.973.600 akcse bevételt irányoztak elő, ami 38.663 kile árpa (860.252 kg) és 12.780,25 kile (327.890 kg) liszt értékének felelt meg.

a) A 4 kilés területekre 12.458.000 akcse adót terveztek kivetni, ami 37.374 kile árpa és 12.458 kile liszt értékét jelentette.²⁹⁵

liva	háne	árpa (kile)	liszt (kile)	összes (kile)	akcse
Iszkenderije	976,75	2930,25	976,75	3907	976750
Köszkendil	4445	13335	4445	17780	4445000
Ohri	2296,75	6890,25	2296,75	9187	2296750
Prizrin	496	1488	496	1984	496000
Üszkü	4243,5	12730,5	4243,5	16974	4243500
összesen	12458	37374	12458	49832	12458000

b) A 2,5 kilés részekből 515.600 akcse bevételre számítottak 1.289 kile árpa és 322,25 kile liszt értékének megfelelően. Ugyanakkor Üszkü liva „részét” ismeretlen okból kifolyólag nem számolták bele az összesbe.²⁹⁶

liva	háne	árpa (kile)	liszt (kile)	összes (kile)	akcse
Köszkendil	144,5	289	72,25	361,25	115600
Prizrin	500	1000	250	1250	400000
összesen	644,5	1289	322,25	1611,25	515600

A középső szárny liváiból számításaink szerint összesítve 27.275.050 akcse beszedése volt várható. Mivel a bevételezésről leginkább csak a rúznámcsé-defterek részinformációi tájékoztatnak minket, annyit tudunk bizonyosan, hogy az említett összeg 45,5 százaléka, azaz 12.396.739 akcse részletekben ugyan, de biztosan befolyt a kincstárba.²⁹⁷ [Az alábbi táblázatban a Csirmen livából befolyt jövedelem valójában valamennyivel több a feltüntetettéknél, míg a Pasa livából származó bevétel ennyivel kevesebb, ugyanis Csirmen kaza adatait több más Pasa szandzsákbeli kaza nüzul-pénzével együtt könyvelték el.]

²⁹⁵ BOA, MAD 2998. 92-95, 161. BOA, D.MKF 61/147.

²⁹⁶ BOA, MAD 2998. 92, 93, 161. Üszkü kaza 2,5 kilés adatai: 14 háne, 28 kile árpa, 7 kile liszt 11.200 akcse értékben. BOA, D.MKF 61/147.

²⁹⁷ BOA, KK 1950. BOA, D.MKF 61/53, 56, 57.

liva	kaza	nüzul-pénz (akcse)	összesen (akcse)
Vize	Havasz-i Mahmudpasa	33400	247100
	a liva más kazái	213700	
Csirmen	Zagra-i Dzsedid	230400	1006125
	Uzundzsaabad-i Haszköj	300000	
	Akcsakizanlik	30000	
	Haszköji nomádok	40200	
	a liva más kazái	405525	
Pasa	Iznepol	117500	5840025
	Ihtiman	151000	
	Sehirköj	821000	
	Berkofcsa	575130	
	Szófia	1773597	
	Szamakov	529000	
	Dimetoka	112000	
	Dimetoka, Csirmen, Dzsiszrergene, más kazák	73700	
	Edirne	1550000	
	Csirpan	74098	
Üszküp	Üszküp	528230	879455
	Kircsova	250000	
	Pirlepe és Morihova	101225	
Köszkendil	Ilidza és más kazák	7050	2785050
	a liva más kazái	2778000	
Ohri	Ohri, Isztarova és más kazák	312900	1638984
	a liva más kazái	1326084	
összesen		12396739	12396739

Az Ohri livából származó bevételekből 862.344 akcsét a Budán szolgálatot teljesítő portai janicsárok közül 351 főnek az 1657/1658. évi lezez és az 1658/1659. évi maszar, redzseds és resen (1658. július 2–1659. június 21.) időszaki zsoldjára tervezték fordítani.²⁹⁸

III. 2. 3. A bal „szárny” – nüzul pénzben

A bal „szárnyhoz” elsősorban a mai Görögország és Albánia területén található szandzsákok tartoztak. A térségre kivetett, és avarizként is szolgáló nüzul-gabonának a természetbeni beszolgáltatása és a kijelölt helyekre való szállítása alól a rájárat a nagy távolság miatt mentesítették. E helyett március végén pénzben rótták ki a nüzult, ami jelentette egyben az avarizt és a szállítási költségeket is. A bevételt a termények raktározására

²⁹⁸ BOA, KK 1950. 63. Naponta 2.436 akcse zsoldot osztottak ki.

kijelölt helyekhez közelebb eső településekről történő vásárlásra (istira) tervezték fordítani.²⁹⁹ A beszedendő pénzösszegekről egyelőre nem áll rendelkezésünkre feljegyzés, így az alábbi táblázatokban dőltként a központilag meghatározott metódus alapján általunk kiszámolt számok szerepelnek. A befolyt jövedelmekkel kapcsolatban is csupán a ruznámcse-defterek részinformációira tudunk támaszkodni.

A bal „szárny”-hoz tartozó livákat, köztük Pasa szandzsák bal „szárnyát” is 4 kilés (a), 2,5 kilés (b) és adómentes részekre (c) osztották. Ezekből összesen 81.741.400 akcse begyűjtését tervezték, ami 212.076,5 kile (4.718.702 kg) árpa és 65.729,375 kile (1.686.353 kg) liszt értékét jelentette.

a) A livák 4 kilés részeiből a „szárnyból” előírányzott bevétel 74,57 százalékát, 60.956.400 akcsét terveztek begyűjteni 152.556 kile árpa és 50.852 kile liszt értékének megfelelően.³⁰⁰

liva	háne	árpa (kile)	liszt (kile)	összes (kile)	akcse
Pasa	13563	40689	13563	54252	16275600
Szelánik	1158	3474	1158	4632	1389600
Egriboz	2133	6399	2133	8532	2559600
Tirhala	9592	28776	9592	38368	11510400
Inebahti	1325,25	3975,75	1325,25	5301	1590300
Mora vilájet	11024,5	33073,5	11024,5	44098	13229400
Janja	4004	12012	4004	16016	4804800
Avlonja	2952,25	9021,75	3007,25	12029	3542700
Delvine	1940,25	5820,75	1940,25	7761	2328300
Elbaszan	939,75	2819,25	939,75	3759	1127700
Karliili	2165	6495	2165	8660	2598000
összesen	50797	152556	50852	203408	60956400

b) A livák 2,5 kilés részeiből a bal „szárnyból” előírányzott adó 20,86 százalékával, 17.051.800 akcsével számoltak, ami 50.186 kile árpa és 12.545,125 kile liszt értékének felelt meg.³⁰¹

liva	háne	árpa (kile)	liszt (kile)	összes (kile)	akcse
Pasa	1407	2950	737,5	3687,5	1125600
Szelánik	5924,5	15333,5	3833,25	19166,75	4739600
Egriboz	2941,5	7339	1834,75	9173,75	2353200

²⁹⁹ BOA, MAD 2998. 70/3, 86-91.

³⁰⁰ BOA, MAD 2998. 86-91.

³⁰¹ BOA, MAD 2998. 86-91.

Tirhala	1692	4839	1209,75	6048,75	1353600
Mora vilájet	766,5	1533	383,25	1916,25	613200
Janja	27	54	13,5	67,5	21600
Gelibolu	4374,25	8973,5	2242,125	11215,625	3499400
Midilli	2456	4912	1228	6140	1964800
Galata és Ejüb kazák	1726	4252	1063	5315	1380800
összesen	21314,75	50186	12545,125	62731,125	17051800

c) 1658-ban az avariz-adójukat konkrét összegként fizetőktől (c1), az avariz-adó fizetése helyett valamilyen szolgálattal tartozó kazák, temlikek³⁰² lakosaitól (c2), és egyes alapítványok (*vakif*) különböző kazákban található falvaitól (c3) is nüzul-hozzájárulást igényeltek.

Többségüknek nem volt avarizhánéja, ezért a beszolgáltatandó gabonamennyiség megállapításának alapjául szolgáló hánékat a korábbi szürszat-, dzsizje-, és zijáde-i dzsizjedefterekből számolták ki. A hánékat ugyanúgy, mint a többi esetben gyakorlatilag 2,5 kilésként állapították meg. Ezekből a „szárnyból” előírányzott bevétel 4,57 százalékát, azaz 3.733.200 akcse begyűjtését tervezték 9.334,5 kile árpa és 2.332,25 kile liszt értékében.

c1) Pasa szandzsák kazáiban akadtak olyanok, akik a kincstárnak éves, meghatározott összegű avarizt fizettek, így az avariz-defterekben nem szerepeltek. A nüzul szolgáltatáshoz hánéikat ezekből az összegekből határozták meg, Bereketlü és Kavala kazák esetében 325, a többiek esetében pedig 400 akcséntként számoltak 1 hánét.³⁰³

liva	kaza	évi avariz (akcse)	háne	árpa (kile)	liszt (kile)	összes (kile)	akcse
Pasa	Bereketlü, Kavala	20000	61,5	123	30,75	153,75	49200
	Drama	51800	129,5	259	64,75	323,75	103600
	Jenidzse-i Karaszu	16000	40	80	20	100	32000
	Csagljajik	34739	86,5	173	43,25	216,25	69200
összesen			317,5	635	158,75	793,75	254000

c2) Az avariz-adó elengedésének fejében valamilyen szolgálattal tartozók (pl. Praviste menzildzsijei, Inöz sóbányászai) értelemszerűen nem rendelkeztek avarizhánékkal, nüzul-adójukat korábbi szürszat-defterekből számolták ki. Ennek módszere nem teljesen ismert, de tulajdonképpen a hánénkénti 2,5 kilés elszámolást alkalmazták.³⁰⁴

³⁰² A temlik kincstári földekből szultáni adományozás révén magántulajdonúvá vált föld (mülk). **İnalçık-Quataert**, 140.

³⁰³ **BOA, MAD** 2998. 70/1, 73/6.

³⁰⁴ **BOA, MAD** 2998. 67/12, 69, 73/6. **BOA, D.MKF** 60/83.

liva	kaza	személy (fő)	háne	árpa (kile)	liszt (kile)	összes (kile)	akcse
Szelánik	Keszendire szigete nájije	n. a.	700	1400	350	1750	560000
	Ajnarož szigete nájije	n. a.	200	400	100	500	160000
	Szelánik város ³⁰⁵	n. a.	507	1014,5	253,5	1268	405600
Gelibolu	Inöz	n. a.		225	55	280	89600
Elbaszan	Elbaszan város	400	133	266	66,5	332,5	106400
Pasa	Praviste	n. a.	112,5	225	56,25	281,25	90000
összesen		400	1652,5	3530,5	881,25	4411,75	1411600

Az alábbi, Egriboz liva Atina, Livadja, Izdin kazáiban valamint Tirhala liva Alaszonja, és Csataldzsa kazáiban található egységek bizonyos részeit temlikként kezelték. A dzsizje-defterekben elkülönítve szerepeltek, szolgálattevőik száma alapján kaptak dzsizje-hánét is. A nüzul-adó kivetésekor is ezt vették alapul: 5 személyenként, Livadia esetében 7 személyenként számítottak 1 hánét.³⁰⁶

kaza	kaza/vakif	dolgozó (fő)	háne	árpa (kile)	liszt (kile)	összes (kile)	akcse
Atina	Atina város	2688	537	1074	268,5	1342,5	429600
Livadja	Livadja vakifjai	1601	223	446	111,5	557,5	178400
Izdin	Izdin város	954	191	382	95,5	477,5	152800
Alaszonja	Dominik város és Velesztin	530 250	156	312	78	390	124800
Csataldzsa	Argalaszi város	980	196	392	98	490	156800
összesen		7003	1303	2606	651,5	3257,5	1042400

c3) A Szelánik, Tirhala, Pasa, Üszkü és Egriboz livákban található néhány alapítvány hánét a zijáde-i dzsizje-defterek alapján határozták meg. Hasonlóan az előbbiekhöz szolgálattevőik száma alapján, 5 személyként 1 hánét állapítottak meg.³⁰⁷

kaza	vakif	személy (fő)	háne	árpa (kile)	liszt (kile)	összes (kile)	akcse
Karaferje	Mihrimah szultán	1354	271	542	135,5	677,5	216800
Jenisehir, Csataldzsa, Palatmina		1877	375,5	751	187,75	938,75	300400
Nevrekop		340	68	136	34	170	54400
Köprülű	Sehid Mehmed pasa	57	14	28	7	35	11200
Talanda	Kara Musztafa	n. a.	553	1106	276,5	1382,5	442400

³⁰⁵ BOA, MAD 2998. 70/3.

³⁰⁶ BOA, MAD 2998. 67, 70.

³⁰⁷ BOA, MAD 2998. 59m, 61m, 70, 76.

	pasa						
összesen		1281,5	2563	640,75	3203,75	1025200	

A bal „szárny” liváiból számításaink szerint összesítve 81.741.400 akcse jövedelem volt várható, a bevételezésről sajnos csak részinformációk tájékoztatnak bennünket. Annyi bizonyos, hogy a tervezett bevétel 38,5 százaléka, azaz 31.433.372 akcse részletekben ugyan, de befolyt a kincstárba, az azonban egyelőre nem ismert, hogy mire fordították a beérkezett összegeket.³⁰⁸

Az alábbi táblázatban a Pasa livából befolyt jövedelem valójában valamennyivel kevesebb a feltüntetetttnél, mert a liva jobb szárnyához tartozó Zagra-i Dzsedid és az Avlonja szandzsákban lévő Ergirikaszri kazákból származó bevételt Pasa szandzsák többi kazájának nüzul-pénzével együtt könyvelték el.

liva	kaza	nüzul-pénz (akcse)	összesen (akcse)
Mora vilájet	Mezisztre, Menekse, Bardunja	67000	6670000
	a vilájet más kazái	6000000	
Tirhala	Tirhala, Jenisehir, Fijer	1939090	4476375
	Argalaszi (Csataldzsa kaza)	156800	
	a liva más kazái	2380485	
Janja		1460920	1460920
Delvine	Delvine, Ajdonat, Mazarak	315000	2215000
	liva más kazái	1900000	
Elbaszan		296972	296972
Midilli		1944800	1944800
Pasa	Jenidzse-i Karaszu, Praviste, Csaglajik	539000	10597897
	Gümüldzsine	573200	
	Timurhiszári	736000	
	Nevrekop	316000	
	Hurpiste	504216	
	Naslics	575720	
	Menlik	400000	
	Zihne	95700	
	Görözse, Keszrije	734800	
	Dzsumapazari	960000	
	Dzsumapazari, Szarigöl, Egribudzsak	299700	
	Sziroz	116652	
	Szerficse	340000	
	Köprülü	150000	
	Köprülü, Zagra-i Dzsedid	90929	

³⁰⁸ BOA, KK 1950. BOA, D.MKF 59/174. 60/129. 61/11-13, 18, 19, 21, 140, 144, 188.

	Manasztir, Filorina, Kolonja, Ergirikaszri és más kazák	3776780	
	Manasztir	20000	
	Manasztir, Köprülü	51200	
	Drama	318000	
Szelánik		2930008	2930008
Egriboz	Kara Musztafa pasa vakifjai (Talanta)	405000	405000
	Galata és Ejüp kazák	249200	249200
Gelibolu	Kavak/Evrese	156000	187200
	Mekri	31200	
összesen		31433372	31433372

Az eddig látottakon kívül az Égei-tengeri szigetek (Dzsezájir-i Bahr-i Szefid) vilájethez tartozó három szigetre, Hioszra (Szakiz), Koszra (Isztanköj) és Rodoszra is biztosan terveztek nüzul-adót kivetni. Ezeket nem sorolták a bal „szárnyhoz”, de utóbbi kettő esetében az adó tartalmazta a mekári-pénzt is, ezért itt emlékezünk meg róluk, noha földrajzilag közelebb feküdtek Anatóliához.

Kosz és Rodosz a velenceiek 1648. évi sikertelen ostroma óta a nüzul alól felmentést kapott, de ebben az évben avarizt és a nüzult is fizettetni akartak velük. Gyakorlatilag 2,5 kilés egységgént kezelték őket, de különleges helyzetük miatt könnyítést kaptak. A hánénként 2 kile árpa és 0,5 kile liszt, valamint ezek szállítása értékében csak 3 kamil gurus (240 akcse) beszolgáltatását írták elő számukra.³⁰⁹

Hiosz lakosainak sem kellett fizetni az avariz-adót, így nüzul-kötelezettségük rendkívülinek tekinthető. Az adót a dzsizjehának alapján számolták, egységenként 1,5 kamil gurus (120 akcse) bevétellel terveztek.³¹⁰

A három szigetről összesen 1.306.800 akcse bevételt irányoztak elő, de az adó begyűjtésére vonatkozó feljegyzések egyelőre nem állnak rendelkezésünkre.³¹¹

liva	háne	tervezett (akcse)	befolyt (akcse)
Rodosz és Isztanköj	1695	406800	n. a.
Szakiz szigete kaza	7500	900000	n. a.
összesen	9195	1306800	n. a.

³⁰⁹ BOA, MAD 2998. 65, 73/4. 1648-ban a defterdár Kodzsa Mehmed pasa révén adatott parancs a hánénkénti 300 akcsés bedel-i nüzul eltörlésére. BOA, D.MKF 27491. 10. BOA, D.MKF 59/145.

³¹⁰ BOA, MAD 2998. 63.

³¹¹ BOA, MAD 2998. 63, 65, 73/4. BOA, D.MKF 59/145.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy Rumélia vilájetben a jobb „szárny”-ból tervezett nüzul-bevételek közel 90 százalékát biztosan teljesítették. A középső és a bal „szárny”-on ez az arány már jóval kevesebb, 50 százalék alatt marad.

szárny	jobb			középső	bal
tétel	árpa (kile)	liszt (kile)	mekári-pénz (akcse)	pénz (akcse)	
tervezett	42469,75	12532,125	16361200	27275050	81741400
tényleges	36930,75	10723,75	14179318	12396739	31433372
arány (%)	87	85,6	86,7	45,5	38,5

III. 3. A nüzul beszédése Buda vilájetből

A nüzul-adót Buda ejálet esetében is pénzként tervezték begyűjteni, amire 1658. január elején adták ki a parancsot. A Belgrád környéki, illetve tőle délre fekvő kazákat Szerém és Szendrő szandzsákokba sorolták be, ahonnan hánénként 1,5 szim (rial) gurust számoltak fel. A nüzul-pénzt a „magyar területekről” a dzsizje értékében szedték be, és összesen 32.293 szim gurust irányoztak elő.³¹²

liva	kaza	háne	szim gurus
Szerém	Dimitrofcsa	1800	2700
	Nemcse	1700	2550
Szendrő	Belgrád-i Engerüsz	1000	1500
	Szendrő	418,5	627,5
	Ahrama, Güverdzsindik	660	990
	Uzsicse	1050	1575
	Csacska	342	513
	Pozsegadzsik	320	480
	Rudnik	515	772
	Reszava	2000	3000
	Nis		
	Karagujefcsa	1143	1714,5
	Valjeva	2200	3300
	Kucsajna	1470	2205
	Jagodina	800	1200
	Aladzsahiszár	480	720
Buda		1150	1725
Esztergom		986	1479
Székesfehérvár		725	1087
Koppány		850	1275
Simontornya		420	630

³¹² BOA, MAD 2998. 131. Az 1680-as évek elején már 2 gurust kértek hánénként, de az 1683. évi bécsi hadjárat idején e területekről a nüzul-adót nem pénzben, hanem természetben szedték be. **Erdoğan**, 115.

Mohács és Szekszárd		1500	2250
összesen		21529,5	32293

A vilájet nüzul-pénzének tényleges beszédéről részletek nem állnak rendelkezésünkre, de ahogy a későbbiekben látni fogjuk, azt Belgrádban őrizték és a budai vilájetben vásárlásra fordították. A táblázatban látható összeg a korábban már említett, talán nüzul-adóként kivetett 60.000 gurus első vagy második részlete lehetett.

III. 4. A nüzul beszédése Bosznia vilájetből

A boszniai kormányzóságból a nüzult nem természetben, hanem pénzben szedték be. Nüzul-pénzként bastina-dzsizjét (**dzs**) vagy reszm-i filorit (**r**) számítottak fel az egyes kazákból, hánénként pedig 1,5 gurut gyűjtöttek be. Noha az adó beszédését az 1658. évi hadjáratra vonatkozó defterbe jegyezték fel, pontos dátumot nem adtak meg, csupán Szejdi Ahmed, Bosznia vezírjének és szerdárjának idejére (1656-1659) hivatkoztak. Az adatokat Szaraj kádiája, Musztafa hitelesítette, amelyek alapján Bosznia vilájetből 47.406 gurus bevételt irányoztak elő.

liva	kaza (adónem)	beszedett		beszedetlen	
		háne	gurus	háne	gurus
Boszna	Kobas/Banaluka (r)	3405	5107,5	0	0
	Isztari Eflak (r)	1517	2275,5	351	526,5
	Maglaj (r)	730	1225,5	171	256,5
	Olova (dzs), Biracsa (r)	817	1095	501	751,5
	Brod (dzs), Csernik (r)	1015	1522,5	472	708
	Viszoka és Breza (dzs)	2000	3000	819	1228,5
	Jenipazar (dzs)	852	1278	0	0
	Cselebipazar, Visegrád (dzs)	750	1125	435	652,5
Herszek	Mosztar, Imocska (r)	1790	2685	512	768
	Nova, Csernicse (r)	1301	1951,5	637	955,5
	Neveszin és Neum (r)	1023	1534,5	357	535,5
	Pirepol, Tasludzsa (r)	2235	3352,5	712	1068
	Focsa, Csajnicse (dzs)	1670	2505	17	25,5
 (dzs)	500	750	0	0
Klisz	Uszkupje náhije (r)	360	540	517	775,5
	Neretva és Prozor (dzs)	1250	1875	502	753
Izbornik	Braznik (dzs)	817	1225,5	0	0
	Bögürdelen (dzs)	197	295,5	0	0
	Izbornik, Korenta, Loznicse (dzs)	863	1294,5	0	0
	Memlahatejn, Beline (dzs)	539	808,5	0	0
	Szrebrenicse (dzs)	350	525	0	0

	Gradcsanicsa (dzs)	279	418,5	0	0
Krka	Iszkiradin (r)	0	0	1230	1845
	összesen ³¹³	24264	36396	7340	11010

A vilájetből végül a tervezett pénz 76,8 százalékát, azaz 36.396 gurust tudtak beszedni. Ebből 3.582 gurust ágyúgolyókra és a hozzávaló anyagokra szántak, míg 72 gurust lovak bérlésére, ládák, pokrócok és egyéb szükséges dolog vásárlására „tettek félre”. A maradék 32.742 gurust 62 kiszébe osztották el: 35 kiszé rial és 27 kiszé eszedi gurusra. Kiszénként 500-zal számoltak, azaz az előbbi 17.500 rial gurust, utóbbi 13.500 eszedi gurust tett ki. Az egészet feltehetőleg Belgrádba küldték, és vásárlásra tervezték fordítani.

A nem bevételezhető pénzmennyiség az egész összeg 23,2 százalékát tette ki, amit legfőképpen a fegyveres összetűzések jellemezte dalmáciai határhoz közeli, illetve a Belgrádtól már távolabb lévő helyekről nem lehetett beszedni. Iszkiradin kazából például ez időre már 14 éve nem tudták a reszm-i filorit behajtani, mivel az háborús övezetben feküdt.³¹⁴

³¹³ A megadóztatható és megadóztathatatlan hánék számát az összesítésben többnek számolták. Ugyanis a kazákra lebontott adatok alapján az előbbieket esetében a hánék száma 24.260, a bevétel 36.390 akcse, utóbbiak esetében a hánék száma 7.233, a kieső jövedelem 10.849,5 akcse lenne.

³¹⁴ BOA, MAD 2998. 136. Az eredeti kimutatásban a 27 kiszé eszedi gurus átváltásánál, a kiszé egysége esetében 500 helyett tévesen 50-nel számoltak.

IV. Vásárlás (istira)

Az ellátmány biztosítására a szürszat és a nüzul mellett az istira intézményét is alkalmazták. Az eddig tárgyalt két adóból származó mennyiségeket egészítették ki a leendő hadszíntér közeli helyekről történő vásárlással, aminek anyagi fedezetét legnagyobb részben a nüzulból befolyt pénzek adták.

1658-ban a szürszatból és nüzulból biztosított ellátmány kiegészítéseként elsősorban árpából és lisztből, néha búzából, olajból, és állatokból is további mennyiségeket vásároltak. Ez a beszerzés az árpa, a liszt és a juhok esetében általában rögzített, a piacihoz képest alacsonyabb árakon és szervezett keretek között történt. A hadműveletek kidolgozásakor mérték fel, és sok esetben a hadjárat indulása előtt nem sokkal tervezték meg a még szükségesnek látott mennyiségek felvásárlását. A magyarországi területeken például a nüzul-adó kivetésénél alkalmazott, avariz- vagy dzsizje-hánékra alapuló rendszert használták az egyes területekről vásárlandó tételek mennyiségének meghatározásánál.

A tervezett, kötelező érvényű vásárlásokon kívül az előre nem látható szükségletek, illetve a többi adó „késlekedése” miatt ad hoc jellegű beszerzések is történtek, és nemcsak a leendő hadszíntérhez közel, hanem – ahogy azt majd látni fogjuk – a menzilekben is. Ezt az eljárást a Lütfi Güçer által szerbeszt istirának tartott vásárlásnak is nevezhetjük, hiszen nem előre megállapított mennyiségeket vettek, és korántsem rögzített árakon.

Az 1658. évre vonatkozó istira anyagi alapját általában egy adott terület nüzul-pénzéből, dzsizje-adójából vagy mukataa-jövedelmeiből finanszírozták. Emellett az is előfordulhatott, hogy a távolabbi helyek nüzul-gabonája értékében beszédett pénzeket fordították vásárlásra. A felvásárlási árat az állam határozta meg, általában úgy, hogy az neki legyen előnyösebb, azaz a piacinál alacsonyabban áron.

Az élelmet így célszerűen a leendő hadszíntérhez közel fekvő helyekről, közigazgatási egységekből területileg kinevezett biztosok irányításával gyűjtötték be, és a vásárolt mennyiségeket a hadszíntérhez közeli nagyobb és biztos védelmet nyújtó várakban, helységekben helyezték el, amiket aztán szükség esetén „mozgósítani” lehetett. Így ami a hadsereg ellátását illeti, a háborús helyzetre jellemző hirtelen bekövetkező változásokat is le tudták követni ezzel a módszerrel.

A vízi szállítás könnyedsége miatt a Duna menti kazákból, illetve a leendő hadszíntérhez való közelsége miatt a magyarországi és boszniai területekről intézték a

felvásárlást. Erre az előkészületeket az előbbi területeken már március közepén, az utóbbiakban júniusban kezdték meg.

IV. 1. Vásárlás Rumélia vilájetből

A vilájet területét tekintve a vásárlást a már fentebb is ismertetett két szandzsákból, Szilisztréből és Nigboluból bonyolították le 2-2 hónapos időszakokban, amit a leendő hadszíntértől távolabb eső Szilisztrében kezdtek el. Mind az anyagiak előteremtésére, mind pedig a vásárlás lefolyására és a vásárolt tételek felhasználására vonatkozóan részletes feljegyzések állnak rendelkezésre, amit az alábbiakban ismertetünk.

IV. 1. 1. Az anyagi feltételek előteremtése

A gabonaellátmány további gyarapításának anyagi feltételeit is a Duna menti kazákból, így Szilisztre, Nigbolu és Vidin szandzsákok területéről akarták biztosítani. 1658. március 15-én parancsot bocsátottak ki ezen livák elöljáróinak, miszerint a hadsereg igényei több gabonát követelnek, ezért a szürszatot biztosító kazákon kívül főleg erről a területről szükséges gabonavásárlás. Az erre szánt pénzüsszeget a környékbeli kazákból (a), szultáni, vezíri és egyéb alapítványokból, vallási intézményekből (b) és mukataákból (c) akarták előteremteni, összesen 4.241.320 akcsét.³¹⁵

a) A környékbeli kazák esetében árpa- és lisztvásárlásra az elmúlt évi és/vagy az adott évi dzsizje-adójukból 1.700.000 akcsét szántak, aminek csak 55,3 százalékát, kizárólag a Duna környéki livákból befolyt 940.000 akcsét tudták hasznosítani.³¹⁶

liva	kaza	év	tervezett (akcse)	bevételezett (akcse)
Szilisztre	Janbolu	1067	80000	80000
	Szilisztre	1068	80000	80000
	Hirszova	1068	40000	0
	Prevadi	1068	180000	180000
	Ahjolu	1067	80000	80000
	Karinabad	1067-1068	80000	80000
Nigbolu	Hezargrad	1067-1068	100000	100000
	Nigbolu	1067-1068	100000	100000
	Lofcsa	1067-1068	80000	80000

³¹⁵ BOA, MAD 2998. 62.

³¹⁶ BOA, MAD 2998. 53m-55m. BOA, MAD 4880. 3. BOA, D.MKF 27490. 5. BOA, D.MKF 27492. 4. BOA, KK 1858. 20, 51, 68-69, 89. BOA, D.BŞM 237/79. Hezargrad 100.000 akcséjéből 50.000 akcsét a kincstárból utaltak át.

	Tirnovi	1067	80000	0
Vidin	Vidin	1067-1068	160000	160000
Pasa	Filibe	1067-1068	160000	0
	Berkofcsa	1067-1068	120000	0
	Dimetoka	1068	40000	0
Csirmen	Csirmen	1067-1068	160000	0
Gelibolu	Kesán	1068	160000	0
összesen			1700000	940000

b) A szultáni, vezíri és egyéb alapítványok, illetve vallási intézmények esetében 1.051.320 akcse értékben az 1657/1658. évi dzsiszje-jövedelmekre (*zıjâde-i dzsiszje-i gebrân*) számítottak, amiből csupán 3,8 százalék, azaz 40.000 akcse bevétel érkezett be.³¹⁷

vakıf	tervezett (akcse)	bevételezett (akcse)
Abu el-Fetih Szultán Mehmed Hân	40000	0
Marmara	40000	0
Sah szultán; Szultán Szülejmân; Filibe	100000	0
Prevadi	111320	0
türbék vakıfjai (Nigbolu)	80000	0
Szultán Murád (Dimetoka, Iszlimije)	40000	0
Dzsiszr-i Ergene, Darül-Hâdisz és mások	80000	0
Jildirim Bajezid (Edirne)	80000	0
Mahmud pasa (Kizanlık)	40000	0
Sehid Mahmud pasa és Iszmihân szultán	80000	0
Medina város érdekeltségei (Dimetoka)	40000	0
Gazi Ali bég (Plevne) és Mihal bég	40000	0
Evlija Kâszim pasa (Tirnovi, Nigbolu, Plevne)	80000	0
Haszeki szultán (Miszivri)	40000	0
Valide szultán (Janbolu)	20000	20000
Ibrahim pasa (Hezargrad)	40000	0
Szekbân Kara Ali (Tirnovi)	20000	20000
Rüsztem pasa és Ajse szultán	80000	0
összesen	1051320	40000

c) A mukataak esetében is csak az 1657/1658. évi jövedelmeket vették figyelembe, azon belül is elsősorban a Duna mentén fekvő kikötők bevételeiből és/vagy illetékeiből

³¹⁷ BOA, MAD 2998. 54m-55m. BOA, D.MKF 27490. 5. BOA, MAD 4880. 3.

(*kalemije, irszálije*) kívánták 1.490.000 akcsét biztosítani, aminek 62,4 százalékát, 930.000 akcsét sikerült előteremteni.³¹⁸

mukataa	tervezett (akcse)	bevételezett (akcse)
Vidin összevont mukataak (nezáret)	200000	0
Fethülszlám	40000	0
Vidin és Fethülszlám kikötője	40000	0
Iszakcsi és Tulcsa kikötője	120000	80000
Kili kikötője	80000	80000
Nigbolu kalemije	120000	120000
Ruszcuk és Szilisztre kikötője kalemije	160000	160000
Ruszcuk és Szilisztre kikötője irszálije	80000	80000
Ibrail kikötője kalemije	320000	320000
Balcsik	90000	90000
Nigbolu avariz	240000	0
összesen	1490000	930000

A Duna környéki területekről tervezett 4.241.320 akcse bevételnek csak a 45 százaléka, összesen 1.910.000 akcse realizálódott. Ezt az összeget kipótolták más jövedelmekkel, hozzászámítottak további 1.422.000 akcsét a következő tételekkel:³¹⁹

bevétel forrása	akcse
Vidin szandzsák 1658/1659. évi nüzul-gabona és mekári pénzösszege	400000
Nigbolu szandzsák 1658/1659. évi avariz, nüzul és mekári pénzösszege	400000
..... mukataa (Karamán vilájet)	22000
Ahmed aga, basbakikulu	80000
Haszán pasa kajmakám a szultáni udvarból	200000
Tokadi Musztafa aga Edirnéből	320000
összesen	1422000

A fenti az összegekkel együtt összesen 3.332.000 akcse, azaz az eredetileg tervezett pénz 78,6 százaléka állt rendelkezésre árpa- és lisztvásárlásra.

IV. 1. 2. A vásárlás lebonyolítása

A szakértők az általuk elvégzett becslések alapján 100.000 kile (2.225.000 kg) árpa és 25.000 kile (641.400 kg) liszt vásárlását irányozták elő, a felvásárlandó tételek

³¹⁸ BOA, MAD 2998. 54m. BOA, D.MKF 27490. 6. BOA, MAD 4880. 3.

³¹⁹ BOA, MAD 747. 2. BOA, D.MKF 27490. 6.

célállomásának pedig Belgrádot illetve Jenipalánkát jelölték ki. Mind az árpa, mind a liszt kilénkénti felvásárlási árát központilag állapították meg, előbbiét 20, utóbbiét pedig 50 akcsében. A hatósági ár így mindkét esetben kb. 30 akcsével lett alacsonyabb a június-augusztus között megfigyelhető piaci árnál, ami az árpánál 50-60 akcse, a lisztnél 60-80 akcse körül mozgott. A tervezett vásárlás teljes költsége az árpa esetében 2.000.000, a liszt esetében pedig 1.250.000, összesen 3.250.000 akcsét jelentett volna, amire a fent részletezett jövedelmek elegendőnek látszottak.³²⁰

Az 1658. március 15-én Ahmed aga kapudzsibasit bízták meg a vásárlás lebonyolításával, a termények kikötőkbe való szállítása azonban az aga felügyeletével a kazák feladata maradt. A szandzsákok előjárói szolgálattevőket küldtek a rájákhhoz a felvásárlásra, a kikötők emínjeinek pedig gondoskodniuk kellett a gabona elszállítására szükséges hajókról. Ha egy rája nem tudott mit eladni, akkor arra utasították a tartományi szpáhikat, szubasikat, vojvodákat, hogy az idő szorítása miatt saját „éléskamrájukból” (*anbar*) a számukra szükségtelen mennyiségeket meg nem nevezett módon bocsássák a ráják rendelkezésére. A vásárlás során elviekben nem alkalmazhattak erőszakot, az esetleges ellenszegülést is adminisztratív úton, kérvényekkel és jelentésekkel kellett elintézni.³²¹

Mindez arra enged következtetni, hogy a rájáknak kötelezővé tették terményeik eladását, ugyanakkor a felvásárlandó mennyiségeket igyekeztek egyenletesen, területi és egyéni körülményekhez mérten elosztani közöttük. Ha azonban a rája nem tudott mit eladni, akkor azonban a fent említett „szabályozás” számos visszaélésre adhatott okot, amit az alacsony hatósági ár tovább súlyosbíthatott.

Ahogy a fentiekben már említettük, a szükséges árpát és lisztet Szilisztre és Nigbolu szandzsákokból biztosították. Eredetileg Vidin livából is előirányoztak 12.000 kile árpát és 3.000 kile lisztet, de végül ezt a mennyiséget is az említett két területről szerezték be. Egy, a felvásárolt gabonák tárolására vonatkozó dokumentum szerint, az előírt mennyiségből 98.000 kile árpát és 24.000 kile lisztet sikerült vételezni 3.160.000 akcse áron, amelyre a fent bemutatott fedezet elegendőnek bizonyult. Ezek azonban ismeretlen okból kifolyólag felkerekített mennyiségek, két könyvelési dokumentum szerint valójában „csak” 3.125.010

³²⁰ BOA, MAD 2998. 62.

³²¹ BOA, MAD 2998. 62. BOA, D.MKF 62/127.

akcse értékben 97.378 kile (2.166.660,5 kg) árpát és 23.549 kile (604.173 kg) lisztet jelentett.³²²

Az egyes kazákból beszerzendő mennyiségeket feltételezhetően az avarizhánék alapján állapították meg, s úgy tűnik, hogy kisebb-nagyobb eltérésekkel ugyan, de 2,5 kilés egységenként kezelték a területet, azaz egységnyi háne 2 kile árpát és 0,5 kile lisztet adott.

IV. 1. 2. 1. Vásárlás Szilisztre szandzsákból

Szilisztre kazáiban április-májusban zajlott le a felvásárlás, aminek során 42.300 kile (941.175 kg) árpát 846.000 akcse, 10.552 kile (270.722 kg) lisztet 527.600 akcse értékben szereztek be. Ez az összesen vételezett árpa 43,4, a liszt 44,8 százalékát tette ki, ami a következőképpen alakult:³²³

kaza	árpa (kile)	akcse	liszt (kile)	akcse	akcse (összesen)	beadás dátuma
Jenipazar	2500	50000	700	35000	85000	máj. 16.
Szilisztre	8000	160000	2000	100000	260000	máj. 27.
Hadzsioglupazari	3600	72000	900	45000	117000	máj. 13.
Babadagi	3000	60000	800	40000	100000	ápr. 27.
Mankalja	2076	41520	519	25950	67470	ápr. 29.
Várna	2718	54360	680	34000	88360	ápr. 2.
Ibrail	1000	20000	250	12500	32500	ápr. 18.
Tekfurgölü/Karaszu	2052	41040	513	25650	66690	ápr. 29.
Iszakcsi	2334	46680	583	29150	75830	ápr. 13.
[elmosódott] ³²⁴	534	10680	133	6650	17330	ápr. 17.
Hirszova	2400	48000	600	30000	78000	ápr. 28.
Macsín	1200	24000	300	15000	39000	ápr. 25.
Umurfakih	840	16800	210	10500	27300	máj. 13.
Csardak	1270	25400	320	16000	41400	máj. 4.
Balcsik	4176	83520	1044	52200	135720	ápr. 4.
Iszmailgecsidi	3000	60000	600	30000	90000	ápr. 6.
Ahjolu	1600	32000	400	20000	52000	márc. 27.
összesen	42300	846000	10552	527600	1373600	

IV. 1. 2. 2. Vásárlás Nigbolu szandzsákból

A szükséges tételek felvásárlása június-július hónapokban Nigbolu liva kazáiban folytatódott. Itt 55.078 kile (1.225.485 kg) árpát 1.101.560 akcse, 12.997 kile (333.451 kg)

³²² BOA, MAD 2998. 62, 144/1. Kezdetben az árpa kilójét 24 akcséért tervezték beszerezni, így a teljes vásárlására fordított összeg 3.552.000 akcse lett volna. BOA, D.MKF 27492. 4. BOA, MAD 747. 2. BOA, D.MKF 62/173.

³²³ BOA, MAD 747. 2-3.

³²⁴ Tulcsa vagy Ajdosz lehet az utolsó betű töredékéből következtetve.

lisztet 649.850 akcse értékben szereztek be. Ez az összesen vételezett árpa 56,6, a liszt 55,2 százalékát jelentette. Az ellátmány felvásárlása az alábbiak szerint történt.³²⁵

kaza	árpa (kile)	akcse	liszt (kile)	akcse	akcse (összesen)	beadás dátuma
Ruszcuk	6952	139040	1748	87400	226440	máj. 28.
Hezargrad	12500	250000	3000	150000	400000	jún. 23.
Sumni	6500	130000	1500	75000	205000	jún. 23.
Alakilisze	2500	50000	600	30000	80000	jún.12-21.
Eszkidzsumabazari	1600	32000	300	15000	47000	jún. 20.
Zistovi	3516	70320	879	43950	114270	jún. 29.
Nigbolu	7620	152400	1920	96000	248400	júl. 21.
Rahova	1800	36000	450	22500	58500	júl.2-11.
Tirnovi	11690	233800	2600	130000	363800	n. a.
Dzsibra	400	8000	0	0	8000	júl.12-21.
összesen	55078	1101560	12997	649850	1751410	

IV. 1. 3. A vásárolt árpa és liszt felhasználása

A Szilisztre és Nigbolu szandzsákokban vásárolt tételeket három kikötőben, Ruszcukban, Szilisztrében és Nigboluban gyűjtötték össze, majd ezekről a helyekről hajókkal a Vaskapu-szoros keleti bejáratához Fethülszlamba, valamint Belgrádba szállították. Az elszállított árpa mennyisége azonban a vásároltnál 163 kilével többet, 97.541 kilét, a liszt mennyisége pedig a vásároltnál 8 kilével többet, 23.557 kilét tett ki. Ennek az összmenységnek nagyjából a $\frac{2}{3}$ részét vitték Belgrádba, a kisebb részét pedig Fethülszlamba. A szállítás összesen 1.206.248 akcsébe került, amiből az állam saját hajókkal csak minimális szinten vette ki a részét, a szállítás nagy részét bérelt hajókkal bonyolították le.³²⁶

Fethülszlamba csak Ruszcuk és Nigbolu kikötőjéből szállítottak, 26.336 kile (585.976 kg) árpát és 5.848 kile (150.036 kg) lisztet. Ez az összes szállítandó árpa 27, a liszt 24,8 százalékát tette ki. Eredeti célja Belgrád vagy Jenipalánka lett volna, de továbbszállítását már feleslegesnek találták. A Jenipalánkát mégis elérő hajókat szállítmányukkal együtt szeptember 4-én visszarendelték a Vaskapu-szorosig, azaz tulajdonképpen Fethülszlamba.³²⁷

Belgrádba mind a három kikötőből szállítottak, 71.205 kile (1.584.311 kg) árpát és 17.709 kile (454.342 kg) lisztet. Ez az összes szállítandó árpa 73, a liszt 75,2 százalékát tette

³²⁵ BOA, MAD 747. 3.

³²⁶ BOA, MAD 747. 4.

³²⁷ BOA, MAD 747. 4-7. BOA, D.MKF 62/123, 127, 173. BOA, MAD 2998. 144/1-2.

ki. Belgrádig feltehetőleg csak 25 hajó jutott el, augusztus közepétől az ide irányított hajók már csak Jenipalánkáig mentek volna.³²⁸

A kikötőkbe eljutott árpából igyekeztek elraktározni, a lisztből pedig megromlásától tartva pékségeknek, sütődéknek, szatócsoknak adták tovább szabad áron. A hadsereg rendelkezésére pedig csupán 39.813 kile (885.839 kg) árpát és 10.045 kile (257.714 kg) lisztet bocsátottak. Pontosabban ezekből a mennyiségekből 10.500 kile árpát és 5.389 kile lisztet szállítási költségre költöttek, így a sereg 29.313 kile (652.214 kg) árpából és 4.656 kile (119.454 kg) lisztből „gazdálkodhatott”.³²⁹

A vásárolt mennyiséghez képest tehát viszonylag keveset használtak fel, az árpának 30, a lisztnek 19,8 százalékát. Ennek háttérében az állhat, hogy egyrészt a hadjárat korántsem igényelt „ekkora erőfeszítést”, másrészt pedig talán ezt az ellátmányt vagy nagyobb részét a dalmáciai hadműveletekre szánták, de mire az augusztusban megérkezett, addigra már az erdélyiek elleni fellépés mellett döntöttek. Valószínűleg ez a döntés is befolyásolta a terményeket szállító hajók fent ismertetett útvonal-módosításait is.

A felhasznált mennyiségekből a nüzul emininek, Haszán agának 23.633 kile (525.834 kg) árpát és 4.004 kile (102.727 kg) lisztet továbbítottak, amit szétosztottak a hadjárat résztvevői között. A vásárolt tételek elosztását részletesebben az alábbi módon tervezték:³³⁰

kedvezményezett	felhasználás célja	árpa (kile)	liszt (kile)
Haszán aga nüzul emini	a sereg ellátására	14755	3962
	a portai janicsárok és mások számára	8878	42
Juszuf aga Jenő dizdárja	Jenő várának ellátására	4680	0
Ahmed aga szer gulam-i baki	Szevkerin, Kolár menzil ellátására	1000	0
Ibrahim aga Temesvár dizdárja	Temesvár várának szükségleteire	0	652
összesen		29313	4656

IV. 1. 4. A fel nem használt árpa és liszt sorsa

A Belgrádba szállított illetve szállítandó mennyiségből 27.810 kile árpát és 9.985 kile lisztet talán a nyár vége felé vagy ősszel visszahajóztak Kili, Iszmailgecsidi és Iszakcsi kikötőibe, és ugyanide fordították vissza a Jenipalánkáig, a Vaskapu-szorosig, illetve Fethülszlámig eljutott mennyiségeket is. Összesen 57.728 kile (1.284.448 kg) árpa és 13.512

³²⁸ BOA, MAD 747. 4-7. BOA, D.MKF 62/123, 173. BOA, MAD 2998. 144/1-2.

³²⁹ BOA, D.MKF 27492. 4. BOA, MAD 747. 7-8. BOA, D.MKF 62/123.

³³⁰ BOA, D.MKF 27492. 4. BOA, MAD 747. 7-8.

kile (346.664 kg) liszt, a vásároltak több mint fele maradt meg. Ebből 54.871 kile (1.220.880 kg) árpát és 3.440 kile (88.257 kg) lisztet a „központba” rendelték, és ennek nagy részét a Márvány-tenger partján fekvő raktárakban helyezték el. Ez esetben is felmerült javaslatként, hogy az árpát az Isztabl-i Ámire rendelkezésére bocsátják, a lisztből pedig a Terszáne-i Ámire számára kétszersültet sütnék. A rakományok behajózásával a kemény tél miatt tavaszig kellett várni, így a tételek 1659 áprilisa és júniusa között jutottak el rendeltetési helyükre. A termények elosztása az alábbiak szerint alakult:³³¹

rendeltetési hely/személy	árpa (kile)	liszt (kile)
Kursunlu mahzen	16770	0
Iznikmid	18549	0
Mudanja	16350	500
Gebze/Gekbuze	2702	0
Bozdzaada	0	1016
Ömer efendi, a nagyúri konyha eminje	0	1894
..... reisz efendi	500	0
Musztafa efendi	0	30
összesen	54871	3440

A felvásárolt liszt mennyiségéből láthatóan keveset szállítottak a központba. Ennek oka az volt, hogy a liszt megromlásától tartottak, ezért a megmaradt 10.431 kile (267.618 kg) lisztnek a ráják közötti kiosztásáról rendelkeztek. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a rájáknak 1 kile lisztért 1 kile búzát kellett adniuk. A liszt mennyiségéből 4.170 kile Iszmailgecsidiben, 2.950 kile Iszakcsiban, 600 kile Macsinban és 2.711 kile (54.217 okka) Kiliben került „becserélésre”.³³² (A szállításra részletesebben ld.: V. 3. 2.)

A Rumélia vilájetben lebonyolított vásárlás összességében eredményesnek tekinthető, a tervezett mennyiségek közel egészét sikerült beszerezni. A hadsereg ellátására a körülmények alakulása következtében a tételek kevesebb, mint fele is elegendőnek bizonyult, így központi felhasználásukra is lehetőség nyílt.

³³¹ BOA, MAD 747. 8-11. BOA, D.MKF 27492. 3, 4. BOA, YB.04 2/70. A Bozdzaadára került liszt 1.036 kile lett volna, de 20 kile megromlott. BOA, D.MKF 62/123, 127. A Belgrádból visszashallított mennyiségben benne lehettek a Pancsovában tárolt, a hadsereg által fel nem használtak is.

³³² BOA, D.MKF 27492. 3. BOA, MAD 747. 11.

IV. 2. Vásárlás Buda vilájetből

A budai vilájetből 65.000 kile (1.446.250 kg) árpa és 20.000 kile (513.120 kg) liszt vásárlására adtak parancsot 1658. június 17-én. Előbbire kilénként 20 akcsével számolva 1.300.000 akcsét, míg utóbbira 3 kilénként 1 eszedi gurussal számolva 6.666,75 eszedi gurust (666.675 akcse), azaz összesen 1.966.000 akcsét kívántak költeni. Ezt a vilájet Belgrádban őrzött 1657/1658. évi nüzul-pénzéből tervezték finanszírozni, amit Ridván aga, a belgrádi vár dizdárja bocsátott a felvásárlással június 23-án megbízott, kütahjai illetőségű Deli (vagy Topal) Bajram csavus rendelkezésére. A tételeket Belgrádba kellett szállítani, a Szendrő és Szerém szandzsákokból vásároltakat azonban július végétől már Temesvárra.³³³

IV. 2. 1. A vásárlás tervezete

A vásárlás tervezése során az egyes tételek mennyiségeinek megállapításához Buda vilájet esetében a kazák avarizhánéit³³⁴ vették figyelembe. Tehát a szisztematikus, az adott terület terhelhetőségét szem előtt tartó törekvés ez esetben is látszik. A vásárlandó mennyiségek láthatóan a nüzulnál már látott, hánék szerinti 4 kilés rendszert követték, azaz hánénként 3 kile árpát és 1 kile lisztet vásároltak.

A tervezettől eltérően a beszerezendő árpa kevesebb, 64.116 kile (1.426.581 kg), a liszt pedig több, 21.372 kile (548.320 kg) lett a július 24-én kelt végső beszerzési terv szerint. Ezzel párhuzamosan 20.415 akcsével a ráfordítandó összeg is nőtt, összesen 1.987.090 akcsébe került volna. A tervezett felvásárlás részletei az alábbiakban láthatóak:³³⁵

kaza	háne	árpa (kile)	akcse	liszt (kile)	akcse	összakcse
Buda	600	1800	36000	600	19800	55800
Esztergom	600	1800	36000	600	19800	55800
Székesfehérvár	600	1800	36000	600	19800	55800
Simontornya	800	2400	48000	800	26400	74400
Koppány ³³⁶	1500	4500	90000	1500	49000	139000
Mohács	1235	3705	74100	1235	40755	114855
Duna és Szekszárd	465	1395	27900	465	15345	43245
Dimitrofcsa	2000	2400	48000	800	26400	186000
Grigorofcsa		450	9000	150	4950	
Zemun		360	7200	120	3960	

³³³ BOA, MAD 2998. 142, 144-145. BOA, D.MKF 27490. 12. BOA, D.MKF 62/173.

³³⁴ A nüzul-pénz beszédésénél megállapított és alkalmazott avarizhánék számait egy eset kivételével több kaza esetében kévessel felfelé módosították. (ld.: III. 4.)

³³⁵ NBKiM, Orientaliski Otdel, fond 316/A. nr. 19. BOA, D.MKF 27490. 12-13, 29-31, 46. BOA, D.MKF 64/20.

³³⁶ A Koppányból vásárolt liszt akcséjét 49.500 helyett 49.000 akcsének számolták.

Varadin		1536	30720	512	16896	
Irig		1254	25080	418	13794	
Nemcse	1800	2598	51960	866	28578	167400
Ilok		1344	26880	448	14784	
Moravik		750	15000	250	8250	
Valkovar		708	14160	236	7788	
Belgrád-i Engerűsz	1000	3000	60000	1000	33000	93000
Valjeva	910	2750	55000	910	30030	85030
Oszat	530	1570	31400	530	17490	48890
Szendrő	500	1500	30000	500	16500	46500
Ahrama és Güverdzsinlik	660	1980	39600	660	21780	61380
Rudnik	600	1800	36000	600	19800	55800
Kucsajna, Pozsarofcsa	1400	4200	84000	1400	46200	130200
Karagujefcsa	1150	3450	69000	1150	37950	106950
Uzsicse	1050	3150	63000	1050	34650	97650
Reszava	400	1200	24000	400	13200	37200
Csacska ³³⁷	342	1026	20520	342	11286	31800
Pozsegadzsk	350	1050	21000	350	11550	32550
Nis és Leszkofcsa	1600	4800	96000	1600	52800	148800
Jagodina	800	2400	48000	800	26400	74400
Aladzsahiszár	480	1440	28800	480	15840	44640
összesen	21372	64116	1282320	21372	704776	1987090

IV. 2. 2. A vásárlás lebonyolítása és a tételek felhasználása

Az árpából és lisztből beszerzett tételeket három részre lehet elkülöníteni aszerint, hogy mire tervezték felhasználni azokat: kétszersültkészítés (a), a központi elosztásba került (b), a menzilekbe utalták (c).

a) A vilájet „magyar” területeiről vásárolt tételek a kétszersült mübasirjához, Szelim agához kerültek. Az említett térségben a beszerzés szinte a tervezet szerint teljesen megtörtént, azonban ismeretlen okból kifolyólag *Simontornyából* csak 1.827 kile árpát és 140 kile lisztet, *Budából* csak 1.600 kile árpát és 100 kile lisztet vásároltak.³³⁸

A beszerzett tételekből 400 kile lisztet azonban nem használtak fel, azt a nüzul emininek megküldve központilag osztották el. Ezen kívül *Szendrőből* 1.000 kile árpát és 200 kile lisztet is átadtak Szelim agának, amit aztán később visszautaltak a menzilek ellátásához. Szelim aga így összesen 16.627 kile (369.951 kg) árpával és 4.240 kile (108.781 kg) liszttel gazdálkodhatott.

³³⁷ Csacska összakcséjét 31.806 akcse helyett 31.800 akcsének számolták.

³³⁸ BOA, MAD 4454. 32. BOA, D.MKF 62/166-170. Szekszárdról augusztus 5-én, Budáról augusztus 20-án, Koppányból augusztus 24-én, Mohácsról augusztus 25-én indították a szállítmányokat hajón Belgrádba.

Az árpa a kétszersült készítéséhez szükséges búza „cseréjeként” a belgrádi raktárba került, vagy 25 akcse/kile áron eladását tervezték. A lisztből is küldtek Belgrádba, vagy kilénként 58 akcsés áron szintén értékesítésre szánták.³³⁹

b) A központi elosztásba a már említett „magyar” területekről származó 400 kile liszt mellett a *Belgrád*, *Valjeva*, *Oszat* kazákból, valamint a Szerém livába tartozó *Dimitrofcsa* és *Nemcse* kazák területeiről (Grigorofcsa, Zemun, Varadin, Irig illetve Ilok, Moravik, Valkovar) származó tételek kerültek. A vásárlás mindenhol megtörtént, de két esetben a tervezettnél kevesebb beszerzés történt: *Belgrád* kazából 387 kile árpát és 129 kile lisztet, *Valkovából* 497 kile árpát és 127 kile lisztet tudtak vásárolni. A kieső mennyiséget máshonnan pótolhatták, ráadásul lisztből többet is sikerült beszerezni. *Valjevából* csak 838 kile árpát és 240 kile lisztet, *Oszatból* csak 1.445 kile árpát és 323 kile lisztet használtak fel. Összesen pedig 16.558 kile (368.415,5 kg) árpa és 7.401 kile (189.880 kg) liszt került kiosztásra.

A kiosztott mennyiségből 4.500 kile árpát és 6.200 kile lisztet átadtak Juszuf agának a jenői vár dizdárjának. Emellett a jenői vár közelében Haszán aga, a sereg nüzul eminije is kapott 12.058 kile árpát és 1.201 kile lisztet.³⁴⁰

c) *Aladzshiszár*, *Nis* és *Leszkofcsa* kivételével a többi kazában is lebonyolították a vásárlást, ebből 21.756 kile (484.071 kg) árpát és 7.252 kile (186.057 kg) lisztet a visszaút során a menzilek további ellátására használták fel. Az erre kijelölt konkrét mennyiségeken felüli, feleslegként jelentkező tételeket értékesíteni tervezték. Így az *Uzicséből* és *Pozsegadzsikból* vásároltakat teljes egészében eladták, ahogyan *Valjeva* és *Oszat* kazák fel nem használt tételeit (2.037 kile árpa, 877 kile liszt) is.

Ez a felesleg minimum 11.763 kile (261.727 kg) árpát és 6.129 kile (157.246 kg) lisztet jelentett. A mennyiségeket nagy haszonnal értékesítették volna tovább, az árpát kilénként 50 akcsével, a lisztet kilénként 80 akcsével, aminek részletei az alábbiakban láthatóak.³⁴¹

kaza	árpa (kile) akcse	liszt (kile) akcse	tervezett bevétel (akcse)	bevétel (akcse)
Szendrő	0 0	300 24000	24000	24000
Ahrama, Güverdzsinlik	450 22500	460 36800	59300	n. a.
Pozsarofcsa, Kucsajna	2700	1200		

³³⁹ BOA, MAD 4454. 32, 32/1. BOA, D.MKF 27490. 13, 29.

³⁴⁰ BOA, D.MKF 27490. 12-13. BOA, D.MKF 62/136, 137.

³⁴¹ BOA, D.MKF 27490. 12-14, 26, 29-31. BOA, D.MKF 62/179. 63/140.

	135000	96000	231000	231000
Karagujefcsa	1950 97500	950 76000	173500	173500
Jagodina	0 0	400 32000	32000	n.a.
Csacska	426 21300	342 27360	48660	n.a.
Reszava	0 0	200 16000	16000	n.a.
Pozsegadzsik	1050 52500	350 28000	80500	80500
Uzicse	3150 157500	1050 84000	241500	241500
Valjeva	1912 95600	670 53600	149200	126680
Oszat	125 6250	207 16560	22810	
összesen	11763 588150	6129 490320	1078470	877180

Végül a visszaút menzijeinek ellátására „félretett” mennyiségek nagy része is feleslegessé vált. Ezt szintén eladásra szánták, bár ennek részleteiről kevés információ áll rendelkezésünkre. Ezek alapján Szendrőből 1.000 kile árpát és 200 kile lisztet, Ahramából és Güverdzsinlikből 550 kile árpát, Pozsarofcsából és Kucsajnából 800 kile árpát és 103,5 kile lisztet feltételezhetően értékesítettek is, amiből összesen 131.780 akcse bevétel származott. Karagujefcsa, Jagodina, Csacska és Reszava kazák további feleslegének értékesítésével kapcsolatban ugyan végeztek számításokat, de a pontos bevételt egyelőre nem ismerjük.³⁴²

IV. 2. 3. Egyéb előre nem tervezett vásárlás

A Bajram csavus felügyelte vásárlás mellett a budai vilájet kincstári defterében szereplő Belgrád környéki kazáktól egészen Jagodináig terjedő területeken további árpamennyiségeket vételeztek.

Augusztus folyamán Ibrahim bese, a belgrádi vám eminje Belgrád környékéről a nagyúri kincstárból utalt 5.050 eszedi gurusból (505.000 akcse) gazdálkodva egyszeri tételként 10.000 kile (222.500 kg) árpát szerzett be és adott át Haszán aga nüzul emininek.³⁴³

³⁴² BOA, D.MKF 27490. 26, 29. BOA, D.MKF 62/179. 63/140.

³⁴³ BOA, D.MKF 27490. 22. BOA, MAD 4576. 18-19. BOA, KK 1949. 37. BOA, D.MKF 62/173.

Emellett Iszmail aga július 24-én Szerém livából (Dimitrofcsa és Nemcse kazák) 17.500 kile (389.375 kg) árpa felvásárlására kapott megbízást, amiből Haszán agának augusztus 15-én 14.460 kilét (321.735 kg) adtak át. Erre a vásárlásra 3.500 eszedi gurus (350.000 akcse) állt rendelkezésére, így egy 1 kile árpáért hasonlóan 20 akcsébe került.³⁴⁴

A Belgrád és Jagodina között elterülő kazákból további 11.852 kile (263.707 kg) árpát vásároltak. Reszava kaza tételeit Pozarofcsából és Kucsajnából szerezték be, mivel lakossága ezt a tehertételt már nem bírta el. Ez a további kötelezettség a többi kaza népességének is megterhelő lehetett, ugyanis még egyszer ugyanannyi mennyiséget kellett volna eladniuk, mint a korábbi alkalommal. Ráadásul az eredetileg belgrádi kilében számolt árpát ezúttal nem 1:1,5, hanem csak 1:1,2 arányban konvertálták isztambuli kilére, amit úgy kompenzáltak, hogy a kilénkénti 20 akcsés eladási árat fordítottan arányosan 25 akcsére emelték, így a rájuk pénzüknél maradtak.³⁴⁵

A vásárlásból Ibrahim agának, a belgrádi gabonafelelősnek Belgrád kazából 2.400 kile jutott, Pozarofcsából pedig augusztus 26-án 600 kile került Musztafa agához, a szergi eminihez. A többi kazából augusztus 13-tól kezdve folyamatosan érkezett 8.852 kile árpa, amit a nüzul emini kezéhez továbbítottak. Utóbbi két tételt – összesen 9.452 kile árpát (210.307 kg) – bizonyosan kiosztották a hadjárat résztvevői között.

Az előre nem tervezett árpavásárlások részleteit az alábbi táblázat mutatja.³⁴⁶

kaza	tervezett (kile)	akcse	vételezett (kile)	akcse
Belgrád környéke	n. a.	505000	10000	n. a.
Nemcse és környéke	17500	350000	14460	289200
Dimitrofcsa és környéke				
Uzicse	2520	63000	2520	63000
Rudnik	1236	30900	1236	30900
Csacska	820	20520	820	20520
Pozsegadzsik	768	19200	768	19200
Ahrama	1584	39600	950	23760
Güverdzsинlik			474	11850
Maden-i Ipek	480	12000	480	12000
Szendró	1004	25110	1004	25110
Kucsajna	600	15000	600	15000

³⁴⁴ BOA, D.MKF 27490. 22. BOA, MAD 4576. 18-19. BOA, KK 1949. 37.

³⁴⁵ BOA, D.MKF 27490. 22. BOA, MAD 4576. 18-19. BOA, KK 1949. 37-38. BOA, D.MKF 62/173.

³⁴⁶ BOA, D.MKF 27490. 22. A szerémi kazák (Nemcse és Dimitrofcsa és környékei) adatait eredetileg szerémi kilében, a többiét belgrádi kilében adták meg, de a mennyiségeket már isztambuli kilében számolták és vételezték. 1 szerémi kile 5, 1 belgrádi kile ekkor már nem 1,5, hanem csak 1,2 isztambuli kilének felelt meg. BOA, MAD 4576. 18-19. BOA, KK 1949. 37-38.

Belgrád	2400	60000	2400	60000
Pozarofcsa	600	15000	600	15000
összesen	29512	1155330	36312	585540

A budai vilájetben végeredményben árpából a tervezettek 85,7 százalékát, azaz 54.941 kilét (1.222.437 kg), lisztből a tervezettek 88,4 százalékát, azaz 18.893 kilényit (484.719 kg) tudtak beszerezni, s erre a becsült összeg 87 %-át, 1.727.956,9 akcsét használtak fel. Az árpa és a liszt feleslegét összesítve 1.008.960 akcse áron adták tovább.

Ezen felül előre nem tervezett módon további 36.312 kile árpát szereztek be minimum 585.540 akcséért, így tulajdonképpen a vilájetbeli „bevásárlás” legalább 1.304.536,9 akcsébe került.

IV. 3. Vásárlás Temesvár és Eger vilájetből

Az egri vilájet területéről a szolnoki és a szegedi szandzsákból irányoztak elő beszerzést, így aztán ezt összevonták a temesvári ejálet vásárlásával. Így kezdetben 48.000 kile (1.068.000 kg) árpát (20 akcse/kile), 16.000 kile (356.000 kg) lisztet (33,3 akcse/kile) és 15.000 okka (19.242 kg) olajat (15 akcse/okka) terveztek vásárolni, ami összesen 1.718.350 akcse kiadást jelentett. A beszerzés felügyeletével 1658. június 23-án Abu Bekir aga portai müteferrikát bízták meg, anyagi fedezetét pedig Buda, Bosznia, Eger és Temesvár vilájetek Belgrádban őrzött, az év megnevezése nélküli nüzul-pénzéből biztosították. A temesvári vilájetből származó tételeket először Temesvárra, Lippára, Csanádra, végül csak Temesvárra, míg az egriből vásároltakat eredetileg Szegedre és Szolnokra, majd később szintén Temesvárra kellett szállítani.³⁴⁷

IV. 3. 1. A vásárlás tervezete és végrehajtása

A temesvári és az egri vilájetek esetében a kazákra lebontott részletes központi vásárlási tervezet és a lebonyolításra vonatkozó feljegyzések nem állnak rendelkezésünkre, azonban a temesvári ejáletben az árpa és liszt mellett olaj beszerzését is tervbe vették. A vásárlások első, de később módosított tervezete így alakult.³⁴⁸

³⁴⁷ BOA, MAD 2998. 142, 144, 144/3. BOA, MAD 4454. 2, 4, 8. BOA, D.MKF 62/173.

³⁴⁸ BOA, MAD 2998. 142, 144. BOA, D.MKF 62/88.

vilájet	szandzsák	árpa (kile)	akcse	liszt (kile)	eszedi gurus	olaj (okka)	akcse
Temesvár		36000	720000	12500	4166,75	15000	225000
Eger	Szeged/ Bácska	10000	200000	3000	1000		
	Szolnok	2000	40000	500	166,75		
összesen		48000	960000	16000	5333,50	15000	225000

A vásárlásra szánt fentebb említett összeget (1.718.350 akcse) augusztus 2-án a belgrádi vár dizdárja, Ridván aga bocsátotta Abu Bekir aga rendelkezésére. A felvásárlásban a temesvári nagyúri hászok eminjei közül Jedikuleli Kadri aga is segédkezett, aki a portai janicsárok árpájának biztosításért is felelt.

Az említett összegben kívül a nagyvezír delibasija, Juszuf aga a sereg pénztárából árpavásárlásra további 240.000 akcsét biztosított, ami további 12.000 kilét jelentett a gabonanövényből. A tervezettel ellentétben okkánként 10 akcséért mézet is vételeztek, amit az olajra fordítandó összegből finanszíroztak, így a vásárlandó olaj mennyisége ezzel arányosan csökkent. Ezzel összesen 1.958.350 akcsét költöttek az alábbiakban látható mennyiségek központi beszerzésére:³⁴⁹

vilájet	liva	árpa (kile)	akcse	liszt (kile)	akcse	olaj (okka)	akcse	méz (okka)	akcse
Temesvár		36000	720000	12500	416675	14600	219000	600	6000
		12000	240000						
Eger	Szeged/ Bácska	10000	200000	3000	100000				
	Szolnok	2000	40000	500	16675				
összesen		60000	1200000	16000	533350	14600	219000	600	6000
akcse összesen		1958350							

A vásárlás részleteiről csak egy dokumentum szolgál némi információval. Ez alapján Temesvár vilájet Pancsova és Becskerek kazájából 6.000 kile árpát vásároltak, és a Pancsova-Temesvár útvonal menzilfei ellátásának részét képezte volna.³⁵⁰

IV. 3. 2. A vásárolt tételek felhasználása

A vásárolt tételek felhasználásakor az adott mennyiséghez hozzávették még Szeged szandzsák szürszat-adóját is, így az alábbi mennyiségekkel gazdálkodtak:

³⁴⁹ BOA, MAD 4454. 2, 4, 8. BOA, MAD 2998. 142, 144. BOA, D.MKF 62/88, 173.

³⁵⁰ NBKiM, Orientalszki Otdel, fond 316/A. nr. 20.

árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)
63.340	17.000	1.000	15.267	935

Az egyes tételeket kiosztották (a), eladták (b) vagy azok megsemmisültek (c).

a) Az egészből kiosztottak 33.158,5 kile (737.777 kg) árpát (52,4 %), 5.553,5 kile (142.481 kg) lisztet (32,7 %), 5.087 okka (6.526 kg) olajat (33,3 %) és 550 okka (706 kg) mézet (58,8 %). A hadsereg nüzul eminiének, Haszán agának, a szergi emini, Musztafa agának és a Pancsova-Temesvár útvonal menzilfeinek ellátásával megbízott belgrádi illetőségű Jusuf agának átadott tételeket biztosan elosztották a hadjárat résztvevői között. A temesvári emin, Hüszejn odabasi pedig Temesvár saját készleteiből 4.000 kile árpát biztosított a janicsárok számára, amiért cserébe 2.000 kile, Abu Bekir aga vásárlásából származó lisztet adtak:³⁵¹

kedvezményezett	árpa (kile)	liszt (kile)	olaj (okka)	méz (okka)
Haszán aga, nüzul emini	24273	1429	4184	550
Musztafa aga, szergi emini	615,5	124,5		
Csanád mukataajának eminje	940	2000		
Jusuf aga, menzilek mübasirja ³⁵²	6000			
Jusuf aga, a nagyvezír delibasija	1330			
nagyúri konyha			903	
Hüszejn odabasi, Temesvár eminje ³⁵³		2000		
összesen	33158,5	5553,5	5087	550

b) Az egész mennyiségből eladtak 21.421 kile (476.617 kg) árpát (33,8 %), 11.406,5 kile (292.645 kg) lisztet (67,1 %), 9.280 okka (11.904 kg) olajat (60,8 %), 85 okka (109 kg) mézet (9,1 %), és 693 darab juhot (69,3 %). A vásárlók között a Kenán budai és Dzsán Arslán szilisztrei pasa is megtalálható, feltételezhetően ezzel katonáik ellátmányára költöttek.

A budai pasa a kethüdája, Musztafa aga közvetítésével vette meg a Szolnok szandzsákból felvásárolt gabonát szinte „beszerzési áron”, azaz az árpa kilóját 20, a liszt kilóját pedig 30 akcsével számolva. Dzsán Arslán pasának azonban már mélyebben kellett a zsebébe nyúlnia, számára az árpa 35-40, a liszt 100, az olaj 25 akcsébe került.

³⁵¹ BOA, MAD 4454. 5-6, 8-9. BOA, MAD 4576. 18-19. BOA, D.MKF 62/111, 112, 175. 64/16. A szergi emininek átadott árpa- és lisztmennyiség a szegedi kazából származott, amit a dzsebedzsik kethüdája, Ahmed kethüda szolgáltatott be.

³⁵² A táblázatban jelzettekén kívül további, feltehetően a nüzul eminihez került mennyiségből 6.000 kile árpát szántak a menzilek ellátására. Pancsova, Szevkerin, Uzdin és Bóka menzilekbe 3-3.000 kile árpát irányoztak elő. BOA, D.MKF 62/173.

³⁵³ Hüszejnt írják a temesvári házbirtokok eminiének is. BOA, MAD 4454. 2.

Az eladásra váró, Temesváron raktározott árpa kiléjéért 25, a liszt kiléjéért pedig 50 akcsét kértek volna, míg Bekir aga a lisztet 60, a juhokat 100, az olajat 20, a mézet pedig az eredeti 10 akcsés egységáron adta el.³⁵⁴

Az eladásból 1.435.140 akcse bevételt terveztek, aminek részleteit az alábbi táblázat részletezi.³⁵⁵

vásárló/eladó/eladott	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)	bevétel (akcse)
Dzsán Arszlán, Szilisztre beglerbégie	4421	500		2000		275000
Kenán pasa kethüdája, Musztafa aga ³⁵⁶	2000	500				45000
Bekir agánál Temesváron eladásra váró	15000	10000				875000
Bekir aga által eladva		406,5	693	7280	85	240140
összesen	21421	11406,5	693	9280	85	1435140

c) Az árpa nem kevés mennyisége, 8.760,5 kile (194.921 kg, 13,8 %) megsemmisült a Halil odabasi által felügyelt, négy ismeretlen szpáhi révén lángba borult temesvári hombárban. A többi tételből is került a „veszteséglistára”, amely leginkább a szegedi szandzsákból vásároltakat érintette. A veszteségek az alábbi módon foglalhatók össze:³⁵⁷

	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)
elégett/elpusztult	8760,5	40	307	900	300

IV. 3. 3. Egyéb előre nem tervezett vásárlás

A temesvári és az egri vilájetben a központilag tervezett vásárlás mellett árpából további beszerzéseket is intéztek.

a) Juszuf aga, a nagyvezír már említett delibasija a Bekir agának adott 240.000 akcsén kívül további 480.000 akcsét fordított Temesvár környékén árpavásárlásra, amelynek a mennyisége 20 akcse/kile áron számolva 24.000 kilét tett ki.³⁵⁸ Emellé Juszuf aga kapott még a kiosztásra került tételekből a fent már látottak alapján (ld.: IV. 3. 2. a) 1.330 kilét, így összesen 25.330 kile (563.592,5 kg) árpából „gazdálkodhattak”.

Ebből a mennyiségből 23.344 kilét (519.404 kg) osztottak ki. Haszán aga nüzul emini 20.914 kilét (465.336,5 kg) kapott kézhez a nagyvezír számára a jenői mezőn. A jenői

³⁵⁴ BOA, MAD 4454. 8-9.

³⁵⁵ BOA, MAD 4454. 5-6, 8-9. BOA, D.MKF 27490. 19. BOA, D.MKF 62/88, 142.

³⁵⁶ Kenán pasától az összeg nem akcsében, hanem aranypénzben, 250 szikke-i haszenében folyt be. Ez aranyként helyileg 220, központilag azonban csak 180 akcsét ért, s az elszámolást ez utóbbiban végezték.

³⁵⁷ BOA, MAD 4454. 3, 5-6, 8-9. BOA, D.MKF 62/171. 64/3. A juhok betegség miatt hullottak el. BOA, D.MKF 27490. 19. Összesen 10.000 kile árpa és 250 kile liszt semmisült meg, de ebben a vásárláson kívüli tétel is akadt.

³⁵⁸ BOA, D.MKF 27490. 24. BOA, D.MKF 62/88.

vár dizdárja, Juszuf aga szeptember 18-án 1.830 kilét (40.717,5 kg), szeptember 14-én Dzsán Arszlán pasa 300 kilét (6.675 kg) és az egri beglerbég, Hüszejn pasa szeptember 15-én szintén 300 kilét kapott. Utóbbi két személy valószínűleg ebben az esetben is ellenszolgáltatás fejében jutott az árpához.³⁵⁹

b) A fenti kimutatásokban ugyan nem szerepel, de mind a rúznámcsse defterben, mind pedig a kiosztásra szánt tételek között szerepel egy bizonyos Musztafa bölükbasi által Eger kazából vásárolt árpamennyiség. Augusztus végén 18.000 akcse áron 720 kilét szerzett be, ami a nüzul eminihez került.³⁶⁰

c) Augusztus 2-án arról döntöttek, hogy a vilájet mukataáiból is vételeznek árpát, aminek levezénylésére a már említett Jedikuleli Kadri agát jelölték ki. A tervezet szerint a temesvári hombárba 26.000 kile (578.500 kg) árpát kellett volna az egyes mukataák eminjének beszolgáltatni, aminek részleteit az alábbi táblázat mutatja.³⁶¹

mukataa	árpa (kile)
Gyula	6000
Csanád	6000
Temesvár város	4000
Versec	4000
Csák	1000
Lippa	1000
Becse	4000
összesen	26000

Kadri aga ebből a mennyiségből biztosan beszedte Temesvár városból és Csákból az előírányzott 4.000 és 1.000 kilét, valamint Csanád mukataájából 4.940 kilét. Mivel az aga összesen 13.982 kile (311.099,5 kg) árpát adott át a nüzul emininek, így további mukataakból is sikerült árpát szereznie, de azokról nem áll rendelkezésünkre feljegyzés.³⁶²

³⁵⁹ BOA, D.MKF 27490. 24.

³⁶⁰ BOA, KK 1949. 44. BOA, MAD 4576. 19.

³⁶¹ BOA, D.MKF 27490. 23. BOA, D.MKF 62/173. A beszédendő mennyiséget temesvári kilében adták meg, de a beszolgáltatásnál már isztambuli kilében számoltak. 1 temesvári kile 2 isztambuli kilének felelt meg.

³⁶² BOA, MAD 4576. 18-19. BOA, D.MKF 27490. 23.

IV. 3. 4. Más területekről vásárolt tételek a temesvári vilájetben

Musztafa efendi, Temesvár vilájet defterdárjának deftere és a vilájet kádijának, Ahmed iratai szerint Temesváron Mehmed aga Filibe környéki vásárlásából 4.400 isztambuli kile (56.443 kg) rizs is rendelkezésre állt. Ebből ismeretlen időpontban eladtak 4.246 kilét, kilénként 90 akcséért, azaz összesen 383.760 akcse értékben.

Jenő várában elraktároztak 4.500 kile árpát és 6.000 kile lisztet Bajrárm csavus budai vilájetbeli vásárlásából, és 4.680 kile árpát Ahmed aga Duna környéki beszerzéseiből. Ebből a mennyiségből értékesítettek 2.327 kile árpát és 1.970 kile lisztet 69.840, illetve 130.550 akcséért, és így a várban 6.853 kile (152.479 kg) árpa és 4.030 kile (89.667,5 kg) liszt maradt.³⁶³

Ezeket kívül Bekir aga vásárlásából 651,5 kile lisztet tároltak még Temesvár várában, amit szintén meg nem nevezett időpontban közel 40 akcse/kile áron 25.600 akcséért értékesítettek, a fenti táblázatban (IV. 3. 2. b) látott 15.000 kile árpával és 10.000 kile liszttel együtt.

Az említett eladásokból összesen 609.750 akcse bevétel származott, amiből a defterdárpa csasnigirjeinek előjárója, Ali aga révén 409.885 akcse került a kincstárba. További 46.845 akcse Musztafa efendi temesvári defterdárnál maradt, a maradék 153.020 akcse sorsáról viszont nem tudunk. Az eladás részleteit az alábbi táblázat mutatja.³⁶⁴

mübasir-beszerzés helye	tétel	eredeti mennyiség (kile)	eladott mennyiség (kile)	eladási ár (akcse/kile)	eladott áru értéke (akcse)
Mehmed aga Filibe környékéről	rizs	4400	4264	90	383760
Ahmed aga Duna környékéről	árpa	4680	2327	30	69840
Bajrárm csavus Buda vilájetből		4500			
Bajrárm csavus Buda vilájetből	liszt	6000	1970	66	130550
Bekir aga ismeretlen helyről		651,5	651,5	40	25600
összesen					609750

A források alapján az el nem adott mennyiségekből 700 kile (15.575 kg) árpát és 1.270 kile (32.582 kg) lisztet a jenői várvédőknek szántak, míg 2.550 kile (56.737,5 kg) árpát Kenán

³⁶³ BOA, MAD 4454. 28.

³⁶⁴ BOA, MAD 4454. 28. BOA, D.MKF 27490. 19. Az összeg csak 1659 júliusában jelent meg a kincstári kimutatásokban. Az árpából és a lisztből befolyó pénz 30 illetve 70 akcsével több a megadott egységárakkal számolva.

budai pasa kapott. Ugyanakkor 3.603 kile (80.167 kg) árpát, 2.760 kile (70.811 kg) lisztet és 136 kile (1.745 kg) rizst pedig Jenő és Temesvár várában őriztek tovább.³⁶⁵

A temesvári és az egri vilájetben végeredményben a tervezett mennyiségeket sikerült beszerezni, amire 1.958.350 akcsét költöttek. Az árpa és a liszt feleslegének eladásából összesítve 1.435.140 akcse bevételt reméltek.

Ezen felül előre nem tervezett módon legkevesebb 498.000 akcséért további 40.032 kile árpát szereztek be, így tulajdonképpen a két vilájetbeli istira legalább 1.021.210 akcsébe került.

IV. 4. Vásárlás Kanizsa vilájetből

A kanizsai vilájetből az első becslések szerint 25.000 kile árpa és 8.000 kile liszt szándékoztak felvásárolni, az árpát 20 akcse/kile, a lisztet pedig 33,3 akcse/kile áron, összesen 766.400 akcse értékben. Ezt Buda, Bosznia, Eger, Temesvár és Kanizsa vilájetek Belgrádban őrzött 1656/1657. évi nüzul-adójából tervezték finanszírozni. A pénzből a belgrádi vár már említett dizdárja, Ridván aga 766.675 akcsét utalt ki a vásárlás felügyelésére június 23-án kinevezett Halil agának, a morai defterdár Musztafa pasa bizalmasának. A beszerzendő árukat Belgrádba kellett szállítani, majd augusztusban, amikor már az oszmánok az erdélyiek ellen indultak, Temesvárra rendelték a tételeket.³⁶⁶

IV. 4. 1. A beszerzés tervezete

A végleges tervezet szerint 24.993 kile (556.094 kg) árpát 499.860 akcse, és 8.001 kile (205.274 kg) lisztet 266.700 akcse értékben készültek beszerezni. A felvásárlandó mennyiségeket a dzsizje-hának alapján határozták meg, és kisebb-nagyobb eltéréssel tulajdonképpen 4 kilés egységként kezelték a területet, azaz hánénként 3 kile árpát és 1 kile lisztet vásároltak:³⁶⁷

szandzsák	kaza	árpa (kile)	akcse	liszt (kile)	eszedi gurus
Szigetvár	Szigetvár	3105	62100	987	329
	Siklós	2355	47100	763	254,33
	Babócsa	655	13100	219	73
Pécs	Pécs	3733	74660	1199	399,67
	Nádasd	2557	51140	804	268

³⁶⁵ BOA, MAD 4454. 29.

³⁶⁶ BOA, MAD 2998. 144/3. BOA, MAD 4454. 20. BOA, D.MKF 62/173.

³⁶⁷ BOA, MAD 2998. 144, 158. BOA, MAD 4454. 20. BOA, D.BŞM 241/38.

	Kaposvár	796	15920	263	87,67
Pozsega	Pozsega	1616	32320	510	170
	Diakóvár	3333	66660	1067	355,67
	Eszék	3323	66460	1066	355,33
	Valpó	1135	22700	360	120
	Raholca	910	18200	315	105
	Szalatnok	319	6380	95	31,67
	Bród	1166	23320	353	117,67
összesen ³⁶⁸		24993	499860	8001	2667
akcse összesen		766560			

IV. 4. 2. A vásárolt tételek felhasználása

Az „ügylet” az Abdülkadir szigetvári kádi által július 21-én hitelesített „istira defter” szerint közel egy hónap alatt lezajlott. Az egyes kazákból ténylegesen vásárolt mennyiségekről sajnos pontos kimutatás egyelőre nem áll rendelkezésünkre. Annyi bizonyos, hogy *Brodból* a „kiírt” mennyiséget, 1.166 kile árpát és 353 kile lisztet, *Diakóvárból* 2.900 kile árpát és 900 kile lisztet, illetve meg nem nevezett helyekről 1.667 kile árpát, összesen 5.733 kile (127.559 kg) árpát és 1.253 kile (32.147 kg) lisztet vásároltak fel.³⁶⁹

Ezek a mennyiségek a tételek elosztását rögzítő kimutatások szerint két különböző személyhez kerültek. Kettő szerint Belgrádban a kétszersültellátás felelőseként tevékenykedő Szelim aga portai kapudzsibasi kétszersült sütésére kapta, míg egy másik alapján a Pancsova-Temesvár útvonal állomásai ellátásával megbízott Juszuf agának a Jenő környéki menzilek gabonaellátására juttatták. Mindenesetre ez a mennyiség a seregnek kiosztott tételek között nem szerepelt.³⁷⁰

Az bizonyosnak látszik, hogy a vásárolt mennyiségekből 19.684 kile (437.969 kg) árpa nem jutott el a sereghez, hanem Belgrádon keresztül Iszakcsi kikötőjébe szállították. Végleges „úti céljának” a Portát jelölték ki, amiből 16.900 kilét (376.025 kg) négy hajón feltehetőleg tavasszal útnak is indítottak.

A lisztből 5.896 kile (151.267 kg) jutott hasonló „sorsra”, ezt is a Portára parancsolták, de a hideg tél miatt valószínűleg ezt is Iszakcsi kikötőjében „várákoltatták”. Rendeltetési

³⁶⁸ Pécs szandzsák árpáját 10 kilével kevesebbnek számolták, valójában az összes árpa 25.003 kile lenne 500.060 akcse értékben.

³⁶⁹ BOA, MAD 4454. 20. BOA, MAD 2998. 158.

³⁷⁰ BOA, MAD 4454. 20. E dokumentum szerint az említett tételek elvileg 1658 októberében és 1659 áprilisában kerültek be, így inkább Szelim aga rendelkezhetett velük. BOA, MAD 4454. 32-32/1. E kimutatás alapján az árpamennyiséget a kétszersült sütéséhez szükséges búza cseréjeként a belgádi raktárba küldhették, vagy 25 akcse/kile áron eladásra szánták. A liszt mennyisége szintén kerülhetett Belgrádba, vagy 58 akcse/kile áron ezt is értékesíteni akarták. BOA, D.MKF 27490. 20.

helyére nem jutott azonban el, mert megromlásától tartottak, akár csak a Duna környéki kazákból vásárolt liszt esetében. Ezért Hirszoza, Babadagi és Tulcsa kazákban a liszt minden egyes kilóját 1 kile búzára cseréltették.³⁷¹

Végeredményben a kanizsai vilájetből tervezett mennyiségekhez képest kicsit több, 25.417 kile (565.528 kg) árpát és valamennyivel kevesebb, 7.149 kile (183.415 kg) lisztet vásároltak. Az árpa 78,8, a liszt 73,7 százalékát nem használták fel a sereg étellemezésére. Így elképzelhető, hogy eredetileg a vilájetből a velenceiek ellen tervezett hadjárat ellátmányát biztosították volna, hiszen területileg közel esik Boszniához, így a kijelölt, Dalmáciába vezető útvonalhoz is.

IV. 5. Vásárlás Bosznia vilájetből

A boszniai vilájetből 12.000 kile (267.000 kg) árpa és 3.000 kile (76.968 kg) liszt formájában csak Izvornik és Csernik szandzsákokból terveztek vásárlást. Az árpára 240.000 akcsét, a lisztre pedig 1.000 eszedi gurust (100.000 akcse), az egészre így összesen 340.000 akcsét szántak. Az árpa kiléjéért 20 akcsét, a liszt kiléjéért pedig 0,33 eszedi gurust (33,3 akcse) számoltak, bár utóbbiért feltételezhetően akcsével fizettek. Anyagi fedezetként szintén a Belgrádban őrzött nüzul-pénzt szánták, a vásárlás felügyelőjének pedig június 23-án a szpáhik közül egy szivaszi illetőségű agát, Alticsukur Ibrahimot nevezték ki. A beszédendő tételeket a tervezet szerint Belgrádba rendelték, majd augusztus 10-től, amikor már az oszmán fegyverek az erdélyiek ellen fordultak, már Temesvárra parancsolták.³⁷²

IV. 5. 1. A beszerzés tervezete

A boszniai vilájetből történő vásárlásról kazákra lebontott, részletesebb kimutatás nem áll rendelkezésünkre. Annyi biztos, hogy Izvornikból 10.000 kile árpa és 2.500 kile liszt, Csernikből 2.000 kile árpa és 500 kile liszt vásárlását tervezték. A kazákból beszerezendő mennyiségeket avarizhánék alapján állapíthatták meg, és a 2,5 kilés rendszert alkalmazhatták, ugyanis a liszt és az árpa aránya kis eltérésekkel minden esetben négy.

Konkrét adatokkal csak Izvornik szandzsák Gradcsanicsa, Szrebrenicse és Memlahatejn kazáira vonatkozóan rendelkezünk,³⁷³ míg Bögdülden, Izvornik, Beline, Jadara és Atpinar valamint Korenta kaza adatai a kiosztásból következtethető ki. Mivel ezen kazák

³⁷¹ BOA, D.MKF 27492. 3. Ömer aga irányításával Tulcsában 1.000, Babadagiban 3.250, Hirszovában 1.600 kile lisztet cseréltek búzára.

³⁷² BOA, MAD 2998. 142, 144, 144/3. BOA, D.MKF 62/173.

³⁷³ NBKiM, fond 316/A. nr. 20. BOA, MAD 4454. 32.

adatai nem teszik ki a tervezett számokat, így arra következtethetünk, hogy a – a szürszat-listából kiindulva – Braznik, Krupna és Loznicse kazákból is számolhattak a beszerzéssel. Arra sincs bizonyítékunk, hogy Izvornik livából ténylegesen beszédtek a tervezett 10.000 kile árpát és 2.500 kile lisztet. Ha igen, akkor is még egy (vagy több) kaza hiányzik a listából. A rendelkezésre álló és az általunk számolt adatok az alábbiakban láthatóak.³⁷⁴

liva	kaza	árpa (kile)	akcse	liszt (kile)	eszedi gurus
Izvornik	Gradcsanicsa	1700	200000	422	833,33
	Szrebrenicse	1500		376	
	Memlahatejn	1500		374	
	<i>Bögürdelen</i>	1500		376	
	<i>Izvornik</i>	750		186	
	<i>Beline</i>	550		136	
	<i>Jadara, Atpinar</i>	350		88	
	<i>Korenta</i>	450		113	
	<i>[Braznik]</i>	[1700]		[429]	
	<i>[Krupna, Loznicse]</i>				
Csernik		2000	40000	500	166,67
összesen		12000	240000	3000	1000

IV. 5. 2. A vásárolt tételek felhasználása

A boszniai vilájetből a nüzul emininek, Haszán agának az *Izvornik*, *Beline*, *Jadara és Atpinar*, *Korenta* kazából vásároltakat tervezték átadni, azaz 2.100 kile árpát és 523 kile lisztet.

Bögürdelen kazából az 1.500 kile árpát és a 376 kile lisztet a szergi emini, Musztafa aga rendelkezésére bocsátották szeptember 3-án.

Gradcsanicsa és *Szrebrenicse* tételeit, 3.200 kile árpát és 798 kile lisztet Juszuf aga belgrádi lakosnak adták volna át, és a Pancsova-Temesvár útvonal menzijeinek ellátására szánták. A Szrebrenicséből vásárolt liszt egy meg nem határozott része feleslegessé vált, később eladták.

Memlahatejn és *Csernik* kazákból vásároltakat, 3.500 kile árpát és 874 kile lisztet Szelim agának, a kétszersült belgrádi felügyelőjének továbbították. Az árpa a kétszersült készítéséhez szükséges búza cseréjeként a belgrádi raktárba került vagy 25 akcsés kilénkénti áron eladásra szánták. A liszt később feleslegessé vált, kilénként 58 akcsével történő eladására adtak utasítást.

³⁷⁴ BOA, D.MKF 27490. 20. BOA, MAD 4576. 18-19.

A boszniai vilájetből végeredményben összesen 10.300 kile (229.175 kg) árpát, a tervezett 85,8 százalékát, és 2.568 kile (65.885 kg) lisztet, a tervezett 85,6 százalékát biztosan beszerezték. A Haszán és Musztafa agáknak juttatott tételeket pedig kiosztották a hadjárat résztvevői között.³⁷⁵

A liszttel kapcsolatban azonban ellentmondások merülnek fel, nem kizárható, hogy mégis a tervezett mennyiséget vásárolták. Ugyanis a dunai kikötőkből a Portára rendelt árpa és liszt között az izvorniki és a cserniki livából vásárolt 3.000 kile lisztet is említik. Ezt a mennyiséget sem tudták időben Isztambulba szállítani, megromlásától tartva rövid raktározás után a fentiekben már látott módon búzáért cserébe „eladták”.³⁷⁶

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a hat vilájetből (Rumélia, Buda, Temesvár, Eger, Kanizsa, Bosznia) az árpa és a liszt tervezett istirájának nagy részét, 95, illetve 93 százalékát sikerült teljesíteni. Ezeken kívül Buda és Temesvár vilájetekből további, előre nem tervezett vásárlásokat is lebonyolítottak, további 76.344 kile árpa biztosítával még hatékonyabbá téve a rendszert.

		Rumélia	Buda	Temesvár Eger	Kanizsa	Bosznia	összesen
árpa	tervezett (kile)	100000	64116	60000	25000	12000	261116
	tényleges (kile)	97378	54941	60000	25417	10300	248036
	arány (%)	97,4	85,7	100	101,7	85,8	95
liszt	tervezett (kile)	25000	21372	16000	8000	3000	73372
	tényleges (kile)	23549	18893	16000	7149	2568	68159
	arány (%)	94,2	88,4	100	89,4	85,6	92,9

³⁷⁵ BOA, D.MKF 27490. 20. NBKiM, fond 316/A. nr. 20. BOA, MAD 4576. 18-19. BOA, MAD 4454. 32, 32/1. BOA, KK 1950. 45. A Szrebrenicséből vásárolt és később feleslegessé vált lisztből, valamint a szürszatból eladottak összesen 40.000 akcsét tettek ki.

³⁷⁶ BOA, D.MKF 27492. 3. BOA, MAD 4576. 18-19. BOA, MAD 4454. 32-32/1.

IV. 6. Búza és rizs vásárlása

Ennek a két gabonanövénynek a beszerzéséről csupán töredékinformációk állnak rendelkezésünkre.

a) A búzát elsősorban a kétszersült alapanyagaként tekintették fontosnak. A budai és a temesvári vilájetből 100.000 isztambuli kilét bizonyosan vételeztek, amelyből végül 40.000 kantar kétszersültet sütöttek. A búza beszerzése és a kétszersült előállítása összesen 3.880.000 akcsébe került.

A kétszersült biztosítására már az év elején megtették az első lépéseket, Szelim aga portai kapudzsibasit Belgrád és Szerém környékéről 30.000 kantar (1.693.290 kg) kétszersültre elegendő búza vételezésével bízták meg. Az aktuális szabályozás szerint 1 kantar (56,443 kg) kétszersültet 2,5 kile (64,14 kg) búzából lehetett előállítani, így a gabonából összesen 75.000 kile (1.924.200 kg) szükségeltetett. Ebből 20.000 kantarra valót, azaz 50.000 kile búzát Belgrád környékéről, 5.000 kantarra való 12.500 kilét Szeged és Bácska náhijékből, 5.000 kantarra való 12.500 kilét pedig Szerém szandzsákból kellett biztosítani.³⁷⁷

A búza kilénként 30, összesen 2.250.000 akcsébe került. A költségeket növelte a kantaronkénti 20 akcsével számított 600.000 akcsés sütési pénz, valamint Szelim aga 40.000 akcsébe kerülő ellátmánya is. Így 30.000 kantar kétszersült előállítása összesen 2.890.000 akcsét emésztett fel, amit a környékbeli várak kincstáraiból fedeztek. Az említett mennyiségből a nagyvezírnék 3.000 kantart (169.329 kg) juttattak, a maradék mennyiség elosztásáról azonban nem állnak rendelkezésünkre adatok.³⁷⁸

Szelim aga a későbbiekben a belgrádi raktárak eminjétől, Dervis agától további 24.795 belgrádi kile búzát kapott. Az így keletkezett hiányt a budai, a kanizsai és a boszniai vilájetekből vásárolt, a fentiekben már ismertetett árpa egy részével pótolták. 1 belgrádi kile búzát 1 isztambuli kile árpával számítottak, így a Dervis aga felügyelte hombárokba búza helyett 24.795 kile árpa került vissza.³⁷⁹

A temesvári vilájetből 10.000 kantar (564.430 kg) kétszersültet irányoztak elő, amihez az előbb láthatott számítási mód szerint 25.000 kile (641.400 kg) búza szükségeltetett. A vásárlásra egy másik kapudzsibasit, Szálih agát jelölték ki. A költségek (a búza kiléje, a sütési pénz, az aga ellátmánya) is megegyeztek az előbbiekkal, így az egész procedura 990.000 akcsébe került, amit elvileg a vilájet nüzul-pénzéből kellett finanszírozni. A megsütött

³⁷⁷ BOA, D.MKF 27490. 22. BOA, D.MKF 62/173.

³⁷⁸ BOA, D.MKF 27490. 22. BOA, D.MKF 62/173. Finkel, 171. A sütési pénz állandó lehetett, ugyanis 1 kantar kétszersültet már 1597-ben is 20 akcséért állítottak elő.

³⁷⁹ BOA, MAD 4454. 32.

menyiségből a nagyvezír 1.000 kantarban (56.443 kg) részesült, az elosztás további részletei azonban nem ismertek.³⁸⁰

b) A rizsre vonatkozóan a forrásokban csak egy Filibe környékéről beszerzett, illetve beszerzendő 10.000 kilés (128.280 kg) tétel szerepel. A már biztosított 4.000 kile mellé, további 6.000 kilényt vásároltak volna, kiléjét 70 akcsével számolva 420.000 akcséért. Feltehetően ebből a mennyiségből, ahogy azt már fentebb (ld. IV. 3. 4.) láthattuk 4.400 kilét (56.443 kg) Temesváron őriztek.³⁸¹

IV. 7. Juhok vásárlása

A juhok, mint azt már korábban említettük a hadsereg hússal való ellátásának alapját képezték. Külön emin foglalkozott ezen állatok adminisztrációjával, így beszerzésük is a többi ellátmánytól függetlenül történt. A juhok vételére és felhasználására vonatkozóan leginkább a mevkufát- és rúznámcse-defterekben bukkanhatunk adatokra, ugyanis a tárgyalt időszakból sem Juszuf efendi ganem emininek, sem Ömer bese kaszab kethüdának a defterei nem állnak rendelkezésünkre.

A hadjáraton résztvevők húsellátmányát 180 napra, a május-október közötti időszakra tervezték. A szükségletet naponta 500 juhhal számolva 90.000 darab állatra becsülték, aminek a harmadát szürszatból (**a-b-c**), kétharmadát istirából (**d-e-f**) próbálták előteremteni.

a) Az Edirne és Belgrád közötti menzilekbe rendelt szürszatból 10.000 állattal számoltak, ami a végső tervezet alapján végül 10.396 darab lett. Ebből biztosan átadásra került 5.006 darab Ömer besének, 1.710 pedig Juszuf efendinek, összesen 6.716 darab, a tervezett szám 64,6 százaléka.³⁸²

b) Buda, Kanizsa, Eger, Temesvár és Bosznia vilájetek szürszatjából 15.000 juh beszerzésével terveztek, ami végül 18.041 darab állat lett. Csakhogy a budai és a temesvári vilájetből került az Edirne-Belgrád közötti menzilekbe is, így ténylegesen 15.190 darab tervezett juhhal számolhatunk.³⁸³

Budáról begyűjtöttek 2.000, Temesvárról 2.331, Egerből 1.000, Kanizsából 2.370 Boszniából 780, összesen 8.481 juhot. Emellett Temesvárról 242, Boszniából 300, összesen 542 juh után 108.400 akcse értékben pénzt is szedtek be. Egy állatra 200 akcsét számoltak,

³⁸⁰ BOA, D.MKF 27490. 22. BOA, D.MKF 62/173.

³⁸¹ BOA, MAD 2998. 143/1.

³⁸² BOA, D.MKF 27493. BOA, MAD 2998. 80. BOA, MAD 4454. 32. 10-21. BOA, D.MKF 63/2. A későbbiekben még további 830 juhot begyűjthettek.

³⁸³ BOA, MAD 2998. 80. BOA, D.MKF 27493. 26-32.

holott 170-ért tudták beszerezni, így tulajdonképpen az említett összeg kb. 637 juhot érhetett.³⁸⁴ A biztos adatok tükrében a tervezet 55,8 százalékát, 8.481 darab állatot szedtek össze.

c) Ahmed aga, a szultáni palota ganem eminije segítségképpen 5.000 juhot biztosított volna a sereg számára, de ennek átadásáról egyelőre nincsenek feljegyzések.³⁸⁵

A fentiek alapján a szürszatból tervezett 30.000 állatból 15.197-et biztosan begyűjtöttek, a maradék 14.803 darabot viszont vásárlással kellett előteremteni.

d) Ruméliából vásárlás útján 10.000 darab juhot szándékoztak beszerezni, de erről közelebbit nem tudunk. Ugyanakkor február végén a tervezett hadjáratra vonatkozóan Rumélia vilájetből 35.000 juh beszerzésére adtak ki utasítást. Legeltetési pénz nélküli 120-140 akcsés darabáron erre a vásárlásra 3.480.000 akcsét szántak, amit az alábbi táblázat részletesen mutat. Az azonban kérdéses, hogy végül mennyi állatot is sikerült beszerezni.³⁸⁶

beszerzés forrása	darab	ár (akcse)	darabár (akcse)
Mehmed pasa, Ohri szandzsákbégje ³⁸⁷	10000	800000	80
Izdin és Bejsehir	10000	800000	80
Saban bég	5000	600000	120
Izdin vajdája	1500	180000	120
Üszküp	2000	260000	130
Szelánik	2500	300000	120
Vidin nezáret	2000	260000	130
Kili nezáret	1000	140000	140
Iszakcsi mukataa	1000	140000	140
összesen	35000	3480000	

e) Egyes területek, helységek, intézmények bizonyos jövedelmeiből további 50.000 juh vételét tervezték finanszírozni, darabonként a viszonylag állandónak tekinthető 170 akcsével számolva, összesen 8.500.000 akcse értékben. Ennek részleteit az alábbiak mutatják.³⁸⁸

³⁸⁴ BOA, D.MKF 27493. 26-32. BOA, D.MKF 62/179. 63/2, 140. Temesvár vilájet Modava kazájából 242 darab juh helyett pénzt szedtek be. Ugyanakkor egy másik, a szürszat-adóból származó juhok hiányát összesítő kimutatás szerint 92 állatot mégis beszoigáltathattak, bár ezt már lehet, hogy jóval később tették meg.

³⁸⁵ BOA, MAD 2998. 80.

³⁸⁶ BOA, D.MKF 27490. 7-10.

³⁸⁷ Mehmed pasa, valamint Izdin és Bejsehir esetében gurusban számoltak, egy juh ára 1 tam gurus, ami a központi területek érvényes 80 akcsés árfolyamon számolható.

³⁸⁸ BOA, MAD 2998. 80. A juhok darabára a század második felében viszonylag egységes lehetett, ugyanis 1681/82-ben is 170, 1683-ban 200, 1696-ban 180 akcse, míg a század elején 120 akcse volt. **Erdoğan**, 150. **Finkel**, 186. **Sevinç**, 237.

beszerzés forrása	finanszírozás módja	fedezet (akcse)	bevételezhető juh (db)
kincstár	készpénz	800000	4705,88
Kili kikötője	mukataa	120000	705,88
Ahicselebi kaza	1657/1658. évi szürszat 1658/1659. évi nüzul	400000	2352,94
Menlik kaza	nüzul	400000	2352,94
Szelánik liva	nüzul	1000000	5882,35
Nevrekop, Drama kazák	nüzul	980000	5764,7
Filibé, Tatárbazari, Razlik kazák	nüzul ³⁸⁹	4000000	23529,41
Belgrád vára	n. a.	800000	4705,88
összesen		8500000	49999,98

A többségében a ruméliai bal és középső „szárny” nüzul-pénzeiből kikerülő fedezetet 1658. április végétől kezdődően tételenként és szükség szerint utalták Juszuf efendinek. Az ezúton vásárolt juhok számáról szinte alig tudni valamit, egyedül csak a rúznámcs-defterekben rejtőző részadatokra támaszkodhatunk, amik alapján a következőket állapíthatjuk meg:³⁹⁰

Kili pénzét a 705 darab juhra április 23-án utalták ki, míg a *kincstár*ból a 4.706 darab vásárlására szánt 800.020 akcsét pedig május 1-jén.

Szelánik liva nüzuljából az 5.882 juhra előirányzott 999.940 akcsét végül az 1658/1659. évi ruméliai dzselepkesán-pénzből május 21-én kapta meg az efendi.

Ahicselebi kaza nüzuljából és szürszatjából május 31-én 2.353 állat vételére 270.400, és 129.610, összesen 400.010 akcsét biztosítottak.

Menlik liva 1658/1659. évi nüzul- és mekári-pénzét augusztus 14-én utalták ki, végül azonban nem használták fel, ami így az év végén a kincstárba került.

Mindezeket figyelembe véve 13.645 vagy 13.646 juh vásárlása feltételezhető, a többi tervezett vásárlásról nem áll rendelkezésre további információ.³⁹¹

f) A rúznámcs- és a mevkufát-bejegyzések alapján még a fentiekén kívül is bonyolíthattak le vásárlásokat, a defterekben azonban mennyiség vagy darabár megjelölése

³⁸⁹ BOA, MAD 2998. 81/1. Filibéből 2.956.500, Tatárbazariból 958.000, Razliből 837.000, összesen 4.751.500 állt rendelkezésre. Feltételezhetően ez az 1657/1658 évi nüzul lehetett, ugyanis e három kaza 1658/1659. évi nüzulját 3.903.250 akcsének tervezték. (ld.: III. 2.2.3.)

³⁹⁰ BOA, MAD 2998. 80-81. BOA, KK 1947. 104, 113, 118. BOA, KK 1949. 9, 14, 54. BOA, KK 1950. 9, 51. BOA, D.MKF 61/168.

³⁹¹ BOA, KK 1947. 104, 113, 118. BOA, KK 1949. 9, 14, 54. BOA, KK 1950. 9, 51. BOA, D.MKF 61/168.

nélkül csupán összegeket említenek. Ezek alapján láthatjuk, hogy Juszuf efendi a következő összegeket kapta vásárlásra:³⁹²

- június 15-én Szilisztre és Nigbolu kazáinak 1657/1658. évi avarizából 668.000 akcsét
- július 20-án Ruszcsuk kaza és Vidin mukataáiból 876.982 akcsét
- július 26-án Manasztir kaza nüzul- és mekári-pénzéből 400.000, a janicsárok juhpénzeiből 200.000, valamint a belgrádi várból 250.000 akcsét
- augusztus 14-én Szamakov kaza nüzul- és mekári-pénzéből 592.000 akcsét, amit végül nem használtak fel
- október 20-án forrás megjelölése nélkül további 470.000 akcsét.

A beszerzésre így 2.864.982 akcsét használhattak fel, amiből - ha a fent említett 170 akcsés darabárból indulunk ki – elvileg 16.852 juhot vásárolhattak.

A fenti hiányos és változó adatokból láthattuk, lehetetlen pontosan megállapítani, hogy a tervezett mennyiségből mennyit sikerült teljesíteni, ahogy azt sem, hogy a tervezetten kívüli vásárlások szükségeseknek látszottak-e, vagy a tervezet kivitelezésében akadt nehézségek áthidalására szolgáltak-e. Annyi bizonyos, hogy a tervezett 90.000 darab 32 százalékát, azaz 28.842 juhot beszerezték, és ha a fent kiszámolt 16.852 juhot is ténylegesen megvásároltként kezeljük, akkor már 45.694 darab juhról, a tervezet 50,8 százalékáról beszélhetünk. Ez a szám kevésnek tűnik, feltételezhetően további beszerzések történtek.

IV. 8. Az ivóvíz biztosítása

Az ivóvíz biztosítása kapcsán csak a tárolóeszközök vásárlására vonatkozó töredékadatok állnak rendelkezésre. A janicsárok ellátására február végén szereztek be 140 pár közepesen nagy tömlőt (*mesk*, 860 akcse/pár), 300 darab kisebb tömlőt (*kirba*, 200 akcse/db) valamint 45 nagy tömlőt (*masztrak*, 900 akcse/db). Május közepén 2 pár mesket (850 akcse/pár) és 2 darab masztrakot (800 akcse/db) vásároltak a toparabadzsik, június közepén pedig ugyanennyit a hazinedárok ivóvizének biztosítására. A felsorolt tételekből azonban nem egyértelmű, hogy mennyit vittek magukkal a hadjáratra, viszont a leendő hadszíntéren a janicsárok ellátására további kb. 5 mesket biztosan vásároltak. A felsorolt tételek összesen 232.650 akcsébe kerültek.³⁹³

³⁹² BOA, KK 1949. 36, 40, 42, 46, 54, 55. BOA, KK 1950. 51.

³⁹³ BOA, KK 1947. 80, 112. BOA, KK 1949. 36, 44.

V. Az élelem raktározása és szállítása

V. 1. A szürszat-, a nüzul- és a vásárolt tételek raktározása

Az oszmánok az eddig ismertetett adókból összegyűjtendő élelem tárolására is tervezetet dolgoztak ki. A beszedendő tervezet megküldésével a menzilekbe kerülő ellátmány mellett a többi raktározására vonatkozó parancsot is „mellékeltek”. Konkrét utasítás nem minden esetben áll rendelkezésünkre, és – ahogy a behajtásnál sem – ez esetben sem minden a tervezet szerint alakult. Hiszen egy parancs kiadása után is változhatott annyit a helyzet, hogy azt felül kellett bírálni, így azt csak megbecsülni lehetett, hogy ténylegesen hol és milyen mennyiségben kell majd tárolni az ellátmányt.

Az 1658. évi hadjárat során raktározásra stratégiaileg három helyet, illetve térséget jelöltek ki. Az egyik és egyben a legfontosabb Belgrád **(a)**, hiszen innen mind Erdély, mind pedig Dalmácia irányába összpontosítható volt az ellátmány. A másik Temesvár és a tágabb körzetében található várak **(b)**, amelyek közelségük miatt az Erdély elleni hadmozdulatoknál tűntek hasznosnak, de szükség esetén a készletek innen könnyen átcsoportosíthatóak Belgrádba is. A harmadik hely pedig a szintén Temesvár környékén, tőle délre nagyjából 100 kilométerre található, a Duna, a Karas és a Néra folyóknál fekvő Jenipalánka³⁹⁴ vára **(c)**. Innen az Erdély elleni támadást is lehetett támogatni, de ha a helyzet úgy kívánta, akkor innen a vízen kb. 80-90, szárazföldön pedig kb. 100 kilométerre eső Belgrádba is tovább lehetett szállítani az élelmet.

a) A rendelkezések értelmében a budai vilájetből, valamint a kanizsai és a boszniai kormányzóság érintett kazáiból felvásárolt gabonát hajókkal (a Dunán, és a Száván), illetve szekerekkel Belgrádba kellett szállítani. Ezen kívül a Duna menti szandzsákok nüzul-gabonáját, valamint az erről a területről felvásárolt gabona közel felét szintén Belgrádba kellett vinni, de ahogy azt fentebb láthattuk (*ld.: III.2.1.1-2. IV.1.3.*), ez korántsem biztos, hogy megtörtént.³⁹⁵

A szürszat esetében a boszniai vilájetből, Izvornik livából természetben beszedett tételeket rendelték egy idő után Belgrádba. Kanizsa és Buda ejáleteknek a Belgrádot követő menzilekbe szánt szürszátját pedig feltételezhetően földrajzi szempontokból egy ideig szintén itt „állomásoztatták”.

³⁹⁴ Jenipalánka feltehetőleg a középkori Harámvár volt. Ma Temespalánka, más néven Palánk (Банатска Паланка/Banatszka Palanka), Juzsnobanatszki okrug, Szerbia.

³⁹⁵ BOA, MAD 2998. 142, 144/1-2. BOA, D.MKF 27490. 21. BOA, D.MKF 60/67.

Ezek alapján Belgrádban 230.086,5 kile (5.119.425 kg) árpát, 64.568,5 kile (1.656.569 kg) lisztet, 7.014 darab juhot, 7.014 okka (8.998 kg) olajat és 4.450 okka (5.708 kg) mézet tartottak volna készenlétben bármelyik irányba „bevezethetően”. Ennek pontos részleteit az alábbi táblázat mutatja.

beszerzés helye és jellege	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)	tárolás helye
Buda szürszat	16725	2794	2794	2794	1870	Belgrád
Kanizsa szürszat	15000	3000	3000	3000	2000	
Bosznia szürszat	5800	1220	1220	1220	580	
Duna környéke nüzul ³⁹⁶	42561,5	12554,5				
Duna környéke istira	48000	14000				
Buda istira	65000	20000				
Kanizsa istira	25000	8000				
Bosznia istira	12000	3000				
összesen	230086,5	64568,5	7014	7014	4450	

A hadjárat célpontjának véglegesítését követően, augusztus elején illetve közepén a fentiekben változások álltak be. Július 31-én Buda vásárlásából a Szendrő és Szerém szandzsákokból származó mennyiségeket Temesvárra rendelték, ahogyan augusztus 10-től a Boszniából vásároltakat is. A Duna környékéről beszédett nüzult és vásárolt tételeket augusztus 14. után már csak Jenipalánkáig kellett hajózni, és szintén e naptól kezdve Kanizsa istiráját is elvileg Temesvárra szállították.³⁹⁷

b) A Temesvár vilájetből származó mindenféle ellátmányt, feltehetőleg a hadjárat céljának változásának függvényében szállításra készen kellett tartani, hogy szükség esetén vízi úton a Maroson és a Tiszán Belgrádba vihessék. Addig is a temesvári szandzsákban vett gabonának Temesvár és Csanád várát, míg a lippai és jenői szandzsákban vásárolt tételeknek Lippát jelölték ki. A temesvári vilájet maradék szürszat-hozzájárulását is Temesváron kellett tárolni.

Az egri vilájet Szolnok és Szeged szandzsákjából vásárolt gabona helyben való őrzését irányozták elő, szükség esetén pedig ezt is Belgrádba parancsolták. A vilájet szürszat-tételeit pedig, nem részletezett módon, megosztva Gyulán és Lippán, míg egy másik forrás szerint csak Lippán raktározták volna.³⁹⁸

³⁹⁶ A korábban feljegyezettekhez képest az árpát 91,75, a lisztet 22,75 kilével többnek írták. Ez Szilisztre szandzsák adatainál ütközik ki. Ezek a számok egy 2,5 kilés hánével rendelkező egység adatai is lehetnek, **BOA, MAD** 2998. 144/1, 163-164.

³⁹⁷ **BOA, D.MKF** 62/173.

³⁹⁸ **BOA, MAD** 2998. 142, 144/1-2. **BOA, D.MKF** 27490. 21.

c) A ruméliai, Duna környéki szandzsákokban beszerzett gabona maradék részét, 50.000 kile árpát és 10.000 kile lisztet Jenipalánka várában raktározta volna.

Összesen így 119.460 kile (2.657.985 kg) árpa, 30.386 kile (779.583 kg) liszt, 4.386 darab juh, 18.470 okka (23.693 kg) olaj és 2.146 okka (2.753 kg) méz állt volna készenlétben az alábbi táblázatban szereplő, „madzsar agzi”-nak nevezett térségben. Ezeket a mennyiségeket feltehetően az Erdély elleni hadmozdulatok esetén használták volna fel.

beszerzés helye	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)	tárolás helye
Temesvár szürszat	16460	2886	2886	2470	1646	Temesvár, Lippa
Temesvár istira	36000	12500		15000		Temesvár, Csanád, Lippa
Eger szürszat	5000	1500	1500	1000	500	Gyula, Lippa
Eger istira	12000	3500				Szeged, Szolnok
Duna környéke istira	50000	10000				Jenipalánka
összesen	119460	30386	4386	18470	2146	

Változások ez esetben is történtek, bár ezek koránt sem olyan méretűek, mint a Belgrádban raktározandó tételek esetében. Július 13-án az egi szürszatot Temesvárra rendelték, ahogy később a vásároltakat is, és Temesvár vilájet tételei szintén itt „lelték” raktárra.³⁹⁹

Látható, hogy a beszerzendő ellátmány nagyobb részét, közel kétharmadát Belgrádban, míg harmadát Temesvár környékén tervezték raktározni, amely mind Dalmácia, mind Erdély ellen irányuló hadmozdulatokat feltételez, s amint döntöttek a fejedelemség elleni hadmozdulatokról, azon nyomban csoportosították át az élelmet Belgrádból a közelebb eső Temesvár illetve Jenipalánka környékére.

V. 2. Szállítás szárazföldön

A hadjárat során használt szárazföldi szállítási mód a rendelkezésre álló források alapján csak kevésbé dokumentálható. Ahogy az általános ismertetőben már bemutattuk, különböző fajtájú szekereket, és haszonállatokat használtak e célra. Élelmet, fegyvert, és felszerelést is szállítottak, azonban ezeket a feljegyzésekben gyakran nem különítették el egyértelműen.

Az élelem szállítására akkor vettek igénybe szekereket, ha a ráják helyett az állam juttatta el kijelölt helyükre a szürszatból, a nüzulból és az istirából származó tételeket. A vonuló hadsereggel is tartottak élelmiszert szállító kocsik, amelyekkel leginkább a magasabb

³⁹⁹ BOA, D.MKF 62/173.

rangú tisztségviselőknek és a katonáknak, főleg a janicsároknak szánt ellátmányt vitték. Ezek mellett a hadjáraton résztvevők felszereléseit, fegyvereit, egyéb más holmijait szállító szekerek is a konvoj részét képezték.

A szállítások lebonyolítására legalább háromféle szekeret és különféle állatokat vettek igénybe, bérlésükre, használatukra vonatkozóan a rúznámcsé-bejegyzések adhatnak valamelyest támpontot.

V. 2. 1. Szekerek használata

A szekerek három fajtáját, a *dzsámusz* (bivaly), az *edirne* és a *szirem* kocsikat biztosan használták. A rendelkezésre álló információk szerint az edirné a felvonulás során, a sziremet nevéhez híven (Szerém) a leendő hadszíntérhez közeli helyeken, míg a dzsámuszt mindkét esetben igénybe vették.

A szekereket általában bérelték, aminek díjai nyilvánvalóan a központban voltak a legmagasabbak, és a birodalom határaihoz közeledve fokozatosan csökkentek. Edirne környékén mind a dzsámusz, mind pedig az edirne szekeret 1.600 akcséért bérelték, előbbi ára a Belgrádig tartó úton 450, utóbbi pedig 450-900 akcsére csökkent. A hadszíntér térségében a dzsámusz bérleti díja már 240-300 akcse között, a sziremé pedig 300-500 akcse között mozgott. Ha a szekereket a portai egységek számára bérelték, akkor ezt az adott alakulat zsoldjából finanszírozták.

A rendelkezésre álló információk alapján a szirem számított a „legnépszerűbb” szekérfajtának, majd a dzsámusz és utána az edirne következett. A rendelkezésre álló források alapján a hadjárat során bérelt szekerek bérleti díjáról részletek állnak csak rendelkezésünkre. Ráadásul sok esetben a feljegyzések csak a bérleti díjról tanúskodnak, a szekér fajtájáról már nem említik. A hadjárat során legkevesebb 2.417 szekeret biztosan igénybe vettek, aminek részletei az alábbiakban láthatóak.⁴⁰⁰

típus	mennyiség (db)	bérleti díj (akcse)
dzsamusz	517	518440
	n.a.	27880
edirne	287	215050
szirem	1497	719600
	n.a.	35400
ismeretlen	116	156600
	n.a.	88000

⁴⁰⁰ BOA, KK 1949. 35-48.

összesen		1760970
----------	--	----------------

A bérelt szekerek közül 67 dzsámusz és 77 szirem szekeret biztosan élelmiszer szállítására használták, azt is július vége és szeptember közepe között a hadszíntér térségében, tehát a menzilszisztem jól működött. Emellett 25 szirem kocsit használhattak a feldolgozott hús szállítására Edirne és Belgrád között, ennek darabára 2.000, illetve 3.000 akcse volt, amit Juszufo efendi ganem emini a kapikulu egységek húspénzéből fizetett. A szürszat, nüzul és istira tételeinek rendeltetési helyre történt fuvarozásról azonban nincs információ.⁴⁰¹

A fenti táblázat adataiba beletartozhatnak azok a szirem szekerek is, amelyeket egy július 14-én kelt parancs szerint kétszersült, fegyverek és egyéb más felszerelés szállítására kellett beszerezni. Buda vilájetből 1.500 darab, Temesvár, Eger és Kanizsa ejáletekből pedig 500-500 darab szekér biztosítását irányozták elő.⁴⁰²

Ez esetben a szekerek bérleti díját a hadsereg kincstárából fizették, a kiállítandó mennyiségeket az egyes közigazgatási egységek dzsizjehánéi alapján határozták meg. A hánénként biztosítandó kocsik száma területenként eltért, feltehetően rendelkeztek ismeretekkel az egyes helyekről beszerezhető szekerek mennyiségéről. Szerémből, mivel innen sok szekérrel lehetett számolni, 7 hánénként, míg a budai vilájet többi részéről 20 hánénként kértek 1 szekeret. Így előbbiből 500, utóbbiból 900 kocsit sikerült szerezni. Ez utóbbiba beletartozhatott az a Szendrő szandzsákból kiállított 790 szekér, amellyel a Temesváron raktározott gabonát fuvarozták a sereghez.⁴⁰³

Az említettekhez közé tartoztak talán még azok a kocsik is, amelyeket a temesvári vilájetben gabonaszállításra vettek igénybe. Pancsova és Csák kazákból 350 szekeret biztosítottak, a lakosságnak a szükséges zsákokkal együtt 2 hánénként 1 szekeret kellett kiállítania. Ezekkel 10.500 kile árpát szállítottak volna Pancsovából a sereghez, ami alapján egy feltételezhetően szirem fajtájú szekérre 30 kile árpa fért fel. Kanizsa vilájet vásárlásából származó tételeket pedig 350 szekéren szállították Belgrádba.⁴⁰⁴

Szekereket szerezhettek a mukataakból is. Egy augusztus 4-én kelt parancs szerint a Szerém szandzsákban lévő Karlofcsa és Nemcse mukataakból a gabona szállítására rendeltek

⁴⁰¹ BOA, KK 1949. 35-48.

⁴⁰² BOA, D.EVM 6/41.

⁴⁰³ BOA, D.MKF 62/173.

⁴⁰⁴ BOA, D.MKF 62/173. Pancsova 400, Csák 300 háne, viszont a háne jellegét nem jelezték.

szekereket. Az előbbihez tartozó falvakból 10, míg az utóbbihoz tartozókból 15 szekér beszolgáltatását írták elő, ettől azonban végül eltekintettek.⁴⁰⁵

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy élelemszállításra minimum 2.269 szekeret igénybe vettek, a hadjáraton használt összes kocsis számának megbecslésére azonban a források esetlegessége, a bérleti díjak közötti túl nagy különbségek, valamint az egyes bérleményi tételek egymástól való korántsem egyértelmű elkülönülése miatt nem vállalkozunk.⁴⁰⁶

V. 2. 2. Állatok igénybevétele

Az állatok beszerzésének és ellátásának felügyelete a szergi-ji hümájun eminjének, Musztafa agának a feladatkörébe tartozott. Használatukra vonatkozóan csupán töredékinformációk állnak rendelkezésre, bivalyokat, lovakat, tevéket és öszvéreket biztosan igénybe vettek.

V. 2. 2. 1. Bivalyok használata

A szekereket húzó bivalyoknak sem a számáról, sem a beszerzéséről nem áll rendelkezésre sok információ. Azt viszont tudjuk, hogy ostromágyúk vontatására Mora vidékének (Pelopponészoszi-félsziget) különböző kazáiból 290 bivalyt vásároltak. A hadjárat végeztével, november végén ezek közül 40 darabot a Portára vittek, a többi 250-et pedig a környező szandzsákokban (Pasa, Csirmen, Vize, Gelibolu) eladták, páronként 35 kamil gurusért, összesen 4.375 kamil gurus (350.000 akcse) értékben.⁴⁰⁷

kaza	darab	kaza	darab
Edirne	50	Tekirdagi	20
Dimetoka	20	Ipszala	6
Hajrabolu	10	Inedzsik	6
Dzsiszr-i Ergene	10	Vize	6
Malkara	12	Szaraj	6
Csirmen	10	Bergosz	6
Uzundzsaoava	10	Szultánjeri	6
Zagra-i Atik	10	Havasz-i Mahmudpasa	12
Zagra-i Dzsedid	6	Baba-ji Atik	6
Csirpan	6	Kirkkilisze	10
Aksakizanlik	6	Csorlu	10

⁴⁰⁵ MNL OL, P1313, 250/65.

⁴⁰⁶ A szekerek minimális száma az 1672. évi hadjáraton 3.787, az 1683. évin 8.000, az 1695. és az 1696. évin 10.000 darab volt. Erdoğan, 95-96, 101-104. Sevinç, 148-153. İnbaşı, 80-81, 108.

⁴⁰⁷ D. MKF 27490. 32.

Jenidzse-i Kizilagacs	6	Portára	40
összesen		290 darab	

Talán ez az említett 290 állat része lehetett annak a mennyiségnek, amit Tirhala és Szelánik liva nüzul- és mekári-pénzéből (2.000, illetve 7.000 gurus), Morából (3.500 gurus), Karliiliből és Inebahtiből (3.500 gurus) összesen 16.000 gurusért (1.280.000 akcse) terveztek vásárolni. Ha az imént láthatott páronkénti 35 gurus eladási árral számolunk, akkor ebből az összegből 914 darab bivalyt lehetett vételezni. Joggal feltételezhetjük azonban, hogy az állam a 35 gurusnál alacsonyabb beszerzési árat alkalmazott, így a vásárlandó állatok száma 914-nél jóval több is lehetett.⁴⁰⁸

V. 2. 2. 2. Lovak használata

A hadjáraton használt lovakról rendelkezésre álló kevés információk alapján úgyuk vontatására, a hadsereg ivóvízellátásáért felelős szaka alakulat felszereléseinek, illetve a víz szállítására biztosan igénybe vették őket. Ezekben az esetekben az állatok Edirne, illetve Szófia, Nis és Belgrád környékéről származtak, darabonkénti áruk 1.930 és 3.000 akcse között változott. A beszerzett lovak darabszámát ritkán tüntették fel a vásárlásról tanúskodó feljegyzésekben, így legkevesebb 96 lóval számolhatunk, amelyeket az alábbiak szerint használtak.⁴⁰⁹

kedvezményezett	darab	akcse
janicsárok szakái	23	55700
	4	10740
	n.a.	37430
janicsárok szakái, toparabadzsik	n.a.	6400
toparabadzsik	n.a.	150217
ismeretlen	69	165600
összesen		426087

Az említetteken kívül Bosznia vilájet kazáiból gyűjtöttek volna be lovakat, egy július 14-én kelt parancs szerint kb. 2.000 darabot, amit később 1.500-ra csökkentettek. A lovak helyett azonban állatonként 600 akcsét kértek, amiből további engedményekkel 1.422 ló

⁴⁰⁸ BOA, D.MKF 60/97. Az 1672. évi hadjárat során 1.032, az 1683 évin 1.000, az 1695. évi idején pedig 1.350 állatot biztosan igénybe vettek. Erdoğan, 89. Sevinç, 156. İnbaşı, 103.

⁴⁰⁹ BOA, KK 1947. 96, 111. BOA, KK 1949. 31-45. A lovakat darabonként Edirne környékén 2.400, a többi területről 1.930, 2.205, 3.000 akcséért tudták beszerezni. BOA, D.MKF 62/59. A janicsárok szakáinak szánt 4 lovat Szófia menziliben vásárolták, 2.500, 2.750, 2.690 és 2.800 akcse áron.

értékének megfelelő pénz begyűjtését irányozták elő. Ennek az összegnek végül 79 százalékát, 1.124 ló értékét sikerült behajtani.⁴¹⁰

kaza	darab	akcse	kaza	darab	akcse
Jenipazar, Dimitrofcsa	60	36000	Gabela, Lubuska	30	18000
Jeniváros, Pirepoj	90	54000	Noveszin	42	25200
Visegrád	25	15000	Lubin	32	19200
Cselebipazari	30	18000	Focsa	54	32400
Kladana	25	15000	Csajnicse	36	21600
Biracsa	30	18000	Nova, Csernicse	0	0
Szaraj	38	22800	Tasludzsa	43	25800
Tesne	47	28200	Prepol	46	27600
Derbend	32	19200	Braznik	57	34200
Kosztanicse	26	15600	Krupna, Korenta	40	24000
Kamengrád, Bihke	30	18000	Memlahatejn	48	28800
Akhiszár, Gölhiszár	30	18000	Izvornik	38	22800
Ihlevne, Novaszal	34	20400	Gradcsanicsa	31	18600
Belgrádszik, Neretva	10	6000	Beline	18	10800
Imocska, Drine	30	18000	Bögürdelen	34	20400
Mosztár, Blagaj	38	22800			
összesen			1.124 darab 674.400 akcse		

A befolyt összegből 24.600 akcsét a hadsereg pénztárába utaltak, míg a maradék 649.800 akcsét zsoldpénzek kifizetésére Jenő várába küldtek.⁴¹¹

V. 2. 2. 3. *Tevék és öszvérek használata*

A tevék és öszvérek használata kapcsán csupán annyit említhetünk meg, hogy az előbbieket egy részét Szíriából szerezték be, és elvileg a lázadó Abaza Haszán, mint aleppói pasa irányította volna e „műveleteket”. A tevék vásárlására 620.000 akcsét biztosan elköltöttek, azt azonban nem tudni hány darab tevére lehetett elegendő ez a pénz.

Az öszvérekről még ennyi információnk sincs. Annyit tudunk, hogy Ankara környékéről 3 katart (15 darab) vásároltak, és ezen kívül csupán az ellátmány kiosztásánál említették meg őket.⁴¹²

⁴¹⁰ BOA, D.MKF 27493. 37/1. BOA, D.MKF 62/128, 173. BOA, D.EVM 6/41. A július 14-én kelt parancsban az állatok száma kiszakadt, csupán 2.000 olvasható. Az 1672. évi hadjáraton legkevesebb 6.800, 1683-ban 1.794, az 1695-ben 7.031, 1696-ban 5.266 lovat használtak teherhordásra és különböző célokra. Erdoğan, 91. Sevinç, 170, 172, 173. İnbaşı, 82-90.

⁴¹¹ BOA, D.MKF 27493. 37/1.

⁴¹² BOA, KK 1858. 97, 119. BOA, KK 2629. 12. BOA, D.BŞM 237/89. 1672-ben legalább 3.369, 1683-ban 4.346, 1695-ben 4.140, 1696-ban 3.971 tevét vettek igénybe. İnbaşı, 97. Sevinç, 165. Erdoğan, 87.

V. 3. Szállítás vízen

A hadjárat során alkalmazott vízi szállítást tekintve a Duna menti szandzsákok rájáí által beszolgáltatott nüzul-termények, valamint a szintén ezekről a területekről felvásárolt árpa és liszt fuvarozásával kapcsolatban áll rendelkezésre információ. A dunai kikötőkből mind a folyón felfelé Fethülszlamba és Belgrádba, mind pedig lefelé, sőt tovább a tengeren egészen Isztambulig történtek szállítások.

A szállításról készült kimutatások a hajók típusairól nem tesznek említést, csupán a kapitányok nevei szerepelnek bennük, de azok is sok esetben hajónként nem elkülönítve, így a hajók számának meghatározása is nehézkes. A szállításhoz túlnyomó részt bérelt hajókat vettek igénybe, elvértve azonban használtak kincstári tulajdonúakat is. A felfogadott hajóskapitányok között pedig keresztények és zsidók is akadtak, akiket a listákban külön megjelöltek a „zimmi” illetve „jahudi” kifejezésekkel.

A szállítandó áru árpát és/vagy lisztet jelentett, és mindegyikre azonos díjszabást alkalmaztak. Ezt feltehetően központilag határozták meg, ugyanis szakaszos árszabást alkalmaztak. Így Belgrádból például mind Iszakcsiba, mind pedig a tőle kb. 70 km-re fekvő Kilibe is ugyanazon a díjért fuvaroztak, emiatt a szállítási költségeket csak nagy vonalakban lehet meghatározni. A szállítási költségek függtek még a folyásiránytól is, értelemszerűen a folyón felfelé drágábban szállítottak. Számításaink szerint ez esetben egységnyi kilét kilométerenként 0,0126-0,021 akcséért szállítottak, lefelé pedig 0,0054-0,0065 akcse között alakult az ár. A Duna torkolatához közel eső kikötőkből már tengeri hajók indultak a birodalom központi területei felé, az Isztambulba szállítás díja pedig nagyjából 0,0085-0,0111 akcse között mozoghatott.⁴¹³

V. 3. 1. A nüzulból származó termények szállítása

A fentiekben már láttuk (*ld. III.2.1-3.*), hogy a Duna menti területekről, így Szilisztre, Nigbolu és Vidin szandzsákokból a nüzul természetben szedték be. E során az is kiderült, hogy először Belgrádba, majd augusztus közepétől Jenipalánkáig kellett szállítani a nüzul-tételeket. Ugyanakkor Vidinből augusztusig biztosan nem indult szállítmány, és erről a szállításról továbbiakat már nem tudunk. A másik két szandzsák tételei sem jutottak el a hadsereghez, hanem az árpa nagy részét a fővárosba rendelték, míg a lisztet helyben árpára vagy búzára cserélték. A szállítási költséget hajósok előre kérték, amit eredetileg a kincstárból

⁴¹³ A Duna mentén fekvő kikötők folyamkilométerben megadott távolságának meghatározásában a következő munkára lehet támaszkodni: **Enökl** Dezső: A Duna és mellékvízei távolsági névmutatója. Budapest, 1960.

fizettek volna. Az erre szánt összeg azonban nem érkezett meg időben, így ezt végül a nüzul-adóval együtt begyűjtött, ám másra szánt mekári-pénzből különítették el.⁴¹⁴ Az alábbiakban az említett szállítások részletei következnek.

a) A Szilisztre livából begyűjtött árpát és lisztet még csak Jenipalánkáig sem vitték el, a Duna torkolatához közeli kikötőkbe rendelték vissza, onnan pedig a szultáni udvarba hajózták tovább. A szállítmánynak november 7-ig (*Rúz-i Kászim*) kellett volna Isztambulba érkeznie, de ez nagy valószínűséggel egy-két hónap késéssel történt meg. Részletek a tengeri szállítással kapcsolatban állnak rendelkezésre, 21.560,5 kile (479.721 kg) árpát vittek Isztambulba, s ennek fuvardíját kilénként 6, összesen 129.363 akcsében határozták meg. A szállítás részletei az alábbiak szerint alakultak.⁴¹⁵

kiindulási hely	hajóskapitányok	árpa (kile)	szállítási költség (akcse)
Iszakcsi	Ali reisz, Saban reisz és többek	1600	9600
Ibrail	el-haddzs Musza reisz, Ak Saban, Mehmed reisz és többek	10159	60954
Iszmailgecsidi	Mehmed Cselebi, Hüszejn, Saban és többek	3734	22404
Kili	Ali reisz, Kuloglu Haszan Cselebi, Musztafa bese és többek	6067,5	36405
összesen		21560,5	129363

b) A Nigbolu szandzsákból begyűjtött tételekből 19.179 kile (426.733 kg) árpát és 5.704 kile (146.342 kg) lisztet szállítottak az eredetileg kijelölt Belgrád helyett, Jenipalánka felé haladva először Fethülszlám (336,5 fkm) kikötőjéig. A sereg ellátására ez a tétel már feleslegesnek bizonyult, ezért szeptember végén a Duna torkolatához közelebb fekvő kikötőkbe, Ibrailba (763,5 fkm), Iszakcsiba (831 fkm), Tulcsába (862,2 fkm) és Kilibe (924,9 fkm) fuvarozták. A szállításért kilénként 12 akcsét fizettek, ebből Fethülszlámba a Dunán felfelé 6-7 akcsét, onnan lefelé pedig 5-6 akcsét jelenthetett a költség, s összesen 298.596 akcsébe került. A helyzetet ráadásul az nehezítette, hogy Nigbolu kikötőjében nem állt rendelkezésre elegendő számú hajó, amit Szilisztréből próbáltak pótolni. A szállítás részletei az alábbiakban láthatóak.⁴¹⁶

⁴¹⁴ BOA, D.MKF 60/105, 114. 62/86, 173.

⁴¹⁵ BOA, MAD 4454. 17. BOA, D.MKF 62/147, 173.

⁴¹⁶ BOA, MAD 4454. 12-13. A defter lapjai szakadozottak, az írások néhol elmosódottak voltak, az adatokat több esetben következtetéssel hozzávetőlegesen lehet meghatározni. Ezek a bizonytalan olvasatú adatok dőlten szerepelnek. BOA, D.MKF 60/67. 62/173.

rendeltetési hely	hajóskapitányok	árpa (kile)	liszt (kile)	szállítási költség (akcse)
Kili	Hüseyjn reisz	873	0	10476
	Ahmed reisz	1295	0	15540
	Halil reisz ⁴¹⁷	0	1185	14220
	Mehmed bég reisz	2495	52	30564
Ibrail Iszakcsi Kili Tulcsa	[szakadt, elmosódott]	4185	200	52620
	Ahmed efendi reisz	3726	594	51840
	el-haddzs Saban reisz	1405	110	18180
	Iszmail reisz	2350	0	28200
	Hajdar jahudi reisz	0	583	6996
	Hüseyjn bese reisz	0	950	11400
	Mehmed aga	0	1080	12960
	Mehmed aga	800	0	9600
	Mehmed reisz	2050	950	36000
összesen		19179	5704	298596

Ebből a mennyiségből 19.005 kile (422.861 kg) árpát 1659 tavaszán továbbszállították Isztambulba (szultáni udvar, Kursunlu mahzen), illetve a közelében fekvő Iznikmidbe, kilénként 7 akcse szállítási költséggel. Ez összesen 133.035 akcsét jelentene, de e helyett csak 132.590 akcsét könyveltek el.⁴¹⁸

rendeltetési hely	hajóskapitányok	árpa (kile)	szállítási költség (akcse)
Iznikmid	Topháneli Musztafa reisz	4800	33600
	Oszmán reisz	2300	16100
	Karadzsa Mehmed reisz	2500	17500
	Musza reisz	1770	12390
Kursunlu mahzen	el-haddzs Musztafa reisz	2500	17500
	Topháneli Musztafa reisz	500	3500
szultáni udvar	Sahin reisz	2835	19845
	Mehmed bese reisz	1800	12600
összesen		19005	133035

V. 3. 2. A vásárolt termények szállítása

Ahogy azt a korábbi fejezetekben láttuk (*ld.*: IV. 1. 3.), a Szilisztre és Nigbolu szandzsákokból vásárolt árpát és lisztet Szilisztre, Nigbolu és Ruszcsuk kikötőiből a kijelölt

⁴¹⁷ A liszt szállítási költségét a defterben 1.500 akcsével kevesebbnek tüntették fel, összesítésnél viszont a táblázatban látható helyes számmal számoltak.

⁴¹⁸ BOA, MAD 4454. 12-13.

Jenipalánka felé Fethülszlámig, valamint Belgrádig hajózták. A szállítások a vásárlások napjai alapján június elején kezdődhettek, a Belgrádba menő hajókat azonban augusztus közepétől már csak Jenipalánkáig irányították. A fel nem használt mennyiségeket ezekről a helyekről idővel a Fekete-tengerhez közeli kikötőkbe vitték, majd onnan 1659 tavaszán továbbították a fővárosba, illetve annak környékére. A szállítási költségeket elvileg a kincstárból utalták. Az alábbiakban az említett szállítások részleteit ismertetjük.

V. 3. 2. 1. Szállítás Fethülszlám kikötőjébe

Fethülszlamba (tkp. a Vaskapu-szoros keleti végéhez) csak Ruszcsuk (438,5 fkm) és Nigbolu (336,5 fkm) kikötőjéből szállítottak, 26.336 kile (585.976 kg) árpát és 5.848 kile (150.036 kg) lisztet. Ez a vásárlásból származó összes szállítandó árpa 27, illetve a liszt 24,8 százalékát tette ki, eredeti céljuk Belgrád vagy Jenipalánka lett volna. Ezeket a mennyiségeket a hadsereg ellátására végül feleslegesnek találták, s visszafordították a Fekete-tengerhez közel eső dunai kikötőkbe, Iszakcsiba (831 fkm), Tulcsába (862,2 fkm), Kilibe (924,9 fkm).

A szállítási költség mindkét kikötőből kiindulva, mindkét tétel esetében kilébként 12 akcsét, összesen 386.208 akcsét jelentett. A fuvarozásban minimálisan ugyan, de állami hajók is részt vettek. A hajóskapitányok teljes kifizetésére sok esetben csak ősszel vagy télen került sor. A szállítás részletei az alábbiak szerint alakultak.⁴¹⁹

kikötő	hajóskapitányok	árpa (kile)	liszt (kile)	szállítási költség (akcse)	fizetve (akcse)	állami hajó (akcse)
Nigbolu	Abdi bese reisz	2645	731	80904	80180	724
	Juszuf reisz	3056	310			
	Hadzsi Veli reisz Belgrádból	2500	500	36000	8500	
	Hüszejn bese Belgrádból	2400	500	34800	13500	
	Ahmed bese Belgrádból	2200	500	32400	8500	
	Mehmed aga,, Ahmed bese	2000	500	30000	30000	
Ruszcsuk	Haszan Cselebi hajói	3440	950	52680	52680	
	Hadzsi Ali reisz hajói	3750	250	48000	48000	
	Ahmed efendi	1655	980	31620	17400	
 Veli Ruszcsukból	2690	627	39804	13480	
összesen		26336	5848	386208	272240	724

⁴¹⁹ BOA, MAD 747. 5-6. BOA, D.MKF 62/123, 127, 173.

V. 3. 2. 2. Szállítás Belgrád kikötőjébe

Belgrádba mind a három kikötőből (Nigbolu, Ruszcsuk és Szilisztre) szállítottak, összesen 71.205 kile (1.584.311 kg) árpát és 17.709 kile (454.342 kg) lisztet. Ez az összes szállítandó árpa 73, a lisztnek pedig 75,2 százalékát tette ki. A szállítási költségek ez esetben már eltérően alakultak, a kilénkénti összeg azonban mindkét tétel esetében itt is megegyezett. Nigboluból (573 fkm) kilénként 7, Ruszcsukból (675 fkm) 8, Szilisztréből (794 fkm) pedig 10 akcsével számoltak, összesen 799.240 akcsével. Az állami hajók az előbbihez képest nagyobb számban vettek részt a fuvarozásban, de ez még így is csak a költségek 4 százalékát tette ki. A hajók kapitányainak teljes kifizetése ebben az esetben is sok esetben összel vagy télen történt. A részleteket az alábbi táblázat mutatja.⁴²⁰

kikötő	hajóskapitányok	árpa (kile)	liszt (kile)	szállítási költség (akcse)	fizetve (akcse)	állami hajó (akcse)
Nigbolu	Ali Cselebi Belgrádból	1200	300	10500	10500	
	Redzseb reisz	1250	350	11200	11200	
	Oszmán bese reisz	1000	300	9100	9100	
	Bajram dede	900	200	7700	7700	
 Haszán	1000	200	8400	8400	
	el-haddzs Mehmed reisz	800	200	7000	4450	
	Hüszejn reisz kapudan	1200	100	9100	9100	
	Saban reisz	800	200	7000	7000	
	Ahmed reisz	700	200	6300	6300	
	Hüszejn reisz	800	200	7000	7000	
	Mehmed bese Vidinből	800	200	7000	7000	
	Ahmed bese Nigboluból	750	150	6300	6300	
	Mihail zimmi, Baldzsi Kenán reisz	500	400	6300	6300	
Ruszcsuk	Haszan Cselebi hajói	1800	400	17600	17600	
	Hadzsi Ali hajói	1300	400	13600	13600	
	Nedelko zimmi reisz	1750	450	17600	28800	1400
		1150	250	11200		
	Baldzsi Kenán, Ahmed reisz	2200	500	21600	16000	
	Ibrahim és jahudi reisz	1200	300	12000	12000	
	Halil reisz	1250	400	13200	13200	
	Bajram cselebi reisz	1800	400	17600	15600	
	Ahmed reisz	1200	400	12800	12800	
	Abdülszelam reisz	1550	400	15600	14400	1200
	Hüszejn reisz	1000	0	8000	8000	
	Karamehmedoglu reisz	800	200	8000	4000	

⁴²⁰ BOA, MAD 747. 4-7.

	Ahmed reisz Nigboluból	1300	500	14400	14400	
Szilisztre	Saban reisz 10 hajója	15005	3999	190040	180000	10040
	Abdi reisz, Musztafa Cselebi és mások 14 hajója	24400	5510	299100	280000	19100
	Isztefán zimmi reisz hajói	1800	600	24000	24000	
összesen		71205	17709	799240	594400	31740

Belgrádig csak 25 hajó jutott el, a szállítmányokat augusztus közepétől feltehetően a dalmáciai hadjárat elmaradása miatt már csak Jenipalánkáig vitték. A Belgrádba szállítandó mennyiségből 31.010 kile (689.972,5 kg) árpát és 10.785 kile (276.700 kg) lisztet visszaszállítottak Iszakcsi (1.067,5 fkm), Iszmailgecsidi (1.112,8 fkm) és Kili (1.161,4 fkm) kikötőjébe. Nedelko, el-haddzs Mehmed és Redzseb hajóskapitányok az általuk hozott mennyiséggel tértek vissza, Mehmed azonban csak Szilisztréig, Redzseb pedig Bogazköjig (Cernavodă) hajózott. Rajtuk kívül a visszaszállítást már más hajósok hajtották végre.⁴²¹

A szállítási költség mindkét tétel esetében kiléleként 6, Redzseb reisz fuvarja esetében csak 4, összesen 247.570 akcsébe került. Ennek az összegnek kb. 15,3 százalékát, azaz 37.945 akcsét fizettek ki helyben a hajósoknak. Mindezek részletesebben az alábbi táblázatban láthatóak.⁴²²

hajóskapitányok	árpa (kile)	liszt (kile)	szállítási költség (akcse)	fizetve (akcse)
Ali bese	2050	500	15300	2000
.....oglu	4000	436,5	26619	1940
Hüszejn reisz	1139	105,5	7467	1020
Ahmed reisz	1168	428	9576	3400
Kara Mehmedoglu	547	516	6378	910
..... Cselebi reisz	600	0	3600	960
Kara Haszán reisz	987	313,5	7803	1020
Isztefán zimmi reisz	4138	122,5	25563	0
Jován zimmi reisz	1930	0	11580	1100
Mihail zimmi reisz	890	231	6726	1380
..... Reisz	1710	1429,5	18837	0
nn jahudi reisz	1450	317,5	10605	1020
Abdülszelám reisz	1764	731	14970	360
Baldzsi Kenán	2920	121	18246	420
nn reisz Belgrádból	2517	0	15102	0

⁴²¹ BOA, MAD 747. 5-9.

⁴²² BOA, D.MKF 62/173. BOA, MAD 747. 5-9. A táblázat utolsó három sorában szereplők esetében a szállítási költségeket összevonva adták meg: Redzseb reisz 11 akcse/kile, el-haddzs Mehmed 13 akcse/kile, Nedelko zimmi 14 akcse/kile.

Halil reisz	0	2982	17892	2790
Köroglu reisz	0	1751	10506	375
Nedelko zimmi	1150	250	8400	8400
Redzseb reisz	1250	350	6400	6400
el-haddzs Mehmed reisz	800	200	6000	4450
összesen	31010	10785	247570	37945

V. 3. 2. 3. Szállítás Isztambulba és környékére

1658 végén a Duna torkolatához közel eső kikötőkbe szállított és ott ideiglenesen raktározott mennyiségekből 54.871 kile (1.220.880 kg) árpat és 3.440 kile (88.257 kg) lisztet rendeltek Isztambulba, az ottani és a környékén lévő raktárakba, Kursunlu mahzenbe, Gebzébe (Gekbuze), Iznikmidbe, Mudanjába, és valamennyi mennyiséget bizonyos személyek is kaptak. Az erről készült kimutatások elég zavarosak és pontatlanok. Annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy a szállítási költséget kilénként 6 akcsében állapították meg, összesen 350.366 akcse értékben. A rendelkezésre álló adatokat az alábbiakban láthatjuk.⁴²³

rendeltetési hely/személy	hajóskapitányok	árpa (kile)	liszt (kile)	szállítási költség (akcse)
Kursunlu mahzen	néhány személy	11520	0	69120
	Sahin reisz	4350	0	26100
	Musztafa reisz	900	0	5400
Iznikmid	Oszmán reisz Trabzonból	4010	0	24060
 zimmi reisz	3645	0	21870
	el-haddzs Ali reisz	3000	0	18000
	Oszmán bese	3650	0	21900
	Ali bese tophaneli	1600	0	9600
	Musza reisz	2644	0	15864
Mudanja	Mehmed reisz	3740	0	22440
 zimmi reisz	4250	0	25500
	Ibrahim reisz	4360	0	26160
	Haszán reisz	4000	0	24000
 reisz	0	500	3000
Gekbuze	Mehmed reisz tophaneli	2702	0	16212
Bozdzaada	Mehmed reisz	0	1016	6096
Ömer efendi	Ahmed aga mübasir	0	1894	11364
Musztafa efendi		0	30	180

⁴²³ BOA, MAD 747. 9-11.

..... Reisz	Mehmed reisz ⁴²⁴	500	0	3500
összesen		54871	3440	350366

Ahogy az már az előbbi fejezetben láthattuk (*ld.*: IV. 4. 2.), a kanizsai vilájetből vásárolt árpából és lisztből 19.684 (437.969 kg) és 5.896 kilet (151.268 kg) még valamikor 1658-ban Iszakcsiba szállítottak, és itt raktározták el. Ebből a következő év tavaszán 16.900 kile (376.025 kg) árpát négy hajón útnak indítottak Isztambul felé. Sajnos, sem ennek a szállítási költségeiről, sem a rakomány elosztásáról nem áll rendelkezésünkre feljegyzés. Ha a fentebb látott árszabást alkalmazzuk, akkor a szállítás kilénként 6 vagy 7 akcsébe kerülhetett, ami összesen 101.400 vagy 118.300 akcsét jelenthetett.⁴²⁵

Az élelem raktározásáról és szállításáról végeredményben még a kevés rendelkezésre álló források tükrében is megállapíthatjuk, hogy az előretervezés nemcsak az élelem begyűjtése esetében működött hatékonyan, azaz nem is nagyon próbálkoztak állami szállítóeszközök „bevetésével”, hanem helyben, egy adott terület kapacitásait figyelembe véve igyekeztek a szállítás problémáját megoldani. A rendszernek az a fajta rugalmassága is szembe tűnik, amely révén az esetleges logisztikai vagy pénzügyi nehézségek ellenére is viszonylag gyorsan tudtak alkalmazkodni a megváltozó körülményekhez. Ez nemcsak a szállítmányok átirányításában, hanem például a feleslegként jelentkező mennyiségek felhasználásában is látszik.

⁴²⁴ A szállítási költség itt 7 akcsé/kile volt.

⁴²⁵ BOA, D.MKF 27492. 3.

VI. Az 1658. évi hadjárat résztvevői

Az élelem beszerzésének, szállításának és tárolásának ismertetését követően rátérünk a hadjáraton részt vett személyek bemutatására, akik nagy része részesülhetett az ellátmányból. Az érintett civilekről és katonákról pár mondatban emlékezünk meg, ami által elénk tárul az is, hogy egy hadjárat során kik is alkot(hat)ták az oszmán hadsereget.

Az 1658. év elején úgy tűnt, az induló hadjáraton maga az uralkodó, IV. Mehmed (1648-1687) is részt fog venni. Végül ez nem következett be, így az oszmán hadsereget (*ordu-ji hümayun*) a nagyvezír irányította, azaz a szultán a sereg főparancsnokának (*szerdár*) Köprülü Mehmed pasát nevezte ki. A hadsereggel ilyenkor a főbb központi közigazgatási és gazdasági hivatalnokok is mentek, a kincstárat, a díván iratait, deftereit is vitték, és az ügyeket pedig a táborban intézték. Egy vezíri rangú kajmakámot (helyettest) hagytak a fővárosban, aki a mellé kinevezett előljárókkal és hivatalnokokkal együtt vezette tovább az államigazgatást.⁴²⁶

Az említett hivatalnokok közül a nagyvezír után a második legnagyobb méltóságnak számító defterdárpa kötelezően a sereggel tartott, ha a szultán is részt vett a hadjáraton. Sőt a XVI. század végétől kezdve akkor is, ha csak a nagyvezír vezette a hadsereget. A defterdárpasával együtt mentek hivatalnokai is, és vitték magukkal a fontosabb deftereket is, amiket a hadjáratra szánt pénzzel együtt nevezték a hadsereg pénztárának (*ordu házineszi*). Ezeket ládákban tárolták és tevéken szállították, a szálláshelyeken pedig külön sátorban (*házine csadiri*) a portai szpáhik őrizték.⁴²⁷

A hadsereg legfontosabb része, a központi és a tartományi fegyveres alakulatok mellett idegen segédhadak is részt vehettek egy hadjáraton, 1658-ban a tatár kán, a moldvai és a havasalföldi vajdák csapatai és kozák egységek.

A törvény és az egészségügy képviselői közül, illetve az uralkodó környezetéből többen is a sereggel tartottak. Végül a hadsereg minél zökkenőmentesebb haladását elősegítő és minden további felmerülő szükségletét kielégítő ún. kisegítő egységeket (*ordudzsu*) is meg kell említeni.

A hadjárat résztvevőinek személyére és beosztására vonatkozóan túlnyomó részt az árpa- és kenyérkiosztást dokumentáló iratokból nyerhetünk információkat, de Barcsai Ákos fejedelmi kinevezését tanúsító személyek listája is hasznos forrásként szolgál. Az említettek azonban nem minden esetben szolgálnak pontos adatokkal, ezeket egyéb dokumentumok

⁴²⁶ Uzunçarşılı-Merkez, 161.

⁴²⁷ Uzunçarşılı-Merkez, 370.

(legfőképpen rúznámce-iratok) és a krónikások feljegyzéseinek segítségével lehet kiegészíteni. Ebből következően szinte csak a portai alkalmazottokról és tartományi előjárókról áll rendelkezésre adat, míg például a katonák közül csak a központi alakulatok főtisztjeire, esetleg az egységek létszámára vonatkozóan találhatunk utalásokat.

Az alábbiakban számba vesszük a hadjáraton résztvevőket, azonban több esetben a személyek neve vagy tisztsége nem mindig azonosítható be egyértelműen. Ezt szögletes zárójelben [...] dőlt betűvel írva jelezzük.

VI. 1. A nagyvezír és a közvetlen környezetéhez tartozók

A nagyvezír (a) alá főbb hivatalnokai (b), külső agái (c) és belső agái tartoztak. Az utóbbiakra vonatkozóan az 1658. évi hadjárat idejéből nem rendelkezünk információkkal.

a) Köprülü Mehmed pasa, nagyvezír (*szadr-i azam, száhib-i devlet*): A szultán után a birodalom második számú államférfija, aki tulajdonképpen a szultán nevében kormányozta az országot. A nyolcvanas éveiben járó Köprülü esetében ez jóval több jelentett, ugyanis kinevezésekor (1656. szeptember 18.) a gyermek IV. Mehmed nevében uralkodó Turhan anyaszultántól (*válide szultán*) a birodalom nehéz helyzetére való tekintettel teljhatalmat kapott. Bármit megtehetett és meg is tett. Kíméletlen vasszigorral kezdte el konszolidálni a birodalmat, rengeteg ember feje hullott porba, s bár a velenceiek ellen sikereket aratott, az okozott érdeksérelmek miatt egyáltalán nem örvendett nagy népszerűségnek.

A sereget ő vezette, ekkor megillette őt a kizárólag a nagyvezírek által viselhető szerdár-i ekrem titulus. A hadjárat kezdete előtt egy vagy másfél hónappal az asztronómusok vezetője (*müneddzsimbasi*) által kijelölt kedvező csillagállás idején nagy ünnepség keretében kitűzték a zászlókat, egyet a nagyvezír palotájának (*Báb-i Ali*) egy meghatározott helyére. Az indulás közeledtekor a szultán a nagyvezírt (és a sejhülszlámot) megkaftározta, derekára egy veretes handzsárt, turbánjára pedig díszrojtot helyezett. A nagyvezír ezután megkapta a Próféta fekete színű zászlaját (*Szandzsák-i Serif*), majd ünnepélyes keretek közt a Davudpasában lévő táborba vonult.

Az indulás előtt a szultán még elment a táborba elbúcsúztatni a zászlót és a hadsereget, valamint átadta a nagyvezírnek a szerdárrá való kinevezéséről szóló berátot. A hadjárat ideje alatt a nagyvezír szinte mindenben saját maga döntött, a felhasznált pénzekkel nem lehetett

elszámoltatni. A hadjáratot azonban nem a saját belátása szerint fejezhette be, visszatérésére a szultán *hatt-i hümdjunt* küldött neki.⁴²⁸

Haszán aga, a nagyvezír testvére: Közelebbit nem tudunk róla, neve csak az élelemkiosztásról készült feljegyzésben bukkan fel.

b) A nagyvezír alá tartozó főbb hivatalnokok közül, a következő személyek ismertek:

Mehmed aga, a nagyvezír kethüdája: A nagyvezír segédje, minden ügyet ő nézett át, mielőtt azok a nagyvezír elé kerültek, és véleményezési joggal is bírt a parancsok kiadása előtt. A nagyvezír felterjesztésére a szultán nevezte ki. Feladatköre miatt nagy befolyással rendelkezett.⁴²⁹

Velihán efendi, a nagyvezír első tezkiredzsije: Ő írta le a nagyvezír különböző helyekre és tisztségviselőknek kiadott parancsait (bujrultu), valamint a kérvényekre (arzuhalok) adott válaszait írta le.

Müzáki Szülejmán efendi, a nagyvezír második tezkiredzsije: Az első tezkiredzsi munkájához hasonló feladatokat látott el, csak éppen kevésbé fontos ügyekkel foglalkozott.⁴³⁰

molla Ahmed efendi, a nagyvezír mektubija: A nagyvezír részéről kiadott hivatalos iratok, parancsok és levelek leírásáért felelt a hivatala. A beérkező leveleket iratokat kivonatolták, és ezt az eredeti dokumentummal együtt továbbították a nagyvezírnek.⁴³¹

Musztafa aga, a nagyvezír telhiszcsije: A nagyvezír a bejövő iratokat, jelentéseket, kérelmeket, különböző ügyeket felterjesztésként (*telhisz*, *takrir*) küldte el a szultánnak, amikre általában az utasítások és a parancsok érkeztek. Hivatala a napi ügyekre vonatkozó vagy kevésbé fontos ügyekről szóló telhiszek papírra vetését, vitelét és hozását végezte.

A telhiszcsi nagy valószínűséggel a későbbi nagyvezír, az oszmán hadsereggel 1683-ban Bécset ostromló **Merzifonlu Kara Musztafa** volt. Köprülü nagyvezírsége idején, mint a nagyvezír veje előbb annak *szilahdárja*, majd telhiszcsije lett. A nagyvezír Jenő vára elfoglalásának (1658. szeptember 2.) hírével őt küldte Edirnébe a szultánhoz, aki jutalomból második istállómesternek (*mirahur-i száni*, *kücsük mirahur*) nevezte ki.⁴³²

⁴²⁸ Uzunçarşılı-Merkez, 158-162.

⁴²⁹ Uzunçarşılı-Merkez, 257. ld. még: Doğan, Muzaffer: Sadâret Kethüdâlığı. İstanbul, 1995. (doktori értekezés)

⁴³⁰ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı. Ankara, 1988. 419. (a továbbiakban: Uzunçarşılı-Saray.) Uzunçarşılı (1943), 370. Uzunçarşılı (1953), 59. BOA, İE. ML 2251.

⁴³¹ Uzunçarşılı-Merkez, 260-261. Uzunçarşılı (1943), 370.

⁴³² BOA, KK 1947. 95. Özcan, Abdülkadir: Merzifonlu Kara Mustafa Paşa. in: TDV İA, c. 29. Ankara, 2009. 246-249. 249. Uzunçarşılı-Saray 67. Fodor Pál: Telhis. in: TDV İA, c. 40. İstanbul, 2011. 402-404. 403. Abdurrahman Abdi Paşa: Vekâyi'-Nâme. (hazırlayan: Derin, Fahri Çetin). İstanbul, 2008. 124. Behcetî Seyyid İbrahim Efendi: Târih-i Sülâle-i Köprülü. Köprülü Kütüphanesi, Ahmed Paşa nr. 212. 43b-44a. (A

c) A külső agák (gedikli vagy bijikli agák) közül az alábbiak ismertek:

Ali aga, a nagyvezír ajtónállóinak előjárója: A *kapidsilar kethüdaszinak* vagy *kethüda-i bevvábinna*k nevezett személy többek között a nagyvezír ajtónállóit felügyelte, jelen volt és szolgálatot teljesített a nagyvezír dívánján, parancsokat kézbesített, és a nagyvezír egyéb ügyeiben is eljárhatott.⁴³³

[**Musztafa aga**], a nagyvezír ajtónállóinak korábbi előjárója. Ez a személy az ez évi feljegyzésekben névtelenül jelenik meg, de az előző esztendőre vonatkozóan található róla adat: 1657. november 24-én az említett tisztséget egy Musztafa aga nevezetű személy töltötte be, így ez a korábbi előjáró lehet ő is.⁴³⁴

Haszán aga, a nagyvezír *konakcsija*: Ő a nagyvezír sátrának szállításáért, a sátor felverési helyének kijelöléséért (amit a nagyvezír földbe szúrt zászlóival jelzett) felelt, tulajdonképpen szállásmester volt.⁴³⁵

Mehmed aga, a nagyvezír *szelámcsavusa*: A *duadzsi csavusunak* is nevezett személy a felvonulások, ünnepélyek alkalmával a lóra fel-, vagy onnan leszálló nagyvezírt tapssal köszöntötte, tiszteletére pedig imádságot mutatott be.⁴³⁶

Ahmed aga, a nagyvezír *istállómestere* (*szerahur/mirahur*): A nagyvezír lovainak ellátásáért felelt.⁴³⁷

Mehmed efendi, *szandzsáktár*, a nagyvezír *imámja*: A Próféta zászlaját őrző (*szandzsáktár*) 40 fő közé tartozott, és egyben a nagyvezír lelkésze is volt.⁴³⁸

Juszuf aga, a nagyvezír *delibasija* (*szer-divánegán*): A nagyvezír kíséretéhez tartozó, annak testi épségére vigyázó egyik fegyveres csoport, a delik előjárója. A delik kezdetben Ruméliában és a határmentén szolgáltak, majd vezírek, beglerbégek kíséretében is megjelentek, sőt a XVII. század végén már Anatóliában is felbukkantak. Hadjárat idején a sereg előtt haladtak, a csatákban pedig az ellenség sorának megbontása és fogolyszerzés volt a

krónika átirata és feldolgozása Mehmet Fatih Gökçe révén 2006-ban szakdolgozatként Isztambulban látott napvilágot.)

⁴³³ **Özcan**, Abdülkadir: Kapıcı. in: TDV İA, c. 24. Ankara, 2001. 345-347. **Uzunçarşılı-Saray**, 392-393. **BOA, KK** 1949. 31, 42.

⁴³⁴ **BOA, MAD** 6372. 214.

⁴³⁵ **Uzunçarşılı-Saray**, 267, 271.

⁴³⁶ **Uzunçarşılı-Saray**, 419. **Köprülü**, Orhan F.: Çavuş. in: TDV İA, c. 8. İstanbul, 1993. 236-238. 237. **Sertoğlu**, 91.

⁴³⁷ **BOA, KK** 1949. 43. **BOA, D.BŞM** 209. 13.

⁴³⁸ **Uzunçarşılı** (1953), 59.

feladatuk. A nagyvezír delijeinek száma a XVII. század közepén 100-400 fő között mozgott.⁴³⁹

VI. 2. Az államigazgatás tisztségviselői

Szidki pasa, nisándzsi (tevkiî): A díván eredeti tagjának számított, rangban a *káziaszkert* és a *fõdefterdárt* követte. Tulajdonképpen a Díván-i Hümájun hivatalnokainak a feje volt, a régi és az új állami és vallási törvények ismerője, alkalmazója, és szintetizálója. A külföldi uralkodóknak írt *námékat*, a vezírek *mensurjait*, *berátjait* vizsgálta, a különböző iratokra (pl. ahdnámék, berátok, stb.) a XVIII. század elejéig ő írta rá a *tugrát*. A XVII. század második felétől fontossága csökkenni kezdett.⁴⁴⁰

Szidki pasa a hadjárat ideje alatt elhunyt vagy leváltották, ételkiutalást ugyanis csak augusztus 20-ig kapott. Utódja egy egykori kapudán, Haszán pasának a fia, **Hüszejn bég** lehetett, a Barcsai Ákos fejedelmi kinevezésével kapcsolatos dokumentumokban nisándzsiként már ő szerepel. Vele csupán ideiglenesen számoltak, október végén már Musztafa pasát lehet látni e tisztségben.⁴⁴¹

Sámizáde Mehmed efendi, reisziülküttáb: Köprülü Mehmed nagyvezíri kinevezése után nem sokkal került pozíciójába. A díván írnokainak és hivatalainak, azaz a díván ülésein született döntések írásba foglalásáért felelős *bejlikcsi*, a magas rangú állami vezetők kinevezési, valamint az ezeknek juttatott, illetve kiutalásra váró ziámet- és timárbirtokok ügyeit intéző *tahvil*, továbbá a különféle tisztségviselők kinevezésével, feladataival, fizetésével foglalkozó *rüusz* hivatalok főfelügyelőjeként tevékenykedett a XVII. század végéig.

A nisándzsi irányítása alá, illetve a nagyvezír kíséretéhez tartozott. Főbb feladatai közé tartozott a dívánban hozott döntések és parancsok láttamozása, kiadása, fontos ügyekben telhiszek írása és összekészítése, a hivatalába benyújtott kérelmek elbírálása, a *szahh* (jóváhagyott, hiteles) és *bujrultu* (megparancsoltatott) jelek felírása. A magasabb rangú tisztségviselők kinevező okiratainak írásba foglalását és kiadását is ő végezte, továbbá a birodalom nem muszlimjai és a külföldiek jogi ügyeit is ő felügyelte, valamint protokoll

⁴³⁹ BOA, MAD 4454. 2, 3, 8. Özcan, Abdülkadir: Deli. in: TDV İA, c. 9. İstanbul, 1994. 132-135.

⁴⁴⁰ Uzunçarşılı-Merkez, 214. Afyoncu, Erhan: Nişancı. in: TDV İA, c. 33. İstanbul. 2007. 156-158.

⁴⁴¹ BOA, D.MKF 63/79, 122. BOA, MAD 4576. 20, 24. BOA, MAD 6372. 229. BOA, KK 2629. 14. Uzunçarşılı (1943), 370. Uzunçarşılı (1953), 59.

feladatokat is ellátott. A XVII. század második felében fontossága a nisándzsié csökkenésével párhuzamosan növekedni kezdett.⁴⁴²

Dzsáfer aga: Róla közelebbi információval nem rendelkezünk, a reiszülküttáb valamilyen beosztottja lehetett.

..... **li Ali aga** és **Toszjali Haszán aga:** A két agáról közelebbit nem tudni, egy helyen Dzsáfer agával együtt említették őket. Haszán aga, mint ahogy neve is mutatja a Kasztamonu szandzsákba tartozó Toszjából származhatott, így a nagyvezír vejének és egyben Kasztamonu szandzsákbégjének, Kibleli Musztafa pasának lehetett pártfogoltja.

Abdülbaki efendi, bejlikcsi efendi: Közvetlenül a reiszülküttáb alá tartozott, a helyettesének számított. A fentebb említett díváni, azaz bejlikcsi (divan), nisán (tahvil) és rüusz hivatal vezetőjeként tevékenykedett, az innen kikerülő dokumentumokat (pl. berát, fermán, tahrirat) ellenőrizte. A törvényeket és szabályokat feljegyeztette, kihirdetette. Ezeken kívül az idegen államokkal kötött egyezményeket is hivatalában őrizték. A hozzá került ügyeket fontosságuk szerint nyilvánosan vagy bizalmasan foglalta írásba. A bejlikcsik képzésük során politikát, jogot és művészetet is tanultak.⁴⁴³

[Musztafa efendi], a díván keszedárja: A bejlikcsi hivatal vagy díván írnokainak a felügyeletét látta el. A keszedárt név nélkül említik, de 1657. november 24-én egy Musztafa efendi nevezetű személy töltötte be ezt a tisztséget. Így elképzelhető, hogy a hadjárat idején is ez a személy volt a keszedár.⁴⁴⁴

a díván írnokai (kátibjai): Az előbb említett hivatal írnokai, akik állandó fizetést kaptak vagy ziámet- és timárbirtokosok voltak. Tudjuk például, hogy 1593-ban utóbbiak mentek a hadjáratra, az előbbieket pedig maradtak a központban, akiknek a száma a XVII. század közepén kb. 36-ra tehető.⁴⁴⁵

Fünunzáde Mehmed efendi, a Defterháne-i Amire eminje és írnokai (kátibjai): A hivatal az emin vezette, aki a nisándzsi alá tartozott. A defterháne a földekről készített

⁴⁴² **Ahışahı,** Recep: Reisülcüttáb. in: TDV İA, c. 34. İstanbul, 2007. 546-549. **Uzunçarşılı-Merkez,** 242-243. **Na'ımâ** Mustafa Efendi: Târih-i Na'ımâ, c. IV. (hazırlayan: İpşirli, Mehmet). Ankara, 2007. 1782-1783. **Nihâdî:** Tarih-i Nihâdî. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bağdat nr. 219. 173b [egyetemi szakdolgozat keretében átíratva: Özkasap, Hande Nalan: Tarih-i Nihâdî (152b-233a). (Transkripsiyon ve Değerlendirme). İstanbul, 2004. 29.]

⁴⁴³ **Uzunçarşılı-Merkez,** 39-45. **İpşirli,** Mehmet: Beylikçi. in: TDV İA, c. 6. İstanbul, 1992. 78-79. **Uzunçarşılı** (1953), 59.

⁴⁴⁴ **Uzunçarşılı-Merkez,** 40. **BOA, MAD** 6372. 214.

⁴⁴⁵ **Uzunçarşılı-Merkez,** 48-49.

összeírásokat, ziámet-, és timárfeljegyzéseket, a mukataák és hászbirtokok, továbbá az alapítványok működésére vonatkozó iratokat, mint deftereket kezelte. Ezeket a dívánba benyújtott kérelmek és panaszok elbírálásához is jól tudták használni.

Az emin helyettesének számító *keszedár* alatt dolgozó írnokok (*kátibok*) a defterek kívánt részeiről másolatot készítettek, *berát tezkiréket* készítettek elő, sőt a defterhâne napi működésére vonatkozó deftert is vezettek.

Ha a hadjáraton a szultán is részt vett, akkor a deftereket kötelezően vitték magukkal, sőt 1593-tól kezdődően akkor is, ha csak a nagyvezír vezette a sereget. A deftereket külön sátorban őrizték, és ha kellett úgy használták, mint az isztambuli dívánüléseken. Ha ellenséges területre léptek, akkor a fontosabb deftereket egy biztonságos várban helyezték el.⁴⁴⁶

VI. 3. A gazdasági adminisztráció tisztségviselői

Az idetartozó személyeket két csoportra lehet felosztani: az egész szervezet feje, a defterdárpasára és a közvetlen kíséretéhez tartozókra (**a**), valamint a gazdasági tisztségviselőkre (**b**).

a) A defterdárpasa és a közvetlen kíséretéhez tartozók:

Ibrahim pasa, defterdárpasa (basdefterdár, defterdár-i sikk-i evvel): A gazdasági vezetés első emberének számított, fődefterdárnak vagy ruméliai defterdárnak is nevezték, azaz Rumélia gazdasági ügyei is közvetlen irányítása alá tartoztak. A nagyvezír után a legfontosabb tisztségviselőnek számított, a díván tagja is volt. A XVII. századtól sikk-i evvelnek is nevezett fődefterdár a gazdasági ügyekben és a díván által hozott gazdasági kinevezésekben jellegzetes aláírásával (*kujruklu imza*) parancskiadási joggal rendelkezett, a gazdasági perek is az ő felügyelete alatt zajlottak.

Ahogy fentebb már említettük, ha a szultán hadjáratra ment, akkor a hivatalával együtt (kincstár, defterek, amiket összefoglalóan ordu házineszinek neveztek) köteles volt a sereggel tartani. A XVI. század végétől pedig akkor is, ha a nagyvezírt nevezték ki szerdárnak.⁴⁴⁷

Ejüp efendi, a defterdárpasa mektubija: A hivatala a fődefterdár részéről kiadott hivatalos iratok, parancsok és levelek leírását, a beérkező levelek, dokumentumok iktatását végezte.

⁴⁴⁶ **Afyoncu**, Erhan: Defterhâne. in: TDV İA, c. 9. İstanbul, 1994. 100-104. 100-101. **Uzunçarşılı**-Merkez, 95, 101. **BOA Rehberi**, 97.

⁴⁴⁷ **Uzunçarşılı**-Merkez, 326-329, 370. **Kütükoğlu**, Mübahat S.: Defterdar. in: TDV İA, c. 9. İstanbul, 1994. 94-96.

Haszán aga, a defterdárpasa konaksija: A defterdárpasa sátra szállításának és szálláshelye biztosításának felelőse, tulajdonképpen a pasa szállásmestere volt.

n. n., a defterdárpasa szelámcsavusa: A felvonulások, ünnepélyek alkalmával a lóra fel-, vagy onnan leszálló defterdárpasát tapssal köszöntötte, tiszteletére pedig imát mondott.

Ali aga, a defterdárpasa csasnigirjeinek előjárója (csasnigirbasi):⁴⁴⁸ A csasnigirek eredetileg az uralkodó étkezését felügyelték, biztosították az ételek asztalra kerülését és biztonsági szempontokból előkóstolást is végeztek. A Díván-i Hü májun ülésnapjain a szultánnak és a vezíreknek ők osztották az ételt. A defterdárpasa is rendelkezett ilyen saját „szolgákkal”.⁴⁴⁹

b) A gazdasági tisztségviselők:

Mehmed efendi, első muhászebedzsi (muhászebe-i evvel, basmuhászebedzsi) és az írnokok (halifék): A gazdasági ügyek legfontosabb, tulajdonképpen főkönyvelő hivatalának vezetője, amit nagy valószínűséggel a XVII. század elején a gazdasági ügyek központosítására, az ezzel foglalkozó hivatalok kontrolljára hozták létre. A birodalom összes bevételére és kiadására ráláttak, minden hivatal, intézmény és mukataa számláit kezelték. Az első muhászebedzsi a dívánban a második kupola (*kubbe*) alatt ült.⁴⁵⁰

Ahmed cselebi, az első muhászebedzsi keszedárja: A hivatal írnokait felügyelte, a hadjáraton nem biztos, hogy részt vett, kiemelten csak október végén kapott ellátást.⁴⁵¹

Musztafa efendi, anatóliai muhászebedzsi és az írnokok (halifék): Hivatala az Anatóliában található szultáni és nagyvezíri alapítványok felügyeletét és gazdasági ügyeit látta el. Ezen kívül az anatóliai pasák által adott timár tezkiréket és berátokat bocsátották ki, és Erzurumon kívül az anatóliai várak legénységének zsoldját és berátjait is itt intézték. Az anatóliai muhászebedzsi a díván-i hü májunban a második kupola alatt ült.⁴⁵²

Hüszejn efendi, első rúznámcsedzsi (rúznámcsse-i evvel) és az írnokok (halifék): A kincstár összes ügymenetét kezelő, kijövő és bejövő számláit, kiadásait és bevételeit napi

⁴⁴⁸ BOA, MAD 4454. 28.

⁴⁴⁹ Taneri, Aydın: Çasnigîr. in: TDV İA, c. 8. İstanbul, 1993. 232.

⁴⁵⁰ BOA Rehberi, 285. Uzunçarşılı-Merkez, 19, 346-347. Emecen, Feridun: Başmuhasebe Kalemi. in: TDV İA, c. 5. İstanbul, 1992. 133-135. Öner, Erdoğan: Mali Olaylar ve Düzenlemeler Işığında Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare. Ankara, 2001. 175.

⁴⁵¹ BOA, KK 2629. 12.

⁴⁵² BOA Rehberi, 142, 283. Uzunçarşılı-Merkez, 19, 341.

szinten dokumentáló hivatal vezetőjeként működött. Az írkok nemcsak könyvelték a tételeket, hanem átszámolással ellenőrizték is.

A fizetésüket a kincstártól kapók, így a káziaszkerek, portai agák, müteferrikák, írkok, gyakornokok, stb. minden ügyét (pl. fizetés, áthelyezés) azonban nem ő, hanem a második rúznámcsedzsi (*rúznámcsse-i száni, kücsük ruznámcsedzsi*) intézte. A rúznámcsse-i evvel a dívánüléseken a második kupola alatt ült.⁴⁵³

Bekir efendi, [az *első rúznámcsedzsi írnoke (haliféje)*]: Ő a kátibokat felügyelte. 1658-ban az efendit tisztsége nélkül említik a források, de az előző évben, pontosabban 1657. november 24-én az említett tisztséget ő töltötte be.⁴⁵⁴

Musztafa efendi, *szüväri mukábeledzsiszi (mukábele-i szüväri) és az írkok (halifék)*: A portai lovasság hat egységének (*bölük*), azaz a szpáhik, a szilahdárók, a jobb és bal oldali ulufedzsik, valamint a jobb és bal oldali garibok neveit és fizetését vezették. A szüväri mukábeledzsiszi a dívánban a második kubbe alatt ült. A feljegyzések alapján 1658. október 20-án azonban már nem ő, hanem **Abdurrahman efendi** található e tisztségben.⁴⁵⁵

Ibrahim efendi, *a szüväri mukábeledzsiszi írnoke (haliféje)*: A kátibokat felügyelte. Az előző évi hadjáraton résztvett, feltételezhető, hogy ez évben is hasonlóan történt.⁴⁵⁶

A pijáde mukábeledzsiszi (mukábele-i pijáde) írnokei (haliféi): A hivatal a központban, illetve a várakban szolgálatot teljesítő janicsárok, topcsuk, toparabadzsik és a szerájban dolgozó alemdárók, konyhai alkalmazottak, szabók stb, mindenféle ügyeit intézte, beleértve a fizetésüket is. A halifék egy élelemkiosztástról szóló dokumentumban a janicsárok között találhatóak, így elképzelhető és logikusnak is tűnik, hogy ebből, a legnagyobb létszámú gyalogos-alakulatból kerültek ki. (A pijáde mukábeledzsiszit **Szülejmán efendinek** hívták.)⁴⁵⁷

Mehmed efendi, *a pijáde mukábeledzsiszi haliféje (írnoke)*: Feltehetően ő is részt vett a hadjáraton, bár ellátmányt kiemelten csak október végén kapott.⁴⁵⁸

⁴⁵³ **Afyoncu**, Erhan: Rûznâmçe. in: TDV İA, c. 35. İstanbul, 2008. 277-278. **BOA Rehberi**, 163. **Uzunçarşılı-Merkez**, 19, 338-339.

⁴⁵⁴ **BOA, MAD** 6372. 215. **BOA, KK** 2629. 12. Október végén már Szülejmán efendi az első rúznámcsedzsi haliféje.

⁴⁵⁵ **Uzunçarşılı-Merkez**, 19, 347. **BOA, KK** 2629. 12.

⁴⁵⁶ **BOA, MAD** 6372. 215. **BOA, KK** 2629. 12. Az élelemben részesülők listáján csupán október 20. után jelenik meg.

⁴⁵⁷ **BOA Rehberi**, 177. **Ağar**, Serkan: Geçmişten Bugüne Mali İdare. in: TBB Dergisi, s. 73. (2007). 372-432. 389. **BOA, KK** 1949. 49, 51. **BOA, KK** 2629. 17.

⁴⁵⁸ **BOA, KK** 2629. 12.

Mehmed efendi, *dzsizje muhászebedzsiszi (muhászebe-i dzsizje) és ırnokai (halifėi)*: Feladatuk a birodalom nem muszlim lakosaitól felszedett dzsizje-adóval kapcsolatos közigazgatási és gazdasági ügyek vitele, az adó beszedésének „megszervezése” volt. A muhászebedzsi a dívánban a második kubbe alatt ült.⁴⁵⁹

[Abdurrahman efendi] vagy [Ajnizáde efendi], *első mukataadzsi (mukataa-i evvel) és ırnokai (halifėi)*: A XVI. század végén alapított hivatal a filibei rizsföldek, a Duna menti kikötők (Kili, Ahjolu, Ibrail, Iszakcsi stb.) és a sóbányák adóbérleteinek (*mukataa*) ügyeit intézte. Ezen kívül a Ruméliához tartozó mukataák eminjeinek és más tisztségviselőinek szóló kinevezéseket, iratokat, parancsokat foglalták írásba. *Hászbirtokokkal és száljánékkal* is foglalkoztak.⁴⁶⁰

Ajnizáde 1658. október 20-át követően szerepel biztosan első mukataadzsiként, míg Abdurrahman ugyanezen a napon már szüväri mukábeledzsi a hadjáraton e tisztségben részt vett Musztafa efendi helyett (lásd fentebb). Mivel 1657 végén Abdurrahman első mukataadzsiként szerepel, így előfordulhat, hogy a hadjáraton is még e tisztségben vett részt, hogy aztán utána elfoglalja Musztafa efendi helyét szüväri mukábeledzsisziként.⁴⁶¹

Mehmed efendi, *Avlonja és Egriboz mukataadzsi ja és ırnokai (halifėi)*: Az adott mukataa pénzügyeit kezelte a XVII. század elejétől kezdve külön hivatalként.⁴⁶²

Mehmed aga, *Filibe nâzirja*: A nâzir több mukataa összevonásával azok egyszerűbb kezelésére kialakított egységek, a *nezâret*ek élén állt. A mukataak bevételeinek begyűjtésében, könyvelésükben, illetve szinte minden ügyükben közreműködött, és az adóbérleket a központtal egyeztetve felügyelte. A nâzirok mindig a katonáskodó rétegből kerültek ki.⁴⁶³

Naili efendi, *a maden mukataa eminje és ırnokai (halifėi)*: A hivatal alkalmazottait halifének nevezték, elsődlegesen bányabevételeket, vámokat, az anatóliai és ruméliaı cigányok dzsizje-adóját kezelték és könyvelték.⁴⁶⁴

Iszmail pasa fia Ali efendi, *mevkufâtcsi*: A rüszum kaleminek is nevezett hivatala az avariz-adó, a nüzul-, szürszat-, istira-pénzek beszedésével, és kezelésével foglalkozott.

⁴⁵⁹ BOA Rehberi, 164, 288. Uzunçarşılı-Merkez, 19.

⁴⁶⁰ Uzunçarşılı-Merkez, 341-342. BOA Rehberi, 160. Ağar, 389.

⁴⁶¹ BOA, MAD 6372. 222. BOA, KK 2629. 12. BOA, MAD 4576. 20-21.

⁴⁶² Çakır, Baki: Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl). İstanbul, 2003. 108.

⁴⁶³ Çakır, 124-126. Genç, Mehmet: Nâzir. TDV İA, c. 32. İstanbul, 2006. 449-450.

⁴⁶⁴ BOA Rehberi, 172. Çakır, 21, 99.

Emellett a menzilek ügyeit, költségeit, háborús időkben a sereg ellátmányának pénzügyeit is intézte. Ezen kívül Isztambul, valamint a hadsereg gabonaellátása is a hivatal feladatkörébe tartozott.⁴⁶⁵

Mehmed efendi, *a mevkufát-hivatal keszedárja*: A mevkufát hivatal írnokainak felettese volt.

Ahmed efendi, *mevkufát-hivatal írnoka (haliféje)*: A mevkufát hivatal négy írnokának (halife) egyike.⁴⁶⁶

Musztafa cselebi, *mevkufát-hivatal sákirdja*: A hivatal egyik gyakornoka.

Haszán aga, *nüzul emini*: A mevkufát hivatal „kötelékébe” tartozott, a hadsereg és a menzilek ellátásáért, a szürszat, a nüzul és a felvásárolt gabona begyűjtéséért, elosztásáért felelt.⁴⁶⁷

Juszuf efendi, *ganem emini (kojun emini)*: A mevkufát „hivatalnokai” közé számított. Az Isztambul húsellátásra működtetett dzselepkesán-rendszert felügyelte (*adet-i agnam* adó beszedése, haszonbérletbe adása, a dzselepkesán mukataa felügyelete), továbbá a hadsereg húsellátásért, így például a juhok beszerzésért, felvásárlásáért is felelős volt. A hús feldolgozásával és az állatok levágásával foglalkozó mészárosokat (*kaszab*) is felügyelte (*kaszabbasi*).⁴⁶⁸

Ömer bese, *a kaszabok kethüdjá (kethüda-i kaszaban)*: A mészárosok (kaszab) előljárója volt.

Hüszejn efendi, *málije tezkiredzsiszi és az írnokok (halifék)*: A gazdasági levelezéseket, valamint a gazdasági ügyekben kiadott utasítások írásba foglalását intézték. Többek között a fontosabb, így a hadjáratokra vonatkozó gazdasági ügyekben hozott döntések, a kincstári mukataakkal kapcsolatos iratok, a vallási intézmények alkalmazottainak kinevezési iratai is itt születtek. A málije tezkiredzsiszi a második kupola alatt ült a dívánban.⁴⁶⁹

n. n., *a dátumozók (tarihi) haliféje és kátipjai*: A gazdasági hivatalokból kikerülő összes iratot dátummal látták el, valamint az állam által vagy az államnak nyújtott pénzkölcsönök szerződéseit, illetve az ezt bizonyító iratokat készítették el. Feltehetően a

⁴⁶⁵ BOA Rehberi, 173. Öner, 181-182.

⁴⁶⁶ Uzunçarşılı-Merkez, 342.

⁴⁶⁷ Sertoğlu, 238.

⁴⁶⁸ BOA Rehberi, 167. BOA, D.MKF 27493. 15. BOA, D.MKF 59/128.

⁴⁶⁹ BOA Rehberi, 166. Uzunçarşılı-Merkez, 19.

málice tezkiredzsisi alá tartoztak, ugyanis az élelemkiosztásról készült kimutatásban együtt szerepelnek.⁴⁷⁰

Ahmed aga, basbâki kulu (szer-gulâm-i bâki) és a bâki kuluk: Az állam jövedelmeinek első számú beszedői. A gulámoknak is nevezett biztosok száma körülbelül 60 körül mozgott. Az állam kintlévőségeit hajtották be. Az adósokat különféle nyomásgyakorlással, akár elzárással is kényszeríthették fizetésre, ugyanis a hivatal külön börtönt is tartott fenn. Ezen felül a jövedelmüket eltitkolókkal, a nagyobb vagyonok örökösödési ügyeivel is foglalkoztak, a perekben pedig a gazdasági hivatalokat képviselték.⁴⁷¹

n. n., dzsizje basbâki kulu (szer-gulâm-i bâki-i dzsizje) és a bâki kuluk: A defterdârpasa második számú pénzbeszedőinek számítottak, a dzsizje-adót nem fizetőket – legyen akár az haszonbérlo is – kényszerítették tartozásuk kiegyenlítésére.⁴⁷²

Musztafa aga, veznedârbasi (szer-vezzân) és a veznedârok (pénztárnokok): A basdefterdâr harmadik számú beszedőjeként tekintettek rájuk. A vezetőjük, a veznedârbasi alatt négy veznedâr szolgált. A kincstárba (*Hâzine-i Âmire*) bekerülő pénz eredetiségét, feljegyzett mennyiségét vizsgálták, érméket bocsátottak forgalomba, illetve vontak ki a használatból (akár beolvasztással is). Az aranyak és az ezüstök mérésével az árfolyamokat is ellenőrizték. A bejövő pénzeket a defterdâr mögött ülő kâtibok jegyezték fel, mellettük a veznedârok foglaltak helyet.⁴⁷³

Mahmud cselebi, veznedâr (vezzân): Az említett négy veznedâr közül az egyik lehetett. (Nem biztos, hogy részt vett a hadjáraton, ugyanis csak Edirnében, 1658. október 18-án részesült csekély mennyiségű élelemkiutalásban.⁴⁷⁴)

Ahmed pasa, a Hâzine-i Âmire kajmakâmja és a kincstárnokok (hâzinedârok): A kincstâr igazgatását és felügyeletét végző hâzinedârok vezetőjének, a főkincstárnoknak (*hâzinedârbasi*) a helyettese. A kincstârból a kiadások (pénz, ajándék) a hâzinedârbasi

⁴⁷⁰ **Uzunçarşılı-Merkez**, 360. **BOA, MAD** 4576. 28.

⁴⁷¹ **BOA Rehberi**, 145. **Uzunçarşılı-Merkez**, 333. **Emecen**, Feridun: Başbâki Kulu. in: TDV İA, c. 5. İstanbul, 1992. 126-127.

⁴⁷² **Uzunçarşılı-Merkez**, 334.

⁴⁷³ **Uzunçarşılı-Merkez**, 334. **Orhonlu**, Cengiz: Hazine. in: TDV İA, c. 17. İstanbul, 1998. 130-133. 131-132.

⁴⁷⁴ **BOA, MAD** 4576. 22.

felügyeletével történtek, és a kincstár működéséhez szükséges dolgok beszerzése is ráhárult.⁴⁷⁵

Musztafa cselebi, *a házine kátibja*: A kincstár egyik írnoka.

Musztafa aga, *a házine csorbadzsija*: A kincstár őre, felvigyázója lehetett. (Az élelemkiosztásról készült kimutatás szerint nem biztos, hogy részt vett a hadjáraton.⁴⁷⁶)

Musztafa aga, *a szergi-ji hümajun eminje*: Számvevő, a haszonállatok beszerzésért, ellátásukért (pl. takarmány, patkó stb.), az állatok igény szerinti kiutalásáért, valamint a világítás eszközeinek biztosításáért felelt.⁴⁷⁷

[**Halil efendi**], *a szergi-ji hümajun názirja*: A szergi halifével együtt a kincstár működéséről, ügyeiről, ügyeleiről vezetett deftereket kezelte. Az efendit ez évben tisztsége nélkül említik a források, viszont 1657. november 24-én ezt a feladatkört még biztosan betöltötte.⁴⁷⁸

Mehmed efendi, *Mekka és Medina (Haremejn-i Serifejn) muhászebedzsije*: Az evkáf muhászebének is nevezett hivatal elsősorban Mekka és Medina városokhoz tartozó alapítványok, illetve ezek Isztambulban és Ruméliában található földjeinek deftereit és iratait kezelte, valamint évente számvitelüket is ellenőrizte. Az említett területeken szolgálatot teljesítő egyházi tisztségviselők megbízásait, kinevezéseit itt készítették el. Ezen kívül más alapítványokat is felügyeltek, idetartoztak például a szultán, a nagyvezír, a sejhülszlám, valamint Egyiptom vakifjai.⁴⁷⁹

VI. 4. A szultáni palota tisztségviselői

Ahmed cselebi, *főorvos (hekimbasi, szer-etibba-i hassza)*: Az állam első számú orvosának számított. A szultán és családtagjai egészsége mellett az ország egészségügyi helyzetét is felügyelte. Az orvosok, katonatorvosok, gyógyszerészek kinevezése is a feladatkörébe tartozott, valamint a birodalom és a szultáni palota kórházait, gyógyszerházait is

⁴⁷⁵ **Orhonlu** (1998), 130-133. **Merçil**, Erdoğan: Hazinedar. in: TDV İA, c. 17. İstanbul, 1998. 141-143. **Ağar**, 394.

⁴⁷⁶ **BOA, MAD** 4576. 22.

⁴⁷⁷ **Finkel**, 197. **BOA, D.MKF** 62/29-32. **Aksan**, Virginia H.: An Ottoman Statesman in War and Peace: Ahmed Resmi Efendi, 1700-1783. Leiden, 1995. 194.

⁴⁷⁸ **BOA, MAD** 6372. 215. **Uzunçarşılı-Merkez**, 334.

⁴⁷⁹ **BOA Rehberi**, 167-168. **Buzpınar**, Şit Tufan-Küçükbaşcı, Mustafa Sabri.: Haremeyn. in: TDV İA, c. 16. İstanbul, 1997. 153-157. **Ağar**, 389.

ellenőrizte. 1660-ban az államtól állandó fizetést kapó orvosok száma 14 fő volt.⁴⁸⁰ (Ahmed cselebit bár hekimbasinak nevezik, előfordulhat, hogy csak a sereg főorvosa lehetett.⁴⁸¹)

dzserrahok: A sebészeknek hívott orvosok a szerájban a devsirméből bekerülő egészségügyi állapotát mérték fel, a dívánban muszlimmá váltak körülmetélését végezték, továbbá sok más orvosi feladatokat is elláttak.⁴⁸²

Saban aga, a díván és a portai csavusok elöljárója (csavusbasi) és csavusai: A nagyvezír kíséretéhez tartozott, a díván működését, a dívánban folyó munka körülményeinek megteremtését és folyamatosságát biztosító csavusok vezetője. A csavusok a díván tagjait fogadták és „kalauzolták” a díván üléseire, és az egyes kérelmezőktől a külföldi követekig mindenki a kíséretükben járulhatott a szultán elé. (A csavusbasi a kapidzsilar kethüdászival a nagyvezírt, a defterdárokat, a vezíreket és káziaszkereket kísérte a díván üléseire.) Ezen kívül a dívánon kívül követként, ítéletvégrehajtóként is működhetnek, továbbá a közbiztonság fenntartása is a feladataik közé tartozott. Számuk a XVII-XVIII. században 630 körül lehetett.⁴⁸³

Jákup és Haszán csavus: Róluk közelebbi információ nem áll rendelkezésünkre.

Kulaguz Ali csavus: Az ő személyéről sem tudunk közelebbit.

Szelim aga, a portai ajtónállók egyik elöljárója (kapudzsibasi, szer-bevvábin-i dergáh-i ali,): Az ajtónállók kethüdája (kethüda-i bevvábin-i dergáh-i ali, kapidzsilar kethüdászi) igazgatása alá tartozó kapudzsik egyik elöljárója volt. Az ajtónállók többek között ajtók előtt őrt álltak, kíséretet adtak, a hadjárat idején pedig a szultáni sátonál (otag-i hümajun) tették mindezeket. Létszámuk 1659-1660-ban 40 bölük, azaz 1.830 fő volt.⁴⁸⁴

⁴⁸⁰ Akpınar, Cemil-Sarı, Nil: Hekimbaşı. in: TDV İA, c. 17. İstanbul, 1998. 160-164. 163-164. Uzunçarşılı-Saray, 364. Hezarfen, 94.

⁴⁸¹ A hadjáraton az élelemkiosztásáról vezetett listán Ahmed cselebi neve mellett a hekimbasi titulust tüntették fel. Az Edirne-Isztambul útra vonatkozóan két ilyen kimutatás is rendelkezésünkre áll. Az egyik egy összesítő, amin a hekimbasi név nélkül szerepel. A másik listán Ahmedet csak orvosként (hekim) írták, azonban a kimutatásban név nélkül egy szer-etibba is megtalálható. Ugyanakkor az első listán szereplő hekimbasi napi adagja megegyezik a másik összesítésben szereplő Ahmed hekimével. BOA, D.MKF 63/80. BOA, KK 2629. 12. BOA, MAD 4576. 21.

⁴⁸² Uzunçarşılı-Saray, 368. A sebesültek ápolását többnyire a dervisek végezték, akik emellett a csatában elesettek holttesteit is özgyűjtötték, s az iszlám szokása szerinti eltemetésükkel biztosították a vértanúk paradicsomba jutását. Generál, 219.

⁴⁸³ Köprülü, (1993), 237. Köprülü, Fuad: Çavuş. in: İslam Ansiklopedisi, c. 3. İstanbul, 1963. 362-369. 367. Uzunçarşılı-Saray, 169, 413-416.

⁴⁸⁴ Uzunçarşılı-Saray, 396-400, 403.

Emellett egyéb más feladatokkal is megbízhatták őket, mint például követség, vagy adószedés.

Juszuf aga, a portai ajtónállók egyik előjárója

Haszán aga, a portai ajtónállók egyik előjárója. (Az élelemkiosztásról készült kimutatás szerint nem egyértelmű, hogy részt vett-e a hadjáraton.⁴⁸⁵)

Abaza Mehmed aga, a portai müteferrikák előjárója: Különböző szolgálatokat végző, származásuk és tehetségük szerint válogatott szeráj-alkalmazottak irányítója, mindenféle ügyük intézője volt. A müteferrikák közé kezdetben szultáni leszármazottak, előkelő állami tisztségviselők (pl. vezérek, beglerbégek, defterdárok) fiai, majd szolgálattevőik kerülhettek, később pedig már a kisebb rangú állami alkalmazottak előtt is nyitva állt ez az út.

Fizetésüket pénzben vagy timárbirtokban kapták. Részt vettek a díván ülésein, a kevésbé fontos parancsokat velük vitették, emellett adóbehajtásban, összeírásokban, követek kísérésében vettek részt, sőt őket magukat is alkalmazhatták követként. A hadjárat során biztosították az élelmet, rendészeti feladatokat végeztek, a szultán zászlóit és kincstárát őrizték. Számukat mindenkor a szultán határozta meg. A rendszeres fizetést kapók száma 1657/1658-ban 745, a timárbirtokosok száma pedig 434 fő volt.⁴⁸⁶

Dzsánpoládzáde, [főhéjász (csakirdzsibasi)]: Az illető tisztségét nem említik a források, de Evlia Cselebi beszámol egy ilyen nevű személyről, aki ezt a tisztséget töltötte be Bozdzaada szigetének (Tenedosz) 1657. évi ostromakor. A csakirdzsibasi a szultánnal vadászaton résztvevők előjárói, a négy sikár aga közül a legmagasabb rangú volt. A csakirdzsik a héjakkal foglalkoztak, IV. Mehmed idejéig a külső palotában szolgáltak.⁴⁸⁷

VI. 5. További tisztségviselők és személyek

Az alábbiakban azon személyek bemutatása következik, akik az eddigi csoportosításba nem illettek bele vagy akiknek titulusról közelebbi információval nem rendelkezünk. Ezek

⁴⁸⁵ BOA, MAD 4576. 23.

⁴⁸⁶ Afyoncu, Erhan: Müteferrika. in: TDV İA, c. 32. İstanbul, 2006. 183-185. A fizetést kapók száma 1639-ben 300 fő, 1690-ben 521 fő, a timárosok száma 1636-ban 200 fő, 1695-ben 155 fő volt. Uzunçarşılı-Saray, 428-431.

⁴⁸⁷ Uzunçarşılı-Saray, 420-422. Özcan, Abdülkadir: Çakırcıbaşı. in: TDV İA, c. 8. İstanbul, 1993. 189-190. Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî: Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Bağdat 307 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini. 5. Kitap. (haz.: Sezgin, İbrahim), İstanbul, 2001. 157-159. İlğürel, Mücteba: Canbolatoğulları. in: TDV İA, c. 7. İstanbul, 1993. 144-145. A drúz Dzsánpoládok neves családnak számítottak, hírnevüket a szultáni palotában nevelkedett Dzsánpolád bej alapozta meg. Kilisz szandzsákot megtisztította a lázadóktól, és Ciprus elfoglalásában (1571) is érdemeket szerzett, 1572-ben hunyt el.

között akadhatnak olyanok is, akik nem a hadjárat teljes időtartama alatt tartózkodtak a sereg mellett.

Mehmed efendi, a hadsereg kádija (ordu kádiszi): Az efendi a hadseregben a hadbíró (*káziaszker*) nevében a katonai-jogi ügyeket oldotta meg, a sereg bírója volt. A szokások és a törvények szerint 1480-tól kezdve a ruméliai és az anatóliai terület katonai jogi felügyeletét külön káziaszker látta el. Ha a szultán is részt vett a hadjáraton, akkor mind a magasabb rangú ruméliai, mind pedig az anatóliai hadbíró is a sereggel tartott. Ha az uralkodó nem vonult hadba, akkor a sereg bírójának a korábbi magas rangú kádik (pl. fontosabb, nagyobb városok kádijai) közül a káziaszkereket megillető ceremóniával nevezték ki egy személyt. Megbízásuk után könnyen mollává, és rövidebb időn belül akár Mekka bírójává is válhattak.⁴⁸⁸

Abu Bekir aga, a sereg szubasija és az uszták: A janicsárok közül kikerülő szubasi a városok nappali rendjének fenntartásáért felelt, a törvényeket és a rendeleteket tartatta be, így a közbiztonság mellett többek között a köztisztaságra, piacfelügyeletre, kocsmákra, dohányhasználatra is ügyelt. A törvényen kívülieket vagy a törvény ellen vétőket kézre kerítette, s a megfelelő hatóság elé állította. Legtöbb esetben együttműködött az aszeszbasival, feladatkörük sokban megegyezett.⁴⁸⁹ A hadseregben hasonló feladatkörökkel rendelkezett, irányítása alá a kisebb biztonsági feladatokkal megbízott *uszták* tartoznak.

Mehmed aga, aszeszbasi: A janicsárok közül kikerülő aszeszbasi a nagyvezír kíséretéhez tartozott. A szubasihoz hasonlóan rendvédelmi feladatokat látott el: a börtönöket felügyelte, a letartóztatásokért és a kivégzésekért felelt, a Díván-i Hümajun és a nagyvezíri díván ülésein a szubasival együtt vigyázott a rendre. Emellett az aszeszbasi és emberei (*aszesz*) külső szolgálatokat is végeztek: ünnepélyes felvonulásokkor a felvonulási utat biztosították, a városok éjszakai közbiztonságára ügyeltek, és jogukban állt a gyanús elemeket elfogni, letartóztatni, a rajtakapott bűnelkövetőket megverés, akasztás vagy lelövés által saját kezűleg megbüntetni.⁴⁹⁰

Ibrahim aga, szu mübasiri: Az aga feltehetően a hadsereg ivóvízellátását koordinálta, az Edirnében maradt szu emini, Szülejmán aga alárendeltje lehetett.

⁴⁸⁸ **Uzunçarşılı**, İsmail Hakkı: Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı. Ankara, 1988. 131-132. **Uzunçarşılı**-Merkez, 159, 237. **İpşirli**, Mehmet: Kazasker. in: TDV İA, c. 25. Ankara, 2002. 140-143. 142. **BOA, D.MKF** 62/117.

⁴⁸⁹ **İlgürel**, Mücteba: Subaşı. in: TDV İA, c. 37. İstanbul, 2009. 447-448. **Uzunçarşılı**-Merkez, 141.

⁴⁹⁰ **Uzunçarşılı**-Kapukulu I, 170. Az aszeszbasi egysége agabölüknek számított. **Uzunçarşılı**-Merkez, 142. **Özcan**, Abdülkadir: Asesbaşı. in: TDV İA, c. 3. İstanbul, 1991. 464. **BOA, D.MKF** 27493. 8.

n. n., Erdély követe és a tolmács: Az erdélyi diplomatát nem nevezték meg, de mivel vele kapcsolatban az „elcsi” szót használták, feltehetően nem az állandó követről (*kapukethüda*) beszélhetünk. Ez az „elcsi” talán Sebesi Ferenc lehetett, aki májusban még a Portán tartózkodott, augusztus végén pedig már a nagyvezír saját táborából küldte Barcsai Ákoshoz. A tolmács pedig talán a görög származású diplomata, asztronómus és teológus Nikusziosz Panajotiszt (Panajot, Panajoti) takarhatja, aki a Habsburg-udvar isztambuli rezidensének, Simon Renigernek a tolmácsaként működött. Ugyanakkor azt sem lehet kizárni, hogy a követ saját tolmáccsal rendelkezett.⁴⁹¹

Az alábbiakban felsorolás szintjén azok a személyek következnek, akiknek gyakorlatilag csak a nevét ismerjük.⁴⁹²

Juszuf aga, bölük záim

Satir Szülejmán aga

Mehmed aga, korábbi nüzul emini

Abaza Mehmed aga, korábbi mirahor

Alipasazáde Mehmed bég

Bosznevi Ali efendi

Hüszejn pasa

Naszuh aga

Ömer kethüda, Hüszejn pasa kethüdája

Mehmed aga

Kadri cselebi

Dilaver aga

Sahin aga

Ahmed bég

Himmet bég

Mahmud kethüdazáde Mehmed efendi

VI. 6. A katonai egységek

Ebben a fejezetben a portai alakulatokat, a tartományi erőket és az idegen kíséret haderő egységeit mutatjuk be röviden. Ezek közül is elsősorban azokat, amelyekről biztosan tudjuk, hogy részt vettek a hadjáratban. Így például a kapikulu (központi) egységek közé számító gránátosokról (*humbaradzsik*) és aknászokról (*lagimdzsik*), a tartományi erőkhöz tartozó és vándorló életmódot folytató, különféle kíséret feladatokkal megbízott *jörükökről*, a szláv származású, a lovak ellátásában segédkező *vojnukokról*, a sereg felszerelését is szállító *dzserehorokról*, illetve az egyiptomi egységekről részletesen nem ejtünk szót. Ezen

⁴⁹¹ **EOE**, XI. 275, 283. **Golub**, Ivan: Zrinski, Križanić i Lippay. Tragovi dodira. (Zrínyi, Križanić és Lippay. Az érintkezés nyomai.) in: Susreti dviju kultura. Obitelj Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti. (ur.: Bene Sándor, Hausner Gábor, Ladić, Zoran). Zagreb, 2012. 383-446. 413-414.

⁴⁹² **BOA**, **MAD** 4576. 20-27. **Uzunçarşılı** (1943), 369. **Uzunçarşılı** (1953), 58.

kívül a jobb átláthatóság kedvéért a tűzerekről külön részben emlékezünk meg, noha hivatalosan a gyalogos alakulatokhoz tartoztak.

A központi egységek tárgyalásánál az 1672. évi kamenyeci, az 1683. évi bécsi, valamint az 1695. és 1696. évi magyarországi hadjáratokon részt vett katonák létszámát, ahol lehet, összehasonlításként feltüntetjük.

VI. 6. 1. A portai (kapikulu) gyalogos (pijâde) alakulatok

Az alábbiakban az oszmán hadsereg legfontosabb katonáit, a janicsárokat (**a**), valamint a hadi felszereléseket biztosító dzsebedzsiket (**b**) mutatjuk be.

a) Janicsárok (jenicseri): A XIV. században Orhán Gázi (1324-1362) vagy I. Murád idején (1362-1389) létrehozott „új sereg” a portai alakulatok legnépesebb és legelитеbb egységének számított. A szultán testőrségét minden téren ők biztosították, így hadjáratra vonuláskor és harc közben az uralkodót védve középen helyezkedtek el. Kodzsa Szinán pasa harmadik nagyvezírségének idejétől (1593-1595) törvény szerint az otthon hagyott biztonsági tartalék kivételével már nemcsak a szultánnal, hanem a nagyvezírral vagy a szerdárral is teljes létszámban kellett hadba vonulniuk. A Díván-i Hümajun védelmét is ellátták, békeidőben mind Isztambulban, mind más pedig városokban rendészeti feladatokat végeztek, sőt a tűzoltás is rájuk tartozott. A határ közeli várak védelmére három éves szolgálati időtartammal is kijelölhették őket, amiért plusz zsoldot és élelmet (búzát és húst) kaptak. A hosszú ideje szolgálók és a csatákban bátran harcolók lovat is kaphattak.

Dzsemaatokra, szekbán egységekre és (aga)bölükökre oszlottak, amelyek a csorbadzsik által vezetett ortákból álltak össze. A dzsemaat 101 gyalogos ortából állt, aminek a 65. ortáját I. Szelim (1512-1520) idején tették meg a szultán vadászkutyáit gondozó szekbánoknak, akik idővel végül 34 ortát alkottak. Az agabölükök pedig 61 ortát tettek ki. A janicsárok alakulata így összesen 196 ortából állt össze. Létszámuk 1514-1680 között 10-60 ezer fő körül alakult, 1609-ben 37.627 vagy 39.282 fő volt, 1660-ban pedig Isztambulban 39.470, vidéken 14.379, azaz összesen 53.849 fő szolgált.⁴⁹³

A 1658. évi hadjáraton a janicsárok közül egy 1657/1658. évi lezez (1658. július 2–szeptember 28.) zsoldlista szerint **18.786 fő** vett részt. Ezt támasztja alá a Habsburg udvar isztambuli rezidensének, Simon Renigernek a jelentése is, amely szerint április végén, a hadjárat kihirdetésekor a janicsáraga kb. 17.000 janicsárral jelent meg az edirnei táborban.

⁴⁹³ **Uzunçarşılı**-Kapukulu I. 155-156, 321-325, 328-329, 349, 363. **Beydilli**, Kemal: Yeniçeri. in: TDV İA, c. 43. İstanbul, 2013. 450-462. 450, 454-457. **Eyyubî Efendi**, 18b (47.) Az efendi 54.122 janicsárt „számolt” az 1660-as évek környékén. **Hezarfen**, 90. **Murphey** (1999), 45.

Ugyanakkor a kenyérosztás listája szerint azonban számuk csak **6.000 fő** körül lehetett a hadjáraton. Ehhez hasonló az erdélyi küldött, Görög Marin becslése is, aki júliusban, szófiai tartózkodása idején a janicsárok számát **7.000 fő**ben határozta meg, amiből a dzselálik miatt állítólag 2.400-at a nagyvezír visszaküldött a Portára. A Habsburg-küldött Julius Heinrich Wogni viszont augusztusban Temesváron már **12.000 főt** számolt. [A janicsárok létszáma az 1663-1664. évi hadjáraton körülbelül 10.000, 1672-ben 18.150, 1683-ban 17.000, 1695-ben 23.934, 1696-ban 30.000 fő volt.]⁴⁹⁴

A janicsárok agájuk irányítása alatt álltak, az ő megkerülése nélkül a szultán kivételével senki sem avatkozhatott bele az életükbe. Az aga után rangban több parancsnok következett, akiket a janicsár szakzsargonban csak „*katar agáknak*” hívtak, azaz előmenetelük csak a ranglétra végigjárásával történhetett, amitől azonban többször eltértek. A 1658. évi hadjáraton részt vevő tisztek a XVII. századi viszonyok szerint csökkenő rangsorban a következők voltak:

Kundakcsizáde Musztafa aga, janicsáraga: Elődjét, Ali agát az év elején, februárban vagy március elején kivégezték, így Musztafát szekbábasiból janicsáragává „léptették elő”. Az aga a XVI. század végéig csak a szultánnal ment háborúba, az 1593/1594. évtől kezdve a nagyvezírral is. Szintén a XVI. század végéig csak személyesen az uralkodó válthatta le, utána már a nagyvezír is. Kinevezési gyakorlatuk az idők során többször változott, hol a szultán udvartartásából, hol a janicsárok közül kerültek ki. Az alakulaton belül a kátib kivételével mindenféle kinevezés az aga indítványára történt. A díván ülésein csak akkor vehetett részt, ha vezíri rangot is kapott (*aga pasa*). A XVI. század elejétől növekedett a tisztség jelentősége, amit az agabölükök és a kíséretének (*aga gedikleri*) megjelenése mutat. Külön hivatallal rendelkezett aga kapiszi névvel. Ha részt vett a hadjáraton, a Portán a rangban utána következő szekbábasi helyettesítette. Nemcsak a janicsárok felett rendelkezett, hanem a helyőrségek működését is ő szabályozta.⁴⁹⁵

⁴⁹⁴ BOA, KK 1949. 51. BOA, MAD 4576. 24. ÖStA, HHStA, Türkei I. (Turcica), Karton 130, Konv. I. fol. 137-150. Simon Reniger jelentése. Edirne, 1658. május 19. ÖStA, HHStA, Türkei I. (Turcica), Karton 130, Konv. II. fol. 126-135. Julius Heinrich Wogni jelentése. Kesekfalu, 1658. szeptember 5. MNL OL, E143 14. t. fol. 88. Görög Marin jelentése a nagyvezír üzenetéről, h. n. 1658. július 21. (kiadva: EOE XI. 405-406.) Erdoğan, 24. Sevinç, 42. İnbaşı, 117. Kolçak, Özgür: Yeniçeriler, Ümera Kapıları ve Tımarlı Sipahiler: 1663-1664 Osmanlı-Habsburg Savaşlarında Osmanlı Ordu Terkibi. in: Savaş, Teknoloji ve Deneysel Çalışmalar. (haz.: Şakul, Kahraman). İstanbul, 2013. 217-251. 221-223. Kolçak, Özgür: XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi ve Osmanlılar: 1660-1664 Osmanlı-Avusturya Savaşları. İstanbul, 2012. (doktori értekezés) 159.

⁴⁹⁵ Abdi Paşa, 118. Na'îmâ, 1775. Nihâdî, 180a (36-37.) Uzunçarşılı-Kapukulu I, 180-182, 186-187. Marsigli, 58. Uyar, Mesut-Erickson, Edward J.: A Military History of the Ottomans. Santa Barbara-Denver-Oxford, 2009. 38.

Bodur Szülejmán aga, kethüda: A *kul kethüdász*nak is nevezett, az agabölükükből kikerülő tiszt rangban a szekbánbasi után következett. Nála és az agánál is nagyobb befolyással rendelkezett. Ugyanis ő intézte az alakulat ügyeit a szultán felé, az aga dívánban is az ő révén találkozhattak az „ügyfelek” az agával. Az alakulat peres eljárásait is figyelemmel kísérte, azaz szinte minden dologról tudott. Vagyon szempontjából is előkelő helyen állt, ő kapta az örökösök nélkül elhunyt janicsárok vagyonát. Mindennek következtében a szultán a kethüdát nem válthatta le olyan hirtelen, mint az agát. Végigjárva a ranglétrát számtalan dologgal foglalkozott, így bármikor fellázíthatta a janicsárokat, ha éppen úgy gondolta.⁴⁹⁶

Állítólag Szülejmán aga akadályozta meg az 1658. június 17-én Köprülü ellen tervezett merényletet. A szpáhik egyik szerdengecstije, Nakkas Haszán több követőjével és a szilahdáraga, Musztafa támogatásával a sátra előtt támadt a nagyvezírre, de a *kul kethüdász*i közbelépett embereivel.⁴⁹⁷

Haszán aga, zagardzsibasi: A dzsemaat 64. ortáját alkotó *zagardzsik* eredetileg a szultán *zagarnak* hívott, Közép-Ázsiából származó, nyomkövető vadászkutyáit gondozták. Lovasok és gyalogosok is lehettek, előbbiek száma 1663-ban 35, utóbbiaké 391 fő volt.⁴⁹⁸

Mehmed aga, szamszondzsubasi: A *szekszondzsuk*nak is nevezett egység a dzsemaat 71. ortáját képezte. Tagjai eredetileg a medvevadászatra vagy a harcokban használt kutyákat nevelték, gondozták. Számuk 1623-ban 350, 1664-ben 531 fő volt.⁴⁹⁹

A rangban a második helyet elfoglaló Tireli Mehmed aga szekbánbasi, illetve a szamszondzsubasi után következő turnadzsubasi az élelemkiosztás listája alapján úgy tűnik, hogy nem vett részt a hadjáraton. Az öt rangban követők sora többször változott, és mivel ez egyelőre pontosan nem dokumentálható, ezért a lista a XVII. században legvalószínűbbnek tűnő gyakorlat alapján folytatódik.⁵⁰⁰

⁴⁹⁶ **Uzunçarşılı-Kapukulu I**, 195. **Marsigli**, 58.

⁴⁹⁷ **Akkaya**, Ziya: *Vecîhî, Devri ve Eseri*. Ankara, 1957. 166. (58a). **Müneccimbaşı** Derviş Dede Ahmed Efendi: *Sahâifü'l-Ahbâr Fî Vekayî'l-A'sâr*. c. 3. hn, 1285. 718. **Behcetî**, 35b (65).

⁴⁹⁸ Az év végén a *zagardzsibasit* már Szülejmán agának hívták. **Na'îmâ**, 1806. **Behcetî**, 48a (86). **Uzunçarşılı-Kapukulu I**, 199. **Uzunçarşılı** (1943), 369.

⁴⁹⁹ **Uzunçarşılı-Kapukulu I**, 202-203. **Uzunçarşılı** (1943), 369.

⁵⁰⁰ A *szekbánbasi* eredetileg a szultán mellett vett részt a vadászatokon, a XVII. század vége felé azonban elvesztette jelentőségét, feladata tulajdonképpen már csak formálisan létezett. A dzsemaat 68. ortáját alkotó

Szülejmán aga, bashaszeki: A haszekik a 14., a 49., a 66., és a 67. orták parancsnokai voltak, akik közül a legtöbb szolgálati idővel rendelkezőt hívták bashaszekinek. Ha a janicsáraga nem vett részt a hadjáraton, akkor ő sem. A haszekik szolgálatait eredetileg a szultánnal a vadászaton résztvevő szekbánok tehermentesítésére vették igénybe, többek között például az agarakat etették. Számuk 1623-ban 1.018, 1664-ben összesen 1.210 fő volt.⁵⁰¹

Ömer aga, haszeki: Az agáról annyit tudunk, hogy Barcsai Ákos kinevezési dokumentumain neve tanúként szerepel.⁵⁰²

Szülejmán aga, bascsavus: Az agabölükök 5. bölükjének a parancsnoka és az egész janicsárság bascsavusa volt. A kethüda után ő volt a legbefolyásosabb tiszt. Az agadíván napjain a perekre vagy egyéb más ügyekben érkezőket ő referálta a kethüdának, szükség esetén helyettesíthette azt. Az aga parancsait ő „tolmácsolta”, a zsoldosztásnál ő szólította a janicsárokat, és ő osztotta ki a janicsároknak a megítélt büntetéseket is.⁵⁰³

Hüszejn aga, muhzir aga: A mühzürbasinak is nevezett és az agabölükökből kikerülő tiszt a nagyvezír kíséretéhez tartozott, 60 főből álló egységével annak testőrségét látta el. A Díván-i Hümajunban és a nagyvezíri dívánban a janicsárokat érintő ügyek megfigyelője, felelőse, továbbá a janicsáragának írt parancsok közvetítője volt. A perben álló janicsárokat ő vezette a nagyvezír elé, a bűnt elkövető janicsárokat letartóztathatta, sőt a nagyvezír beleegyezésével akár meg is büntethette őket.⁵⁰⁴

Mehmed aga, kethüda jeri: Ez a tiszt az agabölükökből „érkezett”, de változó volt, hogy melyik bölük parancsnoka lett a kethüda jeri. A kethüda segédje és helyettese volt, annak távollétében ellátta a feladatait. Az agadíván napjain kívül az ő közvetítésével lehetett a janicsáraga színe elé járulni. Kíséretéhez egy írnok tartozott.⁵⁰⁵

turnadzsik a szultáni vadászatokon „bevetett” agarakra felügyeltek. Számuk 1623-ban 280, 1664-ben 468 fő volt. **Uzunçarşılı-Kapukulu I**, 192-193, 203-204. **Nihâdî**, 180a (37).

⁵⁰¹ **Uzunçarşılı-Kapukulu I**, 204-205. **Marsigli**, 59. **Uzunçarşılı** (1943), 369.

⁵⁰² **Uzunçarşılı** (1943), 370. **Uzunçarşılı** (1953), 58.

⁵⁰³ **Uzunçarşılı-Kapukulu I**, 205-206. **Marsigli**, 58. **Uzunçarşılı** (1943), 370.

⁵⁰⁴ **Uzunçarşılı-Kapukulu I**, 208. A muhzir aga 1664-ben a 34. bölük parancsnoka volt. **Uzunçarşılı-Merkez**, 143. **Ahîşhalî**, Recep: Muhzir. in: TDV İA, c. 31. İstanbul, 2006. 85-86. **Marsigli**, 58. **Uzunçarşılı** (1943), 370.

⁵⁰⁵ **Uzunçarşılı-Kapukulu I**, 211-212. **Uzunçarşılı** (1943), 370.

Musztafa aga, *orta csavus* és **Mehmed aga**, *kücsük csavus*: A parancsnokok utasításait és ítéleteit továbbították, és az ehhez szükséges feltételeket biztosították, továbbá felügyelték a janicsárok menetelési rendjét.⁵⁰⁶

Mehmed efendi, *a janicsárok imámja*: A janicsáragá imámjának (*aga imámi*, *imám-i hazret-i aga*) is nevezett személyt a medreszében tanult janicsárok, és egyben az aga kapisziban dolgozó öt müezzín közül választották ki. A legtanultabbnak kellett lennie, és csak a dzsemaat orták valamelyikéből kerülhetett ki. Az aga kapisziban lévő dzsámiban a janicsáragának az imámja is volt egyben, s ha az aga nem vett részt a hadjáraton, akkor ő sem. A XVI. században rangban a bascsavus és a haszeki agák között foglalt helyet.⁵⁰⁷

n. n., *basdevedzsi* és **Ali aga**, *basjajabasi*: A dzsemaat ortákból néhányat devedzsi ortának neveztek. A devedzsik (*sütürban*) a csatákban a védvonalban szolgáltak, a hadjáratra menet és jövet pedig tevéken a janicsáragá nehezebb holmijait szállították. Elöljárójuk a basdevedzsi volt, nevéről egyelőre nem áll rendelkezésünkre információ. A jajabasik a nem különleges dzsemaat orták élén álltak, egységeik különböző feladatokat láttak el, például az alakulat kincstárát kezelhették, vagy várvédelemre rendelhették őket. Elöljárójuk a basjajabasi volt.⁵⁰⁸

Mehmed aga az 1. dzsemaat, **Keza Ahmed aga** a 4. dzsemaat, **Hizir aga** a 31. dzsemaat, **Musztafa aga** a 40. dzsemaat, **Musztafa aga** a 48. dzsemaat devedzsijeként szolgált, míg **Saban aga** a 87. dzsemaat jajabasija volt.⁵⁰⁹

Oszmán aga, *basbölükbasi*: Az agabölükek és a szekbánbölükek parancsnokai, a bölükbasik közül a legtapasztaltabb volt.⁵¹⁰

Mehmed aga, *második bölükbasi*: A basbölükbasi után következett rangban.

Ibrahim aga a 7. bölük, **Mehmed aga** a 11. bölük, **Musztafa aga** a 19. bölük, **Haszán aga** a 21. bölük, **Mehmed aga** a 29. bölük, **Halil aga** a 37. bölük, **Haszán aga** a 46. bölük,

⁵⁰⁶ **Uzunçarşılı**-Kapukulu I, 205-206. **Marsigli**, 58. **Uzunçarşılı** (1943), 370.

⁵⁰⁷ **Uzunçarşılı**-Kapukulu I, 232-233. **Uzunçarşılı** (1943), 370.

⁵⁰⁸ **Uzunçarşılı**-Kapukulu I, 213-215.

⁵⁰⁹ **Uzunçarşılı** (1943), 370. **Uzunçarşılı** (1953), 58. Keza Ahmed aga a 4. dzsemaat orta parancsnoka, azaz jajabasija is volt egyben, így elképzelhető, hogy a többi devedzsi is ortaparancsnok volt.

⁵¹⁰ **Uzunçarşılı**-Kapukulu I, 217.

Ahmed aga a 48. bölük, **Juszuf aga** a 49. bölük, **Juszuf aga** az 50. bölük, **Mehmed aga** az 51. bölük és **Ali aga** az 56. bölük parancsnoka volt.⁵¹¹

Mehmed vagy **Ahmed efendi**, *kátib* (szer-jazidzsiján, szer-kátibán): A hadjárat idején, a méz kiosztás során Mehmed efendit láthatjuk ebben a tisztségben, de szeptemberben a Barcsai Ákos kinevezésével kapcsolatos dokumentumokon már Ahmed efendi tűnik fel kátibként. A *jenicseri efendiszi*nek is hívott személy a janicsárok név- és zsoldlistáját kezelő hivatal (*efendi kapiszi*) élén állt, és mint az agadíván tagja az itt folyó peres ügyekben ítélezett, kérvényeket bírált el, tulajdonképpen az alakulat bírása volt. Mellette sákirdnak nevezett kátibok dogoztak, a XVII. században számuk 70-80 körül alakult. Egyiküket **Mehmed**nek hívták.⁵¹²

n. n., *mukábeledzsi*: Az alakulat tagjainak és zsoldjának nyilvántartását vezette. Nevéről nem rendelkezünk információval, azonban nem lehet kizárni, hogy ez a személy a pijáde mukábeledzsiszi, **Szülejmán efendi**, ugyanis egy élelemkiosztásról szóló dokumentum szerint haliféi a janicsáralakulathoz tartoztak.⁵¹³

A felsorolt egységeken kívül a hadjáraton jelen lehettek még a *zenberekcsik* és a *tüfenkcsik*. Mivel a szultán nem tartott a sereggel, ezért elvileg a *sikárik*, a *talimhánedzsi*, és a *szolakok* sem.⁵¹⁴

b) *Dzsebedzsi*: A dzsebedzsi a janicsárok (és esetlegesen a várak védőinek) szükséges fegyvereit (nyíl, íj, puska, kard, stb.) és egyéb harci felszereléseit (ásó, lapát, puskaapor, kanóc, ólomgolyó, páncél, sisak, stb.) biztosították. Ezeket az Isztambulban található központi fegyvertárból (*Dzsebeháne-i Ámire*) szállították a hadszíntérre, de a határmenti és a várakban fellelhetőket is használhatták. A dzsebedzsi a hadjárat idején javították, cserélték, a hadjárat végén pedig visszavették az említett eszközöket. Összetett feladatukból következően voltak közöttük például puskaapor-, akna-, gránátkészítők, fegyverkovácsok, -javítók. Ha a szerdár a szultán vagy a nagyvezír volt, akkor elvileg az összes dzsebedzsi ment a hadjáratra, ellenkező esetben csak a szükségesnek tartott létszám.

⁵¹¹ **Uzunçarşılı** (1953), 58-59. **Uzunçarşılı** (1943), 370.

⁵¹² **BOA, KK** 1949. 19. **BOA, D.BŞM** 209. 10. **BOA, MAD** 4576. 27. **Beydilli**, 457. **Marsigli**, 58. **Uzunçarşılı-Kapukulu I**, 384, 387. **Uzunçarşılı** (1953), 58. **Uzunçarşılı** (1943), 369.

⁵¹³ **BOA, KK** 2629. 17. **BOA, KK** 1949. 49.

⁵¹⁴ A *zenberekcsik* ortája a tevék vagy öszvérek hátán szállított kisméretű ágyú, a zenberek felelőse volt. A *tüfenkcsik*, a puskaosok ortája a tüzfegyverek használatának hadseregen belüli elterjedésekor alakították ki. A *sikárik* bizonyos vadászaton a szultánt kísérték. A *talimhánedzsi* a janicsárokat íjhasználatára képezték. A *szolakok* négy ortájából a szultán testőri kísérete került ki. **Uzunçarşılı-Kapukulu I**, 218-232.

Békeidőben az Aja Szofjával szembeni laktanyáik melletti műhelyekben, raktárakban dolgoztak, fegyvereket készítettek, az eszközök állagmegóvását végezték.

A legmagasabb rangú előjárójuknak a *dzsebedzsibasi* számított, alatta *kethüda*, *csavusbasi*, *bölükbasik*, *kátib* és hasonló tisztségviselők szolgáltak. A dzsebedzsik egysége dzsemaat ortákból és bölükökből állt össze, ezek számára nem áll rendelkezésre pontos adat. Létszámuk a XVI-XVII. század fordulóján 4.000-5.000, 1609-ban 5.730, IV Murád (1623-1640) idején 6.000, majd 7.000-8.000, 1660-ban 4.180, 1687-88-ban 3.000 körül mozgott.⁵¹⁵

Az 1658. évi hadjáraton részt vevő előjáróik közül csak a dzsebedzsibasi, **Mehmed aga** neve ismert.⁵¹⁶ A hadjáratban részt vettek létszámáról sincs információnk, azonban a katonákra jutó általánosan elfogadott húsadag (192-320 g) középértékét, 256 g-ot véve – ami mind 1683-ban, mind pedig 1696-ban a katonák napi adagját jelentette – nagyjából behatárolható a hadjáraton jelenlévők száma. Az odaúton feltehetően az összes dzsebedzsik napi húsadagja 114 okka (146,2 kg) volt, ebből pedig arra következtethetünk, hogy kb. 571 fő körül lehetett a hadjáraton megjelentek létszáma. Ha a toparbadzsik tárgyalt évünkbeni napi húsadagjából (265 g) indulunk ki (*ld.* VI. 6. 3. b.), akkor pedig kb. 551-en lehettek a hadjáraton, ami teljes létszámuk 13,2 százalékát jelentheti. A dzsebedzsik létszáma a viszonyításként vett hadjáratokon az említett adat többszöröse, 1672-ben kb. 1.800, 1683-ban 3.045, 1695-ben 3.402, 1696-ban 4.349 fő volt.⁵¹⁷

VI. 6. 2. A portai (kapikulu) lovas (szüväri) alakulatok

A lovasok 6 egységből álltak, amire összefoglaló elnevezésük is utal (*alti bölük halki*). Fontosságukat és erősségüket tekintve a *szpáhikat* (a) és a *szilahdárokat* (b) magas szintű, a *jobb és bal oldali ulufedzsiket* (c) közepes szintű, míg a *jobb és bal oldali garibokat* (d) alsó szintű egységnek tekintették. Az egységek tagjai a janicsárok és az icsoglánok közül, valamint az Edirne, Galata és Ibrahim pasa paloták elitiskoláiból kerülhettek ki, és mivel házasodhattak, saját fiaik (*veledes*) is felvételt nyerhettek közéjük.⁵¹⁸

Az alább tárgyalt lovas egységek bár portai alakulatoknak számítottak, Isztambulban még sem volt laktanyájuk. Így általában vidéken éltek, és a hadjáratokra onnan hívták be őket

⁵¹⁵ **Uzunçarşılı**, İsmail Hakkı: Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları II. Ankara, 1988. 3-4, 8, 21. **Kılıçarslan**, Yasemin: Cebeci. in: TDV İA, c. 7. İstanbul, 1993. 182-183. **Hezarfen**, 90. **Murphey** (1999), 45.

⁵¹⁶ **BOA, KK** 1949. 31, 33, 40, 41. **BOA, İE.ML** 986.

⁵¹⁷ **BOA, KK** 1949. 32. **Sevinç**, 42, 241. **Erdoğan**, 24, 149. **İnbaşı**, 117. A napi feltételezett húsadag számítására lásd: IX. 2. 8.

⁵¹⁸ **Uzunçarşılı**-Kapukulu II, 171, 180-181. **Özcan**, Abdülkadir: Altı Bölük. in: TDV İA, c. 2. İstanbul, 1989. 531. Az ulufedzsiket és a garibokat nevezhették összefoglalóan „négyes egység”-nek is (*bölükât-i erbaa*).

a bölükbasik és a kádik révén. A garibok kivételével minden lovasnak 5 akcse zsold után egy személyt maga mellé kellett vennie, így számuk a hadjáratok alkalmával megsokszorozódott. Ezt a rendszert Köprülü Mehmed pasa szüntette meg, mert a gyakran lázadó lovas egységek így még nagyobb veszélyt jelentettek.⁵¹⁹

a) *Szpáhik*: II. Mehmed (1444-1446, 1451-1481) idejétől kezdve a lovasok legelitebb, legfontosabb alakulatának számítottak, zászlójukról „piros lobogós”-oknak is nevezték őket. Békeidőben a különféle adók beszedésében vettek részt, és protokollfeladatokat végeztek. Hadjáratok idején a szultán vagy a szerdár jobb oldalán vonultak, a hadszíntéren azonban mögötte is elhelyezkedhettek. A sereg felvonulási útvonalán az utat jelző, egymástól pár mérföld távolságra lévő ún. „szandzsák tepeszi” nevű halmokat emeltek. Ezt a feladatot a szilahdároktól vehették át, ezen kívül a hadszíntéren árkokat ástak, és az ostromlott várakhoz földet hordtak. A szálláshelyen pedig minden második éjszaka a szultán vagy a szerdár sátrát őrizték a janicsárokkal együtt.⁵²⁰ A harcokban való sikerességük folytán befolyásossá váltak, és a XVI. század végétől kezdve sokszor robbantottak ki lázadásokat zsoldjuk emelésének vagy a nekik nem tetsző államférfiak elmozdításának érdekében. Ebben az is szerepet játszhatott, hogy a XVII. század elejétől kezdve általában véve a nyugati seregek ellen a lovasság harcértéke fokozatosan csökkent, ezért egyre kevesebbet foglalkoztatták őket.⁵²¹

A szpáhik parancsnoka a *szpáhiaga* volt, aki az összes lovas egység vezetője közül a legmagasabb rangúnak számított, és általában a szilahdárok agájaként emelkedett e tisztségre. A szpáhiaga mellett, mint fontos tisztséget a kethüdát, a kethüda jerit, a bascsavust és az egység hivatalos ügyeit intéző kátibot lehet megemlíteni. A szpáhi alakulat 300 bölükből (egység) állt, a XVII. század elején 20-30 fő körül mozgott egy bölük létszáma, élükön egy-egy bölükbasival. Összlétszámuk 1609-ben 7.805, IV. Murád idején (1623-1640) 7.000, Ibrahim uralkodása alatt (1640-1648) 4.000-5.000, 1660-ban 7.203, 1713-ban 10.778 fő volt.⁵²²

⁵¹⁹ **Uzunçarşılı**-Kapukulu II, 171, 180-181. **Özcan** (1989), 531.

⁵²⁰ A sátrat tartó összes kötél végénél éjszakánként váltakozva egy-egy janicsár és szpáhi, illetve egy-egy janicsár és szilahdár őrködött.

⁵²¹ **Afyoncu**, Erhan: Sipahi. in: TDV İA, c. 37. İstanbul, 2009. 256-258. **Uzunçarşılı**-Kapukulu II, 146-149, 214-215. A lovasság vagy legalábbis modernizációjának elhanyagolása viszont a keleti hadszíntéren okozott nehézségeket. Erről részletesebben: **Kolodziejczyk**, Dariusz: Az oszmán „katonai lemaradás” problémája és a kelet-európai hadszíntér. in: Aetas, 1999/4. 142-148.

⁵²² **Afyoncu**, (2009), 256-258. **Uzunçarşılı**-Kapukulu II, 146-149, 214-215. **Eyyubî Efendi**, 20b (49). **Hezarfen**, 95. **Murphey** (1999), 45.

1658-ban a szpáhik előjáróik közül agájuk **Musztafa aga** volt, kátipjukat **Mehmed efendinek** hívták. A hadjáraton résztvevők létszáma pedig **3.600-4.400 fő** között mozgott, ez összlétszámuknak kb. az 50-60 százaléka lehetett. A szpáhik létszáma az 1672. évi hadjáraton 6.300, 1695-ben 7.990 fő volt, kb. másfél-kétszerese az 1658. évi adatnak.⁵²³

b) Szilahdárok: A zászlójáról „sárga lobogós”-nak nevezett egység, mint az elsőként felállított lovas egység II. Mehmed idejéig az első számú portai lovas egységnek számított. Eddig az ideig a hadjáratokon a szultán mögött, majd ezt az időszakot követően annak bal oldalán vonultak. Feladatuk közé tartozott többek között a helyi ráják segítségével a felvonulási út takarítása, a hidak javítása, a mocsarak tisztítása. Ha a hadjáraton csak a nagyvezír vett részt, akkor a fentebb említett szandzsák tepeszit csak az út bal oldalán emelték. Ezt a feladatukat később a szpáhik vették át. A táborban minden második éjszaka a janicsárokkal a szultán vagy a szerdár sátrát őrizték. Egy részük, 23 katona (*tugdzsuk*) háború idején a szultán vagy a nagyvezír tugiát vitte menzilről menzilre haladva, más részük a szultán tartaléklovait vezette (*jedekcsik*). Békeidőben az uralkodó dzsámiba vonulásakor a szultán szegényeknek szánt adományait szétosztók (*bucsukcsuk*) is közülük kerültek ki. A XVI. század második felétől kezdve pedig különféle adók beszedésénél is alkalmazták őket.⁵²⁴

A szilahdárok parancsnoka a *szilahdár aga* volt, aki általában a jobb ulufedzsiktől „érkezett”. Az aga mellett ennél az egységnél is a kethüdát, a kethüda jerit, a bascsavust és a kátibot lehet megemlíteni. A szilahdárok alakulata 260 egységből (bölük) állt, amiket a bölükbasik vezettek. Összlétszámuk 1609-ban 7.683, IV. Murád idején 4.500, Ibrahim szultán idején 4.000 körül mozgott. IV. Mehmed trónra kerülése után számuk a belharcok miatt emelkedett, a Köprülük idején azonban csökkent, 1660-ban 6.254 fő volt.⁵²⁵

Előjáróik közül az 1658. évi hadjárat idejéből agájuk, **Dzsáfer aga**, és kátipjuk, **Iszmail efendi** majd pedig később **Ahmed efendi** neve ismert. Annyi bizonyos még, hogy az agájukat június 17-ig Musztafának hívták. Ő állítólag támogatta a lázadókat, és a végzetét az okozta, hogy az említett napon közvetve részt vett a szpáhik egyik szerdengecestije, Nakkas Haszán által Köprülü ellen szervezett merényletben. Utódja a krónikások által szilahdáragaként emlegetett, augusztusban anatóliai kormányzói tisztséget kapott Konakcsi

⁵²³ BOA, KK 1949. 32, 35, 37, 39. BOA, MAD 4576. 23. BOA, D.BŞM 209. 10. Uzunçarşılı (1943), 370. Uzunçarşılı (1953), 59. Sevinç, 42, 241. İnbaşı, 117.

⁵²⁴ Uzunçarşılı-Kapukulu II, 147-150, 155, 183, 214-215. Turan, Şerafettin: Silahdâr. in: TDV İA, c. 37. İstanbul, 2009. 191-193.

⁵²⁵ Turan, 191-193. Eyyubî Efendi, 21b (51.) Hezarfen, 95.

Ali lehetett. A hadjáraton **3.474-4.192 fő** vett részt, ami összlétszámuk kb. 56-67 százalékát jelenthette. A szilahdások száma az 1672. évi hadjáraton 6.525, 1695-ben 7.803 fő volt. Ezek a számok az 1658. évi adat kb. másfélszeresét, illetve kb. kétszeresét jelentette.⁵²⁶

c) Jobb és bal oldali ulufedzsik (*ulufedzsiján-i jemin és ulufedzsiján-i jeszár*): A lovas alakulatok közép szintű egységét jelentették, az elnevezésüket a táborban a szultán zászlójához képest elfoglalt helyük szerint kapták. Eredetileg a devsirme-rendszerből kerültek ide a katonák, később már az icsoglánok és a lovasok fiúgyermekai közül is. III. Murád idejétől (1574-1595) kezdve nemcsak a szultánnal, a nagyvezírral is mentek a hadjáratra. Békeidőben a különféle adók beszedésében is alkalmazták őket, a központból „vidékre” parancsokat, zsoldpénzt küldhettek velük, sőt várvédelemre akár egész bölüköket is kirendelhettek.⁵²⁷

Jobb oldali ulufedzsik: Zászlójuk alapján „zöld lobogós”-nak nevezték őket. Hadjáratkor a szultán jobb oldalán vonuló szpáhik jobbán vonultak, illetve sorakoztak fel. Háború idején a nagyvezír és magasabb rangú államférfiak kincstárát őrizték. Vezetőjük az egész ulufedzsi egység legmagasabb rangújának számító aga volt, alatta többek között kethüda, kethüda jeri, kátib, bascsavus és csavus szolgált. A jobb oldali ulufedzsik egysége 120 bölükből állt, mindegyik bölük élén egy bölükbasival. Létszámuk a XVII. században fokozatosan csökkent: 1609-ben 2.055, IV. Murád idején (1623-1640) 2.000, Ibrahim uralkodása alatt (1640-1648) 1.500, 1660-ban 521 fő volt.⁵²⁸

Elöljáróik közül az 1658. évi hadjárat idején agájukat **Veli agának**, szeptemberben pedig már biztosan **Ali agának**, kátibjukat **Mehmed efendinek** hívták. A hadjáraton **380 fő** vett részt, ami nagyjából összlétszámuk kétharmada lehetett. A jobb oldali ulufedzsik közül az 1672. évi hadjáraton 550 fő vett részt, ami az 1658. évi adat kb. másfélszerese.⁵²⁹

Bal oldali ulufedzsik: Sárga-fehér zászlójuk alapján „tarka lobogós”-nak is nevezték ezt az egységet. Hadjáratkor a szultán balján vonuló szilahdások bal oldalán vonultak illetve, sorakoztak fel. Háború idején a szultán zászlóját és kincstárát őrizték. Vezetőjük az aga volt, aki alatt többek között kethüda, kethüda jeri, kátib, bascsavus és csavus szolgált. A bal oldali

⁵²⁶ BOA, KK 1949. 32, 35, 37, 39. BOA, MAD 4576. 30. Uzunçarşılı (1943), 370. Uzunçarşılı (1953), 59. Sevinç, 42. İnbaşı, 117.

⁵²⁷ Uzunçarşılı-Kapukulu II, 151-152. Özcan, Abdülkadir: Ulûfeciyan. in: TDV İA, c. 42. İstanbul, 2012. 126-127.

⁵²⁸ Uzunçarşılı-Kapukulu II, 151-152, 214-215. Özcan (2012), 126-127. Murphey (1999), 45. Eyyubî Efendi, 20b (50). Hezarfen, 95.

⁵²⁹ BOA, KK 1949. 32, 35. BOA, MAD 4576. 23. Uzunçarşılı (1943), 370. Uzunçarşılı (1953), 59. İnbaşı, 117.

ulufedzsik egysége 100 bölükből állt, mindegyik bölük élén egy bölükbasival. Összlétszámuk 1609-ben 1.403, IV. Murád uralkodása alatt 1.400, Ibrahim idején 1.200, 1660-ban 488 fő volt.⁵³⁰

A hadjárat idején előjáróik közül agájuk, **Zülfikár aga** és kátipjuk, **Szülejmán efendi** neve ismert. A hadjáraton **330 fő** vett részt, ami nagyjából összlétszámuk 68 százaléka lehetett. A bal oldali ulufedzsik közül az 1672. évi hadjáraton 500 fő vett részt, ami az 1658. évi adat kb. másfélszerese.⁵³¹

d) *Jobb és bal oldali garibok* (gureba-ji jemin és gureba-ji jesar): A garibok egységeinek tagjai kezdetben perzsa és arab területekről származtak, nevük is idegent, otthonától távoli személyt jelent. A XV. század elején szervezték állandó egységgé őket, akkor már a devsirmére alapozva. Katonaik a legveszélyesebb harci eseményekben résztvevők közül kerülhettek ki. A lovas alakulatok alsó szintű egységét jelentették, oldal szerinti elnevezésüket az ulufedzsikhez hasonlóan a táborban a szultán zászlójához képest elfoglalt helyük szerint kapták. Különböző és sokszínű zászlóik miatt „tarka lobogós”-oknak is nevezték őket. A hadjárat idején a szultán zászlaját őrizték és védték, sátrára és egyéb ingóságaira is felügyelhetek. Ezen kívül a tűzifa szálláshelyekre való szállítását ők biztosították, és a hírközlésben is igényt tartottak rájuk. A XVI. század közepétől akkor is részt vettek a hadjáraton, ha a sereget nem a szultán vezette.⁵³²

Jobb oldali garibok: Zászlójuk sárga-fehér volt. Hadjáratkor a jobb ulufedzsik jobb oldalán vonultak, a szultán zászlaját és sátrát őrizték az összecsapások alatt, szintén a „jobb oldalról”. Parancsnokuk szintén egy aga, aki az összes garib legmagasabb rangú tisztjének számított, alárendeltjei között a többi egységnél már megismert tisztségviselőket találhatjuk. A jobb oldali garibok egysége 100 bölükre osztódott, aminek az élén a bölükbasik álltak. Összlétszámuk 1609-ben 928, IV. Murád és I. Ibrahim idején 900, 1660-ban 410 fő volt.⁵³³

Az 1658. évi hadjárat idején előjáróik közül az agájukat **Ali cselebinek**, a kátibjukat **Mehmed efendinek** nevezték. A hadjáraton **330 fő** vett részt, amely az egység létszámának

⁵³⁰ **Uzunçarşılı**-Kapukulu II, 151-152, 214-215. **Özcan** (2012), 126-127. **Murphey** (1999), 45. **Eyyubî Efendi**, 20b (50). **Hezarfen**, 95.

⁵³¹ **BOA, MAD** 4576. 23. **BOA, D.BŞM** 209. 13. **BOA, MAD** 6372. 223. Agájuk 1657 szeptemberében Dzsáfer aga volt. **Uzunçarşılı** (1943), 370. **Uzunçarşılı** (1953), 59. **İnbaşı**, 117.

⁵³² **Uzunçarşılı**-Kapukulu II, 152-154. **Özcan**, Abdülkadir: Gurebâ Bölükleri. in: TDV İA, c. 14. İstanbul, 1996. 201-202.

⁵³³ **Uzunçarşılı**-Kapukulu II, 152-154, 214-215. **Özcan** (1996), 201-202. **Murphey** (1999), 45. **Eyyubî Efendi**, 21a (50). **Hezarfen**, 96.

közel 80 százaléka lehetett. A jobb oldali garibok közül az 1672. évi hadjáraton 350 fő vett részt, valamennyivel többen, mint 1658-ban.⁵³⁴

Bal oldali garibok: Zászlójuk zöld-fehér volt. Hadjáratkor a bal ulufedzsik bal oldalán vonultak, a harcok idején a jobb garibokhoz hasonlóan, ők is a szultán zászlaját (és sátrát) védték, csak éppen baloldaltól. Vezetőjük szintén egy aga volt, akinek alárendeltjei hasonlóak voltak, mint a többi egységnél. Bölükbasik vezetésével az egységük 100 bölükre tagolódott. Összlétszámuk 1609-ben 970, IV. Murád idején 905, Ibrahim szultán alatt 700, 1660-ban 312 fő körül mozgott.⁵³⁵

A hadjárat idején előljáróik közül csak agájuk, **Mehmed aga**, és kátibjuk, **Haszán efendi** neve ismert. A hadjáraton **250 fő** vett részt, amely az egység létszámának közel 80 százaléka lehetett. A bal oldali garibok közül az 1672. évi hadjáraton hasonlóan 250 fő vett részt.⁵³⁶

VI. 6. 3. A tüzérségi alakulatok

a) Topcsuk: A topcsuk alakulatához a tüzérek és az ágyúkat, valamint az ágyúgolyókat készítő ágyúöntő mesterek tartoztak. A portai tüzérek egy része nem Isztambulban, hanem a határhoz közeli várakban saját agájuk parancsnoksága alatt teljesített szolgálatot. A központban lévők hetente kétszer a Tophánében gyakorolták az ágyúk terepen és várakban való használatát.

A hadba vonulás előtt a kincstártól 25-25 zira (1 zira kb. 75-90 cm) sárga és piros színű zászlónak szánt szövetet kaptak. Az ágyúkat tevékkel, lovakkal és szekerekkel szállították, a hadrendben pedig három helyre csoportosították őket: egy részük a középén elhelyezkedő janicsárok előtt ment, a másik két részük a bal és a jobb szárnyon, a beglerbégek mellett haladt.

Az egység legmagasabb rangú tisztjének a *topcsubasi* számított, aki 1574-től kezdve a szultán nélkül is a sereggel tartott. Utána rangban és fontosságban az ágyúöntők előljárója, a *döködzsübası* számított. Alattuk, hasonlóan a többi alakulathoz, kethüda, csavusok, kátib szolgáltak. Dzsemaatokra, azon belül pedig bölükökre oszlottak a bölükbasik vezetésével. Ezek száma változó lehetett, 1687/1688-ban például 72 dzsemaatból álltak. Létszámuk 1609-

⁵³⁴ BOA, KK 1949. 19, 32. BOA, MAD 4576. 23. Uzunçarşılı (1953), 59. Uzunçarşılı (1943), 370.

⁵³⁵ Uzunçarşılı-Kapukulu II, 152-154, 214-215. Özcan (1996), 201-202. Eyyubî Efendi, 21a (50). Hezarfen, 96. Murphey (1999), 45.

⁵³⁶ BOA, MAD 4576. 23. BOA, D.BŞM 209. 10. İnbaşı, 117. Uzunçarşılı (1953), 59. Uzunçarşılı (1943), 370.

ben 1.552, IV. Murád idején 1.452, 1660-ban 2.026, a XVII. század végén pedig 5.000 fő körül mozgott.⁵³⁷

Az 1658. évi hadjárat idejéből előljáróik közül csak a topcsubasi neve ismert, akit **Ali agának** hívtak. A hadjáraton egy 1657/1658. évi redzseds (1658. január 6–április 3.) zsoldbejegyzés szerint **1.533 fő**, míg egy 1657/1658. évi resen (1658. április 4–július 1.) zsoldjegyzék szerint **1.439 fő** vett részt.

Ez a két szám kissé soknak tűnik, bár nagy valószínűséggel az indulás előtti állapotokat tükrözi. A hadjáraton részt vevők létszámát az odaút során kapott húsadagból, a dzsebedzsiknél már látott módon (*ld.: VI. 6. 1. b*) ellenőrizhetjük. Az egység feltételezhetően napi 105 okka (*134,6 kg*) húst kapott, amit, ha összevetünk a katonák napi húsadagjának átlagával (256 g), akkor a hadjáraton részt vevők létszáma kb. **526 fő** lehetett. Ha a toparbadzsik napi húsadagjából (265 g) indulunk ki, akkor pedig számuk 508 körülnek mondható, ami összlétszámuk 25 százaléka lehetett. Ez a szám a viszonyításként vett hadjáratokhoz képest az eddigiek alapján is reálisabbnak tűnik, ugyanis 1672-ben 1.300, 1683-ban 1.495, 1695-ben 1.326, 1696-ban 1.100 fő vonult hadba.⁵³⁸

b) Toparabadzsik: A toparabadzsiknak hívott ágyúszekerészeket a topcsuk segéderejeként foglalkoztatták. Egységüket a nagyobb ágyúk szekeres szállítására hozták létre, mivel vontatásukra az állati erő kevésnek bizonyult. Tevékenységük során magukra az ágyúkra, a kocsikra és az ezeket húzó állatokra törvényileg előírt módon felügyeltek. Például a *sahi* nevű ágyúk viteléhez három ember kellett, kettő figyelt a szekérre és az ágyúra, míg egy az állat(ok)ra. Utóbbiakat a csata folyamán is őrizniük kellett, nehogy a csatazajtól megijedve galibát okozzanak. Emellett néha a szultán bizonyos holmijainak szállítását is rájuk bízta. Az alakulathoz külön bölükökben ácsok, asztalosok, patkolókovácsok, lakatosok is tartoztak, és „kiszolgáló személyzetként” műtefferrikák is. Az ágyúk vontatásában még részt vettek bivalyokkal a jörükök is.

A toparabadzsik legmagasabb rangú tisztje az *arabadzsibasi*, alatta többek között kethüda, csavusbasi, kátib szolgált. Az egységük bölükökből állt össze, amik száma változó lehetett, 1686/1687-ben például 63 bölükből állt. Összlétszámuk 1609-ben 684, IV. Murád idejében 591, 1660-ban 282, 1687-ben pedig 622 fő körül mozgott.⁵³⁹

⁵³⁷ **Uzunçarşılı**-Kapukulu II, 52-59, 70-71. **Hezarfen**, 90. **Murphey** (1999), 45.

⁵³⁸ **BOA, KK** 1949. 27, 38, 40, 41, 43. **BOA, D.BŞM** 236/37. **BOA, İE.ML** 2252. A napi feltételezett húsadag számítására *ld.: IX. 2. 8.*

⁵³⁹ **Uzunçarşılı**-Kapukulu II, 52, 57, 100-102, 107. **Murphey** (1999), 45.

A hadjárat idejéből előjáróik neve nem ismert, z egységükből a hadjáraton egy 1657/1658. évi resen (1658. április 4–július 1.) zsoldbejegyzés szerint **242 fő** biztosan részt vett. Ezt az adatot az odaút során kapott húsadagból (50 okka, 64,1 kg) ellenőrizni lehet, ami a dzsebedzsiknél alkalmazott eljárás (VI. 6. 1. b) szerint 250 fő lenne, tehát a zsoldbejegyzésben említett szám valós lehet. Így pedig megállapítható, hogy a toparabadzsik átlagos napi húsadagja 265 g lehetett. [Az 1683. évi hadjáraton 539, 1695-ben 480, 1696-ban pedig 610 fő vett részt, ami kb. két-két és félszerese az 1658. évi adatnak.]⁵⁴⁰

VI. 6. 4. A tartományi erők

A jórészt javadalombirtokos nehézlovas szpáhikból és fegyvereseikből, a tartományi vezetők (*beglerbégek*, *szandzsákbégek*) udvari seregeiből (*kapu halki*) és egyéb más katonákból összeálló tartományi seregekről még kevesebbet lehet tudni, mint a portai alakulatokról. Ugyanis azon kívül, hogy katonai szolgálatuk fejében különböző értékű földbirtokot kaptak, az állam kevésbé törődött velük.

A tartományi szpáhi hadjáratokkor nemcsak személyes megjelenéssel, hanem javadalombirtokuk értékének függvényében fegyveres kiállításával is tartoztak. Ha birtokuk jövedelme nem érte el a 20.000 akcsét (*timár*), akkor 3.000, a XVI. első felétől kezdődően 6.000 akcsés jövedelmi határ felett 3.000 akcsénként egy fegyveres lovast (*dzsebelü*) kellett kiállítaniuk. A XVI. század végétől a 10.000 és 19.999 akce közötti jövedelemmel rendelkező szpáhiknak egységesen 3 dzsebelüvel kellett hadba vonulniuk. Ha a birtokjövedelem 3.000 akce alatt maradt, akkor 2.000 akcsénként egy ifjú harcossal (*gulám*), ez alatt pedig egy páncéllal vonultak táborba. Ha a birtok 20.000 akcsén felüli értékkel bírt (*ziámet*), akkor a szubasiknak 4.000, a főbb méltóságoknak 4.000, majd a XVI. század végétől 5.000 akce után kellett egy teljesen felszerelt fegyverest „biztosítaniuk”.⁵⁴¹ Ezen felül minden 3.000 akce után páncélt, 5.000 akcsénként pedig még további egy gulámot és sátrat vittek magukkal. A szpáhiknak ezen kívül a hadjárat idején mind magukról, mind pedig embereikről is saját költségen kellett gondoskodniuk, így egy hadjárat anyagilag is eléggé megterhelte őket. A

⁵⁴⁰ BOA, KK 1949. 28. A napi feltételezett húsadag számítására ld.: IX. 2. 8.

⁵⁴¹ Matuz József: Az Oszmán Birodalom története. Budapest, 1990. 82-83. Afyoncu, Erhan: Zeâmet. in: TDV İA, c. 44. İstanbul, 2013. 162-164. İnalçık, Halil: Timar. in: TDV İA, c. 41. İstanbul, 2012. 168-173. Dávid Géza-Fodor Pál: Az oszmán timár-birtokos haderő a XVII. század második felében. in: Hadtörténelmi Közlemények, 2004/2. 481-509. 484. A javadalombirtokuk fejében páncélosan és fegyveres kísérekkel hadba vonulni kötelesek birtokait (*eskin timari*, *szpáhi-timár*) külön kezelték a zsold fejében, a várvédőknek és egyéb más szolgálattevőknek adott birtokoktól (*müsztafiz timari*, *zsold-timár*).

XVI. század végére ráadásul birtokaik az infláció miatt kevesebbet értek, megélhetésükért birtokaik rájáinak törvénytelen adóztatására kényszerültek.

A hadjárat kihirdetését követően a bölükökbe szervezett timárbirtokosokat márciusban vagy áprilisban egy-egy *cseribasi* gyűjtötte össze. Az így kialakult kisebb csapatok ezt követően a bölükök parancsnokának is számító szubasik vagy zaimok közül választott, tíz bölük elöljárójának tekinthető *alajbégek* alá kerültek. Ezek aztán csatlakoztak a területileg illetékes szandzsákbéghez, majd együtt mentek a beglerbég zászlaja alá, akinek vezetésével a tartomány serege a kijelölt gyülekezési helyre vonult. Elvileg a szpáhi 90 százalékát mozgósították, de gyakorlatban és a timár-rendszer válságával ez fokozatosan csökkent. (pl. 1583-ban a megjelentek száma 66, az az 1690-es években 39 százalékot tett ki). Az otthon maradtak a védelmet biztosították és ügyeltek a behívottak timárjaira, viszont aki távol maradt a hadjáratról az elveszthette jövedelmét. 1621-ben 15.058, 1655-ben 6.052 timárbirtokos szpáhi vett részt hadjáraton, a század elején pedig mindenféle timárbirtokosok és dzsebelük száma Anatóliában elérte a 373.890, Ruméliában pedig 127.883 főt.⁵⁴²

Az állam a XVII. századtól még nehezebbé tette a szpáhi számára a megélhetést, a megüresedett birtokokat nem nekik, hanem iltizamba adta, sok esetben a kapikulu egységek tagjainak vagy portai alkalmazottaknak (csavusok, müteferrikák), ezzel további elégedetlenségeknek, lázadásoknak utat nyitva. A pénzügyi válságok, pénzrontások ráadásul jövedelmeiket is kurtították, így kevésbé voltak képesek hadba vonulni. A XVII. századtól kezdve ezért megválthatták pénzben mind a hadjáraton való részvételt (*bedel-i timar*), mind pedig a dzsebelük kiállítását (*bedel-i dzsebelü*). Ez párhuzamban állt azzal is, hogy csökkenő harcértékük miatt már „nem szívesen” alkalmazták őket, ugyanis az ellenfelek tűzfegyveres katonái és nehéz-páncélos lovasai ellen már nem számítottak hatékonyak. Miközben az állam növelte gyalogosai és tűzfegyverei számát, a lovasság modernizációjára már nem jutott ideje és ereje sem. A timárbirtokos katonák csökkenése és az 1690-es évek közepére történő teljes eljelentéktelenedése azt is előidézte, hogy a tartományi előkelők udvari csapatainak száma és aránya a haderőn belül növekedni kezdett.⁵⁴³

⁵⁴² Afyoncu (2013), 163. İnalçık (2012), 169-172. Emecen, Feridun: Cebelü. in: TDV İA, c. 7. İstanbul, 1993. 188-189. Dávid-Fodor, 490-492, 500. Matuz, 82-83.

⁵⁴³ Dávid-Fodor, 493. Uyar-Erickson, 88. Emecen (1993), 189. Az oszmánoknak leginkább a Habsburgok és a velenceiek ellen vívott háborúk miatt kellett tűzfegyveres gyalogos katonáinak számát növelni, ha nem akart lépéshátrányba kerülni a nyugati végeken. Eközben a keleti hadszíntéren annak földrajzi adottságai miatt a lovasság továbbra is hatékonynak számított. E szempontból a XVII. században a lengyelek végig fölényben voltak a törökökkel szemben. Az oszmán lovasság modernizációjának vagy legalábbis a csatákban való alkalmazásának elhanyagolását jól érzékelteti Bécs 1683. évi ostroma is. A város felmentésére érkező lengyel

A hadjáraton résztvevő tartományi erők létszámáról kevés információ áll rendelkezésünkre. Az Abaza Haszán aleppói pasa vezetésével Anatóliában kirobbant lázadás miatt az ázsiai területekről kevesebb fegyveres jöhetett, bár az erdélyi küldött, Görög Marin elég népesnek látta őket. A már említett, a Habsburgok által a nagyvezírhez menesztett Wogni augusztus végén a szpáhikat dzsebelüikkel együtt kb. 25.000 főnek számolta, míg a budai pasa vezette tartományi seregeket nagyjából 8.000-10.000 főre becsülte.⁵⁴⁴

A hadjáraton jelenlévő tartományi vezetőkről (beglerbégek, szandzsákbégek) már valamivel többet tudunk. Egy részüket feltehetően augusztus vége felé Temesváron vagy Jenő alatt, a vár ostroma előtt nevezhették ki.

a) Ruméliából az alábbi személyek vettek részt a hadjáraton.

vezír Gürdzsi Kenán pasa budai beglerbég, a tartományi hadak főparancsnoka, vagy ahogyan hivatkoztak rá: „madzsar agzinda szerdár”. Wogni meglátása szerint a főszállásmesteri tisztséget is betöltötte, azonban ez a cím ténylegesen a csirmeni szandzsákbéget „illette”. A korábbi janicsáragát Buda pasájává 1655 szeptemberében nevezték ki, és kisebb megszakításokkal 1659. márciusig töltötte be e tisztséget, amikor is Erzurum beglerbégjévé nevezték ki. A nagyvezír a jenői várat annak elfoglalása után Kenán pasára bízta.⁵⁴⁵

Csatalbas Musztafa pasa korábban anatóliai, ekkor temesvári beglerbég. Az 1656-ban még a Dardanellák védelmét ellátó Musztafa pasára 1658. július 9-én még korábbi anatóliai beglerbéggént hivatkoztak. Július 29-én azonban már biztosan temesvári válíként tűnt fel. Ekkoriban nevezhették ki, ugyanis a jenői védő, Újlaky László egyik jelentésében egy új, állomáshelyét augusztus 5-én elfoglaló temesvári pasáról írt.

Elődje feltehetőleg a július 5-én lezajlott páulülései csata során a Marosba fulladt Elcsi Haszán lehetett, akire Wogni és a budai pasához küldött Metzger is úgy emlékezett, mint aki 9 évvel ezelőtt nagyobb követségben járt a Habsburg uralkodónál, így feltehetően előnevét is ennek köszönhette. Musztafa pasa augusztus 21-én még temesvári beglerbéggént jelent meg,

lovasság megjelenése megdöbbentette az oszmán hadvezetést, a török sereg ekkor már nem igazán volt felkészült a lovascsatákra. **Kolodziejczyk**, 142-148.

⁵⁴⁴ **ÖStA, HHStA, Türkei I.** (Turcica), Karton 130, Konv. II. fol. 27-39. Johann Friedrich Metzger Annibale Gonzagának. Szakálos, 1658. július 16. **Wogni** jelentése. Kesekfalu, 1658. szeptember 5. **Görög** Marin jelentése. h. n. 1658. július 21.

⁵⁴⁵ **BOA, D.MKF** 62/173. **Wogni** jelentése. Kesekfalu, 1658. szeptember 5. **‘İsâ-zâde** Târîhi (Metin ve Tahlil). (haz.: Yilmazer, Ziya). İstanbul, 1996. 55. **Sudár** Balázs: A hódoltsági pasák az oszmán belpolitika fogságában (1657-1665). in: *Hadtörténelmi Közlemények*, 2011/3. 888-909. 892-893. **Gévay** Antal: A budai pasák. Bécs, 1841. 41-43, 45. Kenán hivatalosan 1655. szeptember 22-1656. május 2., 1656. november 20-1658. november 12., 1658. december 3-1659. március 24. között budai pasa. 1663. február-május között hivatalosan szintén ezt a tisztséget látta el.

augusztus 27-én azonban már Csengizáde Ali töltötte be e tisztséget. Wogni becslése alapján 1.500 ember tartozott parancsnoksága alá. Csatalbast novemberben Karamán pasájának nevezték ki.⁵⁴⁶

Csengizáde Ali pasa egri, augusztus végétől temesvári pasa. Csengizáde az előbb említett Csatalbas Musztafát követte Temesváron. A krónikások szerint szeptember közepén nevezték ki, de amint fentebb láthattuk, augusztus 27-én már biztosan temesvári pasa volt. Az állítólag azeri eredetű boszniai Čengić család sarja, sokáig hercegovinai alajbég, majd 1650-től hercegovinai szandzsákbég, 1657-ben részt vett Kotor sikertelen ostromában.⁵⁴⁷

Ezt követően magyar területeken tűnt fel, Kenán budai pasa seregéhez egri kormányzóként csatlakozhatott. Egerben egyébként nem állomásozhatott hosszú időt, elődje feltételezhetően az egykori dogandzsibasi (főszólymász), Tirjáki Ibrahim aga volt, akit Szilahdár szerint 1658. január 27-én neveztek ki Eger élére.⁵⁴⁸

Ali pasa Temesváron 1659 végéig szolgált, majd ázsiai kitérő után 1662-ben Kanizsa válijává nevezték ki. 1663. októberben alulmaradt Zrínyi Péter és Frangepán Kristóf seregeivel szemben Ostrovicánál. 1664 elején Belgrádban Fazil Ahmed pasa nagyvezír kivégeztette, fejét április 13-án „prezentálták” a Portán.⁵⁴⁹

Szári Hüszejn pasa egri beglerbég. Feltehetően Csengizádét váltotta e tisztségben, augusztus 27-én biztos betöltötte e tisztséget, Wogni szerint 1.000 emberrel rendelkezett. Származására nézve az Abaza családból származott, a korábbi nagyvezír Szijávus pasa (1651, 1656) testvére volt. A kegyetlenkedéséről híres Hüszejn egy évre rá már temesvári pasaként, 1663-ban pedig budai pasaként tevékenykedett.⁵⁵⁰

Szejdi Ahmed pasa boszniai beglerbég. A cserkesz származású Ahmed 1656. decembertől töltötte be e tisztséget. Korábban simontornyai bég is volt, 1655-ben pedig a Dardanellák védelmét bízták rá. 1656 végén a Köprülü elleni lázadók őt akarták nagyvezírré

⁵⁴⁶ Naîmâ, 1674, 1793, 1808. Naîmâ szerint zilhiddze 11-én nevezték ki Csengizádét, az említett dátum İpsirli átírásában tévesen július 13. **BOA, D.BŞM** 209. 10. **BOA, KK** 1949. 32, 35, 42. **BOA, D.TŞF** 26021. 2-3. **Silahdar** Fındıklılı Mehmed: Silahdar Tarihi. c. II. İstanbul, 1928. 143. **Behcetî**, 49a. (88). **Sudâr**, 897. **Evliya** 5, 90, 208. **B. Szabó-Sudâr**, 992. **Wogni** jelentése. Kesekfalu, 1658. szeptember 5. **Teleki I**, 240. Újlaky László Teleki Mihálynak. Borosjenő, 1658. augusztus 9. **J. F. Metzger** Gonzagának. Szakálos, 1658. július 16.

⁵⁴⁷ **BOA, D.BŞM** 209. 10. **Na'îmâ**, 1774, 1793. Naima szerint Alit szeptember 9-én nevezték ki. **Behcetî**, 78. Behceti szerint Alit szeptember 15-én nevezték ki temesvár beglerbégné. **Abdi paşa**, 117, 161. **Sudâr**, 896-897. **Madunić**, Domagoj: Csengizáde Ali pasa és az Oszmán Birodalom határmenti elitje a krétai háború alatt (1645-1669). in: Korall, 48. (2012). 90-120. [angol nyelven: *Frontier Elites of the Ottoman Empire During the War for Crete (1645-1669): The Case of Ali-Pasha Čengić*. in: *Europe and the 'Ottoman World'. Exchanges and Conflicts (Sixteenth to Seventeenth Centuries)*. (ed.: Kármán Gábor-Păun, Radu G.) Istanbul, 2013. 47-82.] 96-97, 106. (53-55, 67.)

⁵⁴⁸ **BOA, KK** 1950. 33. **Sudâr**, 896-897. **Silahdar**, 117.

⁵⁴⁹ **Sudâr**, 896-897.

⁵⁵⁰ **BOA, D.BŞM** 209. 10. **Wogni** jelentése. Kesekfalu, 1658. szeptember 5. **Sudâr**, 891-892.

tenni. 1657-ben a törökök Kotor ellen indítottak támadást, de Szejdi ezen nem volt hajlandó részt venni, mert nem kapta meg a parancsnokságot. Helyette Zára környékét pusztította és rabolta, majd Zrínyiújvárat vette be, aminek eredményeképpen 200 fejet és 120 rabot küldött a portára. 1658-ban is a velencei érdekeltségek elleni támadásban kapott volna feladatokat, augusztus vége felé már biztosan a főszereg mellett volt.

1659. március 21-én Kenán pasa helyett Buda válijának nevezték ki. 1659 őszén és 1660 júniusáig az Erdély elleni hadmozdulatok szerdárja, Szászfenesnél ő győzte le II. Rákóczi Györgyöt. Nem sokkal a csatát követően állítólag a Habsburgok panaszára leváltották és Kanizsa élére nevezték ki, majd az érkező új szerdár, a Váradot elfoglaló Kösze Ali pasa alá rendelték.⁵⁵¹

Kadri pasa szilisztrei beglerbég. Naima és Szilahtár szerint 1658. április 19-én nevezték ki, de már április 4-én e tisztségben látni. A kapudzsik kethüdájaként az új havasalföldi vajda beültetésére indított akcióban hivatalosan ő hívta hadba a tatár kalgát, aki a leváltott Fazli pasa helyére „ajánlotta” őt. Augusztus közepéig tölthette be e tisztséget, ugyanis augusztus 27-én már Dzsán Arslán pasa jelenik meg szilisztrei beglerbégként. Kadri pasát novemberben Szíria (Sám-i Serif) pasájának nevezték ki.⁵⁵²

Dobrudzsai levendek: A szilisztrei helytartó parancsnoksága alá tartoztak. A levendek eredetileg a XV. századtól tengerész-katonák voltak, nevük az olasz *levantino* szóból (jelentése keleti katona) származik, a velenceiek az adriai vidékről toborzott katonákat hívták így. A XVI. század végétől, leginkább gyalogos muskétásként a szárazföldön is felbukkantak. Ekkortól kezdve a szpáhik harcértékének csökkenését ellensúlyozandó az állam (*miri levendat*) vagy a helytartók fogadták fel őket.⁵⁵³

A levendek parancsnokai a bölükbasik voltak, akik saját maguk által toborzott embereikkel együtt álltak szolgálatba. Ha éppen nem alkalmazták őket, akkor leginkább útonállásból éltek. Emiatt foglalkoztatásuk inkább biztonsági célokat szolgált, mivel harci fegyelmük sem volt megfelelő, és harcászatilag sem sokat értek. Hozzájuk sorolták a *deliket*, a *gönüllüket*, a *szarudzsa-szezbán* egységeket is. Utóbbiak egy tartományi helytartó

⁵⁵¹ **Wogni** jelentése. Kesekfalu, 1658. szeptember 5. **BOA, D.BŞM** 209. 9. **Gévay**, 43. **Sudár**, 893-894. **Uzunçarşılı**, İsmail Hakkı: Osmanlı Tarihi, III/2. Ankara, 2003. 66. Szejdi a Magyar Királyság területére behatolva a menekülőket akarta összefogdosni, amit a Habsburgok a fennálló békére nézve veszélyesnek találtak. **Nihâdî**, 180a (36). **Solakzade** Mehmed Hemdemi: Solakzade Tarihi. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, A 3078. 489b-490a.

⁵⁵² **BOA, D.BŞM** 209. 10. **BOA, D.TŞF** 26021. 3. **Naîmâ**, 1776, 1791, 1808. **Abdi Paşa**, 118. Abdi pasa szerint nem Szilisztre, hanem Özi élére nevezték ki. **İsâ-zâde**, 46. **Silahdar**, 118, 142. **Behcetî**, 32b (60).

⁵⁵³ **Uyar-Erickson**, 91-93. **İlgürel**, Mücteba: Levent. in: TDV İA, c. 27. Ankara, 2003. 149-151. **Behcetî**, 42b. (77.) **Na'îmâ**, 1791.

személyes hadseregéhez tartoztak, emiatt az anatóliai felkelésekben is nagy szerepet játszottak.⁵⁵⁴

Dzsán Arszlán pasa szilisztrei beglerbég. Augusztus végétől bizonyosan a tartomány élén állt, feltehetően Kadri pasát követte a tisztségben.⁵⁵⁵

vezír [Ermeni] Szülejmán pasa ruméliai beglerbég: A pasáról Iszazáde „emlékezik meg”, mint korábbi nagyvezírről, akit visszafelé úton Köprülü szerdárnak nevezett ki, mivel ő a portai egységekkel előresietett. Ha tényleg nagyvezír volt, akkor az csak Ermeni Szülejmán pasa lehetett, aki 1655. augusztus 18. és 1656. február 28. között töltötte be a tisztséget. Ezt követően Krétára, az ottani seregek parancsnoka, Deli Hüszejn pasa mellé küldték. 1658. december 3-án váltották le, utóda a július 15. óta kapudánpasa Deli Hüszejn lett.⁵⁵⁶

Abdülkadir pasa, Özi beglerbégje: Róla sem tudni sokat, Szilahdár szerint Erdélybe neki is a keleti oldalról kellett betörnie.⁵⁵⁷

n. n., esztergomi szandzsákbég. A páulúlései csatában vesztette életét, feltehetően a Marosba fulladt. Nevét nem ismerjük, ahogy utódáét sem.⁵⁵⁸

Musztafa pasa korábbi esztergomi, az 1658. évi hadjárat idején Metzger szerint *pozsegai*, Wogni szerint *szegedi szandzsákbég* volt. Utóbbi becslései alapján 800 ember tartozott hozzá.⁵⁵⁹

n. n., gyulai szandzsákbég. Nevét nem ismerjük. Annyit tudunk róla, hogy a jenői védők június 21-én rajtaütöttek seregén, miközben felderítést végzett a budai pasa számára.⁵⁶⁰

n. n., lippai szandzsákbég. Szeptember 5-én a tárgyalásra érkezett Barcsai Ákos vezette erdélyi küldöttséget ő vezette a nagyvezír jenői táborába, nevét nem ismerjük.⁵⁶¹

n. n. avlonjai szandzsákbég. A bégről közelebbit nem tudunk, nevét sem ismerjük.⁵⁶²

n. n. dukakini szandzsákbég. Róla szintén nem rendelkezünk további információkkal, és neve sem bukkan fel a forrásokban.⁵⁶³

⁵⁵⁴ Uyar-Erickson, 91-93. İlğürel (2003), 149-151.

⁵⁵⁵ BOA, D.BŞM 209. 10. BOA, MAD 4454. 3, 9.

⁵⁵⁶ ‘İsâ-zâde, 50. Na‘îmâ, 1648. Abdi paşa, 84, 122, 130. BOA Rehberi, 464. Uzunçarşılı (1943), 369. B. Szabó-Sudár, 993.

⁵⁵⁷ Silahdar, 123.

⁵⁵⁸ Szalárdi, 413.

⁵⁵⁹ Wogni jelentése. Kesekfalu, 1658. szeptember 5. J. F. Metzger Gonzagának. Szakálos, 1658. július 16.

⁵⁶⁰ J. F. Metzger Gonzagának. Szakálos, 1658. július 16. Teleki I, 214. Thúry Mihály Teleki Mihálynak. Borosjenő, 1658. június 22.

⁵⁶¹ MNL OL, E143 19. t.

⁵⁶² BOA, D.BŞM 209. 9-10.

⁵⁶³ BOA, D.BŞM 209. 9-10.

Saban bég Kösztenil szandzsákbégje. A bégről nevén és tisztségén kívül mást egyelőre nem tudunk.⁵⁶⁴

Hüszejn pasa csirmeni szandzsákbég. A hadsereg főszállásmestere volt.⁵⁶⁵

n. n., szerémi alajbég. Kenán pasa seregéhez tartozott, Wogni jelentése szerint 1.800 lóval érkezett. Nevét nem ismerjük.⁵⁶⁶

n. n., szendrői alajbég. Ő is a budai pasa parancsoksága alatt állt, az említett követ megfigyelése alapján 1.800 embert irányított, nevét szintén nem tudjuk.⁵⁶⁷

b) Anatóliából az alábbi tartományi előjárók vettek részt a hadjáraton.

Konakcsi Ali pasa anatóliai beglerbég. Ali pasa nagy valószínűséggel a szilahdáraga volt és a hadjáraton nevezték ki, augusztus 27-én már e tisztségben látni. 1658 végén a dzselálik ellen küldték, Juszuf pasával együtt Gemlik, Mudanja és/vagy Üszküdar térségének védelmét bízták rá.⁵⁶⁸

vezír Ahmed pasa, Karamán beglerbégje. Ahmed pasáról annyit tudunk, hogy Barcsai Ákos kinevezési okiratát ő is tanúként ellenjegyezte.⁵⁶⁹

Ali pasa adanai beglerbég. Ali pasáról további információkkal nem rendelkezünk.⁵⁷⁰

vezír Mehmed pasa, Bagdad korábbi beglerbégje. Mehmed pasáról annyit tudunk, hogy ő is tanúként ellenjegyezte Barcsai Ákos kinevezési okiratát.⁵⁷¹

Kibleli Musztafa pasa Kasztamonu szandzsákbégje. Köprülü Mehmed pasa nagyvezír veje, és az előkelő Kibleli család „megalapítója” volt. 1658. novemberben szivaszi beglerbégnek nevezték ki.⁵⁷²

⁵⁶⁴ BOA, D.BŞM 209. 10.

⁵⁶⁵ BOA, MAD 4576. 22. BOA, KK 1949. 40.

⁵⁶⁶ Wogni jelentése. Kesekfalu, 1658. szeptember 5.

⁵⁶⁷ Wogni jelentése. Kesekfalu, 1658. szeptember 5.

⁵⁶⁸ BOA, D.BŞM 209. 10. BOA, KK 1949. 43. Na‘îmâ, 1790, 1808. Abdi paşa, 124. Münecimbaşî, 720. Behcetî, 42a (76), 49a (88). Vecihi: Tarih-i Vecihi. in: Atsız, Buğra: Das Osmanische Reich um die Mitte des 17. Jahrhunderts. München, 1977. 88a. Akkaya, 177-178. Uzunçarşılı (1953), 58. Mehmed Halife: Tarih-i Gilmani. in: Das Osmanische Reich um die Mitte des 17. Jahrhunderts. München, 1977. 95b-96a. (Mehmed Halife krónikájának átírását Oral, Ertuğrul végezte el, İstanbul, 2000. 64.) Ali pasát a történetírók nagy része a szpáhik agájának, illetve szpáhiagából konakcsivá (szállásmester) kinevezettként említi. Elbeszélésükből úgy tűnik, Ali nem vett részt a hadjáraton. Behcetî és Naima művében viszont mindkét titulusban előfordul, szilahdáragának a hadjáraton nevezték ki. Emellett Mehmed Halife Alit halebi beglerbéggént „kezeli”, akit a szíriai beglerbéggel, a volt szilisztrei Kadri pasával küldtek a lázadók ellen.

⁵⁶⁹ Uzunçarşılı (1943), 369.

⁵⁷⁰ BOA, D.BŞM 209. 13.

⁵⁷¹ Uzunçarşılı (1943), 369.

Bejzáde Alaije szandzsákbégje. A bégről további információval nem rendelkezünk.⁵⁷³

Kücsük Mehmed bég Nigde szandzsákbégje. A rúznámcse-bejegyzések szerint nigdei, a muhászebe feljegyzés alapján maniszai bég volt. A krónikások szerint 1659-ben utóbbiként szolgált. Feltételezhetően ő az a türkmén származású Kücsük Mehmed pasa, aki 1657 júliusában alanjai szandzsákbégként részt vett a Dardanelláknál lefolyt tengeri csatában, ahol a törökök e harcban való legnagyobb hőstettét végrehajtotta: Szülejmán pasa zászlóshajóját foglalta vissza a keresztényektől. 1661-63 és 1667-69 között jenői, 1664-ben és 1671-72 között váradi, 1664-67 és 1669-70 között pedig újvári beglerbég volt.⁵⁷⁴

Musztafa pasa Maras szandzsákbégje. A történetírók említenek egy Musztafa vagy Szijávus Musztafa pasát, akit Szíriából helyeztek át Marasba, de őt július elején Edirnében kivégezték. Ezt a Musztafát a hadjáraton nevezhették ki, augusztus 27-én biztosan betöltötte a posztot.⁵⁷⁵

Veli pasa Jeruzsálem (Kudüs) szandzsákbégje. A pasáról közelebbit nem tudunk.⁵⁷⁶

A hadjáraton részt vett még egy **Oszmán pasa** nevezetű beglerbég állomáshelyének említése nélkül, továbbá talán jelen lehetett **Kör Ahmed pasa Kajszerije** illetve **Gökcsegöz Fazli pasa Kengiri szandzsákbégje** is.⁵⁷⁷

VI. 6. 5. Az idegen segédhadak és reprezentánsaik

Gheorghe Ghica, moldvai vajda (1658-1659): A Rákóczi-párti Gheorghe Ștefan helyett 1658. március 18-án nevezték ki a hatvanas éveiben járó, a titulust egyáltalán nem akaró Ghicát. A hadjáraton való részvételre, mint vazallust kötelezték. Wogni tudomása alapján a vajda serege és a szilisztrei törökök együtt 20.000 főt tettek ki.⁵⁷⁸

Mihail Radu, havasalföldi vajda (1658-1659): A Rákóczival kooperáló Constantin Șerban helyett január 26-án nevezték ki, s úgy iktatták tisztségébe, mint egy beglerbéget. A

⁵⁷² BOA, KK 1949. 42-43, 54. BOA, D.BŞM 209. 10. BOA, D.TŞF 26021. 2-3. BOA, MAD 4576. 22. Naîmâ, 1808. Silahdar, 142-143. Uzunçarşılı (1953), 58.

⁵⁷³ BOA, D.BŞM 209. 10.

⁵⁷⁴ BOA, D.BŞM 209. 13. BOA, KK 1949. 32-33. Tóth Sándor László: Kücsük Mehmed magyarországi tevékenységéhez. in: Aetas, 1999/4. 89-99. Sudár, 902. Abdi paşa, 133. Na'îmâ, 1832.

⁵⁷⁵ BOA, D.BŞM 209. 10. Musztafa pasa a dokumentumban nem szandzsákbég, hanem mint beglerbég szerepel. Abdi paşa, 121. Na'îmâ, 1782. Vecihi, 82a. Müneccimbaşı, 718.

⁵⁷⁶ BOA, MAD 4576. 23. BOA, D.BŞM 209. 10. Veli pasa a dokumentumban nem szandzsákbégként, hanem beglerbégként szerepel.

⁵⁷⁷ BOA, D.BŞM 209. 13. Ahmed és Fazli pasa Edirnében tartózkodott, de nem tudjuk, hogy a sereggel tartottak-e.

⁵⁷⁸ Wogni jelentése. Kesekfalu, 1658. szeptember 5. ÖStA, HHStA, Türkei I. (Turcica), Karton 129, Konv. 1. fol. 241-244b. Reniger jelentése. Edirne, 1658. március 19.

III. Mihneának is nevezett Radu a Basarab családból származott, és mivel vajda-dinasztiából származott, akaratán kívül, de talán nem véletlenül esett rá a választás. Előírták számára, hogy udvartartásának és a mellette lévő gyalogosregiment fele török, fele keresztény legyen. A szultán egyik kapudzsibasiját is udvarába rendelték, akit az új vajda „szemmel tartásával” bíztak meg. Wogni tudomása szerint Radu seregének létszáma 25.000 fő körül mozgott.⁵⁷⁹

IV. Mehmed Giráj, krími tatár kán (1641-44, 1654-66) és a tatárok: A Köprülü nagyvezír által csak „nyomorult hangyáknak” is aposztrofált krími tatárokat a XVI. század végétől, a Perzsia és a Habsburgok elleni elhúzódó háborúk miatt kezdte rendszeresen nagyobb számban bevetni az oszmán kormányzat. Ez időtől fogva hívásra a kán vagy általában a testvérei közül kikerülő helyettese, a kalga vezetésével főleg a nyugat felé irányuló oszmán hadjáratokban vettek részt a tatár seregek.⁵⁸⁰

A kán hadba hívására egy kapudzsibasit küldtek az udvarába, aki a hadba hívó hatt-i serifet, ékkövekkel kirakott kardot, díszköntöst és *csizme-bahának* vagy *tirkes-bahának* nevezett (ekkoriban 40.000) aranyat vitt. A kán ezt a mirzák és a kapikuluk között szétosztotta, s csak ezután kelt hadra a seregével. A hadjáraton egyéb címeken mind a kán, mind a katonái további pénzekkel gyarapodhattak.⁵⁸¹

A tatárokat mind várostromkor, mind nyílt hadszíntéren igénybe vették. Az ellenség utánpótlási vonalának elvágására, táborának, vonalainak megbontására is alkalmazták őket, illetve az akindzsik feladatát is elláthatták. Emellett újonnan meghódított várak, oszmán helyőrségek ideiglenes megerősítésére is feladatot kaphattak.⁵⁸²

Wogni szerint a hadjáraton résztvevő tatárok számát 7.000 fő, a mellettük lévő kozákoké pedig 20.000 fő volt. A havasalföldi Constantin posztelnik viszont ennek ellenkezőjéről tudott, 20.000 tatárt és 4.000 kozákot számolt.⁵⁸³

[Ismáíl aga], a tatár kán jali agája: A jali agát a források név nélkül említik. A tisztséget 1657 végén, 1658 elején egy Iszmáíl aga nevezetű személy töltötte be, ezért elképzelhető, hogy a hadjárat idején is még posztján volt. A jali aga az 1640-es évek végétől

⁵⁷⁹ **Reniger** jelentése. Edirne, 1658. február 13. **Wogni** jelentése. Kesekfalu, 1658. szeptember 5.

⁵⁸⁰ **Ivanics-Ress**, Mária: Osmanlı-Habsburg Savaşlarında Kırım Tatarlarının Rolü (1593-1606). in: Osmanlı, c. 1. (ed.: Eren, Güler). Ankara, 1999. 456-464. 456. **Collins**, L. J. D.: The Military Organization and Tactics of the Crimean Tatars, 16th-17th Centuries. in: War, Technology and Society in the Middle East. (ed.: Parry, V. J.-Yapp, M. E.) London, 1975. 257-276. 260. Az általában a kán fiaai közül kikerülő, rangban a kalga után következő nureddin is vezethette a tatár seregeket. **Giovanni** Battista Ballarino velencei követségi titkár jelentése. Edirne, 1658. november 1. in: **Óváry** Lipót: A Magyar Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának oklevél-másolatai. III. füzet. Budapest, 1901. 149-150. [A jelentések teljes másolataira ld.: *MTAK Ms 4983 8. d. 2-3. t.*]

⁵⁸¹ **Eyyubi** Efendi, 25b. (56.) **İnalçık**, Halil: Giray. in: TDV İA, c. 14. İstanbul, 1996. 76-78.

⁵⁸² **Ivanics-Ress**, 457. **Sevinç**, 63.

⁵⁸³ **Wogni** jelentése. Kesekfalu, 1658. szeptember 5. **MNL OL E190 30/7362**.

1666-ig, majd 1679-től 1720-ig biztosan létező tisztség. Legfőbb feladata a besszarábiai (budzsaki) tatárok hadjáraton való vezetése és részvételének biztosítása, ezen kívül a köztük lévő problémák elsimítása, tatárjai biztonsági felügyelete, a zsákmányból a kánt illető rész biztosítása, tulajdonképpen az említett tatárok vezetője volt. A kán nevezte ki, oszmán részről Özi beglerbéjének felügyelete alatt állt.⁵⁸⁴

Tatár Szülejmán aga: Az aga tisztségét sem említik a források, nagy valószínűséggel az oszmán sereg mellett lévő tatár összekötő lehetett. Ugyanis Szilahdár azt írja róla, hogy emberei révén tartotta a kapcsolatot az Erdély keleti szomszédságában várakozó tatár és kozák sereggel. Előneve utalhat származására vagy az említett tevékenységével állt kapcsolatban.⁵⁸⁵

A portai fegyveres alakulatok létszáma az 1658. évi hadjáraton összesen körülbelül 15.000-18.000 ezer között lehetett. Ezen kívül azt is meg lehet állapítani, hogy az 1672. évi kamenyeci hadjáraton közel másfélszer, az 1695. évi magyarországi hadjáraton pedig kb. kétszer több központi katona vett részt, mint 1658-ban.

A sereg összlétszámának tekintetében azonban csak a megfigyelők adataira támaszkodhatunk. Görög Marin július elején Szófiában 30.000 főt számolt, míg Wogni augusztus vége felé, Jenő ostroma előtt 45.000 fősre becsülte a hadakat, ami reálisnak is tűnhet.⁵⁸⁶

VI. 7. A kisegítő alakulatok

Az ún. kisegítő csoportok a hadsereg ellátását, felszerelését, hatékony működését biztosították. Tágabb értelemben véve ideartoztak: a közigazgatási és gazdasági alacsonyabb rangú tisztségviselői (pl. *kátib*, *sákird*), az élelemellátásért (pl. *nüzul emini*, *ganem emini*, *szakák*) és a felszerelés biztosításáért (pl. *dzsebedzsi*, *toparabadzsi*, *szaracs*) felelősök, az építési, a szerelési, a karbantartási munkákkal foglalkozók (pl. *neddzsár*, *beldár*, *lagimdzsi*, *köprüdzsü*), az élelem és a felszerelések fuvarozását végzők (pl. *arabadzsi*, *mekkari*) és az egészségügyi személyzet (pl. *dzserrah*, *kahal*).⁵⁸⁷

⁵⁸⁴ **Evliya 5**, 86-88, 92. **Başer**, Alper: Bucak Tatarları (1550-1700). Afyonkarahisar, 2010. 195-198, 215.

⁵⁸⁵ **Silahdar**, 123.

⁵⁸⁶ **Wogni** jelentése. Kesekfalu, 1658. szeptember 5. **Görög** Marin jelentése. h. n. 1658. július 21.

⁵⁸⁷ **Finkel**, 110-112. **Çelik**, Bülent: Osmanlı Seferlerinin Lojistik Sorularına Kentli Esnafın Getirdiği Çözümler: Orducu Esnafı. Ankara, 2002. (doktori értekezés) 190. **Kurtaran**, Uğur: Osmanlı Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik. in: Turkish Studies, Vol. 7/4. (2012.) 2269-2286. 2281.

Az említettek közül a szakákról itt emlékezünk meg, mivel úgy tűnik, hogy önállóan szinte sehová sem tartoztak. Ugyanis különféle egységekhez, és helyekre (pl. katonai egységek, nagyúri konyha, díván) kaptak beosztást, és Marsigli szerint felettesüket is innen kapták. Ennek ellenére úgy tűnik, hogy sok esetben mégis rendelkeztek saját elöljáróval (*szakabasi*). Például az 1695. és az 1696. évi hadjáraton a dzsebedzsikból kikerülő szakabasi, egy kethüdával, tíz bölükbasival és száz szakával fogta át a hadsereg vízellátását. 1660-ban a díván szakái 35-en voltak.⁵⁸⁸

Az 1658. évi hadjáraton a szakák létszámáról nincs információnk. Annyit tudunk velük kapcsolatban, hogy a janicsárok szakabasiját **Mehmed agának**, csavusukat pedig **Oszmán besének** hívták.⁵⁸⁹

A szűkebb értelemben vett kíséretként az *ordudzsuk*nak nevezett csoportot kell megemlíteni, akik a mindennapi emberi szükségleteket szolgálták ki. Ezek a személyek különféle céhek tagjaiként a sereggel tartottak, és áruikkal, szolgáltatásaikkal igyekeztek megkönnyíteni a katonák, illetve a hadjáraton résztvevők életét. Így többek között akadtak közöttük pékek, mészárosok, szakácsok, zöldségesek, csizmakészítők, szabók, selyemszövők, nyeregkészítők, fegyverkovácsok, borbélyok, íjkészítők, sátorkészítők.

Az ordudzsuk egy része államilag előírt kötelező szolgálat keretében működött. A hadjárat előtt előzetesen számba vették, hogy milyen szakmákra, azon belül hány mesteremberre lesz szükség. Ezt az igényt területileg elosztották, amiről parancsban értesítették az illetékes kádikat. A hadjáratra küldendő mesterekről a céhek maguk döntöttek, részvételük anyagi fedezetét pedig az otthon maradó társaiktól és társszakmabeliektől beszédett pénz jelentette. Ez a megoldás leginkább azt a célt szolgálta, hogy mindenki vegye ki a részét egy hadjárat költségéből. Ha a céhek nem küldtek senkit, akkor az állam által meghatározott pénzösszegben váltották meg ezt a kötelezettségüket. Az ordudzsuk egy másik része pedig az ordu akcseszi nevű illeték megfizetésével nyert privilégiumot áruinak eladására vagy szolgáltatásaira.⁵⁹⁰

Az ordudzsukat elsősorban a három nagyvárosból, Isztambulból, Edirnéből és Burszából rendelték be vagy fogadták fel. Ezek elsősorban a központi katonákat látták el, de az állam ebben az esetben a tartományi seregek szükségleteire is figyelt: Rumélia és Anatólia fontos településeiről (pl. Szófia, Filibe, Üszkü, illetve Kütahja, Konja, Szivasz) is központilag kiadott parancssal hívták a mesterembereket. Az egy térségből vagy helységből

⁵⁸⁸ Finkel, 192. İşbilir (1996), 61. Marsigli, 67. Parker (1988), 75. Hezarfen, 92. Sevinç, 120.

⁵⁸⁹ BOA, KK 1947. 119. BOA, KK 1949. 35. Uzunçarşılı (1943), 370.

⁵⁹⁰ Finkel, 112. Çelik (2002), 92-93. Çelik, Şenol: Orducu: in: TDV İA, c. 33. İstanbul, 2007. 370-373.

jövő ordudzsukat az általában a portai kapudzsik közül kikerülő *ordudzsubasik* (*muhteszib, ordu agaszi*) felügyelték. Ezek vigyáztak a közöttük lévő rendre, ellenőrizték árszabásukat, a nyersanyagok beszerzésének lehetőségét biztosították, és a sereg minél jobb ellátása érdekében a nüzul eminivel is szoros kapcsolatban álltak.⁵⁹¹

Az ordudzsuk általában a sereg előtt haladtak, az adott menzilbe megérkezve rögtön megkezdték a piac kiépítését, hogy az érkező hadsereg tagjai azonnal válogatni tudjanak termékeik vagy szolgáltatásaik közül. Az egyes mesteremberek a sereg vezetőjének sátrához közel eső helyeken saját sátraikban dolgoztak, és zászló mutatta, hogy mivel foglalkoznak. Bizonyos állomáshelyeken a helyi lakosoknak is megengedték, hogy megjelenjenek termékeikkel vagy szolgáltatásaikkal a táborban, ennek feltétele az *ordu bazarnak* vagy *badzs-i bazarnak* nevezett illeték lerovása volt. Az ilyenkor létrejövő ideiglenes piacok az *ordubazar agaszi* felügyelete alatt álltak.⁵⁹²

Az említett mesteremberek a hadsereg tagjainak leginkább a táplálkozási, az öltözködési, a tisztálkodási, az egészségügyi igényeit, valamint az állatok élelmezésének és felszerelésének szükségleteit igyekeztek kielégíteni. A XVII. században átlagosan a szükségleteknek kb. 40 százalékát az öltözködés, kb. 20 százalékát a táplálkozás, kb. 20-23 százalékát az állatok ellátása, kb. 13-14 százalékát a tisztálkodás, higiénia, kb. 5-6 százalékát a fegyverek tették ki.⁵⁹³

A 1658. évi hadjárat során az ordudzsuk létszámát nem ismerjük, de az 1672. évi kamenyeci hadjáraton számuk meghaladta a 3.000 főt, és közülük nagyon sokan nem muszlimok voltak. A katonai egységeknek pedig saját ordudzsujai is lehettek.⁵⁹⁴

⁵⁹¹ Çelik (2002), 93-94, 98-99, 202-203. Çelik (2007), 371-372.

⁵⁹² Finkel, 112. Çelik (2002), 192-194. Parry, V. J.: İslam'da Harp Sanatı. in: Tarih Dergisi 28-29. (1974.) 193-218. 211.

⁵⁹³ Çelik (2002), 174-178. A XVI. században a táplálkozás még jóval fontosabb volt az öltözködésnél, külön külön a szükségletek kb. 30-35 százalékát tették ki, míg az állatok ellátását a XVII. századhoz képest egy kicsivel fontosabbnak tartották (kb. 25%). Finkel, 111-112. Kurtaran, 2281.

⁵⁹⁴ Ballingal Finkel, 117. A janicsárok ordudzsujai hagyományosan Burszából jöttek. Türkmen (2003), 138.

VII. Az odaút és a menzilek ellátása – Edirne és Jenő között

Az 1658. évi hadjárat élelem-utánpótlása fedezetének tárgyalása után az alábbiakban rátérünk annak gyakorlati megvalósításának ismertetésére is. Első lépésben az odaút kitűzött vonala, az úton kijelölt menzilek tervezett és tényleges ellátása tárul elénk.

Az utánpótlás megszervezéséhez a sereg menetelését és mozgását is igyekeztek előre megtervezni. A hadsereg sebességét egyrészt befolyásolta az időjárás, a terep- és az útviszonyok, és a felszerelés nagysága is. Ezek a körülmények ráadásul a katonák erejére, táplálékigényére koncentráltságára is kihatással lehettek. Az időjárás viszonyait ugyan nem lehetett kiküszöbölni, azonban az utak karbantartása, tisztítása révén a menetelést kevésbé megerőltetővé teheték, így például a katonák harci erejét és kipihentséget könnyebb volt megőrizni és az élelmet beosztása is egyszerűbbé válhatott. Emellett a hadjárat időbeli tartamát sem lehetett figyelmen kívül hagyni, ezt Európában leginkább az évszakok határolták be. Ennek megfelelően az oszmán hadak általában március-áprilisban kezdtek el gyülekezni, a harci cselekmények pedig kb. Hizir napjától (*Rúz-i Hizir*), május 6-tól legfeljebb Kászim napjáig (*Rúz-i Kászim*), november 7-ig tartottak.⁵⁹⁵

A hadak március-áprilisban kezdtek el gyülekezni Edirnében, ahonnan a sereg egy kicsit későn, 1658. június 24-én indult el, és augusztus 27-én érkezett meg Jenő alá. Az utat két részre lehet felosztani: az első az Edirnétől a Belgrádig tartó szakasz, a második pedig a Belgrádtól Jenőig vezető út. A hadjárat célpontját sokáig nem tudták egyértelműen eldönteni, mivel a velencei érdekeltségű dalmáciai területek ellen is hadműveleteket terveztek, aminek tervezett felvonulási útvonalát és annak ellátását, mint „harmadik” szakaszt is bemutatjuk.

Az odaút és menzilek ellátásának tárgyalása előtt azonban az Oszmán Birodalom úthálózatáról, útviszonyairól, a távolságokról és a menetidőkről általánosságban röviden is szót ejtünk.

VII. 1. Az utak

Az oszmán útvonalhálózatnak a római, köves borítású utak adták az alapját. Ezek közül sok ugyan eltűnt, de a Földközi-tenger és a Közel-Kelet kapcsolata nem szűnt meg, a

⁵⁹⁵ **Murphey** (1999), 66, 69. **Ballingal** Finkel, 117. **Ágoston** Gábor: *Guns for the Sultan: Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire*. Cambridge, 2005. 170. **Perjés** Géza: „Szülejmáni ajánlat” vagy „szakaszos hódítás”? in: *Hadtörténelmi Közlemények*, 2001/2-3. 486-501. 492. **Tóth** Sándor László: A Kászim-nap és a tizenöt éves háború. in: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1995/2. 25-33. 25-26. A Juliánus-naptár szerint Hizir napja április 23-24-re (Szent György napja), Kászim napja október 26-ra (Szent Demeter napja) esett.

Balkán továbbra is kapcsolatban maradt Anatóliával, Mezopotámiával és Észak-Afrikával is. Ferdinand Braudel szerint a XVIII. századig a birodalom közlekedési útjai még Európa csodáját is kiváltották, bár az utak minősége korántsem volt tökéletes.⁵⁹⁶

A birodalomban a belső rend és biztonság megőrzése, valamint a híráramlás, a szállítás és hadjáratok megkönnyítése érdekében az úthálózatot mind Ruméliában, mind Anatóliában ún. „szárnyakra”, a *kol*nak nevezett, az országot határtól határig átívelő hosszabb utakra osztották. Az országutak Isztambulból indultak ki, és mind Ruméliában, mind pedig Anatóliában három fővonalra tagolódtak. Ennek felosztása egy jobb (*şág kol*), egy közép (*orta kol*) és egy bal (*şol kol*) irányú kiemelt útvonal kijelölésével történt, amiket különböző mellékutakkal kapcsoltak össze. Ezek mentén helyezkedtek el, mint a logisztika és a híráramlás fontos láncszemei a szállást is biztosító létesítmények, a menzilek vagy menzilhánék, valamint az elsősorban kereskedelmi célokat szolgáló hánok vagy kervánszerájok.⁵⁹⁷

Anatóliában a jobb „szárny” az Isztambul-Erzurum-Irán, a közép az Isztambul-Dijárbakir-Bagdad, a bal pedig az ún. „Zarándokok útja” (*Haddzs Jolu*), az Isztambul-Konja-Damaszkusz-Mekka útvonal volt. Ruméliában a jobb „szárny” a Krímbe vezető Isztambul-Prevadi-Akkirman-Özi utat, a közép a Belgrádot Bizánccal összekötő egykori római út, a Via Militaris Isztambul-Szófia-Nis-Belgrád útvonalát jelentette. Ennek Isztambul-Edirne szakaszát „Császárok útja”-nak (*Hünkjâr Jolu*) is nevezték, mert a szultán edirnei és isztambuli palotája között ezen az útvonalon közlekedett. A ruméliai bal „szárny” pedig az egykori Via Egnatia, az Isztambul-Dimetoka-Egriboz-Gördüş útvonal volt.⁵⁹⁸

Az oszmánok szárazföldiek mellett vízi utakat is használtak a hadsereg ellátásának és utánpótlásának megkönnyítésére, sőt e célra leginkább ezeket vették igénybe, ha lehetett. Az öt fő vízi útvonalból kettő a Fekete-tengeren vezetett a dunai kikötők, valamint Anatólia partjai mentén egészen Poti irányába. A Földközi-tengeren a Peloponnészosz-Otranto,

⁵⁹⁶ **Şentürk**, Hüdayi M.: Osmanlı Devleti'nin Ulaşım Teşkilâtı ve Yol Sistemine Genel Bir Bakış. in: Türkler, c. 10. Ankara, 2002. 904-912. 907. **Braudel**, Ferdinand: A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában I. (ford.: R. Szilágyi Éva), Budapest, 1996. 306. Az utakat kb. 1 méter (3 láb) szélességben kövezték le, amin a lovasok kényelmesen elfértek. Az említett szélességet a nyájak és gyalogosok által kitaposott ösvények tízszeresítették meg.

⁵⁹⁷ **Halaoğlu** (2002), 51. **Şentürk** (2002), 908. **Miroğlu**, İsmet: Osmanlı Yol Sistemine Dâir. in: Tarih Enstitüsü Dergisi, 15. (1997.) 241-252. 244.

⁵⁹⁸ **Müderrişoğlu**, 921-922. **Altun**, 914. **Miroğlu**, 241-242. Anatóliában létezett még a XVII-XVIII. században egy negyedik fontos útvonal, ami az égei-tengeri kikötőig, Csesméig vezetett: Isztambul (Üszküdar)-Gebze-Gemlik-Szusurluk-Manisza-Izmir-Csesme.

valamint az Izmir-Alexandria-Algéria-Gibraltár és az Izmir-Iszkenderun útvonalon közlekedtek leginkább a hajók.⁵⁹⁹

Az utak gondozására békeidőben nagy összegeket nem költöttek, csak kisebb munkákat végeztek. Ez is többször a gazdagabb államférfiak illetve alapítványok támogatásával jött létre, és nem jellemezte szisztematikusság. Hadjárat előtt azonban a leendő utat bejárva felmérték, hogy hol szükséges javítani, vagy esetleg újjáépíteni egy-egy útszakaszt. A munkák elvégzésére a városokban e munkát végző *kaldirimdzsík* mellett a „szakértőnek” (pl. kötőrök, kőfaragók, ácsok stb.) számító mesterségek képviselőit is kirendelték. A főbb útvonalakat az állam, a mellék- és kisebb utak pedig a timár- és ziámetbirtokosok közreműködésével építették és tartották karban. A hadjárat előtt az út tisztítása a szilahdárok egy részére hárult. Mellettük az adott kaza előjárói, lakosai is segédkeztek, sőt Isztambulból építészmérnököket is küldhettek.⁶⁰⁰

Az út javítása előtt felmérték a menzilek és a lakott területek egymástól való távolságát, a folyók, mocsarak, erdős területek helyét, az utak, hágók, hidak fizikai állapotát. A felmérésekről a kádik megoldási javaslatokkal részletes jelentésben számoltak be, majd ezt követően indulhattak meg az útmunkálatok. A bokros és fás részek kivágásával az utat kiszélesítették, a közlekedést akadályozó útköveket kicserélték vagy megfelelőre faragták, a hiányzókat pótolták. A sárosabb, mocsarasabb helyeket kövel töltötték fel vagy lekövezve tették járhatóvá, és ahol kellett hidakat építettek vagy erősítettek meg. A hidak karbantartásáért a környékbeli településekről kinevezett személyek, a *köprüdzsük* feleltek.⁶⁰¹

Az utak általában vett karbantartása, tisztítása, megnyitása, hídépítés, fontos kereskedelmi és hadi utak fontos pontjaik védelme, maga az utak védelme a rablóbandáktól, esetleg útikalauzkodás a *derbenddzsík* feladata volt. Ezt a szolgálatot elláthatta egy falu lakossága is, a szolgálatot teljesítők az avariz és a tekálif-i örfijje alól felmentést is kaptak.⁶⁰²

VII. 2. Menetidők és távolságok

A magyar területekre irányuló hadjáratok általában Isztambulból vagy Edirnéből szoktak indulni, és a menetelés első nagy etapja szokás szerint Belgrádig tartott. Ez az útvonal

⁵⁹⁹ Altunan, 914. Ballingal Finkel, 114.

⁶⁰⁰ Şentürk (2002), 907. Orhonlu, Cengiz: Meslekî Bir Teşekkül Olarak Kaldırımcılık ve Osmanlı Şehir Yolları Hakkında Bazı Düşünceler. in: Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi I. (1972). 93-138. 96. Ertaş (1999), 594. Miroğlu, 251-252.

⁶⁰¹ Ertaş (1999), 594. Ertaş, (2000), 31-34. Orhonlu, Cengiz: Köprücülük. in: VII. Türk Tarihi Kongresi, 1970. II. c. Ankara, 1973. 701-708. Nevükkel ellentétben a köprüdzsük nem hídépítő szakemberek voltak, falvak lakosaiból kerültek ki, akik az avariz és földesúri alól felmentést kaptak. Miroğlu, 247-248.

⁶⁰² Orhonlu, Cengiz: Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı. İstanbul, 1990. 9-14.

a ruméliai közép főútvonalnak (*orta kol*) számított. A menzilek kijelölése hadjáratról hadjáratra változhatott, a fő állomáshelyek azonban állandóak maradtak. Ezek száma a hadsereg nagysága, valamint az aktuális terepviszonyok függvényében változhatott, nyilvántartásukra pedig a már korábban említett ún. menzildeftereket vezették. Ezekbe a kijelölt menzilek mellett azok egymáshoz és néha Isztambulhoz viszonyított távolságát időben, esetleg térben is feltüntették, ahogy a nagyobb pihenőhelyeken eltöltendő napok számát is. Vízi utat is használtak, a Fekete-tengeren át a dunai kikötőkön keresztül akár Budáig is.

Az időbeli távolságot órában (*szaat*) adták meg, amit hossz mérték értelmében is használtak. Feltehetően a gyalogosan megtehető időt és távolságot értették rajta, de például 1594/1595-ben a menetidőt a lóháton való haladás viszonyában számolták.⁶⁰³

A távolságok feltüntetésekor hossz mértékként általában a mérföldet (*mil*) használták, aminek alkalmazása leginkább I. Szülejmán idejében (1520-1566) terjedt el. Ekkor nemcsak a menzilek, hanem városok, falvak egymástól való távolságát is ebben tüntették fel, de a XVII. századtól általánosan már inkább csak a vízi távolságok meghatározására alkalmazták. 1 mil kb. 1,9-2 km-nek felelt meg.⁶⁰⁴

A hadsereg sebességét a fent említett okokból kifolyólag csak hellyel-közzel lehet meghatározni. Rhoads Murphey számításai szerint a sereg naponta átlag 4-4,5 órát haladt, és a lovak sebességét 4,8 km/h-nak számolva arra jutott, hogy hosszabb megállás nélkül a hadsereg megfelelő időjárási és útviszonyok mellett naponta átlagosan körülbelül 19-22 km-t tett meg.⁶⁰⁵

A sereg átlagsebességét az Isztambul-Belgrád távolságot alapul véve Perjés Géza is megpróbálta meghatározni. Az 1526. évi hadjáratot vizsgálva a távot nagyjából 1.000 km-re becsülte, amit számításai szerint 77 nap alatt tettek meg. Ebből 20 napot számított a folyókon való átkelésekre és a pihenésekre, így a sereg átlagsebességét 17,5 km/napban határozta meg, ami 13 km/nap lesz, ha az említett 20 pihenőnapot is beleszámítjuk. Ezek az adatok azonban megtévesztőek lehetnek, ugyanis a későbbiekhez képest a 77 nap soknak tűnik. Talán ebben a

⁶⁰³ **Çetin**, Cemal: Osmanlılarda Mesafe Ölçümü ve Tarihi Süreci. in: Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür. Prof. Dr. Nejat Göyünç'e Armağan. (ed.: Bahar, Hasan-Toker, Mustafa-Hacıgökmen, Ali-Küçükbezcı, H. Gül). Konya, 2013. 443-466. 452. vö: **Heywood**, Colin: The Via Egnatia in the Ottoman Period: The *menzilhānes* of the *Sol Kol* in the Late 17th/Early 18th Century. in: The VIA EGNATIA under Ottoman Rule, 1380-1699. (ed.: Zachariadou, Elisavet A.). Rethymnon, 1996. 129-144. 131.

⁶⁰⁴ **Hinz**, 63. **Çetin**, 450-451. A milt az arab ferszah hossz mértékéből lehet kiszámolni, amely 3 milt jelentett. 1881-ben az oszmánok hivatalosan 1 ferszahot 5,685 m-ben határozták meg.

⁶⁰⁵ **Murphey** (1999), 65.

sereg nagysága és/vagy az időjárási viszonyok is közrejátszottak, bár nem kizárható, hogy a XVI. század elején még ez a tempó számított megszokottnak.⁶⁰⁶

Az előbb említett, Murphey által számított 4-4,5 órás átlagos napi menetidő a terepviszonyok és/vagy az időjárás miatt egy nap lehetett 2, de akár 7 óra is. Ennek meghatározója több dolog lehetett, de a legfontosabb az emberek és az állatok számára is nélkülözhetetlen ivóvíz közelsége; mindig patakokat, folyókat, csatornákat kerestek a sereg felvonulási területe közelségében. Az egyéb váratlan helyzetek kiküszöbölésére pedig a felderítésnek szántak fontos szerepet. Az európai hadszíntéren ezt a tatár kíséretű seregek végezték, akik általában 1-2 nappal jártak a hadsereg előtt, s a „szem, fül és hang” szerepét töltötték be.⁶⁰⁷

Az ágyúk és a fegyverek szállítása is kritikus pontot jelentett. A sereg flexibilitásának megőrzése érdekében ezeket gyakran csak a hadszíntér mögött kijelölt biztonságosnak számító helyig szállították, és szükség esetén innen vetették be. A fronthoz közel még a minimális többletfegyverzet vitele is időbeli veszteséget okozhatott, és mivel a megfelelő arányokat nehéz megbecsülni, a vereségekben ez is nagy jelentőséget játszhatott.⁶⁰⁸

Az úton lévő hadsereg egy menziliből a nagyon kora hajnali órákban kerekedett fel, de meleg időjárás esetén a poggyászokat és a teherhordó állatokat már este hét óra körül útnak indították, a pasák és a nagyvezír pedig éjfél után keltek útra. Ha egy szálláshelyen nem állt rendelkezésre elegendő víz (főleg a keleti hadjáratokon), akkor a sereg éjjel-nappal menetelhetett. Az úton a *mesáledzsik*nek nevezett, általában arab származású lámpahordozók rúdra erősített, olajjal átitatott, vasrácsok közé tett fával, vagy erre rögzített nagyobb pamut-, illetve cérnagombolyagokkal, vagy szintén rúdra tűzött, vállon cipelt, közepén faggyúgyertyával, gyolcsból való lámpással világítottak.

A fegyelem biztosítására szigorú rendtartást vezettek be. A katonák fegyelmezetten és némán gyalogoltak, a lakosságtól terményeket fizetés nélkül nem vehettek el, állataikat nem legeltethették a falusiak veteményeseiben. Tiltották a tervezetten kívüli nagyobb pihenőt, az útról való letérést, az alkoholivást, és igyekeztek egy szálláshelyen minél kevesebbet maradni. A vonulási rendre a központi egységeknél a szpáhi és szilahdár csavusok, a tartományi seregeknél szürüdzsük, jaszakcsik és mübasirok ügyeltek, a menzilekben pedig meghatározott számú útikalauz (*kilavuz*) állt rendelkezésre, akik szintén mutatták a helyes útirányt. Menetelés közben a vonulás rendezettségének és a katonák harci moráljának fenntartásában

⁶⁰⁶ Perjés Géza: Mohács. Budapest, 1979. 54-55.

⁶⁰⁷ Murphey (1999), 67-68.

⁶⁰⁸ Murphey (1999), 72-73.

egyszerű taktusokat játszva a zenekar (*mehter*) is kivette szerepét. Az út során pedig kisebb pihenőket tartottak, ezt az időt a katonák kisebb evéssel és alvással töltötték el.⁶⁰⁹

A soron következő állomáshelyre a sereg dél magasságában érkezett meg. Előtte már a főszállásmester (*konakcsi pasa*) alárendeltjeivel előkészítette a helyet, azaz felállították a sátrakat, a mellékhelyiségek számára gödröket ástak, gondoskodtak a kenyérsütésről és a vízellátásról is. Az ikindi ima után a zenekar eljátszotta az ilyenkor szokásos zenét (*nevbet*), majd a katonák elvonulhattak pihenni.⁶¹⁰

VII. 3. A kiindulási pont – Edirne menzil ellátása

A hadsereg 1658-ban nem Isztambulból, hanem Edirnéből indult útnak. Az uralkodó ugyanis itt töltötte a telet, az itt való tartózkodása az elmúlt évek velencei fenyegetettsége miatt is biztonságosabbnak tűnhetett. A sereg így itt gyülekezett, magát a helyet is hivatalosan menzilinek tüntették fel.

A gyülekezés és az indulásra való várakozás közben a kezdetben szintén a hadjáratra készülő szultánnal együtt a sereg itt is ellátásban részesült. IV. Mehmed téli tartózkodásának ellátmányát előző évben biztosító kazákat az adott helyzetre való tekintettel 1658. január 22-én kelt paranccsal ismét utasították az előző évi adatok alapján a szürszat beszédésére és Edirne mezejére való szállítására. Ennek részleteit az alábbiakban részletezzük.⁶¹¹

VII. 3. 1. Az ellátmány természetben és pénzben

Edirne menzil ellátására szalmát és tűzifát nem szedtek be, értékükben további juhok beszerzését irányozták elő, amit szintén pénzben kértek, darabját 200 akcsével számolva. A várostól távolabb eső kazák végül szintén anyagiakban teljesítették teljes szürszat-kötelezettségüket. A begyűjtött tételeket egy kösztendili illetőségű aga, Iszmail kezelte, míg a juhok pénze Juszuf efendihez a ganem eminihez került. A természetben beszédni tervezett mennyiség a következőképpen alakult.⁶¹²

szandzsák	kaza	náhiye	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	akcse	olaj (okka)	méz (okka)
Haszha-ji Isztambul	Ejüp	Midje	1150	100	120	24000	100	50
		Erekli	750	100	80	16000	50	40
Gelibolu	Tekirdagi/Rodoszcsuk		3000	300	300	60000	200	100

⁶⁰⁹ Ertas (1999), 592. Parry, 211. Rycout, Paul: The Present State of the Ottoman Empire. London, 1668. 206. Marsigli, 142. Üçel-Aybet, 436-437, 444. Türkmen (2003), 136.

⁶¹⁰ Parry, 211. Türkmen (2003), 136.

⁶¹¹ BOA, MAD 2998. 43-47.

⁶¹² BOA, MAD 2998. 43-47. BOA, D.MKF 27493. 6-10. BOA, MAD 4751. 2-5. BOA, D.MKF 59/173. 63/34.

	Inedzsik		600	100	75	15000	75	50
	Malkara/Migalgara		1800	200	200	40000	100	50
	Kavak/Evrese		800	100	100	20000	50	40
	Ipszala		700	100	75	15000	100	50
	Sarköj/Sehirköj		1000	100	175	35000	100	50
	Kesán		1500	150	150	30000	100	50
	Inöz		400	50	80	16000	50	50
	Gelibolu		2500	200	250	50000	150	100
	Feredzsik		600	50	80	16000	50	50
	Mekri		250	50	40	8000	50	50
Vize	Vize		800	150	75	15000	100	50
	Bergosz		1500	100	150	30000	50	50
	Szaraj		500	60	50	10000	50	25
	Baba-ji Atik		600	100	80	16000	50	25
	Pinárhiszári		1000	100	130	26000	100	50
	Hajrabolu		1000	100	125	25000	100	50
	Kirkkilisze		600	100	100	20000	100	50
	Csorlu		1600	150	120	24000	100	50
	Havasz-i Mahmudpasa		1000	100	180	36000	200	100
Pasa	Jenidzse-i Kizilagacs		600	50	125	25000	100	50
	Dzsiszr-i Ergene		2000	200	150	30000	100	100
	Gümüldzsine		2100	200	250	50000	200	150
	Jenidzse-i Karaszu		800	100	140	28000	100	75
	Csaglajik		400	50	65	13000	50	50
	Kavala		400	50	60	12000	50	40
	Bereketlü		250	40	40	8000	30	25
	Praviste		400	50	60	12000	50	40
	Dimetoka		2000	100	260	52000	150	100
	Edirne		6000	500	1000	200000	250	250
	Edirne	Gülszuret	250	40	50	10000	50	30
		el-hakani Edirne	500	100	100	20000	100	50
Szilisztre	Prevádi		1000	200	130	26000	100	50
	Ajdosz		1000	100	140	28000	100	50
	Ahjolu		800	100	90	18000	50	40
	Hatuneli		500	120	125	25000	100	50
	Ruszikaszri		450	50	40	8000	50	50
	Karinabad		1300	200	140	28000	140	100
	Miszivri		700	100	90	18000	70	50
összesen			45100	4910	5790	1158000	3865	2530

A tervezetből szandzsákokra lebontva az alább szereplő mennyiségeket gyűjtötték be.

Haszha-ji Isztambul szandzsák: *Ereklből* dátum feltüntetése nélkül került be a juhok nélküli ellátmány. *Midje* náhijéből nagy valószínűséggel nem történt beszolgáltatás, vagy ha történt is, nem készült róla feljegyzés.⁶¹³

Gelibolu szandzsák: *Mekriből*, *Inözből*, *Kesánból*, *Ipszalából*, *Kavakból*, *Inedzsikből*, *Tekfurdagiból* dátum feltüntetése nélkül került be a juhok nélküli ellátmány. *Feredzsikből* április 24-én, *Geliboluból* és *Sarköjből* április 27-én szintén juhok nélkül, míg *Malkarából* az ellátmány május 6-án, a juhok utáni pénz két napra rá futott be, és ez utóbbit a szultáni palota konyhájának továbbították.⁶¹⁴

Vize szandzsák: *Pinarhiszáriból*, *Vizéből*, *Bergoszból*, *Szarajból*, *Baba-ji Atikból*, *Csorluból* dátum feltüntetése nélkül került be a juhok utáni pénz nélküli ellátmány, míg *Hajraboluból* április 26-án, *Kirkkiliszéből* pedig május 1-jén szintén pénz nélkül. *Havasz-i Mahmudpasából* április 18-án érkezett be a juh-pénz, míg a többi tétel dátum feltüntetése nélkül.⁶¹⁵

Pasa szandzsák: *Bereketlüből*, *Pravistéből*, *Csaglajikból*, *Kavalából*, *Jenidzse-i Karaszuból*, *Dzsiszr-i Ergenéből*, *el-hakani Edirnéből* (tulajdonképpen a Pasa szandzsákhoz tartozó *Kizilagacs*, *Dzsiszr-i Musztafapasa* és *Hatuneli* náhijékből biztosítva) dátum feltüntetése nélkül került be a juhok nélküli ellátmány. *Gümüldzsineből* az ellátmány május 22-én, a juh-pénz három nappal később, míg *Jenidzse-i Kizilagacsból* a juh-pénz március 16-án, a többi tétel pedig április 21-én érkezett be. *Edirnéből* és *Gülszuret* náhijéből a juh-pénz május 20-án, az árpa nélküli tételek június 19-én kerültek be Ömer efendihez, a nagyúri konyha eminjéhez. Az árpát három nappal később a szu emininek, Szülejmán agának szolgáltatták be. *Dimetokából* a juhok utáni akcsék április 13-án, a többi tétel május 24-én futott be.⁶¹⁶

Szilisztre szandzsák: *Prevádiból* dátum feltüntetése nélkül került be a juhok nélküli ellátmány. *Ajdoszából* a juhokból befizette pénz május 26-án a többi tételből 983 kile árpa, 78 kile liszt, 90 okka olaj és 40 okka méz május 31-én érkezett meg. *Ahjoluból* a juhokat április 4-13 között, a többi tételt május 25-én, míg *Hatuneliből* ugyanezt május 10-én, illetve május 25-én szolgáltatták be Edirnébe. *Ruszikaszriból* a juhok pénze március 7-én, a többi tétel április 16-án, míg *Miszivriből* ugyanezek május 25-én illetve június 1-jén kerültek átadásra. *Karinabadból* a juhok utáni pénz április 13-án, a többi tételből pedig június 22-én 991 kile

⁶¹³ BOA, D.MKF 27493. 6.

⁶¹⁴ BOA, D.MKF 27493. 8-9. BOA, D.MKF 60/95.

⁶¹⁵ BOA, D.MKF 27493. 7-8.

⁶¹⁶ BOA, D.MKF 27493. 7-10. BOA, D.MKF 59/173.

árpát, 150 kile lisztet, 100 okka olajat és 90 okka mézet adtak be. A maradék 50 kile lisztet (120 akcse/kile), 40 okka olajat (40 akcse/okka), 10 okka mézet (20 akcse/okka), és a maradék árpából 149 kilét (60 akcse/kile) eladtak, összesen 16.740 akcse értékben. A Miszivriből, Ahjoluból és Ajdoszból származó bevételt a nagyúri konyhának adták át.⁶¹⁷

A tételek a hadsereg június 24-én történt indulása előtt beértek, a tervezett árpa mennyiségének 97,4 %-a (43.933 kile), a lisztnek 97,5 %-a (4.788 kile), a juh-pénzek 46,46 %-a (538.000 akcse), az olaj 97,2 %-a (3.755 okka) a méz 97,6 %-a (2.470 okka). A tervezett mennyiségből a feljegyzések szerint végeredményben 41.498 kile (923.330,5 kg) árpát (92 %), 4.289 kile (110.039 kg) lisztet (87,35 %), 3.452 okka (4.428 kg) olajat (89,31 %) és 2.219 okka (2.846,5 kg) mézet (87,7 %) osztottak ki felhasználásra. (*Id.: IX. 1.*)

VII. 3. 2. Az ellátmány pénzben

A fentieken kívül néhány kazából a szürszat-adót pénzben szedték be. Üszküdar, Galata, Jalakabad és Szamanli esetében erről az Edirnetől való nagyobb távolságra hivatkozva április elején döntöttek. A tételeket eredetileg a következőképpen számolták: az árpa isztambuli kiléjét 50 akcsével, a liszt isztambuli kiléjét 100 akcsével, a juhok darabját 200 akcsével, az olaj okkáját 30 akcsével, a méz okkáját 20 akcsével számolták. Ebbe beletartoztak a járulékos költségek, úgymint a szállítás (mekári), útipénz, a zsákok és egyéb felszerelések ára is.⁶¹⁸

Az idő múlásával Kücsükcekmedzse, Bujükcekmedzse, Midje, Csataldzsa, Terkoz, Szilivri és Erekli szürszatjának természetbeni begyűjtése is kétségessé vált. A mübasir április 8-án még a szekerek bérleti díjától tette függővé a kérdést, végül a nagy költségek miatt, ahogy már fentebb láthattuk, a szürszatot csak Erekliből szedték be természetben. A többi náhiye esetében pedig pénzben, ahogy Pasa szandzsák Ahicselebi és Kodzsaili liva Jorosz kazájából is.⁶¹⁹

A pénzösszegeket, beleértve a juhok után begyűjtött pénzt is, a kincstárnak folyamatosan szolgáltatták be április 13. és május 2. között, ami nem részletezett okokból a legtöbb kaza esetében több lett a megállapítottnál. (Például Ejüp kazának a tételeit végül így

⁶¹⁷ BOA, D.MKF 27493. 7-8, 10. BOA, KK 1950. 32. BOA, D.MKF 61/122, 174.

⁶¹⁸ BOA, MAD 2998. 72. BOA, D.MKF 59/154.

⁶¹⁹ BOA, MAD 2998. 64.

számolták: árpa 80 akcse/kile; liszt 140 akcse/kile; juh 200 akcse/db; olaj 40 akcse/okka; méz 25 akcse/okka.) Az összegek az alábbiak szerint alakultak.⁶²⁰

liva	kaza	náhije	árpa (kile) (akcse)	liszt (kile) (akcse)	juh (db) (akcse)	olaj (okka) (akcse)	méz (okka) (akcse)	akcse (tényleges) (megállapított)
<i>Bilád-i Szelásze (Haszha-ji Isztambul)</i>	Galata		3000 150000	500 50000	650 130000	500 15000	150 3000	533730 348000
	Galata	Marmara, Kapu- dagi, Mir Ali	2000 100000	200 20000	250 50000	100 3000	50 1000	96750 174000
	Ejüp	Kücsük- csekmedzse	750 37500	100 10000	130 26000	100 3000	50 1000	105250 77500
		Büjük- csekmedzse	750 37500	100 10000	130 26000	100 3000	50 1000	105250 77500
		Csataldzsa	850 42500	100 10000	100 20000	100 3000	50 1000	107250 76500
		Terkoz	850 42500	50 5000	100 20000	75 2250	50 1000	99250 70750
		Szilivri	850 42500	200 20000	200 40000	150 4500	100 2000	144000 109000
	Üszküdar		4000 200000	500 50000	700 140000	500 15000	150 3000	509440 408000
	Jalakabad és Szamanli		750 37500	140 14000	70 14000	120 3600	65 1300	100025 70400
	Jorosz		700 35000	50 5000	100 20000	50 1500	25 500	80100 62000
	Haszha-i Ahicselebi		1500 75000	100 10000	200 40000	300 9000	200 4000	138014 138000
összesen			16000 800000	2040 204000	2630 526000	2095 62850	940 18800	2019059 1611650

A befolyó összegeket nem tudni mire költötték, azonban Ahicselebiből 129.610 akcsét, mint ahogy azt láttuk juhok vásárlására tervezték fordítani. Feltételezhető, hogy a további juh-pénzeket is e célra áldozták, mivel a Galata kazából származó összeget a ganem emini és kaszabbasi, Juszuf efendi kapta meg. A többi tételből befolyt pénzt többségében tisztségviselők, katonák fizetésére szánták, például az Üszküdarból és a Kücsükcsekmedzséből érkező összegeket a janicsárok zsoldjára kívánták fordítani. Emellett

⁶²⁰ BOA, MAD 2998. 43-47. BOA, D.MKF 27493. 6-10. BOA, D.MKF 59/151, 154, 161, 178, 179. 60/4, 6, 18, 21, 28. 61/168.

Isztambulból 160.000 pár kenyér értékében további 320.000 akcse került még be a kincstárba, összesen így a szürszat-adó e részletéből 2.339.059 akcse bevételre tettek szert.⁶²¹

Az edirnei menzilek ellátásának tárgyalását követően rátérünk a Belgrádig vezető út állomásainak és ellátmányuk bemutatására.

VII. 4. Az Edirnéből Belgrádig vezető út – a menzilek és ellátásuk

Az oszmán hadsereg az edirnei tartózkodást követően a Dzsiszr-i Musztafapasa – Harmanli – Uzundzsabad-i Haszköj – Kajalu – Papaszli – Filibe – Tatarbazari – Szaruhanbejli – Kizderbendi – Ihtiman – Derbendbasi – Szófia – Szugecsidi (Helkali pinar) – Szaribord/Szarijurd – Sehirköj – Palanka-i Muszapasa – Nis – Alekszicse – Raszne – Perakin – Jagodina – Batocsina – Palanka-i Haszánpasa – Kolár – Hiszárdzsik menzilek útvonalán érkezett meg Belgrádba. Ez a két település között 25 menzilt jelentett, ami 1663-ban 31, 1683-ban 27, 1694-ben pedig 26 volt.⁶²²

A „szokásos” utat követték, azaz a sereg vízellátásának biztosítása, valamint a katonák kímélése és a szállítás könnyebbsége érdekében a folyóvölgyekben haladtak, csak akkor „vetették be” magukat a hegyes vidékekbe, ha más megoldás nem maradt. Így Edirnéből Filibén át Szófiáig a Marica folyó völgyében meneteltek a környékbeli dombokat „kikerülve”. Szófia és Nis között a Nisava folyó völgye, onnan Szendrőig a Morava, onnan pedig a Duna folyót követve haladtak, ezáltal csak néhány hágó került a sereg útjába.

Az Edirne-Belgrád távolságot a XVII. században az „egyszerű” utazó Kjátip Cselebi (1609-1657) számításai szerint 14-15 nap alatt lehetett megtenni, aminek részadatai nagy hasonlóságot mutatnak Geoffroi de Villehardouin (1160 k.–1213) XIII. század eleji és egy ismeretlen, feltehetőleg görög kereskedő 1826. évi leírásával. A nyugati követek visszaemlékezései alapján ugyanakkor 21-25 nap szükségeltetett e táv leküzdésére. Ezek a küldöttek ugyanis sokszor elég nagy kísérettel és csomagokkal „közlekedtek”, ami száznál is több szekeret jelenthetett. Így az ő „szintidejük” már megközelítette egy hadseregét, amelynek az Edirne-Belgrád út megtételére, pihenőnapokkal együtt nagyjából 35 nap szükségeltetett.⁶²³

⁶²¹ BOA, MAD 2998. 47. BOA, KK 1950. 9. BOA, D.MKF 59/128, 151, 154, 155.

⁶²² Kopčan, Vojtech: Zwei Itinerarien des osmanischen Feldzuges gegen Neuhausel (Nové Zámky) im Jahre 1663. in: Asian and African Studies XIV. (1978) 59-88. 73-74. Erdoğan, 44-48. Tarih-i Varadin. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan 1312. (feldolgozva: Çapraz, Çağatay: Pétervárad 1694. évi török ostroma nyugati és oszmán források alapján. Szeged, 2011. 4a-12b.)

⁶²³ Jireček, Constantin Josef: Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe. Prag, 1877. 103, 122, 168-169. Például az Edirne-Filibe távolságra mindhárom feljegyzésben kb. 3-4 napot írtak. Finkel, 64, 151.

1658-ban a sereg nagyjából egy hónap alatt tette meg az említett távolságot. A Habsburgok állandó isztambuli követe, Simon Reniger jelentése és az élelem kiosztásának listája szerint is a sereg június 24-én indult és a megfelelő tempóban haladt előre. A szokások szerint hosszabb pihenőt terveztek Filibében, Szófiában és Nisben, és az előbbi kettő településen mind a rezidens, mind pedig a „bevásárlólista” dátumai alapján több napot tartózkodott a sereg. Szófia után azonban valószínűleg az Erdélyből érkező nyugtalanító hírek hatására további hosszabb idejű megállást nem iktattak be: a Szófia-Belgrád közötti 15 menzil távolságot 15 nap alatt tették meg.⁶²⁴

A velencei követségi titkár, Giovanni Battista Ballarino hírei alapján július 27-én érték Belgrádba, de a tolmács, Nikusziosz Panajotisz július 26-án Renigernek a városból írt levele alapján már előbb is. A sereg egésze tehát ezekben a napokban érkezett meg Belgrádba,⁶²⁵ hiszen egy átlagos méretű sereg vonulásakor a had eleje és vége között távolságban többnapos különbség is lehetett.

Az alábbiakban a menzilek felsorolása mellett megkíséreljük különböző dokumentumok és térképek alapján a menzilek egymáshoz viszonyított távolságának időbeli és térbeli meghatározását, valamint az egyes menzilek között megtett út bemutatását.

A hadjárat menzildefterében a menzilek közötti időbeli távolságot csak néhány esetben jelezték. A többi esetben leginkább az öt évvel későbbi, az 1663. évi hadjárat defterére, valamint 1595, 1691, 1697. évi menzildefterek, valamint az 1683, az 1694 és az 1695. évi hadjáratok adataira támaszkodtunk.⁶²⁶

A menzilek egymáshoz viszonyított térbeli távolságának meghatározását nehezíti, hogy az egyes szálláshelyek pontos elhelyezkedése nem ismert, ezért az alább kilométerben kifejezett távolságok és megadott útvonalleírások domborzati és műholdtérképekre támaszkodva tett becsléseinken alapulnak. A műholdas térképek mellett Verancsics Antal (Antun Vrančić) korántsem pontos 1553. évi, magyar mérföldben megadott adatai nyújthatnak támpontot. A hadsereg ezek alapján naponta átlagban 5-6, esős időszakban 7-8 órát menetelve kb. 25 km-t, hegyesebb vidéken 15-20 km-t, sík terepen 30-35 km-t tett meg.

⁶²⁴ **ÖStA, HHStA, Törkei I.** (Turcica), Karton 130, Konv. II. fol. 1-2a. Reniger jelentése. Edirne, 1658. július 1. **ÖStA, HHStA, Törkei I.** (Turcica), Karton 130, Konv. II. fol. 7a-9b. Reniger jelentése. Edirne, 1658. július 21. **BOA, KK** 1949. 32.

⁶²⁵ **Óváry III.**, 148-149. Gianbattista Ballarino jelentése. Edirne, 1658. augusztus 20. **ÖStA, HHStA, Törkei I.** (Turcica), Kart. 130. Konv. II. fol. 65a-b. Nikusziosz Panajotisz levele. Belgrád, 1658. július 26.

⁶²⁶ **Halaoğlu** (2002), 105-110.

Az akkor kb. 780 km hosszú távot 32-33 nap alatt gyűrték le, és nagyjából ennyi idő alatt teljesítették ezt a távot a tizenöt éves háború alatt, sőt 1683-ban és 1694-ben is.⁶²⁷

A hadsereg menziliről menzilre való haladását leginkább a vásárlásokat (istira) rögzítő iratokra támaszkodva dátum szerint is megpróbáljuk rekonstruálni. Mivel a vásárlások nem mindig pont azon a napon történtek, amikor a hadsereg a menzilben tartózkodott, valamint, ahogy fentebb említettük, a sereg nem egy tömbként vonult, ezért a megadott dátumok 1-2 nappal eltérhetnek.

A menzilek, így a hadsereg ellátását a környékbeli kazákból oldották meg szürszat-adó formájában (*ld. II. 1.*). Minden egyes menzilynél jelezzük az ellátmány tervezetét és egyben megvalósulásának mértékét is. Ezek alapján a menzilekbe 83.228 kile (1.851.823 kg) árpa, 10.931 kile (280.446 kg) liszt, 10.396 darab juh, 9.602 okka (12.317 kg) olaj, 6.468 okka (8.297 kg) méz, 10.820 kantar (610.713 kg) szalma, 5.535 cseki (1.383.750 kg) tűzifa került volna. Ebből 78.351 kile (1.743.310 kg) árpa, 9.995 kile (256.432 kg) liszt, 6.716 darab juh, 8.937,5 okka (11.465 kg) olaj, 6.028 okka (7.733 kg) méz, 9.720 kantar (548.626 kg) szalma, 5.045 cseki (1.261.250 kg) tűzifa került ténylegesen beszédre.

A juhok a ganem emininek, Juszuf efendinek vagy a kaszabok kethüdájának, Ömer besének, míg a többi tétel a nüzul emini, Haszán aga kezelésébe kerültek. A kenyérellátás felügyelőjét (*emin-i nan*), akinek Haszán aga a lisztet továbbította Mehmed agának hívták, az olaj és a méz kiosztásában egy bizonyos Abdülhamid aga közreműködött.⁶²⁸

Az alábbiakban az Edirnétől Belgrádig tartó úton kijelölt menzilek és ellátásuk bemutatása következik. A begyűjtött tételek ismertetésénél a hadjárat résztvevői között ki nem osztott mennyiségeket külön jelezzük.

(I) június 24. Edirne → **Dzsiszr-i Musztafapasa**:⁶²⁹ kb. 35 km, Verancsics 24 km-nek számolta. Haladás északnyugati irányban, a Marica folyóval párhuzamosan, sík területen. Az 1663. évi adatok alapján a két menzil 6-8, 1683-ban 8, 1695-ben 6 óra járásra feküdt

⁶²⁷ Verancsics Antal összes munkái. 12. kötet. (közlik: Szalay László és Wenzel Gusztáv). Magyar Történelmi Emlékek. Második osztály: írók. 32. kötet. Budapest, 1875. 57-59. Finkel, 66. www.googlemaps.com

⁶²⁸ BOA, D.MKF 27493. 15-16.

⁶²⁹ ma Szvilengrad (Свиленград), Haszkovo oblaszt, Bulgária [A helységnevekre ld. még: Nehring, Karl: Iter Constantinopolitanum. München, 1984. Akbayer, Nuri: Osmanlı Yer Adları Sözlüğü. İstanbul, 2003. Sezen, Tahir: Osmanlı Yer Adları. Ankara, 2006. Acaroğlu, M. Türker: Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu. Ankara, 1988. Acaroğlu, M. Türker: Balkanlarda Türkçe Yer Adları Kılavuzu. İstanbul, 2006. Osmanlı Yer Adları I. Rumeli Eyaleti (1514-1550). (yön.: Ünal, Uğur) Ankara, 2013.]

egymástól. Ebben a helységben az ivóvizet a Maricából nyerhették, a folyón egy nagy hídon kelhettek át.⁶³⁰

A menzil tervezett ellátmánya 2.500 kile (55.625 kg) árpa, 300 kile (7.697 kg) liszt, 230 db juh, 260 okka (333,5 kg) olaj, 150 okka (192 kg) méz, 550 kantar (31.044 kg), 200 cseki (50.000 kg) tűzifa volt.

menzil	szandzsák	kaza	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)	szalma (kantar)	tűzifa (cseki)
Dzsiszr-i Musztafapasa	Csirmen	Dzs-i M.pasa	300	50	50	100	50	150	50
		Csirmen	1500	100	100	100	50	300	100
	Szilisztre	Iszlimije	700	150	80	60	50	100	50
összesen			2500	300	230	260	150	550	200

Dzsiszr-i Musztafapasából június 2-án, *Csirmenből* június 11-én érkezett be az ellátmány. A lisztet kenyérben számolták el, 1 kile lisztből 50 pár kenyeret sütöttek. Így az előbbi kazából 2.500 pár, utóbbi kazából 5.000 pár kenyér került a menzilbe.

Iszlimijéből május 13-án szolgáltatták be a tételeket. Utóbbi kazából a juhokat Juszuf efendinek, míg a többiből Ömer besének továbbították.⁶³¹

(2) június 25. Dzsiszr-i Musztafapasa → **Harmanli**:⁶³² kb. 35 km, Verancsics 24 km-nek számolta. Menetelés északnyugati irányban, sík területen a Marica folyó mentén. Az 1663., az 1694. és az 1695. évi adatok alapján a két menzil 6, míg az 1683. évek szerint 8 óra járásra volt egymástól. Az ivóvizet talán itt is a folyóból nyerhették, a helység előtt köhíd állt.⁶³³

A menzil tervezett ellátmánya 2.650 kile (58.962,5 kg) árpa, 300 kile (7.697 kg) liszt, 260 db juh, 210 okka (269 kg) olaj, 190 okka (244 kg) méz, 450 kantar (25.399 kg), 170 cseki (42.500 kg) tűzifa volt.

⁶³⁰ BOA, MAD 2998. 51. BOA, MAD 4576. 14. BOA, D.MKF 60/138. Kopčan, 73, 75. Verancsics, 59. Verancsics 3 magyar mérföldnek számította. Az ő idejében 1 magyar mérföld kb. 8.000 méternek számított. Id.: Bogdán István: Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig. Budapest, 1978. 85. Erdoğan, 44. Sevinç, 124.

⁶³¹ BOA, D.MKF 27493. 10-11. BOA, İE.DH 235.

⁶³² ma Harmanli (Харманли), Haszkovo oblaszt, Bulgária

⁶³³ BOA, MAD 2998. 51. BOA, MAD 4576. 14. Kopčan, 73, 75. Tarih-i Varadin, 4b. (Çapraz, 285.) Verancsics, 59. Erdoğan, 44. Sevinç, 124.

menzil	szandzsák	kaza	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)	szalma (kantar)	tűzifa (cseki)
Harmanli	Csirmen	Zagra-i Dzsedid	1000	150	100	60	50	150	60
	Szilisztre	Janbolu	1000	100	100	100	100	150	60
		Nevahi-i Janbolu	650	50	60	50	40	150	50
összesen			2650	300	260	210	190	450	170

Janboluból és Nevahi-i Janboluból május 18-án történt meg a beszolgáltatás, a juhok Juszuf efendihez kerültek.

Zagra-i Dzsedid esetében csak juhok nélkül, dátumozatlanul került be a szürszat-adó a menzilbe.⁶³⁴

(3) június 26. Harmanli → **Uzundzsaabad-i Haszköj**:⁶³⁵ kb. 31 km. *Haladás nyugatra viszonylag sík területen, a Maricától nem messze. Az 1595. évi adatok szerint Isztambultól 65 óra, Edirnetől 21 óra járás volt. 1663. évi adatok között csupán környéke szerepel, ezek alapján a két menzil körülbelül 5-6 óra járásra esett egymástól, maga Evlia Cselebi is 5 órát írt. 1683-ban 8, 1694-ben is 5-6 órára tették a két helység távolságát. Ivóvizet a környékbeli patakból nyertek.*⁶³⁶

A menzil tervezett ellátmánya 2.500 kile (55.625 kg) árpa, 300 kile (7.697 kg) liszt, 400 db juh, 300 okka (385 kg) olaj, 200 okka (257 kg) méz, 650 kantar (36.688 kg), 300 cseki (75.000 kg) tűzifa volt.

menzil	szandzsák	kaza	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)	szalma (kantar)	túzifa (cseki)
Uzundzsaabad-i Haszköj	Csirmen	U-i Haszköj	1500	200	250	150	150	400	200
	Pasa	Szultánjeri	1000	100	150	150	50	250	100
összesen			2500	300	400	300	200	650	300

Uzundzsaabad-i Haszköj kazából június 25-én történt a beszolgáltatás, amiből Kajalu menzil is „részesült”, a juhok pedig Ömer beséhez kerültek. Továbbá június 11-én ugyaninnen a menzil számára 1.200 kile (26.700 kg) árpát és 100 kile (2.566 kg) lisztet vásároltak, amit a központi elosztásnál nem vettek figyelembe.

⁶³⁴ BOA, D.MKF 27493. 11. BOA, D.MKF 63/2.

⁶³⁵ ma Uzundzsovo (Узунджово), Haszkovo oblaszt, Bulgária

⁶³⁶ BOA, MAD 2998. 51. BOA, MAD 4576. 14. **Halaçoğlu** (2002), 106. **Kopčan**, 73, 75. **Tarih-i Varadin**, 4b. (**Çapraz**, 285.) **Evliyâ Çelebi** b. Derviş Mehmed Zillî: *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi* Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini. 6. Kitap. (haz.: Kahraman, Seyit Ali-Dağlı, Yücel), İstanbul, 2002. 90. **Erdoğan**, 45.

Szultánjeri kazából nem természetben, hanem pénzben gyűjtötték be az adót: június 15-én 120.000 akcsét fizettek a sereg pénztárába. A liszt helyett 2.000 pár kenyeret szedtek volna be.⁶³⁷

(4) június 27. Uzundzsabad-i Haszköj → **Kajalu**.⁶³⁸ kb. 32 km. Menetelés viszonylag sík terepen északnyugat felé, közel a *Marica* folyóhoz. Verancsics Harmanlitól 64 km-re tette. 1663. évi adatok szerint nagyjából 7-8 óra, 1683-ban 6-7, 1694-ben pedig 6 óra volt a két település közötti távolság, ivóvizet a környékbeli patakból vételezhettek. 1683-ban nem muszlimok laktak.⁶³⁹

A menzil tervezett ellátmánya 2.450 kile (54.512,5 kg) árpa, 300 kile (7.697 kg) liszt, 100 db juh, 150 okka (192 kg) olaj, 100 okka (128 kg) méz, 150 kantar (8.466 kg), 150 cseki (37.500 kg) tűzifa volt.

menzil	szandzsák	kaza	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)	szalma (kantar)	tűzifa (cseki)
Kajalu	Pasa	Zagra-i Atik	1500	200	50	50	50	50	100
		Csirpan	450	100	50	100	50	100	50
	Csirmen	U-i Haszköj	500						
összesen			2450	300	100	150	100	150	150

Csirpan esetében a juhokat június 27-én Juszuf efendinek, a többi tételt június 19-én szolgáltatták be.

Zagra-i Atik kazából dátum és juhok nélkül említik az átvételt. Ezen kívül Ahmed aga, a báki kuluk vezetője innen még 300 kile (7.697 kg) árpát szerzett, ezt azonban nem számolták bele a központi elosztásba.⁶⁴⁰

A kincstár pénzéből szintén az említett Ahmed aga és el-haddzs Mehmed bég július 2-án kilétként 60 akcsével számolva 267 kile (5.941 kg) árpát vásárolt a menzilben.⁶⁴¹

(5) június 28. Kajalu → **Papaszli**.⁶⁴² kb. 25 km. Haladás északnyugati irányban, sík terepen a *Maricához* nem messze. A két menzil közötti időbeli távolság az 1663. évi adatok

⁶³⁷ BOA, D.MKF 27493. 11. BOA, D.MKF 61/61. 63/2.

⁶³⁸ ma Vurbica (Върбица), Haszkovo oblaszt, Bulgária

⁶³⁹ BOA, MAD 2998. 52. BOA, MAD 4576. 14. Kopčan, 73, 75. Tarih-i Varadin, 4b. (Çapraz, 285.) Verancsics, 59. Erdoğan, 45.

⁶⁴⁰ BOA, D.MKF 27493. 12.

⁶⁴¹ BOA, KK 1949. 49. BOA, MAD 4576. 17.

⁶⁴² ma Popovica (Поповица), Plovdiv oblaszt, Bulgária

alapján 4-6 óra közé tehető, 1683-ban 6-6,5, 1694-ben 6, 1695-ben 5 óra volt. Ivóvizet a környező patakból nyerhettek. 1683-ban hánt, dzsámit és fürdőt is találhattak itt az utazók.⁶⁴³

A menzil tervezett ellátmánya 2.500 kile (55.625 kg) árpa, 250 kile (6.414 kg) liszt volt.

menzil	szandzsák	kaza	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)	szalma (kantar)	túzifa (cseki)
Papaszli	Pasa	Filibe	2500	250					
összesen			2500	250					

Dátum feltüntetése nélkül ugyan, de megtörtént a szükséges tételek beszolgáltatása.⁶⁴⁴

(6) június 29. – július 2. Papaszli → **Filibe**:⁶⁴⁵ kb. 28 km. Menetel nyugat felé, a Marica mellett, sík terepen. Verancsics szerint Kajalutól 48 km-re, 1595-ben és 1766-ban Uzundzaabadhoz 12 órára található. A két menzil távolsága 1663-ban 5-6 óra, 1683-ban és 1694-ben és 1695-ben 6 óra volt. A két település között hidak álltak, Filibében is egy nagy hidat tartottak alkalmasnak a Maricán való átkelésre.⁶⁴⁶ Az ellátmány több mint kétszeres mennyiségéből következően a szokásoknak megfelelően adott évünkben is nagyobb pihenőt tartottak itt.

A menzil tervezett ellátmánya 5.700 kile (126.825 kg) árpa, 600 kile (15.394 kg) liszt, 880 db juh, 600 okka (770 kg) olaj, 450 okka (577 kg) méz, 700 kantar (39.510 kg), 400 cseki (100.000 kg) tűzifa volt.

menzil	szandzsák	kaza	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)	szalma (kantar)	túzifa (cseki)
Filibe	Pasa	Filibe	4500	400	750	500	400	600	300
	Csirmen	Akcsakizanlik	1200	200	130	100	50	100	100
összesen			5700	600	880	600	450	700	400

Mindkét kaza esetében a juhok átvételéről nincs feljegyzés, a többi tétel pedig dátum feljegyzése nélkül került beszolgáltatásra.

A szürszaton kívül Filibe, Tatárbazari és a környék lakosaitól árpát vásároltak kilénként 50 akcséért 2.824 kilét (62.834 kg), július 2-án 300 kilét (6.675 kg). E napon

⁶⁴³ BOA, MAD 2998. 52. BOA, MAD 4576. 14. Kopčan, 73, 75. Tarih-i Varadin, 5a. (Çapraz, 285.) Sevinç, 124. Erdoğan, 45.

⁶⁴⁴ BOA, MAD 4576. 14-16. BOA, D.MKF 27493. 12.

⁶⁴⁵ ma Plovdiv (Пловдив), Plovdiv oblaszt, Bulgária

⁶⁴⁶ BOA, MAD 2998. 52. BOA, MAD 4576. 14. Halaçoğlu (2002), 107, 125. Kopčan, 73, 75. Tarih-i Varadin, 5a. (Çapraz, 285.) Verancsics, 58. Erdoğan, 45. Sevinç, 124.

továbbá 54 akcse/kile áron 741 kile (16.487 kg), 60 akcse/kile áron 351 kile (7.810 kg) árpát vettek a kincstár pénzén, és bocsátották Haszán aga nüzul emini rendelkezésére.⁶⁴⁷

A menzilben kenyeret is vételeztek június 30-án, szintén a házine pénzén 12.000 pár kenyeret vettek páranként 2 akcséért, elsősorban a portai janicsárok számára. Július 2-án pedig a portai dzsebedzsik kenyerére terveztek 30.000 akcsét kiadni, ami 15.000 párat jelentett (volna), a kiosztáskor azonban nem számoltak vele.⁶⁴⁸

(7) július 3. Filibe → **Tatárbazari**.⁶⁴⁹ kb. 37 km, Verancsics 32 km-nek számolta. Előrehaladás nyugati irányba a Maricával párhuzamosan, sík területen. Az 1595. évi adatok alapján 6, az 1663. évi adatok alapján 6-8 óra, 1683-ban, 1694-ben és 1695-ben 6 óra volt a két menzil távolsága. Ivóvizet a környező patakból vételeztek. Az 1485-ben II. Bajezid (1481-1512) által alapított város, a Belgrád, valamint Szarajevó illetve Albánia, Skodra, Ragusa felé menő út kereszteződésénél feküdt.⁶⁵⁰

A menzil tervezett ellátmánya: 3.100 kile (68.975 kg) árpa, 300 kile (7.697 kg) liszt, 320 db juh, 350 okka (449 kg) olaj, 250 okka (321 kg) méz, 400 kantar (22.577 kg), 200 cseki (50.000 kg) tűzifa volt.

menzil	szandzsák	kaza	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)	szalma (kantar)	tűzifa (cseki)
Tatárbazari	Pasa	Tatárbazari	2400	200	250	250	200	300	150
	Nigbolu	Izladi	700	100	70	100	50	100	50
összesen			3100	300	320	350	250	400	200

Tatárbazari kazából július 3-án juhok nélkül adták be a szürszat-adót.

Izladi kazából a tételeket pénzben szedték be. Az árpáért 56.000, a lisztért 15.000, a juhokért 14.000, az olajért 4.000, a mézért 1.000, a szalmáért 3.000, a tűzifáért 1.500 akcsét gyűjtöttek be, és összesen 94.500 akcsét utalt Idrisz efendi, a kaza kádija a kincstárba július 2-i dátummal. Ebből az összegből 40.000 akcsét terveztek vásárlásra fordítani, amit még az

⁶⁴⁷ BOA, D.MKF 27493. 12. BOA, MAD 2998. 52. Filibe kazában a lisztet eredetileg 500 kilének tervezték. BOA, KK 1949. 30-31, 46, 49. BOA, MAD 4576. 17. BOA, D.MKF 63/2. Filibéből 730, Akcsakizanlikból 70 juhot begyűjthettek.

⁶⁴⁸ BOA, KK 1858. 60. BOA, KK 1949. 31.

⁶⁴⁹ ma Pazardzsik (Пазарджик), Pazardzsik oblaszt, Bulgária

⁶⁵⁰ BOA, MAD 2998. 52. BOA, MAD 4576. 14. Halaçoğlu (2002), 107. Kopčan, 73, 75. Tarih-i Varadin, 5a. (Çapraz, 286.) Jireček, 130. Verancsics, 58. Erdoğan, 45. Sevinç, 124.

említett nap továbbítottak a nüzul eminihez. A pénz további sorsa ismeretlen, feltehetőleg visszakerült a kincstárba.⁶⁵¹

(8) július 4. Tatárbazari → **Szaruhánbejli**:⁶⁵² kb. 20 km. Menetelés nyugat felé a Marica mentén sík terepen. 1663-ban a két menzil időbeli távolsága 3-4, 1683-ban 4 órát jelentett. Vízet itt is a környékbeli patakból nyerhettek.⁶⁵³

A menzil tervezett ellátmánya: 2.400 kile (53.400 kg) árpa, 250 kile (6.414 kg) liszt, 270 db juh, 240 okka (308 kg) olaj, 190 okka (244 kg) méz, 350 kantar (19.755 kg), 250 cseki (62.500 kg) tűzifa volt.

menzil	szandzsák	kaza	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)	szalma (kantar)	tűzifa (cseki)
Szaruhánbejli	Pasa	Razlik	2000	200	230	200	160	250	200
	Nigbolu	Plevne	400	50	40	40	30	100	50
összesen			2400	250	270	240	190	350	250

A juhokat Razlik kazából június 17-én, Plevnéből 18-án adták át Ömer besének, a többi tételt pedig mindkét kaza esetében június 30-án szolgáltatták be.

A menzilben rendelkezésre állt ezen kívül el-haddzs Ahmed csavus által eredetileg a szultán számára Filibe kazából vásárolt 617 kile (13.728 kg) árpa, valamint Ali Cselebi filibei lakos által Filibe kaza bedel-i nüzuljából májusban beszerzett 50 kile (1.283 kg) liszt.⁶⁵⁴

(9) július 5. Szaruhánbejli → **Kizderbendi**:⁶⁵⁵ kb. 34 km. Vonulás a Rila vonulatai alatt a Marica mentén viszonylag sík terepen a Rila egyik átjárójához, ami Jireček szerint a tengerszinttől számítva belépésnél 288 m, kilépésnél 435 m. E menzil Szaruhánbejlitől 5-6 órára becsülhető. 1663-ban az átjáró Aszjab-i Köprülinél és Kösztendzsénél (Kosztenece) volt és 6 óra távolságra esett Szaruhánbejlitől. Vojtech Kopčan Aszjab-i Köprülit Szulu Derbentként, mai helyeként pedig Momin prohodot (amely tulajdonképpen Kizderbendi) azonosította be, így nagy valószínűséggel e három név egy helységet takar. Jireček azonban Szulu Derbendet és Kizderbendit egymáshoz közel eső két külön átjárónak tartotta.⁶⁵⁶

⁶⁵¹ BOA, D.MKF 27493. 12. A szalma 150 szekérre fért fel. BOA, KK 1949. 33. BOA, KK 1950. 31. BOA, IE.ML 986. BOA, D.MKF 63/2.

⁶⁵² ma Szeptemvri (Септември), Pazardzsik oblaszt, Bulgária

⁶⁵³ BOA, MAD 2998. 53. BOA, MAD 4576. 14. Kopčan, 73, 75. Erdoğan, 45. BOA, D.MKF 61/7.

⁶⁵⁴ BOA, D.MKF 27493. 13.

⁶⁵⁵ ma Momin prohod (Момин проход), Szófia oblaszt, Bulgária. A bolgár elnevezés Kizderbendi tükörfordítása, jelentése Leányhágó.

⁶⁵⁶ BOA, MAD 2998. 53. BOA, MAD 4576. 14. Jireček, 37, 93, 130. Kopčan, 73, 75.

A menzil tervezett ellátmánya 3.300 kile (73.425 kg) árpa, 350 kile (8.980 kg) liszt, 450 db juh, 350 okka (449 kg) olaj, 260 okka (333,5 kg) méz, 400 kantar (22.577 kg), 150 cseki (37.500 kg) tűzifa volt.

menzil	szandzsák	kaza	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)	szalma (kantar)	tűzifa (cseki)
Kizderbendi	Nigbolu	Lofcsa	1500	150	230	200	160	150	50
		Ivradzsza	800	100	100	100	50	100	50
		Hotalics	1000	100	120	50	50	150	50
összesen			3300	350	450	350	260	400	150

Lofcsából a juhok június 19-én, a többi tétel június 30-án érkezett be.

Hotalicsból ugyanezek június 17-én illetve június 24-én történtek meg, és a juhok mindkét kaza esetében Ömer beséhez kerültek.

Ivradzsából a juhokat július 11-én Juszuf efendinek, a többi tételt július 8-án adták be. A szalmát, a tűzifát és 60 kile árpát pénzként szedték be, Ahmed aga, a báki kuluk elöljárója az árpa után 3.600, a szalma után 3.000, a tűzifa után 1.500 akcse értékben összesen 8.100 akcsét utalt a hadsereg kincstárába.⁶⁵⁷

(10) július 6. Kizderbendi → **Ihtiman**.⁶⁵⁸ kb. 15 km. Átkelés a Rila hágóján. Az előbbiből következően itt is csak becsülni lehet a két hely távolságát, ami 4 óra körül lehetett, mert az 1663-ban kijelölt hágótól Ihtimanig az út 4-5 órán keresztül tartott. Ihtiman 1595-ben, 1683-ban és 1694-ben Tatárbazaritól 12 óra járásra volt.⁶⁵⁹

A menzil tervezett ellátmánya 2.450 kile (54.512,5 kg) árpa, 270 kile (6.927 kg) liszt, 350 db juh, 250 okka (321 kg) olaj, 150 okka (192 kg) méz, 400 kantar (22.577 kg), 200 cseki (50.000 kg) tűzifa volt.

menzil	szandzsák	kaza	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)	szalma (kantar)	tűzifa (cseki)
Ihtiman	Pasa	Szamakov	2000	200	300	200	100	250	100
		Ihtiman	450	70	50	50	50	150	100
összesen			2450	270	350	250	150	400	200

⁶⁵⁷ BOA, D.MKF 27493. 13. BOA, KK 1950. 32.

⁶⁵⁸ ma Ihtiman (Ихтиман), Szófia oblaszt, Bulgária

⁶⁵⁹ BOA, MAD 2998. 53. BOA, MAD 4576. 14. BOA, D.MKF 61/33. Halaçoğlu (2002), 107. Kopčan, 73, 75. Tarih-i Varadin, 5b. (Çapraz, 286.) Erdoğan, 46.

Szamakovból július 10-én szolgáltatták be a tételeket, míg *Ömer* besének a juhokat július 24-én adták át, és ahogy látható, mindkét esetben egy kicsit későn. A kazából *Derbendbasiba* is került árpa.

Ihtimanból a juhok nem, míg a többi tétel dátum feltüntetése nélkül került a menzilbe.

Ezen kívül a menzilben rendelkezésre állt a szultán számára *Filibe* kazából vásárolt 572 kile (12.727 kg) árpa, amit májusban a *Szaruhánbejli* menzilynél látott el-haddzs *Ahmed* csavus intézett. Ezzel együtt 1.189 kile (26.455 kg) árpa állt rendelkezésre az uralkodó számára, amiből 735 kilét (16.354 kg) a sereg rendelkezésére bocsátottak.

A kincstár pénzéből is vásároltak, július 6-án 50 akcse/kile áron 150 kile (3.337,5 kg) árpát szereztek be a katonák számára.⁶⁶⁰

(11) július 7. *Ihtiman* → **Derbendbasi (Hadzsikaramán mezeje):**⁶⁶¹ kb. 20-30 km. *Menetelés a Szredna Gora völgyében.* A két menzil távolsága az 1663-as adatokra támaszkodva kb. 6 óra lehetett, akkor egy közeli település szerepelt megállóként (*Minareli Köj*).⁶⁶²

A menzil tervezett ellátmánya 2.500 kile (55.625 kg) árpa, 210 kile (5.388 kg) liszt, 60 db juh, 50 okka (64 kg) olaj, 40 okka (51 kg) méz, 300 kantar (16.933 kg), 250 cseki (62.500 kg) tűzifa volt.

menzil	szandzsák	kaza	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)	szalma (kantar)	tűzifa (cseki)
Derbendbasi	Kösztendil	Radomir	500	60	60	50	40	100	50
	Pasa	Szófia	1000					200	200
		Szamakov	1000	150					
összesen			2500	210	60	50	40	300	250

Radomirból július 11-re gyűjtötték be az ellátmányt, a juhokat *Ömer* bese kapta.

A következő menzilbe, Szófiába „szállító” *Szófia* kazából e helyre is jutott valamennyi ellátmány.

A menzilben ezen kívül rendelkezésre állt az említett el-haddzs *Ahmed* csavus által május 13-án a szultán számára *Tatár bazari* kazából vásárolt 164 kile (3.649 kg) árpa. Az említett napon *Ali Cselebi* filibei lakos *Filibéből* vásárolt még 300 kile (6.675 kg) árpát és 100

⁶⁶⁰ BOA, D.MKF 27493. 13. BOA, KK 1949. 31.

⁶⁶¹ ma *Vakarel* és *Krusovica* között lehet a *Szredna Gora* lábánál, az ún. *Trajanus-hágó* lehetett itt. *Hadzsikaramán* ma *Ravno pole* (*Verila*). A mező pedig *Ravno Pole*, *Elin Pelin* és *Novi han* települések között helyezkedhetett el. A *Trajanus-hágóról* részletesebben ld.: **Hynková**, Hana: *Europäische Reiseberichte aus dem 15. und 16. Jahrhundert als Quellen für die historische Geographie Bulgariens*. Sofia, 1973. 48-53, 98.

⁶⁶² BOA, MAD 2998. 53-54. BOA, MAD 4576. 14. **Kopčan**, 73.

kile (2.566 kg) lisztet Filibe kaza 1658/1659. évi bedel-i nüzuljának számlájára, amiket azonban a kiosztáskor nem vették figyelembe.⁶⁶³

(12) július 8-11. Derbendbasi → **Szófia**: kb. 30-40 km. A Szredna Gora elhagyása kerülőúton, vagy egy völgyén keresztül. 1595-ben és 1766-ban Ihtimanhoz 9 óra, 1694-ben 12 óra távolságra esett, az 1663-as adatokhoz viszonyítva a két menzil távolsága 4 óra volt. Ivóvizet a környező patakból szerezhettek.⁶⁶⁴ A szokásoknak megfelelően hosszabb, több napos pihenőt tartottak itt.

A menzil tervezett ellátmánya 5.900 kile (131.275 kg) árpa, 500 kile (12.828 kg) liszt, 740 db juh, 750 okka (962 kg) olaj, 440 okka (564 kg) méz, 650 kantar (36.688 kg), 350 cseki (87.500 kg) tűzifa volt.

menzil	szandzsák	kaza	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)	szalma (kantar)	tűzifa (cseki)
Szofja	Pasa	Szófia	4000	250	500	500	300	300	200
		Preznik	400	50	40	50	40	50	50
	Kösztendil	Egridere	500	100	100	100	50	100	50
		Kratova	1000	100	100	100	50	200	50
	összesen			5900	500	740	750	440	650

Szófia és *Preznik* kazákból a juhok átadásáról nincs feljegyzés, a többi tételé viszont megtörtént, de dátumát nem jegyezték fel.

Egridere kazából mindent július 10-én szolgáltatott be, a juhokat Ömer besének adták. Ezen felül innen egy bizonyos Iszmail aga Szófia nüzul-pénzéből 6.000 pár kenyeret vásárolt, az összeg feltüntetése nélkül.

*Kratová*ból július 8-án a juhokat Juszuf efendinek, július 11-én 814 kile (18.111,5 kg) árpát, 43 kile (1.103 kg) lisztet és 85,5 okka (110 kg) olajat a nüzul emininek szolgáltatott be. A fennmaradó 186 kile árpát 13.950 akcse, az 57 kile lisztet 7.410 akcse, a 14,5 okka olajat 580 akcse, az 50 okka mézet 1.000, a 200 kantar szalmát 6.000 és az 50 cseki tűzifát 1.500 akcse értékben szedték be. Így összesen július 8-án 30.440 akcsét utaltak a hadsereg pénztárába, nagy részben a kaza kádijának, Hüszejn efendinek a kezéből.⁶⁶⁵

⁶⁶³ BOA, D.MKF 27493. 14.

⁶⁶⁴ BOA, MAD 2998. 54. BOA, MAD 4576. 14. Halaçoğlu (2002), 108. Kopčan, 73-75. Tarih-i Varadin, 5b-6a. (Çapraz, 286.)

⁶⁶⁵ BOA, D.MKF 27493. 14. A 30.440 akcséből 193-at egy bizonyos Musztafa bég juttatott a sereghez. BOA, KK 1950. 32.

Július 9-én a Szófia és a Belgrád közötti menzilekbe (15 menzil 15 napra számolva) a dzsebedzsik, topcsik és toparabadzsik számára árpát és kenyeret vásároltak a kincstár pénzén. Az árpa kiléjét 40 akcsével, a kenyér párját 1 akcsével szerezték be.⁶⁶⁶

alakulat	kile/ menzil	összes (kile)	akcse- érték	pár/ menzil	összes (pár)	akcse- érték
dzsebedzsik	50	750	30000	550	8250	8250
topcsik	40	600	24000	550	8250	8250
toparabadzsik	67,5	1012,5	40500	200	3000	3000
ágyú- és vízfordó lovak	7,5	112,5	4500	0	0	0
összesen		2475	99000		19500	19500

A lovaknak szánt tételeket kivéve 2.362,5 kile (52.566 kg) árpát és 19.500 pár kenyeret továbbítottak Haszán agának és ezt később kiosztáskor beleszámították ezeknek az alakulatoknak az összadagjába.⁶⁶⁷

A szürszaton kívül július 7-11. között Szófiából és a környékbeli településekről a kincstár pénzén további árpát szereztek be: 50 akcse/kile áron 500, és 60 akcse/kile áron 2.237,5, összesen 2.737,5 kilét (60.909 kg), 159.250 akcse értékben.

Az árpán kívül július 11-én a katonák számára 2.682 akcse értékben 2 akcse/pár áron 1.341 pár kenyeret is vettek. Július 8-án pedig a nagyvezír kenyérellátására terveztek 3.000 akcsét kiadni, ami 1.500 párat jelentett (volna), a kiosztáskor azonban nem számoltak vele.⁶⁶⁸

(13) július 12. Szófia → **Szugesidi (Helkali pinar):**⁶⁶⁹ kb. 32 km. Továbbhaladás északnyugat felé, viszonylag sík terepen. A két menzil időbeli távolsága az 1663. évi adatok alapján 5-6 óra, 1683-ban 5-5,5, 1694-ben 6, 1695-ben 5 óra volt. Ivóvizet a környék patakjából nyertek, a helyet 1683-ban nyúl vadászatra is kitűnőnek találták.⁶⁷⁰

A menzil tervezett ellátmánya 2.000 kile (44.500 kg) árpa, 300 kile (7.697 kg) liszt, 300 db juh, 200 okka (257 kg) olaj, 110 okka (141 kg) méz, 400 kantar (22.577 kg), 100 cseki (25.000 kg) tűzifa volt.

⁶⁶⁶ BOA, KK 1949. 32.

⁶⁶⁷ BOA, MAD 4576. 18-19.

⁶⁶⁸ BOA, MAD 4576. 17. BOA, KK 1858. 8, 16. BOA, KK 1949. 32, 38, 64.

⁶⁶⁹ Szlivnica (Сливница), Szófia oblaszt, Bulgária

⁶⁷⁰ BOA, MAD 2998. 54. BOA, MAD 4576. 15. Kopčan, 74-75. Tarih-i Varadin, 7a. (Çapraz, 288.) Erdoğan, 46. Sevinç, 124.

menzil	szandzsák	kaza	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)	szalma (kantar)	tűzifa (cseki)
Szugecsidi/ Helkali pinar	Kösztendil	Ilidzsa	1000	150	150	100	50	200	50
		Dubnicse	1000	150	150	100	60	200	50
összesen			2000	300	300	200	110	400	100

Ilidzsából a juhok beadásáról nincs feljegyzés, a többi tétel leadása megtörtént, bár az árpából csupán 800 kile (17.800 kg). A maradék 200 kilének pénzbeli, 12.000 akcsét érő értékének beszedésére a későbbiekben adtak parancsot.

*Dubnicse*ből a juhokat július 7-én adták be Ömer besének a kaszabok kethüdájának, a többi tétel pedig július 13-án. Az árpából csak 880 kile (19.580 kg) került be, a maradék 120 kile 7.200 akcsét érő értékét július 8-án utalták a sereg pénztárába.

A szürszaton kívül további árpát vételeztek. Július 10-én a kincstár pénzén a katonák számára egy bizonyos Musztafa aga 60 akcse/kile áron 27,5 kilét (612 kg), míg a defterdárpasa konakcsija, Haszán aga 65 akcse/kile áron 639 kilét (14.218 kg) vásárolt. Szófia kazából 1.000 kile (22.250 kg) árpát szereztek még be, de az elosztásba nem számolták bele. Ez utóbbi eredetéről nem áll rendelkezésre feljegyzés, elképzelhető, hogy a szófiai menziliből csoportosították át ide, ebben az esetben viszont beleszámított a központi elosztásba.⁶⁷¹

(14) július 13. Szuvecsidi → **Szaribord/Szarijurd**:⁶⁷² kb. 35 km. *Előrenyomulás északnyugati irányban viszonylag sík terepen, majd átkelés a Szaribord előtti hegyen, valószínűleg a Jezsevica hágóján, a Nisava és az Iszker folyók határolta terület között.* A két helység távolsága 1663-ban 6 órát, 1683-ban 5, 1694-ben 7 órát jelentett. A vizet valószínűleg a Nisava folyóból vagy a környékbeli patakokból vételezték.⁶⁷³

A menzil tervezett ellátmánya 3.750 kile (83.437,5 kg) árpa, 500 kile (12.828 kg) liszt, 480 db juh, 450 okka (577 kg) olaj, 310 okka (398 kg) méz, 450 kantar (25.399 kg), 250 cseki (62.500 kg) tűzifa volt.

⁶⁷¹ BOA, D.MKF 27493. 14. BOA, KK 1949. 38. BOA, KK 1950. 32. BOA, D.MKF 62/158.

⁶⁷² ma Dimitrovgrad (Димитровград), korábbi illetve bolgár neve Caribrod (Цариброд), Pirot okrug, Szerbia

⁶⁷³ BOA, MAD 2998. 54-55. BOA, MAD 4576. 15. BOA, D.MKF 61/47, 49, 51, 97. Kopčan, 74-75. Tarih-i Varadin, 7a. (Çapraz, 288.) Jireček, 127. Erdoğan, 46.

menzil	szandzsák	kaza	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)	szalma (kantar)	tűzifa (cseki)
Szaribord	Kösztendil	Szrisnik	300	50	40	50	30	50	50
		Ivranja	1500	200	200	150	100	150	50
	Pasa	Berkofcsa	1600	200	200	200	150	200	100
		Iznepol	350	50	40	50	30	50	50
összesen			3750	500	480	450	310	450	250

Szrisnikből és Iznepolból a juhokat július 7-én Ömer besének, a többi ellátmányt július 11-én szolgáltatták be.

Berkofcsa kazából kicsit későn, július 21-én történt az összes tétel beadása (a juhokat Ömer bese kapta), a beszolgáltatás siettetésére július 5-én egy bizonyos Iszmail agának adtak parancsot.

*A beszolgáltatás sürgetését Ivranja kaza esetében is megtették, méghozzá eredménnyel; a juhok július 12-én Juszuf efendinek, míg a többi tétel egy nappal előbb került átadásra.*⁶⁷⁴

*(15) július 14. Szaribord/Szarijurd → Sehirköj:⁶⁷⁵ kb. 30 km. Előrehaladás északnyugati irányban viszonylag sík terepen a Nisavával párhuzamosan. 1663-ban a menzildefterek bejegyzései szerint a két helység között két híd állt. A menzilek távolsága 1663-ban és 1694-ben 5 óra, míg 1683-ban 4-4,5 óra volt, 1595-ben pedig a Szófia-Sehirköj távolságot 15 órában mérték. A menzil sok folyóvízzel (Nisava, Jerma, Temstica) és kerttel rendelkezett.*⁶⁷⁶

A menzil tervezett ellátmánya 3.300 kile (73.425 kg) árpa, 300 kile (7.697 kg) liszt, 400 db juh, 350 okka (449 kg) olaj, 150 okka (192 kg) méz, 450 kantar (25.399 kg), 200 cseki (50.000 kg) tűzifa volt.

menzil	szandzsák	kaza	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)	szalma (kantar)	tűzifa (cseki)
Sehirköj	Pasa	Sehirköj	2300	200	300	250	100	350	150
	Köszkendil	Istib	1000	100	100	100	50	100	50
összesen			3300	300	400	350	150	450	200

⁶⁷⁴ BOA, D.MKF 27493. 15.

⁶⁷⁵ ma Pirot (Пирот), Pirot okrug, Szerbia

⁶⁷⁶ BOA, MAD 2998. 55. BOA, MAD 4576. 15. BOA, D.MKF 62/115. Halaçoğlu (2002), 108. Kopčan, 74-75. Tarih-i Varadin, 7b. (Çapraz, 288.) Erdoğan, 46.

Mindkét kaza esetében dátum feltüntetése nélkül történt a beadás, a juhokról pedig nincs feljegyzés. *Istiből* először csak 670 kile (14.907,5 kg) árpa került be, a hiányzó 330 kile 19.800 akcsét érő értékét később szedték be.⁶⁷⁷

(16) július 15. Sehirkőj → **Palanka-i Muszapasa**:⁶⁷⁸ kb. 29 km. *Továbbhaladás nyugat felé a Nisavával paralel, viszonylag sík terepen, a Belava vonulatainál.* A két menzil távolsága 1658-ban 8 óra, 1663-ban 6-7, 1683-ban 5, 1694-ben 6 óra volt. A menzil 1683-ban kőből épített hánnal és folyóvízzel rendelkezett, akkor a sereg egy, a vártól fél órára eső dombos területen szállt meg.⁶⁷⁹

A menzil tervezett ellátmánya 2.900 kile (64.525 kg) árpa, 500 kile (12.828 kg) liszt, 340 db juh, 375 okka (481 kg) olaj, 240 okka (308 kg) méz, 550 kantar (31.044 kg), 245 cseki (61.250 kg) tűzifa volt.

menzil	szandzsák	kaza	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)	szalma (kantar)	tűzifa (cseki)
Palanka-i Muszapasa	Vulcsitrin	Janova	100	50	30	50	25	50	25
		Pristine	900	150	50	50	50	150	50
		Trebdzse	250	50	20	25	25	50	30
		Morava	350	50	40	50	40	50	40
		Novaberde	600	100	100	100	50	100	50
		Vulcsitrin	700	100	100	100	50	150	50
összesen			2900	500	340	375	240	550	245

Janovából a tételeket július 13-17. között adták le 29 kile árpa kivételével, aminek 2.030 akcse értékét július 15-én a kaza kádija, Ali utalta a sereg pénztárába.

Pristinéből a juhokat július 13-án, a többi tételt július 15-én szolgáltatták be. Az árpából 156 kilének csak pénzbeli értékét, 10.920 akcsét utalták a sereg pénztárába szintén július 15-én.

Trebdzséből szintén július 15-én kerültek be a tételek, azonban 40 kile árpa pénzként, aminek 2.800 akcsés értékéből 2.765 akcse került a hadsereg pénztárába a kaza kádijától, Abdullahtól.

Moravából csak 262 kile (5.829,5 kg) árpa és az 50 kile (1.283 kg) liszt érkezett be.

⁶⁷⁷ BOA, D.MKF 27493. 15. BOA, D.MKF 62/158.

⁶⁷⁸ ma Bela Palanka (Бела Паланка), Pirot okrug, Szerbia. A palánkot 1637-ben építették a szultán parancsára. Az építkezést Musza pasa vezette, aki 1631-34, 1637-38, 1640-44 között budai pasa is volt. Jireček, 127. Gévay, 31, 33, 35.

⁶⁷⁹ BOA, MAD 2998. 55. BOA, MAD 4576. 15. BOA, D.MKF 27493. 15. Kopčan, 74, 76. Tarih-i Varadin, 7b. (Çapraz, 288.) Erdoğan, 46. BOA, D.MKF 62/9. 10. 11. 16. 17. 18.

Novaberde kádija, Musztafa július 13-án a juhokat, július 15-én a többi tételt adta át. 125 kile árpanak azonban csak a pénzbeli értéke, 7.500 akcse került a sereg kincstárába.

*Vulcsitrin*ből július 17-én hozták be a juhok nélküli ellátmányt, míg utóbbiakat július 31-én.

A menzilbe adott juhok mindegyike Ömer beséhez került.

A szürszaton kívül a kincstár számlájára július 13-án egy sehirköji aga, Mehmed kilénként 60 akcsével számolva 23.190 akcse értékben 386,5 kile (8.600 kg) árpat vett a katonák számára.⁶⁸⁰

(17) július 16. Palanka-i Muszapasa → **Nis**: kb. 42 km. Haladás északnyugati irányban a Nisava folyását követve dombos terepen a Szuva és a Szvrljig vonulatai között, átkelés a hegyeken a Kunovica-szoroson. Sehirköjhöz 1595-ben és 1722-ben 12 óra járásra, Verancsics számításai szerint pedig 64 km-re volt. 1663-ban, 1683-ban és 1695-ben a két település távolsága időben 8 óra, míg 1694-ben 9 óra volt. 1663-ban Ilidzse és Nis között egy híd is állt. Nisben a szokások és a szürszatadatok alapján hosszabb pihenőt tartottak volna, amit az események alakulása miatt nem tettek meg. Vízet talán a Nisavából vagy a környék patakjaiból szereztek. A városban a folyón átvezető híddal számolhattak.⁶⁸¹

A menzil tervezett ellátmánya 5.100 kile (113.475 kg) árpa, 700 kile (17.959 kg) liszt, 600 db juh, 500 okka (641 kg) olaj, 330 okka (423 kg) méz, 650 kantar (36.688 kg), 400 cseki (100.000 kg) tűzifa volt.

menzil	szandzsák	kaza	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)	szalma (kantar)	tűzifa (cseki)
Nis	Aladzshiszár	Nis	2000	200	200	150	100	250	150
		Leszkofcsa	1700	250	200	150	100	150	100
	Vulcsitrin	Plasdzse	300	50	50	50	30	100	50
		Prvenik	600	100	100	100	50	100	50
	Vidin	Timok	500	100	50	50	50	50	50
összesen			5100	700	600	500	330	650	400

Az Isztambul-Bécs távolság közepének tartott *Nis*ből illetve kazájából az olaj és a méz kivételével átadásra került dátum feljegyzése nélkül minden, a juhokat pedig Juszuf efendinek továbbították.

⁶⁸⁰ BOA, D.MKF 27493. 15-16. BOA, KK 1949. 38. BOA, KK 1950. 33. BOA, D.MKF 63/2. Moravából 30 juhot begyűjthettek.

⁶⁸¹ BOA, MAD 2998. 56. BOA, MAD 4576. 15. Halaçoğlu (2002), 109. Kopčan, 74, 76. Tarih-i Varadin, 7b. (Çapraz, 288.) Jireček, 126. Erdoğan, 45. BOA, KK 1949. 33. Lehet, hogy július 15-én voltak Nisben, e nap szereztek itt Nigde szandzsákbégjének sátrat. Verancsics, 58. Sevinç, 125.

Leszkofcsából július 14-én került szolgáltatva be az egész ellátmányt a kaza kádija, Mehmed.

Plasdzséből július 18-án került be az ellátmány. Utóbbi két kazából a juhokat Ömer bese vette át.

Prvenik kazából a tételek értékét pénzben, 70.000 akcseként szedték be, amit vásárlásra terveztek fordítani. Ezt az összeget a dzsebedzsik agája, Mehmed adta át Haszán aga nüzul emininek július 14-én vagy 15-én, a pénzből azonban vásárlás nem történt.

Timokból a beszolgáltatott tételekről nincs feljegyzés, feltehetően nem történt meg.⁶⁸²

A szürszaton kívül a Házine-i Ámire számlájára július 14-én Mehmed aga kilétként 50 akcsével számolva 113.750 akcse értékben, 2.275 kile (50.619 kg) árpát vett a katonák számára.

Az árpán kívül július 15-én a nagyvezír és néhány személy számára 2.520 akcse értékben 2 akcse/pár áron 1.260 pár kenyér vételét tervezték, július 29-én pedig a janicsárok számára 10.000 párat, a kiosztáskor azonban nem számoltak ezekkel.⁶⁸³

(18) július 17. Nis → **Alekszicse**:⁶⁸⁴ kb. 33 km. Menetelés enyhén északnyugatra sík terepen a mai Juzsna Morava folyását követve. A két menzil távolságának megtétele 1658-ban 3,5 órát, 1663-ban, 1694-ben és 1695-ben 6, 1683-ban 6,5 órát vett igénybe. Víz a Morava folyóból vagy a környékbéli patakokból nyerhettek.⁶⁸⁵

A menzil tervezett ellátmánya 2.400 kile (53.400 kg) árpa, 300 kile (7.697 kg) liszt, 260 db juh, 250 okka (321 kg) olaj, 210 okka (269 kg) méz, 350 kantar (19.755 kg), 200 cseki (50.000 kg) tűzifa volt.

menzil	szandzsák	kaza	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)	szalma (kantar)	tűzifa (cseki)
Alekszicse	Aladzsahiszár	Ürgüp	1200	100	125	100	60	150	100
	Vidin	Bane-i Iszfirlig	500	100	60	50	50	50	50
		Iszfirlig	700	100	75	100	100	150	50
összesen			2400	300	260	250	210	350	200

⁶⁸² BOA, D.MKF 27493. 16. Prvenik kazát az üszküpi mukataához tartozónak írták. Jireček, 126. BOA, KK 1949. 31, 33. E dokumentum szerint Prvenikből július 14-én történt a pénz átadása. BOA, IE.ML 986. E dokumentum szerint Prvenikből július 15-én történt a pénz átadása. BOA, KK 1950. 42. Timok kaza tételeit pedig áprilisban Rázsne menzilbe tervezték átcsoportosítani tartva attól, hogy ott kifogyóban vannak a készletek. BOA, D.MKF 59/149. 63/2. Timok kazából 50 juh után pénzt beszédhettek.

⁶⁸³ BOA, KK 1949. 34, 37, 40.

⁶⁸⁴ ma Alekszinac (Алексинач), Nisava okrug, Szerbia

⁶⁸⁵ BOA, MAD 2998. 56. BOA, MAD 4576. 15. Kopčan, 74, 76. Tarih-i Varadin, 8b. (Çapraz, 289.) BOA, D.MKF 27493. 17. Erdoğan, 47.

Ürgüpből július 15-én adta át a kaza kádija a tételeket, *Bane-i Iszfirligből* július 17-én szolgáltatták be az ellátmányt, míg *Iszfirligből* július 18-án történt mindez. Mindhárom kazából a juhokat Ömer bese rendelkezésére bocsátották.⁶⁸⁶

(19) július 18. Alekszicse → **Razsne**.⁶⁸⁷ kb. 23 km. Menetelés északnyugatnak, viszonylag sík terepen a Juzsna Morava folyását kísérve. A két menzil időbeli távolságára 1658-ban és 1695-ben 4 órát számoltak. Razsne 1595-ben Nishez 9, 1766-ban 10 óra távolságra volt. Bizonyos években Razsne helyett, az attól északabbra fekvő Csiftlik-i Kinalioglu volt a megállóhely, ami 1663-ban 7, 1683-ban és 1694-ben 6 órára esett Alekszicsétől.⁶⁸⁸

A menzil tervezett ellátmánya 2.950 kile (65.637,5 kg) árpa, 500 kile (12.828 kg) liszt, 430 db juh, 450 okka (577 kg) olaj, 250 okka (321 kg) méz, 550 kantar (31.044 kg), 300 cseki (75.000 kg) tűzifa volt.

menzil	szandzsák	kaza	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)	szalma (kantar)	tűzifa (cseki)
Razsne	Vulcsitrin	Razsne	200	50	50	50	50	100	50
	Aladzsahiszár	Aladzsahiszár	800	150	100	100	50	300	100
	Szendrő	Kucsajna	600	100	100	100	50	50	50
		Pozsarofcsa	650	100	100	100	50	50	50
	Vidin	Polomja	700	100	80	100	50	50	50
összesen			2950	500	430	450	250	550	300

Razsne kazából a feljegyzések nem rögzítik a beszolgáltatást, feltehetőleg nem történt meg, míg *Aladzsahiszárból* július 19-én adták át az ellátmányt.

Kucsajnából július 17-én történt mindez, viszont lisztből csak 63 kilét (1.402 kg) szedtek be. A juhok Juszuf efendihez kerültek.

Polomjából július 18-án Ibrahim kádi által történt a beszolgáltatás, míg *Pozsarofcsából* a tételeket kissé későn, augusztus 7-én már Batocsina menzilbe adták be. Mindkét kaza esetében a juhok Ömer beséhez kerültek.

⁶⁸⁶ BOA, D.MKF 27493. 17.

⁶⁸⁷ ma Razsany (Ражањ), Nisava okrug, Szerbia

⁶⁸⁸ BOA, MAD 2998. 56. BOA, MAD 4576. 15. BOA, D.MKF 59/149. 60/3. 62/12. 13. Halaçoğlu (2002), 109. Kopčan, 74, 76, 82. Tarih-i Varadin, 8b. (Çapraz, 290.) BOA, D.MKF 27493. 17. Erdoğan, 47. Sevinç, 125.

A menziliben július 17-én a portai janicsárok számára 12.000 akcséből kenyeret terveztek vásárolni, ami 2 akcse/pár áron számolva 6.000 pár kenyeret jelentett volna. A kiosztáskor azonban nem vették figyelembe.⁶⁸⁹

(20) július 19. Razsne → **Perakin**.⁶⁹⁰ kb. 28 km. *Enyhén északnyugatra a Bukovik vonulatai között, viszonylag sík terepen előrehaladás.* Az 1663. évi itiner 3 órának írja a Csiftlik-i Kinalioglu-Perakin távolságot, 1694-ben ugyanakkor a Kinalioglu-Perakin távot 6 óra alatt tették meg. 1658-ban a távolságot figyelembe véve körülbelül 5-6 órás lehetett az út Razsne és Perakin között, maga Evlia 6 órát írt 1663-ban, és 1695-ben is ennyi idő alatt tették meg ezt a távot. Ivóvizet a környező patakból lehetett nyerni.⁶⁹¹

A menzil tervezett ellátmánya 4.600 kile (102.350 kg) árpa, 700 kile (17.959 kg) liszt, 575 db juh, 600 okka (770 kg) olaj, 420 okka (539 kg) méz, 790 kantar (44.590 kg), 440 cseki (110.000 kg) tűzifa volt.

menzil	szandzsák	kaza	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)	szalma (kantar)	tűzifa (cseki)
Perakin	Vulcsitrin	Perakin	1400	200	150	150	100	400	150
	Aladzsahiszár	Iliana/Kursunlu	600	100	75	100	50	200	100
	Szendrő	Reszava	600	100	100	100	70	50	50
	Vidin	Fethülszlám	400	100	50	50	50	40	40
		Vidin	1600	200	200	200	150	100	100
összesen			4600	700	575	600	420	790	440

Perakin kazából a beszolgáltatás dátumát nem tüntették fel, azonban a juhokat és 400 kile árpát nem adtak át.

Ilianából július 18-án, *Reszavából* és *Vidinből* 19-én, *Fethülszlámból* 22-én történt meg az ellátmány biztosítása. Mind a négy esetben a juhok Ömer beséhez kerültek.⁶⁹²

(21) július 20. Perakin → **Jagodina**.⁶⁹³ kb. 20 km, *Verancsics* 16 km-nek számolta. *Haladás északnyugat felé, a Juhor vonulatai közelében.* A Velika Morava folyón való átkelést a két menzil között tervezték. Az 1663-as adatok szerint a két menzil távolsága 4-5 óra volt,

⁶⁸⁹ BOA, D.MKF 27493. 17. Razsne kazát az üszküpi mukataához tartozónak tüntették fel, ami Begpazarhoz (Bosznia) tartozott. BOA, KK 1949. 34. BOA, D.MKF 63/2.

⁶⁹⁰ ma Paratyin (Параћин), Pomoravlje okrug, Szerbia

⁶⁹¹ BOA, MAD 2998. 57. BOA, MAD 4576. 15. BOA, D.MKF 59/149, 61/31. Kopčan, 74, 76. Tarih-i Varadin, 9a. (Çapraz, 290.) Evliyâ 6, 100. Sevinç, 125.

⁶⁹² BOA, D.MKF 27493. 18. Vidin kaza tételeit Nis menzilbe csoportosították volna át áprilisban, ugyanis a készletek kifogyásától tartottak. BOA, D.MKF 59/149.

⁶⁹³ ma Jagodina (Јагодина), Pomoravlje okrug, Szerbia

bár abban az évben Evlia visszaemlékezése alapján feltehetőleg az esős időjárás miatt 8 óra kellett az út megtételéhez. 1683-ban 3, 1694-ben és 1695-ben 5 óra alatt teljesítették a távot. Jagodina 1595-ben Razsnétől 9, 1766-ban és 1843-ban 10 órás távolságban volt. A két menzil között ekkor egy nagy, és egy-két kisebb híd ívelt át a Morava folyón.⁶⁹⁴

A menzil tervezett ellátmánya 3.175 kile (70.644 kg) árpa, 513 kile (13.162 kg) liszt, 433 db juh, 463 okka (594 kg) olaj, 356 okka (457 kg) méz, 500 kantar (28.221,5 kg), 250 cseki (62.500 kg) tűzifa volt.

menzil	szandzsák	kaza	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)	szalma (kantar)	tűzifa (cseki)
Jagodina	Aladzsahiszar	Lofcsa/Jagodina	950	150	100	100	100	200	100
		Medok	350	50	40	50	40	100	50
		Koznik	300	50	30	50	40	100	50
	Buda	Uzicse	1575	263	263	263	176	100	50
összesen			3175	513	433	463	356	500	250

Lofcsából és Uzidzséből július 22-én, Medokból 21-én, Koznikból 20-án történt meg a teljes ellátmány átadása. A juhok Ömer bese kezéhez kerültek.⁶⁹⁵

(22) július 21. Jagodina → **Batocsina**.⁶⁹⁶ kb. 28 km, Verancsics 24 km-nek számolta. Továbbhaladás északnyugat felé a Velika Morava folyását követve. Az 1663. évi defter és az 1694. és az 1695. évi feljegyzések szerint a két menzil távolsága 6, 1683-ban pedig 5,5-6 óra volt. Evlia szerint 1663-ban az esős időjárás miatt 8 óra alatt tették meg a szerinte 4 órás távolságot. Vízet a környező patakból nyertek.⁶⁹⁷

menzil	szandzsák	kaza	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)	szalma (kantar)	tűzifa (cseki)
Batocsina	Aladzsahiszar	Bolvan	350	50	30	50	40	100	50
	Buda	Csacska	513	88	88	88	58	50	40
	Buda	Karagujefcsa	1725	288	288	288	190	150	50
összesen			2588	426	406	426	288	300	140

⁶⁹⁴ BOA, MAD 2998. 57, 110, 116. A március 7-én kiadott lista szerint Uzicse adatainál a 263 helyett még 265 szerepel a liszt, a juh és az olaj esetében. BOA, MAD 4576. 15-16. Halacıoğlu (2002), 109, 126. Kopčan, 74, 76. Tarih-i Varadin, 9a. (Çapraz, 290.) Evliya 6. 100. Verancsics, 58. Erdoğan, 47. Sevinç, 125.

⁶⁹⁵ BOA, D.MKF 27493. 18-19.

⁶⁹⁶ ma Batocsina (Баточина), Sumadija okrug, Szerbia

⁶⁹⁷ BOA, MAD 2998. 57-58, 110, 116. Csacsánál a március 7-én kiadott lista szerint 86 a liszt, a juh és az olaj mennyisége. BOA, MAD 4576. 16. Kopčan, 74, 76. Tarih-i Varadin, 9b. (Çapraz, 290.) Evliya 6. 100. Verancsics, 58. Erdoğan, 47. Sevinç, 125.

Bolvan és Csacska kazákból dátum feltüntetése nélkül kerültek be a tételek, a juhokról nincs feljegyzés.

Karagujefcsából július 21-én történt a beszolgáltatás, a juhokat Ömer bese kezéhez juttatták.

A szürszaton kívül július 21-én a kincstár pénzén a katonák számára kilénként 30 akcsével számolva 21.000 akcse értékben 700 kile (15.575 kg) árpát vásároltak.⁶⁹⁸

(23) július 22. Batocsina → **Palanka-i Haszánpasa**.⁶⁹⁹ kb. 35 km. *Haladás északi irányba egy ideig a mai Velika Morava közelében, vagy egy kicsit távolabb a folyótól, dombos terepen.* A palánk Jagodinához 1595-ben 11, 1697-ben és 1843-ban 12 óra járásnyira volt. 1663-ban, 1694-ben és 1695-ben Batocsinából 6, 1683-ban 6-6,5 óráig tartott idáig az út. A menzil előtt egy híd állt, ami feltehetően a Jaszenica folyón vezetett keresztül, talán az ivóvizet is a folyóból nyerték.⁷⁰⁰

A menzil tervezett ellátmánya 2.810 kile (62.522,5 kg) árpa, 480 kile (12.315 kg) liszt, 480 db juh, 447 okka (573 kg) olaj, 300 okka (385 kg) méz, 280 kantar (15.804 kg), 140 cseki (35.000 kg) tűzifa volt.

menzil	szandzsák	kaza	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)	szalma (kantar)	tűzifa (cseki)
Palanka-i Haszánpasa	Buda	Pozsegadzsk	515	88	88	88	60	50	40
	Buda	Rudnik	900	150	150	150	100	80	50
	Temesvár	Modava	1395	242	242	209	140	150	50
összesen			2810	480	480	447	300	280	140

Pozsegadzsk és Rudnik kazákból július 22-én adták be az ellátmánynak valót, a juhokat Ömer bese kapta.

Modavából a lisztet és a juhokat nem, az árpából pedig csak 922 kilét (20.514,5 kg) szolgáltatottak be, dátum feltüntetése nélkül. Az át nem adott tételeket Kolár menzilben a visszaútra tartalékolták volna, azonban természetben nem tudták átcsoportosítani, ezért pénzösszegben szedték be. A maradék 473 kile árpa (50 akcse/kile) 23.650 akcsét, a liszt (80

⁶⁹⁸ BOA, KK 1949. 31. BOA, D.MKF 27493. 19.

⁶⁹⁹ ma Szmederevszka Palanka (Смедеревска Паланка), Podunavlje okrug, Szerbia

⁷⁰⁰ BOA, MAD 2998. 58, 110, 114-116. BOA, MAD 4576. 16. Halaçoğlu (2002), 109. Kopčan, 74, 76. Tarih-i Varadin, 9b. (Çapraz, 291.) Evliyâ 6. 100. Erdoğan, 47. Sevinç, 125.

akcse/kile) 19.360 akcsét, a juhok (200 akcse/db) 48.400 akcsét, összesen 91.410 akcsét értek. A kaza szürszat-tételeit feltehetően Hiszárdzsik menzilbe szállították át.⁷⁰¹

A menzilben még rendelkezésre állt Bajrámpasa vásárlásából 800 kile (17.800 kg) árpa, 67 kile (1.719 kg) liszt, 385 okka (494 kg) olaj és 232 okka (298 kg) méz. Ez a kétszersültkészítés felelősenek, Szelim agának a kezelésébe került. Az árpa a kétszersülthez szükséges búza helyett a belgrádi raktárba kerülhetett vagy 25 akcsés kilénkénti áron eladni készültek. A lisztet is vihették Belgrádba, vagy 58 akcse/kile áron szintén értékesítésre szánták. Az olajat és a mézet 15, illetve 10 akcse egységáron szintén eladni tervezték.⁷⁰²

(24) július 23. Palanka-i Haszánpasa → **Kolár**:⁷⁰³ kb. 30 km. *Előrehaladás észak felé, viszonylag sík terepen.* Az 1663. évi adatok alapján a két menzil időbeli távolsága 5 óra volt, amire Evlia szerint 4 óra is elegendőnek bizonyult. 1683-ban ez a távolság 4,5-5, 1694-ben 6, 1695-ben 5 órát tett ki. Ivóvizet a környéken található forrásokból nyerhettek.⁷⁰⁴

A menzil tervezett ellátmánya 3.240 kile (72.090 kg) árpa, 540 kile (13.854 kg) liszt, 540 db juh, 540 okka (693 kg) olaj, 370 okka (475 kg) méz, 350 kantar (19.755 kg), 150 cseki (37.500 kg) tűzifa volt.

menzil	szandzsák	kaza	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)	szalma (kantar)	tűzifa (cseki)
Kolár	Szendrő	Szendrő	750	125	125	125	84	100	50
	Buda	Ahrama és Güverdzsinlik	990	165	165	165	110	100	50
	Buda	Nevahi-i Belgrád-i Tuna	1500	250	250	250	176	150	50
összesen			3240	540	540	540	370	350	150

Szendrőből, Ahramából és Güverdzsinlikből az ellátmányt juhok nélkül július 24-én adták be.

⁷⁰¹ BOA, D.MKF 27493. 19-20, 28. BOA, MAD 2998. 110, 114-116. BOA, D.MKF 62/179. 63/2, 140. Úgy tűnik a pénzben beszédett szürszatból minimum 81.000 akcse bevétel származhatott, viszont a juhok begyűjtésével kapcsolatban így ellentmondás merül fel. Ugyanis egy másik, a szürszatból származó juhok hiányát összegző kimutatás szerint 92 darab állatot mégis beszolgáltathattak, bár nem kizárható, hogy ezt már jóval később tették meg.

⁷⁰² BOA, MAD 4454. 32, 32/1.

⁷⁰³ ma Kolari (Колари), Podunavlje okrug, Szerbia

⁷⁰⁴ BOA, MAD 2998. 58, 110, 116. BOA, MAD 4576. 16. Kopčan, 74, 76. Tarih-i Varadin, 9b. (Çapraz, 291.) Evliya 6. 100. BOA, D.MKF 27491. 8. Erdoğan, 48. Sevinç, 125.

Nevahi-i Belgrád-i Tunából a juhokat június 2-án bocsátották Ömer bese rendelkezésére, a szalma és tűzifa kivételével a többi tételt dátum feljegyzése nélkül szolgáltatták be.⁷⁰⁵

A szürszaton felül július 23-án a katonák számára a kincstár pénzén 50 akcse/kile áron 11.700 akcse értékben 234 kile (5.206,5 kg) árpát vásároltak. A menzil raktárából 354 kile (7.876,5 kg) árpát és 17 kile (436 kg) lisztet a kétszersültkészítés felügyelőjének, Szelim agának a kezelésébe adtak. Az árpa kerülhetett a kétszersült sütéséhez szükséges búza helyett a belgrádi raktárba, vagy 25 akcse/kile áron eladásra szánták. A lisztet is vihették Belgrádba, vagy kilénként 58 akcsével szintén túl akartak adni rajta.⁷⁰⁶

(25) július 24. Kolár → **Hiszárdzsik**:⁷⁰⁷ kb. 20 km. *Haladás északnyugatra, viszonylag sík terepen, érkezés a Duna mellé.* Hiszárdzsik 1595-ben Palanka-i Haszánpasától 7 óra távolságra volt, 1663-ban és 1683-ban Kolártól 4, 1694-ben és 1695-ben 5 órás utat írtak.⁷⁰⁸

A menzil tervezett ellátmánya 2.145 kile (47.726 kg) árpa, 372 kile (9.544 kg) liszt, 372 db juh, 321 okka (412 kg) olaj, 214 okka (274,5 kg) méz, 200 kantar (11.289 kg), 100 cseki (25.000 kg) tűzifa volt.

menzil	szandzsák	kaza	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)	szalma (kantar)	tűzifa (cseki)
Hiszárdzsik	Temesvár	Pancsova	2145	372	372	321	214	200	100
összesen			2145	372	372	321	214	200	100

Az ellátmányt későn, augusztus 20-án adta át Mehmed náib, a juhokat Ömer bese kapta meg. Palanka-i Haszánpasa menzilből Modava kaza szürszatját feltehetően a késlekedés miatt csoportosították át ide.

Ezen felül július 27-én a kincstár pénzén a defterdárpasa számára kilénként 80 akcsével számolva 2.160 akcse értékben 27 kile (601 kg) árpát vásároltak.⁷⁰⁹

(26) július 25. Hiszárdzsik → **Belgrád**: kb. 25-30 km, *Verancsics 32 km-nek számolta. Északnyugati irányban haladás a Duna mentén, viszonylag sík terepen.* Belgrád 1595-ben Palanka-i Haszánpasától 13 órányi útra, Hiszárdzsiktól pedig 1663-ban 4-5 óra, 1683-ban és

⁷⁰⁵ BOA, D.MKF 27493. 20. BOA, MAD 4454. 32.

⁷⁰⁶ BOA, KK 1949. 35. BOA, MAD 4454. 32, 32/1.

⁷⁰⁷ ma Grocka (Гроцка), Beograd okrug, Szerbia

⁷⁰⁸ BOA, MAD 2998. 58. BOA, MAD 4576. 16. Halaçoğlu (2002), 110. Kopčan, 74, 76. Tarih-i Varadin, 9b. (Çapraz, 291.) Evliyâ 6. 100. Erdoğan, 48. Sevinç, 125.

⁷⁰⁹ BOA, D.MKF 27493. 20, 28. BOA, KK 1858. 60.

1695-ben 4 óra járásra esett. A menzil ellátmányához később a boszniai vilájethez tartozó Izvornik liva szürszatját is hozzárendelték.⁷¹⁰

A menzil tervezett ellátmánya 4.320 kile (96.120 kg) árpa, 720 kile (18.472 kg) liszt, 720 db juh, 720 okka (924 kg) olaj, 500 okka (641 kg) méz volt.

menzil	szandzsák	kaza	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)
Belgrád	Belgrád	Belgrád	4320	720	720	720	500
összesen			4320	720	720	720	500

A belgrádi kazából a tételek dátum feltüntetése nélkül kerültek be, a juhokat Juszu efendinek továbbították.⁷¹¹

Belgrádban, majd a közeli Pancsován a sereg közel két hetet tartózkodott, ezért a környékbeli lakosoktól az árpából további 25.475 kilét (566.819 kg), a kenyérből további 43.469 párat és a lisztből további 8.037,5 kilét (206.210 kg) szereztek be az alábbi módon:

Árpa: július 29-én a szu mübasiri, Ibrahim aga által 30 akcse/kile áron 911,5 kilét (20.281 kg), továbbá 38 akcse/kile áron 719,5 kilét (16.009 kg) vettek. Augusztus 9-én a hat lovas alakulat számára 33 és 45 akcse/kile áron 7.234 kilét (160.956,5 kg), valamint július 26 és augusztus 14. között a katonák részére 16.610 kilét (369.572,5 kg) vételeztek. Utóbbi esetben az árpát legtöbbször 50 akcse/kile áron vették, de 30, 40, 42, 45, 60 akcséért is vásároltak.⁷¹²

Kenyér: augusztus 4-én a katonák számára páranként 2 akcséért a kincstárból utalt pénzen 22.219 pár kenyeret vettek. Egy nappal később a janicsároknak 6.250 párat, augusztus 24-én a nagyvezír és a janicsárok részére 15.000 párat vásároltak. Augusztus 12-én szintén a portai janicsárok kenyerére terveztek 123.240 akcsét kiadni, ami 61.620 párat jelentett volna, a kiosztáskor azonban nem számoltak vele.⁷¹³

Liszt: a hat lovas alakulat számára a Házine-i Ámire pénzéből kilénként 61 illetve 80 akcsével számolva augusztus 7-én 2.581 kile (66.218 kg), augusztus 9-én 3.154,5 kile (80.932 kg), augusztus 11-én 1.900 kile (48.746 kg) lisztet vásároltak. Még ezen a napon Szelim aga

⁷¹⁰ Halaçoğlu (2002), 110. Kopčan, 74, 76. Evliyâ 6. 100. Verancsics, 57. Erdoğan, 48. Sevinç, 125. BOA, MAD 2998. 59, 117, 121, 149-150. Eredetileg 1.500 kile árpát, 250 kile lisztet, 250 darab juhot, 250 okka olajat és 167 okka mézet rendeltek a belgrádi menzilbe, amit április 12-én emeltek fel közel háromszorosára, a táblázatban látható mennyiségekre. BOA, D.MKF 27491. 8.

⁷¹¹ BOA, D.MKF 27493. 21. BOA, MAD 4454. 32.

⁷¹² BOA, KK 1858. 8, 16, 69, 73. BOA, KK 1949. 37-38, 42, 44, 46. BOA, MAD 4576. 17.

⁷¹³ BOA, KK 1858. 8, 20, 26, 60, 69.

kapudzsibasi 70 akcse/kile áron további 402 kile (10.314 kg) lisztet vett, és bár nem tudni kinek szánták, a kiosztásba beleszámolták.⁷¹⁴

Összesítve, mint ahogy azt már a szürszatot tárgyaló fejezetben (*ld.: II. 1.*) megállapítottuk, az Edirne-Belgrád útvonalon a szürszat közel 80 százalékát természetben, míg közel 95 százalékát természetben és pénzben sikerült beszedni. A hiányzó és még a további szükségleteket pedig útközben szerezték be.

Belgrádon túl két irányba vezethetett a hadsereg útja: a boszniai területeken át Dalmáciába, illetve Temesváron keresztül Erdélybe. Mindkét eshetőséggel számoltak, az erre vonatkozó tervezetek az alábbiakban következnek.

VII. 5. A Belgrádtól Záraig vezető út – Velence ellen

Az 1658. évi hadjárat eredetileg a velenceiek ellen indult volna, de II. Rákóczi György januári, a fejedelmi székhelybe való visszatérése keresztülhúzta az oszmánok számításait. Ennek eredménye az lett, hogy már április elején járt már az idő, de a hadjárat végső célpontja még mindig nem tűnt egyértelműnek. A dalmáciai hadmozdulatok megszervezésének keretében végül az említett hónap 9-én és 11-én egy belgrádi illetőségű műteferrikát, Juszufot arra utasították, hogy a szakértőkkel Záraig derítse fel az utat, jelölje ki a menzileket, figyelve a vízutánpótlási lehetőségekre és a szekerek közlekedésére alkalmas utak megtalálására is. A menzilek ellátásáról úgy rendelkeztek, hogy minden állomáson 3.500 isztambuli kile (77.875 kg) árpa, először 250, majd 300 isztambuli kile (7.697 kg) liszt, 300 juh, 250 okka (321 kg) olaj, 200 okka (256,5 kg) méz, míg a hosszabb tartózkodásra kijelölt menzilekben (oturak) ezek kétszerese álljon rendelkezésre. A menzilek ellátására pedig Bosznia, Buda, Kanizsa és Temesvár ejálet szürszat-adóját használták volna fel.⁷¹⁵

Az útvonal kijelölése a kirendelt szakértők, alajbégek és egyéb más megbízottak által május közepére befejeződött, s Szejdi Ahmed pasa, Bosznia muháfiza és a vilájet többi előljárója is jóváhagyta. A nehezebb felszereléseket és ágyúkat Belgrádtól Gradiska váráig a Száván hajóztatták volna, Banja Lukától pedig e célból kevésbé hegyes útvonalat kerestek, aminek kijelölése június közepére fejeződött be.⁷¹⁶

Az alábbiakban a menzilek felsorolása mellett megkíséreljük különböző dokumentumok és térképek alapján a menzilek egymáshoz viszonyított távolságának időbeli és térbeli meghatározását, valamint az egyes menzilek között megtett út bemutatását.

⁷¹⁴ BOA, MAD 4576. 18. BOA, KK 1858. 60. BOA, KK 1949. 44, 55. BOA, IE.ML 733.

⁷¹⁵ BOA, MAD 2998. 103, 140, 147. 159/1-2. BOA, D.MKF 27491. 9, 11.

⁷¹⁶ BOA, MAD 2998. 140, 147. 159/1-2.

A menzilek egy részéhez leírást is mellékeltek, viszont időbeli távolságukat a rendelkezésre álló források szerint nem jegyezték fel. Ezzel kapcsolatban bizonyos esetekben feltehetően az 1663. évi hadjáratra 1662 végén készített, szintén e térségbe irányuló hadmozdulatok előkészítésről árulkodó menzil-defter, valamint az 1683. évi hadjárat adataira támaszkodunk.⁷¹⁷

A menzilek egymáshoz viszonyított térbeli távolságának meghatározását nehezíti, hogy az egyes szálláshelyek pontos elhelyezkedését ez esetben sem ismerjük, ezért az alább kilométerben kifejezett távolságok és megadott útvonalleírások domborzati és műholdtérképekre támaszkodva tett becsléseinken alapulnak. A hadsereg ezek alapján naponta átlagban 25 km-t, hegyesebb vidéken 15-20 km-t, sík terepen 30-40 km-t tett volna meg. A Belgrádtól Záraig tartó közel 770 km-es úton kb. 30 menzillel számoltak, az útvonal megtétele körülbelül 1 hónapot, erőltetett menetben 3 hetet vett volna igénybe. (A távolság nagyjából megegyezik az Edirne-Belgrád útvonal hosszával.)

VII. 5. 1. A Belgrád – Banja Luka útvonal

A Belgrádtól Banja Lukáig tartó úton 14 menzillel számoltak. A Szerémség síkságán, a Száva folyóval szomszédos területen tervezték az előrehaladást, majd Iszfinártól a folyón való átkelést követően viszonylag sík terepen meneteltek volna Banja Lukáig. Az alábbiakban a kijelölt menzilek és tervezett ellátmányuk bemutatása következik.

(1) Belgrád → **Perhova**:⁷¹⁸ kb. 40 km. *Előrehaladás északnyugati irányba sík terepen.*

menzil	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)
Perhova falu	3500	300	300	250	200

(2) Perhova → **Mitrofcsa**:⁷¹⁹ kb. 40 km. *Menetelés tovább északnyugati irányban, síkságon, a Száva folyó elérése, vízvételzési lehetőség.*

menzil	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)
Mitrofcsa kaszaba	3500	300	300	250	200

(3) Mitrofcsa → **Tovarnik**:⁷²⁰ kb. 43 km. *Továbbhaladás északnyugatra, sík terepen a Szávától kicsit eltávolodva.* 1662-ben 8, 1683-ban 7 órát számítottak erre a távolságra. A

⁷¹⁷ BOA, MAD 2998. 140, 147. 159/1-2. BOA, KK 7423. 13-14.

⁷¹⁸ ma Prhovo (Прхово), Szrem okrug, Szerbia

⁷¹⁹ ma Szremszka Mitrovica (Сремска Митровица, Szávaszentdemeter), Szrem okrug, Szerbia

környék forrásai biztosították volna az ivóvizet, 1683-ban azonban csak kútvíz állt rendelkezésre.⁷²¹

menzil	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)
Tovarnik palánk	3500	300	300	250	200

(4) Tovarnik → **Orolik**:⁷²² kb. 15 km. Északnyugat felé további előrenyomulás a síkságon. Az 1662. évi defter adataira támaszkodva a két menzil között kb. 3,5 órát lehet számítani.⁷²³

menzil	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)
Orolik	3500	300	300	250	200

(5) Orolik → **Ivankova**:⁷²⁴ kb. 27 km. További menetelés nyugati-északnyugati irányban sík terepen. Az 1662. évi defter adataihoz viszonyítva a menetidő kb. 5,5 óra lehetett. Ivóvizet a környező forrásokból nyertek volna.⁷²⁵

menzil	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)
Ivankova palánk	3500	300	300	250	200

(6) Ivankova → **Djakova**,⁷²⁶ nagyobb állomáshely (oturak); kb. 25 km, előrehaladás nyugati irányba továbbra is a síkságon. E a táv megtételére 1662-ben 4 órát terveztek. A környék forrásaiból és kutakból lehetett vizet nyerni.⁷²⁷

menzil	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)
Djakova	7000	600	600	500	400

(7) Djakova → **Topolja**:⁷²⁸ kb. 25 km. Menetelés délnyugati irányba sík terepen, érkezés a Száva folyó közeléhez. E távolságra az 1662. évi defter adataihoz viszonyítva kb. 4,5 órát lehet számítani.⁷²⁹

⁷²⁰ ma Tovarnik (Felsőtovarnik), Vukovarsko-srijemska županija, Horvátország

⁷²¹ BOA, KK 7423. 13. Erdoğan, 48.

⁷²² ma Orolik, Vukovarsko-srijemska županija, Horvátország

⁷²³ BOA, KK 7423. 13. Akkoriban Orolik helyett a 16 kilométerrel távolabb eső Vinkovci volt a menzil, erre a távolságra akkor 6 órát számoltak.

⁷²⁴ ma Ivankovo (Ivánkaszentgyörgy), Vukovarsko-srijemska županija, Horvátország

⁷²⁵ BOA, KK 7423. 13. Vinkovci-Ivankova távolságra (kb. 12 km) 3 órát számoltak 1662-ben.

⁷²⁶ ma Đakovo (Diakóvár), Osječko-baranjska županija, Horvátország

⁷²⁷ BOA, KK 7423. 13.

⁷²⁸ ma Staro vagy Novo Topolje, Brodsko-posavska županija, Horvátország

menzil	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)
Topolja	3500	300	300	250	200

(8) Topolja → **Brot**:⁷³⁰ kb. 20 km. Haladás nyugati irányban a síkságon, a Száva elérése, vízvételési lehetőség. Az 1662. évi defter adataihoz viszonyítva a két menzil közötti út kb. 4 órás lehetett.⁷³¹

menzil	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)
Brot kaszaba	3500	300	300	250	200

(9) Brot → **Dupuscsa**:⁷³² kb. 20 km. Menetel délnyugati irányba, sík terepen a Száva mentén. 1662-ben 3 órát számítottak e távra.⁷³³

menzil	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)
Dupuscsa	3500	300	300	250	200

(10) Dupuscsa → **Luzsan**:⁷³⁴ kb. 20 km. Előrehaladás északnyugati irányba a Száva folyót követve. 1662-ben a két menzil távolságát 4 órás útnak írták.⁷³⁵

menzil	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)
Luzsan	3500	300	300	250	200

(11) Luzsan → **Iszfinár**,⁷³⁶ nagyobb állomáshely (oturak); kb. 17 km. Haladás nyugati, majd déli irányba, a Száván itt keltek volna át. 1662-ben időben 4 órát számolták e távolság megtételére. Iszfinárról megemlítették, hogy már a korábbi szultánok idején is alkalmas volt a Száván való átkelésre, mind híd ácsolásával, mind hajóval. Az 1658-ban fennálló hidat Pozsega és Csernik szandzsák, valamint a szultáni birtokok rájái építették.⁷³⁷

menzil	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)
Iszfinár kikötő	7000	600	600	500	400

⁷²⁹ BOA, KK 7423. 13. 1662-ben a menzil Topolja helyett Garcsin volt, ami 4-5 kilométerrel távolabb van Djakovától, 5 órás menetidőnek számították.

⁷³⁰ ma Slavonski Brod (Bród), Brodsko-posavska županija, Horvátország

⁷³¹ BOA, KK 7423. 13. Garcsin és Brod között 3,5 órát számítottak 1662-ben.

⁷³² ma Dubočac, Brodsko-posavska županija, Horvátország

⁷³³ BOA, KK 7423. 13.

⁷³⁴ ma Lužani, Brodsko-posavska županija, Horvátország

⁷³⁵ BOA, KK 7423. 14.

⁷³⁶ ma Davor, Brodsko-posavska županija, Horvátország és Srbac (Србац), Szerb Köztársaság, Bosznia-Hercegovina. 1933-ig Bosanski Svinjarnak hívták, 1596-ban is itt keltek át a törökök a Száván.

⁷³⁷ BOA, MAD 2998. 159/1. BOA, KK 7423. 14.

(12) Iszfinár → **Vakf-i Memibég**,⁷³⁸ Lifcse mezeje; kb. 22 km, Iszfinártól Banja Lukáig az Orbász (Vrbas) folyó bal oldalát követve előrehaladás délnyugati irányban. 1662-ben 3 óras útnak tervezték. A vakiftól nagyjából 2 kilométerre lévő, Lifcse mezején és az Orbász partján elterülő **Maglajan** nevű falut találták szállásra alkalmasnak.⁷³⁹ A folyó mellett forrásai is biztosítottak vizet. A Száván hajóval Gradiskáig szállítandó felszerelés itt csatlakozhatott volna a sereghez.

menzil	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)
Vakf-i Memibég	3500	300	300	250	200

(13) Vakf-i Memibég → **Trin**,⁷⁴⁰ kb. 20 km, Továbbra is menetelés dél, délnyugati irányba az Orbász mentén. 1662-ben 4 órára becsülték a két helység közötti menetidőt.⁷⁴¹

menzil	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)
Trin kaszaba	3500	300	300	250	200

(14) Trin → **Bana Luka**,⁷⁴² nagyobb állomáshely (oturak); kb. 11 km, déli irányba menetelés az Orbász mentén. Négy évvel később 3 órát számoltak erre a távolságra.⁷⁴³ Hosszabb pihenés tartottak volna a folyó partján.

menzil	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)
Bana Luka	7000	600	600	500	400

A szakértők úgy látták, hogy Banja Luka után a szekerek az egyre hegyesebbé váló területen már nem tudnak haladni, ezért a városnál a sereg és a nehezebb felszereléseket, ágyúkat szállító egységek útját szétválasztották. A tervezet szerint a sereg folytatta volna útját

⁷³⁸ ma Vakuf (Вакуф), Szerb Köztársaság, Bosznia-Hercegovina. A hely a Kozara hegység, a Vrbas és a Száva által határolt Lijevo (Lifcse) mezején található, Kaletina falu lehetett, ahol Mehmed krkai szandzsákbég a XVI. század második felében karavánszerájt alapított, ami fontos szerepet játszott a hercegovinai, kliszi és likai szandzsákok, valamint Buda és Temesvár irányába menő forgalomban. Később Memi bég alapítványának nevezték. Mehmed „alapítója” volt a Magyarországon is megfordult Memibegovics családnak. Id.: **Zahirović**, Nedim: A Memibegovicsok Magyarországon, Szlavóniában és Horvátországban a 17. század első felében. in: Korall, 48. (2012) 121-132. 124.

⁷³⁹ **BOA, KK** 7423. 14. **BOA, MAD** 2998. 159/1. ma Maglajani (Маглајани), Szerb Köztársaság, Bosznia-Hercegovina.

⁷⁴⁰ ma Trin (Трн), Szerb Köztársaság, Bosznia-Hercegovina.

⁷⁴¹ **BOA, KK** 7423. 14.

⁷⁴² ma Banja Luka (Бања Лука, Orbászvár), Szerb Köztársaság, Bosznia-Hercegovina.

⁷⁴³ **BOA, KK** 7423. 14.

dél felé, míg a nehéz „egységek” délnyugati irányba haladtak volna tovább és csak Knin mezején állt volna össze újra a hadsereg.

VII. 5. 2. A Banja Luka–Knin útvonal – a katonák útja

A Banja Lukától Kninig tartó úton Ihlevnéig 7 menzilt jelöltek ki, onnan Kninig feltehetően további 4 menzil állt volna a sereg rendelkezésére. Az Orbász mentén tervezett haladásról, valamint a menzilekről rendelkezésre állnak a szakértők felmérései, megállapításai, a menzilek egymástól való időbeli távolságára azonban nem minden esetben rendelkezünk adattal.⁷⁴⁴ Az alábbiakban a menzilek és tervezett ellátmányuk bemutatása következik.

(15) Banja Luka → **Ledenicse háni, Dobrina:**⁷⁴⁵ kb. 25 km. Haladás déli irányban a folyót követve. A feltérképezést végző szakemberek szerint a területnek, Dobrinának és az előtte húzódó mezőnek patakjai és néhol forrásai voltak.⁷⁴⁶

menzil	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)
Ledenicse háni	3500	300	300	250	200

(16) Ledenicse háni → **Vardzsar vakfi:**⁷⁴⁷ kb. 30 km. Menetelés déli majd délnyugati irányba, eltávolodás az Orbásztól. A szálláshely Vakif és Kloke közé esett volna, ahol folyóvíz található.⁷⁴⁸

menzil	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)
Vardzsar vakfi	3500	300	300	250	200

(17) Vardzsar vakfi → **Jajcse:**⁷⁴⁹ kb. 23 km. Előrehaladás délkeleti irányba. A két menzil közötti táv megtételére 1662-ben 5 órát számoltak. Újra az Orbász mellé történő érkezést, és a Szultán mezejének is ismert mezőn való táborozást tervezték, a vízvétel a Plive folyóból vagy környékbeli patakokból történhetett volna.⁷⁵⁰

⁷⁴⁴ BOA, MAD 2998. 128, 140, 159/1-2. BOA, KK 7423. 16, 20.

⁷⁴⁵ ma Dobrnja (Добрња) és a Vrbasz között elterülő terület, Szerb Köztársaság, Bosznia-Hercegovina.

⁷⁴⁶ BOA, MAD 2998. 159/1.

⁷⁴⁷ ma Mrkonjity-Grad (Мркоњић Град), Szerb Köztársaság, Bosznia-Hercegovina. A várost régebben Jenidzsi Jajcének (Novo Jajce) és Gornje Klokének is nevezték.

⁷⁴⁸ BOA, MAD 2998. 159/1.

⁷⁴⁹ ma Jajce (Jajca), Središnja Bosna kanton, Föderáció, Bosznia-Hercegovina.

⁷⁵⁰ BOA, MAD 2998. 159/1. BOA, KK 7423. 20.

menzil	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)
Jajcse	3500	300	300	250	200

(18) Jajcse → **Iszkopje vakfi**:⁷⁵¹ nagyobb állomáshely (oturak); kb. 35 km. *Előrehaladás délre a Radusa vonulatai mellett, az Orbász folyó mentén.* Eredetileg nem tervezték, de később egy hosszabb idejű tartózkodásra alkalmasnak találták a terület felső részén található, az Orbász partján fekvő mezőt.⁷⁵²

menzil	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)
Iszkopje	7000	600	600	500	400

(19) Iszkopje vakfi → **Küprüz mezeje**:⁷⁵³ kb. 33 km. *Haladás déli-délnyugati irányba, egy ideig lehet, hogy az Orbász völgyében, utána átkelés a Sator vagy a Radusa vonulatain.* A felmérés szerint a mező nyári táborozásra alkalmas helynek tűnt, folyóvízzel, hideg forrásokkal rendelkezett.⁷⁵⁴

menzil	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)
Küprüz	3500	300	300	250	200

(20) Küprüz → **Su(j)icse mezeje**:⁷⁵⁵ kb. 22 km. *Haladás délnyugati irányba sík terepen.* A távolság megtételére 1662-ben 4 órát számoltak. A szakértők a vízvételt a Su(j)icse patakjából és forrásaiból tervezték.⁷⁵⁶

menzil	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)
Su(j)icse	3500	300	300	250	200

(21) Su(j)icse → **Ihlevne**:⁷⁵⁷ kb. 25 km. *Haladás dél felé, megkerülve a Cincar vonulatait, majd északnyugatnak sík terepen.* 1662-ben 4 órára becsülték a két menzil közötti utat. A hely sok réttel és mezővel, valamint elegendő és bőséges folyóvizekkel rendelkezett, és emiatt a felmérést végzők megállapítása szerint támaszpontként szolgálhatott volna. Azaz bármelyik irányba (például Split felé vagy Kninen keresztül Zára irányába) történő

⁷⁵¹ ma Donji Vakuf, Središnja Bosna kanton, Föderáció, Bosznia-Hercegovina

⁷⁵² BOA, MAD 2998. 159/1.

⁷⁵³ ma Kupres (Купрес), a város megosztva: Föderáció és Szerb Köztársaság, Bosznia-Hercegovina

⁷⁵⁴ BOA, MAD 2998. 128.

⁷⁵⁵ ma Šu(j)ica, Kanton br. 10, Föderáció, Bosznia-Hercegovina

⁷⁵⁶ BOA, MAD 2998. 128. BOA, KK 7423. 16.

⁷⁵⁷ ma Livno, Kanton br. 10, Föderáció, Bosznia-Hercegovina

továbbhaladásra, a szükségletek kielégítésére alkalmasnak találták a területet. Ezen kívül a visszavonulásra is ideális terepnek tűnt, továbbá szükség esetén az ágyúkat Kninből ide is el lehet volna hozni.⁷⁵⁸

menzil	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)
Ihlevne	3500	300	300	250	200

A szakértők Ihlevnétől Kninig még négy menzilt jelöltek ki, de sem ezek nevére, sem ellátmányukra vonatkozólag nem áll rendelkezésünkre forrás. Az utánpótlás biztonságos felhalmozását és tárolását valószínűleg Ihlevnéig lehetett csak biztosítani. A térség katonai szempontból behatárolt domborzati viszonyaira tekintettel és az 1662. évi menzil-defterre támaszkodva Kninig a következő menzileket jelölhették ki:⁷⁵⁹

(22) Ihlevne → **Priszpealti**:⁷⁶⁰ kb. 12 km, előrehaladás északnyugati irányba, a menetidőt 3 órára tervezték. A szakértők a hely folyóvizének az Ihlevne vizét nevezték meg, ami ma a Bisztrica folyónak felel meg.

(23) Priszpealti → **Prohova**:⁷⁶¹ kb. 21 km, 4 óra. Menetelés északnyugati irányban a Sator vonulatai mellett, a mai Livanjszko poljén. A menzilinek nem volt folyóvize, csak forrásai.

(24) Prohova → **Karaorman**:⁷⁶² kb. 18 km, 4 órára előirányozva. Az előrehaladás folytatása északi irányba tovább a Livanjszko poljén. A felmérést végzők a helyet folyóvizekben gazdagnak találták.

(25) Karaorman → **Grahova**:⁷⁶³ kb. 24 km, 5 óra. Menetelés északnyugat felé a mai Grahovszko poljén. Folyóvizét a törökök Jildiznek nevezték.

(26) Grahova → **Knin**: kb. 35 km, 7 órára tervezve. Haladás nyugatra, majd délnyugatnak átkelve a Dinara vonulatain. Knin folyóvize a Krka folyó, de a felmérést végzők megállapítása szerint a felszerelés és az ágyúk folyón való átvitele egy nap alatt nem lett volna lehetséges.

⁷⁵⁸ BOA, MAD 2998. 128. BOA, KK 7423. 16.

⁷⁵⁹ BOA, KK 7423. 17-18.

⁷⁶⁰ ma Prisap, Kanton br. 10, Föderáció, Bosznia-Hercegovina

⁷⁶¹ ma Provo, Kanton br. 10, Föderáció, Bosznia-Hercegovina

⁷⁶² ma Crni Lug, Kanton br. 10, Föderáció, Bosznia-Hercegovina

⁷⁶³ ma Bosansko Grahovo, Kanton br. 10, Föderáció, Bosznia-Hercegovina

VII. 5. 3. A Banja Luka–Knin útvonal – az ágyúk és a nehezebb felszerelés útja

Ahogy a fentiekben már említettük, a nagyobb ágyúk és felszerelések szállítását a domborzati viszonyok miatt a katonák számára kijelölt útvonalon csak nagyon nehezen tudták volna megoldani, ezért a probléma áthidalására a múltból vettek példát. Egy korábbi, a határt is érintő, vezír Ibrahim pasa és Tekkeli Musztafa pasa vezette, időpont nélkül említett hadjárat során alkalmazott módszert követték. E hadjárat során a 17-18 okka súlyú ágyúgolyók kilövésére képes ágyúkat a katonák számára kijelölt úttól nyugatra, a határhoz közeli területen vontatták. Ezen az útvonalon az ágyúkat Banja Lukától Knin mezejéig tervezték vinni, onnan pedig már egyesülve a hadsereggel könnyen szállítható a céloknak megfelelően Zára, Sibenik, Klisz vagy Split vára alá.

A határ közelsége miatt több katonával tervezték megerősíteni a kíséretet, így ez alapján készültek az élelem elosztására is, erről azonban nem állnak rendelkezésre részletek. Az ágyúk Banja Lukától Knin mezejéig vezető útját 25 napra becsülték, azonban a kijelölt 6 menzilinek csupán a felsorolása létezik, egymástól való távolságukról, illetve ellátmányukról nincsenek információink.⁷⁶⁴ A menzileket az alábbiakban mutatjuk be.

(15) Banja Luka → **Juvalak madeni**:⁷⁶⁵ kb. 30 km. Haladás nyugati irányban a Vlasics vonulatai között.

(16) Juvalak madeni → **Szanicsa vize**:⁷⁶⁶ kb. 45 km. Vonulás délnyugat felé a Vlasics vonulatai között, majd a Szanica folyó mentén. Vízet feltehetőleg a folyóból vételeztek volna.

(17) Szanicsa vize → **Bilaj mezeje**:⁷⁶⁷ kb. 48 km. Haladás nyugatra egy ideig feltehetőleg a Szanicát követve, a Klekovacs vonulatai között viszonylag sík terepen.

(18) Bilaj mezeje → **Memibég vakfi**:⁷⁶⁸ kb. 20 km. A Klekovacsát nyugat felé megkerülve vonulás délre az Una folyó mentén.

(19) Memibég vakfi → **Jajlaji kádi**:⁷⁶⁹ kb. 30 km. Menetelés a Licska Pljesivica és a Sator vonulatai között.

(20) Jajlaji kádi → **Isztrimicsa**:⁷⁷⁰ kb. 20 km. Haladás déli irányban a Licska Pljesivica és a Dinara vonulatai között, feltehetőleg a mai Butizsnica folyó mentén.

⁷⁶⁴ BOA, MAD 2998. 147, 159/2.

⁷⁶⁵ ma feltehetőleg Bronzani Majdan (Бронзани Мајдан), Szerb Köztársaság, Bosznia-Hercegovina

⁷⁶⁶ ma Sanica, folyó és település, Una-Sana kanton, Föderáció, Bosznia-Hercegovina

⁷⁶⁷ ma Bjelaj, továbbá Bjelajskog polja, Una-Sana kanton, Föderáció, Bosznia-Hercegovina

⁷⁶⁸ ma feltehetően Kulen Vakuf, Una-Sana kanton, Föderáció, Bosznia-Hercegovina

⁷⁶⁹ ma feltehetően Dugopolje, Zadarska županija, Horvátország

⁷⁷⁰ ma Strmica, Šibensko-kninska županija, Horvátország

(21) Isztrimicsa → **Knin**: kb. 17 km. Vonulás délnyugati irányban, átkelés a Dinarán, a Butizsnicát követve.

VII. 5. 4. A Knin–Zára útvonal

A Kninben egyesült sereg az ágyúkkal és a felszerelésekkel egy megállással egészen Drnis mezejéig haladt volna, amit a következőképpen terveztek:

(22) Knin → **Koszova mezeje**:⁷⁷¹ kb. 12 km. Vonulás sík területen, déli irányban. 1662-ben 4 órára tervezték a menetidőt, folyóvize a Koszova folyó, sok átjáró volt a környékén.⁷⁷²

(23) Koszova mezeje → **Drnis**:⁷⁷³ kb. 13 km. Haladás déli, délnyugati irányban a Velika Promina csúcs (Közép Dalmát-hegység) alatt sík területen. A két menzil közötti távolság megtételére 1662-ben 4 órát számoltak. Az ivóvizet Drnis folyóvizéből, a Csikolából nyerték volna.⁷⁷⁴

A Drnis utáni útvonalról már nem áll rendelkezésre menzillista, a helységtől menzilekben és időben számolva csupán három lehetséges támadási célpontot jelöltek ki, sőt említés szintjén negyedikként Split neve is felmerült. A terveket az alábbiakban láthatjuk.⁷⁷⁵

- **Zára**: Drnistől kb. 100 kilométerre, északnyugatra fekszik. Záraig 4 menzillel számoltak, a távolság megtételét 19 órára becsülték.
- **Sibenik**: Drnistől kb. 35-45 kilométerre, délnyugatra fekszik, megközelítése több irányból is lehetséges. Eléréséig 2 megállóhellyel számoltak, időbeli számítást a szakemberek nem végeztek.
- **Klisz**: Drnistől kb. 50-55 kilométerre, délkeletre fekszik. Eléréséig 3 menzillel számoltak, a szakértők becslése alapján a távot 15 óra alatt lehetett megtenni.

Az ellátmány Ihlevnéig, a sereg útjának pedig Drnisig való megtervezésével elérték azt a pontot, ahonnan mindhárom célpont időbeli és egyéb más veszteség nélkül elérhető. Előfordulhat azonban az is, hogy a tervezés időpontjában az oszmán hadvezetés nem döntött a végleges célpont kijelöléséről, vagy ami valószínűbb, többirányú támadást terveztek. Ez alapján az alábbiak tételezhetőek fel:

⁷⁷¹ ma Kosovo polje, Kosovo falu mellett, Biskupija és Uzdolje között, Šibensko-kninska županija, Horvátország

⁷⁷² BOA, MAD 2998. 147. BOA, KK 7423. 18.

⁷⁷³ ma Drniš, Šibensko-kninska županija, Horvátország

⁷⁷⁴ BOA, MAD 2998. 147. BOA, KK 7423. 18.

⁷⁷⁵ BOA, MAD 2998. 147. BOA, KK 7423. 18.

- *Split* és *Klisz* irányába egyértelműen Ihlevne irányából célszerű indulni, ahogy ezt 1662-ben is megtervezték. Egy Split elleni támadás esetén a Drnisből vontatott ágyúkat legkésőbb Klisznél lehetett volna egyesíteni a hadsereggel.
- *Sibenik* irányába Ihlevne ideális kiindulópontnak tűnhetett. Innen Split irányába, illetve Knin irányába is megközelíthető a vár, 1662-ben utóbbi változat szerint, Knin és Drnis érintésével tervezték a Sibenik alá vonulást. 1658-ban egy Sibenik elleni támadás esetén Drnisnél lehetett volna egyesíteni a sereget. Innen egy esetleges tervmódosítással Zára is elérhetőnek tűnhetett.
- *Zára* ellen a megfelelő kiindulópontnak Knin mezeje tekinthető, és a hadi tervek esetleges megváltozásával innen a Sibenik felé fordulás sem okozott volna túl nagy időbeli veszteséget. 1658-ban, mint ahogy 1663-ban is nagy valószínűséggel Zára megtámadása lett volna az oszmánok elsődleges célja, ugyanis a várra, mint végpontra hivatkoztak.

Az említettek mellett az sem kizárható, hogy az 1657. évi tervekhez hasonlóan az erők megosztásával két esetleg mind a három várat célpontnak jelölhették ki. Ezt az ellátmány tekintetében is megoldhatónak tűnt, a tervezett szürszat-adó (Bosznia, Buda, Temesvár, Kanizsa) az árpa kivételével akár erre a háromfrontos támadásra is elegendőnek látszódott. Az árpa mennyisége Ihlevne menzilig is kevésnek bizonyult volna, kiegészítése nüzulból vagy vásárlásból lett volna lehetséges.

Az események azonban a nyár közepére már úgy alakultak, hogy az erdélyiek megrendszabályozása stratégiailag előnyt élvezett, így 1658-ban az oszmán fegyverek II. Rákóczi György ellen fordultak.

VII. 6. A Belgrádtól Jenőig vezető út – Erdély ellen

Az oszmánok a velenceiek elleni hadműveletek tervezésekor Erdély esetében kivárássra játszhattak, de az erdélyi beavatkozás lehetőségét szem előtt tartva egy korábbi nagyúri fermán értelmében egy bizonyos Halil aga a temesvári szakértőkkel kidolgozta az először Temesvárig, majd Lippáig vezető út részleteit. A menzilek véglegesítése és élelemmel való ellátásuk biztosítása feltehetően a budai pasa július eleji párlásai vereségének hírére, csak 1658. július második felére történt meg. Akkor már az aktuális helyzetnek megfelelően az utat nem Lippa, hanem Jenő felé jelölték ki.

A menzilek ellátására összesen 39.400 kile (876.650 kg) árpa, 6.146 kile (157.682 kg) liszt, 5.348 darab juh, 5.113 okka (6.559 kg) olaj és 3.289 okka (4.219 kg) méz állt

rendelkezésre. Ennek a mennyiségnek a nagyobbik, Juszuf aga belgrádi lakos felügyelte része Dimitrofcsa, Nemcse, Buda, Mohács és Szekszárd kazák (Buda vilájet), Versec, Csanád, Csák, Becskerek kazák (Temesvár vilájet), Siklós, Szigetvár, Babócsa, Pécs, Nádasd, Kaposvár kazák (Kanizsa vilájet), valamint Braznik, Memlahatejn, Gradcsanicsa és Szrebrenicsa kazák (Boszna vilájet) szürszat-adójából származott. Ehhez hozzávették még az utóbbi két kaza, valamint Bekir aga Pancsova és Becskerek kazákban végzett árpa- és lisztvásárlását is. Memlahatejn és Gradcsanicsa kazákból a juhokat azonban nem természetben szedték be, így elvileg csak 5.048 darab juh állt rendelkezésre.⁷⁷⁶

Az említett mennyiségekből végül a Pancsova-Temesvár útvonal menziljeibe 30.830 kile (685.967,5 kg) árpa, 3.244 kile (83.228 kg) liszt, 2.276 okka (2.920 kg) olaj, 530 okka (680 kg) méz került, 4.686 darab juhot pedig a ganem emininek, Juszuf efendinek adtak át. Ezen kívül 3.660 kile (81.435 kg) árpát és 100 okka (128 kg) olajat kapott Szelim aga belgrádi raktározásra illetve kétszersült készítésére. Az élelmen kívül biztosítottak még összesen 48.000 és 12.000 akcse értékben 12 napra naponta 100 szekér szénát és 50 szekér tűzifát is.⁷⁷⁷

A maradék 4.010 kile (89.222,5 kg) árpa, 2.702 kile (69.322,5 kg) liszt, 462 darab juh, 2.537 okka (3.254 kg) olaj és 2.669 okka (3.424 kg) méz pedig eladásra várt összesen 375.110 akcse értékben. Ebből összesen 59.460 akcse értékben Pancsova menzilben 260 kile árpa, Uzdin menzilben 80 kile árpa, Szevkerin menzilben 289 kile árpa, 43 kile liszt, 250 okka olaj és 200 okka méz, Bóka menzilben pedig 199 kile árpa és 40 kile liszt „eltűnt”, és 162 darab juh is a „veszteséglistára” került. A bevételből 240.340 akcse részletekben a kincstárba folyt be, a Dzsebeháne-i Ámire számára pedig 4.500 akcse értékben 150 okka olívaolajat biztosítottak. Ezenkívül az említett, 12 napra biztosított 60.000 akcse értékű 1.200 szekér szénát és 600 szekér tűzifát utólag ebből finanszírozták.⁷⁷⁸

A menzilek ellátmányára a Boszniában alkalmazott mennyiséget, azaz 3.500 isztambuli kile (77.875 kg) árpát, 300 isztambuli kile (7.697 kg) lisztet, 300 darab juhot, 250 okka (321 kg) olajat, 200 okka (256,5 kg) mézet terveztek, amihez hozzávették a már említett 100 szekér szénát és 50 szekér tűzifát is. Ezekkel az adatokkal számolva a fentebb említett mennyiség Temesvárig biztosan elegendőnek tűnt.

⁷⁷⁶ NBKiM, Orientaliski Otdel, fond 316/A, nr. 20. BOA, D.MKF 27490. 16-17. BOA, D.MKF 27493. 26-32. BOA, MAD 2998. 157/1. BOA, D.MKF 62/67.

⁷⁷⁷ NBKiM, Orientaliski Otdel, fond 316/A, nr. 20. BOA, MAD 4454. 3, 9. BOA, D.MKF 27490. 17. BOA, D.MKF 62/132.

⁷⁷⁸ BOA, D.MKF 27490. 17. Az egyes tételeket hatósági árral adták el: 1 kile árpát 30 akcse, 1 kile lisztet 40 akcse, 1 juhot 150 akcse, 1 okka olajat 20 akcse és 1 okka mézet 10 akcse áron értékesítették. Az olívaolajat okkánként 30 akcséért, a szénát szekerenként 40 akcséért, a tűzifát szekerenként 20 akcséért szerezték be. További 10.810 akcse behajtásra várt.

A menzilek egymástól való időbeli távolságát nem határozták meg, a körülményekre vonatkozóan rövid megjegyzéseket azonban rögzítettek. Az állomások tényleges ellátására csupán tervezet áll rendelkezésre. E szerint Lippáig tervezték meg az utat, a valóság azonban ezt felülírta: Temesvár után a sereg Jenőt nem Lippa felől közelítette meg.

Az alábbiakban így csak az állomások egymáshoz viszonyított térbeli távolságának meghatározását kíséreljük meg. Ezt nehezíti az, hogy az egyes szálláshelyek pontos elhelyezkedését ez esetben sem ismerjük, ezért az alább kilométerben kifejezett távolságok és megadott útvonalleírások domborzati és műholdtérképekre támaszkodva tett becsléseinken alapulnak. A hadsereg ezek alapján naponta átlagban kb. 25 km-t tett meg. A Belgrádtól Jenőig tartó közel 250 km-es úton 12 menzillel számoltak. Az útvonalat két hosszabb pihenővel 1658. augusztus 8-27. között, 2,5-3 hét alatt tette meg a sereg, amit két részre bontva mutatunk be: az egyik a tervezet szerinti és a ténylegesen megvalósult Belgrád-Temesvár szakasz, a másik pedig a Temesvár-Jenő útvonal a tervezett Temesvár-Lippa szakasszal ellentétben.

VII. 6. 1. A Belgrád-Temesvár útvonal

A Belgrádtól Temesvárig vezető út megtervezésénél is a víz közelségét tartották szem előtt, ezért az út vonalvezetése a Temes folyót követte. A felmérést végzők a szakaszon 7 menzilt jelöltek ki, a táv megtétele a széna és tűzifa elosztása alapján 12 napot vett igénybe, amiből 7 napot a sereg a hosszabb pihenőre rendelt menzil(ek)ben töltött el. A sereg haladását dátum szerint nem jegyezték fel, ezért ennek megállapítására a Köprülü Mehmedhez menesztett, a helyszínen tartózkodó Habsburg-küldött, Julius Heinrich Wogni, valamint a krónikások nyújthatnak támpontot. Wogni jelentése alapján a nagyvezír augusztus 12-én már Pancsovánál táborozott és augusztus 20-án érkezett Temesvárra. Mivel a tervezet szerint nem tartottak volna hosszabb pihenőt, így ez utóbbi dátum vehető alapnak a többi meghatározásakor, azaz Pancsovából augusztus 14-én vagy 15-én indultak el, ahol mind az előbb említett 7 napot eltölthették. Szilahdár a pancsovai tartózkodást azonban csak 5 napnak írta, és szerinte a sereg innen már augusztus 11-én felkerekedett.⁷⁷⁹

Ami a Belgrádból való elindulást illeti, ez Szalárdi szerint augusztus 5. körül, Szilahdár szerint pedig augusztus 6-án történt, miután visszatért Tatár Szülejmán embere azzal a hírral, hogy a tatárok és a kozákok Havasalföld felől betörték a fejedelemségbe. Ez a

⁷⁷⁹ BOA, MAD 2998. 157. BOA, D.MKF 27493. 21-23. Wogni jelentése. Kesekfalu, 1658. szeptember 5. BOA, D.MKF 27490. 17. Silahdar, 123-124.

küldött valószínűleg már Pancsovánál érte a sereget, ugyanis a havasalföldiek csak augusztus 7-én törtek be a Bodzai-szorosnál a fejedelemségbe, és feltehetőleg e hírt megkapva indult Pancsovából tovább augusztus közepén a nagyvezír Temesvár felé. Wogni szerint augusztus 6-án a sereg még nem indult útnak, mivel ekkor érkezett Belgrádba egy küldött Edirnéből, aki a dzseláli lázadás miatt a hadjárat minél gyorsabban való lezárását és a sereg mihamarabbi visszarendelését megparancsoló írást hozott. Így e napon dönthetett Köprülü Mehmed a további teendőkről, azaz az Erdély elleni támadásról. Ebből következően az indulás az előkészületekkel együtt a következő 1-2 napra, Wogni szerint a harmadik napra esett,⁷⁸⁰ ami tulajdonképpen a Pancsovába való dunai átkelést jelentette. Innen ugyanis a tatárokról és a vajdákról érkező hírek függvényében a sereg minden nehézség nélkül el tudott indulni Erdély felé. Mindent összevetve Belgrádból augusztus 7-én vagy 8-án, de legkésőbb 9-én indulhatott meg a sereg, majd hosszabb pancsovai tartózkodást követően augusztus 14-én vagy 15-én folytatta útját Temesvár felé.

A Temesvárig tartó nagyjából 130 km hosszú utat átlagban napi kb. 21 km-t haladva tervezték megtenni, az ellátmány elosztásának terve alapján többnapos megállással nem számoltak. A menzilek ellátására vonatkozóan csak a tervezet áll rendelkezésünkre, ami az alábbiakban mutatunk be.

(1) augusztus 8-14. Belgrád → **Pancsova**:⁷⁸¹ *A Dunán való átkelés után*, a sereg a borcsai vagy a pancsovai mezőn, a Temes partján táborozott le.⁷⁸² Ezen kívül az is feltételezhető, hogy Pancsovánál a Temes folyón is átkeltek.

menzil	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)	széna (szekér)	tűzifa (szekér)
Pancsova	3500	300	300	250	200	100	50

A menzilben a kincstár pénzén augusztus 16-án 30 akcse/kile áron 1.517 kile (33.753 kg) árpát vásároltak a katonák számára.

Hasonló feltételek mellett augusztus 13-án a portai janicsárok számára 2 akcse/pár áron 24.000 pár kenyeret szereztek be.⁷⁸³

(2) augusztus 15. Pancsova → **Szekerény**:⁷⁸⁴ *kb. 25 km. Előrehaladás viszonylag sík területen északnyugati irányban, a Temes bal oldalán.* A pihenőhelyet a folyó partján

⁷⁸⁰ Szalárdi, 428. Wogni jelentése. Kesekfalu, 1658. szeptember 5. **Silahdar**, 123. **B. Szabó** (2001), 250.

⁷⁸¹ ma Pancsova (Панчево), Juzsnobanatszki okrug, Szerbia.

⁷⁸² **Silahdar**, 123. **BOA, MAD** 2998. 157. Borcsa (Борча) ma Belgrád egyik városrésze.

⁷⁸³ **BOA, KK** 1858. 60. **BOA, KK** 1949. 42.

alakították ki. Mikelakai Dávid András jelentése alapján a nagyvezír augusztus 15-én tervezett megindulni Pancsovából Temesvár felé, ahonnan Jenő vára felé indult volna.⁷⁸⁵

menzil	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)	széna (szekér)	tűzifa (szekér)
Szevkerin	3500	300	300	250	200	100	50

(3) augusztus 16. Szekerény → **Ozora**:⁷⁸⁶ kb. 25 km. Északkeleti irányban, viszonylag sík területen való vonulás. A táborhelyet szintén a Temes partján alakították ki.⁷⁸⁷

menzil	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)	széna (szekér)	tűzifa (szekér)
Uzdin	3500	300	300	250	200	100	50

(4) augusztus 17. Ozora → **Bóka**:⁷⁸⁸ kb. 22 km. Továbbhaladás északkeletre a folyóhoz közel, hasonlóan a Temes mellett jelölték ki a pihenőhelyet.⁷⁸⁹

menzil	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)	széna (szekér)	tűzifa (szekér)
Boka	3500	300	300	250	200	100	50

(5) augusztus 18. Bóka → **Rudna**:⁷⁹⁰ kb. 20 km. Északkeleti irány tartása, viszonylag sík terepen. A helységben híd állt, aminek megjavításáról is rendelkeztek. A Temes vizén ebben a helységben tervezték az átkelést.⁷⁹¹

menzil	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)	széna (szekér)	tűzifa (szekér)
Rudna	3500	300	300	250	200	100	50

(6) augusztus 19. Rudna → **Parác**:⁷⁹² kb. 22 km. Továbbhaladás északkeleti irányba. A pihenőt szintén a Temes folyó partján tervezték.⁷⁹³

menzil	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)	széna (szekér)	tűzifa (szekér)
Paracsa	3500	300	300	250	200	100	50

⁷⁸⁴ ma Szekerény (Сефкерин), Juzsnobanatszki okrug, Szerbia.

⁷⁸⁵ Teleki I, 244-245. Újlaky László Teleki Mihálynak, Borosjenő, 1658. augusztus 15. BOA, MAD 2998. 157.

⁷⁸⁶ ma Újzozora (Уздин), Juzsnobanatszki okrug, Szerbia.

⁷⁸⁷ BOA, MAD 2998. 157.

⁷⁸⁸ ma Bóka (Бока), Szrednyobanatszki okrug, Szerbia.

⁷⁸⁹ BOA, MAD 2998. 157.

⁷⁹⁰ ma Rudna, Județul Timiș, Románia.

⁷⁹¹ BOA, MAD 2998. 157.

⁷⁹² ma Parác (Parța), Județul Timiș, Románia.

⁷⁹³ BOA, MAD 2998. 157.

(7) augusztus 20-24. Parác → **Temesvár**; kb. 15 km. Menetelés északkeletre. A sereg augusztus 24-ig tartózkodott itt, majd továbbindult Jenő felé, ahová augusztus 27-én érkezett meg.⁷⁹⁴ A menzilek ellátását feltehetően a Temesváron tárolt ellátmányból egészítették ki.

menzil	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)	széna (szekér)	túzfifa (szekér)
Temesvár	3500	300	300	250	200	100	50

VII. 6. 2. A Temesvár-Jenő útvonal

A sereg augusztus 24-én, négy napos temesvári tartózkodást követően a tervezet szerint először Lippáig folytatta volna az útját. A szakértők itt már fegyveres összecsapásokra számítottak, főleg abban az esetben, ha az Erdélybe való mélyebb behatolás mellett döntött volna a hadvezetés. A Maroson való átkelést eredetileg Lippa közelében tervezték, pont azon a helyen, ahol július elején II. Rákóczi György és Kenán pasa összecsapott egymással. Az oszmánok szakértői ezt a helyet „Szoros torok”-nak nevezték, és krónikájában a hely megjelölésére Szalárdi is ezt a kifejezést használta.⁷⁹⁵

Az útvonalat kijelölő szakemberek azt is számításba vették, hogy ha a sors és a szükség úgy hozza, akkor Temesvár felől a seregnek más irányból kell belépnie Erdélybe. Erre az esetre a múltból találtak példát: a Vaskapu-hágó felé került volna a sereg. Ezt az útvonalat földrajzilag ideálisnak találták, amin 6 szálláshely kialakítását tervezték.⁷⁹⁶ Ez az elgondolás a Karánsebesen és Lugoson át vezető nagyjából 150 kilométer hosszú útra, a menzilek közötti napi átlagos 20 kilométeres távolságokat figyelembe véve reálisnak tűnt.

A szakértők a Temesvártól Lippáig tartó körülbelül 60 km hosszú úton egy menzillel terveztek, és ha a sereg Lippáról Jenő felé ment volna, akkor a két vár közé szintén egy állomást jelöltek volna ki. A Temesvár-Lippa útvonalat az alábbiak szerint tervezték meg.⁷⁹⁷

(8a) Temesvár → **Pasa szuju**:⁷⁹⁸ kb. 30 km. Haladás északkeleti irányban, sík területen.

menzil	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)
Pasa szuju	3500	300	300	250	200

⁷⁹⁴ **Wogni** jelentése. Kesekfalu, 1658. szeptember 5. **BOA D.BŞM** 209. 10. Szilahdár szerint a sereg Temesváron 6 napot tartózkodott. **Silahdar**, 124.

⁷⁹⁵ **BOA, MAD** 2998. 157. **Szalárdi**, 411-413.

⁷⁹⁶ **BOA, MAD** 2998. 157.

⁷⁹⁷ **BOA, MAD** 2998. 157.

⁷⁹⁸ feltehetőleg a mai Hidasliget (Pişchia, Judeţul Timiş, Románia) vagy a környékén fekvő, a Berekszó patak mellett elterülő egykori települések (pl. Piski, Fülöplaka, Sarádvár) lehettek.

(9a) Pasa szuju → **Lippa**: kb. 30 km. *Továbbmenetel északkelet felé, sík terepen.*

menzil	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)
Lipova	3500	300	300	250	200

Az oszmán sereg azonban a tervekkel ellentétben Temesvárról nem Lippa felé haladt, hanem Arad irányába indult el. Feltételezhetően a nagyvezír fülébe jutott annak híre, hogy II. Rákóczi György seregével Gyula és Lippa között, Jenő közelében fekvő Csigérnél (a mai Csigérszöllősnél) vert tábor.⁷⁹⁹ A törökök így Jenőt délnyugat felől közelítették meg, és ha Rákóczi seregével találkoztak volna, akkor a fejedelem a Zarándi-hegység vonulatai miatt összecsapás nélkül is csak Jenő felé és/vagy a Fehér-Körösre tudott volna hátrálni.

Az oszmánok Temesvár elhagyását követően 3 menzil érintésével kb. 110 kilométer megtétele után augusztus 27-én érkeztek meg Jenőre. Az alábbiakban csak a menzilek neveit láthatjuk, az ellátásukra vonatkozóan ugyanis még tervezetek sem állnak a rendelkezésünkre.⁸⁰⁰

(8b) augusztus 24. Temesvár → **Kokod**:⁸⁰¹ kb. 25 km. *Haladás északi irányban viszonylag sík területen.*

(9b) augusztus 25. Kokod → **Murics**:⁸⁰² kb. 26 km. *Előrehaladás északkelet felé viszonylag sík területen.* A jenői vár kapitánya, Újlaky László jelentése alapján a lippai szandzsákbég Mikelakánál augusztus 14-én felméréseket végzett a Marosnál, a törökök itt akartak átkelni a folyón, amit augusztus 25-én meg is kezdtek.⁸⁰³

(10b) augusztus 26. Murics → **Csiger köprüszü**: kb. 45 km. *Továbbmenetel északkeleti irányban, talán a mai Csigérszöllős vagy Marót környéke felé. A Csiger patakon itt keltek át.*

(11b) augusztus 27. Csiger köprüszü → **Jenő**: kb. 15 km. *Északkeleti irányú vonulás folytatása, viszonylag sík területen.*

⁷⁹⁹ BOA, MAD 2998. 157. Szalárdi, 411-413. BOA, KK 1949. 45. A Maroson vert híd felelőse egy bizonyos Hüszejn aga volt.

⁸⁰⁰ BOA, D.MKF 27493. 23. Silahdar, 125. A krónikás szerint is augusztus 24-én indult el a sereg, de nem 27-én, hanem 30-án érkezett meg Jenőre. Ez a nap már inkább az ostrom kezdetét jelentette.

⁸⁰¹ ma Orczyfalva (Ortișoara, szerbül Kokoda), Județul Timiș, Románia.

⁸⁰² feltehetőleg ma Mureșel (Zsigmondháza), Arad, Județul Arad, Románia.

⁸⁰³ Teleki I, 244-245. Újlaky László Teleki Mihálynak, Borosjenő, 1658. augusztus 15. Akkaya, 175. Teleki I, 257-258. Újlaky László Teleki Mihálynak, Borosjenő, 1658. augusztus 25. MNL OL, E190 30/7364. II. Rákóczi György Lórántffy Zsuzsannának. Székelyhid, 1658. augusztus 26. (CsL 557.)

A menzilben szeptember 13-án a kincstár pénzén kilénként 40 akcsével számolva 990 kile (22.027,5 kg) árpát vásároltak a katonák számára.⁸⁰⁴

Az oszmán hadsereg Edirnetől Jenőig június 24. és augusztus 27. között összesítve körülbelül 1.000-1.100 kilométert tett meg. A 65 napból közel 26-27 napot töltött pihenővel, amit leszámítva így naponta átlagban 27 kilométert haladt előre. A látottak alapján ellátási problémákkal nem küzdött.

Az odaút és a kijelölt menzilek ellátásának bemutatását követően a következő lépésben a visszatérés útvonalának és az állomások további ellátmányának részleteire térünk rá.

⁸⁰⁴ BOA, KK 1858. 60.

VIII. A visszaút és a menzilek ellátása – Jenő és Isztambul között

Az oszmán hadseregnek hazatéréskor hosszabb úttal kellett számolnia, ugyanis nem Edirnébe, hanem a fővárosba, Isztambulba kellett visszatérnie. Az ezt parancsoló hatt-i hümajun a jenői vár ostromának kezdetekor, 1658. augusztus 30-án érkezett meg a török táborba. A nagyvezír ezt az ostrom végéig nem akarta kihirdetni, bár nem sokat kellett várnia vele, ugyanis szeptember 2-án a törökök kezére került a jenői vár. Három napra rá pedig már egy Barcsai Ákos vezette erdélyi küldöttség jelent meg a török táborban ami Köprülünök is jól jött, mivel az anatóliai lázadók miatt mihamarabb megoldást kellett találnia az erdélyi kérdésre. Tíz nap elteltével, szeptember 15-én már le is zárultak a „tárgyalások”, Erdély Barcsai személyében új fejedelmet kapott. Másnap az erdélyiek távoztak, zálogul hagyva a szebeni királybírót, Johannes Lutschot, egy polgártársát Michael Kontzot, valamint Váradi Istvánt és Szilvási Bálintot, szeptember 17-én pedig az oszmán sereg is elindult hazafelé. A nagyvezír a portai sereggel előresietett, a ruméliai erőket pedig élükre a ruméliai beglerbéget, Szülejmán pasát kinevezve hátrahagyta.⁸⁰⁵

A visszautat három nagyobb szakaszra lehet felosztani. Az első a Jenőtől a Dunáig tartó szakasz, a második a Dunától Edirnéig vezető út, míg a harmadik az Edirne-Isztambul közötti útvonal. Az első szakasz eltért a felvonulási útvonaltól, a másodiknál ugyanazokat a menzileket használták, mint az odaúton, míg a harmadik a „hagyományos” állomásokat követte.

A sereg az idő szorítása miatt meglehetősen erőltetett menetben szeptember 17. és október 10. között, kicsivel több, mint három hét alatt teljesítette a Jenő-Edirne távot, amire felvonuláskor összesítve kb. öt és fél hét szükségeltetett. Ez azt jelentette, hogy Pancsova és Nis között erőltetett menetben haladtak, naponta a sík területeken egyszerre két menzilt is érintve akár kb. 50-60 km közötti távolságokat is megtehettek. A nagyvezír egyébként 20 napra becsülte az Edirnébe való visszatéréshez szükséges időt.⁸⁰⁶ A sereg Edirnében tíz napot időzött, Isztambulba végül október 29-én érkezett meg.

A menzilek ellátására a szürszatból a visszaútra is juthatott, ugyanakkor a Belgrád közelében fekvő menzilek kivételével az állomások készleteit újabb vásárlásokkal tervezték

⁸⁰⁵ Na‘imâ, 1793. Behcetî, 43b. (78.) ‘Îsâ-zâde, 50. Lutsch, Johannes: Diarium. in: Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens. (hgg.: Joseph Kemény). I. Band. Klausenburg, 1839. 277-336. 303. B. Szabó (2001), 254. MNL OL, E143 19. t.

⁸⁰⁶ Mehmed Halife, 94a, 95a (63-64.)

feltölteni. Ebbe az új ellátmányba már csak az árpa, a liszt vagy a kenyér, a tűzifa, a szalma és az Edirne-Isztambul úton a széna tartozott bele.

A menzilek időben kifejezett távolságához támpontot adó forrás egyelőre nem áll rendelkezésre, azonban a túszként vitt Johannes Lutsch naplója alapján hozzávetőlegesen meg lehet határozni, hogy melyik nap, merre járt a sereg. A menzilek egymáshoz viszonyított térbeli távolságának meghatározását nehezíti, hogy az egyes szálláshelyek pontos elhelyezkedését ez esetben sem ismerjük, ezért az alább kilométerben kifejezett távolságok és megadott útvonalleírások domborzati és műholdtérképekre támaszkodva tett becsléseinken alapulnak. A Jenőtől Isztambulig tartó kb. 1.250 km hosszú úton 40 menzillel számoltak, az útvonal megtétele körülbelül másfél hónapot vett igénybe.

VIII. 1. A Jenő-Pancsova útvonal

A visszaút első szakasza szeptember 17-től szeptember 22-ig tartott. Ez idő alatt a sereg Jenőtől Pancsováig kb. 210-220 km-t tett meg, és négyszer állt meg pihenni. Erőltetett menetet diktáltak, naponta átlagban 40 km-t haladtak előre. A menzilekre és ellátásukra vonatkozóan egyelőre nem áll rendelkezésünkre információ. Az alábbiakban csak Lutsch naplójából tudjuk rekonstruálni a napokat és az útközbeni megállóhelyeket.⁸⁰⁷

(1) szeptember 17. Janova → **Maros partja**: kb. 45 km(?). A sereg éjjel két órakor indult útnak, a folyó partjához már éjjel érkezett meg.

(2) szeptember 18. Maros partja → **Temesvár**: kb. 50 km(?). Az oszmánok a Maroson éjjel keltek át, pihenés után már a következő nap reggel érkeztek Temesvár mellé.

(3) szeptember 19. Temesvár → [**Szudre**]: kb. 50 km(?). Lutsch feltehetőleg egy Rudna és Bóka térségében lévő községet (talán Surjánt) keverte a Temesvártól keletre, kb. 70 km-re fekvő, ma Bégaszederjesnek nevezett Szudre településsel.

(4) szeptember 20. [**Szudre**] → **Cserépalja**:⁸⁰⁸ kb. 50 km(?).

(5) szeptember 21. Cserépalja → **Pancsova**: kb. 20 km. A sereg a Dunán való átkelést itt tervezte végrehajtani.

VIII. 2. A Pancsova-Edirne útvonal

A hazaút második szakasza Pancsovától Edirnéig 1658. szeptember 22-től október 10-ig tartott. Reniger és Lutsch feljegyzése alapján ekkor érkezett meg a nagyvezír a sereggel

⁸⁰⁷ **Lutsch**, 303-304.

⁸⁰⁸ ma Crepaja (Црепaja), Juzsnobanatszki okrug, Szerbia.

Edirnébe, magába a városba pedig két napra rá vonult be. Az említett idő alatt a sereg kb. 780 kilométert tett meg, az úton változatlanul az eredetileg kijelölt 25 menzillel számoltak. Az biztosnak látszik, hogy Nisig vagy Palanka-i Muszapasáig erőltetett menetben, átlagban naponta kb. 49 km-t haladtak, talán megállás nélkül, egész éjszaka meneteltek. A nagyobb pihenőhelyeken (*oturak*) sem időztek egy éjszakánál többet, Nis után is átlagban naponta kb. 37 km-t tettek meg.⁸⁰⁹

Az út során a sereg tartózkodási helyeinek napi beazonosításánál Lutsch naplójának egyértelműnek tűnő adataiból lehet kiindulni. Ez alapján szeptember 23-án Palanka-i Haszánpasánál, szeptember 26-án a Lutsch által Szófiának hitt Nisben, szeptember 30-án Szófiában, október 3-án Pazardzsikban, október 4-én Filibében járt a hadsereg.⁸¹⁰

A menzilek további ellátását újabb vásárlásokkal tervezték megoldani. Egy állomásra az árpa mennyiségét 1.500 kilében (33.375 kg), a lisztét 200 kilében (5.131 kg), a szalmaét 300 kantarban (16.933 kg), a tűzifáét pedig 50 szekérben határozták meg, a nagyobb pihenőhelynek kijelölt helységekbe pedig az előbb felsoroltak dupláját rendelték. A szalma és a tűzifa esetében a szürszatból maradtakkal számoltak, ezekből vásárolni csak akkor kellett, ha nem maradt elegendő. Ha szalmát nem sikerült beszerezni, akkor arányaiban szénával kellett volna pótolni. Ezen felül néhány menzilben 16.136 akcse értékben 121 kantar (6.830 kg) kétszersültet biztosan biztosítottak.⁸¹¹

Az árpa több menzilben a szürszatból vagy más ellátmányból feleslegként megmaradhatott, ugyanis az árpából sok esetben a standardként megállapított 1.500 kilénél kevesebbet vásároltak. Így elképzelhető, hogy az újonnan vásárolt mennyiségek a szürszatból megmaradtak 1.500 kilére való kiegészítésére szolgáltak. Ez a ténylegesen felvásárolt árpamennyiség 25.138,5 kilét (559.332 kg) tett ki, amiből 8.808 kilét kincstári pénzből, 16.330,5 kilét a hadsereg pénzből szereztek be, és utóbbit a nagyvezír ellátására szánták.⁸¹²

Perakinig a menzilek árpával és a liszttel való ellátását azonban nem újbóli beszerzésekkel, hanem a térségbeli kazákból korábban vásárolt mennyiségekkel (*istira*) akarták megoldani. Ezek általában többek is lettek a megállapított standardnál, így a felesleget értékesíteni tervezték.

⁸⁰⁹ **ÖStA, HHStA, Türkei I.** (Turcica), Karton 130, Konv. III. fol. 3-11. Reniger jelentése. Edirne, 1658. október 21. **Lutsch**, 304-306. **Na'îmâ**, 1805. **Abdi** paşa, 128.

⁸¹⁰ **Lutsch**, 305-306.

⁸¹¹ **BOA, D.MKF** 27490. 26. A szalma kantarját 15 akcséért vették volna. **BOA, KK** 1949. 50. A kétszersültet 140 akcse/kantar áron szereztek be. Ez az ár egyedül Szófia menzilben nem érvényesült, ott 132,4 akcséért tudtak biztosítani 1 kantar kétszersültet.

⁸¹² **BOA, MAD** 4576. 19.

A következő lépésben ezek után a Pancsovától Edirnéig tartó útvonal menziljeinek és tervezett ellátásuknak a bemutatása következik. Ennek során a hadjárat résztvevői között bizonyosan kiosztott mennyiséget is jelezzük.

(1) szeptember 22. Pancsova → **Hiszárdzsik**: A Dunán egy 67 hajóból kialakított hídon keltek át, amit olyan szélesre alakítottak, hogy két szekér elférjen egymás mellett.⁸¹³ A menzil ellátására a budai vilájetből Bajrám csavus által felügyelt, Szendrő kazából vásárolt tételeket kívánták átforgatni, ami az alábbiakban látható.⁸¹⁴

menzil	kaza	árpa (kile)	liszt (kile)	szalma (kantar)	túzifa (szekér)
Hiszárdzsik	Szendrő	1500	500	300	50

A látható mennyiségből 300 kile lisztet 24.000 akcse értékben terveztek eladni. A maradékból 50.000 illetve 16.000 akcse értékben további 1.000 kile árpát és 200 kile lisztet értékesíthettek.

A kaza vásárlásából 494 kile (10.991,5 kg) árpát bizonyosan kiosztottak a hadjárat résztvevői között.⁸¹⁵

(2) szeptember 22. Hiszárdzsik → **Kolár**: A menzilbe a budai vilájetből Bajrám csavus által felügyelt, Ahrama és Güverdzsinlik kazából vásárolt tételeket és Modava kaza szürszat-adójából bizonyos mennyiségű árpát és lisztet terveztek átcsoportosítani az alábbiak szerint.⁸¹⁶

menzil	kaza	árpa (kile)	liszt (kile)	szalma (kantar)	túzifa (szekér)
Kolár	Ahrama, Güverdzsinlik	1980	660		
	Modava	473	242		
összesen		2453	902	300	50

Ahrama és Güverdzsinlik kaza vásárlásából el akartak adni 450 kile árpát, 22.500 akcséért, és 460 kile lisztet 36.800 akcséért. Ezen felül 27.500 akcse ellenében a kolári palánk dizdárjának 550 kile árpát értékesítettek.

⁸¹³ Lutsch, 304.

⁸¹⁴ BOA, D.MKF 27490. 26.

⁸¹⁵ BOA, D.MKF 27490. 26. BOA, MAD 4576. 19. BOA, D.MKF 62/179. 64/2.

⁸¹⁶ BOA, D.MKF 27490. 26.

Modava kaza szürszatjából a 473 kile árpa és a 242 kile liszt egyébként is „hipotetikus” volt, ugyanis pénzként, 23.650 illetve 19.360 akcse értékben gyűjtötték be.

Ahramából és Güverdzsinlikből 451 kile (10.035 kg) árpa bizonyosan kiosztásra került a hadjárat résztvevői között.⁸¹⁷

(3) szeptember 23. Kolár → **Palanka-i Haszánpasa**: A menzilbe a budai vilájetből Bajram csavus által felügyelt Pozsarofcsa és Kucsajna kazából vásárolt tételeket használták volna fel az alábbiak alapján.⁸¹⁸

menzil	kaza	árpa (kile)	liszt (kile)	szalma (kantar)	túzifa (szekér)
Palanka-i Haszánpasa	Pozsarofcsa, Kucsajna	4200	1440	300	50

A látható mennyiségből 2.700 kile árpát 135.000 akcséért és 1.200 kile lisztet 96.000 akcséért készültek eladni. Ezeken kívül a hadsereg távozása után további 800 kile árpát, 40.000 akcséért és 103,5 kile lisztet 8.280 akcséért is értékesíthettek.⁸¹⁹

(4) szeptember 23. Palanka-i Haszánpasa → **Batocsina**: A menzilbe a budai vilájetből Bajram csavus által felügyelt Karagujefcsa kazából vásárolt tételeket tervezték átcsoportosítani az alábbiak szerint.⁸²⁰

menzil	kaza	árpa (kile)	liszt (kile)	szalma (kantar)	túzifa (szekér)
Batocsina	Karagujefcsa	3450	1150	300	50

A látható mennyiségből 1.950 kile árpát 97.500 akcséért és 950 kile lisztet 76.000 akcséért kívántak továbbadni.

A kaza vásárlásából 1.010 kile (22.472,5 kg) árpát bizonyosan kiosztottak a hadjárat résztvevői között.⁸²¹

(5) szeptember 24. Batocsina → **Jagodina**: A pihenőhelynek kijelölt menzilbe a budai vilájetből Bajram csavus által felügyelt Jagodina és Csacska kazából vásárolt tételeket tervezték utalni az alábbiak szerint.⁸²²

⁸¹⁷ BOA, D.MKF 27490. 26. Kezdetben 794 akcse árpa és 264 kile liszt eladása merült fel. BOA, MAD 4576. 19. BOA, D.MKF 62/179. 63/140.

⁸¹⁸ BOA, D.MKF 27490. 26.

⁸¹⁹ BOA, D.MKF 27490. 26. BOA, D.MKF 62/179.

⁸²⁰ BOA, D.MKF 27490. 26.

⁸²¹ BOA, D.MKF 27490. 26. BOA, MAD 4576. 19. BOA, D.MKF 62/179. 63/140.

menzil	kaza	árpa (kile)	liszt (kile)	szalma (kantar)	tűzifa (szekér)
Jagodina	Jagodina	2400	800		
	Csacska	1026	342		
összesen		3426	1142	300	50

Jagodina kaza istirájából 400 kile lisztet akartak eladni 32.000 akcséért.

Csacska kaza istirájából 426 kile árpát 21.300 akcséért és az egész lisztet 27.360 akcséért kívánták továbbadni.

Jagodinából 357 kile, Csacsából 25 kile, összesen 382 kile (8.499,5 kg) árpát bizonyosan kiosztottak a hadjárat résztvevői között.⁸²³

(6) szeptember 24. Jagodina → **Perakin**: A menziliben a budai vilájetből Bajrám csavus által felügyelt Reszava kazából vett és a Perakin kazából újonnan vásárlandó tételeket tervezték felhalmozni az alábbiak alapján.⁸²⁴

menzil	kaza	árpa (kile)	liszt (kile)	szalma (kantar)	tűzifa (szekér)
Perakin	Reszava	1200	400		
	Perakin	300	50		
összesen		1500	450	300	50

Reszava kaza istirájából eladásra szántak 16.000 akcséért 200 kile lisztet.

Perakin kazából az árpát 30 akcsével 9.000 akcséért, a lisztet 60 akcsével 3.000 akcséért szerezték volna be.

Reszava kazából 647 kile (14.396 kg) árpát bizonyosan kiosztottak a hadjárat résztvevői között.⁸²⁵

A Perakint követő menzilekbe szánt árpát és lisztet új vásárlásokból tervezték fedezni. Az állomásonkénti 1.500 kile árpát 30 akcse/kile áron 45.000, a 200 kile lisztet 60 akcse/kile áron 12.000 akcséért vásárolták volna. A nagyobb pihenőhelynek kijelölt menzileknél értelemszerűen az említett összegek kétszeresével, az árpa esetében 90.000 akcsével, a liszt esetében pedig 24.000 akcsével számoltak.

⁸²² BOA, D.MKF 27490. 26.

⁸²³ BOA, D.MKF 27490. 26. BOA, MAD 4576. 19. BOA, D.MKF 63/140.

⁸²⁴ BOA, D.MKF 27490. 26.

⁸²⁵ BOA, D.MKF 27490. 26. BOA, MAD 4576. 19. BOA, D.MKF 62/179. 63/140.

(7) szeptember 25. Perakin → **Razsne**: A menzil árpáját és lisztjét Aladzsahiszar kazából új vásárlás útján tervezték biztosítani az alábbiak szerint.⁸²⁶

menzil	kaza	árpa (kile)	liszt (kile)	szalma (kantar)	túzifa (szekér)
Razsne	Aladzsahiszar	1500	200	300	50

A menzil nem rendelkezett elegendő ívóvízzel, a vár előtti folyóvíz megtisztításával tervezték e probléma megoldását.⁸²⁷

(8) szeptember 25. Razsne → **Alekszicse**: A menzil árpa- és lisztellátmányát Ürgüp kazából való beszerzéssel kívánták biztosítani az alábbiak alapján.⁸²⁸

menzil	kaza	árpa (kile)	liszt (kile)	szalma (kantar)	túzifa (szekér)
Alekszicse	Ürgüp	1500	200	300	50

Ürgüp, illetve ezen kívül Nis és Leszkofcsa kazából összesen 2.286,5 kile (50.875 kg) árpát gyűjtöttek be bizonyosan, amit ki is osztottak a hadjárat résztvevői között.⁸²⁹

(9) szeptember 26. Alekszicse → **Nis**: A pihenőhelynek kijelölt menzil árpa- és lisztellátását Nis és Leszkofcsa kazából tervezték megoldani az alábbiak szerint.⁸³⁰

menzil	kaza	árpa (kile)	liszt (kile)	szalma (kantar)	túzifa (szekér)
Nis	Nis, Leszkofcsa	3000	400	300	50

A két kaza vásárlásából Alekszicse menzilbe is jutott. Nisben az említett mennyiségeken felül 66.800 akcse értékben 550 kile árpát és rozst vettek. Ezen felül a toparabadzsik lovainak Filibe menzilig 10 napra vásároltak 80 akcse/kile áron 400 kile (8.900 kg) árpát.⁸³¹

(10) szeptember 26. Nis → **Palanka-i Muszapasa**: A Sehirköj kazához tartozó menzil ellátását annak saját erejéből oldották volna meg.⁸³²

⁸²⁶ BOA, D.MKF 27490. 27.

⁸²⁷ BOA, D.MKF 27490. 27.

⁸²⁸ BOA, D.MKF 27490. 27.

⁸²⁹ BOA, MAD 4576. 19.

⁸³⁰ BOA, D.MKF 27490. 27.

⁸³¹ BOA, KK 1949. 50.

⁸³² BOA, D.MKF 27490. 27. Nis és Leszkofcsa kazából 30.000 akcse értékben 1.000 kile árpát szereztek volna be és a kenyeret is ezekből a kazából vásárolták volna.

menzil	helység	árpa (kile)	liszt (kile)	szalma (kantar)	tűzifa (szekér)
Palanka-i Muszapasa	Palanka-i Muszapasa	1500	200	300	50

Palanka-i Muszapasa menzilt követően az állomásokra a 200 kile liszt helyett páranként 1 akcsével számolva 20.000 akcséért 20.000 pár kenyér vásárlását irányozták elő. 1 kile lisztből 50 pár kenyeret tudtak sütni, így az említett menziltől kezdve tulajdonképpen 400 kile (10.262 kg) liszt beszerzését tervezték.

A Perakin és a Palanka-i Muszapasa közötti menzilekben a tervezet alapján 1.050 kile újonnan vásárolt, a kiosztásba nem számolt lisztet láthattunk, amiből a gyakorlat alapján (50 kile/pár) 52.500 pár kenyeret lehetett sütni. Ha ehhez hozzászámítjuk az alábbiakban bemutatandó, Sehirköj és Edirne menzilek között újonnan beszerzendő 359.720 pár kenyeret, akkor összesen 412.220 pár⁸³³ kenyeret kapunk, aminek a hadjáraton résztvevők közötti kiosztásáról szintén nem rendelkezünk információval.

(II) szeptember 27. Palanka-i Muszapasa → **Sehirköj**: A menzilbe Sehirköj kazából terveztek új vásárlást az alábbi adatok alapján.⁸³⁴

menzil	kaza	árpa (kile)	kenyér (pár)	szalma (kantar)	tűzifa (szekér)
Sehirköj	Sehirköj	1500	20000	300	50

A kazából 2.060 kile (45.835 kg) árpát bizonyosan kiosztottak a hadjárat résztvevői között, amiből a következő menzilbe is jutott.⁸³⁵

(12) szeptember 28. Sehirköj → **Szaribord/Szarijurd**: Az állomást szintén Sehirköj kazából látták volna el az alábbiak szerint.⁸³⁶

menzil	kaza	árpa (kile)	kenyér (pár)	szalma (kantar)	tűzifa (szekér)
Sehirköj	Sehirköj	1500	20000	300	50

(13) szeptember 29. Szaribord/Szarijurd → **Helkalipinar**: A menzilbe Szófia és Preznik kazákból bonyolítottak volna le egy új vásárlást az alábbi adatok alapján.⁸³⁷

⁸³³ Ez a szám akkor tekinthető relevánsnak, ha a Perakin-Edirne útvonalon nem maradt a szürszatból liszt, és az új vásárlás teljesen lefedte volna a szükségleteket.

⁸³⁴ BOA, D.MKF 27490. 27.

⁸³⁵ BOA, MAD 4576. 19.

⁸³⁶ BOA, D.MKF 27490. 27.

menzil	kaza	árpa (kile)	kenyér (pár)	szalma (kantar)	tűzifa (szekér)
Helkalipinar	Szófia, Preznik	1500	20000	300	50

A két kazából összesen 6.000 kile árpát és 80.000 pár kenyeret szándékoztak venni, amiből a Helkalipinart követő két menzilt ellátását is tervezték. Ebből a mennyiségből 3.524 kile (78.409 kg) árpát bizonyosan szétosztottak a hadjárat résztvevői között.⁸³⁸

(14) szeptember 30. Helkalipinar → **Szófia**: A nagyobb pihenőhelynek kijelölt Szófiába szintén az előbb említett kazák új vásárlásából biztosítottak volna ellátást.⁸³⁹

menzil	kaza	árpa (kile)	kenyér (pár)	szalma (kantar)	tűzifa (szekér)
Szófia	Szófia, Preznik	3000	40000	300	50

Szófia menzilben 2.651 kile (58.985 kg) árpa biztosan rendelkezésre állt, azonban nehéz eldönteni, hogy ezt milyen vásárlásból szerezték be, ugyanis ennek a mennyiségnek kiléjéért 30 helyett csak 15 akcsét adtak. Ezen felül kiosztására vonatkozóan sincsenek feljegyzések. Az árpán kívül 106 kantar (5.983 kg) kétszersült is kiosztásra várt, amit 14.036 akcséért szereztek be.⁸⁴⁰

(15) október 1. Szófia → **Ormanli falu**, Káziaszkerderbendi közelében: A faluba szintén az előbb említett kazák új vásárlásából tervezték a szállítást.⁸⁴¹

menzil	kaza	árpa (kile)	kenyér (pár)	szalma (kantar)	tűzifa (szekér)
Ormanli	Szófia, Preznik	1500	20000	300	50

(16) október 2. Ormanli → **Ihtiman**: A menzil ellátmányát további vásárlással, Ihtiman és Izladi kazákból kívánták biztosítani az alábbiak szerint.⁸⁴²

menzil	kaza	árpa (kile)	kenyér (pár)	szalma (kantar)	tűzifa (szekér)
Ihtiman	Ihtiman	1000	20000		
	Izladi	500			
összesen		1500	20000	300	50

⁸³⁷ BOA, D.MKF 27490. 27.

⁸³⁸ BOA, MAD 4576. 19.

⁸³⁹ BOA, D.MKF 27490. 27.

⁸⁴⁰ BOA, KK 1949. 50.

⁸⁴¹ BOA, D.MKF 27490. 28.

⁸⁴² BOA, D.MKF 27490. 28.

A két kazából összesen 1.657 kile (36.868 kg) árpát kiosztottak a hadjárat résztvevői között, ugyanis magában a menzilben további 294 kile (6.541,5 kg) árpa és 480 pár kenyér állt rendelkezésre. Ezeken kívül 840 akcse értékben 6 kantar (339 kg) kétszersült is kiosztásra várt.⁸⁴³

(17) október 2. Ihtiman → **Kizderbendi**: A menzilbe Szamakov kazából, új vásárlással biztosították volna az árpát és a kenyeret az alábbi adatok alapján.⁸⁴⁴

menzil	kaza	árpa (kile)	kenyér (pár)	szalma (kantar)	túzifa (szekér)
Kizderbendi	Szamakov	1500	20000	300	50

Szamakov kazából bizonyosan beszereztek 500 kile (11.125 kg) árpát és el is osztották a hadjáraton résztvevők között.⁸⁴⁵

(18) október 3. Kizderbendi → **Tatárbazari**: A menzilbe Tatárbazari kazából terveztek újabb „bevásárlást” az alábbiak szerint.⁸⁴⁶

menzil	kaza	árpa (kile)	kenyér (pár)	szalma (kantar)	túzifa (szekér)
Tatárbazari	Tatárbazari	1500	20000	300	50

A kazából 1.481,5 kile (32.964 kg) árpát bizonyosan kaptak a hadjárat résztvevői.⁸⁴⁷

(19) október 4. Tatárbazari → **Filibe**: Adatai alapján pihenőhelynek kijelölhetett menzilbe Filibe kazából további vétellel terveztek szállítást.⁸⁴⁸

menzil	kaza	árpa (kile)	kenyér (pár)	szalma (kantar)	túzifa (szekér)
Filibe	Filibe	3000	40000	300	50

Filibe kazából összesen 4.500 kile árpát és 60.000 pár kenyeret szándékoztak venni, amiből a Filibét követő menzil ellátását is tervezték. Ebből a mennyiségből bizonyosan kiosztottak a hadjárat résztvevői között 3.280 kile (72.980 kg) árpát. Magában a menzilben

⁸⁴³ BOA, MAD 4576. 19. BOA, KK 1949. 50.

⁸⁴⁴ BOA, D.MKF 27490. 28.

⁸⁴⁵ BOA, MAD 4576. 19.

⁸⁴⁶ BOA, D.MKF 27490. 28. Lutsch, 306.

⁸⁴⁷ BOA, MAD 4576. 19.

⁸⁴⁸ BOA, D.MKF 27490. 28. Lutsch, 306.

pedig 2.485 kile (55.291 kg) árpa és 4.500 pár kenyér állt rendelkezésre, továbbá 700 akcse értékben 5 kantar (282 kg) kétszersült is kiosztásra várt.⁸⁴⁹

Ezekon kívül 150 kile (3.337,5 kg) árpát szántak a kincstári szamarak ellátására Filibe és Edirne között, amit 60 akcse/kile áron szereztek be.⁸⁵⁰

(20) október 5. Filibe → **Papaszli**: A megállóhelynek az ellátását is Filibe kazából tervezték megoldani az alábbiak alapján.⁸⁵¹

menzil	kaza	árpa (kile)	kenyér (pár)	szalma (kantar)	tűzifa (szekér)
Filibe	Filibe	1500	20000	300	50

(21) október 6. Papaszli → **Kajalu**: A menzilbe a szükséges tételeket Csirpan és Zagra-i Atik kazák újabb vásárlásaiból szerezték volna be az alábbiak szerint.⁸⁵²

menzil	kaza	árpa (kile)	kenyér (pár)	szalma (kantar)	tűzifa (szekér)
Kajalu	Csirpan	500	8000		
	Zagra-i Atik	1000	12000		
összesen		1500	20000	300	50

A két kazából összesítve a vásároltaknál nagyobb mennyiséget, 1.540 kile (34.265 kg) árpát osztottak ki a hadjárat résztvevői között.⁸⁵³

(22) október 7. Kajalu → **Uzundzaabad-i Haszköj**: A hely ellátását saját kazájából további beszerzéssel oldották volna meg.⁸⁵⁴

menzil	kaza	árpa (kile)	kenyér (pár)	szalma (kantar)	tűzifa (szekér)
Uzundzaabad-i Haszköj	Uzundzaabad-i Haszköj	1500	20000	300	50

A kazából 1.000 kile (22.250 kg) árpát bizonyosan kaptak a hadjárat résztvevői. A menzilben legkevesebb 640 kile (14.240 kg) árpa állt rendelkezésre, valamint 560 akcse értékben 4 kantar (226 kg) kétszersült szintén kiosztásra várt.⁸⁵⁵

⁸⁴⁹ BOA, KK 1949. 50. BOA, MAD 4576. 19.

⁸⁵⁰ BOA, KK 1858. 42.

⁸⁵¹ BOA, D.MKF 27490. 28.

⁸⁵² BOA, D.MKF 27490. 28.

⁸⁵³ BOA, MAD 4576. 19.

⁸⁵⁴ BOA, D.MKF 27490. 28.

⁸⁵⁵ BOA, MAD 4576. 19. BOA, KK 1949. 50.

(23) október 8. Uzundzsaabad-i Haszköj → **Harmanli**: A menzil ellátását három kazából, Janboluból, Nevahi-i Janboluból és Zagra-i Dzsedidből való újabb vásárlással biztosították volna. Az árpából azonban a megállapított mennyiségnél többet, 1.600 kilét szereztek volna be az alábbiak szerint.⁸⁵⁶

menzil	kaza	árpa (kile)	kenyér (pár)	szalma (kantar)	túzifa (szekér)
Harmanli	Janbolu	700	8000		
	Nevahi-i Janbolu	500	7000		
	Zagra-i Dzsedid	400	5000		
összesen		1600	20000	300	50

Janbolu kazából 1.345 kile, Nevahi-i Janboluból 500 kile, Zagra-i Dzsedidből pedig 458 kile, összesen 2.303 kile (51.242 kg) árpa került kiosztásra a hadjárat résztvevői között, és ebből a mennyiségből feltehetően a környező menzilekbe is szállítottak.⁸⁵⁷

(24) október 9. Harmanli → **Dzsiszr-i Musztafapasa**: A menzilt három kazából (Csirmen, Dzsiszr-i Musztafa, Iszlimije) látták volna el új vásárlással. Az árpa mennyisége ebben az esetben is több lett volna az előre megállapítottnál.⁸⁵⁸

menzil	kaza	árpa (kile)	kenyér (pár)	szalma (kantar)	túzifa (szekér)
Dzsiszr-i Musztafapasa	Csirmen	800	10000		
	Dzsiszr-i Musztafapasa	500	4000		
	Iszlimije	500	6000		
összesen		1800	20000	300	50

A három kazából a tervezettnél nagyobb mennyiséget, Csirmenből 853,5 kile, Dzsiszr-i Musztafapasa kazából 1.085 kile, Iszlimijéből 673 kile, összesen 2.611,5 kile árpát osztottak ki a hadjárat résztvevői között. Magában a menzilben pedig 500 kile árpa bizonyosan rendelkezésre állt.⁸⁵⁹

(25) október 10. Dzsiszr-i Musztafapasa → **Edirne**: A pihenőhelynek számító menzilbe Edirne kazából történő új vásárlással biztosítottak volna árpát, kenyeret és a szürszatból származó mennyiségen felül szalmát az alábbiak alapján.⁸⁶⁰

⁸⁵⁶ BOA, D.MKF 27490. 28.

⁸⁵⁷ BOA, MAD 4576. 19.

⁸⁵⁸ BOA, D.MKF 27490. 28.

⁸⁵⁹ BOA, MAD 4576. 19. BOA, KK 1949. 50.

⁸⁶⁰ BOA, D.MKF 27490. 28.

menzil	kaza	árpa (kile)	kenyér (pár)	szalma (kantar)	szalma (kantar)	túzifa (szekér)
Edirne	Edirne	3000	40000	4000		
	Dimetoka	2000		500		
összesen		5000	40000	4500	300	50

A Dimetoka kazából származó tételek és az Edirne kazából biztosítandó kenyér mennyisége csak tervezett volt. Az árpát 60.000, a kenyeret 40.000 akcséért szerezték volna be. A 4.000 kantar (225.772 kg) szalmáért 7,5 akcse/kantar áron 30.000 akcsét fizettek, és elképzelhető, hogy ugyanennyiért vásárolták volna a további 500 kantar is.

A menziliben 500 kile (11.125 kg) árpa és a nagyvezírnek rendelt 24.720 akcse értékű kenyér (12.360 vagy 24.720 pár) bizonyosan rendelkezésre állt. A janicsárok számára is vásároltak kenyeret, 30.000 akcse értékben 15.000 párat.⁸⁶¹

VIII. 3. Az Edirne-Isztambul útvonal

A sereg Edirnében tíz napot időzött, majd immár lassan a 16. életévébe lépő szultánnal és udvartartásával kiegészülve folytatta útját a birodalom fővárosába. A krónikások szerint azonban a válide szultán az uralkodó 10 éves öccsével, Ahmeddel és 17 éves bátyjával, Szülejmánnal a sereg előtt egy nappal kelt útra.⁸⁶²

A visszaút harmadik, Edirne és Isztambul közötti szakaszát a sereg tíz nap alatt, 1658. október 20-29. között tette meg. A közel 250 km hosszú távon 10 menzilt jelöltek ki, amelyek tulajdonképpen állandóak voltak. Ekkor már nem erőltetett menetben haladt a sereg, hanem a „megszokott” tempójában, átlagban naponta kb. 25 kilométert megtéve.

A menzilek közötti időbeli távolságokhoz az odaút során használt források nyújtanak támpontot. Az ezekben szereplő adatok azonban az 1695. évek kivételével a hadjáratra való vonulás esetére számolt idők, így visszafelé jövet ezek lehetnek valamennyivel kevesebbek is. Az állomások egymáshoz viszonyított térbeli távolságának meghatározását nehezíti, hogy az egyes szálláshelyek pontos elhelyezkedését ez esetben sem ismerjük, ezért az alább kilométerben kifejezett távolságok és megadott útvonalleírások domborzati és műholdtérképekre támaszkodva tett becsléseinken alapulnak, amit Verancsics Antal 1553. évi adataival egészítettünk ki.

Az Edirne és Isztambul közötti útvonalon a menzilek ellátmányát 3.000 kile (66.750 kg) árpában, 300 kile (7.697 kg) lisztben, 100 szekér tűzifában, 800 kantar (45.154 kg)

⁸⁶¹ BOA, D.MKF 27490. 28. BOA, KK 1949. 49, 50.

⁸⁶² Abdi paşa, 129. Na‘imâ, 1806. Reniger jelentése. Edirne, 1658. október 21.

szalmában és 30 szekér szénában határozták meg. A szükséges mennyiségeket vásárlás útján a környékbeli kazákból szereztek be. Az adatok alapján kétszeres ellátmánnyal ellátott menzil nincs, ebből következően nagyobb pihenőhelyet nem jelöltek ki.⁸⁶³

Az árpa kiléjéért 30 akcsét, a liszt kiléjéért 60 akcsét, míg a szalma kantarjáért 15 akcsét fizettek, akárcsak a Belgrád-Edirne útvonalon. Ez Büjük Csekmedzséig érintette a menzileket, ugyanis az utolsó menzil kijelölésekor gondok akadhattak. A tervezet szerint Davudpasa volt az utolsó állomás, de valószínűleg a hagyományoknak megfelelően a Büjük Csekmedzse és Davudpasa között lévő Kücsük Csekmedzsével is számoltak, bár ellátására vonatkozóan adatok nem állnak rendelkezésünkre.

A tervezet alapján Edirne és Büjük Csekmedzse közötti menzilekbe összesen 720.000 akcse értékben 24.000 kile (534.000 kg) árpát, 148.500 akcse értékben 2.475 kile (63.499 kg) lisztet és 96.000 akcse értékben 6.400 kantar (361.235 kg) szalmát vásároltak. Az erre szükséges pénzüsszeget nagy részben a Szaruhán, Ajdin, Mentese, Szigla és Bolu szandzsákokból befolyó beldár-pénzből biztosították. A tűzifát és a szénát ugyancsak a környékbeli kazák korábbi szürszat-adójából vagy vásárlásából rendelték. A tűzifa mennyisége minden menzilben az előre meghatározott mennyiségnél 100 szekérrel több lett, talán azzal összefüggésben, hogy az időjárás október végén már hűvösre fordulhatott.⁸⁶⁴

A menzilekbe a szu emini, Szülejmán efendi felügyeletével további 6.382 kile (141.999,5 kg) árpát osztottak szét az edirnei hombárból. Ennek részletes kiosztásáról a feljegyzések szerint egy bizonyos Musztafa cselebi részletes deftert készített, ami azonban egyelőre nem áll rendelkezésünkre.⁸⁶⁵

Az alábbiakban az Edirnetől Isztambulig tartó útvonal menziljeinek és ellátásuknak a bemutatása következik.

(I) október 20. Edirne → **Havsza** (Havaszi Mahmudpasa):⁸⁶⁶ kb. 25 km. *Verancsics 24 km-nek számolta. Haladás délkeleti irányban sík és enyhén dombos területen. A két helység távolságára 1663-ban 6, 1695-ben 4,5 órát mértek. A menzil ellátmánya az alábbiak szerint alakult.*⁸⁶⁷

⁸⁶³ BOA, D.MKF 27490. 25. BOA, KK 2629. 2. BOA, D.MKF 62/138.

⁸⁶⁴ BOA, D.MKF 27490. 25. BOA, KK 2629. 10. BOA, D.MKF 62/140.

⁸⁶⁵ BOA, KK 2629. 10.

⁸⁶⁶ ma Havsa, Edirne İli, Törökország

⁸⁶⁷ BOA, D.MKF 27490. 25. Kopčan, 73. Reniger jelentése. Edirne, 1658. október 21. Verancsics, 59. Sevinç, 124.

menzil	kaza	árpa (kile)	liszt (kile)	túzifa (szekér)	szalma (kantar)	széna (szekér)
Havsza	Dimetoka	2000	200	60	500	10
	Havasz-i Mahmudpasa	1000	100	40	300	10
összesen		3000	300	100	800	20

A menzilbe Dimetokából további 40, Havasz-i Mahmudpasából pedig 60 szekér tűzifát csoportosítottak át.⁸⁶⁸

(2) október 21. Havsza → **Baba-ji Atik**:⁸⁶⁹ kb. 28 km. Verancsics 32 km-t „mért”. Továbbmenetelés délkeleti irányban sík területen. A két menzil közötti távot 1663-ban 3, 1695-ben 4,5 óra alatt tették meg. A helység ellátása az alábbiak szerint alakult.⁸⁷⁰

menzil	kaza	árpa (kile)	liszt (kile)	túzifa (szekér)	szalma (kantar)	széna (szekér)
Baba-ji Atik	Baba-ji Atik	500	50	25	250	10
	Migalkara	1500	150	50	300	10
	Ipszala	1000	50	25	250	10
összesen		3000	250	100	800	30

A menzilbe Migalkarából további 25, Baba-ji Atikból pedig 75 szekér tűzifa került még be.⁸⁷¹

(3) október 22. Baba-ji Atik → **Bergosz**:⁸⁷² kb. 25 km, Verancsics 16 km-t számolt. Előrehaladás kelet felé sík terepen. A két állomás időbeli távolsága 1663-ban 5, 1691-ben 6, 1695-ben 4 óra volt. Bergosz ellátmányát a következőképpen oldották meg.⁸⁷³

menzil	kaza	árpa (kile)	liszt (kile)	túzifa (szekér)	szalma (kantar)	széna (szekér)
Bergosz	Bergosz	750	50	30	200	10
	Szaraj	500	50	20	100	5
	Dzsiszr-i Ergene	1000	100	30	300	10
	Hajrabolu	750	100	20	200	5
összesen		3000	300	100	800	30

⁸⁶⁸ BOA, KK 2629. 10.

⁸⁶⁹ ma Babaeski, Kırklareli İli, Törökország

⁸⁷⁰ BOA, D.MKF 27490. 25. Kopčan, 73. Verancsics, 59. Sevinç, 124.

⁸⁷¹ BOA, KK 2629. 10.

⁸⁷² ma Lüleburgaz, Kırklareli İli, Törökország

⁸⁷³ BOA, D.MKF 27490. 25. Kopčan, 73. Halaçoğlu (2002), 105. Verancsics, 59. Sevinç, 124.

A menziliben a tűzifából Bergoszól további 40, Szarajból, Dzsizir-i Ergenéből és Hajraboluból pedig 20-20 szekérrel többet küldtek.⁸⁷⁴

(4) október 23. Bergosz → **Karistiran**:⁸⁷⁵ kb. 22 km. Haladás délkeleti irányban, sík terepen, közel az Ergene folyóhoz. 1663-ban 4, 1695-ben 4,5 óra alatt teljesítették a távolságot. A menzil ellátása az alábbiak szerint alakult.⁸⁷⁶

menzil	kaza	árpa (kile)	liszt (kile)	tűzifa (szekér)	szalma (kantar)	széna (szekér)
Karistiran	Kirkkilisze	1000	150	40	300	10
	Pinarhiszari	1500	150	40	350	10
	Vize	500	50	20	150	10
összesen		3000	350	100	800	30

A menziliben Kirkkiliszéből és Pinarhiszariból további 40-40, Vizéből pedig 20 szekérrel több tűzifát biztosítottak.⁸⁷⁷

(5) október 24. Karistiran → **Csorlu**:⁸⁷⁸ kb. 28 km. Verancsics Bergosztól 50 km-re „mérte”. Vonulás délkeleti irányban sík területen. 1663-ban a két helység távolságát 4, 1695-ben 5 órában, 1691-ben a Bergosz-Csorlu távolságot 10 órában adták meg. Csorluba a következő mennyiségeket rendelték.⁸⁷⁹

menzil	kaza	árpa (kile)	liszt (kile)	tűzifa (szekér)	szalma (kantar)	széna (szekér)
Csorlu	Csorlu	1500	150	50	400	15
	Tekirdagi	1000	150	50	400	15
	Vize	500				
összesen		3000	300	100	800	30

A menziliben Csorluból további 100 szekér tűzifa állt a hadsereg rendelkezésére.⁸⁸⁰

(6) október 25. Csorlu → **Kinikli** (Arapluderesi):⁸⁸¹ kb. 21 km. Továbbmenetelés délkelet felé, sík terepen. A két állomás közötti távot 1663-ban 3, 1695-ben 4,5 óra alatt tették meg. A menzil ellátása az alábbiak szerint alakult.⁸⁸²

⁸⁷⁴ BOA, KK 2629. 10.

⁸⁷⁵ ma Büyükkarıştıran, Kırklareli İli, Törökország

⁸⁷⁶ BOA, D.MKF 27490. 25. Kopčan, 73. Sevinç, 124.

⁸⁷⁷ BOA, KK 2629. 10.

⁸⁷⁸ ma Çorlu, Tekirdağ İli, Törökország

⁸⁷⁹ BOA, D.MKF 27490. 25. Kopčan, 73. Halaçoğlu (2002), 104. Verancsics, 59. Sevinç, 124.

⁸⁸⁰ BOA, KK 2629. 10.

menzil	kaza	náhije	árpa (kile)	liszt (kile)	tűzifa (szekér)	szalma (kantar)	széna (szekér)
Kinikli	Tekirdagi		2000	200	60	500	15
	<i>Ejüp</i>	Erekli	1000	100	40	300	15
összesen			3000	300	100	800	30

A menzilben Ereklből további 100 szekér tűzifát használtak fel.⁸⁸³

(7) október 26. Kinikli → **Szilivri**.⁸⁸⁴ kb. 25 km. *Verancsics Csorlutól 41 km-re „mérte”. Haladás keleti irányban sík terepen, közel a Márvány-tengerhez.* A menzilt 1663-ban Kiniklitől 3, 1695-ben 6, 1691-ben Csorlutól 8 óra távolságra mérték. Szilivriben az ellátásról az alábbiak szerint intézkedtek.⁸⁸⁵

menzil	kaza	náhije	árpa (kile)	liszt (kile)	tűzifa (szekér)	szalma (kantar)	széna (szekér)
Szilivri	<i>Ejüp</i>	Szilivri	1000	50	50	300	20
	Inedzsik		1000	50	20	200	10
	<i>Galata</i>	Marmara, Kapudagi, Mir Ali	1000	200	30	300	
összesen			3000	300	100	800	30

Az állomáson Szilivriből és Marmarából további 50 szekér tűzifát, utóbbiból még 10 szekér szénát is biztosítottak a hadsereg számára. Ezen a korábban beszerzettek tételekből további 1.950 kile (43.387,5 kg) árpát tettek félre a janicsárok ellátására.⁸⁸⁶

(8) október 27. Szilivri → **Büyük Csekmedzse**.⁸⁸⁷ kb. 30 km. *Verancsics 32 km-t számolt. Vonulás kelet felé viszonylag sík területen.* A menzil Szilivritől 1663-ban, 1691-ben és 1695-ben is 6 óra távolságra volt. A menzil ellátmánya az alábbiak szerint alakult.⁸⁸⁸

menzil	kaza	náhije	árpa (kile)	liszt (kile)	tűzifa (szekér)	szalma (kantar)	széna (szekér)
Büyük Csekmedzse	Ejüp	B. Csekmedzse	1500	150	50	400	15
		Csataldzsa	1500	150	50	400	15
összesen			3000	300	100	800	30

⁸⁸¹ ma Değirmenköy, İstanbul İli, Törökország

⁸⁸² BOA, D.MKF 27490. 25. **Kopčan**, 73. **Sevinç**, 124.

⁸⁸³ BOA, KK 2629. 10.

⁸⁸⁴ ma Silivri, İstanbul İli, Törökország

⁸⁸⁵ BOA, D.MKF 27490. 25. **Kopčan**, 73. **Halaçoğlu** (2002), 104. **Verancsics**, 59. **Sevinç**, 124.

⁸⁸⁶ BOA, KK 2629. 10.

⁸⁸⁷ ma Büyükçekmece, İstanbul İli, Törökország

⁸⁸⁸ BOA, D.MKF 27490. 25. **Kopčan**, 73. **Halaçoğlu** (2002), 104. **Verancsics**, 59. **Sevinç**, 124.

A menziliben a tűzifából Csataldzsából további 70, Bűjük Csekmedzséből pedig 30 szekérrel bocsátottak a sereg rendelkezésére. Utóbbi kazából további 1.000 kantar (56.443 kg) szalmát is küldettek.⁸⁸⁹

Az út során kincstári pénzen még 40 akcse/kile áron 4.656,5 kile (103.607 kg) árpát, illetve 20 akcse/kantar áron 4.810 kantar (271.491 kg) szalmát vásároltak. Egységenként 40 illetve 150 akcsés áron 270 szekér tűzifát és 60 szekér szénát is beszerettek.⁸⁹⁰ A felsorolt mennyiségeket feltételezhetően a Bűjük Csekmedzsét követő menzilekbe osztották el.

(9) október 28. Bűjük Csekmedzse → **Kücsük Csekmedzse**:⁸⁹¹ kb. 28 km. *Verancsics* 24 km-t számolt. *Előrehaladás viszonylag sík területen keleti irányban.* A menzil 1663-ban Bűjük Csekmedzsétől 3 óra távolságban volt.⁸⁹²

A menziliben 2.580 kile (57.405 kg) árpát és 8.350 pár kenyeret biztosan tároltak a katonák ellátására.⁸⁹³

(10) október 29. Kücsük Csekmedzse → **Davudpasa**:⁸⁹⁴ kb. 15 km. *Haladás kelet felé viszonylag sík terepen.* Kücsük Csekmedzsétől 1663-ban 2, 1695-ben Bűjük Csekmedzsétől 6 óra távolságra esett. A menzil ellátását az alábbiak szerint tervezték.⁸⁹⁵

menzil	kaza	náhije	árpa (kile)	liszt (kile)	tűzifa (szekér)	szalma (kantar)	széna (szekér)
Davudpasa	<i>Ejüp</i>	Kücsük Csek-medzse, Ejüp	2000		50	500	
összesen			2000		50	500	

A menziliben szalmából további 800 kantart (45.154 kg) rendeltek a hadsereg ellátására.

Davudpasából két nap után a dzselálik elleni hadmozdulatok megtervezése végett a sereg az uralkodóval együtt Kagithánébe vonult. Reniger értesülései szerint ezt azonban

⁸⁸⁹ BOA, KK 2629. 10.

⁸⁹⁰ BOA, KK 2629. 4.

⁸⁹¹ ma Küçükçekmece, İstanbul İli, Törökország

⁸⁹² Kopčan, 73. Verancsics, 59.

⁸⁹³ BOA, KK 2629. 10.

⁸⁹⁴ ma Davut Paşa mahallesi, İstanbul, Törökország

⁸⁹⁵ BOA, D.MKF 27490. 25. BOA, MAD 4576. 29. BOA, KK 2629. 13. Sevinç, 124. Kopčan, 73. Davudpasához érkezés dátumával kapcsolatban eltérő „álláspontok” vannak. A krónikairók nagy része október 31-re, míg Reniger és Nihádi október 30-ra tette ezt. ÖStA, HHStA, Türkei I. (Turcica), Karton 130. Konv. III. fol. 20-26. Reniger jelentése. Konstantinápoly, 1658. november 7. Abdi paşa, 129. Silahdar, 142. Na'imâ, 1807. Nihâdî, 184b (42).

biztonsági okokból tették, mert a szultáni palotában is akadtak a lázadókkal szimpatizálók. A janicsárok november 3-ig maradtak itt, a következő nap Üszküdarba mentek át.⁸⁹⁶

Az oszmán hadsereg Jenőtől Isztambulig szeptember 17. és október 29. között összesítve körülbelül 1.200-1.250 kilométert tett meg. A 43 napból közel 10 napot töltött pihenővel, amit leszámítva így naponta átlagban 29 kilométert haladt előre. A látottak alapján ellátási problémákkal nem küzdött.

Az odaút és a visszaút menziljeinek és azok ellátásának ismertetése után a következő lépésben immár a hadjáraton résztvevő személyek ellátását mutatjuk be, azaz a begyűjtött élelem egyénekre lebonott kiosztásának ismertetésére térünk rá.

⁸⁹⁶ **Reniger** jelentése. Konstantinápoly, 1658. november 7. **BOA, MAD** 4576. 29. **BOA, KK** 2629. 10, 13. **Abdi** paşa, 129. **Silahdar**, 142. **Na'imâ**, 1807.

IX. Az ellátmány kiosztása

A fentiekben láthattuk, hogy a hadsereg élelem-ellátmányának biztosítására milyen tervezetek, utasítások születtek, ahogy azt is, hogy ezekből mennyi realizálódott. A következőkben már az élelem szétosztását tárgyaljuk, amivel kapcsolatban a nüzul emininek, Haszán agának a mevkufát- és tevziát-deftere szolgál támpontként, ami az ellátmánynak a hadjárat résztvevői között történt szétosztását részletezi. Nem kizárható azonban, hogy ez a defter nem teljességgel ismerteti az élelem kiosztását, mert történnek benne utalások egy Musztafa Cselebi által készített másik tevziát-defterre. Ezt alátámasztja az a tény is, hogy több olyan tétel vásárlása is történt, amelyek elosztására vonatkozóan nincs információnk.

A fent említettek azonban csak az Edirne-Belgrád-Temesvár-Jenő-Pancsova-Edirne útvonalon kiosztott élelemre vonatkoznak, ami az 1658. június 24. és október 19. közötti, 118 napos időintervallumot foglalja magában, azaz beletartozik az a tíz nap is, amit a sereg október 10-19. között Edirnében töltött el.

Az Edirne-Isztambul közötti úton, az október 20-29. közötti tíz napon is osztottak élelmet, ennek dokumentációját azonban elkülönítve kezelték az előbbitől. Az ellátás megszervezésére Mehmed agát nevezték ki, aki feladatát szintén nüzul eminiként látta el.

A juhokat, ahogy azt a korábbiakban láthattuk, Juszuf efendi a ganem emini és Ömer bese a kaszabok kethüdája kezelte. Külön deftert vezettek a juhok bevételéről, kiosztásáról, azonban ez jelenleg nem áll rendelkezésünkre, így a hús felhasználásának részleteit nem ismerjük, csak a szürszatból és istirából származó állatokra vonatkozó hiányos számadatokra támaszkodhatunk.

Az állatok ellátásáért a szergi-ji hümajun eminje Musztafa aga felelt, az ő tevékenységéről közelebbit azonban nem ismerünk.

A nagyvezírtől kezdve a különböző díváni hivatalok és a kapikulu egységek fontosabb tisztségviselőin, alkalmazottain, előjáróin át az erdélyi küldötnnek is járt kiutalás. A tételekből a kedvezményezettek napi adagokban részesültek, azonban nem mindegyik fajta élelmet osztották naponként, valamint nem is mindenki kapott minden nap a különböző tételekből. A kiosztott mennyiségek és a kedvezményezettek rangja nem mindig állt egyenes arányosságban, bár ezt befolyásolhatta az egyes személyek mellett lévő szolgálók száma is. A tisztségviselőkre vonatkozóan az elosztásról készült dokumentációban csak egy nem teljesen egyenletes, rangban és napi ételmennyiségben csökkenő tendencia figyelhető meg.

Az említettek miatt az élelemkiosztást bemutató kimutatásainkban a kedvezményezettek besorolásakor elsődlegesnek a napi adagok mennyiségét választottuk, ami valamennyire tükrözheti az egyes személyek egymáshoz viszonyított tényleges és a kiosztás során elfoglalt rangját. Emellett külön tárgyaljuk az egyes tételek térítéses és térítésmentes kiosztását, valamint a kiosztás könnyebb átláthatósága érdekében a kedvezményezetteket „funkciójuk” szerint csoportosítottuk: portai (központi) tisztségviselők; hivatalnokok csoportjai; katonák; kiemelt személyek; egyéb vagy titulus nélkül említett személyek; használatok.

A tartományi erők nem estek bele a központi elosztás körébe, ellátásukról maguknak kellett gondoskodniuk. Erre vonatkozóan Johann Friedrich Metzger⁸⁹⁷től, a budai pasát június végén Lippán felkereső Habsburg-követtől „kaphatunk” némi információt. Tudomása szerint, amikor Kenán pasa Budáról útra kelt a férfiakra 1, a nőkre fél guldent, a gyerekekre pedig 5 grosent jelentő illetéket vetett ki. A Duna menti falvaknak piskótát kellett sütniük, vagy valamilyen élelmiszert biztosítaniuk. Például egy háztulajdonost 100 tojás, a házában lakókat 20-30 tojás adására kötelezték.⁸⁹⁷ Ezen kívül az említett pasa, valamint a szilisztrai beglerbég, Dzsán Arszlán vásárolt a központilag beszédett ellátmányból, amit fordíthattak katonáikra élelmezésére is.

Az élelem kiosztását három nagy részben tárgyaljuk. Az első szakaszban az Edirne menziliben, a másodikban az Edirne-Jenő-Edirne útvonalon, a harmadik részben az Edirne-Isztambul úton végzett elosztást mutatjuk be.

IX. 1. Az élelem kiosztása Edirne menziliben

A fentiekben már láthattuk (VII. 3.), hogy a hadjáratra való gyülekezés idején az Edirnében biztosítandó ellátásra természetben 45.100 kile árpát, 4.910 kile lisztet, 3.865 okka olajat és 2.530 okka mézet szántak. Az előírányzott mennyiségekből végül 43.933 kile árpát, 4.788 kile lisztet, 3.755 okka olajat és 2.470 okka mézet sikerült beszédni.

1658. március 27-től a hadsereg Belgrád felé való indulásának napjáig, június 24-ig egy kevésbé részletes kimutatás szerint 39.606 kile (881.233,5 kg) árpát, 4.289 kile (110.039 kg) lisztet, 3.452 okka (4.428 kg) olajat és 2.219 okka (2.846,5 kg) mézet bizonyosan kiosztottak. Ez nem tűnik soknak, ezért feltehetőleg a pénzként beszédett tételekből és egyéb más forrásokból is biztosíthattak élelmet.

⁸⁹⁷ **J. F. Metzger** Annibale Gonzagának. Szakálos, 1658. július 16.

Az ellátmányból a szultáni udvar, a belső és a külső agák valamint további tisztségviselők számára csak árpát osztottak. Számuk és személyük egyelőre nem ismert, a kiosztott árpa 82,4 százalékát, 32.632 kilét (726.062 kg) kapták:⁸⁹⁸

kedvezményezett	időszak	napok száma	árpa (kile)
különböző tisztségviselők	márc. 27-ápr. 2.	7	5374
	ápr. 3-9.	7	4833
	ápr. 10-17.	8	4845
	ápr. 18-24.	7	4731
	ápr. 25-máj. 1.	7	4701
	máj. 2-7. 9.	7	672
	máj. 8. 10-14. 16.	7	745
	máj. 15. 17-21. 23.	7	756
	máj. 22. 24-28. 30.	7	828
	máj. 29. 31-jún. 2. 4.	5	1103
	jún. 3. 5-9. 11.	7	1157
	jún. 10. 12-16. 18.	7	1360
	jún. 17. 19-23. 25.	7	1527
összesen			32632

Az ellátmányból részesülők közül három tisztségviselő neve ismert: a reiszülküttáb Sámizáde Mehmed efendi, a nagyúri konyha eminje, Ömer efendi és a szu emini, Szülejmán efendi. A konyha vezetője a teljes lisztmennyiséget, valamint az olaj (95,9 %) és a méz (96,4 %) nagy részét kapta meg, ezeket feltételezhetően ételkészítésre használhatták fel.⁸⁹⁹

kedvezményezett	időszak	árpa (kile)	liszt (kile)	olaj (okka)	méz (okka)
Sámizáde Mehmed efendi, reiszülküttáb	n. a.	50			
	ápr. 2.	65			
	ápr. 20.	50			
	ápr. 26.	50			
	ápr. 29.	50			
	máj. 11.	120			
	máj. 23.	100		100	50
	jún. 21.	100			
Ömer efendi a Matbah-i Amire eminje	n. a.	0	4289	3312	2139
Szülejmán efendi szu emini	ápr. 26.	1423			
	jún. 23.	1756			
összesen		3764	4289	3412	2189

⁸⁹⁸ BOA, D.MKF 63/34.

⁸⁹⁹ BOA, D.MKF 63/34.

A látott tisztségviselőkön kívül bizonyos, illetve meg nem nevezett személyeknek, a janicsároknak, valamint a nagyvezír lovainak is biztosítottak valamennyi árpát, olajat és mézet.⁹⁰⁰

kedvezményezett	árpa (kile)	olaj (okka)	méz (okka)
Ahmed efendi	50		
Hüseyin efendi	50		
Mehmed efendi	20		
további személyek	2190	40	30
janicsárok	500		
nagyvezír lovai	400		
összesen	3210	40	30

Az ellátásban részesülő kedvezményezettek köre nem volt széles, feltételezhetően más forrásokból is biztosítottak élelmet a hadjáraton részt vevők számára.

IX. 2. Az élelem kiosztása az Edirne-Jenő-Edirne útvonalon

A tulajdonképpeni hadjárat idején (június 24-október 19.) kiosztott élelem a Haszán aga által készített mevkufát-defter alapján az Edirnétől Belgrádig tartó út menzijeibe rendelt szürszatot, a boszniai, a budai, az egri, a kanizsai, a temesvári vilájet szürszat-adójának bizonyos mennyiségét, a kincstárból kiutalt pénzen vett gabonát, valamint a nüzulpénzekből vásárolt tételeket jelentette.⁹⁰¹ Az ellátmány árpából, lisztből, a liszt egy részéből sült kenyérből, olajból, mézből, húsból, tűzifából és szalmából állt össze. Kétszersült, rizs, széna, illetve fű kiosztására vonatkozóan azonban egyelőre nem áll rendelkezésünkre információ.

Az alábbiakban röviden összefoglaljuk a kiosztott élelem mennyiségét, majd az egyes tételek elosztását külön-külön mutatjuk be.

IX. 2. 1. A kiosztott tételek és mennyiségek

Az előző fejezetekben már láthattuk, hogy az ellátmányt milyen módon és mekkora mennyiségben biztosították, ezért az alábbiakban már csak ennek összefoglalására szorítkozunk. Ez a szürszat-adóból **(a)**, a kincstári pénzből **(b)**, valamint a hadsereg pénztárából **(c)** finanszírozott utánpótlást jelentette.

⁹⁰⁰ BOA, D.MKF 63/34.

⁹⁰¹ BOA, MAD 4576. 5-6. A defterben található összesítés megtalálható még: Gemil, Tahsin: Relațiile Țărilor Române cu Poarta otomană în documente turcești 1601-1712. București, 1984. 300-302.

a) A *szürszat-adóból* 122.910 kile (2.734.747,5 kg) árpa, 16.139 kile (414.062 kg) liszt, 14.236 okka (18.262 kg) olaj, 8.490 okka (10.891 kg) méz, 9.720 kantar (548.626 kg) szalma, 5.045 cseki (1.261.250 kg) tűzifa és 15.197 darab juh állt rendelkezésre. Ez a mennyiség legfőképpen a korábbi fejezetben ismertetett, az Edirne és Belgrád között található menzilekbe rendelt szürszatot jelentette. Ehhez hozzávették a boszniai, a budai, a temesvári, az egri és a kanizsai vilájetek egyes kazáiból beszedett szürszatot, valamint az említett ejáletekbe tartozó többi kazából begyűjtött, és a Pancsova-Temesvár útvonal menziljeibe szánt szürszat felhasznált tételeit is. A korábbi fejezetekben ezt részletesen bemutattuk, összefoglalóan az alábbiak szerint alakult a hadjárat résztvevői között kiosztott szürszat-mennyiség:⁹⁰²

felhasználási/ begyűjtési hely	árpa (kile)	liszt (kile)	olaj (okka)	méz (okka)	szalma (kantar)	tűzifa (cseki)	hús (okka)
Edirne-Belgrád	78351	9995	8937,5	6028	9720	5045	6716
vilájetek egyes kazái	13724	2900	3042	1932	0	0	8481
Pancsova-Temesvár	30835	3244	2276	530	0	0	0
összesen	122910	16139	14255,5	8490	9720	5045	15197

b) A *kincstári pénzből* 2.471.063 akcsét költöttek vásárlásra. Ebből 37.829 isztambuli kile (841.695 kg) árpát 1.703.799 akcse értékben, 8.037,5 isztambuli kile (206.210 kg) lisztet 605.644 akcse értékben és 80.810 pár (55.274 kg) kenyeret 161.620 akcse értékben szereztek be. A különböző tételeket, különböző személyek szolgáltatták be, akik között megtalálhatóak egyszerű lakosok, tisztségviselők, katonák, és még maga a nüzul emini, Haszán aga is. Az nem derül ki a feljegyzésekből, hogy az adott személyek sajátjukat adták-e el vagy maguk vásárolták-e bizonyos mennyiséget bizonyos helyekről. A beszerzés nagy része július és augusztus hónapra esett, helyileg pedig a menzilek adták a felhalmozás helyét.

Az árpát kilénként 30-80 akcse között vásárolták fel, az árak Edirnetől Belgrád felé haladva fokozatosan csökkentek. Az árpa vásárolt mennyisége a korábbi fejezetekben már ismertetésre került, összefoglalóan az alábbiak szerint alakult.⁹⁰³

gyűjtőhely (személy/menzil)	árpa (kile)	akcse- érték
Haszán aga	1923	99996
Kajalu	267	16020
Filibe	1392	76074
Ihtimán	150	7500

⁹⁰² BOA, MAD 4576. 14-16. NBKiM, Orientalszki Otdel, fond 316/A, nr. 20. BOA, MAD 2998. 51-59. BOA, IE.AS 373.

⁹⁰³ BOA, MAD 4576. 17.

Szófia	2737,5	159250
Szuecsdi	666,5	43185
Palanka-i Muszapasa	386,5	23190
Nis	2275	113750
Batocsina	700	21000
Kolár	234	11700
Hiszárdzsik	27	2160
Belgrád	24563,5	1044864
Pancsova	1517	45510
Jenő	990	39600
összesen	37829	1703799

A lisztet augusztus 7-11. között kilénként 61-80 akcse közötti áron vásárolták a belgrádi menzilben. A korábbi fejezetekben ismertetett és kiosztásra szánt liszt mennyisége összefoglalóan az alábbiak szerint alakult.⁹⁰⁴

gyűjtőhely (menzil)	liszt (kile)	akcse- érték
Belgrád	8037,5	605644
összesen	8037,5	605644

A kenyeret párankét 2 akcséért szerezték be június és augusztus között, aminek részleteit a korábbi fejezetekben már szintén bemutattuk. A begyűjtés helye alapján összefoglalt és kiosztásra szánt mennyiségek az alábbiakban láthatóak.⁹⁰⁵

gyűjtőhely (menzil)	kenyér (pár)	akcse- érték
Filibe	12000	24000
Szófia	1341	2682
Belgrád	43469	86938
Pancsova	24000	48000
összesen	80810	161620

c) A hadjárat pénztárából – nagyobb részben nüzul-pénzből, kisebb részben a kincstár pénzből – finanszírozott (istira) ellátmányból 199.116 isztambuli kile (4.430.331 kg) árpa, 7.533 isztambuli kile (193.267 kg) liszt, 19.500 pár (13.338 kg) kenyér, 4.184 okka (5.367 kg) olaj, 550 okka (705,5 kg) méz és legalább 13.645 darab juh kiosztásával számoltak. Ennek a mennyiségnek a nagy részét a korábbi fejezetekben bemutatott azok a vásárlások tették ki, amit Belgrád körzetében, valamint a budai, a temesvári, az egri, a kanizsai, és a boszniai

⁹⁰⁴ BOA, MAD 4576. 18. BOA, KK 1858. 60. BOA, KK 1949. 44, 55.

⁹⁰⁵ BOA, MAD 4576. 18.

vilájetben bonyolítottak le. A kiosztott mennyiségek kisebb részét pedig az odaút során a különböző helyekről vételezett tételek jelentették.

Az istirából az eddigi kimutatásokban nem szereplő két tétel is akadt. Az egyik egy bizonyos Ibrahim aga által vásárolt 17.534 kile árpa, aminek eredetéről további információ nem áll rendelkezésünkre. A másik tétel pedig a szu emini, Szülejmán aga által vásárolt 15.904 kile árpa, amit feltehetően még az indulás előtt Edirne menzil környékéről szereztek be, ugyanis a szu emini nem tartott a hadsereggel.

Ezeneken felül a balkáni menzileket Kolártól Dzsizsr-i Musztafasáig további árpamennyiségekkel látták el, hogy a visszavonulás során ne lépjenek fel utánpótlási problémák. Ennek részleteit a korábbi fejezetekben szintén részletesen tárgyaltuk: a sereg és kincstár pénzéből (16.330,5 kile illetve 8.808 kile) finanszírozott, a balkáni menzilekhez közeli kazákból felvásárolt további árpa mennyisége összesen 25.138,5 kilét tett ki. A vásárolt tételek mennyiségét összefoglalóan az alábbi táblázat foglalja össze.⁹⁰⁶

vásárlás intézője	vásárlás helye vagy célja	árpa (kile)	liszt (kile)	olaj (okka)	méz (okka)	kenyér (pár)	juh (db)
Ahmed aga portai kapudzsibasi	Szilisztre, Nigbolu	23633	4004				
Abu Bekir aga	Temesvár és Eger vilájet	24888	1429	4184	550		
Juszuf aga, nagyvezír gönüllűjeinek feje	Temesvár vilájet	20914					
Kadri cselebi (aga)	Temesvár vilájet mukataai	13982					
Musztafa bölükbasi	Eger kaza	720					
Bajráam csavus	Buda vilájet	12058	1200				
Ibrahim bese Belgrád vám eminje	Belgrád környéke	10000					
Iszmail aga	Nemcse, Dimitrofcza kaza	14460					
	Belgrád-Jagodina közötti kazák	9452					
Ibrahim aga	Izbornik szandzsákból öt kaza	3600	899				
Filibe és Tatarbazari kaza rájái		2824					
Ahmed csavus	Filibe kaza	735					
	dzsebedzsik, topcsik, toparabadzsik Szófia- Belgrád között	2362,5				19500	
Ibrahim szu műbasiri	Belgrád menzil	911,5					

⁹⁰⁶ BOA, MAD 4576. 18-19. BOA, KK 1949. 30-32, 37, 44, 46.

Ibrahim aga		17534					
Szülejmán efendi szu emini	Edirne menzil	15904					
	különböző kazák						13645
	menzilek	25138,5					
összesen		199116,5	7533	4184	550	19500	13645

A kiosztásra rendelt mennyiségeket összesítve tehát az alábbiak szerint lehet kifejezni.

árpa (kile) (kg)	liszt (kile) (kg)	kenyér (pár) (kg)	olaj (okka) (kg)	méz (okka) (kg)	szalma (kantar) (kg)	túzifa (cseki) (kg)	juh (db)
359.855	20.490	661.335	18.423	9.040	9.720	5.045	28.842
8.006.774	525.691	452.353	23.633	11.596	548.626	1.261.250	

A fenti összesített táblázatban a liszt mennyisége kevesebb, a kenyéré pedig több, ugyanis ténylegesen 31.709 kile lisztet és 100.310 pár kenyeret gyűjtöttek be. Ez a táblázat adataihoz képest a liszt esetében 11.219 kile többletet, a kenyér esetében 561.025 pár hiányt jelent, azaz a lisztből további kenyérmennyiségeket sütöttek. A két szám közötti arány 50,0067, így 1 kile (25,656 kg) lisztből nagyjából 50 pár kenyeret készítettek, ami alapján 1 pár kenyeret körülbelül 684 g-nak lehet számítani.⁹⁰⁷

A felsorolt és kiosztott mennyiségek feltételezhetően kevesebbek a ténylegesen begyűjtötteknél, például a természetben beszédett nüzul nem szerepel a listán, így az élelem kiosztása sem tekinthető teljesnek. Ennek legfőbb oka az, hogy ahogy más hadjáratok, úgy az 1658. évi esetében is az élelemellátásra vonatkozóan viszonylag kevés forrás áll rendelkezésre. A fellelhető dokumentumok pedig sokszor ellentmondanak egymásnak, vagy csak részadatokat tartalmaznak, esetleg csupán tervezetek.

Az élelemellátást befolyásolhatta az adott évi termés, a lakosság tényleges teherbíró képessége, a begyűjthető élelem mennyisége, valamint a hadjáraton résztvevők személyének és kíséroiének a száma is. Az élelemkiosztás ismertetése során emiatt az 1672. évi kamenyeci, az 1683. évi bécsi és az 1695. és az 1696. évi magyarországi hadjárat adatait csupán egyszerű összehasonlítás céljából fogjuk feltüntetni. Ennek oka továbbá az is, hogy e hadjáratok élelemellátására vonatkozóan korántsem rendelkezünk olyan részletes ismeretekkel, mint az 1658. évvel kapcsolatban. Annyit összefoglalóan azért így is meg lehet állapítani, hogy hiába volt az említett hadjáratok idején a sereg létszáma másfélszer-kétszer több mint 1658-ban, a

⁹⁰⁷ Ha az általános kenyérsütési eljárást vesszük alapul, akkor 1 kg kenyeret körülbelül 0,75 kg lisztből lehet megsütni. Így 25,656 kg (1 kile) lisztből 34,208 kg (50 pár) kenyér készíthető. Ez alapján 1658-ban 1 pár kenyér 0,68416 kg volt.

kiosztott mennyiségek nem minden esetben állnak ezzel egyenes arányosságban, főleg ha az egyes személyek napi adagjait vesszük figyelembe.

Az alábbiakban rátérünk az ellátmány kiosztásának tételenkénti ismertetésére.

IX. 2. 2. Az árpa kiosztása

Az árpából 359.855 kilét terveztek kiosztani, amiből végül valamennyivel kevesebbet, 358.909,5 kilét (7.985.736 kg) utaltak ki. Ebből a mennyiségből 188.001 kilét térítésmentesen, 170.908,5 kilét pedig térítés ellenében osztottak szét. Ennek közel fele a katonákat, pontosabban a janicsárokat, az „alti bölük halki”-t, a topcsukat és a dzsebedzsiket illette. [1672-ben 417.909 kile, 1696-ban 781.583 kile árpát osztottak ki, 1683-ban pedig erre 938.425 kile állt rendelkezésre.⁹⁰⁸ Az arányokból is jól látható, hogy az oszmánok az említett hadjáratokat másfélszer-kétszer nagyobb létszámú sereggel (*ld.*: VI. 6.) vezették, mint 1658-ban.]

Az említettek mennyiségen kívül az odaút során 1.800 kile, a visszaút során összesen 3.201 kile árpát, illetve 550 kile árpa-rozs keveréket vásároltak, ennek kiosztásáról azonban nincs információnk. (*ld.*: VII. 4. VIII. 2.)

Az árpaosztás jegyzékében személyek szerepelnek, de az árpa nagy valószínűséggel állataik ellátására szolgált. A többség átlagban minden másfél vagy minden második napon kapott az árpából, de történtek kiutalások egy vagy két hónapra, de akár egy napra is. Néhány magasabb rangú méltóságtól eltekintve a hadjáraton résztvevők napi adagjai 20 kile alatt maradtak, a többség legfeljebb 10 kile, vagy ennél kevesebb napi juttatást kapott.

Az élelemosztás keretében a Belgrádban általános felhasználásra szánt árpából is történtek egyszeri kiutalások. A kiemeltebb pozíciókban lévők többnyire ebből is részesültek, de akadtak alacsonyabb rangú tisztségviselők, akik csupán ilyen módon jutottak árpához. Ezeknek az adagoknak a mennyisége általában egy adott tisztségviselő napi adagjának ötszöröse és tízszerese közé esett.

Az árpa egy részét térítésmentesen, másik részét térítés ellenében osztották ki, aminek ismertetése az alábbiakban következik.

⁹⁰⁸ İnbaşı, 252. Erdoğan, 117, 127-129, 154. Sevinç, 248. Az árpa kiosztására vonatkozóan 1672-ből és 1696-ból más források is rendelkezésre állnak. Előbbi évről egy másik dokumentum szerint csak 381.527,5 kilét, míg 1696-ban csak 631.457,5 kilét osztottak ki.

IX. 2. 2. 1. Az árpa térítésmentes (inamat) kiosztása

Az árpából a kiosztásra váró mennyiségből 183.560 kilét, az általános felhasználásra rendeltékből 4.441 kilét, összesen 188.001 kilét (4.183.022 kg), az egész felhasznált mennyiség 52,4 százalékát osztották ki térítésmentesen. Az ellátásban a magasabb és közepes rangú állami tisztségviselők (a), a hivatalok alkalmazottai és szolgálattevők (b), egyéb kiemelt, vagy tisztségük nélkül említett személyek (c), és a kincstár tulajdonában lévő haszonállatok (d) részesültek.

(a) A portai (központi) tisztségviselők között 126.812 kile árpát osztottak ki, az egész felhasznált mennyiség 35,3 százalékát. Az általános felhasználásra rendeltékből csupán egyszeri kiutalás járt. A tisztségviselők közül a nagyvezír, a reiszükküttáb, a defterdárpasa, az anatóliai muhászebedzsi szinte mindennap kapott ellátmányt. Rajtuk kívül a többség 1-2 naponta jutott árpához, többek csak egyszeri kiutalásban részesültek. A kedvezményezettek között voltak olyanok, akik feltehetőleg részt sem vettek a hadjáraton, mint például Ömer efendi, a nagyúri konyha eminje. A nagyvezír fontosabb beosztottai az ellátás szempontjából előkelő helyet foglaltak el. A kiosztás részletei az alábbiakban láthatóak.⁹⁰⁹

kedvezményezett	időszak	napok száma	napi (kile)	összes (kile)	egyszeri (kile)
Köprülü Mehmed pasa, nagyvezír	jún. 24-okt. 19.	115	640	73600	
Ibrahim pasa, defterdárpasa	jún. 24-okt. 19.	107	180	19260	
Sámizáde Mehmed efendi, reiszükküttáb	jún. 24-okt. 19.	117	46	5382	500
Haszán aga, nüzul emini	jún. 24-okt. 19.	85	22	1880	120
Velihán efendi, a nagyvezír első tezkiredzsije	jún. 24-okt. 19.	87	20	1740	300
Mehmed aga, a nagyvezír kethüdája	jún. 24-okt. 19.	60	20	1200	120
Szidki pasa, nisándzsi	jún. 24-aug. 20.	58	20	1160	100
Juszuf efendi, ganem emini	jún. 24-okt. 19.	72	17	1224	100
Ahmed aga, basbáki kulu a báki kulukkal	jún. 24-okt. 19.	87	15	1305	220
Haszánpasazáde Hüszejn bég, nisándzsi	szept. 20-okt. 19.	29	15	435	200
Musztafa efendi, anatóliai muhászebedzsi	jún. 24-okt. 19.	107	10	1070	80
Müzáki Szülejmán efendi, a nagyvezír második tezkiredzsije	jún. 24-okt. 19.	86	10	860	100
Ahmed efendi, a nagyvezír mektubija	jún. 24-okt. 19.	84	10	840	50
Haszán aga, a nagyvezír konakcsija	jún. 24-okt. 19.	83	10	830	100
Hüszejn efendi, első rúznámcsedzsi	jún. 24-okt. 19.	76	10	760	100
Mehmed efendi, első muhászebedzsi	jún. 24-okt. 19.	76	10	760	100
Iszmailpasazáde Ali efendi, mevkufátcsi	jún. 24-okt. 19.	76	10	760	80
Musztafa efendi, szüvári mukábeledzsiszi	jún. 24-okt. 19.	76	10	760	100

⁹⁰⁹ BOA, MAD 4576. 20-24.

Fünunzáde Mehmed efendi, a Defterhâne emine	aug. 22-okt. 19.	19	10	190	400
Hüseyin efendi, málíje tezkiredzsisi	jún. 24-okt. 19.	65	9	585	100
Abaza Mehmed aga, a portai müteferrikák előjárója	jún. 29.-okt. 19.	56	8	498	40
Mehmed efendi, Avlonja és Egriboz mukataadzsija	jún. 24-okt. 19.	47	8	376	40
Hüseyin aga, muhzir aga	szept. 11-okt. 19.	38	8	304	
Ahmed efendi, mevkufát halife	jún. 24-okt. 19.	89	6	534	60
Ejüp efendi, defterdárpa mektubija	jún. 24-okt. 19.	85	6	510	60
Abdülbáki efendi, bejlikcsi	jún. 24-okt. 19.	71	6	426	150
Musztafa aga, a nagyvezír telhiszcsije	jún. 24-okt. 19.	65	6	390	30
Mehmed efendi, dzsije muhaszebedzsisi	jún. 24-okt. 19.	61	6	366	50
Jákup csavus, Haszán csavus	szept. 23-okt. 19.	21	6	126	10
Ali aga, a nagyvezír kapudzsí kethüdája	jún. 24-okt. 19.	76	5	380	25
Haszán aga, a defterdárpa konaksija	jún. 24-okt. 19.	73	5	365	25
Mehmed aga, aszeszbasi	szept. 23-okt. 19.	20	5	100	
Mehmed halife, mevkufát-keszedár	jún. 24-okt. 19.	67	4	268	25
Mehmed aga, a nagyvezír szelámcsavusa	jún. 24-okt. 19.	66	4	264	50
[Mehmet efendi], a sereg kádija	jún. 24-okt. 19.	62	4	248	30
Ibrahim aga, a vízellátás mübasirja	júl. 11-aug. 19.	40	4	160	20
Musztafa cselebi, kincstári kátib	júl. 20-okt. 19.	35	4	140	30
Abu Bekir aga, a sereg szubasija az usztákkal	jún. 24-okt. 19.	62	3,5	217	18
[Musztafa efendi], a díván keszedárja	jún. 24-okt. 19.	66	3	198	15
Kulaguz Ali csavus	júl. 3-okt. 19.	70	2	140	10
Ahmed cselebi, hekimbasi	júl. 10-okt. 19.	66	1,5	99	22,5
tolmács	jún. 25-okt. 19.	59	1,5	88,5	20
Satir Szülejmán aga	júl. 22-aug. 19.	28	1,5	42	
Musztafa cselebi, mevkufát-sákird	jún. 24-okt. 19.	117		127	10
Ahmed pasa, a kincstár kajmakámja				1893	
Ömer efendi, a nagyúri konyha emine	okt. 15.			120	
Musztafa aga, kincstári csorbadzsí				95	
Haszán aga, portai kapudzsibasi				15	
Musztafa aga, veznedárbasi				10	
Mahmud cselebi, veznedár	okt. 18.			10	
Ahmed aga, a nagyvezír szalahorja	aug. 22.			5	
Ömer bese, a kaszabok kethüdája					50
a jobb oldali ulufedzsik kátibja					30
fetvadzsí csavus					6
összesen				123115,5	3696,5

(b) A hivatalnokok és az egyéb szolgálattevők közül a többség átlagban 2 naponta kapott árpát. A szergi emine, Musztafa aga és beosztottai gyakorlatilag minden nap

részesültek juttatásban, napi adagjuk a nagyvezír után a legtöbbnek számított. A dzserrahoknak és a fizikai munkát végző neddsároknak járt központi ellátás, azonban nekik csak az általános felhasználásra rendelt árpából jutott. Az említettek számára összesen 43.341,5 kile árpát, az egész felhasznált mennyiség 12,1 százalékát osztották ki az alábbiak szerint.⁹¹⁰

kedvezményezett	időszak	napok száma	napi (kile)	összes (kile)	egyszeri (kile)
szergi-ji hümájun	jún. 24-szept. 9.	74	360	26640	
	szept. 10-okt. 19.	39	330	12870	
a nagyvezír,Belgád menzilben				600	
az első muhaszebedzsi haliféi	jún. 24-okt. 19.	58	10	580	50
a díván kátibjai	jún. 24-okt. 19.	49	10	490	50
hazinedárok	jún. 24-okt. 19.	74	7	518	80
az első rúznámcsedzsi haliféi	jún. 24-okt. 19.	76	6	456	80
málíje haliféi, a tarihi kátibjai és haliféje	jún. 24-okt. 19.	65	6	390	30
a szüvári mukábeledzsiszi haliféi	jún. 24-okt. 19.	76	5	380	35
az anatóliai muhaszebedzsi haliféi				60	20
dzserrahok					7,5
neddsárok					5
összesen				42984	357,5

(c) A kiemelt és/vagy a konkrét tisztséggel nem említett személyek között megtalálható a tatár kán embere(i) és az erdélyi követ is. E személyek kisebb része 2-4 naponta, többsége csak pár napra kapott ellátmányt, egy részük pedig csak az általános felhasználásra rendeltékből részesült. Az említett személyek közöttük 16.935 kile árpát, az egész felhasznált mennyiség 4,7 százalékát osztották ki az alábbiak szerint.⁹¹¹

kedvezményezett	időszak	napok száma	napi (kile)	összes (kile)	egyszeri (kile)
konakcsi pasa, Csirmen szandzsákbégje	szept. 23.	12	12,6	152	
Dzsánpoladzade	júl. 28-aug.19.	23	8	184	130
[Musztafa aga], nagyvezír korábbi kapudzsi kethüdája	jún. 30-aug. 20.	45	5	225	25
Tatar Szülejmán aga	jún. 24-okt. 19.	62	4	248	20
.....li Ali aga	júl. 29-okt. 19.	32	2,5	80	45
Toszjali Haszán aga	júl. 29-okt. 19.	48	2	96	12
Kibleli Musztafa pasa, Kasztamonu szandzsákbégje				13592	
Erdély követe				697	
[Iszmail aga], a tatár kán jali agája	szept. 10.			550	

⁹¹⁰ BOA, MAD 4576. 20-24.

⁹¹¹ BOA, MAD 4576. 21-24.

Mehmed aga, Filibe názirja	szept. 20.			148	
Veli pasa, Jeruzsálem szandzsákbégje				100	
Hüszejn pasa kethüdája, Ömer kethüda	szept. 27.			80	
Mehmed aga	aug. 7.			60	
Oszmán pasa, beglerbég	szept. 22.			60	
Ahmed bég	szept. 21.			50	
Kadri pasa	okt. 7.			40	
Kadri cselebi	szept. 21.			25	
Sahin aga	aug. 13.			20	
Hüszejn pasa	aug. 26.			20	
Mehmed aga, korábbi nüzul emini	szept. 3.			20	
Dilaver aga	szept. 12.			20	
Naszuha aga	szept. 21.			20	
Himmet bég				20	
Mahmud kethüdazáde Mehmed efendi				16	
Alipasazáde Mehmed bég				15	
Juszuf aga, bölük záim	szept. 23.			10	
Mehmed efendibasi városból					60
Dzsáfer aga					30
..... pasa					30
Mehmed aga					25
Hamza uszta					10
összesen				16548	387

(d) A haszonállatok közül külön kiemelten csak az állami lovakra és tevékre szántak árpát. A tevéket a visszaúton látták el szinte minden nap, a lovak egy része pedig Ihtiman menzilben kapott feltehetően élelemkiegészítést. Az állatok ellátására 912,5 kile árpát használtak fel, az egész felhasznált mennyiség 0,25 százalékát az alábbiak szerint.⁹¹²

kedvezményezett	időszak	napok száma	napi (kile)	összes (kile)
kincstári tevék, Jenő-Edirne között		30	30	900
kincstári lovak, Ihtimán menzilben				12,5
összesen				912,5

IX. 2. 2. 2. Az árpa térítéses kiosztása

A térítés ellenében kiosztandó árpa mennyisége a szürszat- és istira-árpából állt össze, ennek megfelelően pénzbeli értéke is különbözött. A szürszatból származó árpa kiléje 12, az istirából kiosztott árpa kiléje 16 akcsébe került. A szürszat-istira aránya minden személy

⁹¹² BOA, MAD 4576. 22.

esetében különbözik, de a hat lovas alakulat kivételével mindenki a szürszat-árpából kapott nagyobb mennyiséget, a janicsárok pedig csak ebben részesültek.

Az árpából a kiosztásra váró mennyiségből 120.241 kilét, az általános felhasználásra rendeltékből 50.667,5 kilét, összesen 170.908,5 kilét (3.802.714 kg), az egész felhasznált mennyiség 47,6 százalékát osztották ki térítés ellenében. Ennek a mennyiségnek az összértéke 2.269.868 akcsét tett ki. Az ellátásban az alacsonyabb rangú állami tisztségviselők **(a)**, a kisebb hivatalok tagjai, valamint egyéb szolgálattevők **(b)**, a fegyveres alakulatok **(c)**, és egyéb kiemelt személyek **(d)** részesültek.

(a) Az alacsonyabb rangú tisztségviselők árpajussukat változóan, 1-3 naponta kapták. Összesen 32.924 akcse értékben 2.524,5 kile árpát, az egész felhasznált mennyiség 0,7 százalékát osztották el közöttük az alábbiak alapján.⁹¹³

kedvezményezett	időszak	napok száma	napi (kile)	összes (kile)	egyszeri (kile)	akcse-érték
Saban aga, a díváni csavusok előjárója	jún. 24-okt. 19.	72	20	1440	100	20320
[Abdurrahman efendi], első mukataadzsi és a halifék	jún. 24-okt. 19.	53	6	318	30	4296
Mehmed efendi, Mekka és Medina muhászebedzsije	jún. 26-okt. 19.	57	5	285	30	4060
a defterdárpa szelámcsavusa	jún. 24-okt. 19.	80	2	160	25	2500
Naili efendi, a maden mukataa eminje	jún. 24-aug. 19.	37		56	7,5	792
dzsizje basbáki kulu	jún. 24-okt. 19.	53	1	53	20	956
összesen				2312	212,5	32924

(b) A hivatalnokapparátus tagjai vagy a szolgálattevők nagyjából 2-3 naponta kaptak árpát. Közöttük összesen 22.508 akcse értékben 1.786 kile árpát, az egész felhasznált mennyiség 0,5 százalékát osztották el az alábbiak szerint.⁹¹⁴

kedvezményezett	időszak	napok száma	napi (kile)	összes (kile)	egyszeri (kile)	akcse-érték
a Defterhâne kátibjai	jún. 24-okt. 19.	45	12	540	50	7280
a díván csavusai	jún. 24-okt. 19.	44	10	440	50	6148
a dzsizje muhászebedzsizsi haliféi	jún. 24-okt. 19.	54	5	270	25	3820
a pijáde mukábeledzsizsi haliféi	jún. 24-okt. 19.	47	4	188	20	2656
veznedárok	jún. 24-okt. 19.	61	3	183	20	2604
összesen				1621	165	22508

⁹¹³ BOA, MAD 4576. 21-24. Az egyszeri kiutalás a maden mukataa haliféinek és a dzsizje basbáki kulu gulámjainak is járt.

⁹¹⁴ BOA, MAD 4576. 20-24.

(c) Az árpát a központi katonai egységek közül a janicsárok szinte minden nap, a lovasok naponta, majd kétnaponta, a dzsebedzsik és a topcsuk pedig szinte kétnaponta kapták. Az is megfigyelhető, hogy a harcoló alakulatok az odaút során és a harci cselekmények várható időszakaiban minden nap kaptak ellátást.

A lovas alakulatok esetében létszámukat is feljegyezték, ami alapján kiszámítható az 1 főre jutó napi árpajuttatásuk. Ha az összes árpamennyiséget átlagként osztjuk el a különböző egységek között, akkor 1 fő augusztus 13-ig 0,062 kile, utána pedig 0,03 kile árpát kapott naponta. Az általános felhasználásra szánt gabonából minden katonának a 82 napra átlagosan 5 kile jutott, ami naponként további 0,061 kilét jelentett. Összesen így a lovas egységek tagjai augusztus 13-ig átlagosan naponta 0,123 kile (2,74 kg), majd utána átlagosan 0,091 kile (2,02 kg) árpával „gazdálkodhattak”. Ha az összes kiosztott mennyiség értékét nézzük, akkor az árpáért naponta átlagosan 1,6 akcsét, összesen 131,3 akcsét kellett fizetni. Az 1660. évi zsoldadatok átlagát véve így a hadjáraton egy lovas katona az árpaellátásért 8-12 napi zsoldjának megfelelő összeget fizethetett ki.⁹¹⁵

A katonáknak összesen 2.204.456 akcse értékben 165.848 kile (3.690.118 kg) árpát, az egész felhasznált mennyiség 46,2 százalékát osztották ki, az alábbiak szerint.⁹¹⁶

kedvezményezett	időszak	napok száma	napi (kile)	összes (kile)	egyszeri (kile)	akcse-érték
janicsárok	jún. 24-júl. 3.	10	725	7250	0	850896
	júl. 4-aug. 21.	49	742	36358	0	
	aug. 22-okt. 19.	42	650	27300	0	
szpáhik (4400 fő)	jún. 24-aug. 13.	49	610	29890	22000	1297360
szilahdárok (4192 fő)					20960	
jobb ulufedzsik (380 fő)					1900	
bal ulufedzsik (330 fő)					1650	
jobb garibok (330 fő)	aug. 14-okt. 19.	33	300	9900	1650	
bal garibok (250 fő)					1250	
dzsebedzsik	jún. 24-okt. 19.	54	50	2700	400	29800
topcsuk	jún. 24-okt. 19.	56	40	2240	400	26400
összesen				115638	50210	2204456

(d) A külön tisztséggel nem említett személyek közül nem sokan vásárol(hat)tak az árpából. Közöttük összesen 9.980 akcse értékben 750 kile árpát, az egész felhasznált mennyiség 0,2 százalékát osztották ki az alábbiak szerint.⁹¹⁷

⁹¹⁵ BOA, MAD 4576. 20, 23. A zsoldösszegekre lásd: Hezarfen, 95-96, 155-157.

⁹¹⁶ BOA, MAD 4576. 20, 23.

⁹¹⁷ BOA, MAD 4576. 21, 24.

kedvezményezett	időszak	napok száma	napi (kile)	összes (kile)	egyszeri (kile)	akcse-érték
Halil efendi, Bekir efendi	jún. 24-okt. 19.	59	6	354	50	5288
Abaza Mehmed aga, korábbi mirahor	júl. 16-okt. 19.	42	6	252	30	3924
Ali efendi,	júl. 8-aug. 19.	32	2	64	0	768
összesen				670	80	9980

IX. 2. 3. A kenyér kiosztása

A kenyér a jobb minőségű, *nannak* nevezett kenyeret jelentette. A kenyérből 661.335 párat terveztek kiosztani, amiből végül valamennyivel kevesebbet, 617.160 párat (422.137 kg) utaltak ki a kedvezményezetteknek. Ebből a mennyiségből 255.048 párat térítésmentesen, 362.112 párat pedig térítés ellenében osztottak szét. A kiosztandó mennyiség 17,9 százalékát vásárolták, a többi mennyiséget a seregen belül süthették ki. A kenyérsütés körülményeit, a kemencék, pékek számát egyelőre nem ismerjük, így azt sem tudjuk pontosan, hogy mennyire tudták megoldani a kenyérsütést, ugyanis a lovas egységeknek kenyér helyett már csak liszttel „szolgáltak”.

Az árpához hasonlóan a kenyér kiosztása is napi adagokban történt. A kenyérből már korántsem részesültek annyian, mint az árpából; leginkább az alacsonyabb rangú személyek maradtak ki ebből a juttatásból. A kiosztott mennyiségekkel kapcsolatban a hadjárat teljes idejére nem, csak a június 24. és augusztus 22. közötti időszakra vonatkozóan rendelkezünk információval.

Az augusztus 22. utáni két hónapban nem tudjuk, hogy miként oldották meg a hadsereg kenyérellátását, annyit azonban már a fenti fejezetben is (VIII. 2.) láthattunk, hogy a tervezet alapján a visszatérés idejére 412.220 pár kenyér állt volna a sereg rendelkezésére. Ennek a mennyiségnek a kiosztásáról nem rendelkezünk információval, ahogyan az odaút során, a nagyvezír, a janicsárok és a dzsebedzsik számára összesen 191.240 akcse értékben vásárolt 95.620 pár kenyér sorsáról sem. (VII. 4.) [1672-ben 5.514.442, 1695-ben a hadjárat félidejére 1.977.400, 1696-ban pedig 6.120.985 pár kenyeret osztottak ki,⁹¹⁸ mindegyik esetben sokkal többet, mint 1658-ban.]

A fentiekben már láttuk (IX. 2. 1.), hogy 1 kile lisztből átlagosan 50 pár kenyeret sütöttek, azaz 1 pár kenyér súlya 684 g volt. Az egységnyi lisztből sült kenyér általában 50-

⁹¹⁸ İnbaşı, 262. Sevinç, 228.

66 pár között mozoghatott, ugyanis 1 kile lisztből 1672-ben 52 és 62 pár, 1683-ban 66 pár, 1695-ban és 1696-ban 54 és 66 pár kenyeret sütöttek.⁹¹⁹

1658-ban 1 pár kenyér eladási ára 1 vagy 2 akcse volt, attól függően, hogy a hadseregen belül oldották meg a sütést vagy külsős pékek szolgálatait vették igénybe. Ez az árképzés is állandónak tűnhet, ugyanis a kenyér ára sem 1672-ben, sem 1683-ban, sem pedig 1696-ban nem változott. A sütési pénz is változatlan lehetett, 1 kile liszt megsütéséért a pékek mind 1683-ban, mind pedig 1695-ben és 1696-ban 24 akcsét kaptak.⁹²⁰

A kenyérből sokan szinte minden nap kaptak, de volt olyan személy is, aki csak háromnaponta juthatott kenyérhez. Néhány magas rangú méltóságtól eltekintve a hadjáraton résztvevők napi kenyéradagja 30 pár alatt maradt, a többség legfeljebb 15 pár, vagy ennél kevesebb fejadagot kapott. A kiosztott kenyérmennyiség több mint fele a katonákat illette.

A kenyér egy részét térítésmentesen, másik részét térítés ellenében osztották ki, aminek részleteit az alábbiakban ismertetjük.

IX. 2. 3. 1. A kenyér térítésmentes (inamat) kiosztása

A kenyérből összesen 255.048 párat (174.453 kg), az egész felhasznált mennyiség 41,3 százalékát osztották ki térítésmentesen. Az ellátásból a magas- és középszintű állami tisztségviselők (a), a hivatalok alkalmazottai (b), a katonai egységekből néhányan (c), és egyéb fontos személyek (d) részesedtek.

(a) A portai tisztségviselők közül a többség naponta kapott kenyeret. A kedvezményezettek között 226.755 párat, az egész felhasznált mennyiség 36,7 százalékát osztották szét az alábbiak szerint.⁹²¹

kedvezményezett	időszak	napok száma	napi (pár)	összes (pár)
Köprülü Mehmed pasa, nagyvezír	jún. 24-aug. 22.	60	2500	150000
Ibrahim pasa, defterdárpasa	jún. 24-aug. 21.	59	500	29500
Sámizáde Mehmed efendi, reiszükküttáb	jún. 24-júl. 13.	20	100	2000
	júl. 14-aug. 22.	40	150	6000
Haszán aga, a sereg nüzul eminje	jún. 24-aug. 22.	60	70	4200
Velihán efendi, a nagyvezír első tezkiredzsije	jún. 24-jún. 30.	7	40	280
	júl. 1-aug. 22.	53	60	3180
Szidki pasa, nisándzsi	jún. 23-aug. 20.	58	50	2900
Mehmed aga, a nagyvezír kethüdája	jún. 24-aug. 22.	60	30	1800

⁹¹⁹ Sevinç, 224, 227. Erdoğan, 142. İnbaşı, 260.

⁹²⁰ Sevinç, 225. Erdoğan, 141-142. İnbaşı, 260.

⁹²¹ BOA, MAD 4576. 24-26.

Ahmed efendi, a nagyvezír mektubija	jún. 24-aug. 22.	60	30	1800
Haszán aga, a nagyvezír konakcsija	jún. 24-aug. 22.	60	30	1800
Hüseyin efendi, málíje tezkiredzsiszi, a halifékkel és a kátibokkal	jún. 24-aug. 22.	57	30	1710
Müzáki Szülejmán efendi, a nagyvezír második tezkiredzsisze	jún. 24-aug. 22.	60	20	1200
Hüseyin efendi, első rúznámcsedzsi	jún. 24-aug. 22.	60	20	1200
Ahmed aga, basbáki kulu	jún. 24-aug. 22.	60	20	1200
Mehmed efendi, első muhászebedzsi	jún. 24-aug. 22.	60	20	1200
Musztafa efendi, anatóliai muhászebedzsi	jún. 24-aug. 22.	60	20	1200
Abu Bekir aga, a sereg szubasija	jún. 24-jún. 30.	7	15	85
	júl. 1-aug. 22.	45	6	1125
Mehmed aga, a portai müteferrikák előjárója	jún. 29-aug. 22.	47	16	752
Ali efendi, mevkufátcsi	jún. 24-aug. 22.	60	15	900
Ahmed efendi, mevkufát-halife	jún. 24-aug. 22.	60	15	900
Musztafa efendi, szüvári mukábeledzsiszi	jún. 24-aug. 22.	60	15	900
Mehmed efendi, dzsizje muhászebedzsi	jún. 24-aug. 22.	54	15	810
Musztafa aga, a nagyvezír telhiszcsije	jún. 24-aug. 22.	52	15	780
[Mehmed efendi], a sereg kádija	jún. 24-aug. 22.	60	10	600
Ali efendi, a nagyvezír kapudzsi kethüdája	jún. 24-aug. 22.	60	10	600
Haszán aga, a defterdárpa konakcsija	jún. 24-aug. 22.	60	10	600
Mehmed aga, a nagyvezír szelámcsavusa	jún. 24-aug. 22.	58	10	580
Ejüp efendi, a defterdárpa mektubija	jún. 24-aug. 22.	57	10	570
Abdülbáki efendi, bejlikcsi	jún. 24-aug. 22.	52	10	520
Mehmed efendi, Avlonja és Egriboz mukataadzsisja	jún. 24-aug. 22.	52	10	520
Mehmed halife, mevkufát-keszedár	jún. 24-aug. 22.	60	9	540
Juszuf efendi, ganem emini	jún. 24-aug. 22.	60	7	4060
Musztafa cselebi, a kincstár kátibja	júl. 21-aug. 22.	23	7	161
[Musztafa efendi], a díván keszedárja	jún. 24-aug. 22.	50	5	250
tolmács	jún. 24-aug. 22.	50	4	200
Ahmed cselebi, hekimbasi	júl. 10-aug. 22.	44	3	132
összesen				226755

(b) A hivatalnokapparátus tagjai számára is szinte minden nap történt kenyérosztás, azonban a málíje tezkiredzsiszi és az anatóliai muhászebedzsi haliféi az árpával ellentétben a kenyérből nem kaptak térítésmentes juttatást. A szergi-ji hü májun a kenyérből itt is kiemelt mennyiséghez jutott.

A hivatalnokok között 16.388 pár kenyeret, az egész felhasznált mennyiség 2,7 százalékát osztották ki az alábbiak szerint.⁹²²

⁹²² BOA, MAD 4576. 24-26.

kedvezményezett	időszak	napok száma	napi (pár)	összes (pár)
szergi-ji hümájun	jún. 24-júl. 2.	9	150	1350
	júl. 3-aug. 22.	51	200	10200
a díván kátibjai	jún. 24-aug. 22.	56	20	1120
az első muhaszebedzsi haliféi	jún. 24-aug. 22.	52	20	1040
az első rúznámcsedzsi haliféi	jún. 24-aug. 22.	54	15	810
hazinedárok	jún. 24-aug. 22.	54	12	648
báki kuluk	jún. 24-aug. 24.	60	10	620
a szüvári mukábeledzsiszi haliféi	jún. 24-aug. 22.	60	10	600
összesen				16388

(c) A központ katonai egységekből a toparabadzsik ha árpában nem is, de kenyérben térítésmentesen részesültek. Az augusztus 7-ig tartó időszakban naponta járt számukra ez az élelem, ami 8.700 párat, az egész felhasznált mennyiség 1,4 százalékát jelentette.⁹²³

kedvezményezett	időszak	napok száma	napi (pár)	összes (pár)
toparabadzsik	jún. 24-jún. 29.	6	150	900
	jún. 30-aug. 7.	39	200	7800
összesen				8700

(d) A kiemelt vagy tisztségük nélkül említett személyek közül az árpával ellentétben a kenyérből térítésmentesen már nem sokan részesültek. Új kedvezményezettként a nagyvezír testvére, Haszán aga is megjelent. Az említett személyek is szinte minden nap kaptak kenyeret, közöttük összesen 3.205 párat, az egész felhasznált mennyiség 0,5 százalékát osztották szét az alábbiak alapján.⁹²⁴

kedvezményezett	időszak	napok száma	napi (pár)	összes (pár)
Haszán aga, a nagyvezír testvére	jún. 24-aug. 22.	60	30	1800
[Musztafa aga], a nagyvezír korábbi kapudzsi kethüdája	júl. 16-aug. 22.	41	15	615
Dzsánpoladzade	júl. 28-aug. 22.	26	12	316
Tatar Szülejmán aga	jún. 24-aug. 22.	54	6	324
..... Ali aga	júl. 29-aug. 22.	25	6	150
összesen				3205

⁹²³ BOA, MAD 4576. 24.

⁹²⁴ BOA, MAD 4576. 25-26.

IX. 2. 3. 2. A kenyér térítéses kiosztása

A kenyérből összesen 362.112 párat (247.685 kg), az egész felhasznált mennyiség 58,7 százalékát osztották ki térítés ellenében. A kenyér páranként a „belső” sütés árával számolva 1 akcsébe került, azaz a térítéses mennyiség összesen 362.112 akcse ért. Az ellátásban az alacsonyabb rangú állami tisztségviselők **(a)**, hivatalnokok és egyéb szolgálattevők **(b)**, a katonák **(c)**, és néhány kiemelt vagy tisztsége nélkül említett személy **(d)** részesült.

(a) Az árpa térítéses kiosztásánál látott tisztségviselők kenyeret is kaptak, gyakorlatilag naponta. Az említett személyek között összesen 2.958 akcse értékben 2.958 pár kenyeret az egész felhasznált mennyiség 0,5 százalékát osztották el az alábbiak szerint.⁹²⁵

kedvezményezett	időszak	napok száma	napi (pár)	összes (pár)	akcse-érték
Saban aga, a díván csavusainak előljárója	jún. 24-aug. 22.	60	20	1200	1200
Mehmed efendi, Mekka és Medina muhászebedzsije	jún. 26-aug. 22.	50	15	750	750
[Abdurrahman] efendi, első mukataadzsi	jún. 24-aug. 22.	54	10	540	540
a defterdárpaşa szelámcsavusa	jún. 24-aug. 22.	52	4	208	208
Naili efendi, maden mukataadzsizsi és haliféi	júl. 5-aug. 22.	39	4	156	156
dzsizje basbáki kulu	jún. 24-aug. 22.	52	2	104	104
összesen				2958	2958

(b) A hivatalnokok és az egyéb szolgálattevők ugyanazok, akik az árpából is hasonló módon részesültek. A kenyeret 1-2 naponta kapták, közöttük összesen 3.094 akcse értékben 3.094 párat, az egész felhasznált mennyiség 0,5 százalékát az alábbiak szerint osztották el.⁹²⁶

kedvezményezett	időszak	napok száma	napi (pár)	összes (pár)	akcse-érték
veznedárok	jún. 24-aug. 22.	50	50	250	250
a Defterhâne kátibjai	jún. 24-aug. 22.	52	20	1040	1040
a díván csavusai	jún. 24-aug. 22.	45	20	900	900
a dzsizje muhászebedzsizsi haliféi	jún. 24-aug. 22.	52	10	520	520
a pijáde mukábeledzsizsi haliféi	jún. 24-aug. 22.	48	6	384	384
összesen				3094	3094

(c) A katonai egységek közül a lovasok nem kaptak kenyeret. A dzsebedzsik és a topcsik a kijelöltnél kevesebb tételhez jutottak, mivel ennek értékébe már nem számolták bele a Szófia-Belgrád útvonalon számukra adott 8.250-8.250 pár kenyeret.

⁹²⁵ BOA, MAD 4576. 24-26.

⁹²⁶ BOA, MAD 4576. 24-25.

A katonák naponta a többi hadjárat adatai alapján legfeljebb 1 pár kenyeret, azaz 684 g-ot kaphattak. Ez a mennyiség az 1672. évi hadjáraton 493-413 g között mozgott, 1683-ban az odaúton 388 g, a visszaúton már 640 és 522 g is lehetett. 1695-ben és 1696-ban az odaúton a janicsároknak 615 g, a többi alakulatnak 492 g, a visszaúton 615 és 507 g kenyér járt.⁹²⁷

A katonák mindennap részesültek ellátásban. Közöttük összesen 338.850 akcse értékben 355.350 pár kenyeret, az egész felhasznált mennyiség 57,6 százalékát osztották el az alábbiak alapján.⁹²⁸

kedvezményezett	időszak	napok száma	napi (pár)	összes (pár)	akcse-érték
janicsárok	jún. 24-aug. 13.	51	6000	306000	306000
dzsebedzsik	jún. 24-aug. 7.	45	550	24750	16500
topcsuk	jún. 24-jún. 26.	3	500	1500	16350
	jún. 27-aug. 7.	42	550	23100	
összesen				355350	338850

(d) A kiemelt vagy tisztségük nélkül említett személyek közül nem sokan részesültek térítéses ellátásban. Az említettek között összesen 710 akcse értékben 710 pár kenyeret, az egész felhasznált mennyiség 0,1 százalékát osztották ki az alábbiak alapján.⁹²⁹

kedvezményezett	időszak	napok száma	napi (pár)	összes (pár)	akcse-érték
Halil efendi, Bekir halife	jún. 24-aug. 22.	55	10	550	550
Ali efendi,	júl. 8-aug. 22.	32	5	160	160
összesen				710	710

IX. 2. 4. A liszt kiosztása

A lisztből 20.490 kilét terveztek kiosztani, amiből végül valamennyivel kevesebbet, 20.177 kilét (517.661 kg) utaltak ki a kedvezményezetteknek. Ebből a mennyiségből térítésmentesen 3.449 kilét, térítés ellenében 16.728 kilét osztottak szét. [1683-ban szürszat nélkül 57.140 kile, 1695-ben és 1696-ban közel 300.000 kile állt rendelkezésre, 1672-ben 109.396 kilét biztos szétosztottak.⁹³⁰]

Az itt látható mennyiség tulajdonképpen a kenyérsütésre fel nem használt liszt, aminek kiosztására augusztus közepe és szeptember eleje között került sor. Ennek a lisztnek a nagy

⁹²⁷ Erdoğan, 142. 1 kile lisztből 66 párt sütöttek, ami alapján Meryem Kaçan Erdoğan 388 g-nak számolta 1 pár kenyér súlyát. Megítélésem szerint ez valójában 518 g lenne, ugyanis figyelembe kell venni a liszt és a belőle süthető kenyér 3:4-es arányát. Sevinç, 224-225, 228. İnbaşı, 260.

⁹²⁸ BOA, MAD 4576. 24.

⁹²⁹ BOA, MAD 4576. 25-26.

⁹³⁰ İnbaşı, 257. Sevinç, 220-221. Erdoğan, 117, 127-129.

részét a katonák kapták, a tisztségviselők közül kevesen részesültek belőle, a hivatalnokapparátus tagjainak pedig úgy tűnik, hogy nem is jutott. A mennyiségeket a kedvezményezettek egyszeri juttatásként egy bizonyos napon kapták meg, és feltehetően kenyérsütésre használták fel.

Az odaúton a lisztből beszereztek még 200 kilét, azonban ennek kiosztására vonatkozóan nem rendelkezünk információkkal. (*ld.: VII. 4.*)

A liszt egy részét térítésmentesen, másik részét térítés ellenében osztották ki, amit az alábbiakban ismertetünk.

IX. 2. 4. 1. A liszt térítésmentes (inamat) kiosztása

A lisztből összesen 3.449 kilét (88.487,5 kg), az egész felhasznált mennyiség 17,1 százalékát osztották ki térítésmentesen. Az ellátásban tisztségviselők **(a)**, katonák **(b)** és néhány kiemelt vagy beosztása nélkül említett személy **(c)** részesült.

(a) A tisztségviselők közül a nagyvezír kapta a térítésmentesen kiosztott liszt közel felét. Az alábbi személyek között összesen 2.550 kile lisztet, az egész felhasznált mennyiség 12,6 százalékát osztották ki.⁹³¹

kedvezményezett	időpont	kile
Köprülü Mehmed pasa, nagyvezír	szept. 4.	1494
Ibrahim pasa, defterdárpasa		843
Sámizáde Mehmed efendi, reiszülküttáb		187
.....pasa	szept. 6.	11
Ejüp efendi, a defterdárpasa mektubija	aug. 19.	10
tolmács	szept. 5.	5
összesen		2550

(b) A katonai alakulatok közül csak a dzsebedzsik és az elfoglalt Jenő várának legénysége részesült a lisztből. Köztük összesen 186 kile lisztet, az egész felhasznált mennyiség 0,9 százalékát osztották ki az alábbiak szerint.⁹³²

kedvezményezett	időpont	kile
dzsebedzsik	aug. 21.	100
jenői várvédők		86
összesen		186

⁹³¹ BOA, MAD 4576. 26.

⁹³² BOA, MAD 4576. 26.

(c) A lisztből részesülő kiemelt vagy beosztásuk nélkül említett személyek között megtalálható az erdélyi követ valamint a tatár kán embere(i) is. Az alábbiakban látható személyek összesen 713 kile lisztet, az egész felhasznált mennyiség 3,5 százalékát kapták.⁹³³

kedvezményezett	időpont	kile
[Iszmail aga], a tatár kán jali agája	szept. 15.	300
Kibleli Musztafa pasa, Kasztamonu szandzsákbégje		234
Erdély követe	szept. 7.	130
Oszmán pasa	aug. 26.	20
Mehmed efendi	aug. 7.	8
Naszuha aga	aug. 18.	5
Kadri cselebi	júl. 7.	5
Ali csavus	aug. 18.	5
Tatar Szülejmán aga	szept. 5.	3
Iszhak cselebi	szept. 5.	3
összesen		713

IX. 2. 4. 2. A liszt térítéses kiosztása

A lisztből térítéses módon történő kiosztásából csak egy katonai egység, a kenyérosztásból feltehetően a sütési kapacitások korlátozottsága miatt kimaradt lovasok, az „alti bölük halki” részesült. Az árpaosztásnál látottakkal ellentétben a szpáhik és a szilahdárok kevesebb főre kaptak ellátást, ismeretlen okból kifolyólag a kedvezményezettek száma az előbbieket esetén 800 fővel, utóbbiak esetében 718 fővel csökkent.

A hat alakulatnál átlagosan egy főre 2 kile liszt jutott, amiből az 1658. évi hadjáraton körülbelül 100 pár kenyeret lehetett sütni, amit feltehetően maguk intéztek. A liszt kiléjéért 30 akcsét kellett fizetni, és összesen 501.840 akcse ellenértékben 16.728 kilét, az egész felhasznált mennyiség 82,9 százalékát dátum feltüntetése nélkül az alábbi módon osztották ki a lovasoknak.⁹³⁴

kedvezményezett	időpont	kile	akcseérték
szpáhik (3600 fő)		7200	216000
szilahdárok (3474 fő)		6948	208440
jobb oldali ulufedzsik (380 fő)		760	22800
bal oldali ulufedzsik (330 fő)		660	19800
jobb oldali garibok (330 fő)		660	19800
bal oldali garibok (250 fő)		500	15000
összesen		16728	501840

⁹³³ BOA, MAD 4576. 26.

⁹³⁴ BOA, MAD 4576. 23.

Az árpa, a kenyér és a liszt kiosztásának tárgyalását követően az azok térítéses kiosztásából befolyt jövedelem felhasználását ismertetjük.

IX. 2. 5. Az árpa, a kenyér és a liszt térítéses kiosztásából származó bevétel

A térítés ellenében kiosztott árpából (2.269.868 akcse), kenyérből (345.612 akcse) és lisztből (501.840 akcse) összesen 3.117.320 akcse bevétel származott. Ennek megközelítőleg 76,7 %-át, 2.389.562 akcsét utaltak részletekben a Házine-i Ámirébe. A befizetők neve alapján a pénz a katonai alakulatoktól egy közülük kikerülő megbízott (általában a veznedár), a tisztségviselőktől, egyéb más személyektől és esetleg a katonáktól Haszán aga, nüzul emini közvetítésével folyt be a kincstárba.⁹³⁵

A fennmaradó 727.758 akcse összegből 402.616 akcsét szántak a hadjárat ideje alatt a janicsárok magas rangú tisztjeinek biztosított árpa- és kenyéradagok „jóváírására”. Ezt is inamatnak nevezték, így tulajdonképpen ezek a tisztek is térítésmentesen jutottak ellátmányukhoz.

Az árpából a janicsárok előljárói között 101 napra 239.976 akcse értékben 19.998 kilét (444.955,5 kg) osztottak ki. Ez a mennyiség a janicsáralakulatnak kiosztott árpának valamennyivel kevesebb, mint harmadát, 28,2 százalékát jelentette. Az egyes tisztek napi adagja és rangjuk között feltehetően nincs relevancia, ugyanis például a kethüda több ellátmányt kapott, mint az aga. A muhzir agának ugyanakkor minden bizonnyal ez a második jussa. A janicsártisztek árpaellátmánya az alábbiakban látható.⁹³⁶

kedvezményezett	napi (kile)	összes (kile)	akcse- érték
Bodur Szülejmán aga, kethüda	60	6060	72720
Kundakcsizáde Musztafa aga, janicsáraga	57	5757	69084
Szülejmán aga, bashaszeki	15	1515	18180
Haszán aga, zagardzsibasi	12,5	1262,5	15150
Mehmed aga, szamszondzsubasi	12,5	1262,5	15150
Szülejmán aga, bascsavus	10	1010	12120
Hüszejn aga, muhzir aga	7,5	757,5	9090
Mehmed aga, kethüda jeri	7	707	8484

⁹³⁵ A kincstárba a következő személyek fizettek be pénzösszegeket: Haszán aga, nüzul emini; Ali aga, a topcsuk agája; Ibrahim aga, a szilahdárók veznedárja; Ali Cselebi, a szpáhik veznedárja; Mehmed efendi, a jobb oldali garibok kátibja; Szülejmán csavus, a bal oldali ulufedzsi veznedárja; a dzsebedzsiktól Ali csavus; a szpáhiktól Jusuf csavus; a janicsároktól Mehmed Jazidzi; Veli csavus. Haszán aga 571.300 akcsét fizetett be a házinebe, amiből a tisztségviselők és egyéb más személyektől összesen 72.174 akcse származott. A rúznámcsce-bejegyzések szerint Haszán aga 1.874.710 akcsét fizetett be a kincstárba, ami átfedésben van az előbb említett összeggel. **BOA, MAD** 4576. 29. **BOA, KK** 1950. 36-43.

⁹³⁶ **BOA, MAD** 4576. 29.

Musztafa aga, orta csavus	5,5	555,5	6666
Mehmed vagy Ahmed efendi, kátib	4	404	4848
Mehmed efendi, imám	4	404	4848
mukábeledzsi	3	303	3636
Mehmed aga, kücsük csavus	0	0	0
összesen		19998	239976

A janicsártisztek számára kiosztott kenyér esetében nemcsak augusztus 22-ig, hanem az egész hadjáratra vonatkozóan áll rendelkezésünkre adat. A Dzsizsr-i Musztafapasa menziltől az Üszküdarba való visszatérésig tartó időszakot vették figyelembe, amire 107 napot számoltak. A tiszteknek 162.640 akcse értékben 162.640 pár (111.246 kg) kenyeret osztottak ki. Ebből a tisztek az árpához képest más arányban részesültek, a kücsük csavusnak ebből a kenyérből például már jutott.⁹³⁷

kedvezményezett	napi (pár)	összes (pár)	akcse- érték
Kundakcsizáde Musztafa aga, janicsáraga	380	40660	40660
Bodur Szülejmán aga, kethüda	310	33170	33170
Hüszejn aga, muhzir aga	120	12840	12840
Szülejmán aga, bashaszeki	120	12840	12840
Haszán aga, zagardzsibasi	110	11770	11770
Mehmed aga, szamszondzsibasi	110	11770	11770
Szülejmán aga, bascsavus	80	8560	8560
Mehmed aga, kethüda jeri	70	7490	7490
Mehmed efendi, imám	50	5350	5350
Mehmed vagy Ahmed efendi, kátib	50	5350	5350
mukábeledzsi	40	4280	4280
Musztafa aga, orta csavus	40	4280	4280
Mehmed aga, kücsük csavus	40	4280	4280
összesen		162640	162640

A janicsártisztek ellátmánya értékének jóváírásán kívül további 262.812 akcsét osztottak ki kompenzációként a janicsárok, a hat lovas alakulat, valamint Saban aga, a díván csavusainak előljárója, Abaza Mehmed korábbi mirahor és a díván meg nem nevezett tagjai és beosztottai között.

⁹³⁷ BOA, MAD 4576. 29.

A katonák ennek az összegnek a 90,7 %-át, 238.402 akcsét kaptak, amiből a bal oldali garibok és a szilahdások kapták a legtöbbet. A janicsárok esetében a pénz az alacsonyabb rangú, a többi egység esetében pedig a magasabb rangú tiszteket illette.⁹³⁸

kedvezményezett	akcse
bal oldali garibok	50700
szilahdások	49182
janicsárok	40000
szpáhik	35700
jobb oldali garibok	28880
bal oldali ulufedzsik	24160
jobb oldali ulufedzsik	9780
összesen	238402

kedvezményezett	akcse
Saban aga, csavusbasi	14780
Mehmed aga, korábbi mirahor	2406
a díván tagjai és alkalmazottai	7224
összesen	24410

Összesítve a janicsárok az ellátmányért általuk fizetett összeg 38,3 %-át, míg a hatbóluk 11 %-át kapta vissza inamatként. Ha a civileket nézzük, akkor ez Saban aga esetében 68,7 %-ot, Abaza Mehmed aga esetében pedig 61,3 %-ot jelentett.

Az említett összegeken kívül maradt még 62.330 akcse, aminek sorsáról egyelőre nem tudunk.

IX. 2. 6. Az olaj kiosztása

Az olajból 18.423 okkát terveztek kiosztani, amiből végül csak 10.701 okkát (13.727 kg) utaltak ki a kedvezményezetteknek. Ennek dátumát és lebonyolítását nem ismerjük, feltételezhetően egyszeri és térítésmentes volt. Az olajból az állami tisztségviselők (a), katonák (b), valamint néhány kiemelt és tisztsége nélkül említett személy (c) kapott. [Az olajból 1672-ben 25.457 okkát biztosítottak, 1695-ben pedig vásárlásból 20.000 okkát szereztek be.⁹³⁹]

(a) A központi tisztségviselőknek 9.025 okka olajat, az egész felhasznált mennyiség 84,3 százalékát utalták ki. A kiosztott olajmennyiség közel harmada a nagyvezírt illette, a többi személy juttatása az alábbiakban látható.⁹⁴⁰

⁹³⁸ BOA, MAD 4576. 30. A pénzből elsősorban a janicsárok közül a csavusok és az írkok, a szpáhik és a szilahdások esetében pedig az aga, a kethüda, a csavusbasi, és a kátibok előljárója részesült.

⁹³⁹ İnbaşı, 276. Sevinç, 235.

⁹⁴⁰ BOA, MAD 4576. 26-27.

kedvezményezett	olaj (okka)
Köprülü Mehmed pasa, nagyvezír	3338
Ibrahim pasa, defterdárpa	2530
Sámizáde Mehmed efendi, reiszülküttáb	1447
Szelim aga, portai kapudzsibasi	300
Ahmed aga, basbáki kulu	240
Szidki pasa, nisándzsi	200
Velihán efendi, a nagyvezír első tezkiredzsije	200
a díván néhány tagja vagy alkalmazottja	115
Musztafa aga, szergi emini	100
Ejüp efendi, a defterdárpa mektubija	95
Ahmed efendi, mevkufát-halife	90
Ali cselebi	85
Hüseyin efendi, málije tezkiredzsiszi	75
Hüseyin efendi, első rúznámcsedzsi	55
Szülejmán efendi, a nagyvezír második tezkiredzsije	50
Ahmed efendi, a nagyvezír mektubija	45
Ismailpasazáde Ali efendi, mevkufátcsi	30
Musztafa aga, portai kapudzsibasi	30
összesen	9025

(b) A katonák közül a janicsárok, azon belül is két magas rangú előjáró jutott olajhoz. Ők összesen 500 okkát kaptak, az egész felhasznált mennyiség 4,7 százalékát.⁹⁴¹

kedvezményezett	olaj (okka)
Kundakcsizáde Musztafa, janicsáraga	300
Bodur Szülejmán aga, kethüda	200
összesen	500

(c) A kiemelt vagy tisztségük nélkül említett személyek közül többek között az erdélyi követ is részesült az olajból. Összesen 1.176 okkát, az egész felhasznált mennyiség 11 százalékát osztották szét az alábbi személyek között.⁹⁴²

kedvezményezett	olaj (okka)
Kibleli Musztafa pasa, Kasztamonu szandzsákbégje	946
Csalovali Musztafa aga	130
Erdély követe	100
összesen	1176

⁹⁴¹ BOA, MAD 4576. 26-27.

⁹⁴² BOA, MAD 4576. 26-27.

IX. 2. 7. A méz kiosztása

A mézből 9.040 okkát terveztek kiosztani, amiből végül 7.422 okkát (9.521 kg) utaltak ki a kedvezményezetteknek. A térítésmentes ellátásban kevés személy részesült: állami tisztségviselők (a), katonák (b), és néhány kiemelt vagy beosztása nélkül említett személy (c). A mézosztás feltételezhetően egyszeri alkalommal történt, idejét ebben az esetben sem ismerjük. [1672-ben 5.388 okka mézet biztosítottak.⁹⁴³]

(a) Az állami tisztségviselők között 6.232 okka mézet, az egész felhasznált mennyiség 84 százalékát osztották ki, a nagyvezírt a méz közel fele (46,2 %) illette.⁹⁴⁴

kedvezményezett	méz (okka)
Köprülü Mehmed pasa, nagyvezír	3431
Sámizáde Mehmed efendi, reiszükkütáb	1270
Ibrahim pasa, defterdárpasa	571
Szelim aga, porta kapudzsibasi	325
Szidki pasa, nisándzsi	100
Musztafa aga, szergi emini	100
Ali cselebi	80
Hüseyin efendi, málíje tezkiredzsiszi	65
Hüseyin efendi, első rúznámcsedzsi	55
Ahmed aga, basbáki kulu	50
Ahmed efendi, mevkufát-halife	50
Ahmed efendi, a nagyvezír mektubija	40
Ali efendi, mevkufátcsi	30
a díván néhány tagja vagy alkalmazottja	30
Szülejmán efendi, a nagyvezír második tezkiredzsije	20
Ejüp efendi, a defterdárpasa mektubija	15
összesen	6232

(b) A mézből a katonai egységek közül csak a janicsároknak jutott. Három előljárójuk összesen 330 okka mézet, az egész felhasznált mennyiség 4,4 százalékát kapta meg.⁹⁴⁵

kedvezményezett	méz (okka)
Kundakcsizáde Musztafa, janicsáraga	150
Bodur Szülejmán aga, kethüda	150
Mehmed efendi, basjazidzsi	30
összesen	330

⁹⁴³ İnbaşı, 276.

⁹⁴⁴ BOA, MAD 4576. 26-27.

⁹⁴⁵ BOA, MAD 4576. 26-27.

(c) A mézből sem sok kiemelt személy kapott, de az erdélyi követ ezen a „listán” is megtalálható. Köztük 860 okkát, az egész felhasznált mennyiség 11,6 százalékát osztották szét.⁹⁴⁶

kedvezményezett	méz (okka)
Kibleli Musztafa pasa, Kasztamonu szandzsákbégje	810
Erdély követe	50
összesen	860

IX. 2. 8. A hús kiosztása

A hús kiosztásáról még beszerzésénél is kevesebbet tudunk. Egyedül a katonai alakulatok juhhússal való ellátásáról állnak rendelkezésünkre adatok, és az is bizonyosnak tűnik, hogy a húshoz is térítésmentes illetve térítéses módon lehetett hozzájutni. Ahogy fentebb már láthattuk (IV. 7.), 90.000 darab állattal terveztek, amiből legalább 28.842 vagy 45.694 darabot tudtak biztosítani. [A juhból 1672-ben 75.503 darabot bizonyosan beszereztek, 1696-ból pedig tudjuk, hogy 2.310.000 okka húst osztottak ki, ami kb. 192.500 darab állatnak felelt meg. Ezek alapján a szakértők által az 1658. évi hadjáratra becsült hússzükséglet reálisnak tűnik.⁹⁴⁷]

A hús kiosztására csak az odaútra vonatkozóan láthatunk példát. A Szófia és Belgrád közötti tizenöt napig tartó út során a dzsebedzsik 1.710 okka, a topcsik 1.575 okka, a toparabadzsik legalább 750 okka húst kaptak. 1 okka 7 akcsébe került, és összesen 28.245 akcse értékben 4.035 okka (5.172,9 kg) húst osztottak szét a katonák között. Egy juhból tisztán kinyerhető hús átlagos súlyát központilag mind 1672-ben, mind 1683-ban, mind pedig 1696-ban 12 okkában (15,38 kg) határozták meg, így ha ez alapján számolunk, akkor az előbb említett 4.035 okka juhhús körülbelül 336 darab állattal ért fel.⁹⁴⁸

A Szófia és Belgrád között történt húskiosztása alapján a dzsebedzsik minimális napi adagja 114 okka (146,2 kg), a topcsiké 105 okka (134,6 kg), a toparabadzsiké 50 okka (64,1 kg) volt. Utóbbiak 242 fővel vettek részt a hadjáraton, amiből következően naponta átlagosan legalább 265 g húst kaphattak. [A napi húsadag a dzsebedzsik esetében 1683-ban 700, 1696-ban 710 okkát, a topcsuk esetében 400-400 okkát, a toparabadzsik esetében 1696-ban 100 okkát jelentett.⁹⁴⁹]

⁹⁴⁶ BOA, MAD 4576. 26-27.

⁹⁴⁷ İnbaşı, 272. Sevinç, 241.

⁹⁴⁸ İnbaşı, 272. Sevinç, 240. BOA, KK 1949. 32.

⁹⁴⁹ Sevinç, 241. Erdoğan, 149.

A húsból kiosztásából befolyó pénzüsszegekre is csupán pár adat áll rendelkezésünkre. A dzsebedzsiktól 5.000, a janicsároktól 8.142 akcse biztosan származott, továbbá általában a katonai alakulatoktól 883.835 akcse, összesen 896.977 akcse került bizonyosan a kincstárba.⁹⁵⁰ Ha okkánként az előbb említett 7 akcsével számolunk, akkor 128.139,57 okka (164.274,9 kg) bárányhúst biztosan elfogyasztottak a katonák, ha pedig a 12 okkás egységsúllyal számolunk, akkor az előbbi mennyiség körülbelül 10.678 juhot jelentett.

Az említettek alapján így kb. 11.014 darab állatot bizonyosan kioszthattak a katonák között.

IX. 2. 9. A szalma kiosztása

A szalmából a tervezett 9.720 kantar (548.626 kg) mennyiséget osztották ki. Ennek során elsősorban a nagyvezír és a defterdárpasa igényeit vették figyelembe. A két főméltóság mellett a magasabb rangú tisztségviselők kaptak még szalmát, közülük csak a reiszülküttáb, valamint a nagyvezír első és a második tezkiredzsjének juttatása biztos.

A szalma kiosztásával kapcsolatban csak a június 24. és július 25. közötti időszakra vonatkozóan áll rendelkezésre információ. Ez idő alatt mindennapra jutott ellátmány, de a mennyiségeket nem kantarban, hanem 5 kantarként 1 szekeret számolva szekérrakományként adták ki. [1672-ben 44.061,5, 1683-ban 216.950, 1696-ban 16.160 kantar szalma került a hadsereghez.]⁹⁵¹

kedvezményezett	időszak	napok száma	napi adag (kantar)	napi adag (szekér)	összes (kantar)	összes (szekér)
Köprülü Mehmed pasa, nagyvezír	jún. 24. – júl. 25.	32	200	40	6400	1280
Ibrahim pasa, defterdárpasa	jún. 24. – júl. 25.	32	50	10	1600	320
Sámizáde Mehmed efendi, reiszülküttáb	jún. 24. – júl. 25.	32	55	11	1760	352
Velihán efendi, a nagyvezír első tezkiredzsjje						
Szülejmán efendi, a nagyvezír második tezkiredzsjje						
a díván tagjai és mások						
összesen ⁹⁵²					9720	1944

⁹⁵⁰ BOA, KK 1950. 34, 38-40, 44, 46, 55, 61-62.

⁹⁵¹ BOA, MAD 4576. 6, 27. Erdoğan, 154. İnbaşı, 282. Sevinç, 248.

⁹⁵² Csak az összkantar értéket adták meg, amit 9.720-nak számoltak, az adatok alapján 9.760. Ebből következően a megadott 1.944 szekér valójában 1.952 lenne.

IX. 2. 10. A tűzifa kiosztása

A tűzifából a tervezett 5.045 cseki (1.261.250 kg) mennyiséget osztották ki. Ennek időpontja, valamint a kedvezményezettek köre a szalma kiosztásánál láttottakkal megegyezik, és ebben az esetben is elsősorban a nagyvezír és a defterdárpasa igényeit vették figyelembe.

A tűzifa kiosztásával kapcsolatban csak a június 24. és július 25. közötti időszakra vonatkozóan áll rendelkezésünkre adat. Ez idő alatt mindennapra jutott ellátmány, és a nagyvezír az egész kiosztott mennyiség nagyjából felét kapta. [A tűzifából 1672-ben 34.529 szekérrel (200 okka) használtak fel, 1696-ban pedig 19.087 szekérnyit szereztek be.]⁹⁵³

kedvezményezett	időpont	napok száma	napi (cseki)	összes (cseki)⁹⁵⁴
Köprülü Mehmed pasa, nagyvezír	jún. 24. – júl. 25.	32	80	2560
Ibrahim pasa, defterdárpasa	jún. 24. – júl. 25.	32	20	640
Sámizáde Mehmed efendi, reiszülküttáb	jún. 24. – júl. 25.	32	48	1845
Velihán efendi, a nagyvezír első tezkiredzsije				
Szülejmán efendi, a nagyvezír második tezkiredzsije				
a díván tagjai és mások				
összesen				5045

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a kiosztásra tervezett ellátmányból a hadjárat résztvevői között csak a szalmát és a tűzifát osztották el teljes egészében. A kiosztott mennyiségeket összesítve az alábbiakban láthatjuk.

árpa (kile) (kg)	liszt (kile) (kg)	kenyér (pár) (kg)	olaj (okka) (kg)	méz (okka) (kg)	szalma (kantar) (kg)	tűzifa (cseki) (kg)	juh (db)
358.909,5	20.177	617.160	10.701	7.422	9.720	5.045	11.014
7.985.736	517.661	422.137	13.727	9.521	548.626	1.261.250	

Az ellátmány kiosztásának ismertetését követően a megmaradt felesleg hasznosítására térünk ki röviden.

⁹⁵³ BOA, MAD 4576. 27. İnbaşı, 287. Sevinç, 117.

⁹⁵⁴ A tűzifa mennyiségére hol csekiként, hol szekérrakományként utalnak, azonban számbeli mennyisége mindkét esetben megegyezik, így ebben az esetben a két mértékegységet adekvátnak vették vagy elírás történt. 1695-ben egy szekér 2 csekit jelentett. Sevinç, 117.

IX. 2. 11. A maradékok felhasználása

Az ellátmány kiosztását követően az árpából 945,5 kile (21.037 kg), a lisztből 313 kile (8.030 kg), a kenyérből 44.175 pár (30.216 kg), az olajból 7.722 okka (9.906 kg), a mézből pedig 1.618 okka (2.076 kg) maradt meg. Az árpa feleslegét azonban 950 kilének, az olajét pedig csupán 1.682 okkának számolták. Az „eltűnt” 6.040 okka olajnak máshol nincs nyoma, talán a kenyérsütéshez használhatták fel.

A ki nem osztott vagy a feleslegesnek vélt élelemből az árpának az egészét, a lisztnek 90 kiléjét, az olajnak 585 okkáját, a méznek 395 okkáját, a kenyérnek pedig 20.000 párját eladtak, amiből összesen 112.095 akcse folyt be a kincstárba. A Szelim aga által Haszánpasa palánk dizdárjának, Haszán agának eladott olaj és méz ára azonban kérdéseket vet fel. Elvileg az olajat 5.775 (15 akcse/okka), a mézet 2.320 (10 akcse/okka), összesen 8.095 akcse áron adták el. A dizdár deftere szerint azonban az olaj okkájáért 24, a mézéért 16 akcsét kellett fizetni. Az utóbbi árszabás szerinti összeget egy kimutatásban hátralékként kezelték ugyan, de bevételezésének nincs nyoma. Így a palánk dizdárjának az olajat és a mézet valószínűleg olcsóbban adták el, ugyanakkor a visszaélés lehetőségét sem lehet kizárni. A feleslegként maradt mennyiségek eladásának részleteit az alábbi táblázat mutatja.⁹⁵⁵

eladást lebonyolító	időpont	árpa (kile)	liszt (kile)	olaj (okka)	méz (okka)	kenyér (pár)	akcse
Mahmud cselebi, báki kulu Kizderbendi menzil szürszatjából	aug. 12.	950	90	200	163		64000
Szelim aga, portai kapudzsibasi, Palanka-i Haszánpasa menzil szürszatjából	jan. 15.			385	232		8095
Mehmed bég, a kenyérsütés mübasirja	aug. 5.					20000	40000
összesen		950	90	585	395	20000	112095

Az eladáson kívül a maradék lisztből 223 kilét, az olajból 685 okkát, a mézből pedig 691 okkát osztottak ki három vár, Batocsina, Kolár és Alekszicsa védőinek. A batocsinai és az alekszicsai dizdár deftere szerint lisztet nem kaptak, az olajat és a mézet pedig pénzért adták el nekik. Az olajért okkánként 24, a mézéért okkánként 16 akcsét kértek, azonban az ebből származó jövedelem bevételezésének egyelőre nem nincs nyoma. A három várba elosztott mennyiségek az alábbiak szerint alakultak.⁹⁵⁶

⁹⁵⁵ BOA, MAD 4576. 27. BOA, KK 1950. 39. BOA, D.MKF 62/179. 63/140.

⁹⁵⁶ BOA, MAD 4576. 27. BOA, D.MKF 62/179. 63/140.

kedvezményezett	liszt (kile)	olaj (okka)	méz (okka)
Szülejmán bég, Batocsina várának dizdárja	46	223	336
Redzseb bég, Alekszicsa várának dizdárja	75	250	210
n. n. bég, Kolár várának dizdárja		212	145
Iszmail bég, Alekszicsa várának korábbi dizdárja	102		
összesen	223	685	691

A feleslegből még így is maradt 412 okka (528,5 kg) olaj, 539 okka (691 kg) méz és 24.175 pár (16.536 kg) kenyér. Az olajat és a mézet ismeretlen okból kifolyólag elégették, a kenyeret pedig térítésmentesen szétosztották.⁹⁵⁷

Az ellátmányból kiosztásra kijelölt mennyiségeket a feljegyzések alapján úgy tűnik, hogy megfelelően, minimális veszteséggel tudták elosztani a hadjárat résztvevői között. A következő lépésben ennek a rendszernek a visszaút utolsó szakaszán, az Edirne-Isztambul útvonalon való működését mutatjuk be.

IX. 3. Az élelem kiosztása az Edirne-Isztambul útvonalon

Az Erdélyből visszatérő sereg Edirnéből már a szultánnal és udvartartásával együtt folytatta útját Isztambulba. Az uralkodó és környezete élelmezése külön folyt, amiről nincs információnk. Az ellátmányban részesülők száma bővült az Edirnében maradt tisztségviselőkkel, ami révén többeknek már fizetniük kellett élelmükért vagy pedig teljesen kiestek az ellátásra jogosultak köréből. Az 1658. október 20-29. között tartó út során az árpa, a lisztből sült kenyér, a szalma, a széna és a tűzifa jelentette az ellátmányt, aminek a kiosztását a továbbiakban fogjuk részletezni.

[Az élelelosztásról készült lajstromban nem mindig jelezték az egyes tisztségviselők neveit. Az ilyen esetekben szögletes zárójelben, a hadjárat idején vezetett élelemkiosztási lista alapján tüntetjük fel az érintettek nevét, amivel azt jelezzük, hogy a hadjárat idejéhez képest személyi változások is történhettek.]

IX. 3. 1. A kiosztott tételek és mennyiségek

Az előző fejezetekben már láthattuk, hogy az ellátmányt milyen módon és mekkora mennyiségben biztosították, ezért az alábbiakban már csak ennek összefoglalására

⁹⁵⁷ BOA, MAD 4576. 27.

szorítkozunk. Ez a vásárlással **(a)**, valamint a meglévő készletek egy részének felhasználásával **(b)** biztosított utánpótlást jelentette.

(a) A vásárlás útján 28.656,5 kile árpát, 2.475 kile lisztet, 11.210 kantar szalmát, 60 szekér szénát és 270 szekér tűzifát szereztek be, amire a kincstárból 1.266.740 akcsét költöttek. A lisztből kenyeret sütöttek, 1 kiléből ezúttal is 50 párat, így összesen 123.750 pár kenyeret készítettek. A vásárlás részleteit az alábbi táblázat mutatja.⁹⁵⁸

tétel (mértékegység)	menyiség	egységár (akcse)	ár (akcse)
árpa (kile)	24000	30	720000
	4656,5	40	186240
liszt (kile)	2475	60	148500
szalma (kantar)	6400	15	96000
	4810	20	96200
széna (szekér)	60	150	9000
tűzifa (szekér)	270	40	10800
összesen			1266740

(b) A vásárlás mellett az Edirne és Isztambul közötti területekről a már meglévő készletekből további mennyiségeket bocsátottak a hadsereg rendelkezésére. A liszt helyett azonban kenyeret igényeltek, így összesen további 14.112 kile árpát, 1.800 kantar szalmát, 1.600 szekér tűzifát, 240 szekér szénát és 8.350 pár kenyeret biztosítottak az élelemellátásra.⁹⁵⁹

Összesítve az alábbi mennyiségek vártak kiosztásra, aminek részleteit a következő lépésben mutatjuk be.

árpa (kile) (kg)	kenyér (pár) (kg)	szalma (kantar) (kg)	széna (szekér)	tűzifa (szekér)
42.768,5	132.100	13.010	300	1.870
951.599	90.356	734.323		

IX. 3. 2. Az árpa kiosztása

Az árpából biztosított 42.768,5 kilét (951.599 kg) teljesen kiosztották a hadjárat résztvevői között. Ebből a mennyiségből 28.574 kile árpához térítésmentesen, 14.194,5 kiléhez pedig térítés ellenében juthattak hozzá a kedvezményezettek.

Az árpaosztás jegyzékében személyek szerepelnek, de az árpa nagy valószínűséggel állataik ellátására szolgált. Az ellátásra jogosultak száma a tényleges hadjárat idejéhez képest

⁹⁵⁸ BOA, KK 2629. 2, 4, 10. BOA, KK 1949. 54.

⁹⁵⁹ BOA, KK 2629. 2, 10.

korántsem volt már olyan magas,⁹⁶⁰ de a többség szinte mindennap kapott az árpából. Néhány magasabb rangú méltóságtól eltekintve a hadjáraton résztvevők napi adagjai 20 kile alatt maradtak. A legtöbben legfeljebb 15 kile, vagy ennél kevesebb napi juttatást kaptak, és a harci cselekmények hiányában ekkor már a katonákra is kevesebb figyelmet fordítottak.

Az Edirnéből való elindulás előtt vagy útközben több személy napi juttatásán változtattak. A legtöbb esetben emelték az adagokat, de csökkentésre is láthatunk példát. Az erre vonatkozó adatokat lábjegyzetben jelezzük, de óvatosan kezelendőek, mert sok esetben egy személy neve alatt többek adagját is feltüntethették.

A következőkben az árpa térítéses és térítésmentes kiosztásának részleteire térünk rá.

IX. 3. 2. 1. Az árpa térítésmentes (inamat) kiosztása

Az árpából a kiosztásra váró mennyiségből 28.574 kilét (635.771,5 kg), az egész felhasznált mennyiség 66,8 százalékát utalták ki térítésmentesen. Az ellátásban a magas- és közepes rangú állami tisztségviselők **(a)**, hivatali alkalmazottak és szolgálattevők **(b)** egyéb kiemelt vagy tisztségük nélkül említett személyek **(c)**, és a kincstár tulajdonában lévő haszonállatok **(d)** részesültek.

(a) A központi tisztségviselők kedvezményezetteinek száma a hadjárat idején látottakhoz képest kevéssel több, mint a felére csökkent. Ennek ellenére az árpakiosztást rögzítő listára tíz olyan személy neve is felkerült, akik nem vettek részt a hadjáraton. Őket az alábbiakban mutatjuk be:⁹⁶¹

- a válíde szultán kethüdája és korábbi defterdár, az 1658. július 16-án Topal Szári Kenán pasa helyett *kajmakám*nak kinevezett és ezzel pasaságra emelt **Ali aga**
- a birodalom legfőbb jogtudósa, első számú vallási vezetője, a *sejhülszlám* **Bolevi Musztafa efendi**
- a birodalom elsőszámú hadbírója, a *ruméliai káziaszker* **Bosztánzáde efendi**
- a birodalom második számú hadbírója, az *anatóliai káziaszker* **Burszali Esziri Mehmed efendi**
- a Próféta leszármazottait nyilvántartó és ügyeikkel foglalkozó *nákibülesráf*, **Kudszizáde Sejh Mehmed efendi**

⁹⁶⁰ A nagyvezír kethüdája, telhiszcsije és szalahorja, a konakcsipasa, az aszeszbasi, a kincstár kajmakámja, a vízellátás műbasirja és a veznedárbasi például teljesen kiesett az ellátottak köréből vagy legalább is úgy tűnik ellátásukról nem maradt fenn feljegyzés.

⁹⁶¹ **Na'imâ**, 1175, 1727, 1787, 1806. **Abdi** paşa, 103, 107, 133. **Behcetî**, 40b (73.) **Uzunçarşılı**-Saray, 465, 474. **BOA, D.MKF** 63/79, 114.

- a szultán kertjeiért felelős, valamint kisebb hajóin szolgálatot teljesítő, Isztambul partszakaszait védő bosztándzsik közül kikerülő, a szultán testi épségére is vigyázó *bosztándzsi haszekik egyike vagy előjárója*, **Iszmail aga**
- a *portai kapudzsik kethüdája* **n. n.**
- az uralkodó *szállásmesterei* (konakcsi), **Juszuf és Halil kapudzsibasik**
- egy meg nem nevezett előkelő *szállásmestere*, **Imádeddin aga**

Az Edirne-Isztambul útvonalon már tényleges ellátást kapott Ömer efendi, a nagyúri konyha eminje és Haszán aga portai kapudzsibasi, akihez a szultáni sátor felelőseit (*otakcsi*) is hozzávették. A nisándzsi személyében már nem Szidki pasa, hanem **Musztafa pasa** volt látható, a szergi eminit, Musztafa agát pedig már külön kiemeltként kezelték.

A tisztségviselők nagy része az út egészére, azaz 9-10 napra kapta az ellátmányt, és mindenki a számára kijelölt időszakban naponta részesült a neki szánt árpából. Az érintettek között 12.915 kile árpát, az egész felhasznált mennyiség 30,2 százalékát osztották ki az alábbiak szerint.⁹⁶² (Az új kedvezményezettek neveit a táblázatban dőlt betűvel jelezzük.)

kedvezményezett	időszak	napok száma	napi (kile)	összes (kile)
Köprülü Mehmed pasa, nagyvezír	okt. 20-29.	10	609	6090
Ibrahim pasa, defterdárpassa	okt. 20-29.	10	160	1600
<i>vezír Ali pasa, kajmakám</i>	okt. 20-29.	10	80	800
Sámizáde Mehmed efendi, reiszülküttáb	okt. 20-29.	10	60	600
[Haszán aga], portai kapudzsibasi az <i>otakcsikkal</i>	okt. 20-28.	9	60	540
vezír Musztafa pasa, nisándzsi	okt. 20-29.	10	40	400
[<i>Bolevi Musztafa efendi</i>], <i>sejhülszlám</i>	okt. 20-29.	10	30	300
<i>Imádeddin aga</i>	okt. 20-29.	10	26	260
Juszuf efendi, ganem emini ⁹⁶³	okt. 20-28.	9	22	199
Mehmed aga, nüzul emini	okt. 20-29.	10	20	200
Ömer efendi, a nagyúri konyha eminje	okt. 20-28.	9	20	180
<i>Juszuf és Halil kapudzsibasi, a szultán konakcsijai</i>	okt. 20-28.	9	20	180
[<i>Kudszizáde Mehmed</i>] efendi, <i>nákibülesráf</i>	okt. 20-29.	10	15	150
[Velihán efendi], a nagyvezír első tezkiredzsije	okt. 20-29.	10	15	150
[<i>Bosztánzáde efendi</i>], <i>ruméliai káziaszker</i>	okt. 20-29.	10	12	120
[<i>Burszali Mehmed</i>], <i>anatóliai káziaszker</i>	okt. 20-29.	10	12	120

⁹⁶² **BOA, KK** 2629. 11-13. **BOA, D.MKF** 63/71, 72, 74, 76, 80, 84, 88, 90, 96, 103, 113, 114, 138. Eredetileg naponta a reiszülküttábnak 45, majd 70, a defterdárpassának 100, a ná kibülesráfnak 12, a nagyvezír kethüdájának és Imádeddin agának 20-20, a nagyúri konyha eminjének 15, a szultán egyik konakcsijának, Halil agának 7, a nagyvezír mektubijának 6, az első muhászebedzsinek 6, az anatóliai muhászebedzsinek 6, a nagyvezír kapudzsik kethüdájának 5, a defterdárpassa mektubijának 4 kile járt volna.

⁹⁶³ Az összes kile mennyisége 198 lenne.

Musztafa efendi, anatóliai muhászebedzsi	okt. 20-28.	9	12	108
[Szülejmán efendi], a nagyvezír második tezkiredzsije	okt. 20-29.	10	10	100
<i>Musztafa aga, szergi emini</i>	okt. 20-28.	9	10	90
Haszán aga, a nagyvezír konakcsija	okt. 20-28.	9	9	81
Ahmed aga, basbáki kulu	okt. 20-29.	10	8	80
<i>a portai ajtónállók kethüdája</i>	okt. 20-29.	10	8	80
Hüszejn efendi, málíje tezkiredzsiszi	okt. 20-28.	9	8	72
[Ahmed efendi], a nagyvezír mektubija	okt. 20-28.	9	8	72
Hüszejn efendi, első rúznámcsedzsi	okt. 20-28.	9	7	63
Mehmed efendi, első muhászebedzsi	okt. 20-27.	8	7	56
[Ejüp efendi], a defterdárpa mektubija	okt. 20-29.	10	6	60
[Ali efendi], mevkufátcsi efendi	okt. 20-25.	6	5	30
[Ali aga], a nagyvezír ajtónállóinak kethüdája	okt. 20-28.	9	4	36
[Haszán aga], a defterdárpa konakcsija	okt. 20-28.	9	4	36
Mehmed Cselebi, a nüzul emini kátibja	okt. 20-27.	8	4	32
<i>Ismail aga, bosztándzsi haszeki</i>	okt. 20-22.	3	4	12
Kulaguz Ali csavus	okt. 20-28.	9	2	18
összesen				12915

(b) A hivatalok alkalmazottaiból és a szolgálattevőkből kikerülő kedvezményezettek száma alig csökkent. A rendelkezésre álló kimutatások alapján a díván kátibjai, a málíje tezkiredzsiszi haliféi, a dátumozók haliféje és kátibjai, a szüvári mukábeledzsiszi haliféi, a dzserrahok és a neddszárok immár semmilyen ellátásban nem részesültek. Az ellátmány kiosztását rögzítő jegyzékben viszont olyan csoportok is szerepelnek, akik a hadjáraton nem vettek részt. Ezek az alábbiak voltak.

- a *szultáni ajtónállók*
- a *sikár agák*: az uralkodóval vadászaton résztvevők előjárói. A sikár agák négyen voltak, csökkenő rangban a következőek: csakirdzsibasi, sahindzsibasi, atmadzsibasi, valamint a belső palotában szolgáló dogandzsibasi.
- a *szandzsáktárok*: a harem kapudzsijai közül 40 fő, akik a Próféta fekete zászlaját (szandzsák-i serif) őrizték.
- az *alemdárok*: 7 fő, akik a szultán zászlóit hordozták, előjárójuk a legfontosabbat, a fehérét vitte.
- a *tugdzsik*: a szilahdárok közül az uralkodó hét tugjának szállításáért és kitűzéséért feleltek.⁹⁶⁴

⁹⁶⁴ **Uzunçarşılı**-Saray, 244, 256, 265, 420-421.

A mindenkinek naponta osztott ellátásból egész úton, azaz 10 napon keresztül csak a hazinedárok és a szergi alkalmazottai kaptak. 13.593 kile árpát, az egész felhasznált mennyiség 31,8 százalékát utalták ki az említetteknek.⁹⁶⁵ (Az új kedvezményezetteket a táblázatban dőlt betűvel jelezzük.)

kedvezményezett	időszak	napok száma	napi (kile)	összes (kile)
a nagyvezír	okt. 20-28.	9	30	270
<i>sikár agák</i> ⁹⁶⁶	okt. 20-28.	9	12,5	100
hazinedárok	okt. 20-29.	10	10	100
<i>szandzsáktárok és alemdárok</i>	okt. 20-27.	8	7	56
<i>tugdzsik</i>	okt. 20-28.	9	6	54
az első rúznámcsedzsi haliféi	okt. 22-26.	5	6	30
az első muhászebedzsi haliféi	okt. 20-26.	7	5	35
báki kuluk	okt. 23-28.	6	5	30
szergi-ji hü májun	okt. 20-29.	10	változó	12918
összesen				13593

(c) A térítésmentes ellátmányban részesülő egyéb kiemelt és tisztségük nélkül említett személyek száma közel ötödére csökkent. A hadjárat idején látott kedvezményezettek közül csak Kibleli Musztafa pasa, az erdélyi követ és Alipasazáde Mehmed bég kapott árpát. Hozzájuk vették a Szidki pasa helyett ideiglenesen kinevezett korábbi nisándzsit, Hüszejn béget és a nagyvezír fiát, Ahmed béget, aki minden bizonnyal az apja hivatalát „öröklő” későbbi nagyvezír, Köprülüzáde Fazil Ahmed pasa (1661-1676) volt.

Az említett személyek között összesen 694 kile árpát, az egész felhasznált mennyiség 1,6 százalékát osztották ki az alábbiak szerint.⁹⁶⁷ (Az új kedvezményezettek neveit a táblázatban dőlt betűvel jelezzük.)

kedvezményezett	időszak	napok száma	napi (kile)	összes (kile)
Kibleli Musztafa pasa, Kasztamonu szandzsákbégje	n. a.	3	80	240
<i>Ahmed bég, a nagyvezír fia</i>	okt. 20-28.	9	30	270
<i>Haszánpasazáde Hüszejn bég, korábbi nisándzsi</i>	okt. 23-28.	6	12	72
Erdély követe	okt. 20-27.	8	10	80
Alipasazáde Mehmed bég	okt. 21-28.	8	4	32
összesen				694

⁹⁶⁵ BOA, KK 2629. 11-13. BOA, D.MKF 63/80, 81, 82, 102.

⁹⁶⁶ Az összes kile mennyisége 112,5 kile lenne.

⁹⁶⁷ BOA, KK 2629. 11-13. BOA, D.MKF 63/80, 95, 107, 122, 124, 138.

(d) A kincstári tulajdonban lévő haszonállatok közül a lovakat (168 darab) és a tevéket, valamint a janicsárok vízhordóinak a lovait látták el, tehát külön kiemelten jóval nagyobb számban, mint a hadjárat során. Az ellátásra vonatkozó adatok alapján azt is meg lehet állapítani, hogy egy ló átlagos napi élelme 0,25 kile (5,5 kg) volt. 1.372 kile árpát, az egész felhasznált mennyiség 3,2 százalékát szántak az alábbi állatok ellátására.⁹⁶⁸

kedvezményezett	időszak	napok száma	napi (kile)	összes (kile)
a janicsárok szakáinak lovai	okt. 20-29.	10	51	510
kincstári lovak (168 ló)		8	42	336
kincstári tevék	okt. 20-27.	8	37	296
a szultáni sátrat szállító szekerek lovai				140
kincstári öszvérek				90
összesen				1372

IX. 3. 2. 2. Az árpa térítéses kiosztása

Az árpából a kiosztásra váró mennyiségből összesen 14.194,5 kilét (315.828 kg), az egész felhasznált mennyiség 33,2 százalékát utalták ki térítéses módon. Az ellátásban az alacsonyabb rangú tisztségviselők (a), hivatalnokok és szolgálattelvők (b), a fegyveres alakulatok tagjai (c), és a kiemelt vagy tisztségük nélkül említett személyek (d) részesültek. Az árpa kiléjéhez a janicsárok 12 akcséért, a többi személy pedig 16 akcséért juthatott hozzá, és ebből összesen 188.312 akcse bevétel származott.

(a) A portai tisztségviselők közül a térítéses kedvezményezettek száma nagyjából a hadjárat idején látottak négyszeresére nőtt. Az akkor térítéses ellátásban részesülők közül kiesett három személy: Mehmed efendi, Mekka és Medina muhászebedzsije, a dzsizje basbáki kulu és a maden mukataadzsi. A hadjáraton az árpát térítésmentesen kapók közül pedig tizenöt főnek az Edirne és Isztambul közötti úton már fizetnie kellett az ellátmányáért.

Az árpát térítés ellenében kapó személyek között is jelentek meg olyan kedvezményezettek, akik a hadjáraton nem vettek részt. Őket az alábbiakban mutatjuk be.

- **n. n., bosztándzsibasi**, a fent említett bosztándzsik vezetője, a szultán egyik bizalmas emberének számított
- **Oszmán aga**, a mehterán-i hassza vezetője, azaz a szultán zenekarának előjárója
- **n. n., csasnigirbasi**, a szultán étkezéséért felelős szolgák előjárója

⁹⁶⁸ BOA, KK 2629. 12-13. BOA, D.MKF 63/106, 138. A janicsárok szakáinak lovai számára eredetileg napi 50 kile árpát jelöltek ki.

- **n. n., második rúznámcsedzsi** (kücsük rúznámcsedzsi, rúznámcsé-i száni), aki a káziaszkerek, portai agák, müteferrikák, csavusok, kátibok, szultáni palotai alkalmazottak, orvosok stb. fizetéséért felelt.
- **Hadzsi Juszuf aga, veznedár**, akit a hadjárat pénztárnokaként tüntettek fel
- néhány hivatal keszedárja és írnoke

A tisztségviselők közül a többség 8-10 napra kapott ellátmányt, az ellátásban pedig mindenki a számára kijelölt időszakban naponta részesült. Közöttük összesen 12.360 akcse értékben 772,5 kilét, az egész felhasznált mennyiség 1,8 százalékát osztották ki az alábbiak alapján.⁹⁶⁹ (A hadjáraton térítésmentes ellátásban részesültek neveit a táblázatban kiemelten, az új kedvezményezettekét pedig dőlt betűvel jelezzük.)

kedvezményezett	időszak	napok száma	napi (kile)	összes (kile)	akcse-érték
[Saban aga], csavusbasi	okt. 20-29.	10	10	100	1600
[Mehmed efendi], a Defterhâne-i Âmire eminine	okt. 20-28.	9	8	72	1152
<i>bosztándzsibasi</i>	okt. 20-29.	10	5	50	800
Abdürrahman efendi, szüväri mukábeledzsiszi	okt. 20-28.	9	5	45	720
<i>Ibrahim efendi, a szüväri mukábeledzsiszi haliféje</i>	okt. 20-28.	9	5	45	720
<i>Oszmán aga, a szultáni zenekar vezetője</i>	okt. 20-27.	8	5	40	640
Mehmed aga, a nagyvezír szelámcsavusa	okt. 20-29.	10	4	40	640
<i>csasnigirbasi</i>	okt. 20-28.	9	4	36	576
[Abdülbáki efendi], bejlikcsi	okt. 20-28.	9	4	36	576
Abaza Mehmed aga, a müteferrikák előljárója	okt. 21-28.	8	4	32	512
Ahmed efendi, mevkufát-halife	okt. 20-27.	8	4	32	512
Mehmed efendi, dzsizje muhászebedzsiszi	okt. 20-25.	6	4	24	384
Musztafa efendi, a kincstár kátibja	okt. 20-25.	6	4	24	384
<i>kücsük rúznámcsedzsi</i>	okt. 20-28.	9	3	27	432
Jákup csavus és Haszán csavus	okt. 22-28.	7	3	21	336
<i>Hadzsi Juszuf aga, a hadjárat veznedárja</i>	okt. 21-25.	5	3	15	240
Musztafa Cselebi, mevkufát-sákird	okt. 20-29.	10	2	20	320
Ajnzáde efendi, első mukataadzsi	okt. 20-28.	9	2	18	288
<i>Mehmed efendi, a pijáde mukábeledzsiszi haliféje</i>	okt. 20-28.	9	2	18	288
Mehmed Cselebi, mevkufát-keszedár	okt. 20-27.	8	2	16	256
<i>Szulejmán efendi, az első rúznámcsedzsi haliféje</i>	okt. 21-26.	6	2	12	192
<i>Ahmed Cselebi, az első muhászebedzsi keszedárja és Ahmed halife</i>	okt. 20-28.	9	1,5	13,5	216
[Abu Bekir aga], szubasi	okt. 20-28.	9	1,5	13,5	216
Musztafa Cselebi, a díván keszedárja	okt. 20-26.	7	1,5	10,5	168
a defterdárpasa szelámcsavusa	okt. 21-24.	4	1,5	6	96

⁹⁶⁹ BOA, KK 2629. 11-13. BOA, D.MKF 62/75. 63/80, 83, 85, 93, 108, 118-120, 138. A szüväri mukábeledzsiszi haliféjének eredetileg naponta 4, a müteferrikák előljárójának 8 kile árpa járt volna.

[Ahmed cselebi], hekimbasi	okt. 22-25.	4	1,5	6	96
összesen				772,5	12360

(b) A hivatalnokapparátusok tagjai és az egyéb szolgálattevők esetében az ellátottak száma nőtt. A hadjárat idején látottakhoz képest a defterhâne kátibjai és a pijáde mukábeledzsiszi haliféi kiestek a kedvezményezettek köréből. Az anatóliai muhászebedzsiszi haliféi már csak fizetés ellenében jutottak árpához, a portai müteferrikák és az uralkodó pejkjei pedig új kedvezményezettnek számítottak.

A kedvezményezettek közül csak a müteferrikák kaptak az egész úton ellátást, azonban mindenki a számára kijelölt időszakban naponta vehette át jussát. Az érintett személyek között összesen 8.880 akcse értékben 555 kile árpát, az egész felhasznált mennyiség 1,3 százalékát osztották ki az alábbiak alapján.⁹⁷⁰ (A hadjáraton térítésmentes ellátásban részesülteket a táblázatban kiemelten, az új kedvezményezetteket pedig dőlt betűvel jelezzük.)

kedvezményezett	időszak	napok száma	napi (kile)	összes (kile)	akcse-érték
<i>portai müteferrikák</i>	okt. 20-29.	10	20	200	3200
a díván csavusai	okt. 20-28.	9	20	180	2880
veznedárok	okt. 20-27.	8	8	64	1024
a dzsizje muhászebedzsiszi haliféi	okt. 20-28.	9	4	36	576
az anatóliai muhászebedzsi haliféi	okt. 20-25.	6	3,5	21	336
<i>a kücsük rúznámcsedzsi haliféi</i>	okt. 20-28.	9	3	27	432
<i>a szultán pejkjei</i>	okt. 20-28.	9	2	18	288
az első mukataadzsi haliféi	okt. 20-28.	9	1	9	144
összesen				555	8880

(c) A katonai egységek közül ugyanazok kaptak térítés ellenében árpát, mint a hadjáraton, azonban létszámaikra vonatkozóan nem áll rendelkezésünkre adat. A lovasok mindennap kaptak ellátmányt, a janicsároknak pedig tovább, egészen Üszküdarba való érkezésük napjáig jártak az adagok. A janicsárok Kücsükcekmedzse menzilig összesen 6.500 kile, utána pedig 3.200 kile árpát kaptak.

A katonák között összesen 165.520 akcse értékében 12.770 kile árpát, az egész felhasznált mennyiség 29,9 százalékát osztották ki az alábbiak szerint.⁹⁷¹

⁹⁷⁰ BOA, KK 2629. 11-12. BOA, D.MKF 63/80, 92.

⁹⁷¹ BOA, KK 2629. 12-13. BOA, D.MKF 63/80. A lovasalakulatoknak naponta eredetileg 250 kile járt volna.

kedvezményezett	időszak	napok száma	napi (kile)	összes (kile)	akcse-érték
janicsárok ⁹⁷²	okt. 20-nov. 3.	15	650	9700	116400
szpáhik, szilahdárok, ulufedzsik, garibok	okt. 20-29.	10	280	2800	44800
topcsuk	okt. 20-28.	9	30	270	4320
összesen				12770	165520

(d) A kiemelt és a tisztségük nélkül említett személyek száma a hadjáraton látottakhoz képest alig változott, de Toszjali Haszán agának már fizetnie kellett az árpáért.

Az ellátásban érintettek a számukra kijelölt időszakban naponta kaptak élelmet, közöttük összesen 1.552 akcse értékben 97 kile árpát, az egész felhasznált mennyiség 0,2 százalékát osztották ki az alábbiak szerint.⁹⁷³ (A hadjáraton térítésmentes ellátásban részesültek neveit a táblázatban kiemelten, az új kedvezményezetteket pedig dőlt betűvel jelezzük.)

kedvezményezett	időszak	napok száma	napi (kile)	összes (kile)	akcse-érték
Bekir efendi és Halil efendi	okt. 20-25.	6	6	36	576
Abaza Mehmed aga, korábbi mirahor	okt. 21-28.	8	5	40	640
Toszjali Haszán aga	okt. 20-28.	9	2	18	288
<i>Mehmed Numán pasa</i>	okt. 20-n.a			3	48
összesen				97	1552

IX. 3. 2. 3. Az árpa kiosztása más forrásból

Az adatok alapján úgy tűnik, hogy a fentiekben látott elosztásból kimaradtak egy része is kaphatott árpát. Nevük ugyanis szerepel egy jegyzékben, ami az Edirne és Isztambul közötti út ellátmányának napi árpaadagjait taglalja. A lista nem tűnik véglegesített és összesített kimutatásnak, ezért az is feltételezhető, hogy az alább bemutatandó személyek valóban kimaradtak az élelemosztásból, és járandóságukból fedezték jónéhány más tisztségviselő ellátmányának növelését.

A kaszabbasi és a kethüdája ugyanakkor a Portán raktározott árpából kapta meg jussát, és mivel az alább említendők között az uralkodó környezetéhez tartozó személyek is megtalálhatóak, az is elképzelhető, hogy többen is hasonló módon vagy egyéb más forrásból juthattak árpához. Az érintettek nevét és a nekik szánt adagokat az alábbi táblázat mutatja.⁹⁷⁴

⁹⁷² Az összes árpa mennyisége 9.750 kile lenne.

⁹⁷³ BOA, KK 2629. 12-13. BOA, D.MKF 63/90, 111, 119. Bekir és Halil efendinek eredetileg 5 kile járt naponta, ezt fejenként 1 kilével megemelték.

⁹⁷⁴ BOA, D.MKF 63/80, 126.

kedvezményezett	árpa (kile)
a válide szultán kethüdája	80
a válide szultán konakcsija	26
a kaszabbasi és a kaszabok kethüdája	15
a nagyvezír otakcsijai	8
Hüszejn aga, muhzir aga	5
a szultán imámja	5
a hekimbasi és mások	5
szer- és mások	5
[Mehmed efendi], Avlonja és Egriboz mukataadzsija és haliféje	4
[Mehmed efendi], Mekka és Medina muhaszebedzsije	2
Mekka és Medina mukataadzsija	1,5
a portai kapudzsik kátibja	1,5
ordu záim	1,5
a reiszülküttáb keszedárja	1,5

IX. 3. 3. A kenyér kiosztása

A kenyérből 132.100 pár állt rendelkezésre, amiből azonban 23 pár megromlott vagy eltűnt, így csak 132.077 párat (90.341 kg) osztottak ki. Ebből a mennyiségből 75.033 párat térítésmentesen, 57.044 párat pedig térítés ellenében utaltak ki a kedvezményezetteknek.

Az ellátásra jogosultak száma a tényleges hadjárat idejéhez képest korántsem volt már olyan magas, de a többség szinte mindennap kapott az árpából. Néhány magasabb rangú méltóságtól eltekintve a hadjáraton résztvevők napi adagjai 30 pár alatt maradtak, és a harci cselekmények hiányában ekkor már a katonákra is kevesebb figyelmet fordítottak.

Az Edirnéből való elindulás előtt vagy útközben több személy napi juttatásán változtattak. A legtöbb esetben emelték az adagokat, de csökkentésre is láthatunk példát. Az erre vonatkozó adatokat lábjegyzetben jelezzük, de óvatosan kezelendőek, mert sok esetben egy személy neve alatt többek adagját is feltüntethették.

A következőkben a kenyér térítéses és térítésmentes kiosztásának részleteire térünk rá.

IX. 3. 3. 1. A kenyér térítésmentes (inamat) kiosztása

A kenyérből 75.033 párat (51.323 kg), az egész kiosztott mennyiség 56,8 százalékát utalták ki térítésmentesen. Az ellátásban a magas- és a közepes rangú állami tisztségviselők (a), a hivatalnokok, szolgálattevők (b), és egyéb kiemelt személyek (c) részesültek.

(a) Az árpából részesülő tisztségviselők közül négy kivételével mindenki kapott kenyeret is. Az ellátásból kimaradt személyek a következők voltak: Ömer efendi a nagyúri konyha eminje; Hüszejn efendi, a málíje tezkiredzsisi; a mevkufátcsi efendi; Iszmail aga, a bosztándzsi haszeki.

A központi tisztségviselők kedvezményezetteinek száma a hadjáraton látottakhoz képest közel a felére csökkent. Többen kiestek az ellátásból vagy az Edirne és Isztambul közötti úton már fizetniük kellett a kenyérért. A kenyérkiosztást rögzítő listára nyolc olyan személy neve is felkerült, akik nem vettek részt a hadjáraton. Ezek közé az árpakiosztásánál már látott kajmakám, a sejhülszlám, a ná kibülesráf, a két káziaszker, Imádeddin aga, a szultán konakcsijai, valamint a portai ajtónállók kethüdája számított. A korábbiakkal ellentétben Haszán portai kapudzsibasi és Kulaguz Ali csavus is részesült kenyérben, a szergi emini, Musztafa agát, valamint a nüzul emini kátibját, Mehmed Cselebit pedig külön kiemelten kezelték.

Az érintett személyek többsége 9-10 napi ellátást kapott, közöttük 40.558 pár kenyeret, az egész felhasznált mennyiség 30,7 százalékát osztották ki az alábbiak szerint.⁹⁷⁵

(Az új kedvezményezettek neveit a táblázatban dőlt betűvel jelezzük.)

kedvezményezett	időszak	napok száma	napi (pár)	összes (pár)
Köprülü Mehmed pasa, nagyvezír	okt. 20-29.	10	2400	24000
Ibrahim pasa, defterdárpasa	okt. 20-29.	10	400	4000
<i>Ali pasa, kajmakám</i>	okt. 20-29.	10	200	2000
<i>[Haszán aga], portai kapudzsibasi</i>	okt. 20-28.	9	150	1350
Sámizáde Mehmed efendi, reiszülküttáb	okt. 20-29.	10	120	1200
Musztafa pasa, nisándzsi	okt. 20-29.	10	100	1000
<i>Musztafa aga, szergi emini</i>	okt. 20-28.	9	100	900
<i>[Bolevi Musztafa efendi], sejhülszlám</i>	okt. 20-29.	10	70	700
<i>[Kudsizáde Mehmed efendi], ná kibülesráf</i>	okt. 20-29.	10	60	600
Mehmed aga, nüzul emini	okt. 20-29.	10	60	600
<i>Juszuf és Halil kapudzsibasi a szultán konakcsijai</i>	okt. 20-28.	9	50	450
<i>Imádeddin aga</i>	okt. 20-29.	10	40	400
Juszuf efendi, ganem emini	okt. 20-28.	9	40	360
<i>[Bosztánzáde efendi], ruméliai káziaszker</i>	okt. 20-29.	10	30	300
<i>[Burszali Mehmed], anatóliai káziaszker</i>	okt. 20-29.	10	30	300
Ahmed aga, basbáki kulu a gulámokkal	okt. 20-28.	9	30	270

⁹⁷⁵ BOA, KK 2629. 13-14. BOA, D.MKF 62/71, 72, 74, 76, 79, 84, 88, 91, 103, 113, 114, 117, 121, 138. Több tisztségviselő járandóságát megemelték. Eredetileg naponta a defterdárpasa 250, a reiszülküttáb 60, a szergi emini 50, az anatóliai muhaszebedzsi pedig 15 pár kenyeret kapott volna. Imádeddin agának pedig eredetileg napi 20, majd 30 pár kenyeret utaltak volna ki.

[Velihán efendi], első tezkiredzsi	okt. 20-28.	9	25	225
Musztafa efendi, anatóliai muhászebedzsi	okt. 20-28.	9	25	225
<i>a portai ajtónállók kethüdája</i>	okt. 20-29.	10	20	200
<i>Kulaguz Ali csavus</i>	okt. 20-29.	10	20	200
[Szülejmán efendi], második tezkiredzsi	okt. 20-28.	9	20	180
Hüszejn efendi, első ruznámcsedzsi	okt. 20-28.	9	20	180
[Ali aga], a nagyvezír ajtónállóinak kethüdája	okt. 20-28.	9	20	180
Haszán aga, a nagyvezír konakcsija	okt. 20-28.	9	20	180
Mehmed efendi, első muhászebedzsi	okt. 20-28.	9	15	135
[Ahmed efendi], a nagyvezír mektubija	okt. 20-28.	9	15	135
Mehmed Cselebi, a nüzul emini kátibja	okt. 20-25.	6	15	90
Ejüp efendi, a defterdárpassa mektubija	okt. 20-28.	9	12	108
Haszán aga, a defterdárpassa konakcsija	okt. 20-28.	9	10	90
összesen				40558

(b) A hivatalnokok és szolgálattevők a kedvezményezettek szinte alig csökkent. A hadjáraton látottakhoz képest a rendelkezésre álló kimutatások szerint a díván kátibjai és a szüvári mukábeledzsiszi haliféi már semmilyen ellátásban nem részesültek. Az árpaosztásnál látottak közül a sikár agák és a tugdzsik már nem kaptak kenyeret, a báki kuluknak pedig előljárójuk, Ahmed agának az ellátmányából juttattak. Új kedvezményezettnek számítottak az árpakiosztásnál már látott szandzsáktárok és alemdárok.

A kiosztásban érintett személyek nagy része kilencnapos ellátást kapott, közöttük 31.495 pár kenyeret, az egész felhasznált mennyiség 23,8 százalékát osztották ki az alábbiak szerint.⁹⁷⁶ (Az új kedvezményezettek neveit a táblázatban dőlt betűvel jelezzük.)

kedvezményezett	időszak	napok száma	napi (pár)	összes (pár)
szergi-ji hü májun ⁹⁷⁷	okt. 20-28.	9	3420	30790
<i>szandzsáktárok és alemdárok</i>	okt. 20-28.	9	30	270
hazinedárok	okt. 20-28.	9	25	225
első muhászebedzsi haliféi	okt. 20-26.	7	15	105
első ruznámcsedzsi haliféi	okt. 20-26.	7	15	105
összesen				31495

(c) A kiemelt személyek közül a hadjárat idején látottakhoz képest senki nem kapott ellátást, míg a hadjárat idején kenyérben nem részesülő erdélyi követ igen. Az Edirne és Isztambul közötti úton árpában részesülők közül Kibleli Musztafa pasa és Alipasazáde

⁹⁷⁶ BOA, KK 2629. 13-14. BOA, D.MKF 63/79, 81, 82.

⁹⁷⁷ Az összes pár mennyisége 30.780 pár lenne.

Mehmed bég kenyeret már nem kapott. Új ellátottnak számítottak a szegény rászorulóknak, akik számára a visszaút során érintett településeken adományoztak kenyeret.

A kenyeret a kedvezményezettek naponta kapták, közöttük 2.980 pár kenyeret, az egész felhasznált mennyiség 2,3 százalékat osztották ki az alábbiak szerint.⁹⁷⁸ Az új kedvezményezettek neveit a táblázatban dőlt betűvel jelezzük.)

kedvezményezett	időszak	napok száma	napi (pár)	összes (pár)
<i>Ahmed bég, a nagyvezír fia</i>	okt. 20-29.	10	100	1000
<i>Erdély követe, Haszán csavus</i>	okt. 20-28.	9	100	900
<i>Haszánpasazáde Hüszejn bég, korábbi nisándzsi</i>	okt. 23-28.	6	30	180
<i>adomány a rászorulóknak</i>		9	100	900
összesen				2980

IX. 3. 3. 2. A kenyér térítéses kiosztása

A kenyérből 57.044 párat (39.018 kg) az egész kiosztott mennyiség 43,2 százalékat térítés ellenében utalták ki a kedvezményezetteknek. A kenyér párjáért 1 akcsét kellett fizetni, amiből összesen 57.044 akcse bevétel származott. Az ellátásban az alacsonyabb rangú tisztségviselők (a), hivatalnokok, szolgálattevők (b), a fegyveres egységek tagjai (c) és a kiemelt vagy a tisztségük nélkül említett személyek (d) részesültek.

(a) Az alacsonyabb rangú tisztségviselők közül kikerülő kedvezményezettek száma közel kétszeresére nőtt. A hadjáraton a kenyérhez térítésmentesen jutók közül öt főnek az Edirne és Isztambul közötti úton már fizetnie kellett az ellátmányáért. E személyek közé a mevkufát hivatal keszedárja és haliféje, a nagyvezír szelámcsavusa, a dzsizje muhászebedzsiszi, és a müteferrikabasi tartozott.

A térítéses kenyérosztást rögzítő jegyzékben megjelentek olyan kedvezményezettek is, akik a hadjáraton nem vettek részt. Ezek közé a térítéses árpaosztásnál szintén új kedvezményezettként látott bosztándzsibasi, a kücsük rúznámcsedzsi és a pijáde mukábeledzsiszi haliféje számított. Új jogosultnak tekinthető Musztafa cselebi, a mevkufát hivatal sákirdja, aki a hadjárat idején kenyérből nem, de árpából viszont részesült.

A hadjáraton látottakhoz képest négy főnek már nem járt térítéses kenyérjuttatás. Ezek az árpakiosztásnál láthatott Mehmed efendi, Mekka és Medina muhászebedzsi, Naili efendi, a maden mukataadzsi és haliféi, a dzsizje basbáki kulu, akikhez „csatlakozott” az árpából ilyen módon még részesülő Ajnizáde efendi, első mukataadzsi is.

⁹⁷⁸ BOA, KK 2629. 14. BOA, D.MKF 63/97, 122, 138.

A jogosultak többsége szinte mindennap kapott kenyeret, közöttük összesen 944 akcse értékben 944 párt, az egész felhasznált mennyiség 0,71 százalékát osztottak ki az alábbiak szerint.⁹⁷⁹ (A hadjáraton térítésmentes ellátásban részesültek neveit a táblázatban kiemelten, az új kedvezményezetteket pedig dőlt betűvel jelezzük.)

kedvezményezett	időszak	napok száma	napi (pár)	összes (pár)	akcse-érték
[Saban aga], csavusbasi	okt. 20-29.	10	20	200	200
<i>bosztándzsibasi</i>	okt. 20-29.	10	15	150	150
Ahmed efendi, mevkufát-halife	okt. 20-28.	9	15	135	135
Abaza Mehmed aga, müteferrikabasi	okt. 20-28.	9	15	135	135
Mehmed efendi, dzsizje muhászebedzsiszi	okt. 20-25.	6	15	90	90
<i>kücsük rúznámcsedzsi</i>	okt. 20-28.	9	6	54	54
Mehmed Cselebi, mevkufát-keszedár	okt. 21-27.	7	6	42	42
Mehmed aga, a nagyvezír szelámcsavusa	okt. 20-28.	9	5	45	45
<i>Mehmed efendi, a pijáde mukábeledzsiszi haliféje</i>	okt. 20-28.	9	5	45	45
<i>Musztafa Cselebi, mevkufát-sákird</i>	okt. 20-28.	9	4	36	36
<i>a defterdárpaşa szelámcsavusa</i>	okt. 21-24.	4	3	12	12
összesen				944	944

(b) A hivatalnokok és a szolgálattevők térítéses kenyérellátásra jogosultjainak száma kevéssel nőtt a hadjárat idejéhez képest. A defterhâne kátibjai és a pijáde mukábeledzsiszi háliféi azonban kikerültek e körből. A kedvezményezettek között jelentek meg olyanok, akik nem vettek részt a hadjáraton, ezek közé az árpa térítéses kiosztásánál már látott szultáni ajtónállók, az uralkodó pejkjei és a portai müteferrikák tartoznak.

Az érintettek többsége kilenc napon keresztül részesedett a kenyérből, közöttük összesen 3.100 akcse értékben 3.100 pár kenyeret, az egész felhasznált mennyiség 2,3 százalékát osztották ki az alábbiak szerint.⁹⁸⁰ (Az új kedvezményezettek neveit a táblázatban dőlt betűvel jelezzük.)

kedvezményezett	időszak	napok száma	napi (pár)	összes (pár)	akcse-érték
<i>szultáni ajtónállók</i>	okt. 20-28.	9	150	1350	1350
<i>a díván csavusai</i>	okt. 20-28.	9	75	675	675
<i>portai müteferrikák</i>	okt. 20-29.	10	60	600	600
<i>veznedárok</i>	okt. 20-27.	8	20	160	160
<i>a dzsizje muhászebedzsiszi háliféi</i>	okt. 20-28.	9	15	135	135
<i>a szultán pejkjei</i>	okt. 20-28.	9	15	135	135

⁹⁷⁹ BOA, KK 2629. 13-14. BOA, D.MKF 63/79, 108, 120.

⁹⁸⁰ BOA, KK 2629. 13-14. BOA, D.MKF 63/79, 98.

<i>a kücsük rúznámcsedzi haliféi</i>	okt. 20-28.	9	5	45	45
összesen				3100	3100

(c) A fegyveres alakulatok közül a lovasok, ahogy a hadjáraton, úgy az Edirne és Isztambul közötti úton sem kaptak a kenyérből. A dzsebedzsik és a toparabadzsik is így jártak, csak a janicsárok és a tüzérek részesültek kenyérben.

A katonák szinte mindennap kapták a fejadagokat, közöttük összesen 52.700 akcse értékben 52.700 pár kenyeret, az egész felhasznált mennyiség 39,9 százalékát osztották ki az alábbiak szerint.⁹⁸¹

kedvezményezett	időszak	napok száma	napi (pár)	összes (pár)	akcse-érték
janicsárok	okt. 20-29.	10	5000	50000	50000
topcsuk	okt. 20-28.	9	300	2700	2700
összesen				52700	52700

(d) A kiemelt és a tisztségük nélkül említett személyek száma a hadjárat idejéhez képest eggyel nőtt. Ali efendinek már nem járt kenyér, helyette Abaza Mehmed és Haszán aga vásárolhatott.

Az érintettek között összesen 300 akcse értékben 300 pár kenyeret, az egész felhasznált mennyiség 0,23 százalékát osztották ki az alábbiak szerint.⁹⁸² (Az új kedvezményezettek neveit a táblázatban dőlt betűvel jelezzük.)

kedvezményezett	időszak	napok száma	napi (pár)	összes (pár)	akcse-érték
Bekir efendi és Halil efendi	okt. 20-25.	6	20	120	120
<i>Abaza Mehmed aga korábbi mirahor</i>	okt. 20-28.	9	15	135	135
<i>Toszjali Haszán aga</i>	okt. 20-28.	9	5	45	45
összesen				300	300

IX. 3. 3. 3. A kenyér kiosztása más forrásból

Az adatok alapján úgy tűnik, hogy a fentiekben látott elosztásból kimaradtak mégis kaphattak kenyeret. Nevük ugyanis szerepel egy másik jegyzékben, ami az Edirne és Isztambul közötti út ellátmányának napi kenyéradagjait taglalja. Ez a lista nem tűnik véglegesített és összesített kimutatásnak, ezért feltételezhető, hogy az alább bemutatandó személyek talán valóban kimaradtak a kenyérosztásból, és járandóságukból fedezték jónéhány más tisztségviselő ellátmányának növelését.

⁹⁸¹ BOA, KK 2629. 14. BOA, D.MKF 63/79, 126.

⁹⁸² BOA, KK 2629. 14. BOA, D.MKF 63/79, 90.

Az érintettek nevét és a nekik szánt adagokat az alábbi táblázat mutatja. Ezek között az uralkodó környezetéhez tartozó személyek is találhatóak, így elképzelhető az is, hogy portai vagy egyéb más forrásból juthattak kenyérhez.⁹⁸³

kedvezményezett	kenyér (pár)
a válide szultán kethüdája	400
a válide szultán konakcsija	30
[Mehmed efendi], a Defterhâne-i Âmire eminje	25
.....	25
a nagyvezír otakcsijai	20
Hüseyin efendi, málíje tezkiredzsiszi	15
[Ali efendi], mevkufâtcsi efendi	15
Abdürrahman efendi, szüvâri mukâbeledzsiszi	15
Mehmedzâde pasa	15
Oszmán aga, mehterbasi	12
Ali cselebi, kaftândzsi	12
[Mehmed efendi], Avlonja és Egriboz mukataadzsisja és haliféje	10
[Mehmed efendi], Mekka és Medina muhászebedzsisje	10
[Abdülbâki efendi], bejlikcsi	10
Mekka és Medina mukataadzsisja	5
Ibrahim halife	3

Az árpa és a kenyér kiosztásának tárgyalását követően az azok térítéses kiosztásából befolyt jövedelem felhasználását ismertetjük.

IX. 3. 4. Az árpa és a kenyér térítéses kiosztásából származó bevétel

A térítés ellenében kiosztott árpából (188.312 akcse) és kenyérből (57.044 akcse) összesen 245.356 akcse bevétel származott. A tényleges hadjárat idején hasonló módon befolyt pénzzel ellentétben, ennek az összegnek nem megközelítőleg kétharmadát, csak valamivel több, mint harmadát (39,7 %), 97.373 akcsét továbbítottak a kincstárba. A fennmaradó 147.983 akcsét a janicsárok előljáróinak természetbeni és pénzbeli árpa- és kenyérellátására fordították.

A természetbeni ellátásra 53.216 akcsét szántak, tulajdonképpen a tiszteknek járó árpa- és kenyérmennyiségek árait írták jóvá.

⁹⁸³ BOA, D.MKF 63/79.

Az árpából összesen 38.016 akcse értékben 3.168 kile (70.488 kg) került jóváírásra. Ez azt jelenti, hogy a magas rangú tisztek a janicsároknak kiosztott mennyiségnek közel harmadát (32,7 %) kapták. Az előljárók napi adagja megegyezett a hadjárat idején látottakkal. A kücsük csavus illetve a turnadzsibasi ezúttal sem részesült ilyen juttatásban.⁹⁸⁴

kedvezményezett	napi (kile)	összes (kile)	akcse- érték
[Bodur Szülejmán aga], kethüda	60	960	11520
[Kundakcsizáde Musztafa aga], janicsáraga	57	912	10944
[Szülejmán aga], bashaszeki	15	240	2880
[Haszán aga], zagardzsibasi	12,5	200	2400
[Mehmed aga], szamszondzsubasi	12,5	200	2400
[Szülejmán aga], bascsavus	10	160	1920
[Hüseyin aga], muhzir aga	7,5	120	1440
[Mehmed aga], kethüda jeri	7	112	1344
[Musztafa aga], orta csavus	5,5	88	1056
[Ahmed vagy Mehmed efendi], basjazidzsi (kátib)	4	64	768
[Mehmed efendi], imám	4	64	768
mukábeledzsi	3	48	576
[Mehmed aga], kücsük csavus	0	0	0
összesen		3168	38016

A kenyérből 15.200 pár, egyenként 1 akcse, összesen 15.200 akcse értékben került „jóváírásra”. A janicsárok előljárói (*agajan*) ebben az esetben is az alakulatnak kiosztott mennyiség közel harmadát, 30,4 százalékát kapták. A napi adagok megegyeznek a június 24- október 19. között látottakkal. A turnadzsibasi ezúttal sem részesült ebből a kiosztásból, míg a kücsük csavus igen.⁹⁸⁵

kedvezményezett	napi (pár)	összes (pár)	akcse- érték
[Kundakcsizáde Musztafa aga], janicsáraga	380	3800	3800
[Bodur Szülejmán aga], kethüda	310	3100	3100
[Szülejmán aga], bashaszeki	120	1200	1200
[Hüseyin aga], muhzir aga	120	1200	1200
[Haszán aga], zagardzsibasi	110	1100	1100
[Mehmed aga], szamszondzsubasi	110	1100	1100
[Szülejmán aga], bascsavus	80	800	800
[Mehmed aga], kethüda jeri	70	700	700
[Mehmed efendi], imám	50	500	500
[Ahmed vagy Mehmed efendi], basjazidzsi (kátib)	50	500	500

⁹⁸⁴ BOA, KK 2629. 16-17.

⁹⁸⁵ BOA, KK 2629. 16-17.

[Musztafa aga], orta csavus	40	400	400
[Mehmed aga], kücsük csavus	40	400	400
mukábeledzsi	40	400	400
összesen		15200	15200

Pénzbeli, 94.349 akcsét jelentő kompenzációt kaptak a janicsárok feltételezhetően alacsonyabb rangú tisztjei (*zabitan*) és írnokai. Az időszakot, a mennyiségeket nem, csak az alábbiakban látható pénzösszegeket részletezték, és a juttatást kapó személyek rangját sem ismerjük.⁹⁸⁶

kedvezményezett	akcse
Szülejmán aga	18000
Oszmán aga	15526
Mehmed aga	14800
a pénztár agája	11723
a pijáde mukábeledzsiszi haliféi	10300
Musztafa aga	10000
Mehmed jazidzsi	10000
Ahmed jazidzsi	4000
összesen	94349

Ahogy láhattuk, a térítéses kiosztásból származó bevétel kincstárba nem kerülő részét a hadjáraton látottakkal ellentétben szinte teljes mértékben a janicsárokra fordították. Az alakulat a befizetett pénz (166.400 akcse) megközelítőleg 88,7 %-át (147.565 akcse) „kapta vissza”. 418 akcsével azonban nem tudtak elszámolni, amire a könyvelők is felhívták a figyelmet.

IX. 3. 5. A szalma kiosztása

A szalmából a tervezett 13.010 kantárt (734.323 kg) teljes mértékben térítésmentesen osztották ki. Ebből a tételből csak a magasabb rangú tisztségviselők és/vagy a díván tagjai részesültek, illetve a nagyúri konyha vezetőjének és a kincstári tulajdonú haszonállatoknak is jutott. Az ellátásra jogosultak állatainak az út során mindennap járt ebből az ellátmányból, amit az alábbiakban láthatunk.⁹⁸⁷

⁹⁸⁶ BOA, KK 2629. 17.

⁹⁸⁷ BOA, KK 2629. 14-15. BOA, D.MKF 63/100, 129. A rúznámcsedzsi efendinek például 2 nagy zsák (harar), az utolsó napokban pedig 4 szekér szalma járt.

kedvezményezett	időszak	napok száma	napi (kantar)	összes (kantar)
szergi-ji hümajun	okt. 20-29.	10	790	7900
Köprülü Mehmed pasa, nagyvezír	okt. 20-29.	10	200	2000
Ibrahim pasa, defterdárpasa	okt. 20-29.	10	60	600
Ali pasa, kajmakám	okt. 20-29.	10	50	500
Sámizáde Mehmed efendi, reiszülküttáb	okt. 20-29.	10	30	300
[Bolevi Musztafa efendi], sejhülszlám	okt. 20-29.	10	30	300
Musztafa pasa, nisándzsi	okt. 20-29.	10	20	200
a díván tagjai, alkalmazottai	okt. 20-29.	10	80	800
Ömer efendi, a nagyúri konyha eminje és Imádeddin efendi	okt. 20-29.	10	25	250
kincstári lovak		8	20	160
összesen				13010

IX. 3. 6. A széna kiosztása

A szénából a tervezett 300 szekérnyi mennyiséget teljesen mértékben térítésmentesen osztották ki. Ebből a tételből a szergi-ji hümajun mellett a nagyvezír részesült kiemelten, illetve a többi magas rangú tisztségviselő közösen kapta a mennyiség kevesebb, mint 10 százalékát. A széna is mind a tíz nap járt, naponkénti kiosztással.⁹⁸⁸

kedvezményezett	időszak	napok száma	napi (szekér)	összes (szekér)
szergi-ji hümajun	okt. 20-29.	10	20	200
Köprülü Mehmed pasa, nagyvezír	okt. 20-29.	10	7,4	74
Ali pasa, kajmakám	okt. 20-29.	10	2,6	26
Musztafa pasa, nisándzsi				
Ibrahim pasa, defterdárpasa				
a díván tagjai, alkalmazottai és mások				
összesen				300

IX. 3. 7. A tűzifa kiosztása

A tűzifából a tervezett 1.870 szekérnyi mennyiséget teljes mértékben térítésmentesen osztották ki. Ebből a tételből is szinte csak a vezető tisztségviselőknek, valamint a díván tagjainak jutott. A tűzifa mind a tíz nap járt, a kedvezményezettek naponta juthattak hozzá.⁹⁸⁹

kedvezményezett	időszak	napok száma	napi (szekér)	összes (szekér)
szergi-ji hümajun	okt. 20-29.	10	120	1200
Köprülü Mehmed pasa, nagyvezír	okt. 20-29.	10	35	350
Ibrahim pasa, defterdárpasa	okt. 20-29.	10	6	60

⁹⁸⁸ BOA, KK 2629. 15.

⁹⁸⁹ BOA, KK 2629. 15. BOA, D.MKF 63/117.

Ali pasa, kajmakám	okt. 20-29.	10	5	50
Musztafa pasa, nisándzsi	okt. 20-29.	10	2	20
[Bolevi Musztafa efendi], sejhülszlám	okt. 20-29.	10	2	20
Sámizáde Mehmed efendi, reiszülküttáb	okt. 20-29.	10	2	20
[Bosztánzáde efendi], rumáiai káziaszker	okt. 20-29.	10	15	150
[Burszali Mehmed efendi], anatóliai káziaszker				
a díván tagjai, alkalmazottai és mások				
összesen				1870

Az ellátmányból kiosztásra kijelölt mennyiségeket a feljegyzések alapján úgy tűnik, hogy megfelelően, felesleg és veszteség nélkül tudták elosztani a hadjárat résztvevői között.

Ezzel az 1658. évi hadjárat élelem-utánpótlásának ismertetése befejeződött. Az ellátmány biztosításának megszervezése során azonban olyan részletek is felbukkantak, amik árnyalják a hadjárat tulajdonképpeni céljára vonatkozó ismereteinket. A következő fejezetben ezért ezt a kérdést járjuk körül.

X. A hadjárat célpontja

Az 1658. évi hadjárat végül Erdély ellen folyt, és úgy került be a történelembe, mint ami révén az Oszmán Birodalom megregulázza vazallusát. Ugyanakkor, mint ahogy arra már többen rámutattak,⁹⁹⁰ található az események sorozatában egy velencei szál is. Ez az élelem-utánpótlás megszervezésekor is felbukkant, és akár más megvilágításba is helyezheti a hadjárat tényleges célpontjáról ismerteket. Ennek a vizsgálatának a céljából ezért az alábbiakban 1657 végétől 1658 augusztusáig hónapról hónapra tekintjük át az eseményeket.

Ami a velencei szálát illeti, ez a köztársaság és az oszmánok 1645-1669 között Kréta szigetéért vívott háborújának szárazföldi, a dalmáciai hadszíntér történéseinek epizódja volt. Velence a térségben 1653-1654-ig dominált, legnagyobb sikerét Klisz várának elfoglalásával 1648 márciusában aratta, aminek révén az oszmánokat távolabb „nyomta” a dalmáciai városoktól. A törökök fokozatosan magukra találtak, leginkább az 1651 ősztől boszniai beglerbégnek kinevezett Muszáhib Fazli pasa tevékenységének köszönhetően. A pasa 1653-ban már Zárát és Splitet ostromolta, egy évre rá pedig felmentette a velenceiek által ostromolt Knin várát.⁹⁹¹

A velenceiek lassan a tengerre helyezték át fő harci tevékenységüket, céljuknak a Dardanellák lezárását tűzték ki. Ehhez legközelebb 1656-ban kerültek, amikor Barbaro Badoer révén elfoglalták Bozdzaada (Tenedosz, július 8.) és Limni (Limnosz, augusztus 20.) szigetét, miután egy tengeri csatában gyakorlatilag megsemmisítették az oszmán flottát (Dardanellák, június 26.). Az elszántság akkora volt bennük, hogy a kortársak szerint az ebben a csatában elesett flottaparancsnok, Lorenzo Marcello egyenesen Isztambulig nyomult volna előre. Ennek folyományaként került Köprülü Mehmed pasa 1656. szeptember közepén hatalomra, aki gyorsan rendezte a sorokat és a következő évben az újjáépített oszmán flotta visszaszerezte az említett két szigetet.⁹⁹²

Az oszmánok Bozdzaada és Limni visszaszerzésére indított hadmozdulatok mellett 1657-ben a szárazföldön is akciókat terveztek: Zára, Sibenik, Split és Kotor ellen egyidejű támadásra készültek. Ennek kulcsfigurái az újonnan kinevezett boszniai beglerbég, Szejdi Ahmed, a skodrai szandzsákbég, Varlac Mehmed, valamint a hercegovinai szandzsákbég,

⁹⁹⁰ **B. Szabó-Sudár**, 987-988. **Papp** (2009), 148-149.

⁹⁹¹ **Madunić**, 92-94. (50-51.) **Sudár**, 891.

⁹⁹² **Setton**, Kenneth M.: Venice, Austria, and the Turks in the Seventeenth Century. Philadelphia, 1991. 184, 186, 189. **Eickhoff**, Ekkehard: Venedig, Wien und die Osmanen. Umbruch in Südosteuropa 1645-1700. München, 1970. 138-139

Csengizáde Ali lettek. Szejdi Ahmed 1657. júniusban a velencei főkormányzó, Antonio Bernardo Kotorba menetelének hírére megpróbálta Splitet meglepetésszerűen elfoglalni. A vállalkozás sikertelen maradt, ráadásul a visszavonuló Szejdinek az általa kifosztani akart Bosiljina falu lakosai nagy veszteségeket okoztak. A boszniai pasa ezek után gyakorlatilag kivonta magát a harci cselekmények alól, és inkább a térség prédálásával foglalatoskodott.

A Kotor ellen július végén indult akciót Varlac Mehmed vezette, de az ostrom a velenceiek által megvásárolt és egyben Varlac bukását akaró Csengizáde „machinációi” miatt sikertelen maradt. Az október elejéig tartó ostrom során a törökök rohamot egyszer sem indítottak, azaz a dalmáciai vállalkozás teljes kudarccal ért véget számukra.⁹⁹³

Mindeközben 1657-ben az oszmánoknak Erdéllyel is problémái akadtak. A fejedelem, II. Rákóczi György az év elején svéd szövetségesként a lengyel korona megszerzése céljából betört Lengyelországba. Rákóczi azonban akciójához nem kért engedélyt Isztambulból, és az ezért várható büntetés nem is maradt el. Az erdélyi sereg tekintélyes részét a tatárok fogságba ejtették, Rákóczinak pedig távoznia kellett a hatalomból. Novemberben már új fejedelem, Rhédey Ferenc állt Erdély élén, így látszólag ez a probléma megoldódott. Ezzel pedig megkezdődhetett a velenceiek elleni következő évi szárazföldi akció előkészítése.

X. 1. 1657. december-1658. január

Az oszmánok 1658 elején ugyanis egyértelműen a velenceiek ellen készültek, még ha a Drinápolyban tartózkodó erdélyi küldött, Sztojka Simon úgy hitte, vagy hitették el vele, hogy a fősereg Erdélyre támad, ha Rákóczi nem vonul vissza. A törökök elsősorban szárazföldi támadást terveztek, de egy esetleges tengeri csapást sem zártak ki. Friuli felől szándékozták meglepni a köztársaságot, ezért a Habsburg Birodalom területeit is igénybe akarták venni: például Zrínyi Miklós birtokain is átvonultak volna, a tatárok pedig Kanizsa környékéről léptek volna a birodalom területére. Ez a megoldás egyébként már az előző évi dalmáciai vállalkozás tervezésekor is felmerült, de a Habsburgok elzárkóztak a kérdés elől.⁹⁹⁴

A hadjárat előkészületének jegyében már 1657 novemberében egy különleges paranccsal kapudzsibasit menesztettek a budai pasához. A keresztények úgy hitték, Rákóczi hatalomban maradása esetén még a télen várható oszmán hadjárat ügyében érkezett a küldönc. A parancs értelmében az oszmán vezetés a tartományoktól mindenféle zsold és pénzbeli juttatás megszüntetése terhe mellett a budai vilájetből 60.000, Temesvárról 30.000, Egerből és

⁹⁹³ Madunić, 103-108 (63-69.)

⁹⁹⁴ HHStA, **Türkei I.** (Turcica), Karton 129, Konv. 1. fol 7-19. Reniger jelentése Edirnéből, 1658. január 6. Papp (2009), 148-149, 164. EOE, XI. 348-350. B. Szabó-Sudár, 981.

Kanizsából 20-20.000 tallért (gurus) kért hadi ellátmányra, valamint 300.000 mérő gabonát rendelt vízi úton Belgrádba. Elképzelhető, hogy ez már nüzul-adó lehetett, mindenestre a budai díván tagjai ezt a lakosságra nézve egyértelműen túlzott tehertételként értékelték, és felbőszültek e hír hallatán. Olyannyira, hogy állítólag a kapudzsibasi az őt felkoncolni akarók elől a budai pasa titkos szobájában talált menedéket. További lépésként a hadjárat élelem-ellátmányának biztosításának céljából 1658. január 11-én parancsot adtak ki Bosznia, Buda, Temesvár, Eger, Kanizsa vilájetek szürszat-adójának beszedésére.⁹⁹⁵

A velenceiek azonban békekötésre törekedtek az oszmánokkal, akik ennek fejében Kandiát, a Kis-Ázsia melletti területről további szigeteket, Klisz várát és a háborús költségek megtérítését követelték. Ez ügyben 1657. december 3-án Ballarino egy emberét Velencébe küldte, akinek 60 napon belül kellett volna visszatérnie a válasszal. A törökök mindenestre a tavaszi napéjegyenlőség idejére, március 21-re Edirnébe parancsolták a ruméliai és az anatóliai erőket, és állítólag körülbelül 200.000 ember megjelenésére számítottak. Reniger úgy látta, ha a velenceiek nem egyeznek bele a békefeltételekbe, akkor ellenük fordulnak az oszmánok, ellenkező esetben pedig Erdély ügyével foglalkoznak. A közvélekedés ráadásul úgy tartotta, hogy Boszniáig a szultán is a haderővel tart. Ennek alapot adhatott az is, hogy 1658. január 22-én megparancsolták az Edirne térségében fekvő kazáknak, hogy a szultán (és hadereje) számára szürszat-adót szolgáltatassanak be Edirne mezejére. Reniger megállapítása szerint leginkább a szultán ment volna a velenceiek ellen, míg a nagyvezír Rákóczi letörését tartotta fontosabbnak.⁹⁹⁶

Ami Erdélyt illeti a nagyvezír már türelmetlenül várta az új fejedelem, Rhédey Ferenc követeit, ugyanis minél hamarabb tisztábban akart látni annak a térségnek is az ügyeiben. Ezeket nyomatékosították a Sztojka Simon és egy örmény által Drinápolyból hozott hírek is, azaz ha a velenceiekkel folytatott béketárgyalások sikeresek, akkor a török minden erejét a térségbe akarja irányítani, beleértve a két román vajdát és a kozákokat is.⁹⁹⁷

Rákóczi ugyanis hiába küldte be az adót, az oszmánok úgy látták, hogy ezt csak megnyugtató szándékkal tette, ráadásul szerintük ezzel azt is deklarálta, hogy még mindig ő a fejedelem. Követét ezért tömlöcbe vetették, és ahogy a flotta parancsnoka mondta, akkor „van esélye újra fejedelemmé válnia, amikor az eső felfelé esik”. Reniger szerint még az is kérdésessé vált, hogy Erdély megtarthatja-e szabad fejedelemsválasztási jogát, azaz pasát

⁹⁹⁵ EOE XI, 327-329. BOA, MAD 2998. 100.

⁹⁹⁶ Reniger jelentése. Edirne, 1658. január 6. BOA, MAD 2998. 43-47. BOA, D.MKF 27493. 6-10. BOA, MAD 4751. 2-5.

⁹⁹⁷ EOE XI. 348-350. Teleki I, 114-117. Teleki Mihály II. Rákóczi Györgynek, Vöcs, 1658. január 13.

neveznek ki a terület élére, és aggodalommal töltötte el, hogy a kozák követ a román vajdaságok határán 20.000 tatár elszállásolásáról számolt be.⁹⁹⁸

Mindeközben a Portán mindenki tudatában volt annak, hogy az erdélyiek Rhédey megválasztásával csak a helyzetet igyekeztek menteni, valójában még mindig Rákóczi mellett állnak. Ezért aztán még Bethlen Gábor (1613-1629) állítólagos ígéretére hivatkozva a törökök a rendektől Jenő és még néhány környező palánk átadását is követelni kezdték. Szóba került az évi adó megkészszerzése is, és „természetesen” a régi fejedelmet fiával együtt ki kellett vetni a fejedelemségből.⁹⁹⁹ Az oszmánok ezzel csak azt érték el, hogy jogalapot „találtak” Rákóczinak az ország újbóli irányítására, hiszen ebben az erdélyiek már nem Rákóczi személyének kifogásolását, hanem Erdély határainak megsértését, szabadságjogainak kurtítását, azaz az állítólagos szülejmáni ahdnáme megsértését látták. Január 22-én a szászmedgyesi országgyűlésen hűséget esküdtek Rákóczinak, amit 29-én Rhédey is megtett.¹⁰⁰⁰

Ami a román vajdaságokat illeti, Köprülü meg is kezdte a példastatuálást és a török pozíciók Rákóczival szembeni erősítését. A román vajdákat 1657 végén Edirnébe rendelték, egyes vélemények szerint a velenceiek elleni hadjáratban történő részvételükkel kapcsolatban, valójában akár erre vonatkozóan is további élelemadókat akartak kivetni rájuk. A havasalföldi vajda, Constantin Șerban jogos félelmében még január elején mintegy ürügyként megüzente, hogy az adó beszedése nélkül nem akar a szultán színe elé járulni. A nagyvezír nem teketóriázott, 1658. január 26-án 30.000 tallér fejében már egy új vajda, Mihail Radu esküdött hűséget a szultánnak, akit úgy iktattak tisztségébe, mintha egy beglerbég lenne. Șerban Erdélybe menekült, így ezzel a törökök kiiktatták Rákóczi egyik szövetségesét, és a másokra, a moldvai vajdára is e sors várt.¹⁰⁰¹

X. 2. 1658. február-március

Ballarino 1657 decemberében hazaküldött embere 1658. február 21-én tért vissza Edirnébe, és a köztársaság békülékeny hangot ütött meg. A velenceiek Heraklionról (Candia,

⁹⁹⁸ **Reniger** jelentése. Edirne, 1658. január 6.; **HHStA, Türkei I.** (Turcica), Karton 129, Konv. 1. fol. 40a-b. **Reniger** jelentése. Edirne, 1658. január 12.; **Óváry, III.** 142-143. Delahaye francia követ jelentése. Edirne, 1658. január 7.

⁹⁹⁹ **Reniger** jelentése. Edirne, 1658. január 6.; **Reniger** jelentése. Edirne, 1658. március 19.

¹⁰⁰⁰ **EOE XI.** 350-354. A szászmedgyesi országgyűlés törvényei, 1658. január 24.; **EOE XI.** 357. Rhédey Ferenc hűségküje II. Rákóczi Györgynek, Szászmedgyes, 1658. január 29.; **MNL OL, E190** 30/7447. II. Rákóczi György az országnak, hn, én.

¹⁰⁰¹ **Reniger** jelentése. Edirne, 1658. január 12.; **Reniger** jelentése. Edirne, 1658. február 13. **B. Szabó-Sudár,** 987.

Kandije) nem szándékoztak lemondani, és ezért évi 50.000 tallér fizetésére mutattak hajlandóságot, illetve ezen felül a szultánnak 200.000 tallért, majd két év múlva évenként 100.000 tallért ígértek. Hania (La Canea, Hanja) és Retimnon (Rethymno, Reszmo) erőd helyett Tinosz és Párosz szigeteit adták volna, ahogy Klisz esetében is mást ajánlottak fel. A törökök Klisz és más helyekért cserébe talán Heraklionról hajlandóak lettek volna lemondani, igaz, adófizetés fejében. Reniger február végén úgy látta, a velenceiekkel valamilyen béke lesz, így a törökök az erdélyiek ellen támadnak. Az is látszott, hogy a nagyvezír biztos, a szultán esetleg megy Belgrádba.¹⁰⁰²

Ballarino azonban nem így látta a helyzetet. Azt elismerte, hogy az adott erdélyi helyzet miatt a török úgy tesz, mintha Rákóczi ellen menne, de tulajdonképpen célja a köztársaság megtámadása, méghozzá Friuli felől. Ebből kifolyólag aztán maga is az erdélyiek elleni támadásra ösztökölte a törököket, akik értesülései alapján ezt a szilisztrei és az egri pasa hadai mellett a tatárokkal és a kozákokkal akarták véghezvitetni. Ballarino tudomása szerint ennek érdekében a nagyvezír a kozák követet azzal bátorította, hogy Erdély státusza a román vajdaságokéval válik egyenlővé, és a kinevezendő fejedelem akár egy kozák is lehet, amit maga az állítólag kozák származású válide szultán is támogatott. Így az oszmánok továbbra is kivárássra játszottak, sőt nyomásgyakorlásként jelezték Ballarinonak, hogy Erdélyt nem tartják ellenfélnek.¹⁰⁰³

Ennek szellemében a császáriak hírei alapján a törökök már 1658. február-márciusban hidakat kezdtek el ácsolni a Szávára és a Drávára, valamint Belgrád környékén is. A városban pedig megkezdték az élelmiszer-utánpótlás előkészítését, és ekkor még úgy tűnt, hogy a szultán vezette sereg elsődleges célja valamelyik velencei terület, leginkább Kotor vagy más dalmáciai erőd megtámadása lesz. Az élelmiszer-ellátással kapcsolatban Reniger megjegyezte, hogy bár nagy a drágaság Belgrádtól északra a terület kiszipolyozása miatt, az enyhe tél miatt nem kell annyi fát, lisztet, állatoknak való takarmányt szállítani a környékre. Az előkészületek miatt ugyanakkor mind a keresztény, mind pedig a muszlim lakosság menekült a környékről.¹⁰⁰⁴

A törökök nem tettek le a Friuli felőli támadásról sem. Ez ügyben továbbra is Reniger nyakára jártak, és nemcsak az engedély megadását forszírozták, hanem magáról a helyről is

¹⁰⁰² **ÖStA, HHStA, Türkei I.** (Turcica), Karton 129, Konv. 1. fol. 143a-b. 147a-149b. Reniger jelentése. Edirne, február 28.

¹⁰⁰³ **Óváry III.**, 143-144. Ballarino jelentései Edirnéből. 1658. március 1. és 14.

¹⁰⁰⁴ **Reniger** jelentése. Edirne, 1658. február 13.; **ÖStA, HHStA, Türkei I.** (Turcica), Karton 129, Konv. 1. fol. 229a-238a. A Titkos Tanács az uralkodónak, Bécs, 1658. március 17.

szerettek volna több információval rendelkezni. A Habsburgok azonban nem akartak semmilyen „felfordulást”, elsősorban az elhúzódó német-római császárválasztás miatt akartak nyugalmat. Egy esetleges beleegyezés a friuli átjáró használatába pedig az Itáliával való viszonyban háborút hozhatott volna, és gyengítette volna az ottani katonai pozíciókat, ráadásul az örökös tartományokat is veszélyeztette.

Az átjárón ráadásul a törökök a tatárokat is át akarták küldeni, amit Reniger egyenesen a béke megsértésének tekintett. A rezidens ezért egyrészt megpróbálta lebeszélni a törököket a tervükről azzal érvelve, hogy az átjáró földrajzi viszonyai miatt alkalmatlan komoly haderő átkelésére. Másrészt dezinformációval is próbált élni, például akkor, amikor Friaul és Velence távolságát 66 mérföld helyett 66 napban jelezte a törököknek. A nagyvezír azonban mindenképpen ragaszkodott a magas szintű hivatalos megkereséshez is, és nemcsak levelet, hanem követet is küldött Bécsbe, annak ellenére, hogy Reniger többször is kifejezte az ügy reménytelenségét. A Habsburgok szerint a törökök a követet nemcsak tárgyalni küldték Bécsbe, hanem a terep és a viszonyok felmérése céljából is.¹⁰⁰⁵

Az említett küldött 1658. március második felében érkezett meg Bécsbe, ahol Schwarzenhorn fogadta. Megnyugtatták, hogy Bécs nem támogatja Rákóczi Györgyöt, a békére törekszenek, de az egyezmények betartását a török féltől is elvárják. A követnek azonban kapott utasítása szerint az épp Frankfurtban tartózkodó császártól is audienciát kellett kérnie. Ezt nem tették lehetővé számára, így „futárok révén” kellett tárgyalniuk, ami idővesztést jelentett a nagyvezír számára.

Március végére a törökök Héraklion ostromának további folytatásán gondolkodtak, amit a Titkos Tanács csupán figyelemelterelésként értékelt. Maga Reniger is úgy vélte, hogy az igazi célpont Dalmácia vagy Kotor lesz, hacsak az erdélyiek nem okoznak nagyobb gondot.¹⁰⁰⁶

Nem így történt. Alig hogy a törökök elküldték volna Rhédey megerősítését nem sokkal rá eljutott Edirnébe Rákóczi január végi visszatérésének híre, ráadásul olyan kiegészítésekkel, hogy mindezt a felső-magyarországi magyar urak és a svédek támogatásával

¹⁰⁰⁵ **Reniger** jelentése. Edirne, 1658. január 6.; **Reniger** jelentése. Edirne, 1658. február 13.; A **Titkos Tanács** az uralkodónak, Bécs, 1658. március 17.

¹⁰⁰⁶ A **Titkos Tanács** az uralkodónak, Bécs, 1658. március 17.; **Reniger** jelentése. Edirne, 1658. március 19.; **ÖStA, HHStA, Türkei I.** (Turcica), Karton 129, Konv. 1. fol. 261a-b, 269a-279a. A Titkos Tanács az uralkodónak, Bécs, 1658. március 27.; **EOE, XI.** 383-384. Reniger jelentése. Edirne, 1658. április 8. [*a jelentés további része: ÖStA, HHStA, Türkei I. (Turcica), Karton 130, Konv. I. fol. 19a-b. kivonatolva: Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia. Tom. Sec. 1524-1800. (ab Augustino Theiner). Zagrabiae, 1875. 144.*] **MNL OL, E190** 37/9209. A török követ a Habsburgok kétségeinek eloszlatására mind a friuli átjáróról, mind pedig Jenőről való lemondásról beszélt.

tette. Az 1658. február 22-én Budán megjelent, II. Rákóczi György visszatérését hivatalosan bejelentő Majtényi András erdélyi főtolmácsot a budai pasa február 28-án ajándékai elfogadása nélkül a nagyvezírhez menesztette, akit azonban Edirnében sem láttak szívesen, és végül a Jedikulébe zárták.¹⁰⁰⁷

Az oszmánok ellenlépésként annyit tettek, hogy amint az várható volt, leváltották Rákóczi másik szövetségesét, Gheorghe Ștefan moldvai vajdát. Helyére március 18-án a hatvanas éveiben járó, és a tisztséget nem igazán akaró Gheorghe Ghicát nevezték ki. Ștefan leváltása után szintén Erdély irányába menekült, ahogy a Radut Havasalföldre beengedni nem akaró, a tatár-török seregtől március elején vereséget szenvedett bojárok is. Egyébként mind Havasalföld, mind pedig Moldva élére a börtönből mindenáron szabadulni akaró Vasile Lupu került szóba, azonban a törökök továbbra sem bíztak benne, maradt a Héttoronyban. A törökök ezenfelül utasították a tatárokat, hogy álljanak készenlétben az Erdélybe való betörésre, az erdélyieknek pedig megüzenték, hogy ha Rákóczit eltávolítják, akkor országuk nem kerül a román vajdaságok státuszába.¹⁰⁰⁸

Az oszmánok közben Ballarinoból próbáltak releváns információkat kihúzni a köztársaság terveiről, mert tartottak attól, hogy a velencei békeajánlat csak figyelemelterelés. A nagyvezírt ráadásul végig nyugtalanította az is, hogy az angolok, a franciák és a hollandok hajókat bocsátanak a velenceiek rendelkezésére. Az angol követet figyelmeztette is, hogy ez tulajdonképpen a kapituláció megsértésének tekintendő. Ugyanakkor szívesebben látta volna, ha ezek a nemzetek inkább az oszmán flottának biztosítottak volna hajókat. Ezek miatt pedig

¹⁰⁰⁷ **ÖStA, HHStA, Türkei I.** (Turcica), Karton 129, Konv. 1. fol. 101a-b. Reniger jelentése. Edirne, 1658. február 18.; **ÖStA, HHStA, Türkei I.** (Turcica), Karton 129, Konv. 1. fol. 206a-b. Majtényi András az erdélyi rendeknek, Buda, 1658. február 27.; **Reniger** jelentése. Edirne, február 28.; **ÖStA, HHStA, Türkei I.** (Turcica), Karton 129, Konv. 1. fol. 162a-163a, Reniger jelentése. Edirne, 1658. március 1.; **Ballarino** jelentése. Edirne, 1658. március 14. A bebörtönzött erdélyi követeket és küldötteket, úm. Harsányi Jakabot, Tisza Istvánt, Majtényi Andrást és Thordai Ferenc főkövetet 1658. november elején engedték ki a Héttoronyból. **Kármán** Gábor: Egy közép-európai odüsszeia a 17. században. Harsányi Nagy Jakab élete. Budapest, 2013. 108.

¹⁰⁰⁸ **Reniger** jelentése. Edirne, 1658. január 12.; **Reniger** jelentése. Edirne, 1658. február 13.; **Reniger** jelentése. Edirne, 1658. március 19.; **EOE, XI.** 380-382. Reniger jelentése. Edirne, 1658. április 3. Az idő rövidsége miatt kinevezett román vajdákban sem teljesen bíztak meg az oszmánok. Ez leginkább az isztambuli kormányzati körökbe bejáratos Raduval szemben nyilvánult meg, aki kinevezése után nemcsak a Habsburgokkal, hanem a velenceiekkel is felvette a kapcsolatot egy törökellenes koalíció létrehozása érdekében, sőt egy idő után Rákóczi is neki köszönhetően jutott portai információkhoz. A törökökhöz hasonlóan a fejedelmen kívül az előbbieket sem nagyon bíztak benne, Rákóczi azonban hatalmának megtartása egyik lehetséges eszközeként tekintett rá. **Păun, Radu G.**: Belső ellenségek: Hatalmi kapcsolathálók és oszmánellenes katonai lázadások a 16-17. századi Havasalföldön és Moldvában. in: Korall, 48. (2012). 62-89. 70. (*bővebb változata: Enemies Within. Networks of Influence and the Military Revolts against the Ottoman Power (Moldavia and Wallachia, Sixteenth–Seventeenth Centuries)*). in: *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth–Seventeenth Centuries*. (ed.: Kármán, Gábor – Kunčević, Lovro). Leiden-Boston, 2013. 209-252.) **B. Szabó-Sudár**, 992. **Andreescu, Ștefan**: Venice and the Rumanian Principalities. in: Italia e Romania. Due popoli e due storie a confronto (secc. XIV-XVIII). (ed.: Graciotti, Sante). Firenze, 1998. 159-169. 166-168.

Ballarino aggódott, és többször is kérte az angol követet, hogy ne fogadják el a török ajánlatokat.¹⁰⁰⁹

Reniger 1658. március közepén úgy jósolta, hogy még a hónap végén kihirdetik a háborút. Ebben nem is tévedett, ugyanis Köprülü március 25-én tűzte ki zászlaját. Március 29-én a kapudánpasa 30 gályával kihajózott, és további 10 hajót terveztek utána vagy Tenedosz szigete felé küldeni. A rezidens sereg indulásra kész állapotát májusra várta, a helyzet állásából pedig azt a következtetést vonta le, hogy a célpont Kotor vagy Dalmácia lesz.¹⁰¹⁰

X. 3. 1658. április

1658. április elején már azt rebesgették, hogy a szultán Edirnében marad, és csak a nagyvezír megy Belgrádba. Úgy tartották, hogy ha addig Rákóczi nem távozik Erdélyből, akkor Belgrádnál a sereg megoszlaná, egy része menne a velencei érdekeltségek ellen, a másik része pedig leginkább a budai, az egri, a temesvári, a szilisztrei törökökkel és a tatár kánnal Erdélyben folytatna hadmozdulatokat. Ez utóbbi „vállalkozás” esetében a törökök egy kozák és egy lengyel „közreműködésben” is reménykedtek. Ballarino értesülései szerint 80.000 tatár, 10.000 kozák, valamint a budai, a temesvári, az egri és a szilisztrei pasa seregei „gondoskodtak” volna Erdélyről, ami miatt a nagyvezír Rákóczi számára csupán pár napnyi ellenállást jósolt.¹⁰¹¹

Április 9-én és 11-én a belgrádi illetőségű Juszuf müteferrikanak megparancsolták a Belgrád-Zára útvonal menzijeinek felkészítését. Ez megerősíti azt, hogy korábban is egyértelműen Velence ellen készültek, hiszen magában a parancsban is írják: a Zára elleni hadjárat már korábban eldöntetett, és most az egész az előkészítés fázisába lépett. A krónikások szerint azzal az indokkal, hogy az erdélyiek egyáltalán nem engedelmeskedtek a

¹⁰⁰⁹ **Calendar** of State Papers Relating to English Affairs in the Archives of Venice. Vol. 31. 1657-1659. (ed.: Hinds, Allen B.). h. n., 1931. (továbbiakban: CoSP), nr. 143. Ballarino jelentése. Edirne, 1658. február 17. Ballarinnak az angol követ tolmácsa, Draperis azt mondta, a követnek esze ágában sincs hajókat a törökök rendelkezésére bocsátani, de vannak olyan kérések, amelyekre nem lehet nemet mondani. Így láthattak a velenceiek az előző évben a Dardanelláknál az oszmán flottában angol hajókat.; **ÖStA, HHStA, Türkei I.** (Turcica), Karton 129, Konv. 1. fol. 211a-213a. Reniger jelentése. Edirne, 1658. március 7.; **CoSP**, nr. 146, 159, 163. Ballarino jelentései. Edirne, 1658. március 1, április 19, április 28.

¹⁰¹⁰ **ÖStA, HHStA, Türkei I.** (Turcica), Karton 129, Konv. 1. fol. 219-220a. Reniger jelentése. Edirne, 1658. március 10. (Ennek a levélnek a kivonata in: EOE, XI. 379.); **ÖStA, HHStA, Türkei I.** (Turcica), Karton 129, Konv. 1. fol. 97b-98b. Reniger információi Isztambulból. 1658. március 12.; **Reniger** jelentése. Edirne, 1658. április 3.; **Reniger** jelentése. Edirne, 1658. április 8.; **ÖStA, HHStA, Türkei I.** (Turcica), Karton 129, Konv. 1. fol. 98b-100a. Reniger információi Isztambulból, 1658. április 11.

¹⁰¹¹ **Reniger** jelentése. Edirne, 1658. április 3.; **Reniger** jelentése. Edirne, 1658. április 8.; **Óváry, III.** 145. Ballarino jelentése. Edirne, 1658. április 11.; **Óváry, III.** 145. Ballarino jelentése. Edirne, 1658. április 22.

háromszor elküldött fermánnak, április 13-án állítólag döntöttek a velencei hadjárat elhalasztásával az Erdély elleni beavatkozásról is, bár erről hivatalos dokumentum egyelőre nem tanúskodik. Ezzel párhuzamba állíthatóak a szultán otthon maradására vonatkozó hírek is, feltételezésünk szerint ugyanis egy vazallus megregulázása az uralkodó számára rangon alulinak számított volna. A törökök úgy tűnik tehát, hogy elbizonytalanodtak, másnap a Habsburgokkal fenntartandó béke mellett Velence és Erdély ellen vívandó háborúról beszéltek Renigernek.¹⁰¹²

Az erdélyiek számára ezért fenntartották a megbékélés lehetőségét, ha Rákóczit és a két, Erdélybe menekült román vajdát, Constantin Șerbant és Gheorghe Ștefant beküldik neki. Sőt a Habsburgok gyanakvásának csillapítására és semlegességük biztosítására a Jenőre vonatkozó igényükről szinte nem is beszéltek, vagy ha igen, akkor a feltételek teljesülésével a várról való lemondás is szóba került. A törökök követet menesztettek a lengyelekhez is, hogy minimum semlegességet kérjenek tőlük egy Erdély elleni támadás során, a kán viszont az ebben való részvételüket kérte.¹⁰¹³

Ezzel az is eldőlt, hogy a törökök végleg lemondtak a friuli átjáró használatáról, azaz Velence közvetlen megtámadásáról. Ballarino azonban továbbra is nyomás alatt tartották, hátha elárulja, mi is a velenceiek igazi célja. Közben egy szökött török fogolytól olyan híreket kapott a nagyvezír, hogy a velencei flotta egy viharban komoly károkat szenvedett, ami 12 hajót és 11 gályát érintett.¹⁰¹⁴

II. Rákóczi György és az erdélyi rendek levele április 22-én érkezett be, amiben az állítólagos szülejmáni ahdnáme értelmében továbbra is kegyelmet kértek. A török feltételek viszont nem változtak, a rendeknek a béke érdekében ki kellett adniuk Rákóczit és a hozzá menekült román vajdákat és bojárokat. Ballarino tudni vélte azt is, hogy a rendek az évi adón felül 80.000 riál gurust ajánlottak fel a bocsánatért.¹⁰¹⁵

A megbízhatatlanná vált szilisztrei pasát közben április közepén leváltották. Muszáhib Fazli pasa ellenszolgáltatásért cserébe csak látszólagos erőfeszítéseket tett a leváltott

¹⁰¹² **ÖStA, HHStA, Türkei I.** (Turcica), Karton 130, Konv. I. fol. 98-108. Reninger jelentése. Edirne, 1658. április 22.; **B. Szabó-Sudár**, 988. **Hammer**, Joseph: Geschichte des osmanischen Reiches. 6. Band. Pest, 1830. 34. **BOA, MAD** 2998. 103. **BOA, D.MKF** 27491. 9, 11. **Behcetî**, 35a (64.)

¹⁰¹³ **Reninger** jelentése. Edirne, 1658. április 22.; **ÖStA, HHStA, Türkei I.** (Turcica), Karton 130, Konv. I. fol. 45-48. Reninger a Hofkriegsratnak. Edirne, 1658. április 22.;

¹⁰¹⁴ **Reninger** jelentése. Edirne, 1658. április 22.; **Reninger** a Hofkriegsratnak. Edirne, 1658. április 22.

¹⁰¹⁵ **Óváry, III.** 146. Ballarino jelentése. Edirne, 1658. április 28. **ÖStA, HHStA, Türkei I.** (Turcica), Karton 130, Konv. I. fol. 79a-b, 82a. Reninger jelentése. Edirne, 1658. április 28.

havasalföldi vajda, Constantin Șerban elfogására, aki így Erdélybe tudott menekülni. Fazlit leváltása után Edirnébe rendelték, ahol számonkérést követően júniusban kivégezték.¹⁰¹⁶

A nagyvezír 1658. április 20-án felállította a sátrát és április 29-én vonult ünnepélyes keretek között táborba. Aznap a janicsárága körülbelül 17.000 janicsárral érkezett meg, akiket télen a Dardanellák környékén állomásoztattak. Ez a szám közelít a korábban már látott (VI. 6. I.), egy zsoldbejegyzésben említett 18.786 főhöz, de egyben soknak tűnik egy vazallus állam megregulázásához. Ez időre már a kapudánpasa is visszatért a 30 gályával Isztambulba, amiből Reniger arra következtetett, hogy az oszmán sereg a szárazföldön lesz aktív ebben az évben. A közvélekedés a sereg várható megindulását május végére várta, de az óvatosabb becslések június végét sem tartották kizártnak, ahogy azt sem, hogy az egész sereg Erdély ellen megy. Ebben szerepe lehetett az anatóliai seregrésznek is, mert ezek az erők lassan és nehezen gyűltek. Ennek oka az volt, hogy a birodalmat meglehetősen véres kézzel konszolidáló nagyvezír személye ellen egy dzseláli ellenállás bontakozott ki. A felkelés élére az aleppói pasa, Abaza Haszán állt, aki a hozzá csapódott anatóliai erőkkel nem volt hajlandó megjeleni Edirnében.¹⁰¹⁷

X. 4. 1658. május

A Bécsbe menesztett aga május 17-én tért vissza Edirnébe. Rosszul sikerült tárgyalásokról számolt be, és kiemelte azt is, hogy amíg őt nem, addig Rákóczi követeit továbbengedték Frankfurtba. Ez további kételyeket vetett fel a törökökben a Habsburgok semlegességét illetően, ugyanis addig is jöttek a hírek a magyar főurak Rákóczi mellett kifejtett támogatásáról.¹⁰¹⁸

Az erdélyi probléma megoldása közben lokális szinten megkezdődött. A budai pasa, Gürdzsi Kenán április végén székhelyéről felkerekedve seregével Szolnokra érkezett, ahonnan folytatta útját Gyula felé. Egyelőre azonban csak a vár közeli Mezőmegyeren szállt meg, de a nyomásgyakorlás részeként parancsot adott a határvidék Lippa és Maros környéki nyugtalanítására.¹⁰¹⁹

¹⁰¹⁶ Behcetî, 34a-b (63). Abdi paşa, 118-119. Vecihi, 80b (164). Mehmed Halife, 84b (60). Na'îmâ, 1775-1176. 'Îsâ-zâde, 45. B. Szabó-Sudár, 981.

¹⁰¹⁷ Reniger jelentése. Edirne, 1658. április 28.; Reniger jelentése. Edirne, 1658. május 19. [A dzselalik tevékenységére vonatkozóan ld.: İlğürel, Mücteba: Abaza Hasan Paşa İsyanı. İstanbul, 1976. B. Szabó-Sudár, 988-991.]

¹⁰¹⁸ Reniger jelentése. Edirne, 1658. május 19.

¹⁰¹⁹ MNL OL, E190 30/7462. (EOE XI. 393-395.) Teleki I, 178-179, 190-191.

Török részről olyan hírek kezdtek el terjedni, ami szerint a szilisztrai pasa Jenő mellett Karánsebest, Lugost és Kállót is akarja. Ez természetesen a Habsburgok bizalmát rengette meg, bár maga Reniger is hajlott arra, hogy ez Rákóczi machinációja, hogy háborúját valamilyen módon kiszélesítse. A nagyvezír kethüdája figyelmeztette is Renigert, ne hagyják magukat megtéveszteni, mert bármiféle Habsburg-beavatkozás esetén az oszmán fegyverek nem a velenceiek ellen fognak fordulni. Május végére mind Reniger, mind Ballarino úgy látta, az erdélyi rendek nem tudnak már megszabadulni Rákóczitól, még ha akarnának sem.¹⁰²⁰

1658. május 24-én újabb készenléti parancsot küldtek a határbeli törököknek és a moldvai vajdának az Erdélybe való betörésre. Miután azonban a Bécsbe küldött agát figyelmeztették, hogy Annibale Gonzaga néhány ezer fővel fogja vigyázni a magyar területeket, és minden erőszakot meg fog torolni, ezért az oszmán seregeknek megtiltották a Magyar Királyság területére való betörést. Bécs ugyanis már márciusban az örökös tartományokból katonákat tervezett átcsoportosítani Magyarországra, és Kassa megerősítésén is gondolkodott. A sereg vezérének Gonzagát tették meg és 200.000 guldent akartak erre a vállalkozásra költeni, bár azt maguk is elismerték, hogy nagy létszámú sereget ebből nehéz kiállítani, amivel ráadásul időbeli csúszások is lehetnek. Mivel leginkább tatár támadástól tartottak, azt is fontolóra vették, hogy a katonákat a várakban vagy a szabadban állomásoztassák.¹⁰²¹

Májusra szűnt meg egy már hónapok óta meglévő feszültség a Habsburgok és a törökök között. A Habsburgok értesülve arról, hogy a nagyvezír Jenőt is akarja, utasították Renigert, hogy az 1650. évi ebersdorfi megegyezés értelmében figyelmeztesse a törököket Erdély határainak tiszteletben tartására és a várak követelésének abbahagyására. A probléma, amit Reniger is érzékelt, a szerződéspéldányok eltérő értelmezéséből származott. Bécs szerint a megegyezésben szereplő „et loca alia” kifejezésbe az öt megyén és Kassán kívül Erdély is beletartozik. Már az egész kérdés boncolgatása is bizalmatlanságot okozott a török félben, Reniger egész májusig merte a témát feszegetni, ezután már, a hadjárat közelgő indulásáig

¹⁰²⁰ **Reniger** jelentése. Edirne, 1658. május 19.; **Óváry, III.** 147. Ballarino jelentése. Edirne, 1658. május 29.

¹⁰²¹ A **Titkos** Tanács az uralkodónak, Bécs, 1658. március 27.; **ÖStA, HHStA, Türkei I.** (Turcica), Karton 130, Konv. I. fol. 161a-162b. Johann Rudolf Schmid von Schwarzenhorn Kenán pasának. Bécs, 1658. május 27.; **ÖStA, HHStA, Türkei I.** (Turcica), Karton 130, Konv. I. fol. 164-166a. Reniger jelentése. Edirne, 1658. május 28.

nem akarta kockáztatni a béke felbomlását.¹⁰²² A törökök pedig tartva a Habsburgok háborúba való sodródásától, többször próbálták elhíttetni, hogy Jenőre nem tartanak igényt.¹⁰²³

1658. május végén a ruméliai erők már készen álltak, az anatóliaiakat azonban még mindig várták. Ekkor már az is biztos volt, hogy a sereg az ünnepek előtt nem fog elindulni, és már arról is beszéltek, hogy a nagyvezír a telet Belgrádban fogja tölteni, a szultán pedig Edirnében marad.¹⁰²⁴

Mindeközben május közepe felé megtörtént a Belgrád-Zára útvonal kijelölése, aminek utánpótlási vonalát nemcsak Bosznia és Kanizsa, hanem Buda és Temesvár vilájetek szürszátadójából is fedezték volna, azaz ha Erdély szóba is került, akkor feltehetőleg mellékhadszíntérként. Az 1657. évi tervekhez hasonlóan a török ráadásul egyszerre akár több dalmáciai erődre támadtak volna, jelen esetben Zarára, Sibenikre, Kliszre, esetleg Splitre.¹⁰²⁵

X. 5. 1658. június

Az oszmán kormányzat az erdélyi ügyet júniusban még továbbra is helyben kívánta megoldani. Miután az erdélyiek nem teljesítették a megszabott feltételeket, 1658. június 10-én a szultán lovászmesterét karddal és kaftánnal a budai pasához küldték azzal a paranccsal, hogy ha már nem tud mást tenni, be kell törnie Erdélybe. A támadási terv adott volt: Kenán pasa a többi határbeli török katonával Temesvár felől, a havasalföldi vajda a szilisztrai pasával Havasalföld felől, míg a moldvai vajda a tatár kánnal Moldva felől támadt volna. A budai pasa közben az oszmán-Habsburg békére nézve kellemetlen híreket kapott arról, hogy Rákóczi a Habsburgok segítségére számít, akik hagyják, hogy magyar területeken toborozzon katonákat.¹⁰²⁶

Kenán pasa június elején érkezett Gyulára, ahonnan az említett parancs értelmében a hónap közepén meg is indult. Június 21-én a jenőiek rajtaütöttek felderítőin, a gyulai

¹⁰²² **Reniger** jelentése. Edirne, 1658. február 13.; A **Titkos** Tanács az uralkodónak, Bécs, 1658. március 17.; **Reniger** a Hofkriegsratnak. Edirne, 1658. április 22.; **Reniger** jelentése. Edirne, 1658. május 19.; **Reniger** jelentése. Edirne, 1658. május 28.

¹⁰²³ **Reniger** jelentése. Edirne, 1658. április 28. **Reniger** jelentése. Edirne, 1658. május 19. **MNL OL, E190** 37/9209. **MNL OL, E190** 30/7409.

¹⁰²⁴ **J. R. Schmid von Schwarzenhorn** Kenán pasának. Bécs, 1658. május 27.; **Reniger** jelentése. Edirne, 1658. május 28.

¹⁰²⁵ **BOA, MAD** 2998. 140, 147. 159/1-2.

¹⁰²⁶ **ÖStA, HHStA, Türkei I.** (Turcica), Karton 130, Konv. I. fol. 182-186b. **Reniger** jelentése. Edirne, 1658. június 24. **Hurmuzaki**, Eudoxiu de: Documente privitoare la Istoria Românilor. Vol. XV. part. II. 1601-1825. București, 1913. 1280-1281. Szaplanczay Simon a beszerceieknek. Majszin, 1658. június 3. Olyan hírek is terjedtek, hogy a tatárok a kozákokkal Lengyelország felől törnek be Erdélybe.

szandzsákbég egységén, aminek eredményeképpen a budai pasa a Maroson át Lippához húzódott, és úgy tűnt, hogy Jenő várának elfoglalásával fog próbálkozni.¹⁰²⁷

E terv egyik kulcsfontosságú szereplője, a tatár kán érkezésével kapcsolatban azonban már problémák merültek fel. A májusban állítólag már úton lévő tatár sereg nagy részének vissza kellett fordulnia a kozákok belső konfliktusa miatt. Az 1657 augusztusában elhunyt hetman, Bogdan Hmjelnyickij utóda, Ivan Vihovszkij és oroszparti ellenzéke (Martin Puskar, Poltava polkovnyikja és Jakiv Barabas, a zaporozsjei kozákok parancsnoka) közötti ellentét már fegyveres összecsapáshoz vezetett. A tatárok a Krím biztonsága érdekében Vihovszkijt segítették, és a hírek alapján részt vettek a két fél között 1658. június 1-jén lezajlott, a hetman pürroszi győzelmével végződött poltavai csatában. Ezt követően már nem volt akadálya a kán jövetelének. A havasalföldiek szerint már június közepén felkerekedtek, míg Ballarino információi szerint csak július 10-én indultak el. Mivel a tatárok nagyjából egy-két hónap alatt érhettek Erdély területére, augusztus elejéig vagy közepéig nem lehetett a főseregükre számítani.¹⁰²⁸

Az aleppói pasa, Abaza Haszán júniusra már teljesen megtagadta az Edirnébe való vonulást, így az anatóliai sereg egy részére nem számíthatott a nagyvezír. Láadásának folyamányaként június 15-én vagy 17-én a szpáhi zsoldosztásakor Nakkas Haszán, a szerdengecstik agájának vezetésével néhány szpáhi saját sátránál a nagyvezírré támadt és meg akarta ölni. Köprülü életét a közbelépő janicsárága mentette meg. A főkolompókat, köztük a szilahdárókat agáját, Musztafát megölték, utóbbi lefejezett testét közszemlére is tették.¹⁰²⁹

Mindeközben Reniger értesülése szerint a hónapban 14 velencei hajó állomásozott a Dardanelláknál, de sem velencei, sem oszmán részről nem állt fenn támadási szándék, bár ez egyik félnek sem állt érdekében. Az oszmán hadsereg a hadjáratra végül 1658. június 24-én indult el Edirnéből és továbbra is keringtek azok a híresztelések, hogy a nagyvezír Belgrádban fog telelni. A hadjárat pontos célpontja még ekkor sem volt ismert, de Reniger úgy látta, hogy az oszmán sereg Dalmáciára fog támadni, Rákóczi üldözését és Erdélyből való kiebrudalását pedig a határmenti törökök és a tatárok végzik, de ha Rákóczi híveivel várakba veszik be

¹⁰²⁷ Teleki I, 214. MNL OL E190 30/7342.

¹⁰²⁸ MNL OL, E190 37/9215. (OT 630-631.) Constantin postelnik II. Rákóczi Györgynek, Bukarest, 1658. június 16. MNL OL, E190 30/7339. II. Rákóczi György Lórántffy Zsuzsannának, Gyulafehérvár, 1658. június 11. Reniger jelentése. Edirne, 1658. május 28. Óváry III, 148. Ballarino jelentése. Edirne, 1658. július 31. A tatárok Erdély eléréséhez szüksége ideje nagyjából kiszámítható az 1594. évi hadjáraton látottakból. Ekkor a rövidebb, de a nehezebb terepviszonyokkal rendelkező úton (Moldva) jöve Győrig az útjuk két-két és fél hónapig tartott, azaz átlagban a magyarországi területekre két hónap alatt érhettek el. Ivanics Mária: A Krími Kánság a tizenöt éves háborúban. Budapest, 1994. 74-75. Ivanics-Ress, 457.

¹⁰²⁹ Reniger jelentése. Edirne, 1658. június 24.; GOR 6. Band. 42-43. Hammer Nakkas Haszán helyett Nakkas Aliról ír.; Na'imâ. IV. 1778-1779. Abdî paşa, 119. Silahdar, 120-122.

magát, akkor az egész oszmán hadsereg Erdélyre fog zúdulni. Ballarino ezzel szemben teljesen biztos volt benne, hogy Erdély lesz a célpont.¹⁰³⁰

A Dalmácia elleni támadási szándékot (is) jelezték a Bécsből a budai pasához menesztett Habsburg-küldött, Johann Friedrich Metzger tapasztalatai is. Metzger 1658. június 18-27. között jutott el Budáról Lippára. Budáról hajóval utazott Bajáig, Becsénél kelt át a Tiszán, végül Lippán találkozott Kenán pasával. Útközben hallotta, hogy a törökök hidat vernek a Száván és a Dunán is, Vukovárnál és Tovarniknál kutakat ásnak, Eszéknél és más helyeken táborverésre alkalmas helyeket készítenek. Metzger ezekből következtetett arra, hogy a nagyvezír elsődleges célja Dalmácia, amit a török katonák is tudnak, csak halálbüntetés terhe mellett megtiltották nekik, hogy erről bárkivel is beszéljenek. A velenceiek elleni támadást abból is gondolta, hogy útja során nem látott depókat, nagy számban állatokat, főleg szarvasmarhákat és gazdag szántóföldeket viszont igen.¹⁰³¹

X. 6. 1658. július

A nagyvezír a sereggel a „megszokott tempóban” haladt előre, július elsején az első nagyobb pihenőhelyen, Filibében tartózkodott, ahol 3-4 napot időzött. Reniger értesülései szerint Köprülü olyan híreket kapott, hogy Batthyány Ádám és Zrínyi Miklós a boszniai pasára csapást mért, Rákóczi pedig Temesvárt ostromolja, ezért a nagyvezír megállás nélkül fog a térségbe érkezni. Ez utóbbi megállapítás helytálló volt, mert egy rúznámcsa-defterben a Szófia-Belgrád 15 menziles távolságot 15 napban jelezték. A kapott rossz hír azonban a budai pasa június 26-án és július 5-én Rákóczi hadaitól elszenvedett veresége lehetett, ami feltehetőleg már Szófiában érthette a nagyvezírt.¹⁰³²

A Jenő várában tartózkodó Rákóczi ugyanis, hogy a budai pasa „érdeklődését” elvonja a várról, felgyújtatta az aradi török palánkot. Ezt látva Kenán pasa erőivel kijött Lippáról és a közeli Pálülésénél a két sereg összecsapott. Rákóczi győzelmet aratott, a menekülő törökök közül több előkelő, mint például az esztergomi szandzsákbég, vagy a temesvári pasa a

¹⁰³⁰ Óváry, III. 148. Ballarino jelentése. Edirne, 1658. június 21.; ÖStA, HHStA, Türkei I. (Turcica), Karton 130, Konv. I. fol. 168-170a. Reniger jelentése. Edirne, 1658. június 24.; Reniger jelentése. Edirne, 1658. június 24.

¹⁰³¹ J. F. Metzger Gonzagának. Szakálos, 1658. július 16.; ÖStA, HHStA, Türkei I. (Turcica), Karton 130, Konv. II. fol. 19-26. Johann Friedrich Metzger beszámolója a budai pasánál tett látogatásáról. Bécs, 1658. július 25.

¹⁰³² ÖStA, HHStA, Türkei I. (Turcica), Karton 130, Konv. II. fol. 1-2a. Reniger jelentése. Edirne, 1658. július 1. ÖStA, HHStA, Türkei I. (Turcica), Karton 130, Konv. II. fol. 7a-9b. Reniger jelentése. Edirne, 1658. július 21. BOA, KK 1949. 32. Doberdoi Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténelme. 16. rész. (1630-1682). Budapest, 1940. 118.

Marosba fulladt.¹⁰³³ Egyre inkább úgy tűnt, hogy a határmenti török erők nem tudják megoldani a helyzetet, és ezt már Köprülüne is számításba kellett vennie.

Július közepére olyan hírek terjedtek el, hogy a Dardanelláknál lévő velencei hajók távoztak, mert a híresztelések alapján a törökök ismét Kandiát akartak támadni, hogy a vár új parancsnokát próbára tegyék. Ballarino eközben a nagyvezír Budára való meneteléről kapott hírt, amiből arra következtetett, hogy a Dalmácia elleni támadás élelmiszer-utánpótlását szervezi. Ennek ellentmondó információk is a fülébe jutottak, amik szerint Köprülü csak Belgrádig halad, ahol Rákóczi-val folytat majd tárgyalásokat. Eközben reménykedett, hogy az erdélyi fejedelem minél nagyobb „felfordulást” okoz, így a velenceiek elleni támadás esélye lecsökken.¹⁰³⁴

A támadás iránya még július közepén is kérdéses volt, legalább is a katonák számára. Az erdélyi küldött, Görög Marin Szófiából írt jelentése alapján a katonák állítólag nagyon nehezteltek a nagyvezírré, mert csak annyit tudtak, hogy Erdélybe vagy Zarába mennek. Görög 30.000 főre becsülte az egész sereget, ebből a janicsárok számát 7.000 főre tette. A katonák fegyverzettségét nagyon alacsonynak látta, emellett 70 ágyút is megfigyelt.¹⁰³⁵

A nagyvezírnek a hadjárat további tervezésekor a dzselálikat is számításba kellett vennie, ugyanis ez időben a hírek szerint Abaza Haszán lázadóival már Isztambul felé haladt. Görög állítása szerint Köprülü visszaküldött Szófiából 2.400 janicsárt, bár ő úgy vélte a velenceiek miatt, de nagy valószínűséggel inkább a lázadókról kapott hírek váltották ki ezt a döntést.¹⁰³⁶

Feltehetően a budai pasa vereségének hírére július 14-én utasítást adtak az Erdélybe történő betörés aktuális helyzet szerinti megtervezésére és ezzel párhuzamosan a Belgrád-Lippa útvonal kijelölt menzijeinek véglegesítésére és ezek élelemmel való ellátására és készenlétben tartására.¹⁰³⁷

Ez időtájt Ballarino úgy látta, hogy a szultáni udvarban sokan voltak a Dalmácia elleni háború mellett, azaz hogy Köprülü végleg „rendezze le” a velenceieket, Erdélyt pedig mellékesnek tartották. Abban viszont állítólag mindenki egyetértett, hogy bármi is történik, a nagyvezírnek sikerrel kell hazatérnie, ellenkező esetben a fejével játszik.¹⁰³⁸ Ez valószínűleg

¹⁰³³ MNL OL E190 30/7348. TT 1892. 98. Bethlen János: Erdély története 1629-1673. (ford.: P. Vásárhelyi Judit). Budapest, 1993. 35-36. Kraus, 311. Szalárdi, 411-413.

¹⁰³⁴ Óváry, III. 148. Ballarino jelentése. Edirne, 1658. július 8.; Reniger jelentése. Edirne, 1658. július 21.

¹⁰³⁵ Görög Marin jelentése. h. n. 1658. július 21.

¹⁰³⁶ Görög Marin jelentése. h. n. 1658. július 21.; Reniger jelentése. Edirne, 1658. július 21.

¹⁰³⁷ BOA, MAD 2998. 157/1. BOA, D.MKF 62/67.

¹⁰³⁸ Óváry, III. 148. Ballarino jelentése. Edirne, 1658. augusztus 8.

abból következhetett, hogy a szultán a Dalmácia elleni támadást támogatta. Julius Heinrich Wogni, az augusztusban a nagyvezírhez menesztett Habsburg-követ hírei alapján e mögött a valide szultán állhatott, akiről köztudott, hogy kedvelte Rákóczit, s állítólag mindent megtett, hogy késleltesse a hadak indulását.¹⁰³⁹

X. 7. 1658. augusztus

1658. augusztus 12-én a nagyvezírhez igyekező Wogni megérkezett Belgrádba. Útja során szintén hallott a törökök kútúrásairól, sőt maga is látott kutakat, és a rendesen megtisztított utakat megismerlélve ő is Metzger következtetésére jutott: Dalmácia a cél.¹⁰⁴⁰

A hadjárat célpontjának kérdésben ekkorra már bekövetkezett a fordulópont. Wogni jelentése szerint augusztus 6-án az ekkor Belgrádban tartózkodó nagyvezír egy haszeki vagy a szultán egyik bizalmas embere által üzenetet kapott Edirnéből, hogy tevékenységét 40 nap alatt intézzé el, és térjen haza. A nagyvezírt Abaza Haszán felkelésének eszkalálódása miatt rendelték vissza, ugyanis az aleppói pasa ez időre lázadóival már Üszküdar és Isztambul lángba borításával fenyegetőzött, amennyiben Köprülü és a muftit nem váltják le.¹⁰⁴¹

Az üzenet pontosan nem ismert, de Wogni szerint az elintézendő ügynek Erdélyt nevezte meg, bár Wogni saját bevallása alapján nem tudta kideríteni, hogy ebben a helyzetben melyik terület is lesz a célpont. Ha az üzenetben valóban nevén nevezték a fejedelemséget, akkor ez parancsnak is értelmezhető, ha nem, akkor az eszkalálódó lázadás és a megadott határidő miatt a helyzet egyértelművé vált. Erdély lett a célpont, ugyanis itt volt akutabb a helyzet, és az adott időpontra a probléma megoldhatónak látszott, ráadásul a már számtalan ellenséggel szerzett Köprülünek pozíciója megtartása érdekében szüksége volt valamilyen siker felmutatására is. Az idő szorításában a Rákóczival való megegyezés is megfordult a fejében, a kegyelemért többször hívta táborába a fejedelmet, aki azonban nem járult a nagyvezír elé, mert török támogatóitól a nagyvezír várható leváltásáról értesült. Ez az invitálás lehetett akár csel is, hiszen Köprülü a fejedelmet magával akarta vinni a szultán elé,

¹⁰³⁹ **Wogni** jelentése. Kesekfalu, 1658. szeptember 5.

¹⁰⁴⁰ **Wogni** jelentése. Kesekfalu, 1658. szeptember 5.

¹⁰⁴¹ **ÖStA, HHStA, Türkei I.** (Turcica), Karton 130, Konv. II. fol. 64-67b. Reniger jelentése. Edirne, 1658. augusztus 5. **ÖStA, HHStA, Türkei I.** (Turcica), Karton 130, Konv. II. fol. 101-102b, 105. Reniger jelentése. Edirne, 1658. augusztus (feltehetőleg augusztus 11. után); **Óváry III**, 149-150. Ballarino jelentése. Edirne, 1658. november 1.; **GOR** 6. Band. 37. **Na'imâ**, 1784-1791. Augusztusban egy Szandzsaklioglu vagy Zendzsefillioglu Haszán nevezetű kapudzsibasi is érkezett a nagyvezírhez. Ő a Porta és Abaza Haszán közötti levélváltás küldönce volt, akit visszatérése után IV. Mehmed Köprülühez küldött a lázadók levelével, már csak azért is, hogy személyesen számolhasson be a nagyvezírnek Abaza táborában szerzett tapasztalairól. A beszámoló nagyobb nyilvánosságot kapott, így az is, hogy Abaza a nagyvezír fejét követeli, ezért Köprülü a kapudzsibasit feltehetőleg tiszteletlen viselkedése, illetve biztonsági szempontból megölette. **Nihâdî**, 182b, 184b (39-40, 42.), **Behcetî**, 41a (74.), **Abdi** paşa, 123.

és tulajdonképpen Rákóczi elfogása is kézzel fogható eredménynek számított volna, ha sikeres katonai akcióra nem maradt volna elég idő. Ez után döntöttek arról is, hogy Bosznia vilájet többi szandzsákjából így már pénzben kéri a szürszat-hozzájárulást. Ekkor rendelhették a boszniai beglerbéget, Szejdi Ahmedet a sereg mellé, hiszen Wogni még nem látta a táborban, és úgy tudta, hogy a kanizsai pasával Dalmáciában lesz feladatuk.¹⁰⁴²

A következő napokon a sereg „átköltözhetett” Pancsovába, várva a híreket a keleti „frontról”. Augusztus 11-én megkezdtek a janicsárok felszerelésének Temesvárra szállítását, Wogni augusztus 12-én a nagyvezír táborát még/már Pancsovánál látta. A havasalföldiek és tatárok betöréséről szóló hírekkel feltehetőleg már ide érkezett Tatár Szülejmán aga embere, amire a sereg augusztus 15-én elindult Temesvár felé.¹⁰⁴³

A különböző hiedelmekkel ellentétben Köprülü csak augusztus 20-án érkezett meg Temesvárra, ahonnan a seregével augusztus 24-én kerekedett fel Jenő irányába, ugyanis e nap kapott hírt az általa nyomorult hangyáknak nevezett IV. Mehmed Giráj által vezetett tatárokról. A kán a tervekkel ellentétben nem Moldva, hanem Havasalföld felől tört be a fejedelemség területére augusztus 19-én a Bodzai-szorosnál. A törökök augusztus 27-én már Jenőhöz érkeztek, s nekikezdték a vár ostromának előkészítésébe.¹⁰⁴⁴

A bevezető összefoglalóban láthattuk, hogy Jenőt szeptember 2-án tulajdonképpen harc nélkül elfoglalták a törökök, majd ezek után Köprülü Mehmed Barcsai Ákos személyében új fejedelmet is ki tudott jelölni Erdély élére, így az 1658. évi hadjárat sikerrel zárult. A nagyvezír pozíciójában maradhatott, ennek érdekében nagy diadalnak állította be az eredményt, amit azonban a szerencsének is köszönhetett. Az oszmánok ugyanis állítólag nem tudták pontosan mekkora haderővel nézhetnek szembe, és ha az erdélyiek kellőképpen felkészültek volna a vár megvédésére, akkor az idő szorításában lévő török hadseregnek nem biztos, hogy lett volna elég ideje a vár elfoglalására. A Rákóczi fogságába esett törökök szerint ugyanis hat napig kellett volna a vár védőinek kitartaniuk, ami egy teljesen új helyzetet teremtett volna...¹⁰⁴⁵

¹⁰⁴² **Wogni** jelentése. Kesekfalu, 1658. szeptember 5. **MNL OL P427** 4. d. 4. t. (kiadva: **Rozsnyay** Dávid, az utolsó török deák, történeti maradványai. (szerk.: Szilágyi Sándor). Magyar történelmi emlékek, második osztály: írók. 8. k. Pest, 1867. 170-173.) **B. Szabó-Sudár**, 992. **Bethlen**, 176-180. és **Enyedi**, 266-269. Köprülü Mehmed II. Rákóczi Györgynek, h.n., é.n. **MNL OL E211** 134. cs. 20. t. Egy török tisztségviselő valószínűleg II. Rákóczi Györgynek, hn, én.

¹⁰⁴³ **Wogni** jelentése. Kesekfalu, 1658. szeptember 5. **Teleki I**, 244-245. **Silahdar**, 123. **BOA**, **MAD** 2998. 157/2. **BOA**, **KK** 1949. 41.

¹⁰⁴⁴ **Wogni** jelentése. Kesekfalu, 1658. szeptember 5. **Ballarino** jelentése. Edirne, 1658. november 1. **B. Szabó** 2001, 251.

¹⁰⁴⁵ **MNL OL E190** 30/7369. (CsL 559-560.) II. Rákóczi György Lórántffy Zsuzsannának, Várad, 1658. szeptember 5. **MNL OL E190** 30/7370. (CsL 560.) II. Rákóczi György Lórántffy Zsuzsannának, Várad, 1658.

X. 8. Következtetések

Összefoglalóan megállapítható, hogy az 1658. évi hadjárat Velence ellen indult volna. Ezeket a terveket azonban Rákóczi a visszatérésével keresztülhúzta, és ellenállásával elérte azt, hogy a törökök Velence mellett Erdély ellen is háborút terveztek. A tényleges célpont kijelölésében azonban a szultáni udvarban is eltérő állásponton voltak, így mindkét terület célpont maradt. Velence kérdésében annyit viszont eldöntöttek, hogy nem Friuli felől magára a városra, hanem a Dalmáciában található velencei érdekeltségekre támadnak. Kezdetben úgy tűnik Köprülü úgy gondolta, hogy Erdély problémáját a határ menti törökök (budai, temesvári, egri és szilisztrei pasa) és a tatárok esetleges kozák és/vagy lengyel közreműködéssel meg tudják oldani, a főszereg pedig Dalmácián keresztül a velencei érdekeltségekre támad, aminek felvonulási és utánpótlási vonalát április közepén kezdték kialakítani. Ez május végére el is készült, ráadásul ezen az útvonal menzijeinek ellátásában Temesvár és Buda vilájetek szürszatjával is számoltak, így ez is az előbb említett teóriát erősíti. Sőt, ahogy azt már 1657-ben tervezték, három esetleg négy várra (ebben az évben Zára, Sibenik, Klisz, illetve Split) is támadtak volna egy időben, ami megmagyarázná a janicsárok egy rúznámcsé-bejegyzésben mutatkozó nagy számát (18.786) is.

Szintén erre utalnak a beszerzett élelem tárolására vonatkozó tervek is. Az ellátmány nagyjából kétharmadát Belgrádban, egyharmadát pedig Temesváron és környékének váraiban kellett felhalmozni. Ez utóbbiakat ugyanakkor készenlétben kellett tartani egy Belgrádba való esetleges szállítás esetére.

Július elején azonban az erdélyi helyzet eszkalálódása miatt úgy tűnt, hogy Rákóczi ügyét a helyi erők nem tudják megoldani. Ekkor készítették el a főszereg Erdélybe való behaladásának tervét is, amely az előbbiekkal összefüggésben azért is szükségesnek látszott, mert a tatárok a kozákok belső konfliktusa miatt meglehetősen késésben voltak, és az újonnan kinevezett vajdák lojalitásáról sem lehettek a törökök teljesen megbizonyosodva. Belgrádba való megérkezése után a politikailag szorult helyzetben lévő nagyvezír az aktuális helyzetet mérlegelve akarta meghozni a döntést, amit a dzselálík miatti visszarendeléséről szóló parancs „hozott meg”. Az akut helyzetre való tekintettel Erdély ügyét kellett elsimítania, és ahogy Ballarino egy október elejei jelentésében írta, a lázadás keresztülhúzta a Dalmácia elleni terveket.¹⁰⁴⁶

szeptember 6. **TT 1892.** II. Rákóczi György Rhédey Ferencnek, Tábor, 1658. szeptember 6. **Teleki I,** 253-254. Újlaky László Teleki Mihálynak, Borosjenő, 1658. augusztus 23.

¹⁰⁴⁶ **Óváry III,** 149. Ballarino jelentése. Edirne, 1658. október 7.

Az is valószínűsíthető, amit már a hadjárat megindulása előtt beszéltek és utólag is megerősítésre került,¹⁰⁴⁷ hogy a nagyvezír télen Belgrádban maradt volna, de ezt a tervet is Abaza Haszán lázadása húzta keresztül. Egy tervezett belgrádi telelésre vagy egy téli hadjáratra az istira és a nüzul beszédének és felhasználásának körülményei is utalhatnak: a vásárlásokra (istira) adott utasítások nagy részét június végén adták ki; a Duna menti szandzsákokból az istira mellett a nüzult is természetben szedték be, aminek nagy részét Belgrádban raktározták volna. Az ebből származó mennyiség közel kétharmadát nem használták fel, nagyjából felét pedig visszahajózták a dunai kikötőkbe, ahogy tették ugyanezt a kanizsai vilájetből vásároltak szinte teljes egészével is. Ezek a mennyiségek a Belgrádban való téli tartózkodásra vagy egy téli hadjárat élelem-utánpótlására fedezetül szolgálhattak volna.

Végezetül álljon itt egy idézet egy kortárstól, Zrínyi Miklóstól, akinek véleménye párhuzamban áll a fentebb leírtakkal: *„Csodálkozom azonban, hogy a török egyszerre két háborúba kezd. Ilyesmiről nem tud történelmük, és vallásuk sem engedi, meg a józan politika sem vallja. Lehet, hogy ezt az erdélyi ügyet nem nevezi háborúnak, s azt reméli és képzei, hogy nagyravágását kénye-kedve szerint és veszedelem nélkül kielégítheti.”*¹⁰⁴⁸

¹⁰⁴⁷ **ÖStA, HHStA, Türkei I.** (Turcica), Karton 130, Konv. II. fol. 171-172b. Reniger jelentése. Edirne, 1658. szeptember 25.

¹⁰⁴⁸ **Zrínyi** Miklós összes művei. (szerk.: Kovács Sándor Iván). Budapest, 2003. 707-710. Zrínyi Miklós Rucsics Jánosnak, h. n. [1658].

Áttekintés

Az egész összefoglalás vezérfonalának a begyűjtött élelem pénzbeli értékének meghatározását választottuk. Ennek oka az, hogy Barcsai Ákos fejedelmi kinevezésekor az erdélyiekkel elfogadtatott szerződés egyik pontja a hadjárat költségeinek egy bizonyos összegig való megfizetésére kötelezte a fejedelemség lakosságát. Az élelemellátás természetesen csak a háborús ráfordítások egy részét képezi, de érdemes megvizsgálni, hogy a kártérítés összege mennyire fed(het)i ezt le.

Az említett összeg a keresztény források szerint 500.000 tallerra rúgott. Az oszmán forrásokban csak 1.000 kiszét említene, ami valóban az említett mennyiséget jelenti. A tallér fajtája pedig nagy valószínűséggel az oszmán gazdasági adminisztráció „kedvencének” számító spanyol eredetű tallérral (kámil/rijál gurus) azonosítható. Ez valamennyivel többet ért a holland oroszlanos tallérnál (eszedi gurus), ráadásul munkájában Marsigli is az 1 kiszét 500 kamil gurusként definiálta.¹⁰⁴⁹

Az említett összeget célszerű akcsére átváltani, mert a pénzforgalom és az elszámolások legnagyobb részében ezt használták. Ahogy már fentebb láthattuk (*I. 4. I.*), a pénzek árfolyama területileg változott, így a központi részen 1 kamil gurust 80 akcsével, a nyugati végeken 110 akcsével váltottak. Az erdélyiektől kért „*imdad-i maszraf*” ezért 40.000.000 vagy 55.000.000 akcsét jelentett, azonban feltételezhető, hogy átváltás esetén utóbbival számoltak volna.

Ami a hadsereg élelmiszerellátását illeti, megállapítható, hogy elsősorban a természetben beszédendő szürszatból (Rumélia, Buda, Temesvár, Eger, Kanizsa és Bosznia vilájet) és nüzulból (Rumélia vilájet) tervezték ezt megoldani, de „természetesen” nem lehetett az egészét hiány nélkül begyűjteni. A szürszat esetében, ha természetben nem tudott teljesíteni egy kaza, akkor pénzben is fizethetett. Ez tételenként területileg megállapított, a piaci viszonyoknak nagyjából megfelelő összeget jelentett. A nüzul esetében csupán a leendő hadszíntérhez közelebb eső kazákból gyűjtötték be természetben az adót, a távolabbi területekről a tételek értékében pénzt kértek.

A tervezett és a természetben ténylegesen szürszatként és nüzulként beszédett élelem értékének meghatározásakor a szürszatnál alkalmazott, területenként változó „árakat” vettük alapul, tételenként ezeket itt már csak összefoglalóan tüntetjük fel:

¹⁰⁴⁹ Szalárdi, 454. Kraus, 318. Marsigli, 41. Na'îmâ, 1795. Mehmed Halife, 95a. Vecihi, 88a. Abdi pasa és Behceti 1.000 kiszé akcsét, azaz 500.000 akcsét említett, ami azonban elég kevésnek tűnik. Abdi paşa, 125. Behcetî 44b (80.).

tétel	tervezett			tényleges		
	szürszat	nüzul	összesen	szürszat	nüzul	összesen
árpa (kile)	227513	334901,5	562414,5	167790	36930,75	204720,75
liszt (kile)	32921	103606,625	136527,625	24068	10723,75	34791,75
juh (db)	34096	0	34096	15197	0	15197
olaj (okka)	29986	0	29986	21514,5	0	21514,5
méz (okka)	19006	0	19006	14044	0	14044
szalma (kantar)	10820	0	10820	9720	0	9720
túzifa (cseki)	5535	0	5535	5045	0	5045
pénzérték (akcse)	24408630	27105737,5	51514367,5	15714495	2918912,5	18633407,5

A juhok nagy részét ugyanakkor vásárlással tervezték beszerezni. Összesen 90.000 darab állattal számoltak, így a tervezett juhok értékéhez hozzá kell adni 55.904 darabét is, 11.180.800 akcsét is.

Ezen felül a lisztből többnyire kenyeret sütöttek, az 1658. évi hadjárat idején 1 kiléből 50 párat készítettek. Ha a sütést saját erőből oldották meg, akkor páranként 1 akcsébe került. A tervezetben szereplő lisztből elméletileg 6.784.306,5 pár, míg a ténylegesből 1.739.587,5 pár kenyér süthető. Így a tervezet teljes értékét 69.479.474, a ténylegesét pedig 20.372.995 akcsének lehet számítani.

A nüzul esetében a szállítási költséget fedező mekári-pénzt is beszédtek, sőt Bosznia és Buda vilájetből egyáltalán nem terveztek természetbeni nüzult, hanem pénzbeli adót vetettek ki. Ez kiegészülve a szürszatból anyagiakban behajtott tételekkel elviekben fedezetet nyújthat a szürszatból és nüzulból hiányzó tételeknek a hadszíntérhez közeli helyekről való beszerzéséhez (istira). A tervezett bevételnek, 134.808.540 akcsének bizonyosan csupán 50,6 százalékaival, 68.229.763 akcsével lehet számolni.

tétel	szürszat (akcse)	nüzul		összesen (akcse)
		pénz (akcse)	mekári (akcse)	
tervezett	-	9430890	125377650	134808540
tényleges	6216774	4252760	57760229	68229763

Ez a pénzügyi keret lehetőséget biztosított a két adóból fennmaradt hiány pótlására, amit a leendő hadszíntérhez közeli területekről vásárlás (istira) útján szoktak megoldani.

Emellett a „kiegészítő” ételeket, mint a rizst, a kenyeret, a búzát és az ebből készített kétszersültet is ilyen módon szerezték be. A tervezet szerinti a szürszatból és a nüzulból elmaradt, és ezért istira útján beszerezendő mennyiségek az alábbiak szerint alakultak.

árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)	szalma (kantar)	tűzifa (cseki)
357.693,75	101.735,875	74.803	8.471,5	4.962	1.100	490

Az istira keretein belül az árpa és a liszt esetében területileg tervezett „bevásárlólistát” készítettek, és ezeket a tételeket a rájáknak a piaci ár kb. egyharmadáért kellett a hadsereg rendelkezésére bocsátania. Az említetteken kívül a temesvári vilájetben olajat és mézet is ilyen módon terveztek beszerezni.

A vásárlásnak a szabad változatát (szerbeszt istira) is alkalmazták, ekkor kevésbé tervszerűen, inkább a szükségletek szerint a piaci vagy a piacihoz közelebbi árakon vásároltak. Az árpa és liszt mellett a többi élelemfajtát ilyen módon szerezték be. Az ezekről a tranzakciókról készült eseti feljegyzések azonban sokszor hiányosak: vagy a mennyiségeket vagy az árukért fizetett összegeket nem tüntették fel, így az alábbi összesítőben dőltként szereplő adatok a valóságban többet jelentettek. Azaz az egész vásárlásra az alábbi táblázatban látható 22.067.404 akcsénél akár többszázezres, milliós nagyságrenddel többet költöttek.

tétel	tervezett			tényleges		
	istira	szerbeszt i.	összesen	istira	szerbeszt i.	összesen
árpa (kile)	261109	92232	353341	248036	144862,5	392898,5
liszt (kile)	73373	n.a.	73373	68159	9287,5	77446,5
olaj (okka)	14600	n.a.	14600	14600	n.a.	14600
méz (okka)	600	n.a.	600	600	n.a.	600
rizs (kile)	n.a.	6000	6000	n.a.	6000	6000
juh (db)	n.a.	85000	85000	n.a.	13645	13645
kenyér (pár)	n.a.	532220	532220	n.a.	123930	123930
búza (kile)	n.a.	100000	100000	n.a.	100000	100000
kétszersült (kantar)	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	121	121
pénzérték (akcse)	9293130	20929752	31047882	7849233	14218171	22067404

A szürszatból és nüzulból származó mennyiségek kiegészítésére szolgáló vásárlást az árpa esetében az eredeti tervhez képest megfelelően irányozták elő, sőt ténylegesen túl is teljesítették, ahogy az olajét is. A liszt esetében elmaradtak a tervtől, ugyanakkor a vásárlás során már nem inkább a liszt vételére, hanem az ebből sült kenyér közvetlen beszerzésére törekedtek. 1 kile lisztből 50 pár kenyeret sültöttek, azaz a vásárolt kenyér mennyisége

tulajdonképpen 2.478,6 kile lisztet jelentett, bár a beszedett liszt mennyisége még ezzel együtt így is elmaradt az elvileg szükségestől. A mézből nagyon keveset vételeztek, míg a hús beszerzése, akárcsak a többi hadjáraton nehezebb és körülményesebb volt. A húst nem is foglalták bele a nüzulba, nagy részét vásárlás útján kellett megoldani. A húsbeszerzést külön elszámolással dokumentálták, aminek hiányában ezért kevés és hiányos adatok állnak rendelkezésre, mindenesetre a fenti táblázatban látható tényleges 13.645 darab állatnál jóval többet szerezhettek be.

A beszerzett mennyiségek kiosztását külön fejezetben láthattuk, az alábbiakban már csak összesítve hivatkozunk rá a fenti táblázatokban részletezett tervezett és beszerzett mennyiségekkel együtt.

tételek	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)	kenyér (pár)	szalma (kantar)	tűzifa (cseki)
tervezett	562414,5	136527,625	90000	29836	18946	n.a.		
tényleges	597619,25	112238,25	28842	36114,5	14644	n.a.		
kiosztott	358909,5	20177	11014	10701	7422	617160	9720	5045

A sereg ellátására a rendelkezésre álló árpa 29, a liszt 54,5, az olaj 38,1, a méz 27,3 százalékát nem használták fel, a bizonyosan kiosztott mennyiségek pedig az árpa 60, a liszt 28, az olaj 29,6, a méz 50,7 százalékát ölelték fel.

A kiosztás során a térítéses tételekből keletkezett 3.286.539 akcse bevétel, a begyűjtött ellátmány fel nem használt mennyiségeiből pedig jutott a környező várakba, és az Isztambul környéki raktárakba is. Eladásra, adományozásra is felhasználták a felesleget, de bizonyos veszteségekkel is számolni kellett. Az eladásból ráadásul további 3.423.025 akcse bevétellel is számolhattak.

tételek	árpa (kile)	liszt (kile)	juh (db)	olaj (okka)	méz (okka)	kenyér (pár)	rizs (kile)	bevétel (akcse)
fel nem használt	123709	38122	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	-
eladott	41266	21817,5	993	12192	2959	20000	4264	3423025
megsemmisült/ eladományozott	9588,5	123	469	1562	1039	24175	n.a.	-
összesen	174563,5	60062,5	1462	13754	3998	44175	4264	3423025

A tervezés és a körülményekhez képest eredményesnek mondható megvalósítás, valamint a felesleggé vált tételek adatai arra engedhetnek következni, hogy jóval nagyobb volumenű hadjáratra irányozták elő az élelmet. Nemcsak egy esetleges Várad elleni vagy más erdélyi célpont elleni támadásra, hanem a dalmáciai hadjáratra is elegendő lett volna.

Az élelemellátással kapcsolatban járulékos költségek is felmerültek. A kenyér és a kétszersült előállításához is pénzbe került, valamint a szállításért is fizetni kellett. Erre konkrétumot csak a nüzulból és istirából származó tételek bizonyos részének vízi szállításával kapcsolatban láthattunk, de rendelkezünk adatokkal haszonállatok és szekerek vásárlására vonatkozóan is. A szekerek esetében azonban nem ismert, hogy milyen arányban használták ezeket az élelem szállítására. A kiadásokhoz még hozzászámítható az ivóvízellátás biztosításra vett néhány eszköz ára is.

költség	tervezett	tényleges
nüzul szállítása	n.a.	788148
istira szállítása	1783384	1037725
vízellátás	n.a.	232650
kenyérsütés	n.a.	561025
kétszersült sütése	800000	800000
kétszersült eminje	80000	80000
összesen	2663384	3499548

tétel	tervezett	tényleges
szekerek	n.a.	1760970
ló	853200	1100487
teve	n.a.	620000
bivaly	406000	406000
összesen	1259200	3887457

Az Edirne-Isztambul közötti úton kiosztott ellátmányt külön elszámolásban kezelték. A tíz napra tervezett ellátmányt vásárlással és már rendelkezésre álló mennyiségek felhasználásával oldották meg, az alábbiakban ennek rövid összegzése látható.

tétel	tervezett		tényleges	
	beszerzés	akcseérték	beszerzés	akcseérték
árpa (kile)	24000	720000	42768,5	1470720
liszt (kile)	2475	148500	2475	148500
kenyér (pár)	0	0	8350	16700
szalma (kantar)	6400	96000	13010	141800
túzifa (szekér)	0	0	1870	74800
széna (szekér)	0	0	300	45000
összesen		964500		1897520

A lisztből kenyeret sütöttek, 1 kiléből ez esetben is 50 párat. A sütés költsége 123.750 akcse volt, így a tervezett beszerzés pénzértéke 1.088.250, míg a ténylegesé 2.021.270 akcsét jelent. A beszerzett mennyiség egészét felhasználták, felesleg nem maradt belőle. A kiosztás során a térítéses tételekből 97.373 akcse bevétel is származott.

A hadjárat ideje alatt a hadsereg élelmezésére fordítottakat összeadva legalább 45.939.947 akcseértékkel lehet számolni. Ehhez hozzáadva az Edirne-Isztambul között felhasznált élelmet, akkor az említett érték már 47.961.217 akcse lesz. Ha ehhez még hozzávesszük a haszonállatokra, mint szállítási költségekre fordított pénz egy részét (mivel

nem ismerjük azt, hogy az állatokat ténylegesen mennyire használták élelemszállításra), a vízi szállítások még ki nem fizetett részleteit, az esetleges kenyérsütési költségeket, valamint a feltételezhető további kenyér- és juhvásárlásokat, akkor ez az érték körülbelül 55.000.000-60.000.000 akcsére is rúghat. Ez az akcsérték például a birodalom európai részéről beszédni tervezett nüzul-pénz felét sem teszi ki, illetve nagyjából megegyezik a nüzulból és a szürszatból származó pénzbevétellel.

Ha a végelszámolásnál figyelembe vesszük a kiosztott illetve eladott tételekből származó bevételt, akkor az élelemutánpótlásra való tényleges minimum ráfordítás már csak 39.230.383 akcse, a további tíz nap ellátását is hozzászámítva 41.154.280 akcse, az említett további költségekkel pedig körülbelül 48.000.000-53.000.000 akcse lenne.

Az erdélyiekre kiszabott 500.000 talléros háborús kártérítésre visszakanyarodva megállapítható, hogy ha a területen érvényes 1 tallér 110 akcse árfolyamon számolunk (55.000.000 akcse), akkor tulajdonképpen ez az összeg a hadsereg élelemellátását nagyjából fedezte volna. Ha a központi részeken érvényes 80 akcsés árfolyamon számoljuk a tallért (40.000.000 akcse), akkor az ellátmány értékének kb. 70-80 százalékát jelentette volna. A tervezett ellátmányt (kb. 69.479.474 akcse) nem fedezte volna teljesen, de ebből is látszik, hogy az oszmánok (feltehetően tudatosan) túltervezték az ellátást, mert amint látható kevesebb mennyiségből is megoldhatóvá vált a sereg élelemellátása.

A hadjárat élelemellátásában a Duna menti szandzsákok, elsősorban Szilisztre és Nigbolu „vállalta” a legnagyobb részt. Kazáiból természetben nemcsak szürszatot és nüzult gyűjtöttek be, hanem még az istira tekintélyes része is innen származott. Ennek ellenére, feltehetően a dalmáciai hadműveletek elmaradása miatt a nüzult szinte nem, az istirának csupán harmadát használták fel a hadjáraton.

Szilisztre és Nigbolu szandzsákok mellett a budai vilájetet, annak is leginkább déli részét lehet megemlíteni, ahol a szürszaton és az istirán kívül nem kis mennyiségben szerbeszt istirával is éltek. Ez megterhelő lehetett a területre nézve, ugyanis a nüzult már csak pénzben tervezték begyűjteni, és februárban Reniger is olyan információkkal rendelkezett, hogy a Belgrádtól északra lévő területeken a kiszipolyozás miatt nagy a drágaság. Az enyhe tél miatt azonban tűzifát, lisztet, takarmányt nagy mennyiségben nem kellett ideszállítani, azonban az előkészületek hírére mind a keresztény, mind pedig a muszlim lakosság menekült a térségből. Ha ez nemcsak a várható összecsapások, hanem a megnövekedett terhek miatt is történt, akkor ez rávilágít arra, hogy bármennyire is kalkuláltak egy térség teherbíró képességével, a

kötelezettségek nagy része mégis inkább a hadszíntérhez közeli helyekre hárult (volna), jelen esetben a Duna környéki szandzsákokra, a budai és a boszniai vilájet kazáira.

Ruméliában viszont kemény tél uralkodott, ami miatt állítólag gondok adódtak az utánpótlásban. A szürszat-adatokban ez nem igazán jelentkezik, azonban feltehetően ennek következtében a térségben még nyáron is drágaság uralkodhatott. Temesvár környékén az árpából volt hiány, viszont kenyérben, rizsben és húsban a hadsereg nem szűkölködött.¹⁰⁵⁰ Az ellátmányból ráadásul az elfoglalt Jenő várának kijelölt legénységének ellátására és zsoldjára (2.456.830 akcse) is jutott.

A rendelkezésre álló, bár hiányos források a hadsereg megfelelő élelemellátásáról, előrelátó tervezésről és viszonylag hatékony megvalósításról tanúskodnak, aminek köszönhetően a sereg a váratlan helyzetekre is rugalmasan tudott reagálni. Ezenfelül a dokumentumok az élelemkiosztás kedvezményezetteinek képében feltárják a birodalom központi és tartományi igazgatásának személy szerinti irányítóit, átfogó képet nyújtanak a birodalom közigazgatási felosztásáról és árnyaltabb képet mutatnak a hadjárat eredeti célpontjára vonatkozóan. Ugyanakkor a kedvezményezettek cseppet sem rövid listája korántsem annyira részletes, hogy a hadjáraton résztvevők számát meg lehessen állapítani, a fegyveres alakulatokból is csak a portai egységek létszámát lehetséges valamennyire megbecsülni.

Összességében elmondható, hogy a rendelkezésre álló dokumentumok nemcsak az 1658. évi hadjárat élelmiszerellátásáról, hanem az oszmán hadsereg élelem-utánpótlási rendszeréről is átfogó képet nyújtanak.

¹⁰⁵⁰ **Mehmed** Halife, 84a. **Reniger** jelentése. Edirne, 1658. február 13. **Wogni** jelentése. Kesekfalu, 1658. szeptember 5.

Török szavak és kifejezések szótára

Az alábbiakban a szövegben előforduló török szavak és kifejezések rövid értelmezését adjuk meg.

adet-i agnam: a juhok és a kecskék után fizetendő adó

ahdnáme: az oszmánok által idegen hatalmakkal, hatalmasságokkal kötött szerződés

ahkam-menázil defteri: a menzilekkel kapcsolatos utasításokat tartalmazó nyilvántartó könyv

akindzsi: könnyűlovas, az előseregben kapott helyett, az ellenséget nyugtalanító portyázásokat hajtott végre

alemdár: 7 fő, akik a szultán zászlóit hordozták, előjárójuk a legfontosabbat, a fehérét vitte.

alti bölük halki: a hat portai lovas alakulat összefoglaló neve

arzuhal: kérvény

avariz: háború idején kivetett rendkívüli adó

avariz-i divánijje: háborúk idején kivetett rendkívüli adók összefoglaló neve, a XVI. századtól kezdve nagy valószínűséggel a tekálif-i örfijje szinonimájának felelt meg

azab: könnyűlovas, aki az előseregben kapott helyett, emellett várak védelmében, valamint a tengeri flottában is szolgálhatott

bastina: Kiemelkedő szolgálatot nyújtó személyeknek a bosnyák királyok által adományozott nagyobb kiterjedésű földbirtok. A kedvezményezett ezzel szabadon rendelkezhetett és az adófizetés alól is felmentést kapott. Az oszmánok bizonyos változtatásokkal meghagyták ezt a birtokformát. Keresztények birtokolhatták harács fizetése mellett és adómentesség már nem járt vele. Csak férfiágon örökíthették, eladni, felosztani nem lehetett, ellenkező esetekben az adott térség timárbirtokosa a földbirtokot illeték ellenében másnak adhatta. Katonai szolgálat fejében is hozzá lehetett jutni, birtokosa ekkor mentesült a földesúri adók alól.

bedel: pénzösszeg

beldár: az utak biztosítását, tisztítását, karbantartását végző személy

berát: kinevezést, megbízást, mentességet tartalmazó, tugrával ellátott okirat

berát tezkire: a berátok kivonatolt példánya

beslü: határmenti várakban és palánkokban szolgáló, védelmi, portyázó és felderítő feladatokat végző tartományi lovas katona

Bilád-i Szelásze: 1. az Isztambult alkotó három kaza (Ejüp, Galata, Üszküdar) összefoglaló neve, a kifejezésen magát Isztambult is érthették 2. Bursa, Edirne és Isztambul városok, mint kádikörzetek összefoglaló neve

bujrultu (bujruldu): magas rangú tisztségviselők által náluk alacsonyabb rangúaknak adott írásbeli parancs, amin külön feltüntették a buj(u)ruldu (megparancsoltatott) szót

defter: nyilvántartó könyv

deli: kezdetben Ruméliában és a határmentén szolgáló, majd vezírek, beglerbégek kíséretében is megjelenő fegyveres

delibasi: a delik parancsnoka, előjárója

derbenddzsi: elsősorban hágók, utak védelmét ellátó személy

devsirme: gyermekadó, aminek keretében a nem muszlimok gyermekei közül bizonyos számban begyűjtött fiúgyermekkel a központi katonaság személyi utánpótlását biztosították

dizdár: várparancsnok

Díván-i Hümajun: szultáni tanács

Dzsebeháne-i Ámire: az Oszmán Birodalom központi fegyverraktára

dzsebelü: fegyveres lovas, akit hadjárat idején a javadalombirtokosoknak jövedelmük szerint bizonyos számban kellett kiállítaniuk

dzseláli: Anatóliában kezdetben az oszmán uralom ellen lázadók, később minden államellenes lázadó összefoglaló neve, elnevezése a XVI. század elején felkelést szító bozoki illetőségű Dzselaál sejk nevéből származik

dzselep: bejegyzett birkakereskedő, megbízás révén az állam számára kedvező áron tudta beszerezni a húst (dzselepkesán-rendszer)

dzserrah: sebészorvos

dzsizje: a nem muszlim alattvalók által fizetendő fejadó

ejálet (vilájet): az Oszmán Birodalom legnagyobb területű közigazgatási egysége, élén a beglerbég (pasa, váli, mir-i mirán) állt

ekrád: Anatólia keleti részén élt nomád törzsek (köztük a kurdok) elnevezése, akik közül többeket a birodalom nyugati részére így a Balkánra is áttelepítettek

emin: közigazgatási, gazdasági intézmények igazgatását végző személy

emr-i serif: tigrával ellátott szultáni parancs, fermán

gönüllü: a hadseregbe, egy hadjáraton való részvételre vagy várszolgálatra önként jelentkező tartományi katona

gulám: az oszmánok által több értelemben is használt kifejezés, jelenthetett fiatal fiút, ifjú szolgát, valamint szolgálót is

gümrük emini: a vámok bevételezéséért és kezeléséért felelős tisztségviselő

halife: írnok

harcslikcsi: egy elhúzódo hadjárat során a timáros szpáhik által megbízott személy, aki egy adott vidéken a kádik és a ráják közreműködésével mindenki timárjának terményeit értékesítette a piacon, és az ebből származó pénzzel (harcslik) visszatért a többiekhez

hatt-i hü májun (hatt-i serif): a szultán saját kezűleg írt parancsát tartalmazó irat

hán: 1. vendégfogadó 2. a szultán régi elnevezése

háne: az adók számításának egysége, alapvetően egy háztartást jelentett

hász: szultáni kezelésben lévő birtok (hász-i hü májun), vagy magas rangú katonai vezetők javadalombirtoka, aminek évi jövedelme legalább 100.000 akcse volt

Házine-i Ámire (Hizáne-i Ámire): államkincstár, külső kincstár

hüddzset: a kádi által kiállított hiteles irat

hüküm: parancs

hükümet: tulajdonképpen autonóm terület. Az Oszmán Birodalom kezdeti terjeszkedése során nyújtott kiemelkedő szolgálat jutalmaként helyi előkelőknek műlkként (magántulajdonú földbirtok) juttatott terület. Lakosságát központilag nem írták össze, a javadalombirtokok rendszerét (timárrendszer) sem alkalmazták, a terület bevételei pedig annak urát illették. Saját katonasággal rendelkezett, ami hadjárat idején a területileg illetékes beglerbég irányítása alatt teljesített szolgálatot. A hükümet igazgatása és irányítása az azt uraló előkelő családjában öröklődött.

icsoglán: különféle állami szolgálatok jövőbeni ellátása érdekében a szultáni belső palotában magas szintű képzésben részesülő, kezdetben a devsirméből származó fiatal

iltizám: adóbérlet

imdádi je: pénzügyi szükséghelyzetekben fizetendő járulék

irszáli je: a mukataa jövedelemből a helyi költségekre elkülönített vagy a központi kincstárba fizetendő összegek

istira: a hadsereg élelem-utánpótlását biztosító rendkívüli adó, ami a hadszíntérhez közeli helyekről előre meghatározott mennyiségek meghatározott áron való vásárlását jelentette

Isztabl-i Ámire: a szultáni palota lovardája

jük: pénzek elszámolására használt egység, 100.000 pénzegységet jelentett

kahal: szemészorvos

kalemije: mukataak, dzsizje- és avarizadók járulékos illetéke, általában az éves bevétel 10 százalékát jelentette. Dzsizje és avariz esetében személyre vagy hánére vetették ki

kaszab: mészáros, hentes

katar agák: a janicsárok tisztjeinek összefoglaló elnevezése

kaza: a szandzsákokon belül kialakított bíraskodási körzet, a XVII. századtól kezdve több náhije lefedésével közigazgatási egységgé vált

kádi: bíró, a bíraskodási körzetek, a kazák élén állt

kátib: írnok

káziaszker: hadbíró

kervánszeráj: kereskedelmi útvonalak mentén található vendégfogadó

kirba: kisebb ivóvízszállításra használt tömlő

kisze: pénzek elszámolására használt egység, 500 pénzegységet jelentett

köprüdzsü: hidak javításával foglalkozó mester

lezez: sevvál, zilkáde, zilhiddzse hónapok rövidítéséből összevont, a központi katonák és alkalmazottak háromhavonta esedékes fizetésének adott negyedévét jelző kifejezés

liva (szandzsák): az Oszmán Birodalom területileg második legnagyobb közigazgatási egysége, egy vilájet területi alegysége, élén a szandzsákbég (mir-i liva) állt

maszar: muharrem, szafer, rebiülevvel hónapok rövidítéséből összevont, a központi katonák és alkalmazottak háromhavonta esedékes fizetésének adott negyedévét jelző kifejezés

maszlak: nagyobb víztározó, illetve nagyobb, ivóvízszállításra használt tömlő

Matbah-i Ámire: a szultáni palota konyhája

mehterháne: katonazenekar

mejdán csavusu: eredetileg a janicsárújoncokra kirótt büntetések végrehajtója

mekári: málhás állat, illetve a hadjáratok idején a rájakra háruló élelemszállítás megváltásáért az államnak fizetendő, tulajdonképpen a szállítási költséget jelentő illeték

mensur: magas rangú tisztségviselők (nagyvezír, vezír, beglerbég) kinevezését rögzítő berát jellegű irat

menzil: az utak mentén kijelölt szálláshelyek, elsősorban a hadsereg pihenőhelyeként, illetve a birodalmon belüli információáramlás intézményeként használták

menzil kajd defteri: a menzilek területenkénti számát és elhelyezkedését rögzítő nyilvántartó könyv

menzil zahire defteri: a menzilek ellátmányát rögzítő nyilvántartó könyv

mesáledzsi: lámpahordozó

mesk: nagyobb, ivóvíz szállítására használt tömlő

mevkufát defteri: a különadókat és egy háború költségeit rögzítő nyilvántartó könyv

mirahor: istálló-mester, lovasz

mirza: krími tatár előkelő

muháfiz: egy vilájet élére ideiglenesen kinevezett kormányzó

muhteszib: piacfelügyelő

mukataa: adóbérlet, adóbérleti egység

mübásir: megbízott, biztos

mühimme defter: a dívánban hozott döntések, parancsok (kivonatolt) másolatát tartalmazó nyilvántartó könyv

mültezim: adóbérlő

náhije: közigazgatási egység, a szandzsákok alegységének számított, a XVII. századtól kezdve a bíraskodási körzetek (kaza) közigazgatási egységgé válásával azok körzeteivé vált

náib: a kádi helyettese, illetve képviselője, a náhijékben tevékenykedett

náme: a szultán által előkelőknek, idegen uralkodóknak küldött hivatalos levél

názir: gazdasági, közigazgatási, alapítványi intézmények, egységek vezetője; a XIX. században miniszter értelemben használták

nedzsár: asztalos, ács

nevet (nöbet): a mehterhane (zenekar) által az ikindi ima után játszott zene

nezaret: gazdasági, közigazgatási, alapítványi intézmény, egység; a XIX. században minisztérium értelemben használták

nüzul: a hadjárat résztvevőinek ételmezésére szolgáló gabonafélék beszerzésére is biztosítására szolgáló rendkívüli adó

ordu házineszi: a hadsereg pénztára, ami a hadjáratra szánt pénzt és a hadjáratra vitt fontos deftereket együtt jelentette

ordu mühimme defteri: a hadjárat idején a hadseregben tartott dívánüléseken hozott döntések, parancsok (kivonatolt) másolatát tartalmazó nyilvántartó könyv

pejkek: gyalogos hírvívők, a szultáni parancsok kézbesítői és a szultán testőrei voltak

redzseds: rebiüláhir, dzsemázijelevvel, dzsemázijeláhir hónapok rövidítéséből összevont, a központi katonák és alkalmazottak háromhavonta esedékes fizetésének adott negyedét jelző kifejezés

reis: hajóskapitány

resen: redzseb, sabán, ramazán hónapok rövidítéséből összevont, a központi katonák és alkalmazottak háromhavonta esedékes fizetésének adott negyedét jelző kifejezés

reszm-i filori: a dzsijével egyenértékű, hánénként aranyban fizetendő adó a Balkánon. Sztefán Dusan (IV. István Uros), szerb király, majd cár uralkodása alatt (1331-1355) már helyi adóként létezett, az oszmánok tulajdonképpen ezt alkalmazták tovább. A gyakorlatban az arany értékén ezüstpénzben szedték be.

Rúz-i Hizir: Hizir napja (Hizir Iljász, Hidrellez), az Oszmán Birodalomban a népi hiedelemben a nyár eljövételét jelentő nap, a hadsereg általában legkorábban ekkor kezdett hadműveletekbe. A Julianus-naptár szerint április 23-24. (Szent György napja), a gregorián naptár szerint május 6.

Rúz-i Kászim: Kászim napja, az Oszmán Birodalomban a népi hiedelemben a tél eljövételét jelentő nap, a hadsereg általában legkésőbb ekkor fejezett be mindenféle hadműveletet. A Julianus-naptár szerint október 26. (Szent Demeter napja), a gregorián naptár szerint november 7.

rúznámcs defteri: különböző hivatalok által vezetett, a napi bevételeket és kiadásokat rögzítő nyilvántartó könyv

szahh: különféle iratokra kerülő, a nagyvezír láttamozását és jóváhagyását jelentő írásjel

szandzsák (liva): az Oszmán Birodalom területileg második legnagyobb közigazgatási egysége, egy vilájet területi alegysége, élén a szandzsákbég (mir-i livá) állt

szandzsák tepeszi: a hadsereg vonulásakor a szilahdárók, majd később a szpáhiik által az út mentén állított, az útirányt mutató halom

szandzsáktár: a harem kapudzsijai közül 40 fő, akik a Próféta fekete zászlaját (szandzsák-i serif) őrizték

szaracs: nyeret és egyéb lófelszerelést, valamint különféle használati cikkeket készítő bőrműves mester

szarudzsza-szekbán: a vilájetek lakosságából szükség esetén felfogadott, önkéntes tűzfegyveres katonák, akik foglalkoztatásuk után tartományi vezetők szolgálatába szegődtek, és rendfenntartást végeztek

száljáne: bizonyos állami alkalmazottak évi egy összegben való fizetése, vagy bizonyos vilájetek egy összegű, évente a kincstárba fizetendő megállapított jövedelme

szefine: vitorláshajó

szerdár: a hadsereg kinevezett főparancsnoka

szerdengecsti: csatákban, összecsapásokban az első sorokban harcoló önkéntes katonák, akik az ellenség erői ellen általában diverziós jelleggel különleges akciókat is végrehajthattak

szilahdárók: a központi lovas alakulatok egyike

szürszat: a hadsereg számára szüksége mindenféle élelem biztosítására alkalmazott rendkívüli adó

tahrir: adók és adófizetők település szerinti összeírása

tájinát: napi ellátmány, adag

tekálif-i örfijje: szükséghelyzetekben kivetett rendkívüli adók összefoglaló neve, a XVI. századtól kezdve nagy valószínűséggel az avariz-i divánijje szinonimája

temesszük: átvételi elismervény

temlik: kincstári földekből uralkodói adományozás révén magántulajdonúvá vált föld (mülk)

Terszáne-i Ámire: az Oszmán Birodalom központi hajóépítő és –javító üzeme, tengeri támaszpontja

tevziát: valaminek ellenszolgáltatás fejében történő el-, kiosztása

tezkire: hivatalok vagy személyek által írt, különféle ügyekre vonatkozó összefoglaló jellegű irat

timár: javarészt a tartományi szpáhiknak juttatott javadalombirtok, aminek évi jövedelme 19.999 akcse alatt volt

toparabadzsi: ágyúszekerész

topcsu: tűzér

Topháne-i Ámire: az Oszmán Birodalom központi ágyúöntő üzeme

tugra: szultáni kézjel, „aláírás”

ulak: futár, hírvivő

uszta: 1. egy foglalkozást mesterszinten űző személy 2. palotai szolgálattevők, intézmények, közösségek tapasztalt befolyásos tagja 3. települések körzeteinek közbiztonságát felügyelő személy, rendfenntartó egységek tagja

vakif: kegyes alapítvány

válide szultán: az uralkodó édesanyja

vekilhardzs: 1. különböző intézmények beszerzéseiért felelős személy; 2. janicsár élelmezési tiszt

veledes: a központi (kapikulu) lovasok fiúgyermekének elnevezése

vilájet (ejálet): az Oszmán Birodalom legnagyobb területű közigazgatási egysége, élén a beglerbég (pasa, váli, mir-i mirán) állt

ziámet: többnyire a középszintű katonai vezetőknek juttatott javadalombirtok, aminek évi jövedelme 20.000 és 99.999 akcse között volt

zijáde-i dzsizje: szultáni, vezíri és egyéb más kegyes alapítványok dzsizje-adója

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Elsődleges levéltári források:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Isztambul

Başmuhassebe Kalemi Belgeleri (D.BŞM): d. 236. 237. 241.

Başmuhassebe Kalemi Defterleri (D.BŞM): nr. 209.

Evâmir-i Maliye Kalemi Belgeleri (D.EVM): d. 6.

İbnülemin, Askeriye (İE.AS): nr. 373.

İbnülemin, Dahiliye (İE.DH): nr. 235.

İbnülemin, Maliye (İE.ML): nr. 733. 986. 2251. 2252.

Kamil Kepeci Tasnifi Defterleri (KK): nr. 1858. 1947. 1949. 1950. 2627. 2629. 7423.

Maliyeden Müdevver Defterleri (MAD): nr. 747. 2998. 3855. 4454. 4576. 4751. 4880. 6372. 16183.

Mevkûfât Kalemi Belgeleri (D.MKF): d. 59. 60. 61. 62. 63. 64.

Mevkûfât Kalemi Defterleri (D.MKF): nr. 27490. 27491. 27492. 27493.

Teşrifat Kalemi Defterleri (D.TŞF): nr. 26021.

Yabancı Arşiv Bulgaristan (YB.04): d. 2.

Magyar Nemzeti Levéltár (MNL OL), Budapest

Batthyány család levéltára, Törzslevéltár (P1313): 250. d.

Magyar Kamara archívuma, Acta publica (E142): 15. d.

Magyar Kamara archívuma, Archivum familiae Rákóczi (E190): 30. 37. 44. 47. d.

Magyar Kamara archívuma, Lymbus (E211): 134. cs.

Magyar Kamara archívuma, Tractatus publici (E143): 19. t.

Rhédey család levéltára, Az Országos Levéltár által rendezett iratok (P1868): 13. cs.

Viczay- és Khuen-Héderváry család (P427): 4. d.

Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára (MTAK), Budapest

Ms 4870: 3. d.

Ms 4893: 8. d.

Nacionalna Biblioteka „Szv. Szv. Kiril i Metodij” (NBKiM), Szófia

Orientaliski Otdel: f. 316/A

Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (ÖStA, HHStA), Bécs

Türkei I. (Turcica): Karton 129. Konv. I. Karton 130. Konv. I. II. III.

2. Kiadott történeti források, dokumentumok:

Abdurrahman Abdi Paşa: Vekâyi‘-Nâme. (haz.: Derin, Fahri Çetin). İstanbul, 2008.

Behcetî Seyyid İbrahim Efendi: Târîh-i Sülâle-i Köprülü. Köprülü Kütüphanesi, Ahmed Paşa nr. 212. (feldolgozva: Gökçek, Mehmet Fatih: *Behcetî Seyyid İbrahim Efendi “Târîh-i Sülâle-i Köprülü” (Transkripsiyon ve Tahlil). İstanbul, 2006. szakdolgozat*)

Bethlen János: Erdély története 1629-1673. (ford.: P. Vásárhelyi Judit). Budapest, 1993.

Calendar of State Papers Relating to English Affairs in the Archives of Venice. Vol. 31. 1657-1659. (ed.: Hinds, Allen B.). h. n., 1931.

Enyedi István II. Rákóczi György veszedelméről 1657-1660. in: Erdélyi történelmi adatok IV. k. (szerk.: Szabó Károly). Kolozsvár, 1862. 219-316.

Erdélyi országgyűlési emlékek. (szerk.: Szilágyi Sándor). XI. k. (1649-1658). Budapest, 1886.

Erdélyi országgyűlési emlékek. (szerk.: Szilágyi Sándor). XII. k. (1658-1661). Budapest, 1887.

Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî: Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Bağdat 307 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini. 5. Kitap. (haz.: Sezgin, İbrahim), İstanbul, 2001.

Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî: Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini. 6. Kitap. (haz.: Kahraman, Seyit Ali-Dağlı, Yücel), İstanbul, 2002.

Eyyubî Efendi Kanûnnâmesi. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, T. Y. nr. 734. (kiadva: Özcan, Abdülkadir: *Eyyubî Efendi Kanûnnâmesi. İstanbul, 1994.*)

Gemil, Tahsin: Relaţiile Țărilor Române cu Poarta otomană în documente turceşti 1601-1712. Bucureşti, 1984.

Gergely Samu: II. Rákóczy György küzdelmei történetéhez. in: Történelmi Tár, 1893. 323-341.

Grondski de Grondi, Samuele: Historia belli Cosacco-Polonici. Pest, 1789.

Hezarfen Hüseyin Efendi: Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân. (haz.: İlğürel, Sevim) Ankara, 1998.

Hurmuzaki, Eudoxiu de: Documente privitoare la Istoria Românilor. Vol. XV. part. II. 1601-1825. București, 1913.

Id. G. Bethlen Imre: Második Rákóczy György ideje. Nagyenyed, 1829.

‘Îsâ-zâde Târîhi (Metin ve Tahlil). (haz.: Yılmaz, Ziya). İstanbul, 1996.

Kemény János: Ruina exercitus Transylvanici. in: Kemény János és Bethlen Miklós művei. (szerk.: V. Windisch Éva). Budapest, 1980. 313-321.

Késmárki Tököly Imre naplója 1693. 1694. évekből. (közli: Nagy Iván). Pest, 1863.

Kiss András: Kiadatlan országgyűlési emlékek az ország romlásának idejéből. Az EOE kiegészítése 1657. és 1659. évi iratokkal. in: Kiss András: Más források – más értelmezések. Marosvásárhely, 2003. 358-369.

Kraus, Georg: Erdélyi krónika 1608-1665. (ford.: Vogel Sándor). Budapest, 1994.

Lutsch, Johannes: Diarium. in: Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens. (hgg.: Joseph Kemény). I. Band. Klausenburg, 1839. 277-336.

Magyari Károly: Adatok Kemény János életéhez, 1634-1660. in: Történelmi tár, 1905. 469-497.

Marsigli, Luigi Ferdinando: Az Oszmán Birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról. (ford.: Molnár Mónika). Budapest, 2007.

Mehmed Halife: Tarih-i Gilmani. in: Atsız, Buğra: Das Osmanische Reich um die Mitte des 17. Jahrhunderts. München, 1977. (*feldolgozva: Oral, Ertuğrul: Mehmed Halife Tarih-i Gilmanî. İstanbul, 2000. doktori értekezés*)

Müneccimbaşı Derviş Dede Ahmed Efendi: Sahâifü'l-Ahbâr Fî Vekayî'l-A'sâr. c. 3. h.n., 1285.

Na‘îmâ Mustafa Efendi: Târih-i Na‘îmâ, c. IV. (hazírlayan: İpşirli, Mehmet). Ankara, 2007.

Németh István: „Ugyan ott Jenőnél Úr Barcsai Akos Fejedelemmé téteték.” /Ismeretlen magyar nyelvű forrás Barcsay Ákos török követjárásáról./ in: Keletkutatás, 1996 tavasz. 57-80.

Nihâdî: Tarih-i Nihâdî. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bağdat nr. 219. (*feldolgozva: Özkasap, Hande Nalan: Tarih-i Nihâdî (152b-233a). (Transkripsiyon ve Değerlendirme). İstanbul, 2004. szakdolgozat*)

Óváry Lipót: A Magyar Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának oklevél-másolatai. III. füzet. Budapest, 1901.

Petryity-Horváth Kozma önéletírása (1634-1660). in: Történelmi Kalászkok 1603-1711. (szerk.: Thaly Kálmán). Pest, 1862. 1-83.

- Ráth** Károly: Rédey Ferenc erdélyi fejedelem megbízottjának, Sebesi Ferencnek követsége 1658-ban a budai vezérnél. in: Győri Történelmi és Régészeti Füzetek I. 1861. 1-7.
- Rozsnyay** Dávid, az utolsó török deák, történeti maradványai. (szerk.: Szilágyi Sándor). Magyar történelmi emlékek, második osztály: írók. 8. k. Pest, 1867.
- Rycaut**, Paul: The Present State of the Ottoman Empire. London, 1668.
- Silahdar** Fındıklılı Mehmed: Silahdar Tarihi. c. II. İstanbul, 1928.
- Solakzade** Mehmed Hemdemi: Solakzade Tarihi. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, A 3078.
- Szalárdi** János siralmas magyar krónikája. Budapest, 1980.
- Szilágyi** Sándor: II. Rákóczy György levelei Rhédey Ferenchez. in: Történelmi tár, 1892. 96-126.
- Szilágyi** Sándor (szerk.): A két Rákóczy György családi levelezése. Budapest, 1875.
- Szilágyi** Sándor: Erdély és az északkeleti háború. II. k. Budapest, 1891.
- Szilágyi** Sándor (szerk.): Okmánytár II. Rákóczy György diplomáciai összeköttetéseihez. Budapest, 1874.
- Tarih-i** Varadin. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan 1312. (*feldolgozva: Çapraz, Çağatay: Pétervárad 1694. évi török ostroma nyugati és oszmán források alapján. Szeged, 2011.*)
- Teleki** Mihály levelezése. (szerk.: Gergely Sámuel). I. k. 1656-1660. Budapest, 1905.
- Vecihi**: Tarih-i Vecihi. in: Atsız, Buğra: Das Osmanische Reich um die Mitte des 17. Jahrhunderts. München, 1977. (*feldolgozva: Akkaya, Ziya: Vecîhî, Devri ve Eseri. Ankara, 1957.*)
- Verancsics** Antal összes munkái. 12. kötet. (közlik: Szalay László és Wenzel Gusztáv). Magyar Történelmi Emlékek. Második osztály: írók. 32. kötet. Budapest, 1875.
- Veress**, Andrei: Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești. Vol. X. (1637-1660). București, 1938.
- Vetera** monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia. Tom. Sec. 1524-1800. (ab Augustino Theiner). Zagrabiae, 1875.
- Zrínyi** Miklós: Tábori kis trakta. in: Zrínyi Miklós összes művei. (szerk.: Kovács Sándor Iván). Budapest, 2003. 428-439.
- Zrínyi** Miklós összes művei. (szerk.: Kovács Sándor Iván). Budapest, 2003.

3. Felhasznált irodalom:

- Acaroğlu**, M. Türker: Balkanlarda Türkçe Yer Adları Kılavuzu. İstanbul, 2006.
- Acaroğlu**, M. Türker: Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu. Ankara, 1988.
- Adams**, Simon: Tactics or Politics? „The Military Revolution” and the Hapsburg Hegemony, 1525-1648. in: Tools of War – Instruments, Ideas, and Institutions of Warfare, 1445-1871. (ed.: Lynn, John Albert.) Urbana-Chicago, 1990. 28-52.
- Afyoncu**, Erhan: Defterhâne. in: TDV İA, c. 9. İstanbul, 1994. 100-104.
- Afyoncu**, Erhan: Müteferrika. in: TDV İA, c. 32. İstanbul, 2006. 183-185.
- Afyoncu**, Erhan: Nişancı. in: TDV İA, c. 33. İstanbul. 2007. 156-158.
- Afyoncu**, Erhan: Rûznâmçe. in: TDV İA, c. 35. İstanbul, 2008. 277-278.
- Afyoncu**, Erhan: Sipahi. in: TDV İA, c. 37. İstanbul, 2009. 256-258.
- Afyoncu**, Erhan: Zeâmet. in: TDV İA, c. 44. İstanbul, 2013. 162-164.
- Ağar**, Serkan: Geçmişten Bugüne Mali İdare. in: TBB Dergisi, 73. (2007). 372-432.
- Ahışhalı**, Recep: Muhzır. in: TDV İA, c. 31. İstanbul, 2006.
- Ahışhalı**, Recep: Reîsülküttâb. in: TDV İA, c. 34. İstanbul, 2007. 546-549.
- Akbayar**, Nuri: Osmanlı Yer Adları Sözlüğü. İstanbul, 2003.
- Akgündüz**, Ahmed: Osmanlı Devletinde Gayrimüslimlerin Yönetimi. İstanbul, 2008.
- Akdağ**, Mustafa: Celâli İsyanları (1550-1603). Ankara, 1963.
- Akdağ**, Mustafa: Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi (1453-1559), c. II. Ankara 1999.
- Akpınar**, Cemil-Sarı, Nil: Hekimbaşı. in: TDV İA, c. 17. İstanbul, 1998. 160-164.
- Aksan**, Virginia H.: An Ottoman Statesman in War and Peace: Ahmed Resmi Efendi, 1700-1783. Leiden, 1995.
- Aksan**, Virginia H.: Feeding the Ottoman Troops on the Danube, 1768-1774. in: War and Society, 1995/1. 1-14.
- Aksan**, Virginia H.: Ottoman Wars, 1700-1870: An Empire Besieged. London-New York, 2007.
- Akyıldız**, Ali: Para. in: TDV İA, c. 34. İstanbul, 2007. 163-166.
- Altunan**, Sema: Osmanlı Devleti'nde Haberleşme Ağı: Menzilhâneler. in: Türkler, c. 10. Ankara, 2002. 913-919.
- Andreescu**, Ştefan: Venice and the Rumanian Principalities. in: Italia e Romania. Due popoli e due storie a confronto (secc. XIV-XVIII). (ed.: Graciotti, Sante). Firenze, 1998. 159-169.
- Antonov**, Aleksandr: Bulgar Topraklarında Kurulan Menzil Sisteminin Organizasyonu (XVI-XVIII. Yüzyıllar). in: Türkler, c. 10. Ankara, 2002. 927-934.

Ágoston Gábor: *Guns for the Sultan: Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire*. Cambridge, 2005.

Ágoston Gábor: The Costs of the Ottoman Fortress-System in Hungary. in: *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe. The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*. (ed.: Dávid Géza-Fodor Pál). Leiden-Boston-Köln, 2000. 195-228.

B. Szabó János: II. Rákóczi György 1658. évi török háborúja. in: *Hadtörténelmi Közlemények*, 2001/2-3. 231-278.

B. Szabó János: Erdély katasztrófája 1658-ban. in: *Aetas*, 2006/2-3. 204-218.

B. Szabó János-Sudár Balázs: „Independens fejedelem a Portán kívül” II. Rákóczi György oszmán kapcsolatai. 2. rész. in: *Századok*, 2013/4. 931-999.

Bagi Zoltán Péter: A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban. *Hadszervezet, érdekérvényesítés, reformkísérletek*. Budapest, 2011.

Bagi Zoltán Péter: A főlélmester és a bormester feladatai a tizenöt éves háború időszakában (1593-1606). in: *Szőlő, bor, termelés, fogyasztás, társadalom. Borkultúra és társadalom visszatekintve a 21. századi Magyarországról*. (szerk.: Muskovics Andrea Anna). Budapest, 2013. 456-461.

Bagi Zoltán Péter: A hadügyi forradalom elméletének rövid összefoglalása. in: *Mozaikok a Magyar Királyság 16-17. századi történelméből*. (szerk.: Bagi Zoltán Péter-Horváth Adrienn) Budapest, 2012. 141-158.

Bagi Zoltán Péter: Egy példa az újkori hadviselés nehézségeire. A főlélmester és a kenyérmester feladatai a tizenöt éves háború időszakában (1593-1606). in: *Aetas*, 2012/3. 79-87.

Bagi Zoltán Péter: Vázlat a császári haderő élelemellátásáról a tizenöt éves háború időszakában. in: *Tudomány és hagyományörzés*. (szerk.: Petercsák Tivadar-Berecz Mátyás). Eger, 2008. 103-119.

Ballingal Finkel, Caroline: The Provisioning of the Ottoman Army During the Campaigns of 1593-1606. in: *Habsburgisch-osmanische Beziehungen*. Wien, 26.-30. September 1983. (hgg.: Tietze, Andreas). Wien, 1995.

Barkan, Ömer Lütfi: Avârız. in: *İslam Ansiklopedisi*. c. 2. İstanbul, 1979. 13-19.

Başer, Alper: *Bucak Tatarları (1550-1700)*. Afyonkarahisar, 2010.

Beydilli, Kemal: Yeniçeri. in: *TDV İA*, c. 43. İstanbul, 2013. 450-462.

Black, Jeremy: *A Military Revolution? Military Change and European Society, 1550-1800*. London, 1991.

- Black**, Jeremy: European Warfare in a Global Context, 1660-1815. London-New York, 2007.
- Bog**, Ingomar: Türkenkrieg und Agrarwirtschaft. Einführung in die Probleme der Heeresversorgung und der Kriegsfinanzierung vor allem in Österreich unter der Enns und seinen Grenzlandschaften im 16. und 17. Jahrhundert. in: Die wirtschaftlichen Auswirkung der Türkenkriege. Vorträge des 1. Internationalen Grazer Symposions zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Südosteuropas. (hrsg.: Pickl, Othmar). Graz, 1971. 13-26.
- Bogdán** István: Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig. Budapest, 1978.
- Bostan**, Hanefi M.: Osmanlı Devleti'nde Yol ve Haberleşme Sistemi. in: Türk Dünyası Araştırmaları, 82. (1993). 63-67.
- Bostan**, İdris: XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Tersaneleri ve Gemi İnşa Teknolojileri. in: Osmanlı, c. 6. Ankara, 1999. 612-620.
- Bostan**, İdris: Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire. Ankara, 2003.
- Bozkurt**, Rıza: Osmanlı İmparatorluğunda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri. Ankara, 1966.
- Braudel**, Ferdinand: A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában I. (ford.: R. Szilágyi Éva), Budapest, 1996.
- Brown**, Peter B.: Tsar Aleksei Mikhailovich: Muscovite Military Command Style and Legacy to Russian Military History. in: The Military and Society in Russia, 1450-1917. (ed.: Lohr, Eric-Poe, Marshall). Leiden-Boston-Köln, 2002., 119-145.
- Buzpınar**, Şit Tufan-**Küçükbaşcı**, Mustafa Sabri.: Haremeyn. in: TDV İA, c. 16. İstanbul, 1997. 153-157.
- Ciure**, Florina: Relațiile dintre Venetia și Transilvania în secolele XVI-XVII. Brăila-Oradea, 2013.
- Clausewitz**, Carl von: Vom Kriege. Erfstadt, 2003.
- Collins**, L. J. D.: The Military Organization and Tactics of the Crimean Tatars, 16th-17th Centuries. in: War, Technology and Society in the Middle East. (ed.: Parry, V. J.-Yapp, M. E.) London, 1975. 257-276.
- Crevelde**, Martin van: Supplying War – Logistics from Wallenstein to Patton. Cambridge, 1990.
- Cvetkova**, Bistra: Le Service des 'Celep' et le ravitaillement en bétail dans l'Empire Ottoman (XVe-XVIIIe s.). in: Études historiques, 3. (1966.) 145-172.
- Czigány** István: A végvári katonaság ellátása 1672-1700. in: Végvár és ellátás. (szerk.: Petercsák Tivadar-Berecz Mátyás). Eger, 2001. 53-65.

- Czigány** István: Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe 1600-1700. Budapest, 2004.
- Çakır**, Baki: Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl). İstanbul, 2003.
- Çelik**, Bülent: Osmanlı Seferlerinin Lojistik Sorularına Kentli Esnafın Getirdiği Çözümler: Orducu Esnafı. Ankara, 2002. (doktori értekezés)
- Çelik**, Şenol: Orducu: in: TDV İA, c. 33. İstanbul, 2007. 370-373.
- Çetin**, Cemal: Menzilhânelerin Müştemilatlarına ve Tefrişlerine Dair Birtakım Gözlemler. in: Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 22. (2009.) 43-59.
- Çetin**, Cemal: Osmanlılarda Mesafe Ölçümü ve Tarihî Süreci. in: Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür. Prof. Dr. Nejat Göyünç'e Armağan. (ed.: Bahar, Hasan-Toker, Mustafa-Hacıgökmen, Ali-Küçükbezci, H. Gül). Konya, 2013. 443-466.
- Dağlı**, Yücel-Üçer, Cumhure: Tarih Çevirme Kılavuzu. c. IV. Ankara, 1997.
- Darling**, Linda T.: Revenue-Raising and Legitimacy. Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560-1660. Leiden, 1996.
- Davies**, Brian: The Second Chigirin Campaign (1678): Late Muscovite Military Power in Transition. in: The Military and Society in Russia, 1450-1917. (ed.: Lohr, Eric-Poe, Marshall). Leiden-Boston-Köln, 2002. 97-118.
- Davies**, Brian L.: Warfare, State and Society on the Black Sea Steppe 1500-1700. London-New York, 2007.
- Dávid Géza-Fodor** Pál: Az oszmán timár-birtokos haderő a XVII. század második felében. in: Hadtörténelmi Közlemények, 2004/2. 481-509.
- Doberdoi** Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténelme. 16. rész. (1630-1682). Budapest, 1940.
- Doğan**, Muzaffer: Sadâret Kethüdâlığı. İstanbul, 1995. (doktori értekezés)
- Doğru**, Halime: Lehistan'da Bir Osmanlı Sultanı. IV. Mehmed'in Kamanice-Hotin Seferleri ve Bir Masraf Defteri. İstanbul, 2006.
- Eickhoff**, Ekkehard: Venedig, Wien und die Osmanen. Umbruch in Südosteuropa 1645-1700. München, 1970.
- Emecen**, Feridun: Başbâki Kulu. in: TDV İA, c. 5. İstanbul, 1992. 126-127.
- Emecen**, Feridun: Başmuhassebe Kalemî. in: TDV İA, c. 5. İstanbul, 1992. 133-135.
- Emecen**, Feridun: Cebelü. in: TDV İA, c. 7. İstanbul, 1993. 188-189.
- Engels**, Donald W.: Alexander the Great and the Logistics of the Macedonian Army. Berkeley-Los Angeles-London, 1978.

- Enökl** Dezső: A Duna és mellékvízei távolsági névmutatója. Budapest, 1960.
- Erdoğan**, Meryem Kaçan: II. Viyana Kuşatması (doktori dolgozat). İstanbul 2001.
- Ertaş**, Mehmet Yaşar: Mora'nın Fethinde Osmanlı Sefer Organizasyonu (1714-1716). İstanbul, 2000. (doktori értekezés)
- Ertaş**, Mehmet Yaşar: Osmanlı Devleti'nde Sefer Organizasyonu. in: Osmanlı, c. 6. (ed.: Eren, Güler). Ankara, 1999. 590-597.
- Ertaş**, Mehmet Yaşar: Sultanın Ordusu. İstanbul, 2007.
- Fehér**, Géza: Osmanisch-Türkische Gewichtsstücke in Ungarn. in: II. Uluslararası Türk ve İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi (28 Nisan-2 Mayıs 1986). Bildiriler, c. 3. İstanbul, 1987. 211-221.
- Finkel**, Caroline: The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606. Wien, 1988.
- Fissel**, Mark Charles: English Warfare, 1511-1642. London-New York, 2001.
- Fodor** Pál: Az oszmán pénzrendszer 16. századi válságáról. Megjegyzések az 1589/89. évi leértékelésről. in: Aetas, 1999/4. 27-40.
- Fodor** Pál: Telhis. in: TDV İA, c. 40. İstanbul, 2011. 402-404.
- Fodor** Pál: Vállalkozásra kényszerítve. Az oszmán pénzügyigazgatás és hatalmi elit változásai a 16-17. század fordulóján. Budapest, 2006.
- G. Etényi** Nóra: Hadszintér és nyilvánosság. A magyarországi török háború hírei a 17. századi német újságokban. Budapest, 2003.
- G. Etényi** Nóra: Hírek és számok a magyarországi hadiellátásról a 16–17. századi nyomtatványokban. in: Végvár és ellátás. (szerk.: Petercsák Tivadar–Berecz Máttyás) Eger, 2001. 85-106.
- Gebei** Sándor: II. Rákóczi György külpolitikája (1648-1657). Budapest, 2004.
- Gebei** Sándor: II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata, 1657. in: Hadtörténelmi Közlemények, 1992/2. 30-64.
- Gebei** Sándor: II. Rákóczi György szerepe a Rzeczpospolita felosztási kísérletében (1656-1657). in: Századok, 2000/4. 801-848.
- Genç**, Mehmet: Nâzır. TDV İA, c. 32. İstanbul, 2006. 449-450.
- Genç**, Serdar: Osmanlı-Safevi Savaşlarında Sefer Organizasyonu ve Lojistik. İstanbul, 2011. (doktori értekezés)
- Generál** Tibor: Allah serege. Budapest, 1987.

Geőcze István: Hadi élelmezés az 1664-ik évi hadjáratban. in: Hadtörténelmi Közlemények, 1893. 728-729.

Gévay Antal: A budai pasák. Bécs, 1841.

Glete, Jan: War and the State in Early Modern Europe. Spain, the Dutch Republic and Sweden as Fiscal-Military States, 1500-1660. London-New York, 2002.

Golub, Ivan: Zrinski, Križanić i Lippay. Tragovi dodira. (Zrínyi, Križanić és Lippay. Az érintkezés nyomai.) in: Susreti dviju kultura. Obitelj Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti. (ur.: Bene Sándor, Hausner Gábor, Ladić, Zoran). Zagreb, 2012. 383-446.

Gökpınar, Bekir: Varadin Seferinde Organizasyon ve Lojistik (1716). Erzurum, 2014.

Göyünç, Nejat: «Hâne» Deyimi Hakkında. in: Tarih Dergisi, 32. (1979.) 331-348.

Grozdanova, Elena: Bergleute (Madenci), Salzgewinner (Tuzcu) und Celeps als Bevölkerungsgruppen mit Sonderpflichten und Sonderstatus im Osmanischen Reich. Versuch einer vergleichenden Analyse. in: Südost-Forschungen, 56. (1997.) 105-121.

Grozdanova, Elena: Bevölkerungskategorien mit Sonderpflichten und Sonderstatus – nach unveröffentlichten osmanisch-türkischen Dokumenten der Orient-Abteilung der Nationalbibliothek „Kyrill und Method“ in Sofia. in: Osmanistische Studien zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte. In Memoriam Vančo Boškov. (hgg.: Majer, Hans Georg). Wiesbaden, 1986. 46-67.

Güçer, Lütfi: XVI. ve XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler. İstanbul, 1964.

Gyöngyössy Márton: Altin, akcse, mangir... Oszmán pénzek forgalma a kora újkori Magyarországon. Budapest, 2004.

Gyulai Éva: Kézcsók a svéd királynak. II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratának ábrázolása Erik Jönsson Dahlberg rajzain (1657/1696). in: Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora. (szerk.: Szabó András Péter-Kármán Gábor). Budapest, 2009. 451-497.

Halaçoğlu, Yusuf: Klasik Dönemde Osmanlılarda Haberleşme ve Yol Sistemi. in: Çağını Yakalayan Osmanlı! (haz.: İhsanoğlu, Ekmeleddin). İstanbul. 1995. 13-21.

Halaçoğlu, Yusuf: Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilâtı Hakkında Bazı Mülâhazalar. in: Osmanlı Araştırmaları II. (ed.: İnalcık, Halil – Göyünç, Nejat – Lowry, Heath W.). İstanbul, 1981. 123-132.

Halaçoğlu, Yusuf: Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller). Ankara, 2002.

Hale, John Rigby: War and Society in Renaissance Europe, 1450-1620. London, 1985.

- Hammer**, Joseph: Geschichte des osmanischen Reiches. 6. Band. Pest, 1830.
- Heywood**, Colin: The Via Egnatia in the Ottoman Period: The *menzilhānes* of the *Sol Kol* in the Late 17th/Early 18th Century. in: The VIA EGNATIA under Ottoman Rule, 1380-1699. (ed.: Zachariadou, Elisavet A.). Rethymnon, 1996. 129-144.
- Hinz**, Walther: Islamische Masse und Gewichte. Leiden, 1955.
- Hóvári János**: Az erdélyi kanthner és a balkáni kantár: mértéktörténeti vizsgálódás a 15-16. század fordulóján. in: Századok, 1983/5. 1015-1027. (*angolul: The Transylvanian Kanthner and the Balkan Kantār. An Inquiry into the Metrology of the Turn of the 15th-16th Centuries. in: Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, Tom. XXXIX. (1985/2-3.) 259-274.*
- Hynková**, Hana: Europäische Reiseberichte aus dem 15. und 16. Jahrhundert als Quellen für die historische Geographie Bulgariens. Sofia, 1973.
- Ivanics Mária**: A Krími Kánság a tizenöt éves háborúban. Budapest, 1994.
- Ivanics Mária**: Melek Ahmed pasa 1657. évi lengyelországi hadjárata II. Rákóczi György ellen Evlia Cselebi útleírásában. in: Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora. (szerk.: Szabó András Péter-Kármán Gábor). Budapest, 2009. 171-203.
- Ivanics Mária**: Rabszerzés és rabkiváltás a Krími Kánságban a 16-17. században. (Az 1657. évi lengyelországi hadjáratban fogságba esett erdélyiek történetéhez.) in: Századok, 2007/6. 1483-1514.
- Ivanics-Ress, Mária**: Osmanlı-Habsburg Savaşlarında Kırım Tatarlarının Rolü (1593-1606). in: Osmanlı, c. 1. (ed.: Eren, Güler). Ankara, 1999.
- İlgürel**, Mücteba: Abaza Hasan Paşa İsyanı. İstanbul, 1976.
- İlgürel**, Mücteba: Canbolatoğulları. in: TDV İA, c. 7. İstanbul, 1993. 144-145.
- İlgürel**, Mücteba: Levent. in: TDV İA, c. 27. Ankara, 2003. 149-151.
- İlgürel**, Mücteba: Subaşı. in: TDV İA, c. 37. İstanbul, 2009. 447-448.
- İnalcık**, Halil: Giray. in: TDV İA, c. 14. İstanbul, 1996. 76-78.
- İnalcık**, Halil: Introduction to Ottoman Metrology. in: Turcica XV. (1983). 311-348.
- İnalcık**, Halil: Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire 1600-1700. in: Archivum Ottomanicum VI. (1980). 283-337.
- İnalcık**, Halil: Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu. in: İnalcık, Halil: Osmanlı İmparatorluğu. Toplum ve Ekonomi. İstanbul, 1993. 31-65.
- İnalcık**, Halil: Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569). in: Belleten, 46. (1948), 349-402.
- İnalcık**, Halil: Timar. in: TDV İA, c. 41. İstanbul, 2012. 168-173.

- İnalcık**, Halil-**Quataert**, Donald (ed.): *An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1300-1914*. Cambridge, 1994.
- İnbaşı**, Mehmet: *Ukrayna'da Osmanlılar. Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*. İstanbul, 2004.
- İpşirli**, Mehmet: Araba. in: TDV İA, c. 3. İstanbul, 1991. 242-245.
- İpşirli**, Mehmet: Arpa Emini. in: TDV İA, c. 3. İstanbul, 1991. 312.
- İpşirli**, Mehmet: Beylikçi. in: TDV İA, c. 6. İstanbul, 1992. 78-79.
- İpşirli**, Mehmet: Kazasker. in: TDV İA, c. 25. Ankara, 2002. 140-143.
- İşbilir**, Ömer: XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İaşe İkmal ve Lojistik Meseleleri. İstanbul, 1996.
- İşbilir**, Ömer: Mekkâre. in: TDV İA, c. 28. Ankara, 2003. 554-555.
- İşbilir**, Ömer: Osmanlı Ordularının İaşe ve İkmalı: I. Ahmed Devri İran Seferleri Örneği. in: *Türkler*. c. 10. Ankara, 2002. 151-158.
- Jireček**, Constantin Josef: *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe*. Prag, 1877.
- Johnson**, Brian Davin: *The Ottoman Currency System (1687-1754)*. Washington, 1999. (doktori értekezés).
- Kallek**, Cengiz: Kantar. in: TDV İA, c. 24. İstanbul, 2001. 317-320.
- Katkó** Gáspár: A krími tatárok fogságába esett erdélyi sereg története (1657-1675). in: *Szerencsének elegyes forgása*. II. Rákóczi György és kora. (szerk.: Szabó András Péter-Kármán Gábor). Budapest, 2009. 205-240.
- Káldy-Nagy** Gyula: *Magyarországi török adóösszeírások*. Budapest, 1970.
- Kármán** Gábor: II. Rákóczi György 1657. évi lengyelországi hadjáratának diplomáciai háttere. in: *Századok*, 2012/5. 1049-1084.
- Kármán** Gábor: *Egy közép-európai odüsszeia a 17. században*. Harsányi Nagy Jakab élete. Budapest, 2013.
- Kármán** Gábor: *Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után*. Budapest, 2011.
- Kármán** Gábor: Svéd diplomácia a Portán 1657-58. Claes Rålamb és Gotthard Welling konstantinápolyi követsége. in: *Sic Itur ad Astra*, 2001/1-2. 53-85.
- Keegan**, John: *A hadviselés története*. Budapest, 2002.
- Keep**, John L. H.: *Soldiers of the Tzar. Army and Society in Russia 1462-1874*. Oxford, 1985.

- Kelenik** József: The Military Revolution in Hungary. in: Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe. The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest. (ed.: Dávid Géza-Fodor Pál). Leiden-Boston-Köln, 2000. 117-159.
- Kenyeres** István: A magyarországi végvárok és a mezei hadak élelmezési szervezetének archontológiája a XVI. században. Fons 2004/2. 329-395.
- Kenyeres** István: A végvárok és a mezei hadak élelmezési szervezete a XVI. században. in: Fons, 2002/1-3. 163-202.
- Kılıçarslan**, Yasemin: Cebeci. in: TDV İA, c. 7. İstanbul, 1993. 182-183.
- Kolçak**, Özgür: XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi ve Osmanlılar: 1660-1664 Osmanlı-Avusturya Savaşları. İstanbul, 2012. (doktori értekezés)
- Kolçak**, Özgür: Yeniçeriler, Ümera Kapıları ve Tımarlı Sipahiler: 1663-1664 Osmanlı-Habsburg Savaşlarında Osmanlı Ordu Terkibi. in: Savaş, Teknoloji ve Deneysel Çalışmalar. (haz.: Şakul, Kahraman). İstanbul, 2013. 217-251.
- Kolodziejczyk**, Dariusz: Az oszmán „katonai lemaradás” problémája és a kelet-európai hadszíntér. in: Aetas, 1999/4. 142-148.
- Kopčan**, Vojtech: Zwei Itinerarien des osmanischen Feldzuges gegen Neuhausel (Nové Zámky) im Jahre 1663. in: Asian and African Studies XIV. (1978) 59-88.
- Köprülü**, Fuad: Çavuş. in: İslam Ansiklopedisi, c. 3. İstanbul, 1963. 362-369.
- Köprülü**, Orhan F.: Çavuş. in: TDV İA, c. 8. İstanbul, 1993. 236-238.
- Kroener**, Bernhard: Les Routes et les Étapes. Die Versorgung der französischen Armeen in Nordostfrankreich (1635-1661). Münster, 1980.
- Kunt**, Metin İbrahim: The Köprülü Years: 1656-1661. Princeton, 1971. (doktori értekezés)
- Kurtaran**, Uğur: Osmanlı Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik. in: Turkish Studies, Vol. 7/4. (2012.) 2269-2286.
- Kuvaja**, Christer: Provisioning of the Russian Army in Finland During the Occupation 1713-1721. in: Scandinavian Journal of History, 27. (2002.) 31-46.
- Küçük**, Levent: Osmanlı Vergi Hukukunda Avarız Kavramı ve Avarızın İdaredeki Rolü. Ankara, 2007. (doktori értekezés).
- Kütükoğlu**, Mübahat S.: Defterdar. in: TDV İA, c. 9. İstanbul, 1994. 94-96.
- Kütükoğlu**, Mübahat S.: Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri. İstanbul, 1983.

- Lynn**, John A.: Food, Funds, and Fortresses: Resource Mobilization and Positional Warfare in the Campaigns of Louis XIV. in: Feeding Mars – Logistics in Western Warfare from the Middle Ages to the Present. (ed.: Lynn, John A.), Boulder, 1993.
- Lynn**, John A.: Giant of the Grand Siècle. The French Army, 1610-1715. Cambridge, 1997.
- Lynn**, John A.: The pattern of Army Growth, 1445-1945. in: Tools of War – Instruments, Ideas, and Institutions of Warfare, 1445-1871. (ed.: Lynn, John Albert.) Urbana-Chicago, 1990. 1-27.
- Madunić**, Domagoj: Csengizáde Ali pasa és az Oszmán Birodalom határmenti elitje a krétai háború alatt (1645-1669). in: Korall, 48. (2012). 90-120. [angol nyelven: *Frontier Elites of the Ottoman Empire During the War for Crete (1645-1669): The Case of Ali-Pasha Čengiđ*. in: *Europe and the 'Ottoman World'. Exchanges and Conflicts (Sixteenth to Seventeenth Centuries)*. (ed.: Kármán Gábor-Păun, Radu G.) Istanbul, 2013. 47-82.]
- Majer**, Hans Georg: 17. Yüzyılın Sonlarında Avusturya ve Osmanlı Ordularının Seferlerdeki Lojistik Sorunları. in: Osmanlı Araştırmaları II. İstanbul, 1981. 185-194. 193.
- Matuz** József: Az Oszmán Birodalom története. Budapest, 1990.
- McGowan**, Bruce: Economic Life in Ottoman Europe. Taxation, Trade and the Struggle for Land, 1600-1800. Cambridge, 1981.
- McGowan**, Bruce: Osmanlı Avarız-Nüzul Teşekkülü (1600-1830). in: VII. Türk Tarih Kongresi 1976. c. II. Ankara, 1981. 1327-1331.
- Menderes Kaya**, Adnan: Avşar Türkmenleri. Kayseri, 2004.
- Merçil**, Erdoğan: Hazineدار. in: TDV İA, c. 17. İstanbul, 1998. 141-143.
- Miroğlu**, İsmet: Osmanlı Yol Sistemine Dâir. in: Tarih Enstitüsü Dergisi, s. 15. (1997.) 241-252.
- Murphey**, Rhoads: Ottoman Military Organisation in South-Eastern Europe, c. 1420-1720. in: European Warfare, 1350-1750. (ed.: Tallett, Frank-Trim, D. J. B.) Cambridge, 2010. 135-158.
- Murphey**, Rhoads: Ottoman Warfare 1500-1700. London, 1999.
- Murphey**, Rhoads: The Functioning of the Ottoman Army Under Murad IV (1623-1639). Chicago, 1979.
- Müderrişoğlu**, Fatih M.: Menzil Kavramı ve Osmanlı Devleti'nde Menzil Yerleşimleri. in: Türkler. c. 10. Ankara, 2002. 920-926.
- Nagy** László: A magyar végvári katona és a természet. in: Végvár és környezet. (szerk.: Petercsák Tivadar-Pető Ernő). Eger, 1995. 69-85.

- Nagy Rezső:** A krimi tatár rabok történetéről. Losoncz, 1918.
- Nehring, Karl:** Iter Constantinopolitanum. München, 1984.
- Nimwegen, Olaf van:** The Dutch Army and the Military Revolutions, 1588-1688. (transl.: May, Andrew). Woodbridge, 2010.
- Nusbacher, Aryeh J. S.:** Civil Supply in the Civil War: Supply of Victuals to the New Model Army on the Naseby Campaign, 1-14 June 1645. in: English Historical Review, 115. (2000.) 145-160.
- Orhonlu, Cengiz:** Hazine. in: TDV İA, c. 17. İstanbul, 1998. 130-133.
- Orhonlu, Cengiz:** Köprücülük. in: VII. Türk Tarihi Kongresi, 1970. II. c. Ankara, 1973. 701-708.
- Orhonlu, Cengiz:** Meslekî Bir Teşekkül Olarak Kaldırımcılık ve Osmanlı Şehir Yolları Hakkında Bazı Düşünceler. in: Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi I. (1972). 93-138.
- Orhonlu, Cengiz:** Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilatı. İstanbul, 1967. és 1990.
- Orhonlu, Cengiz:** Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar. İzmir, 1984.
- Oross András:** A Szepesi Kamara, a Habsburg-pénzügyigazgatás és katonai kiadások a XVII. század második felében. in: Fons, 2008/2. 97-170.
- Oross András:** Végvárból kaszárnnyá. A Budai Kamarai Adminisztráció szerepe Magyarország új katonai berendezésében a 17-18. század fordulóján. in: Századok, 2006/6. 1441-1473.
- Öner, Erdoğan:** Mali Olaylar ve Düzenlemeler Işığında Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare. Ankara, 2001.
- Özcan, Abdülkadir:** Altı Bölük. in: TDV İA, c. 2. İstanbul, 1989. 531.
- Özcan, Abdülkadir:** Asesbaşı. in: TDV İA, c. 3. İstanbul, 1991. 464.
- Özcan, Abdülkadir:** Çakırcıbaşı. in: TDV İA, c. 8. İstanbul, 1993. 189-190.
- Özcan, Abdülkadir:** Deli. in: TDV İA, c. 9. İstanbul, 1994. 132-135.
- Özcan, Abdülkadir:** Gurebâ Bölükleri. in: TDV İA, c. 14. İstanbul, 1996. 201-202.
- Özcan, Abdülkadir:** Kapıcı. in: TDV İA, c. 24. Ankara, 2001. 345-347.
- Özcan, Abdülkadir:** Merzifonlu Kara Mustafa Paşa. in: TDV İA, c. 29. Ankara, 2009. 246-249.
- Özcan, Abdülkadir:** Ulûfeciyân. in: TDV İA, c. 42. İstanbul, 2012. 126-127.
- Özcan, Ruhi:** Osmanlı Devleti'nde XVII. Yüzyılda Yapılan Sikke Tashihleri. in: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi 17. (2005). 237-266.

- Pakalın**, Mehmet Zeki: Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. c. 2. İstanbul, 1983.
- Pamuk**, Şevket: A Monetary History of the Ottoman Empire. Cambridge, 2000.
- Pamuk**, Şevket: Kuruş. in: TDV İA, c. 26. Ankara, 2002. 458-459.
- Papp** Sándor: II. Rákóczi György és a Porta. in: Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora. (szerk.: Szabó András Péter-Kármán Gábor). Budapest, 2009. 99-170.
- Papp** Sándor: Három török dokumentum Barcsai Ákos erdélyi fejedelem hatalomra kerüléséről. in: Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis. Sectio Humana I. (1989-1990). 21-31.
- Parker**, Geoffrey: The Army of Flanders and the Spanish Road, 1567-1659. The Logistics of Spanish Victory and Defeat in the Low Countries' Wars. Cambridge, 1972/2004.
- Parker**, Geoffrey: The 'Military Revolution, 1560-1660' – A Myth? in: The Military Revolution Debate. Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe. (ed.: Rogers, Clifford J.) Boulder-San Francisco-Oxford, 1995. 37-54.
- Parker**, Geoffrey: The Military Revolution. Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800. Cambridge, 1988.
- Parrott**, David: The Business of War. Military Enterprise and Military Revolution in Early Modern Europe. Cambridge, 2012.
- Parry**, V. J.: İslam'da Harp Sanatı. in: Tarih Dergisi 28-29. (1974.) 193-218.
- Păun**, Radu G.: Belső ellenségek: Hatalmi kapcsolathálók és oszmánellenes katonai lázadások a 16-17. századi Havasalföldön és Moldvában. in: Korall, 48. (2012). 62-89. (bővebb változata: *Enemies Within. Networks of Influence and the Military Revolts against the Ottoman Power (Moldavia and Wallachia, Sixteenth–Seventeenth Centuries)*. in: *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth–Seventeenth Centuries*. (ed.: Kármán, Gábor – Kunčević, Lovro). Leiden-Boston, 2013. 209-252.)
- Perjés**, Géza: Army Provisioning, Logistics and Strategy in the Second Half of the 17th Century. in: Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae, Tom. XVI. (1970). 1-52.
- Perjés** Géza: Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélelmezés és stratégia a 17. század második felében (1650-1715). Budapest, 1963.
- Perjés** Géza: Mohács. Budapest, 1979.
- Perjés** Géza: „Szülejmáni ajánlat” vagy „szakaszos hódítás”? in: Hadtörténelmi Közlemények, 2001/2-3. 486-501.

- Pickl**, Othmar: Stájerország érdemei Szlavónia és Baranya visszafoglalásában 1684 és 1688 között. in: 2000 év a Duna mentén/2000 Jahre entlang der Donau. (szerk.: Huszár Zoltán, Vándor Andrea, Müller Judit). Pécs, 2003. 59-74.
- Pohl**, Jürgen: “Die Profiantirung der keyserlichen Armaden ahnbelangendt”. Studien zur Versorgung der kaiserlichen Armee 1634/35. Kiel, 1991. (Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs, Sonderband 1, Wien, 1994.)
- Polat**, Süleyman: IV. Murat’ın Revan Seferi Organizasyonu ve Stratejisi. (doktori dolgozat). Ankara, 2011.
- Polat**, Süleyman: Kırım’dan Bağdat’a: 1638 Bağdat Seferinde Yardımcı Kırım Kuvvetlerinin Menzil ve İlaş Organizasyonu. in: Karadeniz Araştırmaları, 42. (2014). 85-109.
- Pyle**, Nancy S.: Ottoman Okka Weights. in: Belleten, 161. (1977.) 115-123.
- Rákóczy** Rozália: I. Lipót fejadórendelete. in: Hadtörténelmi Közlemények, 1989/1. 78-93.
- Rákóczy** Rozália: Reglamentum militare, 1699. in: Hadtörténelmi Közlemények, 1997/2. 326-354.
- Roberts**, Michael: The Military Revolution 1560-1660. Belfast, 1955.
- R. Várkonyi** Ágnes: Ellátás és társadalom. Végvári élelmezés a 16-17. századi Magyarországon. in: Végvár és ellátás. (szerk.: Petercsák Tivadar-Berecz Mátyás). Eger, 2001. 9-35.
- R. Várkonyi** Ágnes: Erdély és a német-római császárválasztás 1658-ban. in: R. Várkonyi Ágnes: Magyarország keresztútjain – tanulmányok. Budapest, 1978. 157-166.
- Sahillioğlu**, Halil: Akçe. in: TDV İA, c. 2. İstanbul, 1989. 224-227.
- Sahillioğlu**, Halil: Avârız. in: TDV İA, c. 4. İstanbul, 1991. 108-109.
- Sahillioğlu**, Halil: Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi, 1640-1740. İstanbul, 1965.
- Sahillioğlu**, Halil: Kuruluştan XVII. Asrın Sonuna Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme. İstanbul, 1958.
- Sarınay**, Yusuf (yön.): Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi. İstanbul, 2010.
- Sárközi** Gergely: Álhírek és valóság. II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata és Mednyánszky Jónás tevékenysége Vitnyédy István leveleinek tükrében. in: Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora. (szerk.: Szabó András Péter-Kármán Gábor). Budapest, 2009. 325-340.
- Schramek** László: Az állandó hadsereg eltartásának kérdései a 18. század első felében Pest megye példáján keresztül. Budapest, 2011.

- Selçuk**, Hava: Osmanlı Devleti'nde Merkez-Taşra İlişkisi Bağlamında Avarız, Nüzul ve Sürsat Vergileri (Şer'iyeye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılda Kayseri Sancağı). in: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 24. 2008/1. 159-201.
- Sertoğlu**, Midhat: Osmanlı Tarihi Lûgatı, İstanbul, 1986.
- Setton**, Kenneth M.: Venice, Austria, and the Turks in the Seventeenth Century. Philadelphia, 1991.
- Sevinç**, Tahir: 1695 ve 1696 Avusturya Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik (doktori dolgozat). İstanbul, 2010.
- Sezen**, Tahir: Osmanlı Yer Adları. Ankara, 2006.
- Smith**, Dianne L.: Muscovite Logistics, 1462-1598. in: Slavonic and East European Review, 1993/1. 35-65.
- Stevens**, Carol B.: Food and Supply: Logistics and the Early Modern Russian Army. in: Warfare in Eastern Europe, 1500-1800. (ed.: Davies, Brian J.). Leiden-Boston, 2012. 119-146.
- Stewart**, Richard W.: The 'Irish Road': Military Supply and Arms for Elizabeth's Army During the O'Neill Rebellion in Ireland, 1598-1601. in: War and Government in Britain, 1598-1650. (ed.: Fissel, Mark Charles), Manchester, 1991. 16-37.
- Sućeska**, Avdo: Die Entwicklung der Besteuerung durch die 'Avâriz-i dîvânîye und die Tekâlif-i 'örfiye im Osmanischen Reich während des 17. und 18. Jahrhunderts, in: Südost-Forschungen 27 (1968). 89-130.
- Sudár** Balázs: A hódoltság pasák az oszmán belpolitika fogságában (1657-1665). in: Hadtörténelmi Közlemények, 2011/3. 888-909.
- Şentürk**, Hüdayi M.: Osmanlı Devleti'nin Ulaşım Teşkilâtı ve Yol Sistemine Genel Bir Bakış. in: Türkler, c. 10. Ankara, 2002. 904-912.
- Şentürk**, Hüdayi M.: Osmanlılarda Haberleşme ve Menzil Teşkilatına Genel Bir Bakış. in: Türkler, c. 14. Ankara, 2002. 446-461.
- Szabó** András Péter: Esterházy Pál nádor néhány erdélyi vonatkozású iratmásolata. in: Lymbus 6. (2008). 63-92.
- Szakály** Ferenc: Oppenheimer Sámuel működése, különös tekintettel magyarországi kihatásaira. in: Magyar-zsidó oklevéltár. XIV. k. 1742-1769 (szerk.: Scheiber Sándor) Budapest, 1971. 31-78.
- Szalontay** Tibor: The Art of War During the Ottoman-Habsburg Long War (1593-1606) According to Narrative Sources. Toronto, 2004. (doktori értekezés)

- Szilágyi Sándor:** II. Rákóczy György. Budapest, 1891.
- Tabakoğlu, Ahmet:** Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi. İstanbul, 1985.
- Tabakoğlu, Ahmet:** Tekâlif. in: TDV İA, c. 40. İstanbul, 2011. 336-337.
- Taneri, Aydın:** Çaçnigîr. in: TDV İA, c. 8. İstanbul, 1993. 232.
- Tekin, Oğuz:** Sikke. in: TDV İA, c. 37. İstanbul, 2009. 179-184.
- Tongur, Hikmet:** Türkiye’de Genel Kolluk Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi. Ankara, 1946.
- Tóth Sándor László:** A Kászim-nap és a tizenöt éves háború. in: Hadtörténelmi Közlemények, 1995/2. 25-33.
- Tóth Sándor László:** A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború. Szeged, 2000.
- Tóth Sándor László:** Kücsük Mehmed magyarországi tevékenységéhez. in: Aetas, 1999/4. 89-99.
- Turan, Şerafettin:** Silahdâr. in: TDV İA, c. 37. İstanbul, 2009. 191-193.
- Türkmen, Mustafa Nuri:** XVII. Yüzyıl Menzillerinin Ekonomik Yönü ve Esnafın Katkısı. in: Tarih Araştırmaları Dergisi, 34. (2003.) 135-140.
- Türkmen, Mustafa Nuri:** Kamanice Seferinin Lojistik Hazırlıkları. Ankara, 2002. (doktori értekezés).
- Uyar, Mesut-Erickson, Edward J.:** A Military History of the Ottomans. Santa Barbara-Denver-Oxford, 2009.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı:** Barcsay Akos’un Erdel Kırallığına Ait Bazı Orijinal Vesikalar. in: Tarih Dergisi, 7. (1953.) 51-65.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı:** Ekos Barçkay’ın Erdel Krallığına Tayini Hakkında Bir Kaç Vesika. in: Belleten, 27. (1943.) 361-377.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı:** Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı. Ankara, 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı:** Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı. Ankara, 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı:** Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı. Ankara, 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı:** Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları I. Ankara, 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı:** Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları II. Ankara, 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı:** Osmanlı Tarihi, III/2. Ankara, 2003. 66.
- Üçel-Aybet, Gülgün:** Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699). İstanbul, 2010.
- Ünal, Uğur (yön.):** Osmanlı Yer Adları I. Rumeli Eyaleti (1514-1550). Ankara, 2013.

Valentinitsch, Helfried: Die windische Grenze und das steirische Proviantwesen vom letzten Viertel des 16. bis zur zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts. in: Siedlung, Macht und Wirtschaft. Festschrift Fritz Posch zum 70. Geburtstag. (hrsg.: Pferschy, Gerhard von). Graz, 1981. 521–532.

Veinstein, Gilles: Comment Soliman le Magnifique préparait ses campagnes: la question de l’approvisionnement (1544-1545, 1551-1552). in: Enjeux politiques, économiques et militaires en mer Noire (XIVe-XXIe siècles). (ed.: Bilici, Faruk – Căndea, Ionel – Popescu, Anca). Brăila, 2007. 487-532.

Wekov, Mantscho: Historische Metrologie Bulgariens XV-XIX. Jh.: Theoretischen und praktischen Aspekten. Sofia, 2010.

Wheeler, James Scott: Logistics and Supply in Cromwell’s Conquest of Ireland. in: War and Government in Britain, 1598-1650. (ed.: Fissel, Mark Charles), Manchester, 1991. 38-56.

Wibling, Carl: Carl X Gustaf och Georg Rakoczy II. Lund, 1891.

Wibling, K.: Diplomáciai okmányok II. Rákóczy György uralkodása történetéhez. (A svédországi levéltárakból.) I-II. közlemény. in: Történelmi Tár, 1893. 409-439. 678-708.

Yıldız, Hakan: Haydi Osmanlı Seferi! Prut Seferinde Organizasyon ve Lojistik. İstanbul, 2006.

Zahirović, Nedim: A Memibégovicsok Magyarországon, Szlavóniában és Horvátországban a 17. század első felében. in: Korall, 48. (2012) 121-132.